

1 (89) 2022

ISSN 1897-7146
e-ISSN 2719-4264

STUDIA PRAWNICZE KUL

KATOLICKI
UNIwersytet
LUBELSKI
JANA PAWŁA II

KUL 1918

WYDZIAŁ PRAWA,
PRAWA KANONICZNEGO
I ADMINISTRACJI

**STUDIA
PRAWNICZE KUL**

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II
WYDZIAŁ PRAWA, PRAWA KANONICZNEGO I ADMINISTRACJI

RADA NAUKOWA

Adam BŁAŚ, Remigio BENEYTO BERENQUER,
Janina CIECHANOWICZ-McLEAN, František ČITBAJ, Ewelina CAŁA-WACINKIEWICZ,
ks. Antoni DĘBIŃSKI, ks. abp Andrzej DZIĘGA, Giorgio FELICIANI, Mirosław GRANAT,
ks. Józef KRUKOWSKI, Wojciech ŁĄCZKOWSKI, Barbara MIKOŁAJCZYK,
Anna PRZYBOROWSKA-KLIMCZAK, Marek SAFJAN,
Stanisław SAGAN, ks. Piotr STANISZ, ks. Marian STASIAK, Adam STRZEMBOSZ,
Hanna SUCHOCKA, Péter SZABÓ, Renata SZAFARZ, Andrzej SZAJKOWSKI,
Marian ZDYB, Andrzej ZOLL

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Redaktor naczelny – Joanna MISZTAL-KONECKA

Zastępcy redaktora naczelnego:

Beata KUCIA-GUŚCIORA, Wojciech Sz. STASZEWSKI

Członkowie redakcji:

o. Wiesław BAR

ks. Krzysztof BURCZAK

Stanisław WRZOSEK

Redaktorzy tematyczni:

Małgorzata GAŁĄZKA

Anna KOSIŃSKA

Izabela LERACZYK

Jadwiga POTRZESZCZ

Anna SZAREK-ZWIJACZ

Paweł WIDERSKI

ks. Grzegorz WOJCIECHOWSKI

Paulina WOŚ

Michał ZAWIŚLAK

STUDIA PRAWNICZE KUL

1 (89) 2022

**Wydawnictwo KUL
Lublin 2022**

Opracowanie redakcyjne

Ewelina Fatyga
Emilia Melon

Opracowanie komputerowe

Zuzanna Guty
Jarosław Łukasik

Tłumaczenia streszczeń na j. angielski:

Anna Bysiecka-Maciaszek, Anna Kosińska,
Beata Kucia-Guściora, Joanna Misztal-Konecka,
Jadwiga Potrzeszcz, Stanisław Sagan,
Anna Słowikowska, Agata Szwed, Agnieszka Targońska,
Paweł Widerski, Stanisław Wrzosek

Tłumaczenia streszczeń na j. rosyjski:

Małgorzata Wideł-Ignaszczak

Tłumaczenia streszczeń na j. ukraiński:

Iryna Kozak-Balaniuk

Tłumaczenie streszczenia na j. polski:

Marzena Rzeszót

ISSN 1897-7146
e-ISSN 2719-4264

Adres Redakcji
Studia Prawnicze KUL
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin, tel.: 81 445 37 12

Wydawnictwo KUL, ul. Konstantynów 1 H,
20-708 Lublin, tel. 81 740-93-40,
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl, <http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa:
volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin, tel. 91 812-09-08, e-mail: druk@volumina.pl

Księdzu Profesorowi
Henrykowi Misztalowi
In Memoriam

Ks. Henryk Misztal
(1936–2020)

Od Redakcji

Z głębokim smutkiem przyjęliśmy wiadomość, że w dniu 28 października 2020 r., po wyczerpującej chorobie, odszedł od nas Ksiądz Profesor Henryk Miształ, Człowiek wielkiej wiary i prawości, oddany Kościołowi Kapłan, wspomniały oraz niezwykle ceniony Nauczyciel i Naukowiec.

W środowisku naukowym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II pozostawał nieprzerwanie od początku studiów z zakresu prawa kanonicznego na Wydziale Prawa Kanonicznego, które rozpoczął w 1961 r. Na tym Wydziale uzyskał magisterium i licencjat z prawa kanonicznego, po ukończeniu studiów doktoranckich stopień doktora prawa kanonicznego, a następnie stopień doktora habilitowanego i tytuł profesora zwyczajnego. Pracę w KUL rozpoczął 1 października 1969 r., początkowo jako asystent był związany z Międzywydziałowym Zakładem Ustroju i Prawa PRL, następnie jako adiunkt, docent, profesor nadzwyczajny, a wreszcie profesor zwyczajny pracował w Katedrze Prawa Wyznaniowego, w latach 1980–2007 pełniąc funkcję jej kierownika. Od 1984 r. do 2004 r. był także kuratorem Katedry Prawa Kanonizacyjnego.

Ksiądz Profesor Henryk Miształ był cenionym Duszpasterzem, Naukowcem, Wychowawcą i Nauczycielem. Z prawdziwą pasją i rzetelnością badał prawo wyznaniowe i kanonizacyjne, był mistrzem i nauczycielem wielu pokoleń prawników, kanonistów i duchownych diecezji polskich oraz diecezji słowackich, czeskich i litewskich. W latach 1983–1987 pełnił funkcję prodziekana Wydziału Prawa Kanonicznego i Nauk Prawnych, a następnie do 31 sierpnia 1989 r. dziekana tego Wydziału. Za swoje zaangażowanie organizacyjne, dydaktyczne, naukowe był wielokrotnie nagradzany przez władze państwowe, samorządowe i uniwersyteckie, w tym odnowieniem Jego doktoratu w 2018 r.

Ksiądz Profesor Henryk Misztal był inicjatorem czasopisma „Studia z Prawa Wyznaniowego”, a także oddanym współpracownikiem licznych redakcji czasopism uniwersyteckich. Z wielką chlubą odnotowujemy także zaangażowanie Księdza Profesora w prace Naszego czasopisma, w którym był w ramach wcześniej ukazującego się pt. „Prawo, Administracja, Kościół” członkiem Komitetu Redakcyjnego, a już w nowej, zmienionej formule pt. „Studia Prawnicze KUL” członkiem Rady Naukowej. Zawsze twórczo i owocnie, do końca swojej ziemskiej wędrówki uczestniczył w pracach tych gremiów oraz w procesie tworzenia i recenzowania artykułów naukowych.

Dla wielu z nas był nie tylko Kolegą, Przyjacielem, Mistrzem i Nauczycielem, lecz także niedoścignionym Wzorem, Człowiekiem wielkiego serca, wiary, prawości i życzliwości. Pozostanie na zawsze w naszej pamięci i modlitwie.

Pełni wdzięczności za życie Księdza Profesora, przyjaźń, życzliwość, przekaz wiary i miłości do Kościoła, poświęcamy specjalny tom naszego czasopisma, oddając w ten sposób cześć Jego pamięci¹.

Joanna Misztal-Konecka*

Beata Kucia-Guściora**

Wojciech Szczepan Staszewski***

---

¹ Opracowania zamieszczone w niniejszym tomie w ramach Studiów i Artykułów zostały przygotowane przez członków Rady Naukowej i Komitetu Redakcyjnego.

* Prof. dr hab., Redaktor Naczelny „Studiów Prawniczych KUL”, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: joanna.misztal@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0001-8849-5447>.

** Dr hab., Zastępca Redaktora Naczelnego „Studiów Prawniczych KUL”, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: beakuc@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-6671-0334>.

*** Dr hab., prof. KUL, Zastępca Redaktora Naczelnego „Studiów Prawniczych KUL”, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: wojciech.staszewski@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-4139-3475>.

**Ks. Henryk Misztal
(1936–2020)¹**

Rev. Henryk Misztal
(1936–2020)

Священник Хенрик Мишталь
(1936–2020)

о. Генрик Міштал
(1936–2020)

JOANNA MISZTAL-KONECKA

Prof. dr hab., Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: joanna.misztal-konecka@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0001-8849-5447>

Streszczenie: Artykuł stanowi wspomnienie oraz prezentację życia i dorobku śp. Ks. Prof. Henryka Misztala (1936–2020), wieloletniego pracownika Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, wybitnego znawcy prawa wyznaniowego i kanonizacyjnego, nauczyciela i wychowawcy młodzieży. Ukazuje jego drogę zawodową, związaną z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim Jana Pawła II, rozwój zainteresowań badawczych oraz zaangażowanie na rozmaitych polach aktywności naukowej, dydaktycznej i osobistej.

Henryk Misztal uzyskał stopień doktora w 1968 r., doktora habilitowanego w 1979 r., tytuł profesora nadzwyczajnego w 1986 r., a profesora zwyczajnego w 1992 r. W latach 1983–1987 był prodziekanem Wydziału Prawa Kanonicznego i Nauk Prawnych, zaś w latach 1987–1989 dziekanem tego Wydziału. W latach 1996–1997 pełnił funkcję Kierownika Sekcji Prawa Kanonicznego na Wydziale Prawa Kanonicznego i Świeckiego. Z największym zaangażowaniem kierował Katedrą Prawa Wyznaniowego w latach 1980–2007, zaś Katedrą Prawa Kanonizacyjnego w latach 1984–2004. Te dwa kierunki zainteresowań zdominowały jego aktywność badawczą i organizacyjną.

Artykuł przedstawia główne pola badawczych dociekań Henryka Misztala, poczynając od cenzury uprzedniej druków kościelnych, przez prawo kanonizacyjne, po prawo wyznaniowe. Zwraca uwagę tak na ilościowo, jak i jakościowo imponującą skalę dorobku naukowego, na który składa się ponad 500 pozycji, z czego 42 są opracowaniami książkowymi. W artykule przedstawiono również zaangażowanie Księdza Profesora na niwie kościoła lubelskiego. Nie zapomniano o tym, że był człowiekiem pracowitym, obowiązkowym i skromnym.

Słowa kluczowe: ks. Henryk Misztal, prawo kanoniczne, prawo wyznaniowe, prawo kanonizacyjne, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Summary: This article commemorates the life and writings of Rev. Prof. Henryk Misztal (1936–2020), a long-term employee of the Faculty of Law, Canon Law and Administration, an eminent scholar of law on religion and canon law, a teacher and tutor of several generations of young people. The paper discusses his career path associated with The John Paul II Catholic University of Lublin, the formation and development of his research interests and finally his involvement in the various fields of research, teachings, and personal activities.

---

¹ Niniejsze krótkie opracowanie nie rości sobie prawa do wyczerpującego przedstawienia sylwetki Księdza Profesora Henryka Misztala – człowieka, księdza, uczonego i nauczyciela. Jego celem jest zarysowanie tej wyjątkowej postaci w kontekście znaczenia dla Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, w związku z inicjatywą upamiętnienia Go na łamach czasopisma, w Radzie Naukowej którego zasiadał. Szerzej zob. prace wymienione w wykazie bibliograficznym.

Henryk Misztal was awarded his doctorate (degree of doktor nauk prawnych) in 1968, and his habilitation (the degree of doktor habilitowany nauk prawnych) in 1986 and the professor title in 1992. In the years of 1983–1987 he was the vice-dean of the Faculty of Canon Law and Legal Sciences and in 1987–1989 performed the duties of the dean of the Faculty. In 1996–1997 he was appointed the Head of the Section of Canon Law of the Faculty of Canon and Secular Law. Furthermore, Rev. Misztal was assigned as the head of the Department of Law on Religion for years 1980–2007 and as the Head of the Department of Canonization Law for 1984–2004. These two areas of interest dominated his research and organizational activity.

The article presents the main Henryk Misztal's fields of research, starting from the prior censorship of church documents, through the canonization law, to the law on religion. It draws attention to the number and quality of the impressive scale of his scientific achievements that consist of over 500 publications, out of which 42 constitute monographs. The article also presents the involvement of the Rev. Professor in the activities of the Roman Catholic Church in Lublin. It has not been forgotten that he was a hardworking, dutiful, and modest man.

Key words: rev. Henryk Misztal, canon law, law on religion, canonization law, The John Paul II Catholic University of Lublin

Резюме: Стаття представляє собою воспоминания, а также изложение жизни и достижений покойного священника профессора Хенрика Миштала (1936–2020), многолетнего сотрудника Факультета права, канонического права и администрации Люблинского католического университета, выдающегося специалиста в области конфессионального и канонизационного права, учителя и воспитателя молодежи. В ней показан его профессиональный путь, связанный с Люблинским католическим университетом Иоанна Павла II, развитие исследовательских интересов с участие в различных областях научной, преподавательской и личной деятельности.

Хенрик Мишталь получил степень кандидата наук в 1968 г., звание доктора в 1979 г., должность профессора в 1986 г. и звание профессора в 1992 г. В 1983–1987 гг. он был заместителем декана Факультета канонического права и юридических наук, а в 1987–1989 гг. стал деканом этого факультета. В 1996–1997 годах он возглавлял Секцию канонического права на Факультете канонического права и светского права. С величайшей самоотдачей он руководил Кафедрой религиозного права в 1980–2007 годах и Кафедрой канонизационного права в 1984–2004 годах. Эти две области интересов доминировали в его научной и организационной деятельности.

В статье представлены основные области исследований профессора Хенрика Миштала, начиная с предшествующей цензуры церковных документов, через канонизационное право к религиозному праву. Обращает на себя внимание как количественно, так и качественно впечатляющий масштаб научной работы – более 500 публикаций, 42 из которых являются книжными изданиями. В статье также упоминается деятельность священника в Люблинской Церкви. Подчеркивается и факт, что он был трудолюбивым, добросовестным и скромным человеком.

Ключевые слова: священник Хенрик Мишталь, каноническое право, религиозное право, канонизационное право, Люблинский католический университет Иоанна Павла II

Резюме: Стаття є спогадом і викладом життя та здобутків покійного о. проф. Генрика Міштала (1936–2020), багаторічного співробітника факультету права, канонічного права та адміністрації Люблінського католицького університету Івана Павла II, видатного знавця релігійного та канонізаційного права, педагога і вихователя молоді. Стаття показує його професійний шлях, пов'язаний із Люблінським католицьким університетом імені Івана Павла II, розвиток наукових інтересів та залучення до різних сфер наукової, дидактичної та особистої діяльності.

Генрик Мішталь отримав ступінь кандидата у 1968 р., доктора у 1979 р., професора надзвичайного у 1986 р., професора звичайного у 1992 р. У 1983–1987 рр. він був заступником декана факультету канонічного права та юридичних наук, а в 1989 р. – деканом цього факультету. У 1996–1997 роках був завідувачем секції канонічного права на факультеті канонічного та світського права. З найбільшою відданістю був завідувачем кафедри релігійного права в 1980–2007 рр. Кафедрою канонізаційного права завідував у 1984–2004 рр. Ці дві сфери інтересів домінували в його дослідницькій та організаційній діяльності.

У статті представлені основні напрями досліджень Генрика Міштала, починаючи від попередньої цензури церковних документів, через закон про канонізацію, до релігійного права. Привертає увагу як кількісно, так і якісно на вражаючий масштаб наукових досягнень, який налічує понад 500 найменувань,

42 з яких – книгознавчі. У статті також представлено причетність Професора до Люблінського костелу. Не забули, що він був працьовитим, обов'язковим та скромним чоловіком.

Ключові слова: о. Генрик Мішталь, канонічне право, релігійне право, канонізаційне право, Люблінський католицький університет Івана Павла II

Henryk Misztal urodził się 10 kwietnia 1936 r. w miejscowości Skubicha w powiecie Lublin, w rodzinie rolników – Jana i Marianny z Anasiewiczów. Dzieciństwo spędził w Motyczu, gdzie rodzice przeprowadzili się w 1938 r.² W 1950 r. ukończył w Motyczu szkołę podstawową, po czym wstąpił do Gimnazjum Biskupiego w Lublinie (1950–1953), przemianowanego na Niższe Seminarium Duchowne. W 1954 r. uzyskał maturę w Korespondencyjnym Liceum Ogólnokształcącym w Lublinie³. Bezpośrednio po maturze podjął studia teologiczne w Seminarium Duchownym w Lublinie, w ramach Wydziału Teologicznego KUL (1954–1960)⁴. Dnia 18 kwietnia 1960 r. przyjął w Lublinie święcenia kapłańskie z rąk ks. bp. dr. hab. Piotra Kałwy⁵, zaś od 17 maja 1960 r. pracował jako wikariusz parafii rzymsko-katolickiej pw. Najświętszej Maryi Panny w Tomaszowie Lubelskim⁶.

Wkrótce ówczesny biskup lubelski Piotr Kałwa zdecydował jednak o zwolnieniu ks. Henryka Misztala z obowiązków wikariusza (z dniem 11 sierpnia 1961 r.) i skierował Go na dalsze studia na KUL. W konsekwencji Henryk Misztal w dniu 1 października 1961 r. rozpoczął studia z zakresu prawa kanonicznego na Wydziale Prawa Kanonicznego. W trakcie studiów przygotował pod kierunkiem ks. prof. Jana Nowickiego pracę licencjacką pt. *Cenzura uprzednia pism i druków w Kościele Zachodnim do Leona XIII. Studium historyczno-prawne*, ocenioną jako dobrą, a w dniu 9 października 1964 r. uzyskała dyplom magistra prawa kanonicznego⁷.

Po ukończeniu studiów magisterskich uczęszczał na seminarium doktoranckie prowadzone przez ks. prof. Aleksego Petraniego. Pod jego kierunkiem przygotował pracę doktorską pt. *Cenzura uprzednia pism i druków w Kościele Zachodnim. Studium historyczno-prawne*. Praca ta uzyskała pozytywne recenzje ks. doc. dr. Józefa

² Archiwum Uniwersyteckie KUL (dalej: AU KUL), sygn. P-18013; AU KUL, sygn. A-1007; s.v. *Misztal Henryk ks.*, w: *Encyklopedia 100-lecia KUL*, t. 2, red. E. Gigilewicz, Lublin 2018, s. 63.

³ AU KUL, sygn. P-18013; s.v. *Misztal Henryk ks.*, w: *Encyklopedia...*, s. 63.

⁴ AU KUL, sygn. P-18013.

⁵ L. Fiejdasz, *In negotio tantae gravitatis. Sylwetka naukowa Księdza Profesora Henryka Misztala*, w: H. Misztal, *Duc in altum. Sprawy kanonizacyjne. Wybór pism*, red. L. Fiejdasz, Lublin 2009, s. 16.

⁶ AU KUL, sygn. P-18013.

⁷ AU KUL, sygn. P-18013; P. Stanisz, *Curriculum vitae*, w: *Divina et humana. Księga jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin Księdza Profesora Henryka Misztala*, red. A. Dębiński, W. Bar, P. Stanisz, Lublin 2001, s. 15.

Rybczyka oraz doc. dr. Witolda Sawickiego i pozwoliła w 1968 r. jej Autorowi na uzyskanie stopnia doktora prawa kanonicznego⁸.

Następnie, 26 kwietnia 1979 r. Rada Wydziału Prawa Kanonicznego KUL nadała Henrykowi Misztalowi stopień doktora habilitowanego na podstawie oceny ogólnej dorobku naukowego i przedłożonej rozprawy zatytułowanej *Causae historicae w postępowaniu beatyfikacyjnym i kanonizacyjnym. Studium historycznoprawne* (Lublin 1981). Recenzje sporządzone przez ks. prof. Jerzego Grzywacza, ks. prof. Pawła Pałkę, ks. prof. Joachima Bara wskazywały na przełomowe i unikatowe znaczenie rozprawy habilitacyjnej. Senat KUL zatwierdził tę uchwałę w dniu 30 czerwca 1979 r., a Minister Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki w dniu 2 października 1979 r.⁹

Wreszcie 5 listopada 1986 r. Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego zatwierdził uchwałę Senatu KUL z dnia 22 kwietnia 1986 r. o nadaniu Henrykowi Misztalowi tytułu naukowego profesora nadzwyczajnego i powołaniu go na to stanowisko w Katedrze Prawa Kanonizacyjnego na Wydziale Prawa Kanonicznego. W postępowaniu awansowym jako główne osiągnięcie przedstawiono monografię *Biegli w postępowaniu beatyfikacyjnym i kanonizacyjnym* (Lublin 1985)¹⁰. Uchwałą z dnia 2 maja 1992 r. Senat KUL zdecydował o zatrudnieniu Henryka Misztala na stanowisku profesora zwyczajnego w Katedrze Prawa Kanonizacyjnego na Wydziale Prawa Kanonicznego i Świeckiego¹¹.

Aktywności i osiągnięcia te były możliwe dzięki znajomości szeregu języków obcych: włoskiego, łaciny, francuskiego, rosyjskiego i niemieckiego¹².

***

Znamiennym rysem kariery zawodowej Księdza Profesora Henryka Misztala był jego trwały i harmonijny związek z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim, na którym nie tylko uzyskał kolejne stopnie i tytuły naukowe, lecz także przez kilkadziesiąt lat prowadził zajęcia dydaktyczne i pozostawił liczne grono naukowych wychowanków.

---

⁸ AU KUL, sygn. P-18013; L. Fiejdasz, *In negotio tantae gravitas...*, s. 17; P. Stanisław, *Laudacja z okazji uroczystości odnowienia doktoratu ks. prof. Henryka Misztala*, http://www.kul.pl/files/214/public/odnowienie_doktoratu_ks_prof_h/odnowienie_dr_ks_prof_misztala_p.stanislaw_laudacja.pdf [dostęp: 14.11.2021 r.].

⁹ AU KUL, sygn. A-1007; s.v. *Misztal Henryk ks.*, w: *Encyklopedia...*, s. 63.

¹⁰ AU KUL, sygn. A-1007; s.v. *Misztal Henryk ks.*, w: *Encyklopedia...*, s. 63.

¹¹ AU KUL, sygn. A-1007.

¹² AU KUL, sygn. P-18013; sygn. A-1007.

Henryk Misztal rozpoczął pracę na KUL zatrudnieniem od 1 października 1969 r. na stanowisku starszego asystenta w Międzywydziałowym Zakładzie Ustroju i Prawa PRL kierowanym przez prof. Wita Klonowieckiego¹³. 1 września 1970 r. został awansowany na stanowisko adiunkta w tym Zakładzie, jednakże po niespodziewanej śmierci prof. Wita Klonowieckiego Zakład został zlikwidowany, a jego pracownicy zwolnieni¹⁴.

Na skutek interwencji bp. P. Kałwy Henryk Misztal został zatrudniony od 1 października 1972 r. na stanowisku starszego wykładowcy przy nowo utworzonej Katedrze Prawa Wyznaniowego, kierowanej przez ks. prof. J. Grzywacza (będącego również kierownikiem II Katedry Tekstu Prawa Kanonicznego)¹⁵. Współpracował wówczas również z prof. Hanną Waśkiewicz, kierującą pracami Katedry Praw Człowieka na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej¹⁶; na tym ostatnim Wydziale poznał kard. Karola Wojtyłę, który wykładał etykę¹⁷.

Od 1 listopada 1979 r., w związku z zatwierdzeniem nadania stopnia doktora habilitowanego, Henryk Misztal został zatrudniony na stanowisku adiunkta przy Katedrze Prawa Wyznaniowego na Wydziale Prawa Kanonicznego¹⁸. 12 grudnia 1979 r. Senat KUL powziął uchwałę o powołaniu go na stanowisko docenta przy Katedrze Prawa Wyznaniowego, co Minister Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki zatwierdził 24 lipca 1980 r.¹⁹

Dnia 29 października 1980 r. Rada Wydziału Prawa Kanonicznego przyjęła rezygnację ks. prof. J. Grzywacza z pełnienia obowiązków kierownika Katedry Prawa Wyznaniowego i powierzyła ją Henrykowi Misztalowi, co Senat KUL zatwierdził 12 stycznia 1981 r.²⁰ Stanowisko kierownika Katedry Prawa Wyznaniowego przyszło mu piastować do 2007 r., przy czym równocześnie w latach 1984–2004 był kuratorem Katedry Prawa Kanonizacyjnego. Dzięki jego staraniom KUL stał się prężnym ośrodkiem badań nad prawem wyznaniowym i prawem kanonizacyjnym, rozpoznawalnym nie tylko w kraju, ale i za granicą.

¹³ AU KUL, sygn. A-1007.

¹⁴ AU KUL, sygn. A-1007; L. Fiejdasz, *In negotio tantae gravitas...*, s. 17.

¹⁵ AU KUL, sygn. A-1007; A. Abramowicz, P. Stanisz, *Katedra Prawa Wyznaniowego*, w: *100 lat nauk prawnych na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II*, red. K. Burczak i in., Lublin 2018, s. 151. Błędna jest informacja, jakoby było to zatrudnienie Katedrze Praw Człowieka na Wydziale Filozofii (tak por. s.v. *Misztal Henryk ks.*, w: *Encyklopedia...*, s. 63).

¹⁶ P. Stanisz, A.M. Abramowicz, *Ksiądz Profesor Henryk Misztal (1936–2020): Człowiek – Kapłan – Uczony – Nauczyciel*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2021, t. 24, s. 10.

¹⁷ P. Stanisz, *Curriculum...*, s. 16.

¹⁸ AU KUL, sygn. A-1007 (w dokumentacji pracowniczej omyłkowo wskazano, że zatrudnienie następuje przy II Katedrze Tekstu Prawa Kanonicznego).

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże.

Dnia 12 marca 1986 r. Rada Wydziału podjęła uchwałę o nadaniu Henrykowi Misztalowi tytułu naukowego profesora nadzwyczajnego obowiązującego w KUL i powołaniu go na to stanowisko w Katedrze Prawa Kanonizacyjnego na Wydziale Prawa Kanonicznego KUL, opierając się na sporządzonych w toku postępowania awansowego niezwykle pochlebnych recenzjach ks. prof. Edwarda Szafrrowskiego (ATK), ks. prof. Joachima Bara (ATK) i ks. prof. Józefa Krukowskiego (KUL). Następnie Senat KUL w dniu 22 kwietnia 1986 r. nadał mu tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego i powołał na stanowisko profesora w Katedrze Prawa Kanonizacyjnego. 4 lipca 1986 r. tę ostatnią uchwałę zatwierdził Biskup Lubelski, a 5 listopada 1986 r. – Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego²¹. Wreszcie, jak już wskazano, uchwałą z dnia 2 maja 1992 r. Senat KUL zdecydował o zatrudnieniu Henryka Misztala na stanowisku profesora zwyczajnego w Katedrze Prawa Kanonizacyjnego na Wydziale Prawa Kanonicznego i Świeckiego²². Z dniem 1 października 2001 r. Henryk Misztal osiągnął wiek emerytalny, ale zajęcia dydaktyczne kolejno na podstawie umowy o pracę, a następnie na podstawie umów cywilnoprawnych, w tym umowy wolontariatu, prowadził do roku akademickiego 2013/2014 włącznie²³.

W trakcie swojej kariery akademickiej Ksiądz Profesor prowadził niezwykle zróżnicowane zajęcia. O ile początkowo były to przede wszystkim zajęcia z zakresu prawa państwowego, o tyle z upływem lat ustępowały one na rzecz zajęć z zakresu prawa kanonizacyjnego i prawa wyznaniowego. Nie podejmując próby szczegółowego sprecyzowania, w jakich latach Henryk Misztal skupiał swoją uwagę w dydaktyce na poszczególnych kwestiach, wskazać należy, że prowadził przede wszystkim zajęcia z zakresu prawa kanonicznego (proces zwyczajny, proces małżeński, proces beatyfikacyjny i kanonizacyjny, czasy i miejsca święte) oraz prawa państwowego (ustrój i prawo PRL, wybrane zagadnienia prawa polskiego, prawo rodzinne (i opiekuńcze), prawo administracyjne i postępowanie administracyjne, prawo cywilne, prawo pracy i ubezpieczeń społecznych, wybrane zagadnienia prawne Kościoła w Polsce, nauczanie religii w prawie polskim, wolność religijna w polskich konstytucjach, wolność religijna w dokumentach prawa międzynarodowego, prawa europejskiego i w prawie polskim). Na Wydziale Teologicznym i Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej powierzano mu zajęcia z zakresu prawa rodzinnego, sytuacji prawnej Kościoła w Polsce oraz ustroju i prawa PRL²⁴. Od końca lat 70. XX w. niepodzielnie odpowiadał za dydaktykę prawa wyznaniowego, prowadząc zajęcia

---

²¹ Tamże.

²² Tamże.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże; W. Bar, E. Szczot, *Dydaktyka i badania z zakresu prawa kanonizacyjnego oraz sakramentów świętych*, w: *100 lat nauk prawnych...*, s. 393–396.

osobiście lub powierzając je pracownikom kierowanej przez siebie Katedry Prawa Wyznaniowego. Po uzyskaniu tytułu profesorskiego wykładał prawo kanonizacyjne, prawo rodzinne, ustrój i prawo PRL, prawo wyznaniowe oraz prowadził szereg rozmaitych wykładów monograficznych (np. Dochodzenie w sprawach beatyfikacyjnych, Wolność religijna w dokumentach prawa międzynarodowego, prawa europejskiego i w prawie polskim, I processi di canonizzazione, Le prove nell processo canonico)²⁵. Przez wiele lat prowadził seminaria z prawa wyznaniowego i prawa kanonizacyjnego: pod jego kierunkiem powstało około 170 prac magisterskich i 32 rozprawy doktorskie²⁶.

Poza Katolickim Uniwersytetem Lubelskim Henryk Misztal wykładał w lubelskim Wyższym Seminarium Duchownym²⁷. Ponadto w latach 1998–2002 prowadził zajęcia z prawa wyznaniowego i prawa kanonizacyjnego w ramach studium zorganizowanego przez KUL w Spiskiej Kapitule (Słowacja) i Ołomuńcu (Republika Czeska). W latach 2003–2005 wykładał prawo wyznaniowe i konkordatowe na Wydziale Teologii Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie²⁸.

Poza działalnością dydaktyczną na rodzimym Uniwersytecie nie uchylał się od poważnych wyzwań organizacyjnych. Od 1 września 1983 do 31 sierpnia 1987 r. pełnił funkcję prodziekana Wydziału Prawa Kanonicznego i Nauk Prawnych, zaś od 1 września 1987 do 31 sierpnia 1989 r. – dziekana tego Wydziału, z funkcji ustępując z uwagi na problemy zdrowotne²⁹. Pełnił też funkcje w licznych komisjach senackich³⁰. Okres sprawowania funkcji dziekańskich przez Henryka Misztala był czasem bardzo intensywnych przemian, w tym zwłaszcza wzmocnienia Sekcji Prawa, czego wyrazem była zmiana nazwy wydziału na Wydział Prawa Kanonicznego i Świeckiego (1989)³¹. W okresie późniejszym, od 5 marca 1996 do 12 marca 1997 r., był kierownikiem Sekcji Prawa Kanonicznego na Wydziale Prawa Kanonicznego i Świeckiego³².

Za swoją działalność naukową, dydaktyczną i organizacyjną Henryk Misztal otrzymał szereg nagród, m.in. trzy nagrody Rektora KUL za oryginalne i twórcze osiągnięcia naukowe i kształcenie kadr (1981, 1999, 2005); został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (2000), Złotym Medalem American

²⁵ AU KUL, sygn. A-1007.

²⁶ A. Abramowicz, P. Stanisław, *Katedra...*, s. 153–154.

²⁷ AU KUL, sygn. A-1007.

²⁸ AU KUL, sygn. A-1007; s.v. *Misztal Henryk ks.*, w: *Encyklopedia...*, s. 63; P. Stanisław, A.M. Abramowicz, *Ksiądz Profesor...*, s. 12.

²⁹ AU KUL, sygn. A-1007; s.v. *Misztal Henryk ks.*, w: *Encyklopedia...*, s. 63.

³⁰ L. Fiejdasz, *In negotio tanta gravitas...*, s. 33.

³¹ P. Stanisław, A.M. Abramowicz, *Ksiądz Profesor...*, s. 11.

³² AU KUL, sygn. A-1007.

Bibliographical (2004), Medalem Edukacji Narodowej (2006), Medalem za Zasługi KUL (2007), Medalem „Zasłużony dla Gminy Konopnica” (2009), Złotym Medalem za Długoletnią Służbę (2009), Medalem 700-lecia Miasta Lublin (2018)³³. W dniu 6 czerwca 2018 r. odbyła się uroczystość odnowienia Jego doktoratu, co jest najwyższym wyróżnieniem przyznawanym przez Uniwersytet własnym pracownikom.

Ksiądz Henryk Misztal był niezwykle zaangażowany w życie Archidiecezji Lubelskiej, początkowo jako notariusz w Kurii Biskupiej (1964–1974)³⁴, sędzia w Sądzie Biskupim (1970–1981) i archiwariusz (1974–1976). Następnie został powołany na stanowisko dyrektora Archiwum Archidiecezjalnego (1976–2001) i sprawował funkcję wizytatora archiwów parafialnych (1978–1982). Był też członkiem Kolegium Konsultorów, Rady Ekonomicznej, Rady Kapłańskiej i Archidiecezjalnej Komisji do spraw Personalnych. Od 1981 r. był kanonikiem honorowym Kapituły Katedralnej Lubelskiej, od 1992 r. – kanonikiem gremialnym Kapituły Metropolitalnej w Lublinie, zaś od 1996 r. – kapelanem honorowym Ojca Świętego Jana Pawła II³⁵. Zawsze pozostawał też bardzo zaangażowany w pracę duszpasterską³⁶.

***

Dorobek naukowy Księdza Profesora jest ogromny, obejmuje ponad 500 pozycji bibliograficznych: opublikował 42 monografie, ponad 140 artykułów naukowych, ponad 60 haseł encyklopedycznych i biogramów, ponad 50 recenzji, ponad 30 przedkładów, a także wiele drobnych form wypowiedzi naukowej i popularnonaukowej (przedmowy, artykuły popularnonaukowe, sprawozdania itd.)³⁷.

Omówienie zainteresowań naukowych tak płodnego naukowca musi być z istoty rzeczy pobieżne i wybiórcze. Już na wstępie trzeba zatem z jednej strony odsłać do dołączonego do niniejszego artykułu zestawienia prac Księdza Profesora, a z drugiej – poczekać na szczegółowe opracowanie jego prac przez następców³⁸.

³³ s.v. *Misztal Henryk ks.*, w: *Encyklopedia...*, s. 63.

³⁴ AU KUL, sygn. P-18013; sygn. A-1007.

³⁵ L. Fiejdasz, *In negotio tantae gravitas...*, s. 34.

³⁶ A. Hamryszczak, *Ks. Henryk Misztal (1936–2020)*, Archiwa, Muzea i Biblioteki Kościelne 2020, t. 114, s. 525; L. Fiejdasz-Buczek, P. Stanisław, *In memoriam. Ks. prof. dr hab. Henryk Misztal 1936–2020*, Studia Prawnicze KUL 2021, nr 1, s. 9.

³⁷ Zob. zestawienie publikacji ks. Henryka Misztala sporządzone przez L. Fiejdasz-Buczek.

³⁸ Szerzej na ten temat zob. zwłaszcza A. Dębiński, *Wkład Księdza Profesora Henryka Misztala do nauki prawa*, w: *Divina et humana...*, s. 45–59; L. Fiejdasz, *In negotio tantae gravitas...*, s. 20–31; A. Abramowicz, P. Stanisław, *Katedra...*, s. 162–167; P. Stanisław, *Laudacja...*; W. Bar, E. Szczot, *Dydaktyka i badania...*, s. 393–398; P. Stanisław, A.M. Abramowicz, *Ksiądz Profesor...*, s. 13–20; A.M. Abramowicz,

Upraszczając, można stwierdzić, że aktywność naukowa Henryka Misztala – poza pierwszymi pracami dotyczącymi cenzury³⁹, sądownictwa kościelnego i duszpasterstwa Polonii Włoskiej – objęła dwa niezwykle szerokie obszary badawcze: prawo kanonizacyjne, zwłaszcza proces kanonizacyjny i beatyfikacyjny, i prawo wyznaniowe.

Dla pierwszego obszaru fundamentalne znaczenie miała kwerenda przeprowadzona w Rzymie w 1971 r., w czasie której spotkał nie tylko uznanych specjalistów w tej dziedzinie (o. Michała Machejka OCD – Postulatora Generalnego Polski, ks. prałata Amato Pietro Frutaza – podsekretarza Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych oraz o. prof. dr. hab. Ivo Beaudina – dyrektora archiwum tegoż dykasterium), lecz uzyskał również niezwykle szeroki dostęp do materiałów źródłowych. Kolejne wyzwania naukowe otworzyły przed nim reformy postępowania kanonizacyjnego dokonane kolejno w 1983 r., a następnie w 2007 r. W ramach tych zainteresowań przygotował w pierwszym rządzie rozprawę habilitacyjną pt. *Causae historicae w postępowaniu beatyfikacyjnym i kanonizacyjnym* (Lublin 1981), a następnie wiele innych prac monograficznych publikowanych w różnych językach, wśród których warto wymienić: *Drogi rozwoju postępowania kanonizacyjnego* (Częstochowa 1983), *Postępowanie kanonizacyjne* (Warszawa 1985; wspólnie z J.R. Barem), *Biegli w postępowaniu kanonizacyjnym* (Lublin 1985), *Komentarz do konstytucji apostołskiej „Divinus perfectionis Magister”* (Lublin 1987), *Prawo kanonizacyjne według ustawodawstwa Jana Pawła II. Instytucje kanonizacyjnego prawa materialnego. Zarys historii procedury kanonizacyjnej. Postępowanie w diecezji i Kongregacji. Wzory pism i formularzy* (Lublin–Sandomierz 1997), *Prawo kanonizacyjne. Instytucje prawa materialnego, zarys historii, procedura* (Lublin 2003), *Le cause di canonizzazione. Storia e procedura* (Congregazione delle Cause dei Santi, *Sussidi per lo Studio delle Cause dei Santi*, n. 8, Libreria Editrice Vaticana 2005), *Sanctorum Mater. Instrukcja Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych o prowadzeniu dochodzenia diecezjalnego lub eparchialnego w sprawach kanonizacyjnych. Komentarz* (Lublin 2008) i *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii* (Lublin 2017; wspólnie

---

L. Fiejdasz-Buczek, P. Stanisław, *Henryk Misztal (1936–2020). Dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego i Nauk Prawnych w latach akademickich 1987/1988–1988/1989*, w: *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, red. A. Dębiński, I. Leraczyk, J. Misztal-Konecka, W.Sz. Staszewski, wyd. 2, Lublin 2021, s. 179–188.

³⁹ *Cenzura uprzednia pism i druków w Kościele Zachodnim do soboru trydenckiego*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 1973, z. 5, s. 101–113; *Cenzura pism i druków w świetle obowiązującego prawa*, *Summarium – Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL* 1973, s. 68–72; *Kościelni cenzorzy ksiąg*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 1974, z. 5, s. 81–94; *Kościelna cenzura wydawnictw w świetle dekretu „De Ecclesiae Pastorum vigilantia circa libros”*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 1976, z. 5, s. 85–95; *Cenzura uprzednia pism i druków w Kościele Zachodnim. Studium historyczno-prawne*, Lublin 2001.

z L. Fiejdasz-Buczek)⁴⁰. Co istotne, praca *Le cause di canonizzazione. Storia e procedura* została wydana przez wydawnictwo Stolicy Apostolskiej i była rekomendowana przez Kongregację Spraw Kanonizacyjnych jako pomoc w prowadzeniu spraw kanonizacyjnych⁴¹.

Henryk Misztal nie tylko prowadził i inicjował pogłębione badania nad historią, instytucjami i procedurą kanonizacyjną, lecz także prowadził siedem procesów polskich kandydatów na ołtarze, z czego sześć zakończonych beatyfikacją, oraz sprawował nadzór naukowy nad wieloma innymi procesami kanonizacyjnymi w Polsce⁴². Nic zatem dziwnego, że istotnym zainteresowaniem obdarzył też sylwetki poszczególnych świętych i błogosławionych, podejmując trud ich przybliżenia w pracach: *Doskonali w miłości. Świeccy święci i błogosławieni* (Lublin 1992); *Anna Jenke (1921–1976)* (Lublin 1994; wspólnie z B. Lipian); *Geniusz kobiety. Aspekt etyczno-społeczny* (wyd. 2, Częstochowa 2005); *Mówią święci. Przesłania Jana Pawła II w polskich beatyfikacjach i kanonizacjach* (Lublin–Sandomierz 1999); *Świeccy święci i błogosławieni* (Lublin–Sandomierz 2002); *Świętość kanonizowana według papieża Jana Pawła II i Benedykta XVI* (Lublin–Sandomierz 2006; wspólnie z W. Barem), *Święci i my. Refleksje o osobach, które zachwycają urokiem świętości* (Lublin 2015).

Drugim polem szerokiej aktywności naukowej Henryk Misztal uczynił prawo wyznaniowe, które po 1989 r. wymagało odmiennego niż dotychczas spojrzenia. Po publikacji kilku artykułów⁴³ pierwszym większym efektem takich prac była monografia *Polskie prawo wyznaniowe. Zagadnienia wstępne. Rys historyczny* (Lublin 1996), a drugim – przygotowane pod jego redakcją i przy istotnym udziale – *Prawo wyznaniowe III Rzeczypospolitej* (red. H. Misztal, Lublin–Sandomierz 1999). Podsumowaniem badań w tym obszarze i konsekwencją stworzenia w Lublinie prężnego ośrodka badań nad prawem wyznaniowym było przygotowanie, mającego ostatecznie trzy wydania, podręcznika *Prawo wyznaniowe* (Warszawa 2006, 2008, 2011; wspólnie z A. Mezglewskim i P. Staniszem). W obszarze prawa wyznaniowego Książd Profesor pozostawił też wiele artykułów, m.in. dotyczących prawa

⁴⁰ L. Fiejdasz-Buczek, P. Stanisł, *In memoriam...*, s. 9–11.

⁴¹ P. Stanisł, A.M. Abramowicz, *Książd Profesor...*, s. 14.

⁴² L. Fiejdasz, *In negotio tantae gravitas...*, s. 34; s.v. *Misztal Henryk ks.*, w: *Encyklopedia...*, s. 63; L. Fiejdasz-Buczek, P. Stanisł, *In memoriam...*, s. 13; A.M. Abramowicz, L. Fiejdasz-Buczek, P. Stanisł, *Henryk Misztal...*, s. 185.

⁴³ *Kościelne pojęcie wolności religijnej a ustawa o gwarancjach sumienia i wyznania z 1989 r.*, *Kościół i Prawo* 1993, s. 103–122; *Ustawowe gwarancje wolności religijnej w Polsce od 1989 roku*, *Chrześcijaństwo w Świecie* 1993, nr 3, s. 56–73; *Wolność religijna w prawie polskim od 1989 r.* (cz. I, cz. II), *Zamojski Informator Diecezjalny* 1994, t. 3, nr 1, s. 47–54 (cz. I), nr 2, s. 120–140 (cz. II).

rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem⁴⁴, wolności i misji uniwersytetów katolickich⁴⁵, archiwów kościelnych⁴⁶, represji wobec Kościoła katolickiego i duchownych w okresie Polski Ludowej⁴⁷ oraz ograniczeń wolności religijnej⁴⁸.

Prace naukowe Księdza Profesora oparte są na solidnej bazie źródłowej, obejmują zwykle zagadnienia prawa materialnego i formalnego, dowodząc rzetelności badawczej na najwyższym poziomie. Są one także świadectwem umiejętności wykorzystania dobrodziejstw wyjazdów naukowych. Był bowiem Henryk Misztal dwukrotnie stypendystą Katolickiego Uniwersytetu Najświętszego Serca w Mediolanie (1986, 1988), wielokrotnie wyjeżdżał na kwerendy źródłowe do Rzymu,

⁴⁴ *Prawa rodziny w zakresie wychowania dzieci*, w: *Katecheza dzisiaj. Problemy prawne i teologiczne*, red. W. Janiga, A. Mezglewski, Krosno–Sandomierz 2000, s. 13–31; *Gwarancje prawa międzynarodowego i polskiego w zakresie uprawnień rodziców do religijnego wychowania dzieci*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2000, t. 1, s. 5–20; *Prawo rodziców do wychowania dzieci*, w: *Iustitia civitatis fundamentum. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wiesława Chrzanowskiego*, red. H. Cioch, A. Dębiński, J. Chaciński, Lublin 2003, s. 555–571; *Prawo rodziców do wychowania dzieci według własnych przekonań*, *Teka Komisji Prawniczej Polskiej Akademii Nauk Oddział w Lublinie* 2009, t. 2, s. 64–75; *Wolność rodziców do wychowania religijnego i moralnego dzieci zgodnie z ich przekonaniem*, *Liberty of Parents the Religious and Moral education of Their Children in Conformity with Their Own Convonctions*, *Przeegląd Prawno-Ekonomiczny* 2012, nr 4, s. 6–13; *Prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z ich przekonaniem*, *Słoneczna Skala* 2012, nr 80, s. 25–32.

⁴⁵ *Wizja KUL Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, *Zeszyty Naukowe KUL* 1995, nr 1–2, s. 89–107; *Wolność uniwersytetu i na uniwersytecie katolickim*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2002, t. 4, s. 3–30; *Uniwersytet katolicki w doktrynie Kościoła i prawie kanonicznym*, w: *Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Adama Strzembosza*, red. A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak, Lublin 2002, s. 425–445; *Priorytety katolickich uczelni w XXI wieku*, w: *Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krukowskiemu z okazji 50-lecia pracy naukowej*, red. M. Sitarz, P. Stanisław, H. Stawiniak, Lublin 2014, s. 471–487.

⁴⁶ *Archiwum Diecezjalne Lubelskie*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 1986, s. 67–69; *Archiwum Archidiecezjalne*, w: *W służbie Kościołowi Lubelskiemu 1975–1997. Księga upamiętniająca posługę Pastora Diecezji Arcybiskupa Bolesława Pylaka*, red. D. Pietrusiński, Lublin 1998, s. 276–280; *Sytuacja prawna archiwum parafialnego*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 2001, s. 77–90; *Sytuacja prawna archiwum parafialnego*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2002, z. 2, s. 87–102; *Archiwum Diecezjalne*, w: *Struktura i zadania Kurii Diecezjalnej. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej w ramach obchodów Roku Prymasa Tysiąclecia przez Stowarzyszenie Kanonistów Polskich, Wydział Prawa Kanonicznego UKSW, Wydział Nauk Prawnych TN KUL oraz Wyższe Seminarium Duchowne w Diecezji Warszawsko-Praskiej (Warszawa–Praga 11–12 września 2001)*, red. J. Krukowski, K. Warchałowski, Warszawa 2003, s. 103–117.

⁴⁷ *Divide et impera. Niszczenie struktur kościelnych i represje wobec duchownych w Polsce jako jedna z metod walki systemu stalinowskiego z religią*, w: *Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944–1989*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2004, s. 23–43; *Zarys kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań* (współautorstwo z A. Mezglewskim), w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Symposium Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny 26–28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisław, M. Ordon, Lublin 2005, s. 33–70.

⁴⁸ L. Fiejdasz-Buczek, P. Stanisław, *In memoriam...*, s. 13–14.

studiując spisane po łacinie akta spraw kanonizacyjnych zachowane w archiwum Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych, archiwum Roty Rzymskiej oraz w tajnym Archiwum Watykańskim. Odwiedzał wreszcie liczne biblioteki we Włoszech i we Francji⁴⁹.

W ramach kierowanej przez siebie Katedry Prawa Wyznaniowego Książd Profesor zainicjował wydawanie od 2000 r. Studiów z Prawa Wyznaniowego, które są otwarte na artykuły z zakresu prawa wyznaniowego, recenzje, sprawozdania z wydarzeń poświęconych wolności religijnej⁵⁰. W swojej działalności naukowej nie uchylał się też od obowiązków recenzenta i spełniał je dla wielu czasopism, zwłaszcza za: *Summarium*. Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, *Roczniki Nauk Prawnych*, *Prawo – Administracja – Kościół*, *Prawo Kanoniczne*, *Apollinaris*, *Soter*, *Monitor Ecclesiasticus*, *Studia z Prawa Wyznaniowego*, *Przegląd Prawa Wyznaniowego*, *Studia Prawnicze KUL*, *Przegląd Uniwersytecki*⁵¹. Był członkiem rad naukowych następujących periodyków: *Soter*, *Roczniki Nauk Prawnych*, *Review of Comparative Law*, *Studia Prawnicze KUL*, *Przegląd Prawa Wyznaniowego* oraz *Dizionario generale di diritto canonico*⁵².

Henryk Misztal wraz z Michałem Pietrzakiem był współzałożycielem Polskiego Towarzystwa Prawa Wyznaniowego⁵³. Należał do *Consociatio Internationalis Studio Iuris Canonici Promovendo* (Międzynarodowego Stowarzyszenia Kanonistów), *Towarzystwa Naukowego KUL*, *Towarzystwa Przyjaciół KUL*, *Stowarzyszenia Kanonistów Polskich*, *Sekcji Prawniczej Oddziału PAN w Lublinie*, *Lubelskiego Towarzystwa Naukowego*, *Stowarzyszenia Absolwentów Wydziału Prawa KUL*⁵⁴.

***

Henryk Misztal był uczonym światowej miary, nauczycielem szerokich horyzontów, ale nade wszystko kapłanem głębokiej wiary. „Jego działalność naukowa była stale inspirowana wiarą, pozostając nierozzerwalnie związana z przeżywaniem kapłaństwa”⁵⁵.

⁴⁹ A.M. Abramowicz, L. Fiejdasz-Buczek, P. Stanisz, *Henryk Misztal...*, s. 176.

⁵⁰ s.v. Misztal Henryk ks., w: *Encyklopedia...*, s. 63; P. Stanisz, *Od Redakcji*, *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2020, s. 6.

⁵¹ L. Fiejdasz, *In negotio tantae gravitas...*, s. 33; s.v. Misztal Henryk ks., w: *Encyklopedia...*, s. 63.

⁵² A. Hamryszczak, *Ks. Henryk Misztal...*, s. 525.

⁵³ P. Stanisz, *Od Redakcji*, s. 6; s.v. Misztal Henryk ks., w: *Encyklopedia...*, s. 63.

⁵⁴ AU KUL, sygn. A-1007; L. Fiejdasz, *In negotio tantae gravitas...*, s. 34.

⁵⁵ P. Stanisz, A.M. Abramowicz, *Książd Profesor...*, s. 22.

Rektor KUL ks. Antoni Dębiński wspominał go w ten sposób: „Lubił aule wypełnione studentami. Zawsze pogodny i życzliwy, urzekająco kulturalny, szarmancki wobec kobiet, był otwarty na spotkania z innymi, lojalny w przyjaźni, pomocny w sprawach najbardziej trudnych, wymagających roztropności i największej dyskrecji. O nikim nigdy nie mówił źle, nikogo nie potępiał (mówiąc o kimś innym – powiadał – tak naprawdę opowiadamy o nas samych), przeciwnie, w każdym starał się dostrzec jakieś dobre cechy. Jako uczony posługujący się rzeczową argumentacją, ścisłym językiem dyskursu naukowego, nie zagubił głęboko ludzkiej wrażliwości, która pozwalała mu lepiej rozumieć meandry współczesnej kultury i drugiego człowieka. Jego książki i artykuły popularnonaukowe, fascynacja ideą świętości, eseje i zbiory myśli stanowią świadectwo mądrości wyrosłej z doświadczenia długiego, pracowitego życia, refleksji, zadumy i modlitwy”⁵⁶.

Najbliżsi współpracownicy wspominają, że „rozślawiał imię Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Polsce i na świecie, który walnie przyczynił się do sukcesów i awansów wielu młodszych koleżanek i kolegów i budował spotkanych słowem i postawą, potrafił przede wszystkim dziękować i dostrzegać dobro w innych”⁵⁷. Dodają: „Cierpliwie wprowadzał nas w tajniki pracy naukowej, po ojcowsku korygował popełniane błędy, z całych sił wspierał dobre inicjatywy i działania, szczerze się cieszył z naszych postępów na naukowej drodze i traktował je jak własne”⁵⁸.

W piśmie kierowanym do władz KUL w związku z przejściem na emeryturę Henryk Misztal pisał: „jestem świadomy, że Tej Uczelni zawdzięczam wykształcenie, możliwości rozwinięcia działalności naukowej, pisarskiej i dydaktycznej oraz ukształtowanie mojego umysłu i serca. Dlatego na ręce Senatu Akademickiego oraz Władz Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji składam serdeczne podziękowanie za stworzenie warunków rozwoju i dostrzeganie mojego skromnego wkładu do nauki polskiej”⁵⁹. Był bowiem człowiekiem niezwykle pracowitym, skromnym i życzliwym.

Henryk Misztal zmarł 28 października 2020 r. Msza św. pogrzebowa została odprawiona 31 października w kościele parafialnym pw. Matki Bożej Anielskiej w Motyczu, a Zmarły został pochowany na cmentarzu parafialnym w Motyczu⁶⁰.

⁵⁶ A. Dębiński, *Słowo wspomnienia o ks. prof. Henryku Misztalu*, Przegląd Uniwersytecki 2020, nr 5–6, s. 63.

⁵⁷ L. Fiejdasz-Buczek, P. Stanisław, *In memoriam...*, s. 7.

⁵⁸ P. Stanisław, *Od Redakcji*, s. 5.

⁵⁹ AU KUL, sygn. A-1007.

⁶⁰ A. Hamryszczak, *Ks. Henryk Misztal...*, s. 526.

Bibliografia

- Abramowicz A.M., Fiejdasz-Buczek L., Stanisz P., *Henryk Misztal (1936–2020). Dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego i Nauk Prawnych w latach akademickich 1987/1988–1988/1989*, w: *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, red. A. Dębiński, I. Leraczyk, J. Misztal-Konecka, W.Sz. Staszewski, wyd. 2, Lublin 2021, s. 173–190.
- Abramowicz A., Stanisz P., *Katedra Prawa Wyznaniowego*, w: *100 lat nauk prawnych na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II*, red. K. Burczak i in., Lublin 2018, s. 149–180.
- Archiwum Uniwersyteckie KUL, sygn. P-18013; A-1007.
- Bar W., *Opinia w sprawie odnowienia doktoratu ks. prof. dra hab. Henryka Misztala*, https://www.kul.pl/files/214/public/odnowienie_doktoratu_ks_prof_h/odnowienie_dr_ks_prof_misztala_w_bar_opinia.pdf [dostęp: 14.11.2021 r.].
- Bar W., Szczot E., *Dydaktyka i badania z zakresu prawa kanonizacyjnego oraz sakramentów świętych*, w: *100 lat nauk prawnych na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II*, red. K. Burczak i in., Lublin 2018, s. 391–416.
- Dębiński A., *Słowo wspomnienia o ks. prof. Henryku Misztalu*, *Przegląd Uniwersytecki* 2020, nr 5–6, s. 62–63.
- Dębiński A., *Wkład Księdza Profesora Henryka Misztala do nauki prawa*, w: *Divina et humana. Księga Jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin Księdza Profesora Henryka Misztala*, red. A. Dębiński, W. Bar, P. Stanisz, Lublin 2001, s. 43–60.
- Fiejdasz L., *In negotio tantae gravitas. Sylwetka naukowa Księdza Profesor Henryka Misztala*, w: H. Misztal, *Duc in altum. Sprawy kanonizacyjne. Wybór pism*, red. L. Fiejdasz, Lublin 2009, s. 13–35.
- Fiejdasz-Buczek L., Stanisz P., *In memoriam. Ks. prof. dr hab. Henryk Misztal 1936–2020*, *Studia Prawnicze KUL* 2021, nr 1, s. 7–16.
- Hamryszczak A., *Ks. Henryk Misztal (1936–2020)*, *Archiwa, Muzea i Biblioteki Kościelne* 2020, t. 114, s. 523–526.
- s.v. *Misztal Henryk ks.*, w: *Encyklopedia 100-lecia KUL*, t. 2, red. E. Gigilewicz, Lublin 2018, s. 63.
- Stanisz P., *Curriculum vitae*, w: *Divina et humana. Księga jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin Księdza Profesora Henryka Misztala*, red. A. Dębiński, W. Bar, P. Stanisz, Lublin 2001, s. 15–18.
- Stanisz P., *Laudacja z okazji uroczystości odnowienia doktoratu ks. prof. Henryka Misztala*, http://www.kul.pl/files/214/public/odnowienie_doktoratu_ks_prof_h/odnowienie_dr_ks_prof_misztala_p.stanisz_laudacja.pdf [dostęp: 14.11.2021 r.].
- Stanisz P., *Od Redakcji*, *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2020, s. 5–6.
- Stanisz P., *Wspomnienie o śp. Księdzu Profesorze Henryku Misztalu*, *Przegląd Prawa Wyznaniowego* [w druku].
- Stanisz P., Abramowicz A.M., *Ksiądz Profesor Henryk Misztal (1936–2020): Człowiek – Kapłan – Uczony – Nauczyciel*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2021, t. 24, s. 7–23.

Wykaz publikacji ks. Henryka Misztala

OPRAC. LIDIA FIEJDASZ-BUCZEK

Dr hab., Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: lidia.fiejdasz-buczek@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0001-6252-4027>

Książki

1. *Wprowadzenie do kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Postępowanie administracyjne* (współautorstwo z J. Grzywaczem), Lublin 1974, ss. 103.
2. *Prawo cywilne. Skrypt dla studentów*, Lublin 1975, ss. 199 (mps BU KUL).
3. *„Causae historicae” w postępowaniu beatyfikacyjnym i kanonizacyjnym*, Lublin 1981, ss. 196.
4. *Drogi rozwoju postępowania kanonizacyjnego*, Częstochowa 1983, ss. 101.
5. *Biegli w postępowaniu kanonizacyjnym*, Lublin 1985, ss. 264.
6. *Postępowanie kanonizacyjne* (oprac. z J.R. Barem), Warszawa 1985, ss. 200.
7. *Stosunki między Kościołem a państwem: zagadnienia prawa małżeńskiego: zagadnienia procedury beatyfikacyjnej*, red. J. Krukowski, H. Misztal, Lublin 1985 (Kościół i Prawo, t. 4), ss. 289.
8. *Komentarz do Konstytucji Apostolskiej „Divinus perfectionis Magister”*, Lublin 1987, ss. 227.
9. *Doskonali w miłości. Świeccy święci i błogostawieni*, Lublin 1992, ss. 445.
10. *Elementy prawne świętości kanonizowanej według ustawodawstwa Jana Pawła II. Materiały z II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Kanonizacyjnego KUL 24–26 IX 1992*, red. H. Misztal, Lublin 1993, ss. 184.
11. *Anna Jenke (1921–1976)* (współautorstwo z B. Lipian), Lublin 1994, ss. 410.
12. *Geniusz kobiety. Aspekt etyczno-społeczny*, Sandomierz 1996, ss. 176.
13. *Polskie prawo wyznaniowe, t. 1. Zagadnienia wstępne. Rys historyczny*, Lublin 1996, ss. 374.
14. *Nie wolno ci spocząć... Materiały z III Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Kanonizacyjnego zorganizowanego 11.11.1996 r. przez Wydział Prawa Kanonicznego KUL i Zgromadzenie Sióstr Rodziny Betańskiej z okazji 30 rocznicy śmierci Sługi Bożego ks. Józefa Czesława Chryzostoma Małysiaka*, red. H. Misztal, Lublin 1997, ss. 102.
15. *Prawo kanonizacyjne według ustawodawstwa Jana Pawła II. Instytucje kanonizacyjnego prawa materialnego. Zarys historii procedury kanonizacyjnej. Postępowanie w diecezji i Kongregacji. Wzory pism i formularzy*, Lublin–Sandomierz 1997, ss. 623.
16. *Dzięki Ci Panie*, Sandomierz 1998, ss. 100.
17. *Biegli w postępowaniu kanonizacyjnym. Materiały z IV Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Kanonizacyjnego (22–23 maja 1998)*, red. H. Misztal, W. Bar, Lublin–Tarnów 1999, ss. 161.
18. *Mówią święci. Przesłania Jana Pawła II w polskich beatyfikacjach i kanonizacjach*, Lublin–Sandomierz 1999, ss. 232.
19. *Prawo wyznaniowe III Rzeczypospolitej*, red. H. Misztal, Lublin–Sandomierz 1999, ss. 280 [stan prawny na 15 listopada 1998 r.].
20. *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, ss. 512 [stan prawny na 1 lutego 2000 r.].

21. *Cenzura uprzednia pism i druków w Kościele Zachodnim. Studium historyczno-prawne*, Lublin 2001, ss. 175.
22. *Kanonizační právo podle zákonodárství Jana Pavla II, instituce materiálnoho kanonizačního práva, nástin dějin kanonizační procedury postup v diecézi a v kongregaci vzory písemností a formuláře*, Olomouc 2002, ss. 561.
23. *Świeccy święci i błogosławieni*, wyd. 2, Lublin–Sandomierz 2002, ss. 527.
24. *Prawo kanonizacyjne. Instytucje prawa materialnego, zarys historii, procedura*, Lublin 2003, ss. 703.
25. *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisz, wyd. 2, Lublin 2003, ss. 439 [stan prawny na 1 lipca 2003 r.].
26. *Svatí a blahoslavení laici*, Olomouc 2004, ss. 591.
27. *Geniusz kobiety. Aspekt etyczny-społeczny*, wyd. 2, Częstochowa 2005, ss. 299.
28. *Le cause di canonizzazione, storia e procedura*, Vatican 2005 (Congregazione delle Cause dei Santi. Sussidi per lo Studio delle Cause dei Santi, t. 8), ss. 590.
29. *Motycz. Nasza ojczyzna*, red. H. Misztal, Motycz 2005, ss. 318.
30. *W duchu i prawdzie. Wybrane sylwetki Kościoła lubelskiego (1805–2005)*, red. H. Misztal, Lublin 2005, ss. 542.
31. *Prawo wyznaniowe* (współautorstwo z A. Mezglewskim, P. Staniszem), Warszawa 2006, ss. 284.
32. *Świętość kanonizowana według papieża Jana Pawła II i Benedykta XVI*, red. W. Bar, (współautorstwo z W. Barem), Lublin 2006, ss. 90.
33. *Prawo wyznaniowe* (współautorstwo z A. Mezglewskim, P. Staniszem), wyd. 2, Warszawa 2008, ss. 292.
34. *Sanctorum Mater. Instrukcja Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych o prowadzeniu dochodzenia diecezjalnego lub eparchialnego w sprawach kanonizacyjnych. Komentarz*, Lublin 2008, ss. 156.
35. *Duc in altum. Sprawy kanonizacyjne. Wybór pism*, red. L. Fiejdasz, Lublin 2009, ss. 763.
36. *Motycz. Więzy pokoleń*, red. H. Misztal, Motycz 2009, ss. 254.
37. *Promieniowanie Kapłaństwa. Refleksje w Roku Kapłańskim*, Lublin 2010, ss. 133.
38. *Prawo wyznaniowe* (współautorstwo z A. Mezglewskim, P. Staniszem), wyd. 3, Warszawa 2011, ss. 330.
39. *Sanctorum Mater. Instrukcja Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych o prowadzeniu dochodzenia diecezjalnego lub eparchialnego w sprawach kanonizacyjnych. Komentarz*, wyd. 2, Lublin 2011, ss. 164.
40. *Blaski i cienie. Refleksje wieloletniego pracownika KUL*, Lublin 2013, ss. 144.
41. *Powroty do korzeni. Refleksje i wspomnienia oparte o zapiski kapłana z Motycza*, Lublin–Motycz 2013, ss. 146.
42. *Błogosławiona Aniela Salawa – twoja Patronka z Franciszkańskiego Zakonu Świeckich*, Kraków 2014, ss. 35.
43. *Święci i my. Refleksje o osobach, które zachwycają urokiem świętości*, Lublin 2015, ss. 252.
44. *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii* (współautorstwo z L. Fiejdasz-Buczek), Lublin 2017, ss. 348.
45. X. Міштал, Л. Фейдаш-Бучек, *Sanctorum Mater. Коментар до Інструкції Конгрегації у справах Святих про проведення дієцезіального або епархіального розслідування в канонізаційних справах*, Lviv 2019, ss. 232.

Artykuły naukowe

46. *Cenzura uprzednia pism i druków w Kościele Zachodnim do soboru trydenckiego*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1973, t. 20, z. 5, s. 101–113.
47. *Cenzura pism i druków w świetle obowiązującego prawa*, Summarium – Sprawozdania TN KUL 1973, t. 2, s. 68–72.
48. *Kościelni cenzorzy ksiąg*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1974, t. 21, z. 5, s. 81–94.
49. *Sądownictwo kościelne za biskupa Jerzego Zamoyskiego w diecezji chełmskiej obrządku łacińskiego*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1975, t. 22, z. 5, s. 107–113.
50. *Kościelna cenzura wydawnictw w świetle dekretu „De Ecclesiae Pastorum vigilantia circa libros”*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1976, t. 23, z. 5, s. 85–95.
51. *Procedura spraw beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych*, Summarium – Sprawozdania TN KUL 1976, t. 5, s. 63–67.
52. *Duszpasterstwo Polonii Włoskiej*, Studia Polonijne 1976, t. 1, s. 185–189.
53. *Podstawy prawne przygotowań do procesu beatyfikacyjnego*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1977, t. 24, z. 5, s. 119–133.
54. *Postulaty kanonistów w sprawie reformy prawa beatyfikacyjnego i kanonizacyjnego*, Summarium – Sprawozdania TN KUL 1977, t. 6, s. 82–90.
55. *Kanonizacja równoznaczna*, Prawo Kanoniczne 1978, t. 21, nr 3–4, s. 189–216.
56. *Dokument jako środek dowodowy w historycznych sprawach beatyfikacyjnych*, Częstochowskie Studia Teologiczne 1978, t. 5, s. 213–267.
57. *Pojęcie beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych spraw historycznych*, Kościół i Prawo 1981, t. 1, s. 145–156.
58. *Wartość dowodowa dokumentów według jurysprudencki rotalnej*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1982, t. 29, z. 5, s. 115–123.
59. *Biografia w procesie beatyfikacyjnym*, Prawo Kanoniczne 1982, t. 25, nr 1–2, s. 267–279.
60. *Błogosławiona Dorota z Montowów*, w: *Polscy Święci*, t. 1, red. J.R. Bar, Warszawa 1983, s. 27–64.
61. *Problemy prawne polskich błogosławionych*, Kościół i Prawo 1985, t. 4, s. 257–289.
62. *Sprawa beatyfikacji Michała Giedroycia*, Analecta Cracoviensia 1985, t. 17, s. 427–436.
63. *Sprawa kanonizacji bł. Wincentego Kadłubka*, Prawo Kanoniczne 1985, t. 28, nr 3–4, s. 237–246.
64. *Powojenne inicjatywy Episkopatu Polski dotyczące polskich spraw beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych (20-lecie Postulatorskiego Ośrodka Studiów w Rzymie)*, Częstochowskie Studia Teologiczne 1985, t. 12–13, s. 417–431.
65. *Archiwum Diecezjalne Lubelskie*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 1986, t. 53, s. 67–69.
66. *De revisione scriptorum quae Servi Dei publice ediderunt, in nova procedura canonizationis*, „Monitor Ecclesiasticus” commentarius internationalis iuris canonici, Romae 1987, t. 112, z. 1–2, s. 239–252.
67. *Martyrium – aspekt historyczno-prawny*, Ateneum Kapłańskie 1987, t. 109, nr 472, s. 470–485.
68. *Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych w świetle nowego prawa*, Kościół i Prawo 1988, t. 5, s. 127–144.
69. *Zarys teologicznego i kanonicznego pojęcia doskonałości chrześcijańskiej do Soboru Watykańskiego II*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1988, t. 35, z. 5, s. 41–61.

70. *Polskie sprawy beatyfikacyjne i kanonizacyjne*, Kościół i Prawo 1989, t. 6, s. 115–128.
71. *Eucharystia w życiu polskich świętych i błogosławionych*, w: *Żeby nie ustała wiara. Katolicki Uniwersytet Lubelski przed wizytą Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. J. Homerski, J. Kondziela, J. Krukowski, Z.J. Zdybicka, J. Ziółek, Lublin 1989, s. 219–234.
72. *Świętość świeckich w nauce Soboru Watykańskiego II i nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1989–1990, t. 36–37, z. 5, s. 29–53.
73. *Błogosławiona Aniela Salawa – świecka apostołka*, Ateneum Kapłańskie 1991, t. 117, nr 495–496, s. 287–294.
74. *Źródła do dziejów KUL w Archiwum Diecezjalnym Lubelskim*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski. Wybrane zagadnienia z dziejów Uczelni*, red. G. Karolewicz, M. Zahajkiewicz, Z. Zieliński, Lublin 1992, s. 374–379.
75. *Zagadnienie wstępnej oceny do rozpoczęcia procesu*, w: *Elementy prawne świętości kanonizowanej według ustawodawstwa Jana Pawła II. Materiały z II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Kanonizacyjnego KUL 24–26 września 1992*, red. H. Misztal, Lublin 1993, s. 43–56.
76. *Kościelne pojęcie wolności religijnej a ustawa o gwarancjach sumienia i wyznania z 1989 r.*, Kościół i Prawo 1993, t. 11, s. 103–122.
77. *Ustawowe gwarancje wolności religijnej w Polsce od 1989 roku*, Chryścjanin w Świecie 1993, t. 23, nr 3 (194), s. 56–73.
78. *Wolność religijna w prawie polskim od 1989 r. (cz. I)*, Zamojski Informator Diecezjalny 1994, t. 3, nr 1, s. 47–54.
79. *Wolność religijna w prawie polskim od 1989 r. (cz. II)*, Zamojski Informator Diecezjalny 1994, t. 3, nr 2, s. 120–140.
80. *Powołanie ludzi świeckich do świętości według Soboru Watykańskiego II, Kodeksu Prawa Kanonicznego i adhortacji „Christifideles laici”*, Kościół i Prawo 1994, t. 12, s. 101–130.
81. *Małżeństwo i rodzina drogą do świętości (Brygida Szwedzka i Dorota z Montowów)*, w: *Homo Meditans*, t. 5, Lublin 1995, s. 83–100.
82. *Prawno-teologiczne aspekty procesu kanonizacyjnego męczenników polskich okresu II wojny światowej*, Roczniki Nauk Prawnych 1995, t. 5, s. 59–70.
83. *Wizja KUL Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Zeszyty Naukowe KUL 1995, t. 38, nr 1–2, s. 89–107.
84. *Prawnokanoniczne pojęcie kanonizacji w Kościele Zachodnim*, Roczniki Nauk Prawnych 1996, t. 6, s. 87–108.
85. *Elementy prawnokanoniczne „świętości kanonizowanej” w świetle najnowszej juryspruden-cji Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych*, Prawo Kanoniczne 1996, t. 39, nr 3–4, s. 171–197.
86. *Kościół – drogą ludzi świeckich do świętości przed Soborem Watykańskim II*, w: *Kościół – na upadek i na powstanie wielu*, red. J. Misiurek, A.J. Nowak, W. Słomka, Lublin 1996 (*Homo Meditans*, t. 17), s. 141–163.
87. *Proces kanonizacyjny Sługi Bożego Ks. Józefa Czesława Chryzostoma Małysiaka, Założyciela Sióstr Rodziny Betańskiej (geneza, dotychczasowy przebieg i wymogi prawa dla jego kontynuacji)* w: *Nie wolno ci spocząć... Materiały z III Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Kanonizacyjnego zorganizowanego 11.11.1996 r. przez Wydział Prawa Kanonicznego KUL i Zgromadzenie Sióstr Rodziny Betańskiej z okazji 30 rocznicy śmierci Sługi Bożego ks. Józefa Czesława Chryzostoma Małysiaka*, red. H. Misztal, Lublin 1997, s. 21–42.
88. *Kanonizacja w Kościele rosyjskim prawosławnym*, Kościół i Prawo 1998, t. 13, s. 177–185.

89. *Kult świętych, obrazów i relikwii w Kościele katolickim w aspekcie prawa kanonizacyjnego*, Roczniki Nauk Prawnych 1997, t. 7, s. 99–120.
90. *Ewolucja kryteriów świętości w Kościele Zachodnim*, w: *Święci a pojednanie Kościołów. Święci łączą czy dzielą?*, Kraków 1998, s. 13–52.
91. *Kościelne osoby prawne w prawie polskim*, w: *Historia et ius. Księga pamiątkowa ku czci ks. prof. Henryka Karbownika*, red. A. Dębiński, G. Górski, Lublin 1998, s. 491–513.
92. *Powszechne powołanie do świętości a Eucharystia*, Roczniki Nauk Prawnych 1998, t. 8, s. 175–186.
93. *Archiwum Archidiecezjalne*, w: *W służbie Kościołowi Lubelskiemu 1975–1997. Księga upamiętniająca posługę Pasterza Diecezji Arcybiskupa Bolesława Pylaka*, red. D. Pietrusiński, Lublin 1998, s. 276–280.
94. *Wolność religijna i jej gwarancje prawne*, w: *Prawo wyznaniowe III Rzeczypospolitej*, red. H. Misztal, Lublin–Sandomierz 1999, s. 17–64 [stan prawny na 15 listopada 1998 r.].
95. *Osobowość prawna kościołów i innych związków wyznaniowych*, w: *Prawo wyznaniowe III Rzeczypospolitej*, red. H. Misztal, Lublin–Sandomierz 1999, s. 103–128 [stan prawny na 15 listopada 1998 r.].
96. *Prawo małżeńskie*, w: *Prawo wyznaniowe III Rzeczypospolitej*, red. H. Misztal, Lublin–Sandomierz 1999, s. 139–178 [stan prawny na 15 listopada 1998 r.].
97. *Biegli w postępowaniu kanonizacyjnym – pojęcie i kategorie*, w: *Biegli w postępowaniu kanonizacyjnym. Materiały z IV Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Kanonizacyjnego (22–23 maja 1998)*, red. H. Misztal, W. Bar, Lublin–Tarnów 1999, s. 15–30.
98. *Przesłanie papieskie w kanonizacjach i beatyfikacjach Polek i Polaków za pontyfikatu Papieża Jana Pawła II*, w: *Człowiek wielkiej mądrości i świętości. Błogosławiony Honorat Koźmiński Kapucyn*, red. G. Bartoszewski, H.I. Szumił, M. Chmielewski, Lublin 1999, s. 41–74.
99. *Znaczenie społeczne kanonizacji i beatyfikacji*, Roczniki Nauk Prawnych 1999, t. 9, z. 2, s. 73–95.
100. *Wkład Prof. Wita Klonowieckiego do nauki prawa administracyjnego*, w: *Prawo. Kultura. Uniwersytet. 80 lat ośrodka prawniczego KUL*, red. A. Dębiński, Lublin 1999, s. 117–122.
101. *Pierwotne formy kanonizacji w Kościele Zachodnim*, w: *Diligis me? Pasce. Księga jubileuszowa dedykowana Biskupowi Sandomierskiemu Wacławowi Józefowi Świerzawskiemu na pięćdziesięciolecie święceń kapłańskich 1949–1999*, red. S. Czerwik, M. Mierzwa, Sandomierz 1999, s. 423–441.
102. *Źródła powszechnego prawa kanonizacyjnego w Kościele Zachodnim*, *Prawo – Administracja – Kościół* 2000, nr 1, s. 35–56.
103. *Kodyfikacje prawa kanonizacyjnego*, w: *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. W. Bronisławowi Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. A. Dębiński, E. Szczot, Lublin 2000, s. 463–484.
104. *Walor społeczny kanonizacji na przykładzie sprawy Anny Jenke (1912–1976)*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2000, t. 10, z. 2, s. 155–169.
105. *Pojęcie i nauka prawa wyznaniowego*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 27–35 [stan prawny na 1 lutego 2000 r.].
106. *Systemy relacji państwo–Kościół*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 36–60 [stan prawny na 1 lutego 2000 r.].
107. *Stosunki wyznaniowe w I Rzeczypospolitej*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 63–73 [stan prawny na 1 lutego 2000 r.].
108. *Okres rozbioru Polski (1772–1918)*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 74–82 [stan prawny na 1 lutego 2000 r.].

109. *Druga Rzeczpospolita (1918–1939)*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 83–104 [stan prawny na 1 lutego 2000 r.].
110. *Okres II wojny światowej (1939–1945)*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 105–131 [stan prawny na 1 lutego 2000 r.].
111. *Okres 1945–1989*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, s. 132–190 [stan prawny na 1 lutego 2000 r.].
112. *Wolność religijna*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 204–249 [stan prawny na 1 lutego 2000 r.].
113. *Osobowość prawna kościołów i innych związków wyznaniowych*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 294–317 [stan prawny na 1 lutego 2000 r.].
114. *Prawo małżeńskie*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 328–350, 358–360 [stan prawny na 1 lutego 2000 r.].
115. *Prawa rodziny w zakresie wychowania dzieci*, w: *Katecheza dzisiaj. Problemy prawne i teologiczne*, red. W. Janiga, A. Mezglewski, Krosno–Sandomierz 2000, s. 13–31.
116. *Kanonizacje w oczach kanonisty*, w: *Kanonizacje a nowa ewangelizacja. Sympozjum naukowe z okazji 30-lecia Instytutu Liturgicznego*, red. S. Koperek, Kraków 2000, s. 75–94.
117. *Gwarancje prawa międzynarodowego i polskiego w zakresie uprawnień rodziców do religijnego wychowania dzieci*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2000, t. 1, s. 5–20.
118. *Beatyfikacja męczenników polskich z okresu II wojny światowej*, *Ethos* 2001, nr 1–2 (53–54), s. 192–201.
119. *Męczeństwo – najwyższa próba miłości – w orzecznictwie Kościoła*, w: *In Christo Redemptore. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Jerzego Misiurka*, red. J.M. Popławski, Lublin 2001, s. 219–237.
120. *Sytuacja prawna archiwum parafialnego*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 2001, t. 75, s. 77–90.
121. *Zastosowanie norm Kodeksu Prawa Kanonicznego do postępowania w sprawach kanonizacyjnych*, *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 2001, t. 34, s. 154–172.
122. *Procedura kanonizacyjna pierwszego tysiąclecia*, w: *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu*, red. J. Strzelczyk, C. Pest, W. Polak, Lublin 2001, s. 18–31.
123. *Święci a przyszłość Europy*, w: *Religioni et scientiae. Materiały V Sympozjum Prawa Kanonizacyjnego (Lublin, 25 kwietnia 2001 r.)*, red. P. Stanisławski, Lublin 2001, s. 175–208.
124. *Akta spraw i postępowania kanonizacyjnego*, w: *Veritati Salvificae Servire. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. zw. dr. hab. Edwardowi Góreckiemu z racji 70 rocznicy urodzin*, red. W. Wenz, Wrocław 2002, s. 131–153.
125. *Wolność uniwersytetu i na uniwersytecie katolickim*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2002, t. 4, s. 3–30.
126. *Sytuacja prawna archiwum parafialnego*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2002, t. 12, z. 2, s. 87–102.
127. *Męczeństwo ks. Władysława Miegonia (1892–1942) w świetle prawa kanonicznego*, *Zapiski Puckie* 2002, nr 1, s. 8–20.
128. *Canonization in the Western Church in the View of Canon Law*, *Review of Comparative Law* 2002, t. 7, s. 203–223.
129. *Uniwersytet katolicki w doktrynie Kościoła i prawie kanonicznym*, w: *Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Adama Strzembosza*, red. A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak, Lublin 2002, s. 425–445.

130. *Druga Rzeczpospolita (1918–1939)*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisław, wyd. 2, Lublin 2003, s. 92–106 [stan prawny na 1 lipca 2003 r.].
131. *Idea wolności religijnej*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisław, wyd. 2, Lublin 2003, s. 59–72 [stan prawny na 1 lipca 2003 r.].
132. *Konstytucyjne podstawy polskiego prawa wyznaniowego*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisław, wyd. 2, Lublin 2003, s. 188–206 [stan prawny na 1 lipca 2003 r.].
133. *Okres II wojny światowej (1939–1945)*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisław, wyd. 2, Lublin 2003, s. 107–127 [stan prawny na 1 lipca 2003 r.].
134. *Okres 1945–1989*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisław, wyd. 2, Lublin 2003, s. 128–172 [stan prawny na 1 lipca 2003 r.].
135. *Okres rozbioru Polski (1772–1918)*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisław, wyd. 2, Lublin 2003, s. 84–91 [stan prawny na 1 lipca 2003 r.].
136. *Osobowość prawna kościołów i innych związków wyznaniowych*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisław, wyd. 2, Lublin 2003, s. 247–265 [stan prawny na 1 lipca 2003 r.].
137. *Prawo małżeńskie*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisław, wyd. 2, Lublin 2003, s. 277–295, 298–301 [stan prawny na 1 lipca 2003 r.].
138. *Stosunki wyznaniowe w I Rzeczypospolitej*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisław, wyd. 2, Lublin 2003, s. 75–83 [stan prawny na 1 lipca 2003 r.].
139. *Systemy relacji państwo–Kościół*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisław, wyd. 2, Lublin 2003, s. 36–58 [stan prawny na 1 lipca 2003 r.].
140. *Canonization Problems in Legal Publications*, *Review of Comparative Law* 2003, t. 8, s. 155–176.
141. *Aktualność przesłań polskich świętych i błogosławionych*, *Przegląd Homiletyczny* 2003, t. 7, s. 99–116.
142. *Udział świętych w życiu publicznym*, w: *Prawość i godność. Księga pamiątkowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Wojciecha Łączkowskiego*, red. S. Fundowicz, F. Rymarz, A. Gomułowicz, Lublin 2003, s. 173–192.
143. *Prawo rodziców do wychowania dzieci*, w: *Iustitia civitatis fundamentum. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wiesława Chrzanowskiego*, red. H. Cioch, A. Dębiński, J. Chaciński, Lublin 2003, s. 555–571.
144. *Archiwum Diecezjalne*, w: *Struktura i zadania Kurii Diecezjalnej. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej w ramach obchodów Roku Prymasa Tysiąclecia przez Stowarzyszenie Kanonistów Polskich, Wydział Prawa Kanonicznego UKSW, Wydział Nauk Prawnych TN KUL oraz Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Warszawsko-Praskiej (Warszawa–Praga 11–12 września 2001)*, red. J. Krukowski, K. Warchałowski, Warszawa 2003, s. 103–117.
145. *Znaczenie polskich beatyfikacji i kanonizacji w nauczaniu Jana Pawła II*, w: *Synodalność Kościoła w nauczaniu i działalności Jana Pawła II. Materiały ogólnopolskiej sesji naukowej zorganizowanej 23 października 2003 r. w Lublinie*, red. S. Tymoszyk, Lublin 2004, s. 161–193.
146. *Divide et impera. Niszczanie struktur kościelnych i represje wobec duchownych w Polsce jako jedna z metod walki systemu stalinowskiego z religią*, w: *Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944–1989*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2004, s. 23–43.

147. *Pojęcie prawa wyznaniowego*, w: *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego*, Kazimierz Dolny 14–16 stycznia 2003, red. A. Mezglewski, Lublin 2004, s. 11–37.
148. *Procesowy charakter dowodzenia w sprawach kanonizacyjnych*, w: *Semel Deo dedicatum non est ad usum humanos ulterius transferendum. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Julianowi Kałowskiemu MIC z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, red. J. Wroceński, B. Szewczul, A. Orczykowski, Warszawa 2004, s. 513–523.
149. *Priebeh procesu kanonizácie na diecéznej úrovni*, w: *Ius et Iustitia. Acta VII. et VIII. Symposii Iuris Canonici Anni 1997 et 1998*, t. 8, Spišská Kapitula – Spišské Podhradie 2004, s. 19–49.
150. *La Congregazione delle Cause dei Santi. Competenza e struttura*, w: *Ecclesia et Status. Księga jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej Profesora Józefa Krukowskiego*, red. A. Dębiński, K. Orzeszyna, M. Sitarz, Lublin 2004, s. 485–506.
151. *Kanonizacja w Kościele Prawosławnym (w nawiązaniu do artykułu Romualdas Dulskiego)*, *Prawo – Administracja – Kościół* 2004, nr 18, s. 159–166.
152. *Canonisation in the Orthodox Church (with reference to Romualdas Dulski's article)*, *Prawo – Administracja – Kościół* 2004, nr 18, s. 167–176.
153. *Il concetto teologico di santità*, „Soter”. *Ephemerides Sacrarum Disciplinarum Theologicae Facultatis in Universitate Vytauti Magni* 2004, nr 13 (41), s. 29–45.
154. *La dichiarazione ecclesiale del martirio*, „Soter”. *Ephemerides Sacrarum Disciplinarum Theologicae Facultatis in Universitate Vytauti Magni* 2004, nr 14 (42), s. 7–23.
155. *Limiti della venerazione privata dei morti servi di Dio*, „Soter”. *Ephemerides Sacrarum Disciplinarum Theologicae Facultatis in Universitate Vytauti Magni* 2005, nr 16 (44), s. 7–14.
156. *Kanonizacja św. Kazimierza – aspekt prawno-kanoniczny*, w: *Jubileusz czterechsetlecia kanonizacji św. Kazimierza Jagiellończyka. Materiały z uroczystości i sesji naukowej. Radom, 22–24 listopada 2002*, red. S. Makarewicz, E. Poniewierski, Radom 2005, s. 47–65.
157. *Święty wikariusz męczennik – Błogosławiony ksiądz Stanisław Mysakowski (1896–1942)*, w: *W duchu i prawdzie. Wybrane sylwetki Kościoła lubelskiego (1805–2005)*, red. H. Misztal, Lublin 2005, s. 33–76.
158. *Męczennik z Potoka Górnego – Ksiądz Błażej Nowosad (1903–1943)*, w: *W duchu i prawdzie. Wybrane sylwetki Kościoła lubelskiego (1805–2005)*, red. H. Misztal, Lublin 2005, s. 77–82.
159. *Jestem cały konsekrowany – Ksiądz Tadeusz Pałyga (1935–1964)*, w: *W duchu i prawdzie. Wybrane sylwetki Kościoła lubelskiego (1805–2005)*, red. H. Misztal, Lublin 2005, s. 225–230.
160. *Człowiek wielkiej pracy i posłuszeństwa – Biskup Piotr Hemperek (1931–1992)*, w: *W duchu i prawdzie. Wybrane sylwetki Kościoła lubelskiego (1805–2005)*, red. H. Misztal, Lublin 2005, s. 364–371.
161. *Prefekt Liceum Biskupiego – Ksiądz Józef Tatarczak (1916–1980)*, w: *W duchu i prawdzie. Wybrane sylwetki Kościoła lubelskiego (1805–2005)*, red. H. Misztal, Lublin 2005, s. 427–431.
162. *Polacy z pomocą Żydom (diecezja lubelska, 1939–1945)*, (współautorstwo z J. Jabłońskim, J. Maciągiem, W. Zakrzewskim), w: *W duchu i prawdzie. Wybrane sylwetki Kościoła lubelskiego (1805–2005)*, red. H. Misztal, Lublin 2005, s. 506–519.
163. *Zarys kompetencji, styl działania i cele Urzędu do Spraw Wyznań* (oprac. z A. Mezglewskim), w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego*

- Symposium Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny 26–28 października 2004)*, red. A. Mezgłowski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 33–70.
164. *Prawo i wiara drogą uświęcenia bł. Kontarda Ferriniego (1859–1902)*, w: *Ius et fides. Księga jubileuszowa z okazji siedemdziesiątych urodzin Profesora Jana Świtki*, red. T. Guz, M. Kuć, Lublin 2006, s. 829–847.
165. *Eucharystia źródłem doskonałości polskich świętych i błogosławionych*, w: *Eucharistia fons vitae – współczesne problemy prawne. Materiały sesji naukowej zorganizowanej 26 kwietnia 2006 r. w Kazimierzu Dolnym*, red. S. Tymosz, Lublin 2006, s. 73–98.
166. *Gromadzenie dokumentacji do ewentualnego procesu beatyfikacyjnego ks. Stanisława Sudoła (1895–1981)*, w: *Ks. Prałat Stanisław Sudół w 25 rocznicę śmierci i 111 urodzin*, Sandomierz–Dzikowiec 2006, s. 9–33.
167. *Świętość w ustawodawstwie i nauczaniu Jana Pawła II. W pierwszą rocznicę śmierci Sługi Bożego*, w: *Świętość kanonizowana według papieża Jana Pawła II i Benedykta XVI*, red. H. Misztal, W. Bar, Lublin 2006, s. 9–34.
168. *Wybrane postacie świętych niewiast zaangażowanych w życie publiczne*, w: *Hominum causa omne ius constitutum est. Księga jubileuszowa ku czci Profesor Alicji Grześkowiak*, red. A. Dębiński, M. Gałązka, R. Hałas, K. Wiak, Lublin 2006, s. 455–476.
169. *Jan Paweł II – promotor świętości*, w: *Jan Paweł II prawodawca i sługa prawa Bożego*, red. R. Sztuchmiller, Olsztyn 2006, s. 157–178.
170. *Dowodzenie męczeństwa w kontekście sprawy beatyfikacyjnej bł. Władysława Goral*, w: *Władysław Goral. Błogosławiony biskup i męczennik (1898–1945). Wybrane aspekty życia, posługi, nauczania i męczeństwa*, red. C. Taracha, Lublin 2006, s. 171–191.
171. *Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych – historia, struktura, kompetencje*, w: *Kuria Rzymska i pomniki chrześcijaństwa na szlaku do Wiecznego Miasta*, red. E. Szczot (współautorstwo z L. Fiejdasz), Lublin 2007, s. 41–66.
172. *Walentyn papieskiego aktu kanonizacji i beatyfikacji*, *Studia Prawnicze KUL* 2007, nr 1, s. 119–134.
173. *Świecki święty społecznik. Błogosławiony Edmund Bojanowski (1814–1871)*, w: *Historia magistra vitae. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Jerzego Flagi*, red. A. Dębiński, S. Wrzosek, K. Maćkowska, M. Kruszewska-Gagoś, Lublin 2007, s. 267–282.
174. *Heroizm w kontekście spraw kanonizacyjnych*, w: *Śladami świętych. Księga pamiątkowa ku czci Gabriela Jana Bartoszewskiego OFM Cap*, red. A. Derdziuk, Lublin 2007, s. 297–319.
175. *Cześć świętych patronów – znak communio sanctorum*, w: *Droga życia. Konferencje duchowe w 20. rocznicę zatwierdzenia odnowionych Konstytucji i Dyrektorium Zgromadzenia Książki Marianów Niepokalanego Poczucia NMP*, red. J. Kumala, Licheń Stary 2007 (*Studia Spiritualitatis Marianorum*, t. 1), s. 159–175.
176. *Cud w rozumieniu prawa kanonicznego*, w: *Scio cui credidi. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Mariana Ruseckiego w 65. rocznicę urodzin*, red. I.S. Ledwoń, K. Kaucha, Z. Krzyszowski, J. Mastej, A. Pietrzak, Lublin 2007, s. 815–827.
177. *Prawny i teologiczny charakter spraw kanonizacyjnych*, w: *Introibo ad altare Dei. Księga Profesorowi Stefanowi Koperkowi CR z okazji 70-lecia urodzin i 45-lecia kapłaństwa*, red. S. Szczepaniec, J. Superson, J. Mieczkowski, Kraków 2008 (*Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie, Wydział Teologiczny, Studia*, t. 16), s. 951–969.
178. *Świętość w ujęciu Jana Pawła II*, *Biuletyn Informacyjny PAN Oddział w Lublinie* 2007, t. 12, s. 101–120.

179. *Możliwości kanonizacji błogosławionego Wincentego Kadłubka w świetle obowiązującej procedury*, Cistercium Mater Nostra. Historia – Tradycja – Kultura 2008, t. 2, Kraków 2008, s. 317–326.
180. *Postępowanie w diecezji lub eparchii według Instrukcji Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych z dnia 17 maja 2007 r.*, w: *O „Sanctorum Mater”*, red. W. Bar, L. Fiejdasz, Lublin 2008, s. 41–98.
181. *Sól ziemi i światłość świata – bł. Prof. Kontard Ferrini (1859–1902)*, w: *Gaudium in litteris. Księga Jubileuszowa ku czci Księdza Arcybiskupa Profesora Stanisława Wielgusa*, red. S. Janeczek, W. Bajor, M.M. Maciołek, Lublin 2009, s. 563–574.
182. *Faza diecezjalna spraw kanonizacyjnych według Instrukcji z 17 V 2007 r.*, *Sanctorum Mater*, w: *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, t. 1, red. J. Wroceński, J. Krajczyński, Warszawa 2009, s. 587–602.
183. *Świętość kobiety realizacją jej godności w Kościele i w społeczeństwie*, w: *Mulieris dignitas – promieniowanie kobiecości*, red. T. Paszkowska, Lublin 2009, s. 587–602.
184. *Udział świętych w kształtowaniu systemu wartości Europy*, w: *In Persona Christi. Księga na 80-lecie księdza profesora Czesława S. Bartnika*, t. 2, red. K. Góźdz, Lublin 2009, s. 341–350.
185. *Włoski model finansowania związków wyznaniowych (współautorstwo z P. Staniszem)*, w: *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka*, red. P. Borecki, A. Czohara, T.J. Zieliński, Warszawa 2009, s. 342–355.
186. *Wypełnianie obowiązków stanu drogą do świętości kanonizowanej*, w: *Domine ego servus Tuus. Księga Pamiątkowa z okazji 50-lecia kapłaństwa ks. oficjała dr. Stefana Koźnika*, red. J. Babiński, Warszawa 2009, s. 383–404.
187. *Ne pereant probationes*, *Studia Prawnicze KUL* 2009, nr 1, s. 83–98.
188. *Prawo rodziców do wychowania dzieci według własnych przekonań*, *Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie* 2009, t. 2, s. 64–75.
189. *Wypełnianie obowiązków stanu drogą do świętości kanonizowanej*, w: *Domine ego servus Tuus. Księga Pamiątkowa z okazji 50-lecia kapłaństwa ks. oficjała dr. Stefana Koźnika*, red. J. Babiński, Warszawa 2009, s. 383–404.
190. *Działalność Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu i Episkopatu w latach 1949–1989 (współautorstwo z P. Staniszem)*, w: *Vetera Novis Augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Waclawowi Uruszczakowi*, t. 2, red. S. Grodziski, D. Malec, A. Karabowicz, M. Stus, Kraków 2010, s. 763–770.
191. *Ustawy majowe – o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego w Polsce – z perspektywy 20 lat*, w: *Podstawy regulacji stosunków Państwo – Kościół w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Włoskiej. I fondamenti della regolazione delle relazioni Stato – Chiesa nella Repubblica di Polonia e nella Repubblica Italiana*, red. P. Czarnek, D. Dudek, P. Stanisz, Lublin 2010, s. 85–107.
192. *Udział ekspertów i biegłych w dochodzeniu diecezjalnym w sprawie udowodnienia domnieманego cudu*, w: *Świętość kanonizowana*, t. 5. *Zagadnienie cudu w postępowaniu kanonizacyjnym na szczeblu diecezjalnym*, red. Sz.T. Praškiewicz OCD, Kraków 2010, s. 69–110.
193. *Wolność wyznania a symbole religijne w życiu publicznym „państwa świeckiego” (współautorstwo z P. Staniszem)*, *Annales Canonici* 2010, t. 6, s. 37–55.
194. *Ad rei futuram memoriam w sprawach kanonizacyjnych*, w: *Przygotowanie sprawy beatyfikacyjnej. Aktualny stan prawny*, red. W. Bar, L. Fiejdasz, Lublin 2010, s. 33–56.

195. *Stosowanie procedury ne pereant probationes w sprawach kanonizacyjnych*, w: *Przygotowanie sprawy beatyfikacyjnej. Aktualny stan prawny*, red. W. Bar, L. Fiejdasz, Lublin 2010, s. 129–151.
196. *Kształtowanie się pojęcia spraw dawnych do Piusa XI (1930)*, w: *Świętość kanonizowana*, t. 7. *Sprawy dawne*, red. Sz.T. Praškiewicz OCD, Kraków 2011, s. 11–52.
197. *Sprawy dawne w obowiązującym prawie kanonizacyjnym*, w: *Świętość kanonizowana*, t. 7. *Sprawy dawne*, red. Sz.T. Praškiewicz OCD, Kraków 2011, s. 53–76.
198. *Obowiązująca procedura w sprawach dawnych*, w: *Świętość kanonizowana*, t. 7. *Sprawy dawne*, red. Sz.T. Praškiewicz OCD, Kraków 2011, s. 77–106.
199. *Efektywność dialogu prowadzonego w ramach Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu i Konferencji Episkopatu Polski (współautorstwo z P. Staniszem)*, w: *Bilateralizm w stosunkach państwowo-kościelnych*, red. M. Bielecki, Lublin 2011, s. 21–38.
200. *Kanoniczne potwierdzenie świętości*, *Studia Nauk Teologicznych PAN* 2011–2012, t. 6–7, s. 51–70.
201. *Sanctity of Married Female Mystic from the North: Bridget of Sweden and Dorothy of Montau, „Soter”*. *Ephemerides Sacrarum Disciplinarum Theologicae Facultatis in Universitate Vytauti Magni* 2012, nr 41 (69), s. 29–45.
202. *Kształtowanie się pojęcia męczeństwa »in odium fidei« i kult pierwszych męczenników*, w: *Świętość kanonizowana*, t. 8. *Postępowanie beatyfikacyjne drogą męczeństwa*, red. Sz.T. Praškiewicz OCD, Kraków 2012, s. 15–34.
203. *Wolność rodziców do wychowania religijnego i moralnego dzieci zgodnie z ich przekonaniem. Liberty of Parents to Ensure the Religious and Moral Education of Their Children in Conformity with Their Own Convictions*, *Przegląd Prawno-Ekonomiczny* 2012, nr 4 (21), s. 6–13.
204. *Kult relikwii w chrześcijańskich kościołach niekatolickich i w religiach pozachrześcijańskich*, w: *Świętość kanonizowana*, t. 11. *Kult relikwii*, red. Sz.T. Praškiewicz OCD, Kraków 2013, s. 111–125.
205. *Bartłomiej Longo (1841–1926) – święty społecznik (aspekt kanoniczno-socjologiczny)*, *Studia Prawnicze KUL* 2013, nr 2, s. 45–58.
206. *Komplementarność elementów teologicznych i kanonicznych w sprawach beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych*, w: *Servabo legem Tuam in toto corde meo. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPII z okazji 70. rocznicy urodzin*, Kraków 2013 (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydział Teologiczny, *Studia*, t. 19), s. 361–371.
207. *Poszukiwanie zasad procesowych w sprawach Kanonizacyjnych*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzyszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Lublin 2013, s. 1053–1067.
208. *Socjologiczno-teologiczny fenomen małżeństw dziewiczych w Kościele katolickim*, w: *Rodzina w prawie. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Ryszardowi Sztuchmillerowi z okazji 65. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej*, red. M. Różański, J. Krzykowska, Olsztyn 2013, s. 247–257.
209. *Proces kanonizacyjny męczennika na etapie diecezjalnym według obecnego prawodawstwa kościelnego*, w: *Wiek XX – czas męczenników. W 100. rocznicę urodzin ks. Jana Machy*, red. D. Bednarski, Katowice 2014, s. 45–60.

210. *Geografia prześladowań chrześcijan w krajach islamskich*, Studia z Prawa Wyznaniowego 2014, t. 17, s. 91–110.
211. *Ocena mistycznych zjawisk św. Faustyny Kowalskiej podczas jej procesu kanonizacyjnego*, w: *Świętość kanonizowana*, t. 12. *Zjawiska nadzwyczajne*, red. Sz.T. Prażkiewicz OCD, Kraków 2014, s. 99–131.
212. *Priorytety katolickich uczelni w XXI wieku*, w: *Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krukowskiemu z okazji 50-lecia pracy naukowej*, red. M. Sitarz, P. Stanisław, H. Stawniak, Lublin 2014, s. 471–487.
213. *Prześladowanie chrześcijan w krajach islamskich*, w: *Aktualne problemy wolności myśli, sumienia i religii*, red. P. Stanisław, A.M. Abramowicz, M. Czelný, M. Ordon, M. Zawisłak, Lublin 2015, s. 213–227.
214. *Święta Teresa od Jezusa i święta Katarzyna ze Sieny – pierwsze kobiety przyozdobione tytułem Doktor Kościoła. Studium „Positiones”*, w: *Świętość kanonizowana*, t. 13. *Doktorzy Kościoła*, red. Sz.T. Prażkiewicz OCD, Kraków 2015, s. 29–52.
215. *Dobra doczesne i świętość w średniowiecznej Europie*, w: *Pecunia servire debet sed non regere. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Stanisławowi Dubielowi*, Lublin 2017, s. 243–262.
216. *Kodyfikacja z 1917 r. w sprawach kanonizacyjnych*, w: *Non nova sed nove. Codex Iuris Canonici 1917 w setną rocznicę publikacji*, red. K. Burczak, Lublin 2018, s. 145–152.
217. *Causes of Canonisation in the 1917 Codification*, w: *Non nova sed nove. Codex Iuris Canonici 1917 on the Hundredth Anniversary of Its Promulgation*, red. K. Burczak, Lublin 2018, s. 141–148.
218. *Kult prywatny kandydatów na ołtarze i jego weryfikacja w postępowaniu kanonizacyjnym*, w: *Świętość kanonizowana*, t. 14. *Zagadnienie kultu publicznego i kultu prywatnego w praktyce kanonizacyjnej*, red. Sz.T. Prażkiewicz OCD, Kraków 2017, s. 65–87.
219. *Przesłanie beatyfikacji i kanonizacji Polaków (posoborowa panorama)*, w: *Dziedzictwo Jana Pawła II*, red. L. Fiejdasz-Buczek, Lublin 2016, s. 111–141.
220. *Zachowanie praw osoby zmarłej w sprawach beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych*, w: *Prawa zmarłych?*, red. K. Motyka, Lublin 2021, s. 117–141.

Hasła encyklopedyczne

221. *Cenzor*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk i in., Lublin 1979, kol. 1.
222. *Cenzura kościelna*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk i in., Lublin 1979, kol. 2–4.
223. *Egzaminatorzy diecezjalni*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk i in., Lublin 1983, kol. 708–709.
224. *Goral Władysław*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, red. L. Bieńkowski i in., Lublin 1989, kol. 1294–1295.
225. *Heroiczność cnót*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. J. Walkusz i in., Lublin 1993, kol. 798–799.

226. *Historyczne sprawy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. J. Walkusz i in., Lublin 1993, kol. 1020–1022.
227. *Hemperek Piotr, bp*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. J. Walkusz i in., Lublin 1993, kol. 675–676.
228. *Introductio causae*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, red. J. Duchniewski i in., Lublin 1997, kol. 395–396.
229. *Imprimatur*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, red. J. Duchniewski i in., Lublin 1997, kol. 99.
230. *Kanonizacja. I. Proces kanonizacyjny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, kol. 607–610.
231. *Klonowiecki Wit, prawnik*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. B. Migut i in., Lublin 2002, kol. 154.
232. *Komisja Wspólna Przedstawicieli Rządu i Episkopatu Polski*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. B. Migut i in., Lublin 2002, kol. 458–459.
233. *Heroiczność cnót*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 4, red. A. Maryniarczyk i in., Lublin 2003, s. 495–496.
234. *Machejek Tadeusz Paweł OCD*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 11, red. E. Zieman i in., Lublin 2006, kol. 696–697.
235. *Prawo wyznaniowe*, w: *Leksykon obywatela*, red. S. Serafin, B. Szmulik, Warszawa 2008, s. 970–971.
236. *Wolność sumienia i religii*, w: *Leksykon obywatela*, red. S. Serafin, B. Szmulik, Warszawa 2008, s. 976–978.
237. *Nihil obstat*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, red. E. Gigilewicz i in., Lublin 2010, kol. 1284–1285.
238. *Postulator*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz i in., Lublin 2012, kol. 80–82.
239. *Wolność sumienia i religii*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Radom 2013, s. 525–527.
240. *Świętych kult. 1. W Kościele katolickim*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz i in., Lublin 2013, kol. 416–418.
241. *Hemperek Piotr*, w: *Encyklopedia 100-lecia KUL*, t. 1, red. E. Gigilewicz, Lublin 2018, s. 316–317.
242. *Klonowiecki Wit*, w: *Encyklopedia 100-lecia KUL*, t. 1, red. E. Gigilewicz, Lublin 2018, s. 480.
243. *Archiwum*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 182–190.
244. *Beatyfikacja*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 231–244.
245. *Cenzor*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 381–382.
246. *Cenzura kościelna*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 382–392.
247. *Heroiczność cnót*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 881–885.
248. *Historyczne sprawy*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 889–895.
249. *Imprimatur*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 921–923.
250. *Introductio causae*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 999–1000.

251. *Kanonizacja*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 1093–1105.
252. *Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 1334–1339.
253. *Nihil obstat*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 1836–1839.
254. *Postulator*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 2157–2159 [w *Leksykonie* mylnie wpisano innego autora hasła].
255. *Pozycja*, w: *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 2186–2193.

Biogramy

256. *Ks. Tadeusz Pałyga – wspomnienie pośmiertne*, *Wiadomości Diecezjalne Lubelskie* 1965, t. 39, s. 159–162.
257. *Profesor KUL – Ks. Jan Nowicki*, *Summarius – Sprawozdania TN KUL* 1973, t. 22, z. 2, s. 279–282.
258. *Ks. Jan Nowicki*, *Biuletyn Informacyjny KUL* 1974, nr 1–2, s. 113–116.
259. *Aleksander Bohdanowicz*, w: *Polscy Kanoniści (wiek XIX–XX). Część pierwsza*, oprac. J.R. Bar, Warszawa 1981, s. 45.
260. *Ludwik Bołdok*, w: *Polscy Kanoniści (wiek XIX–XX). Część pierwsza*, oprac. J.R. Bar, Warszawa 1981, s. 45–46.
261. *Józef Florczak*, w: *Polscy Kanoniści (wiek XIX–XX). Część pierwsza*, oprac. J.R. Bar, Warszawa 1981, s. 130–131.
262. *Leon Halban*, w: *Polscy Kanoniści (wiek XIX–XX). Część pierwsza*, oprac. J.R. Bar, Warszawa 1981, s. 167–168.
263. *Jan Jaworski*, w: *Polscy Kanoniści (wiek XIX–XX). Część pierwsza*, oprac. J.R. Bar, Warszawa 1981, s. 197–198.
264. *Zenon Kwiek*, w: *Polscy Kanoniści (wiek XIX–XX). Część pierwsza*, oprac. J.R. Bar, Warszawa 1981, s. 273–274.
265. *Adam Laskowski*, w: *Polscy Kanoniści (wiek XIX–XX). Część druga*, oprac. J.R. Bar, Warszawa 1981, s. 3–4.
266. *Jan Lenart*, w: *Polscy Kanoniści (wiek XIX–XX). Część druga*, oprac. J.R. Bar, Warszawa 1981, s. 8.
267. *Antoni Noiszewski*, w: *Polscy Kanoniści (wiek XIX–XX). Część druga*, oprac. J.R. Bar, Warszawa 1981, s. 65.
268. *Józef Pruszkowski*, w: *Polscy Kanoniści (wiek XIX–XX). Część druga*, oprac. J.R. Bar, Warszawa 1981, s. 125.
269. *Józef Wojciech Scipio del Campo (1870–1942)*, w: *Polscy Kanoniści (wiek XIX–XX). Część druga*, oprac. J.R. Bar, Warszawa 1981, s. 160–161.
270. *Goral Władysław*, w: *Polscy Kanoniści (wiek XIX–XX). Część druga*, oprac. J.R. Bar, Warszawa 1981, s. 147–149.
271. *Biskup Piotr Hemperek (1931–1992) kapłan i nauczyciel*, *Wiadomości Diecezjalne Lubelskie* 1992, t. 66, nr 11 (8), s. 326–343.

272. *Hemperek Piotr (1931–1992), bp*, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 1, red. T. Radzik, J. Skarbek, A.A. Witusik, Lublin 1993, s. 109–110.
273. *Śługa Boży biskup Władysław Goral 1898–1945*, *Wiadomości Archidiecezji Lubelskiej* 1994, t. 68, nr 4, s. 111–114.
274. *Biskup Piotr Hemperek – rektor KUL-u w latach 1983–1988*, w: *Księga pamiątkowa w 75-lecie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Wkład w kulturę polską w latach 1968–1993*, red. M. Rusecki, Lublin 1994, s. 75–78.
275. *Hemperek Piotr (1931–1992), biskup pomocniczy lubelski, profesor i rektor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, prawnik* (współautorstwo z J. Mandziukiem), w: *Słownik polskich teologów katolickich (1981–1993)*, t. 8, red. J. Mandziuk, Warszawa 1995, s. 215–218.
276. *Goral Władysław (1898–1945), bp, społecznik, więzień obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen*, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 2, red. T. Radzik, A.A. Witusik, J. Ziółek, Lublin 1996, s. 63–64.
277. *Gostyński Kazimierz (1884–1942), ks., męczennik obozu koncentracyjnego w Dachau*, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 2, red. T. Radzik, A.A. Witusik, J. Ziółek, Lublin 1996, s. 64–66.
278. *Klonowiecki Wit (1902–1971), profesor prawa administracyjnego KUL*, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 2, red. T. Radzik, A.A. Witusik, J. Ziółek, Lublin 1996, s. 106–108.
279. *Rybczyk Józef ks. (1912–1983), kanonista, prorektor KUL*, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 2, red. T. Radzik, A.A. Witusik, J. Ziółek, Lublin 1996, s. 221–222.
280. *Ks. profesor Henryk Karbownik – naukowiec – dydaktyk – człowiek*, w: *Historia et ius. Księga pamiątkowa ku czci ks. prof. Henryka Karbownika*, red. A. Dębiński, G. Górski, Lublin 1998, s. 11–16.
281. *Ks. kan. Leon Baltrucki (1914–2001)*, *Wiadomości Archidiecezji Lubelskiej*. Memoranda 2001, nr 3, s. 676–680.
282. *Hanna Waśkiewicz (1919–1993)*, w: *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. A. Dębiński, W.Sz. Staszewski, M. Wójcik, Lublin 2006, s. 289–298.
283. *Czesław Strzeszewski* (współautorstwo z M. Zawislakiem), w: *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, red. A. Dębiński, W.Sz. Staszewski, M. Wójcik, Lublin 2008, s. 193–198.
284. *Hanna Waśkiewicz*, w: *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. A. Dębiński, W.Sz. Staszewski, M. Wójcik, wyd. 2 popr. i rozsz., Lublin 2008, s. 479–488.
285. *Zawistowski Antoni (1882–1942), ks.*, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 4, red. P. Jusiak, M. Sioma, J. Ternes, Lublin 2014, s. 284–285.
286. *Czesław Strzeszewski* (współautorstwo z M. Zawislakiem), w: *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, red. A. Dębiński, I. Leraczyk, J. Misztal-Konecka, W.Sz. Staszewski, Lublin 2021, s. 263–271.

Recenzje

287. *R. Łyczywek, O etyce zawodów prawniczych*, w: *Etyka zawodowa*, red. A. Sarapata, Warszawa 1971, s. 216–251, *Zeszyty Naukowe KUL* 1972, t. 15, nr 4, s. 67–69.

288. Jerzy Grzywacz, *Kult Boży – Urząd Nauczycielski Kościoła*, Warszawa 1970, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1973, t. 20, z. 5, s. 124–126.
289. Fabjan Veraja, *La canonizzazione equipollente e la questione dei miracoli nelle cause di canonizzazione*, Roma 1975, ss. 71, Prawo Kanoniczne 1978, t. 21, nr 1–2, s. 262–266.
290. M. D'Alfonso, *La prova in genere e la fama di santità in specie nei processi dei santi prima e dopo il M. P. „Sanctitas clarior”*, Agnesotti 1977, ss. 80, Prawo Kanoniczne 1979, t. 22, nr 1–2, s. 282–286.
291. Antonio Casieri, *La perfezione cristiana in Benedetto XIV con particolare riferimento all'età giovanile*, Libreria Editrice Vaticana 1979, ss. 171, Prawo Kanoniczne 1981, t. 24, nr 1–2, s. 307–312.
292. Edward Szafrowski, *Kuria Rzymska studium historyczno-kanonistyczne*, Warszawa 1981, Prawo Kanoniczne 1983, t. 26, nr 1–2, s. 302–306.
293. Edward Szafrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego, t. 1–4*, Warszawa 1985–1986, Prawo Kanoniczne 1987, t. 31, nr 3–4, s. 294–298.
294. Régine Pernoud, *I santi nel medioevo, uomini di fede, mistici e sovrani al servizio della carità*, Rizzoli Editore Milano 1986, ss. 330, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1987, t. 34, z. 5, s. 135–148.
295. Luciano Ravetti, *La santità nella „Lumen Gentium”*, Roma 1985, ss. 324, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1989–1990, t. 36–37, z. 5, s. 126–127.
296. Alexandre Faivre, *I laici alle origini della Chiesa*, tł. [z jęz. fr.] R. Bricchetti, Edizioni Paoline 1982, ss. 247, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1988, t. 35, z. 5, s. 115–117.
297. Régine Pernoud, *I santi nel medioevo, uomini di fede, mistici e sovrani al servizio della carità*, Rizzoli Editore Milano 1986, ss. 330, Kościół i Prawo 1994, t. 12, s. 151–159.
298. Luciano Ravetti, *La santità nella „Lumen Gentium”*, Roma 1985, ss. 324, Kościół i Prawo 1994, t. 12, s. 148–150.
299. Alexandre Faivre, *I laici alle origini della Chiesa*, Edizioni Paoline 1982, ss. 247, w: *Kościół i Prawo*, t. 12, red. J. Krukowski, F. Lempa, F. Mazurek, Lublin 1994, s. 160–162.
300. R. Rodrigo, *Manuale per istruire i processi di canonizzazione*, Roma 1991, ss. 388, Kościół i Prawo 1998, t. 13, s. 289–294.
301. R. Rodrigo, *Manuale per istruire i processi di canonizzazione*, Roma 1991, ss. 388, Roczniki Nauk Prawnych 1998, t. 8, s. 373–378.
302. Ks. Jan Białobok, *Błogosławiona Karolina Kózkówna*, Rzeszów 1998, ss. 279, Roczniki Nauk Prawnych 1999, t. 9, z. 2, s. 163–165.
303. J. Białobok, *Błogosławiona Karolina Kózkówna*, Rzeszów 1998, ss. 279, Tarnowskie Studia Teologiczne 1999, t. 18, z. 1, s. 153–155.
304. Zenon Grocholewski, *Tasferimento e rimozione del parroco*, in: *Studi Giuridici. La parrocchia (estratto)*, XLIII, Libreria Editrice Vaticana 1997, p. 199–247, Prawo – Administracja – Kościół 2000, nr 1, s. 105–113.
305. Zenon Grocholewski, *Tanulmányok az egyházi házasságés perjörgól*, Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. III Studia, vol. 1 (tł. na węgierski z włoskiego i łaciny G. Guminetz), Szent István Társulat, Budapest 2000, ss. 212, Prawo – Administracja – Kościół 2000, nr 2–3, s. 182–191.
306. Barbara Krupa, *Il negozio giuridico nell'ordinamento civile e profili comparativi con il diritto canonico*, Pontificia Universitas Lateranensis, Romae 1998, ss. 199, Studia z Prawa Wyznaniowego 2001, t. 2, s. 159–164.

307. Antonio Guido Filipazzi, *La prova del martirio nella prassi recente della Congregazione delle Cause dei Santi, Roma: Ateneo Romano della Santa Croce 1992*, s. 338, *Roczniki Nauk Prawnych* 2001, t. 11, z. 2, s. 127–132.
308. Silvio Ferrari, Ivan C. Ibán, *Diritto e religione in Europa occidentale, Il Mulino, 1997*, ss. 202, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2001, t. 2, s. 165–170.
309. Stanisław Wrzosek, *Zarządzanie środowiskiem przez administrację publiczną w Polsce, Białystok 1999*, ss. 213, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2001, t. 2, s. 171–175.
310. Danuta Piątkowska, *Polskie kościoły w Nowym Jorku, Nowy Jork–Opole 2002*, ss. 614, *Dokument aktywności polskiej emigracji (Monografia Danuty Piątkowskiej o polskich kościołach w Nowym Jorku)*, *Przegląd Polski. Tygodniowy. Dodatek literacko-społeczny Nowego Dziennika*, 4 października 2002, s. 1 i 11.
311. A. Mantineo, *Le università cattoliche nel diritto della Chiesa e dello stato, Milano – Dott. A. Giuffré Editore 1995*, ss. 180, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2001, t. 3, s. 151–157.
312. Sławomir Maciążek, *Le funzioni del pubblico ministero: Esperienza italiana e polacca a confronto. Normativa canonica, Pontificia Università Lateranense Piazza S. Giovanni in Laterano, 4, Roma 2001*, ss. 232, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2002, t. 5, s. 245–250.
313. Danuta Piątkowska, *Polskie kościoły w Nowym Jorku, Nowy Jork–Opole 2002*, ss. 614, *Studia z Prawa Wyznaniowego*, 2002, t. 5, s. 251–255.
314. Zenon Grocholewski, *La filosofia del derecho en las enseñanzas de Juan Pablo II y osteros escritos, Editorial Temis S. A. Instituto de Humanidades Universidad de la Sabana, Bogotá–Colombia 2001*, ss. XXXVI + 73, *Prawo – Administracja – Kościół* 2002, nr 2–3, s. 213–218.
315. Wiesław Bar, *Wolność religijna w Dār al-Islām. Zagadnienia prawa wyznaniowego, Lublin: Wydawnictwo Polihymnia 2003*, ss. 280, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2003, t. 6, s. 181–190.
316. *Il processo penale canonico, Roma 2003*, *Prawo – Administracja – Kościół* 2003, nr 4, s. 231–240.
317. Wiesław Bar, *Sprawy kanonizacyjne Męczenników XX wieku. Studium nad jurysprudencej Kongregacji, Lublin 2003*, ss. 304, *Prawo – Administracja – Kościół* 2004, nr 3, s. 197–206.
318. Piotr Stanisław, *Ubezpieczenia społeczne duchownych w prawie polskim, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 2001*, ss. 195, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2004, t. 7, s. 309–315.
319. Stanisław Józwiak, *Państwo i Kościół w pismach św. Augustyna, Lublin: Wydawnictwo KUL 2004*, ss. 236, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2004, t. 7, s. 316–322.
320. *Prawo kanonizacyjne. Przewodnik dla postulatorów w języku angielskim. Canonization, History, Theology, Process, William H. Woestman O.M.I. Editor, Faculty of Canon Law Saint Paul University, Ottawa 2002*, s. 383, *Prawo – Administracja – Kościół* 2004, nr 1–2, s. 279–283.
321. *Siedemnastowieczny podręcznik prawa kanonizacyjnego De canonizatione sanctorum cemmentarium, auctore Angelo Rocca. Presentazione di José Luis Gutiérrez, Roma 2004 (ristampa antca), pp. 142 + Index recum*, *Prawo – Administracja – Kościół* 2004, nr 4, s. 201–204.
322. Jose Luis Gutiérrez, *Studi sulle cause di canonizzazione, Pontificia Università della Santa Croce. Monografie giuridiche, n. 27, Giuffré Editore 2005*, ss. XXI + 368, *Prawo – Administracja – Kościół* 2005, nr 4, s. 252–256.

323. José Saraiva Martins, *Come si fa un santo. Quando, perché, in quanto tempo, con quali miracoli un cristiano viene elevato all'onore degli altari, a cura di Severio Gaeta, Pieme 2005*, ss. 143, *Prawo – Administracja – Kościół* 2006, nr 1–2, s. 285–289.
324. Krzysztof Wojtyczek, *Prawa człowieka*, w: *Prawo francuskie*, red. A. Machowska, K. Wojtyczek, t. 2, *Zakamycze* 2005, s. 25–76, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2006, t. 9, s. 267–269.
325. *Chiesa cattolica ed Europa centro-orientale. Libertà religiosa e processo di democratizzazione*, a cura di Antonio G. Chizzoniti, *Vita e Pensiero, Milano* 2004, ss. 724, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2006, t. 9, s. 269–274.
326. Zenón Caredenal Grocholewski, *Juan Pablo II el Magno. Una personalidad que es un reto*, *Universidad Sergio Arbolenda, Cátedra Juan Pablo II el Magno, Escuela de Comunicación y Humanidades Universidad Sergio Arbolenda, InterColumbia, Bogotá*, 2005, ss. 193, *Prawo – Administracja – Kościół* 2006, nr specjalny (26), s. 289–292.
327. Ks. Krzysztof Burczak, *Prawo azylu w ustawodawstwie synodów galijskich V–VII wieku*, *Lublin: Wydawnictwo KUL*, 2005, ss. 272, *Roczniki Nauk Prawnych* 2006, t. 16, z. 2, s. 496–500.
328. Ombretta Fumagali Carulli, *A Cesare ciò che è di Cesare, a Dio ciò che è di Dio. Laicità dello Stato e libertà delle Chiese*, *Vita e Pensiero, Milano* 2006, ss. 157, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2007, t. 10, s. 407–413.
329. *Państwo i kościół w krajach Unii Europejskiej*, red. G. Robbers, tłumaczenie J. Łopatowska-Rynkowska, M. Rynkowski, *Wrocław: Kolonia Limited* 2007, ss. 435, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2008, t. 11, s. 321–326.
330. Piotr Stanisław, *Porozumienia w sprawie regulacji stosunków między państwem a niekatolickimi związkami wyznaniowymi we włoskim porządku prawnym*, *Lublin, Wydawnictwo KUL*, 2007, *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2009, nr 1, s. 265–270.
331. Dariusz Walencik, *Rewindykacja nieruchomości Kościoła Katolickiego w postępowaniu przed Komisją Majątkową*, *Lublin: Wydawnictwo KUL*, 2009, ss. 280, *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2010, nr 1, s. 251–256.
332. Stella Cogliervina (a cura di). *Le Conferenze episcopali in Europa. Un nuovo attore delle relazioni tra Stati e Chiesa Cattolica*, *Vita e Pensiero, Milano* 2010, ss. XXI + 226, *Studia Prawnicze KUL* 2010, nr 4, s. 133–139.
333. Maria Pia Baccari e Attilio Mastino (a cura di), *Il titolo di „Magno” dalla Repubblica all’Impero al Papato. Giovanni Paolo Magno*, *Studia Prawnicze KUL* 2011, nr 1, s. 193–197.
334. Paweł Bała, *Pod wezwaniem Boga czy Narodu? Religia a ustrój – studium przypadku polskich konstytucji*, *Wydawnictwo von borowiecky, Warszawa* 2010, ss. 359, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2011, t. 14, s. 339–345.
335. P. Marzec (red.), J. Nikołajew, *Osoba i dzieło Ojca Świętego Jana Pawła II. Studium wybranych problemów*, red. P. Marzec, J. Nikołajew, *Tomaszów Lubelski – Lublin* 2009, ss. 408, *Studia Prawnicze KUL* 2011, nr 3–4, s. 291–293.
336. Zenon Cardinal Grocholewski, *Universitatea azi – Universität heute*, *Cluj–Napoca* 2010, *Editura Fundatier pentru Studi Europee*, ss. 181 (współautorstwo z M. Zawisłakiem), *Roczniki Nauk Prawnych* 2011, t. 21, z. 2, s. 327–336.
337. *Urzeczywistnianie wolności przekonań religijnych i praw z niej wynikających*, red. Stanisław Leszek Stadniczenko, Stanisław Rabiej, *Redakcja Wydawnictw Wydziału*

- Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, Seria: Ekumenizm i integracja, nr 25, Opole 2012, ss. 467, Studia z Prawa Wyznaniowego 2013, t. 16, s. 349–356.*
338. Carlo Cardia, *Identità religiosa e culturale europea. La questione del crocifisso, Con prefazioni di Franco Frattini, Ministro degli Affari Esteri, Gianni Letta, Sottosegretario di Stato alla Presidenza del Consiglio, Umberto Allemandi & C. Torino – Londra – Venezia – New York, 2010, ss. 157, Studia z Prawa Wyznaniowego 2013, t. 16, s. 335–338.*
339. J. Wroceński, M. Stokłosa (red.), *Acta XIV Międzynarodowego Kongresu Prawa Kanonicznego odbytego w dniach 14–18 września 2011 r. na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2012, ss. 1230 + Aneks, Studia Prawnicze KUL 2013, nr 4, s. 137–146.*
340. Zenon Grocholewski, *Uniwersytety wobec współczesnych wyzwań, Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego, Warszawa 2013, ss. 400, Studia Prawnicze KUL 2014, nr 4, s. 236–247.*
341. Anna Słowikowska, *Uczestnictwo wiernych świeckich w liturgii Kościoła łacińskiego. Studium kanoniczne, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2014, ss. 271, Roczniki Nauk Prawnych 2015, t. 25, z. 3, s. 217–221.*
342. Lidia Fiejdasz-Buczek, *Sprawy kanonizacyjne za pontyfikatu papieża Benedykta XVI. Studium prawno-kanoniczne, Wydawnictwo KUL, Lublin 2019, ss. 600, Studia Prawnicze KUL 2021, nr 1, s. 359–363.*

Przekłady

343. *Nowe dokumenty Stolicy Apostolskiej dotyczące prowadzenia spraw kanonizacyjnych* (tłum. z łac.), Biuletyn Informacyjny Postulatorskiego Ośrodka Studiów. Rzym 1983, nr 5, s. 31–43.
344. *Konstytucja apostolska „Divinus perfectionis Magister” papieża Jana Pawła II*, w: J.R. Bar, H. Misztal, *Postępowanie kanonizacyjne*, Warszawa 1985, s. 181–186.
345. *Normy Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych, które należy zachować przy prowadzeniu dochodzenia przez Biskupów w sprawach kanonizacyjnych*, w: J.R. Bar, H. Misztal, *Postępowanie kanonizacyjne*, Warszawa 1985, s. 187–193.
346. *Dekret generalny Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych na temat spraw sług Bożych, które są aktualnie rozpatrywane w kongregacji*, w: J.R. Bar, H. Misztal, *Postępowanie kanonizacyjne*, Warszawa 1985, s. 194–195.
347. *Konstytucja apostolska Jana Pawła II „Divinus perfectionis Magister”*, w: *Prawo kanonizacyjne według ustawodawstwa Jana Pawła II. Instytucje kanonizacyjnego prawa materialnego. Zarys historii procedury kanonizacyjnej. Postępowanie w diecezji i Kongregacji. Wzory pism i formularzy*, Lublin–Sandomierz 1997, s. 453–464.
348. *Normy Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych, które należy zachować przy prowadzeniu dochodzenia przez Biskupów w sprawach kanonizacyjnych*, w: *Prawo kanonizacyjne według ustawodawstwa Jana Pawła II. Instytucje kanonizacyjnego prawa materialnego. Zarys historii procedury kanonizacyjnej. Postępowanie w diecezji i Kongregacji. Wzory pism i formularzy*, Lublin–Sandomierz 1997, s. 465–478.

349. *Dekret generalny Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych na temat spraw sług Bożych, które są aktualnie rozpatrywane w Kongregacji*, w: *Prawo kanonizacyjne według ustawodawstwa Jana Pawła II. Instytucje kanonizacyjnego prawa materialnego. Zarys historii procedury kanonizacyjnej. Postępowanie w diecezji i Kongregacji. Wzory pism i formularzy*, Lublin–Sandomierz 1997, s. 479–481.
350. *Formularz pytań na temat życia i cnót*, w: *Prawo kanonizacyjne według ustawodawstwa Jana Pawła II. Instytucje kanonizacyjnego prawa materialnego. Zarys historii procedury kanonizacyjnej. Postępowanie w diecezji i Kongregacji. Wzory pism i formularzy*, Lublin–Sandomierz 1997, s. 495–515.
351. *Pytania promotora sprawiedliwości na temat cudu*, w: *Prawo kanonizacyjne według ustawodawstwa Jana Pawła II. Instytucje kanonizacyjnego prawa materialnego. Zarys historii procedury kanonizacyjnej. Postępowanie w diecezji i Kongregacji. Wzory pism i formularzy*, Lublin–Sandomierz 1997, s. 516–522.
352. *Wskazania odnośnie do ekshumacji i rozpoznania ciała S.B.*, w: *Prawo kanonizacyjne według ustawodawstwa Jana Pawła II. Instytucje kanonizacyjnego prawa materialnego. Zarys historii procedury kanonizacyjnej. Postępowanie w diecezji i Kongregacji. Wzory pism i formularzy*, Lublin–Sandomierz 1997, s. 523–524.
353. *Pytanie świadków w dowodzeniu cudów*, w: *Prawo kanonizacyjne według ustawodawstwa Jana Pawła II. Instytucje kanonizacyjnego prawa materialnego. Zarys historii procedury kanonizacyjnej. Postępowanie w diecezji i Kongregacji. Wzory pism i formularzy*, Lublin–Sandomierz 1997, s. 525–554.
354. *Pytanie świadków na temat życia, cnót i opinii świętości kandydatów do kanonizacji*, w: *Prawo kanonizacyjne według ustawodawstwa Jana Pawła II. Instytucje kanonizacyjnego prawa materialnego. Zarys historii procedury kanonizacyjnej. Postępowanie w diecezji i Kongregacji. Wzory pism i formularzy*, Lublin–Sandomierz 1997, s. 555–573.
355. *Konstytucja apostolska Jana Pawła II „Divinus perfectionis Magister”*, w: *Prawo kanonizacyjne. Instytucje prawa materialnego, zarys historii, procedura*, Lublin 2003, s. 506–515.
356. *Normy Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych, które należy zachować przy prowadzeniu dochodzenia przez Biskupów w sprawach kanonizacyjnych*, w: *Prawo kanonizacyjne. Instytucje prawa materialnego, zarys historii, procedura*, Lublin 2003, s. 541–551.
357. *Dekret generalny Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych na temat spraw sług Bożych, które są aktualnie rozpatrywane w Kongregacji*, w: *Prawo kanonizacyjne. Instytucje prawa materialnego, zarys historii, procedura*, Lublin 2003, s. 552–553.
358. *Formularz pytań na temat świętości życia*, w: *Prawo kanonizacyjne. Instytucje prawa materialnego, zarys historii, procedura*, Lublin 2003, s. 588–604.
359. *Pytania promotora sprawiedliwości na temat cudu*, w: *Prawo kanonizacyjne. Instytucje prawa materialnego, zarys historii, procedura*, Lublin 2003, s. 605–610.
360. *Formularz pytań na temat życia i cnót i opinii świętości*, w: *Prawo kanonizacyjne. Instytucje prawa materialnego, zarys historii, procedura*, Lublin 2003, s. 611–626.
361. *Pytania świadków w dowodzeniu cudów*, w: *Prawo kanonizacyjne. Instytucje prawa materialnego, zarys historii, procedura*, Lublin 2003, s. 627–653.
362. *Congregatio pro Causis Sanctorum, „Sanctorum Mater”. Istruzione per lo svolgimento delle Inchieste diocesane o eparchiali nelle Cause dei Santi*, w: *Sanctorum Mater. Instrukcja Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych o prowadzeniu dochodzenia diecezjalnego lub eparchialnego w sprawach kanonizacyjnych. Komentarz*, Lublin 2008, s. 17–145.

363. *Appendice. Ricognizione canonica delle spoglie mortali di un Servo di Dio*, w: *Sanctorum Mater. Instrukcja Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych o prowadzeniu dochodzenia diecezjalnego lub eparchialnego w sprawach kanonizacyjnych*. Komentarz, Lublin 2008, s. 146–153.
364. *Konstytucja apostolska Jana Pawła II „Divinus perfectionis Magister”*, w: *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego*. Komentarz, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 1380–1388.
365. *Normy Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych, które należy zachować przy prowadzeniu dochodzenia przez Biskupów w sprawach kanonizacyjnych*, w: *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego*. Komentarz, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 1654–1663.
366. *Dekret generalny Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych na temat spraw sług Bożych, które są aktualnie rozpatrywane w Kongregacji*, w: *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego*. Komentarz, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 1664–1665.
367. *Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych. Instrukcja „Sanctorum Mater” o prowadzeniu dochodzenia diecezjalnego lub eparchialnego w sprawach kanonizacyjnych z 17 maja 2007*, w: *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego*. Komentarz, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 1597–1649.
368. *Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych. Appendix. Kanoniczne rozpoznanie doczesnych szczątek sługi Bożego. Instrukcja „Sanctorum Mater” o prowadzeniu dochodzenia diecezjalnego lub eparchialnego w sprawach kanonizacyjnych z 17 maja 2007*, w: *Codex Iuris Canonici. Kodeks Prawa Kanonicznego*. Komentarz, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 1649–1653.
369. *Messaggio delle beatificazioni e canonizzazioni dei Polacchi (panorama post-conciliare)*. Sommario, w: *Dziedzictwo Jana Pawła II*, red. L. Fiejdasz-Buczek, Lublin 2016, s. 140–141.
370. *Jan Paweł II, Konstytucja apostolska Divinus perfectionis Magister*, 25.01.1983; AAS 75 (1983), s. 349–355, tłum. na j. polski H. Misztal [Tekst uwzględnia zmiany wprowadzone przez Franciszka konstytucją apostolską w formie motu proprio *Maiorem hac dilectionem* o ofiarowaniu życia z 11.07.2017 r.], w: H. Misztal, L. Fiejdasz-Buczek, *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii*, Lublin 2017, s. 249–258.
371. *Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych, Normy, które należy zachować przy prowadzeniu dochodzenia przez biskupów w sprawach kanonizacyjnych*, 7.02.1983; AAS 75 (1983), s. 396–403, tłum. na j. polski H. Misztal [Tekst uwzględnia zmiany wprowadzone przez Franciszka konstytucją apostolską w formie motu proprio *Maiorem hac dilectionem* o ofiarowaniu życia z 11.07.2017 r.], w: H. Misztal, L. Fiejdasz-Buczek, *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii*, Lublin 2017, s. 259–269.
372. *Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych, Dekret generalny na temat sług Bożych, których sprawy są rozpatrywane w Kongregacji*, 7.02.1983; AAS 75 (1983), s. 403–403, tłum. na j. polski H. Misztal, w: H. Misztal, L. Fiejdasz-Buczek, *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii*, Lublin 2017, s. 270–271.
373. *Sekretariat Stanu, Normy dotyczące administrowania funduszami przeznaczonymi na prowadzenie spraw beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych*. Reskrypt z audiencji u Papieża, 7.03.2016; Bollettino nr B0178 z 10.03.2016 r., tłum. na j. polski M. Bider, H. Misztal, w: H. Misztal, L. Fiejdasz-Buczek, *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii*, Lublin 2017, s. 272.
374. *Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych, Normy dotyczące administrowania funduszami przeznaczonymi na prowadzenie spraw beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych*, 10.03.2016;

- AAS 108 (2016), s. 495–498, tłum. na j. polski M. Bider, H. Misztal, w: H. Misztal, L. Fiejdasz-Buczek, *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii*, Lublin 2017, s. 273–278.
375. *Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych, Ustanowienie Studium dla Świętej Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych*, 2.06.1984; AAS 76 (1984), s. 1089–1090, tłum. na j. polski H. Misztal, w: H. Misztal, L. Fiejdasz-Buczek, *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii*, Lublin 2017, s. 287.
376. *Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych, Regulamin Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych*, Città del Vaticano 2000, tłum. na j. polski H. Misztal, w: H. Misztal, L. Fiejdasz-Buczek, *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii*, Lublin 2017, s. 288–314.
377. *Mistrz Papieskich Celebrazji Liturgicznych, Uwagi wprowadzające do obrzędu kanonizacji*, 29.09.2012; *Notitiae* 2012, t. 48, nr 11–12, s. 611–614, tłum. na j. polski w: H. Misztal, L. Fiejdasz-Buczek, *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii*, Lublin 2017, s. 317–320.

Przedmowy

378. *Wprowadzenie*, w: J.R. Bar, H. Misztal, *Postępowanie kanonizacyjne*, Warszawa 1985, s. 3–4.
379. *Przedmowa*, w: *Nie wolno ci spocząć... Materiały z III Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Kanonizacyjnego zorganizowanego 11.11.1996 r. przez Wydział Prawa Kanonicznego KUL i Zgromadzenie Sióstr Rodziny Betańskiej z okazji 30 rocznicy śmierci Sługi Bożego ks. Józefa Czesława Chryzostoma Małysiaka*, red. H. Misztal, Lublin 1997, s. 5–7.
380. *Przedmowa*, w: C. Suchocki, *Przeszkody małżeńskie w prawie kanonicznym i polskim kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Poradnictwo rodzinne w aspekcie wymogów Konkordatu*, Lublin–Sandomierz 1997, s. 7–8.
381. *Wprowadzenie*, w: Anna Jenke, *Dzienniczki i rozważania*, Rzeszów–Jarosław 1997, s. 5–12.
382. *Wstęp*, w: H. Ciołek, *Biskup w pasiaku. Życie i męczeństwo Sługi Bożego bp. Władysława Górala*, Lublin 1998, s. 7–14.
383. *Przedmowa*, w: W. Bar, *Na krwawym szlaku. Sendero Luminoso – przesładowca*, Lublin 1999, s. 15–16.
384. *Wprowadzenie*, w: *Prawo wyznaniowe III Rzeczypospolitej*, red. H. Misztal, Lublin–Sandomierz 1999, s. 13–15 [stan prawny na 15 listopada 1998 r.].
385. *Przedmowa*, w: E. Zarosa, *Rola postulatora w sprawach kanonizacyjnych według ustawodawstwa Jana Pawła II. Prawo materialne i formalne w praktycznym zastosowaniu*, Lublin–Zamość–Sandomierz 1999, s. 10–11.
386. *Proemio*, w: C. Suchocki, *Impedimentos matrimoniales en el Derecho Canónico y en el Código Polaco de la familia y de adopcion*, Santiago de Chile 2000, s. 5–6.
387. *Słowo wstępne*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 21–24 [stan prawny na 1 lutego 2000 r.].
388. *Przedmowa*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2000, t. 1, s. 3–4.
389. *Przedmowa*, w: F. Długoś, *Funkcjonowanie Diecezji Spiskiej w warunkach systemu totalitarnego w latach 1948–1989. Studium historyczno-prawne*, Lublin 2003, s. 15–21.
390. *Predhovor*, w: F. Długoś, *Prenasledovanie veriacich Spišskej Diecézy v rokoch 1948–1989*, Levoča 2003, s. 18–19.

391. *Słowo wstępne do drugiego wydania*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisz, wyd. 2, Lublin 2003, s. 24 [stan prawny na 1 lipca 2003 r.].
392. *Wprowadzenie do prawa wyznaniowego*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, P. Stanisz, wyd. 2, Lublin 2003, s. 27–35 [stan prawny na 1 lipca 2003 r.].
393. *Przedmowa*, w: J. Dziobek-Romański, *Uznawanie związków religijnych w Polsce (1944–1989) narzędziem dyskryminacyjnej polityki władz*, Lublin 2004, s. 7–8.
394. *Wstęp*, w: *Motycz. Nasza Ojczyzna*, red. H. Misztal, Motycz 2005, s. 5–6.
395. *Wprowadzenie*, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny 26–28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisz, M. Ordon, Lublin 2005, s. 5–8.
396. *Przedmowa*, w: R. Pajszczyk, *Dowód ze świadków w postępowaniu kanonizacyjnym. Studium historyczno-prawne*, Poznań 2006, s. 9–12.
397. *Wprowadzenie*, w: *Funkcje publiczne związków wyznaniowych. Materiały III Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 16–18 maja 2006)*, red. A. Mezglewski, Lublin 2007, s. 5–9.
398. *Wprowadzenie*, w: K.M. Więcek, *Wkład polskich kanonistów do nauki prawa kanonizacyjnego*, Lublin 2008, s. 9–13.
399. *Wprowadzenie*, w: T. Gierałtowski, *Znaczenie kultu prywatnego kandydatów na ołtarze w sprawach kanonizacyjnych*, Białystok 2009, s. 13–15.
400. *Przedmowa*, w: *Motycz. Więzy pokoleń*, red. H. Misztal, Motycz 2009, s. 5–8.
401. *Świadectwo wiary i wrażliwości. Słowo wstępne*, w: A. Omięcka, *Skalpel i muza. Wybór wierszy*, Warszawa 2013, s. 9–10.
402. *Wstęp*, w: H. Misztal, L. Fiejdasz-Buczek, *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii*, Lublin 2017, s. 13–17.

Artykuły popularnonaukowe

403. *Świętość kanonizowana, rys historyczny procesu kanonizacyjnego*, Niedziela 1983, R. 26, nr 21, s. 4.
404. *Świętość kanonizowana, postępowanie kanonizacyjne w świetle najnowszego prawa*, Niedziela 1983, R. 26, nr 22, s. 6.
405. *Świętość kanonizowana. Polskie kanonizacje i beatyfikacje*, Niedziela 1983, R. 26, nr 23, s. 1–2.
406. *Droga do beatyfikacji i kanonizacji, Powściągliwość i Praca* 1985, t. 36, nr 2–3, s. 8–9.
407. *Praca magisterska o służebnicy Bożej M. Kolumbie Białeckiej*, Biuletyn Informacyjny Postulatorskiego Ośrodka Studiów. Rzym 1989, R. 23.
408. *Prace magisterskie na Wydziale Prawa Kanonicznego KUL o tematyce beatyfikacyjnej i kanonizacyjnej*, Biuletyn Informacyjny Postulatorskiego Ośrodka Studiów. Rzym 1989, R. 23.
409. *Archiwum Diecezjalne*, w: *Tobie Panie zaufałem*, Lublin 1991, s. 142–143.
410. *Apostołka świecka naszych czasów. Błogosławiona Aniela Salawa (1881–1922)*, Niedziela 1991, R. 34, nr 33, s. 5.
411. *Nazywano ją aniołem. Cechy duchowości bł. Anieli Salawy (1881–1922)*, Niedziela 1991, R. 34, nr 40, s. 4.

412. *Stowarzyszenie Przyjaciół Boskiego Mistrza*, w: *Przyjaciele Boskiego Mistrza*, Częstochowa 1991, s. 4–8.
413. *Bogu Wszchemogącemu składam najgłębsze uwielbienie i podziękowanie za życie*, *Niedziela* 1992, R. 35, nr 44, s. 4 i 6.
414. *Rektor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1983–1988*, *Wiadomości Diecezjalne Lubelskie* 1992, R. 66, nr 11 (8), s. 351–356.
415. *Beatyfikacja Lubelskich męczenników obozów koncentracyjnych*, *Wiadomości Diecezjalne Lubelskie* 1992, R. 66, nr 9 (6), s. 285–288.
416. *Lubelscy Męczennicy: Biskup w pasiaku, bp Władysław Goral (1898–1945), społecznik, męczennik obozu koncentracyjnego*, *Niedziela* 1993, R. 36, nr 45, s. 10.
417. *Lubelscy Męczennicy: Kapłan nieugięty, ksiądz Kazimierz Gostyński (1884–1942), męczennik obozu koncentracyjnego w Dachau*, *Niedziela* 1993, R. 36, nr 46, s. 10.
418. *Lubelscy męczennicy: Jałmużnik w Dachau, ks. Antoni Zawistowski (1882–1942), męczennik obozu koncentracyjnego w Dachau*, *Niedziela* 1993, R. 36, nr 47, s. 10.
419. *Lubelscy męczennicy: Oddali życie za wiarę. Zakończenie przygotowań do procesu beatyfikacyjnego*, *Niedziela* 1994, R. 37, nr 24, s. 10.
420. *Druga rocznica śmierci ks. bpa Piotra Hemperka. Non omnis moriar*, *Niedziela* 1994, R. 37, nr 28, s. 10.
421. *„Wiara dana przez Boga za pośrednictwem rodziców” – z testamentu Księdza Biskupa Piotra Hemperka (1931–1992)*, *Niedziela* 1994, R. 37, nr 48 (61), F, s. 10.
422. *Sługa Boży biskup Władysław Goral*, *Wiadomości Archidiecezji Lubelskiej* 1994, R. 68, nr 4, s. 111–114.
423. *Sługa Boży ks. Kazimierz Gostyński*, *Wiadomości Archidiecezji Lubelskiej* 1994, R. 68, nr 5, s. 145–147.
424. *Sługa Boży ks. Antoni Zawistowski (1882–1942)*, *Wiadomości Archidiecezji Lubelskiej* 1994, R. 68, nr 9, s. 280–282.
425. *Zakończenie postępowania beatyfikacyjnego w Archidiecezji Lubelskiej w sprawie Męczenników Lubelskich*, *Wiadomości Archidiecezji Lubelskiej* 1994, R. 68, nr 3, s. 84–87.
426. *Zakończenie postępowania dowodowego w Archidiecezji Lubelskiej w sprawie męczeństwa sług Bożych z terenu Diecezji Zamojsko-Lubaczowskiej*, *Zamojski Informator Diecezjalny* (kwiecień – czerwiec 1994), t. 3, nr 2, s. 105–111.
427. *Wydział Prawa Kanonicznego i Świeckiego. Sekcja Prawa Kanonicznego*, *Przegląd Uniwersytecki* 1996, nr 5, s. 17.
428. *Świadectwo największej miłości (cz. 1)*, *Niedziela* 1996, R. 39, nr 1, s. 10.
429. *Świadectwo największej miłości (cz. 2)*, *Niedziela* 1996, R. 39, nr 2, s. 12.
430. *Misyjność jest istotą Kościoła. Homilia wygłoszona na Mszy św. z okazji Sympozjum „30 rocznica śmierci Sługi Bożego Ks. Józefa Chryzostoma Czesława Małysiaka SDS (1884–1966) – Założyciela Zgromadzenia Sióstr Rodziny Betańskiej” w dniu 11 listopada 1996 r., w: Nie wolno ci spocząć... Materiały z III Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Kanonicznego zorganizowanego 11.11.1996 r. przez Wydział Prawa Kanonicznego KUL i Zgromadzenie Sióstr Rodziny Betańskiej z okazji 30 rocznicy śmierci Sługi Bożego ks. Józefa Czesława Chryzostoma Małysiaka, red. H. Misztal, Lublin 1997, s. 9-12.*
431. *Błogosławionej Jadwigi droga do świętości. Rozmowa z Księdzem Profesorem Henrykiem Misztalem*, *Wspólne Drogi* 1997, nr 4 (55), s. 9.

432. *Sprawa beatyfikacji męczenników polskich okresu II wojny światowej*, L'Osservatore Romano (wyd. pol.) 1997, nr 11 (197), s. 58–61.
433. *Milczące wcielanie chrześcijaństwa (Św. Brat Albert–Adam Chmielowski – 1845–1916)*, Niedziela 1998, R. 41, nr 25, s. 16.
434. *Misja św. Marii Magdaleny*, Niedziela 1998, R. 41, nr 26, s. 10.
435. *Gościnniej dom – Rodzina Betańska*, Niedziela 1998, R. 41, nr 27, s. 10.
436. *„Trapista” w tłumie – św. Benedykt Józef Labre (1748–1783)*, Niedziela 1998, R. 41, nr 30, s. 22.
437. *Królować to znaczy służyć – małżeństwo dziewicze (Bł. Kinga Kunegunda 1234–1292)*, Niedziela 1998, R. 41, nr 33, s. 24.
438. *Trudno być świętym proboszczem – św. Jan Vianney – proboszcz z Ars (1786–1859)*, Niedziela 1998, R. 41, nr 37, s. 19.
439. *Umarła z tęsknoty – św. Maria Bernadetta Soubirous – 1844–1879*, Niedziela 1998, R. 41, nr 48, s. 26.
440. *Droga do beatyfikacji pierwszych Męczenników Kościoła Lubelskiego*, Wiadomości Archidiecezjalne Lubelskie. Memoranda 1999, nr 3, s. 539–554.
441. *Święta Rodzina*, Niedziela 1999, R. 42, nr 1, s. 19.
442. *Walentyna – spodziewanej beatyfikacji Anny Jenke*, Słoneczna Skała. Kwartalnik o Wychowaniu 1999, nr 25–26, s. 25–36.
443. *Królować to znaczy służyć. Św. Elżbieta Węgierska (1207–1231)*, Niedziela 1999, R. 42, nr 3, s. 9.
444. *W jednej ręce trzymała sztandar, a w drugiej krzyż (Św. Joanna d'Arc – 1412–1431)*, Niedziela 1999, R. 42, nr 6, s. 13.
445. *Powołanie lekarza to misja kapłańska, bł. Janina Molla (1922–1962)*, Niedziela 1999, R. 42, nr 8, s. 13.
446. *Jestem Panią Jego boku – Anna Zalińska (1945–1998)*, Niedziela 1999, R. 42, nr 15, s. 15.
447. *Parafia Matki Boskiej Częstochowskiej na Brooklynie*, Niedziela 1999, R. 42, nr 40, s. 17.
448. *Nowe święte Patronki Europy*, Niedziela 1999, R. 42, nr 42, s. 7.
449. *Patronka Europy – Brygida Szwedzka (1303–1373)*, Niedziela 1999, R. 42, nr 43, s. 13.
450. *Patronka Europy – św. Katarzyna ze Sieny (1347–80)*, Niedziela 1999, R. 42, nr 44, s. 13.
451. *Patronka Europy końca XX wieku, św. Edyta Stein (1891–1942)*, Niedziela 1999, R. 42, nr 45, s. 13.
452. *Rola świętych w kształtowaniu cywilizacji europejskiej*, Słoneczna Skała. Kwartalnik o Wychowaniu 2001, nr 37, s. 22–25; fot. na s. 26–27.
453. *Recepta na kanonizację*, Nowe Państwo 2001, nr 24 (290), s. 12–14 [wywiad z ks. prof. Henrykiem Misztalem przeprowadzony przez Roberta Mazurka].
454. *Walentyna – spodziewanej beatyfikacji Anny Jenke*, Słoneczna Skała. Kwartalnik o Wychowaniu 2004, nr 50, s. 27–30.
455. *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, Niedziela 2004, R. 48, nr 47, s. 22.
456. *Cuda i święci. Wywiad z ks. prof. Henrykiem Misztalem przeprowadzony przez Romana Laudańskiego*, Gazeta Pomorska z 6.05.2005 r., s. 8 i 39.
457. *Czekamy na nowego świętego Polaka – Jana Pawła II*, Niedziela 2005, R. 48, nr 22, s. 9 [wywiad z ks. prof. Henrykiem Misztalem przeprowadzony przez ks. inf. Ireneusza Skubisia].
458. *We are Waiting for the New Polish Saint – John Paul II. Mons. Ireneusz Skubis Talks to Fr Prof Henryk Misztal, Director of the Chair of Religious Law and Curate of the Chair of the Canonization Law, Catholic University of Lublin*, Niedziela 2005, R. 48, nr 22, s. 9.
459. *Wieś Motycz. Powstanie parafii i jej patronowie*, w: *Motycz. Nasza Ojczyzna*, red. H. Misztal, Motycz 2005, s. 9–28.
460. *Skubicha – rodzinna wieś*, w: *Motycz. Nasza Ojczyzna*, red. H. Misztal, Motycz 2005, s. 135–145.

461. *Pierwsze lata życia. Okupacja. Zwiastuny powołania*, w: *Motycz. Nasza Ojczyzna*, red. H. Misztal, Motycz 2005, s. 146–167.
462. *Ku kapłaństwu*, w: *Motycz. Nasza Ojczyzna*, red. H. Misztal, Motycz 2005, s. 168–188.
463. *Kapłaństwo święte – szczęściem zwę*, w: *Motycz. Nasza Ojczyzna*, red. H. Misztal, Motycz 2005, s. 189–235.
464. *Ludzie nauki i zaangażowania społecznego*, w: *Motycz. Nasza Ojczyzna*, red. H. Misztal, Motycz 2005, s. 236–238; 245–294.
465. *Motycz wrażliwy wiarą i nadzieją*, w: *Motycz. Nasza Ojczyzna*, red. H. Misztal, Motycz 2005, s. 297–312.
466. *Dzisiejsze położenie – legenda i rzeczywistość*, w: *Motycz. Więzy pokoleń*, red. H. Misztal, Motycz 2009, s. 19–21.
467. *Parafia – powstanie i rozwój – do śmierci ks. Jana Rzędowskiego*, w: *Motycz. Więzy pokoleń*, red. H. Misztal, Motycz 2009, s. 22–39.
468. *Odejścia i nowe czasy*, w: *Motycz. Więzy pokoleń*, red. H. Misztal, Motycz 2009, s. 142–156.
469. *Ludzie nauki i zaangażowania społecznego*, w: *Motycz. Więzy pokoleń*, red. H. Misztal, Motycz 2009, s. 177–178; 181–214.
470. *Walczyli za wolność naszą*, w: *Motycz. Więzy pokoleń*, red. H. Misztal, Motycz 2009, s. 244–246.
471. *Santo subito! – nie oznacza na skróty*, *Niedziela* 2010, nr 1, s. 4–5.
472. *Droga na ołtarze. Kult świętych*, *Niedziela* 2010, nr 6, s. 10–11.
473. *Beatyfikacja i kanonizacja*, *Niedziela* 2010, nr 13, s. 4–5.
474. *Nieustraszonego obrońcę prawdy*, *Niedziela* 2010, nr 23, s. 26.
475. *Dialog jako metoda wychowawcza Anny Jenke (1921–1976)*, *Słoneczna Skakała. Kwartalnik o Wychowaniu* 2011, nr 75, s. 19–22.
476. *Santo subito. Mój ulubiony święty. Wywiad z ks. prof. dr. hab. Henrykiem Misztalem, specjalistą prawa kanonizacyjnego i wyznaniowego na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim im. Jana Pawła II, rozmawia Mariusz Kamieniecki*, *Nasz Dziennik* z 7.03.2011 r., s. 16.
477. „*Santo subito*”. *Czy potrzebny proces*, *Niedziela* 2011, nr 13, s. 10–11.
478. *Jest On najbardziej przeze mnie ukochanym świętym. Rozmowa z ks. prof. Henrykiem Misztalem, specjalistą z prawa kanonizacyjnego i wyznaniowego, wieloletnim Kierownikiem Katedry Prawa Wyznaniowego i Kuratorem Katedry Prawa Kanonizacyjnego KUL. Prowadził siedem procesów polskich kandydatów na ołtarze zakończonych beatyfikacją i sprawuje nadzór naukowy w wielu procesach kanonizacyjnych w Polsce*, *Przegląd Uniwersytecki* 2011, nr 4, s. 6–8.
479. *Fenomen małżeństw dziewiczych w Kościele katolickim*, *Słoneczna Skakała. Kwartalnik o Wychowaniu* 2012, nr 82, s. 36–41.
480. *Prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z ich przekonaniem*, *Słoneczna Skakała. Kwartalnik o Wychowaniu* 2012, nr 80, s. 25–32.
481. *Moje powroty do korzeni. Rozmowa z ks. Henrykiem Misztalem, profesorem KUL*, *Echo Konopnicy* z 4.06.2013 r., s. 2–3.
482. *Mysli nie tylko osobiste: Zagrożenia przyjaźni*, *Niedziela* 2013, nr 10, s. 26–27.
483. *Prowadzony przez Maryję*, *Niedziela* 2014, nr 42, s. 18.
484. *Tobie Panie zaufałem*, w: *Historia świadectwem pisana. Metropolitalne Seminarium Duchowne w Lublinie we wspomnieniach wychowanków*, red. M. Grygiel, M. Słomka, Lublin 2014, s. 184–205.

Sprawozdania

485. *Wyznanie wiary kapłanów Diecezji Lubelskiej na Jasnej Górze*, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1969, R. 43, s. 253–254.
486. *Tydzień powszechnej modlitwy o jedność chrześcijan w Lublinie*, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1971, R. 45, s. 94–95.
487. *Modły za Kościół i Ojczyznę w Bychawie*, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1971, R. 45, s. 95.
488. *Praktyka katechetyczna alumnów Seminarium Duchownego w Lublinie*, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1971, R. 45, s. 95–95.
489. *Konferencja referentów dekanalnych duszpasterstwa specjalnego*, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1971, R. 45, s. 120–121.
490. *Sprawozdanie z działalności referentów duszpasterstwa głuchoniemych w Diecezji Lubelskiej*, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1971, R. 45, s. 121.
491. *Uroczystości Maryjne w Tomaszowie Lubelskim*, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1971, R. 45, s. 216–217.
492. *Msza św. za zmarłych pracowników Sądu Biskupiego w Lublinie*, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1971, R. 45, s. 240.
493. *50-lecie parafii Kawenczyn w Diecezji Lubelskiej*, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1971, R. 45, s. 240.
494. *Duszpasterstwo Trzeźwości w Diecezji Lubelskiej w 1970 r.*, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1971, R. 45, s. 120.
495. *Konsekracja Ks. Dra Zygmunta Kamińskiego*, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1975, R. 49, s. 37–39.
496. *Symposium o tematyce beatyfikacyjnej i kanonizacyjnej na KUL*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 1982, t. 29, z. 5, s. 176–183.
497. *Praca magisterska o procesie kanonizacyjnym M. Kolumby Białeckiej*, Biuletyn Informacyjny PostulATORSKIEGO OŚRODKA STUDIÓW. Rzym 1987, s. 39.
498. *Prace dyplomowe na Wydziale Prawa Kanonicznego KUL o tematyce beatyfikacyjnej i kanonizacyjnej*, Biuletyn Informacyjny PostulATORSKIEGO OŚRODKA STUDIÓW. Rzym 1987, nr 7–8, s. 38–39.
499. *Symposium o tematyce kanonizacyjnej*, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1993, R. 67, nr 1, s. 28–29; Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1993, R. 67, nr 4, s. 162–163.
500. *Zakończenie postępowania beatyfikacyjnego w Archidiecezji Lubelskiej w sprawie Męczenników lubelskich*, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1994, R. 68, nr 3, s. 84–87.
501. *Zakończenie postępowania dowodowego w Archidiecezji Lubelskiej w sprawie męczeństwa sług Bożych z terenu Diecezji Zamojsko-Lubaczowskiej*, Zamojski Informator Diecezjalny 1994, t. 3, nr 2, s. 105–111.
502. *Błogosław Boże, budującym świątynię w Motyczu*, Niedziela 1994, R. 37, nr 46, s. 11.
503. *Motycz. Poświęcenie nowej świątyni*, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1995, R. 69, nr 11, s. 251–252.
504. *Wydział Prawa Kanonicznego i Świeckiego. Sekcja Prawa Kanonicznego*, Przegląd Uniwersytecki 1996, nr 8, s. 17.
505. *Konsekracja kościoła Matki Bożej Królowej Anielskiej w Motyczu*, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie 1997, R. 71, nr 2, s. 53–56.

506. *Symposium z prawa kanonizacyjnego na KUL w 20 roku Pontyfikatu Ojca Świętego Jana Pawła II*, Niedziela 1998, nr 23, s. 20.
507. *Symposium z prawa kanonizacyjnego na KUL (w 20 roku Pontyfikatu Ojca Świętego Jana Pawła II)*, Roczniki Nauk Prawnych 1998, t. 8, s. 359–362.
508. *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, Niedziela 2004, R. 47, nr 48, s. 22.
509. *Konferencja naukowa pt. Santa Sede. Conferenze episcopali. Stati: esperienze di Paesi dell'Unione Europea*, Rzym, 16–17 stycznia 2009 r., Studia z Prawa Wyznaniowego 2009, t. 12, s. 367–371.

Inne

510. *Geniusz kobiety. Rozmowa z ks. prof. dr. hab. Henrykiem Misztalem, kierownikiem Katedry Prawa Kanonizacyjnego KUL, autorem książki „Geniusz kobiety”*, Słowo. Dziennik Katolicki z 8–10.03.1996 r., s. 5.
511. *Nie tylko dla teologów. Rozmawiamy z ks. prof. dr. hab. Henrykiem Misztalem, kierownikiem Katedry Prawa Wyznaniowego KUL, autorem książki pt. „Polskie prawo wyznaniowe”*, Słowo. Dziennik Katolicki z 17.06.1996 r., s. 5.
512. *Odczytywał znaki czasu. 30 rocznica śmierci Sługi Bożego ks. Józefa Cz. Małysiaka. Rozmawiamy z ks. prof. dr. hab. Henrykiem Misztalem, kierownikiem Katedry Prawa Kanonizacyjnego na Wydziale Prawa Kanonicznego i Świeckiego KUL*, Słowo. Dziennik Katolicki z 6.11.1996 r., s. 11.
513. *II sesja popołudniowa – przewodniczy ks. prof. dr. hab. Henryk Miształ*, w: *Nie wolno ci spocząć... Materiały z III Ogólnopolskiego Symposium Prawa Kanonizacyjnego zorganizowanego 11.11.1996 r. przez Wydział Prawa Kanonicznego KUL i Zgromadzenie Sióstr Rodziny Betańskiej z okazji 30 rocznicy śmierci Sługi Bożego ks. Józefa Czesława Chryzostoma Małysiaka*, red. H. Miształ, Lublin 1997, s. 45.
514. *Dyskusja nad referatem ks. dr. Kani*, w: *Nie wolno ci spocząć... Materiały z III Ogólnopolskiego Symposium Prawa Kanonizacyjnego zorganizowanego 11.11.1996 r. przez Wydział Prawa Kanonicznego KUL i Zgromadzenie Sióstr Rodziny Betańskiej z okazji 30 rocznicy śmierci Sługi Bożego ks. Józefa Czesława Chryzostoma Małysiaka*, red. H. Miształ, Lublin 1997, s. 57–58.
515. *Dyskusja po referacie ks. prof. dra hab. Jerzego Misiurka*, w: *Nie wolno ci spocząć... Materiały z III Ogólnopolskiego Symposium Prawa Kanonizacyjnego zorganizowanego 11.11.1996 r. przez Wydział Prawa Kanonicznego KUL i Zgromadzenie Sióstr Rodziny Betańskiej z okazji 30 rocznicy śmierci Sługi Bożego ks. Józefa Czesława Chryzostoma Małysiaka*, red. H. Miształ, Lublin 1997, s. 79, 83.
516. *Podsumowanie*, w: *Nie wolno ci spocząć... Materiały z III Ogólnopolskiego Symposium Prawa Kanonizacyjnego zorganizowanego 11.11.1996 r. przez Wydział Prawa Kanonicznego KUL i Zgromadzenie Sióstr Rodziny Betańskiej z okazji 30 rocznicy śmierci Sługi Bożego ks. Józefa Czesława Chryzostoma Małysiaka*, red. H. Miształ, Lublin 1997, s. 89–90.
517. *Laudacja*, w: *Ex plenitudine cordis. Materiały z Międzynarodowej Konferencji dotyczącej prawnej regulacji sakramentu pokuty oraz wręczenia prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zurbertowi OFM Księgi pamiątkowej „Plenitudo legis dilectio”*. Katolicki Uniwersytet Lubelski – 11 maja 2000 r., red. E. Szczot, Lublin 2000, s. 79–84.

518. *Prof. dr hab. Wenanty Bronisław Zubert OFM klasyk kanonistyki polskiej*, w: *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. W. Bronisławowi Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. A. Dębiński, E. Szczot, Lublin 2000, s. 35–46.
519. *Przemówienie wygłoszone podczas wręczenia Księgi Jubileuszowej*, w: *Religioni et scientiae. Materiały z V Sympozjum Prawa Kanonizacyjnego (Lublin, 25 kwietnia 2001 r.)*, red. P. Stanisławski, Lublin 2002, s. 225–228.
520. *Głos w dyskusji*, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26–28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 27–28.
521. *Wystąpienia absolwentów. Przemówienie ks. prof. Henryka Misztala (prodziekan Wydziału w latach 1983–1987, dziekan Wydziału w latach 1987–1989, absolwent naszego Wydziału)*, Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2006, t. 1, nr 1, s. 47–48.
522. *Przemówienie*, w: *Uroczyste posiedzenie Rady Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 18.05.2007 r.*, s. 34–37.
523. *Miłość z wzajemnością. Przemówienie Księdza Profesora Henryka Misztala*, Przegląd Uniwersytecki 2010, nr 1, s. 6–7.
524. *Podziękowanie*, w: *Uroczystość odnowienia doktoratów Księdza Profesora Józefa Krukowskiego i Księdza Profesora Henryka Misztala, Lublin, 6 czerwca 2018 r.*, s. 37–54.
525. *Wspomnienie śp. Dr Kingi Cecylii Stasiak (1981–2019)*, *Studia Prawnicze KUL* 2020, nr 2, s. 445–448.

Wykaz prac doktorskich i magisterskich przygotowanych pod kierunkiem ks. Henryka Misztala

OPRAC. LIDIA FIEJDASZ-BUCZEK

I. PROMOCJE PRAC DOKTORSKICH

1986

1. BACH T.M., *Jednostki organizacyjne Kościoła Rzymskokatolickiego jako podmiot zatrudniający według obowiązującego prawa pracy.*

1987

2. LISOWSKI J., *Pojęcie męczeństwa w sprawach kanonizacyjnych. Studium prawno-teologiczne.*

1992

3. MACHAŁ M., *Sprawa beatyfikacji Księdza Roberta Spiske (1821–1888). Studium kanoniczno-teologiczne.*

1996

4. GAJDA K., *Sprawa beatyfikacji Stanisława Papczyńskiego (1631–1701). Studium historyczno-prawne.*
5. KUCZA K., *Wypełnianie obowiązków swego stanu drogą do świętości Marii Julii Falkenhayn (1865–1956). Studium z prawa kanonizacyjnego.*

1997

6. BAR W., *Sendero Luminoso jako prześladowca w rozumieniu prawa kanonizacyjnego.*
7. MEZGLEWSKI A., *Gimnazjum Biskupie w Lublinie (1923–1962). Studium historyczno-prawne.*
8. POSADZY J., *Apostolat człowieka świeckiego drogą do świętości Teresy Strzembosz (1930–1970). Studium kanoniczno-teologiczne.*

1998

9. FRYMARK T., *Kwalifikacja śmierci polskich kapłanów z Wolnego Miasta Gdańska w świetle prawa kanonizacyjnego.*
10. ZAROSA E., *Rola postulatora w sprawach kanonizacyjnych według ustawodawstwa Jana Pawła II.*

1999

11. DZIOBEK-ROMAŃSKI J., *Uznanie związków wyznaniowych w Polsce w latach 1944–1989 elementem dyskryminacyjnej polityki wyznaniowej władz państwowych.*

2000

12. STANISZ P., *Ubezpieczenia społeczne osób duchownych jako wyraz stosunku państwa do Kościoła i innych związków wyznaniowych w Polsce w latach 1945–1999.*

13. WYSOCKA B., *Dowodzenie w historycznych sprawach polskich kandydatów na ołtarze.*

2001

14. DĄBSKI T., *Opinia świętości w postępowaniu kanonizacyjnym.*
15. JURČIŠIN F., *Prawo własności majątku Kościoła rzymskokatolickiego w Słowacji w latach 1945–2000.*
16. PAJSZCZYK R., *Dowód ze świadków w postępowaniu kanonizacyjnym. Studium historyczno-prawne.*
17. STANISŁAWSKI T., *Opodatkowanie instytucji i osób duchownych Kościoła Katolickiego w Polsce w latach 1945–2001.*

2002

18. DĚLUHOŠ F., *Funkcjonowanie Diecezji Spiskiej w warunkach systemu totalitarnego w latach 1948–1989. Studium historyczno-prawne.*
19. MARAT W., *Męczennicy systemów totalitarnych Archidiecezji Wileńskiej w latach 1939–1945 (studium z prawa kanonizacyjnego).*

2003

20. KUBIAK A.K., *Realizacja charyzmatu misyjnego drogą do świętości. ks. Józefa Małysiaka (1884–1966). Studium z prawa kanonizacyjnego.*
21. KULA J., *Sprawa beatyfikacji księdza Wojciecha Blaszyńskiego (1806–1866). Studium prawnohistoryczne.*
22. MROZIEWSKI W., *Stosowanie norm Kodeksu Prawa Kanonicznego do spraw kanonizacyjnych.*

2004

23. GIERAŁTOWSKI T., *Znaczenie kultu prywatnego w sprawach kanonizacyjnych.*
24. HRDINA A.I., *Wolność religijna w prawie Republiki Czeskiej.*
25. KOWALENKO L., *Wspólnotowy wymiar wolności religijnej w ustawodawstwie Ukrainy.*

2005

26. ULIJASZ B., *Współdziałanie państwa i Kościoła katolickiego w zakresie pomocy społecznej w Polsce.*

2006

27. Blicharz D., *Cud w obowiązującym prawie kanonizacyjnym.*
28. Tunia A., *Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa w prawie polskim.*

2007

29. Ordon M., *Prawo o stowarzyszeniach jako instrument polityki wyznaniowej wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1989.*
30. Wnuk W., *Katolickie organizacje pożytku publicznego w prawie polskim.*

2008

31. Mazurkiewicz D., *Działania Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze wobec Kościoła Gorzowskiego w latach 1950–1972. Studium prawno-historyczne.*
32. Zehnal F., *Zabór i rewindykacja majątku Kościoła rzymskokatolickiego na terenie Republiki Czeskiej po II wojnie światowej.*

II. PROMOCJE PRAC MAGISTERSKICH I LICENCJACKICH

1980

33. Widuch H., *Współuczestnictwo w świętych czynnościach w świetle dekretu soborowego „Orientalium Ecclesiarum”.*

1981

34. Bar J., *Konsultorzy diecezjalni w kanonicznym prawie łacińskim i wschodnim.*

1982

35. Gajda K., *Dowód z dokumentów w procesie beatyfikacyjnym na podstawie pozycji Sługi Bożego Stanisława Papczyńskiego (1631–1701).*

36. SMOGORZEWSKI A., *Właściwość miejscowa trybunału kościelnego w sprawach małżeńskich.*
37. WYSKIEL T., *Rodzina zastępcza w prawie polskim.*

1983

38. BURA J., *Podstawy prawne wszczęcia postępowania beatyfikacyjnego Matki Marii Antoniny Mirskiej (1822–1905).*
39. OJKAŁO J., *Problemy prawne kanonizacji błogosławionego Wincentego Kadłubka.*

1984

40. CHOMICZEWSKA T., *Opinia świętości Księdza Juliana Młynarczyka według wymogów prawa kanonicznego.*
41. POPIELEWSKA T., *Materiały dowodowe do beatyfikacji Józefy Hałacińskiej w świetle obowiązującego prawa.*
42. WIĄCEK E., *Nierozzerwalność małżeństwa w prawie kanonicznym a trwałość związku małżeńskiego w prawie rodzinnym.*
43. ZIAJKA B., *Zakład dla niewidomych w Laskach. Studium prawno-historyczne.*

1985

44. BACHOR S., *Heroiczność cnót w prawie kanonizacyjnym. Studium prawno-historyczne.*
45. LISOWSKI J., *Męczeństwo w sprawach beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych według Benedykta XIV. Studium prawno-historyczne.*

1986

46. GARGANISZ A., *Sprawa beatyfikacyjna Matki Urszuli Ledóchowskiej w świetle przepisów postępowania kanonizacyjnego. Studium prawno-historyczne.*
47. GOMUŁA J., *Nieruchomy majątek Kościoła Rzymskokatolickiego według ustawodawstwa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.*
48. PRABUCKA E., *Prowadzenie sprawy kanonizacyjnej po zakończeniu dochodzenia diecezjalnego według ustawodawstwa Jana Pawła II.*
49. RATAJCZAK B., *Duszpasterstwo chorych według obowiązującego prawa kanonicznego i prawa polskiego.*
50. ROZWADOWSKA T., *Sytuacja prawna Wyższego Seminarium Duchownego w Lublinie w latach 1928–1939.*
51. RYSZTAK M., *Prawo o aktach stanu cywilnego według Kodeksu Królestwa Polskiego z 1825 roku.*

52. TCHOREK C.E., *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 roku.*
53. WAWRYSIUK A., *Nauczanie religii według ustawodawstwa PRL.*
54. WOLSKA J., *Status prawny Karaïmskiego Związku Religijnego w II Rzeczypospolitej.*

1987

55. KAMIŃSKI T., *Status prawny Towarzystwa Pomocy im. Adama Chmielowskiego.*
56. KLIMCZAK M., *Cmentarze wyznaniowe w świetle ustawodawstwa II Rzeczypospolitej.*
57. MISIUDA E., *Opinia świętości ks. biskupa Piotra Gołębiowskiego w świetle wymogów prawa kanonicznego.*
58. NIKŚCIN J., *Problem charakteru szkoły w II Rzeczypospolitej. Studium z prawa wyznaniowego.*
59. STAWARZ D., *Sprawa beatyfikacji Matki Kolumby Białeckiej w świetle obowiązującego prawa kanonicznego.*
60. ZAROSA E., *Postulator w postępowaniu kanonizacyjnym według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 roku.*

1988

61. NIKŚCIN K., *Wikariat stały jako zastępcza forma parafii kanonicznej według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 roku. Studium historyczno-prawne.*

1989

62. CZAPSKI J., *Kościelny majątek nieruchomy w II Rzeczypospolitej 1918–1939. Studium prawno-historyczne.*
63. DZIK E., *Kanonizacja św. Jadwigi Śląskiej na tle XIII-wiecznej procedury kanonizacyjnej.*
64. MAZUREK J., *Organizacja Kościoła Greckokatolickiego na Chełmszczyźnie w latach 1595–1875. Studium prawno-historyczne.*
65. POTEPA A., *Chrześcijańsko-społeczny ruch zawodowy w II Rzeczypospolitej. Studium prawno-historyczne.*
66. SIEMIEŃCZUK A., *Status prawny cerkwi prawosławnej w II Rzeczypospolitej.*
67. SKALSKI W., *Cenzura w kinematografii polskiej w latach 1919–1939. Studium dogmatyczno-prawne.*
68. WINKIEWICZ D., *Majątek Kościoła Rzymskokatolickiego na ziemiach zachodnich i północnych w latach 1945–1973. Studium historyczno-prawne.*
69. ŻUKOWSKI J., *Katolickie duszpasterstwo wojskowe w latach 1939–1945.*

1990

70. GRYGIEL E., *Opinia świętości w postępowaniu kanonizacyjnym.*
71. KNAPIK K., *Prawo do ubezpieczeń społecznych osób duchownych w Polsce powojennej do 1989 roku.*
72. NIZIŃSKA J., *Status prawny Muzeum Diecezjalnego Sztuki Religijnej w Lublinie.*
73. SZPONAR R., *Biografia w procesie kanonizacyjnym.*
74. SZYŁĘJKO Z., *Wpływ państwa na obsadzanie duchownych stanowisk kościelnych w dekreście z 1953 roku.*
75. WINKIEWICZ M., *Duszpasterstwo chorych w świetle ustawodawstwa Polski powojennej na przykładzie miasta Chełma.*

1991

76. DZIOBEK-ROMAŃSKI J., *Cmentarze wyznaniowe według polskiego ustawodawstwa powojennego.*
77. KOJ B., *Jednostka ludzka jako podmiot wolności religijnej w nauce Kościoła od Soboru Watykańskiego II i w Ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 1989 roku.*
78. MISZTAŁ W., *Wolność kultu religijnego w prawodawstwie polskim.*
79. NOWAK J., *Budownictwo sakralne i kościelne w świetle powojennego prawa polskiego.*
80. WINKIEWICZ D., *Majątek Kościoła na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945–1973. Studium historyczno-prawne.*
81. ZIĘBA J., *Problemy prawne wszczęcia postępowania beatyfikacyjnego Eleonory Motylowskiej (1856–1932).*
82. ŻUR A., *Heroiczność cnót istotą świętości kanonizowanej w nauce Benedykta XIV. Studium kanoniczno-teologiczne.*

1992

83. BODAK T., *Wyższe Seminarium Duchowne w Lublinie w latach 1939–1945. Studium historyczno-prawne.*
84. DZIOBEK-ROMAŃSKI J., *Budownictwo sakralne w Polsce (1945–1989) w świetle przepisów prawa oraz praktyki władz państwowych na przykładzie diecezji lubelskiej.*
85. GÓRAK M., *Duszpasterstwo wojskowe mniejszości wyznaniowych w latach 1918–1939, Lublin 1992.*
86. KOZIEROWSKI J., *Duszpasterstwo wojskowe w latach 1944–1989. Studium historyczno-prawne.*
87. KUCZA K., *Sprawa beatyfikacji Marii Julii Falkenhayn (1865–1956).*
88. RADZAK H., *Wymogi prawne wszczęcia postępowania beatyfikacyjnego Księdza Antoniego Rewery (1869–1942).*

89. WYSOCKA B., *Opinia świętości Kolumby Białeckiej (1838–1887) w świetle procedury kanonizacyjnej spraw historycznych.*

1993

90. GABREL D., *Status prawny zakładów poprawczych w PRL z uwzględnieniem posług i praktyk religijnych.*
91. GOŚ D., *Ochrona życia poczętego w świetle ustawy z 27.04.1956 roku i projektu senackiego z 29.09.1990 roku.*
92. NIEŚCIORUK B., *Sytuacja archiwów kościelnych w świetle ustawodawstwa polskiego w latach 1945–1989.*
93. RZESZUT Z., *Męczeńska śmierć Sióstr Urszulanek z Poznania.*
94. WŁODARCZYK E., *Zakłady opiekuńczo-wychowawcze prowadzone przez Zgromadzenie Sióstr Benedyktynek Misjonarek w Puławach w latach 1945–90. Studium historyczno-prawne.*

1994

95. FIRLEJ K., *Zjednoczenie Zawodowe Polskie w II Rzeczypospolitej.*
96. MACIĄG J., *Problemy prawno-historyczne sprawy męczeństwa Sługi Bożego Władysława Górala.*
97. MEZGLEWSKI A., *Powstanie Gimnazjum Biskupiego w Lublinie (1923–1931). Studium historyczno-prawne.*
98. POTAKOWSKI W., *Sprawa rewindykacji nieruchomości majątku kościelnego w świetle ustawy z 17 maja 1989 roku.*
99. RZEPHECKI D., *Prawne regulacje nauczania religii rzymskokatolickiej w II Rzeczypospolitej.*

1995

100. BARAN-ĆWIRTA L., *Domy samotnej matki jako forma ochrony macierzyństwa. Studium historyczno-prawne.*
101. GĄDEK T., *Cenzura – struktura organizacyjna Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Studium historyczno-prawne.*
102. KULA J., *Materiały dowodowe do rozpoczęcia sprawy beatyfikacyjnej Księdza Wojciecha Błaszyńskiego (1806–1866).*
103. POGORZELSKI A., *Stosunek Państwa Polskiego do Muzułmańskiego Związku Religijnego (1918–1939).*
104. POSADZY J., *Opinia świętości Teresy Strzembosz (1930–1970).*
105. TRUŚ T., *Rola charyzmatów w postępowaniu kanonizacyjnym na przykładzie sprawy Służebnicy Bożej s. Tekli Merlo. Studium teologiczno-kanoniczne.*

106. WALCZAK S., *Wartość dowodowa pism własnych Stanisławy Walczakówny (1901–1967) do procesu beatyfikacyjnego.*

1996

107. BACISIN P., *Opinia świętości biskupa Jana Vojtassaka (1877–1965). Studium prawa kanonizacyjnego.*
108. FRYMARK T., *Elementy prawno-kanoniczne męczeństwa Sługi Bożego księdza Franciszka Rogaczewskiego (1892–1940).*
109. JARGIEŁO J., *Struktura i działalność kościelnej organizacji charytatywnej Caritas w Archidiecezji Lubelskiej od 1945 roku.*
110. MARAT W., *Sprawa męczeństwa księdza Henryka Hlebowicza (1904–1941). Studium z prawa kanonizacyjnego.*
111. NAGLIK M., *Polityka władz PRL wobec prowincji oświęcimskiej Zgromadzenia Córek Matki Bożej Bolesnej (Siostr Serafitek).*
112. ŚLIWIŃSKA A., *Opinia świętości księdza Zygryda Berezeckiego (1907–1963). Studium prawa kanonicznego.*
113. ZELEK S., *Ingerencja władz PRL w działalność krakowskiej prowincji Siostr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo.*

1997

114. DOŁOMISIEWICZ J., *Wartość biografii w procesie beatyfikacyjnym s. Faustyny Kowalskiej.*
115. GOCH M., *Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu i Episkopatu Polski w dniu 8 XII 1956 roku jako sposób regulacji stosunków państwo – Kościół. Studium historyczno-prawne.*
116. HODŹKO A., *Cenzura pism i druków w prawie polskim w latach 1919–1939.*
117. STANISŁAWSKI T., *Podatek dochodowy osób duchownych jako wyraz polityki wyznaniowej państwa w PRL.*
118. STANISZ P., *Prawo do ubezpieczeń społecznych osób duchownych pozostających w stosunku pracy w Polsce w latach 1945–1996.*
119. SUCHOCKI C., *Wpływ przeszkód na ważność małżeństwa według obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego oraz polskiego Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Studium z prawa wyznaniowego.*
120. WÓJCİK M., *Struktura i funkcjonowanie europejskich organizacji do walki z trądem ze szczególnym uwzględnieniem Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Trędowatych im. o. Jana Beyzyma.*
121. ZIELIŃSKA J., *Rola Kościoła katolickiego w obronie prawa do życia dla nienarodzonych w III RP.*

1998

122. BARUD M., *Status prawny i funkcjonowanie Niższego Seminarium Duchownego w Miejscu Piastowym w latach 1950–1992.*
123. BĘC D., *Rola biskupa diecezjalnego w sprawach kanonizacyjnych na terenie diecezji.*
124. DAŠKO J., *Povest svatosti arcybiskupa Eduarda Necseyko (1892–1968).*
125. DĄBROWSKI G., *Relacje Państwo – Kościół w Konstytucji III Rzeczypospolitej Polskiej.*
126. DUDO F., *Opinia świętości księdza Stefana Hlavaca (1903–1983).*
127. ĎURIGA J., *Likwidacja gimnazjów pijarskich na Słowacji od roku 1918.*
128. JURČIŠIN F., *Zabratie cirkevného majetku po roku 1945 na Slovensku a problémy jeho navrátenia po roku 1989 na príklade dekanátu Košice – Vidiek.*
129. KUBIAK A., *Wymogi formalno-prawne do rozpoczęcia procesu beatyfikacyjnego księdza Józefa Małysiaka (1884–1966).*
130. NADUK M., *Status prawny i funkcjonowanie Państwowego Domu Dziecka w Łabuniach w latach 1922–1997. Studium historyczne.*
131. OBŽERA J., *Náboženská sloboda na Slovensku za totality a v súčasnosti.*
132. ORDON M., *Sytuacja prawno-majątkowa Zgromadzenia Sióstr Sług Jezusa w PRL.*
133. POGORZELSKI A., *Stosunek Państwa Polskiego do Muzułmańskiego Związku Religijnego (1945–1997).*
134. SKUPIN J., *Povolanie laikov c svätosti podľa učenia druhého vatikánskeho koncilu.*
135. TIBENSKÝ P., *Prenasledovanie rehoľníkov na Slovensku w rokoch 1950–1989.*

1999

136. BANACH R., *Konkordatowe uregulowania ważności małżeństwa.*
137. DYGOŃ G., *Wolność religijna w państwie sowieckim (1917–1936).*
138. GALANTA E., *Stosunki państwo – Kościół w Polsce w latach 1506–1572.*
139. GARBACKA M.P., *Prawo o aktach stanu cywilnego 1945–1998. Studium z prawa wyznaniowego.*
140. GAŚAK A., *Dokument jako główny środek dowodowy w sprawie o beatyfikację Katarzyny Tekakwitha.*
141. GRUCA J., *Problemy fundacji kościelnych w powojennym prawie polskim.*
142. GULMANTOWICZ L., *Kościół katolicki wobec kodyfikacji prawa małżeńskiego w II Rzeczypospolitej.*
143. KOWALENKO L., *Uzyskiwanie osobowości prawnej przez Kościół greckokatolicki w ustawodawstwie ukraińskim.*
144. STANISŁAWSKI T., *Opodatkowanie dochodów osób duchownych jako wyraz polityki wyznaniowej państwa w Polsce po II wojnie światowej.*
145. ŚLIWECKA A., *Uprawienie rodziny w zakresie wolności religijnej w nauce Kościoła i w prawie polskim.*

2000

146. BIELECKI M., *Ewolucja struktur katolickiego duszpasterstwa wojskowego w Polsce w latach 1944–1999.*
147. BOGUSŁAWSKI W., *Nabywanie osobowości prawnej Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych według prawa polskiego.*
148. BUŚKIEWICZ L., *Likwidacja instytucji oświatowych Sióstr Felicjanek Prowincji Warszawskiej w latach 1944–1989.*
149. KMIECIK M., *Obowiązki postulatora w fazie przygotowawczej sprawy beatyfikacyjnej.*
150. KORNAGA M., *Miłosierdzie chrześcijańskie drogą do świętości Brata Alberta Chmielowskiego (1845–1916).*
151. KORZAN A., *Status prawny Akcji Katolickiej w III Rzeczypospolitej Polskiej.*
152. TUNIA A., *Forma kanoniczna a skutki cywilne małżeństw zawieranych w trybie art. 1 § 2 k.r.o.*
153. WIŚNIEWSKI R., *Znaczenie dla Kościoła spodziewanej beatyfikacji Służebnicy Bożej Anny Jenke (1921–1976).*

2001

154. BIELECKI M., *Prawo dziecka wychowywanego poza rodziną do wolności religijnej.*
155. Blicharz D., *Biegli w dowodzeniu diecezjalnym na temat cudu.*
156. BOCIAN A., *Rola Dziennika Duchowego S. Faustyny Kowalskiej (1905–1938) w jej procesie beatyfikacyjnym.*
157. GIERAŁTOWSKI T., *Kult prywatny jako warunek wszczęcia postępowania kanonizacyjnego.*
158. KASIŃSKA K.R., *Opinia świętości Siostry Eugenii Chwałek (1934–1993).*
159. KOCZWARA W., *Religijne aspekty kultury polskiej w świetle publikacji kulowskich.*
160. KOPER M., *Rodzina drogą do świętości (studium z prawa kanonizacyjnego).*
161. MAJDA J.A., *Organizacja i funkcjonowanie Niższego Seminarium Duchownego w Tarnowie w warunkach systemu totalitarnego.*
162. MROZIEWSKI W., *Zastosowanie przepisów KPK do postępowania kanonizacyjnego w odniesieniu do biegłych sądowych.*
163. MUCA W., *Opinia męczeństwa ks. Błażeja Nowosada (1903–1943).*
164. ORDON A., *Święta wyznaniowe w ustawodawstwie polskim*
165. NIKSCIN K., *Wikariat stały jako zastępcza forma parafii kanonicznej według prawa kanonicznego (1917). Studium historyczno-prawne.*
166. SZYMAŃSKA J., *Prawa i obowiązki biegłego w postępowaniu kanonizacyjnym.*
167. TUNIA A., *Rola duchownego w procesie zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi.*
168. WASIAK M., *Dobro Państwa Polskiego w przepisach Konkordatu z 1925 roku.*
169. WĐOWIAK Z., *Erekcja, działalność i likwidacja Gimnazjum OO. Bernardynów w Radecznicy w latach 1922–1950.*
170. WRZESIŃSKA M., *Męczeństwo miłości O. Maksymiliana Kolbe.*

2002

171. ANTOSZ Z., *Akta dochodzenia diecezjalnego w sprawach kanonizacyjnych.*
172. IWIŃSKA J., *Ochrona kobiety ciężarnej w prawie polskim.*
173. KARWAT J., *Domy dziecka prowadzone przez Kościół katolicki w świetle prawa III Rzeczypospolitej Polskiej.*
174. PARSZEWSKA E., *Walor eklezjalny beatyfikacji Matki Teresy z Kalkuty.*
175. PIENIĄŻEK K., *Prawno-społeczne aspekty obrony krzyża w Zespole Szkół Rolniczych w Miętne (1983–1984).*
176. WAIS Ł., *Prawa i obowiązki duchownych wynikające z Konkordatu z 1925 r.*

2003

177. BETLEJEWSKA J., *Totalitaryzm stalinowski prześladowcą w rozumieniu prawa kanonizacyjnego.*
178. GAŁĄZKA A., *Duszpasterstwo więźniów, osób tymczasowo aresztowanych i nieletnich przestępców.*
179. IRZYK A., *Prawno-karna ochrona wolności sumienia i wyznania w Polsce.*
180. METZGER A., *Życie rodzinne drogą do świętości Gianni Beretty Molla (1922–1962).*
181. OSEŁA P., *Problem legalności rejestracji sekt religijnych w Polsce.*
182. OSMELAK J., *Status osoby duchownej w prawie kanonicznym i polskim.*
183. STYRNA G., *Zasada autonomii i niezależności Kościoła od państwa w prawodawstwie polskim i nauce Kościoła.*
184. WNUK W., *Systemy finansowania Kościoła w Polsce i we Włoszech.*
185. WRONKA T., *Instytucja separacji małżeńskiej w ustawodawstwie polskim i prawie kanonicznym.*
186. ŻMIJEWSKA K., *Struktury organizacyjne Kościoła katolickiego w Polsce w czasie II wojny światowej.*

2004

187. FIEJDASZ L., *Zjawiska paranaturalne w procesie kanonizacyjnym Ojca Pio (1887–1968).*
188. GRZEGORZEWICZ P., *Sprawa beatyfikacji księdza Teodora Chritopha (1839–1893).*
189. IRZYK A., *Prawokarna ochrona wolności sumienia i wyznania.*
190. JAKUBIEC J., *Sprawa beatyfikacyjna ks. bpa Kazimierza Wnorowskiego (1818–1885).*
191. MAŃKOWSKA A., *Proces beatyfikacyjny i kanonizacyjny Jadwigi Królowej (1373–1399).*
192. MAZURKIEWICZ D., *Zagadnienie własności majątków poniemieckich na terenie kościelnej administracji ze stolicą w Gorzowie w latach 1945–1973.*
193. SYREK M., *Rola dowodu ze świadków w procesie beatyfikacyjnym Anieli Salawy (1881–1922).*
194. WALENCIK D., *Rewindykacja nieruchomości Kościoła katolickiego w Polsce w świetle decyzji Komisji Majątkowej. Aspekt dogmatyczno-prawny.*

195. WALENCIK D., *Zabór nieruchomości rolnych w Diecezji Katowickiej po 1950 roku i problemy ich zwrotu.*

2005

196. DONICA K., *Rola teologów cenzorów w procesie kanonizacyjnym.*
197. POREDA M., *Sprawa beatyfikacyjna Jana Dunsza Szkota (1265–1308).*

2006

198. JAKUBOWSKI P., *Sprawa beatyfikacyjna Bolesławy Marii Lament (1862–1946).*
199. WARĘDA M., *Cuda w polskich sprawach beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych za pontyfikatu Jana Pawła II.*

2007

200. BRUZDA R., *Opinia świętości Księdza Jerzego Popiełuszki (1947–1984).*
201. LIS A., *Dokument jako środek dowodowy w sprawie kanonizacyjnej bł. Wincentego Kadłubka.*
202. SZYM CZAK M., *Communio Sanctorum – aspekt teologiczno-kanoniczny.*
203. ŚWIRAD B., *Rola biegłych historyków w procesie kanonizacyjnym.*

2008

204. GUTEK G., *Ewolucja procedury kanonizacyjnej po Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917.*
205. WIĘCEK K.M., *Wkład polskich kanonistów do nauki prawa kanonizacyjnego.*

2009

206. GRANDA E., *Walor eklezjalny sprawy kanonizacyjnej Urszuli Ledóchowskiej.*

2010

207. GOLISZEK Ł., *Cywilnoprawna ochrona swobody sumienia.*

208. KOSIBA J., *Opodatkowanie majątku nieruchomości Kościołów i innych związków wyznaniowych*.
209. KRECZMAŃSKA P., „Ustawy niedzielne” w Stanach Zjednoczonych Ameryki.
210. KUŹMIŃSKA K., *Wolność kultu religijnego w prawie polskim*.
211. SKORUPA M., *Świętowanie niedzieli w prawie kanonicznym i prawie polskim*.
212. WÓJCIK A., *Przeszkody do wszczęcia spraw kanonizacyjnych na terenie diecezji*.

2011

213. KOWALSKA K., *Zwolnienie dochodów kościołów i innych związków wyznaniowych z podatku dochodowego od osób prawnych*.
214. PIOTROWSKA M., *Kwalifikacje wymagane od nauczycieli religii w polskim porządku prawnym*.
215. SKRZYPCZAK A., *Prawo rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami w polskim porządku prawnym*.

Recenzje doktorskie, habilitacyjne i do tytułu profesora

OPRAC. LIDIA FIEJDASZ-BUCZEK

I. DOKTORSKIE

1. Ks. Franciszek Przytuła, *Zasada legalności a funkcjonowanie administracji kościelnej*, Warszawa 1984; promotor: ks. prof. dr hab. Józef Krukowski.
2. Ks. Edward Zakrzewski, *Diecezja Warmińska w latach 1945–1972. Studium kanoniczne*, Warszawa 1985; promotor: ks. prof. dr hab. Tadeusz Pawluk.
3. S. Bernadeta Janina Lipian, *Miejsce i rola człowieka świeckiego w Kościele w ujęciu Anny Jenke (1921–1976)*, Warszawa 1987; promotor: ks. prof. dr hab. Lucjan Balter.
4. Ks. Henryk Burzyński, *Struktura duszpasterstwa wojskowego w kościelnym prawie powszechnym*, Warszawa 1991; promotor: ks. prof. dr hab. Edward Szafrowski.
5. Ks. Stanisław Dubiel, *Projekt drugiego synodu diecezji lubelskiej z 1939 r.*, Lublin 1992; promotor: ks. prof. dr hab. Jerzy Grzywacz.
6. Katarzyna Kiryłło, *Zawarcie małżeństwa w formie nadzwyczajnej w wypadku grożącego zła narzeczonym i świadkowi urzędowemu w prawie kanonicznym*, Warszawa 1992; promotor: ks. prof. dr hab. Mariana Żurowski i ks. prof. dr hab. Marian Fąka (przewód się nie odbył).
7. Ks. Leszek Adamowicz, *Zakres uprawnień spowiednika według prawa powszechnego Kościoła Łacińskiego i prawa wspólnego katolickich Kościołów wschodnich*, Lublin 1993; promotor: ks. prof. dr hab. Marian Stasiak.

8. Ks. Sylwester Kasprzak, *Organizacja działalności misyjnej Kościoła katolickiego w świetle prawa kanonicznego*, Lublin 1993; promotor: ks. prof. dr hab. Marian Stasiak.
9. Katarzyna Kiryłło, *Zawarcie małżeństwa w formie nadzwyczajnej w wypadku grożącego zła narzeczonym i świadkowi urzędowemu w prawie kanonicznym*, Warszawa 1993; promotor: ks. prof. dr hab. Marian Żurowski i ks. prof. dr hab. Marian Fąka (przewód powtórnie się nie odbył).
10. Ks. Jan Tondera, *Zdolność do wypełniania obowiązków małżeńskich w świetle współczesnego prawa kościelnego posoborowego stosowanego w wyrokach rotalnych*, Warszawa 1993; promotor: ks. prof. dr hab. Julian Kałowski.
11. Ks. Jan Kuśmierz, *Formacja teologiczna w Kieleckim Seminarium Duchownym w latach 1727–1918. Studium kanonistyczno-historyczne*, Warszawa 1995; promotor: ks. hab. dr hab. Marian Pastuszko.
12. Ks. Stanisław Tymosz, *Synod Archidiecezji Lwowskiej odprawiony przez arcybiskupa Wacława Hieronima Sierakowskiego w 1765 roku. Studium historyczno-prawne*, Lublin 1996; promotor: ks. prof. dr hab. Henryk Karbownik.
13. Ks. Józef Farkas, *Provvedimenti dei primati e norme dei concili nazionali e provinciali per l'attuazione del Decreto Tridentino sui seminari in Ungheria fino alla metà del secolo XVII*, Lublin 1996; promotor: ks. dr hab. Marian Stasiak.
14. Ks. Grzegorz Bliźniak, *Katechizacja dzieci i młodzieży na terenie powiatu rzeszowskiego podczas hitlerowskiej okupacji*, Lublin 1997; promotor: ks. dr hab. Stanisław Kulpaczyński.
15. Ks. Zbigniew Grochowski, *Formacja intelektualna do kapłaństwa w świetle norm kościelnych w latach 1917–1992 na przykładzie Diecezji Chełmińskiej*, Warszawa 1997; promotor: ks. dr hab. Marian Fąka.
16. Jelena Byś, *Sytuacja prawna związków wyznaniowych w Federacji Rosyjskiej (1990–1997)*, Warszawa 1998; promotor: ks. prof. dr hab. Józef Krukowski.
17. Ks. Anton Fabian, *Rezerwowanie homilii kapłanowi lub diakonowi (kanon 767) a posługa przepowiadania wszystkich ochrzczonych*, Lublin 2000; promotor: ks. prof. dr hab. Marian Stasiak.
18. Ks. Jan Gołąb, *Działalność ustawodawcza Biskupa Ignacego Tokarczuka w Diecezji Przemyskiej (1965–1993)*, Lublin 2001; promotor: ks. prof. dr hab. Józef Krukowski.
19. Ks. Andrzej Nowicki, *Obowiązek celibatu kapłańskiego. Studium teologiczno-prawne*, Warszawa 2001; promotor: ks. prof. dr hab. Czesław Rychlicki.
20. Beata Skrzydlewska, *Muzeum Diecezjalne w Płocku w aspekcie realizacji rozporządzeń Kościoła Rzymskokatolickiego dotyczących ochrony zabytków*, Lublin 2002; promotor: prof. dr hab. Tadeusz Chrzanowski.
21. Józef Sądej, *Współdziałanie Kościoła i Państwa w nauczaniu Prymasa i Episkopatu Polski w latach 1945–1981*, Lublin 2002; promotor: ks. prof. dr hab. Józef Krukowski.
22. Ks. Wojciech Stanisław Wąsik, *Ewolucja treści obowiązku chrześcijańskiego wychowania w Kodyfikacjach łacińskich oraz w Kodeksie Kanonów Kościołów Wschodnich*, Lublin 2003; promotor: ks. prof. dr hab. Marian Stasiak.
23. Ks. Stanisław Józwiak, *Państwo i Kościół w pismach św. Augustyna*, Lublin 2003; promotor: ks. prof. dr hab. Antoni Dębiński.
24. Witold Misiuda-Rewera, *Regiony i samorządność lokalna w ładzie państwa na przykładzie Włoch*, Lublin 2003; promotor: prof. dr hab. Marian Zdyb.

25. Ks. Krzysztof Burczak, *Prawo azylu w ustawodawstwie synodów galijskich V-VII wieku*, Lublin 2004; promotor: ks. prof. dr hab. Antoni Dębiński.
26. Paweł Sobczyk, *Zasady relacji Państwo – Kościół w nauczaniu Soboru Watykańskiego II i w postulatach Konferencji Episkopatu Polski dotyczących Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004; promotor: ks. prof. dr hab. Józef Krukowski.
27. Anna Haładyj, *Ewolucja zasad ogólnych prawa ochrony środowiska*, Lublin 2004; promotor: prof. dr hab. Stanisław Wrzosek.
28. Agnagnė Širinskienė, *Healthcare Issues Complicated by AIDS and Ethical-Moral Responsibility of Their Solution*, Kowno 2004, promotor: ks. prof. dr A. Narbekovas.
29. Ks. Witold Szala, *Natura i ustrój prawny Pralatury Personalnej Opus Dei*, Warszawa 2005; promotor: ks. prof. dr hab. Józef Wroceński.
30. Jan Kornek, *Kanonizacja św. Jacka Odrowąża (1183–1257) na podstawie obowiązującej procedury kanonizacyjnej*, Ołomuniec 2005; promotor: ks. prof. dr hab. Edward Górecki.
31. Marek Bielecki, *Wolność religijna dziecka w prawie polskim*, Lublin 2005; promotor: ks. dr hab. Artur Mezglewski.
32. Jacek Szczot, *Równość w dostępie do zatrudnienia w urzędach administracji publicznej*, Lublin 2005; promotor: prof. dr hab. Stanisław Wrzosek.
33. Ks. František Čitbaj, *Communio Ecclesiarum v práve Katolíckej cirkvi a praxi cirkvi v Slovenskej republike (Communio Ecclesiarum w prawie Kościoła katolickiego i praktyce Kościołów w Republice Słowackiej)*, Lublin 2005; promotor: ks. dr hab. Leszek Adamowicz.
34. Tytus Fułat OFM, *Świętość kanonizowana według Jana Pawła II*, Lublin 2005; promotor: o. dr hab. Wiesław Bar OFM Conv.
35. Tomasz Kiszka, *Administracyjnoprawne instrumenty ochrony zabytków w Polsce*, Lublin 2007; promotor: prof. dr hab. Stanisław Wrzosek.
36. Ks. Ryszard Mazurkiewicz, *Nauczanie katechetyczne w statutach synodów polskich z lat 1965–2001. Studium historyczno-prawne*, Lublin 2007; promotor: ks. prof. dr hab. Stanisław Tymosz.
37. Paweł Środa, *Placówki opiekuńczo-wychowawcze Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1944–1965. Studium historyczno-prawne*, Lublin 2007; promotor: ks. dr hab. Artur Mezglewski.
38. Marcin Mazuryk, *Uwarunkowania prawne rozwoju dialogu społecznego w Polsce*, Lublin 2007; promotor: ks. dr hab. Sławomir Fundowicz, prof. KUL.
39. Lidia Fiejdasz, *Działania przeciw jedności duchowieństwa rzymskokatolickiego – na podstawie akt Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie*, Lublin 2008; promotor: o. dr hab. Wiesław Bar, prof. KUL.
40. Ks. Jarosław Bernard Kodzia, *Znaczenie eklezjalno-społeczne beatyfikacji i kanonizacji Maksymiliana Kolbego*, Warszawa 2008; promotor: o. dr hab. Wiesław Kiwior, prof. UKSW.
41. Agnieszka Sobczak, *Status prawny organizacji pożytku publicznego*, Lublin 2009; promotor: prof. dr hab. Henryk Cioch.
42. Jerzy Nikolajew, *Wolność sumienia i religii osób skazanych i tymczasowo aresztowanych w zakładach karnych i aresztach śledczych*, Lublin 2010, promotor: ks. dr hab. Piotr Stanisław, prof. KUL.
43. Ks. Paweł Kaleta, *Zadanie zarządcy majątku kościelnego w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku i w polskich synodach diecezjalnych*, Lublin 2011; promotor ks. dr hab. Stanisław Dubiel, prof. KUL.

44. Michał Zawisłak, *Fundusz Kościelny w latach 1950–1989. Studium historyczno-prawne*, Lublin 2011; promotor: ks. dr hab. Piotr Stanisław, prof. KUL.

II. RECENZJE DO NOSTRYFIKACJI PRAC DOKTORSKICH

45. Ks. Grzegorz Erlebach, *La nullità della sentenza giudiziale „ob ius defensionis denegatum nella giurisprudenza rotale*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1991, ss. 325; promotor: ks. prof. dr hab. Antoni Stankiewicz.
46. Barbara Krupa, *Il negozio giuridico nell'ordinamento civile e profili comparativi con il diritto canonico*, Pontificia Università Lateranense, Romae 1998, ss. 199, promotor: prof. dr hab. M.R. Petrongari.
47. Ks. Marek J. Stępień, *Gli organi di governo ecclesiale nella diocesi di Augustów, ossia di Sejny (1818–1925)*. Dissertatio ad Doctoratum in Facultate Iuris Canonici Pontificiae Universitatis Gregorianaе, Roma 1991, ss. 146.
48. Sławomir Maciążek, *Le funzioni del pubblico ministero: Esperienza italiana e polacca a confronto. Normativa canonica. Excerptum thesos ad doctoratum in utroque iure*, Roma 2001, Pontificia Università Lateranense, Piazza S. Giovanni in Laterano 4, ss. 232.
49. Ks. dr Ryszard Stanisław Lemieszek, *Imputabilità – responsabilità e pena nei Codici di Diritto Canonico del 1917, 1983 e nel CCEO*, Theses ad Doctoratum in Iure Canonico assequendam, Pontificia Universitas Lateranensis, Institutum Utriusque Iuris, Romae 2007, ss. 348.

III. HABILITACYJNE

50. Ks. Stefan Ryłko, *Droga do kanonizacji bł. Stanisława Sołtysa zwanego Kazimierczykiem*, Kraków 1997, ss. 260.
51. Ks. Józef Wroceński, *Rola i zadania prezbiterium w życiu Kościoła partykularnego (Studium prawno-historyczne)*, Warszawa 1998, ss. 373.
52. Ks. Janusz Gręźlikowski, *Recepcja reformy trydenckiej w diecezji wrocławskiej w świetle ustawodawstwa synodalnego*, Włocławek 2000, ss. 463.
53. Ks. Stanisław Tymosz, *Recepcja reformy trydenckiej w działalności kanoniczno-pastoralnej arcybiskupa Wacława Hieronima Sierakowskiego w latach 1740–1780*, Lublin 2002, ss. 549.
54. Ks. Tomasz Rozkrut, *Walor opinii biegłego w kanonicznym procesie małżeńskim. Studium historyczno-prawne*, Tarnów 2002, ss. 286.
55. Opinia wewnętrzna o dorobku naukowym oraz pracy Jana Turka, *Czynności dowodowe sądu w procesie cywilnym*, Zakamycze 2003, ss. 221, wydana w aspekcie ewentualnego otwarcia przewodu habilitacyjnego.
56. Opinia wewnętrzna dorobku naukowego i pracy habilitacyjnej ks. Sylwestra Kasprzaka, *Normatywny wymiar ekologicznych i zoologicznych idei w systemie prawa państwowego i kościelnego*, Lublin 2003, ss. 794, wydana w aspekcie ewentualnego otwarcia przewodu habilitacyjnego.
57. O. Wiesław Bar OFMConv, *Sprawy kanonizacyjne Męczenników XX wieku. Studium nad jurysprudencją Kongregacji*, Lublin 2003, s. 304.

58. Ks. Artur Mezglewski, *Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944–1980. Studium historyczno-prawne*, Lublin 2004, ss. 432.
59. Ks. Krzysztof Warchałowski, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Lublin 2004, ss. 388 + 24 nlb.
60. Ocena dorobku naukowego do habilitacji ks. Kęstutisa Žemaitisa z dziedziny stosunków państwowo-kościelnych na Litwie w latach 1918–1944, na Uniwersytecie Vitautasa Magnusa w Kownie, Kowno 2004.
61. Ocena do habilitacji ks. Andriusa Narbekovasa z dziedziny aspektów teologiczno-etycznych eutanazji, na Uniwersytecie Vitautasa Magnusa w Kownie, Kowno 2004.
62. Ocena dorobku naukowego do habilitacji z zakresu nauk humanistycznych ks. Romualdasa Dulskisa, na Uniwersytecie Vitautasa Magnusa w Kownie, Kowno 2005.
63. Ks. Stanisław Dubiel, *Uprawnienia majątkowe kościoła katolickiego w Polsce w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. konkordatu z 1993 r. i ustaw synodalnych*, Lublin 2007, ss. 302.
64. Opinia wewnętrzna dorobku naukowego i pracy habilitacyjnej ks. Piotra Stanisza, *Porozumienia w sprawie regulacji stosunków między państwem i niekatolickimi związkami wyznaniowymi we włoskim porządku prawnym*, Lublin 2007, ss. 314, wydana w aspekcie ewentualnego otwarcia przewodu habilitacyjnego.
65. Ks. Tomasz Gałkowski, *Prawo – Obowiązek. Pierwszeństwo i współzależność w porządkach prawnych: kanonicznym i społeczności świeckiej*, Warszawa 2007, ss. 506.
66. Marta Greszata, *Iudicium cum principium. Kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*, Lublin 2008, ss. 415.
67. Ks. Dariusz Walencik, *Rewindykacja nieruchomości Kościoła katolickiego w postępowaniu przed Komisją Majątkową*, Lublin 2008, ss. 280.
68. Ks. Piotr Majer, *Zawarcie małżeństwa kanonicznego bez skutków cywilnych: (kan. 1071 § 1, 2° Kodeksu Prawa Kanonicznego)*, Kraków 2009.
69. Ks. dr Tomasz Kaczmarek, Ocena dorobku naukowego i rozprawy habilitacyjnej *Se-ges Ecclesiae. Eklezjalny wymiar męczeństwa w nauczaniu św. Augustyna*, Toruń 2010, s. 242, dla celów przewodu habilitacyjnego wszczętego przez Radę Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego w Opolu 2011 (na zlecenie Centralnej Komisji).
70. Ks. Bp dr Artur Miziński, Recenzja dorobku naukowego i rozprawy habilitacyjnej *Status prawny adwokata w Kościele łacińskim*, Lublin 2011, ss. 669, dla celów przewodu habilitacyjnego wszczętego na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL w Lublinie (2011).
71. Dr Zdzisław Zarzycki, Recenzja dorobku naukowego i rozprawy habilitacyjnej *Rozwód w świetle akt Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1918–1945. Studium historyczno-prawne*, Kraków 2010, ss. 755, dla celów przewodu habilitacyjnego wszczętego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (2011).

IV. OPINIE W SPRAWIE ZATRUDNIENIA NA STANOWISKU PROFESORA

72. Ocena dorobku naukowego ks. dr. hab. Józefa Wroczeńskiego w postępowaniu o uzyskanie stanowiska profesora nadzwyczajnego.
73. Opinia na temat dorobku naukowego i pracy dydaktyczno-organizacyjnej, służąca uzyskaniu stanowiska profesora zwyczajnego przez prof. dr. hab. Adama Strzembosza.
74. Opinia na temat dorobku naukowego i pracy dydaktyczno-organizacyjnej, służąca uzyskaniu stanowiska profesora zwyczajnego przez ks. prof. dr. hab. Edwarda Góreckiego.
75. Opinia na temat dorobku naukowego oraz pracy dydaktycznej i organizacyjnej, służąca uzyskaniu stanowiska profesora zwyczajnego przez ks. prof. dr. hab. Jana Dyducha w Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie.
76. Opinia na temat dorobku naukowego i pracy dydaktyczno-organizacyjnej po habilitacji, służąca uzyskaniu stanowiska profesora KUL przez ks. dr. hab. Stanisława Tymosza w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim.
77. Opinia w sprawie wniosku o uzyskanie przez o. dr. hab. Wiesława Bara OFMConv stanowiska profesora w KUL.
78. Opinia na temat dorobku naukowego i pracy dydaktyczno-organizacyjnej po habilitacji, służąca uzyskaniu stanowiska profesora KUL przez ks. dr. hab. Tadeusza Syczewskiego.
79. Recenzja dorobku naukowego służąca uzyskaniu przez ks. dr. hab. Wojciecha Necla stanowiska profesora UKSW.
80. Opinia w sprawie wniosku o uzyskanie przez dr. hab. Macieja Rudnickiego stanowiska profesora KUL.
81. Opinia w sprawie wniosku o uzyskanie przez ks. dr. hab. Piotra Stanisza stanowiska profesora KUL.
82. Opinia do uzyskania stanowiska profesora zwyczajnego przez ks. prof. dr. hab. Antoniego Dębińskiego w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II.

V. OPINIE WEWNĘTRZNE SPORZĄDZONE DO TYTUŁU PROFESORA

83. Ocena dorobku naukowo-dydaktycznego ks. dr. hab. Henryka Karbownika, służąca uzyskaniu tytułu naukowego profesora.
84. Ocena dorobku naukowo-dydaktycznego ks. dr. hab. Juliusza Ryszarda Szytchmilera, służąca uzyskaniu tytułu naukowego profesora.
85. Ocena dorobku naukowo-dydaktycznego o. dr. hab. Wenantego Zuberta, służąca uzyskaniu tytułu naukowego profesora.
86. Ocena dorobku naukowego i pracy dydaktyczno-wychowawczej i organizacyjno-naukowej dr. hab. Henryka Ciocha, służąca uzyskaniu tytułu naukowego profesora.
87. Ocena dorobku naukowego, pracy dydaktyczno-wychowawczej i organizacyjno-naukowej ks. dr. hab. Stanisława Paździora, służąca uzyskaniu tytułu naukowego profesora.
88. Ocena dorobku naukowego dr. hab. Jerzego Flagi w postępowaniu o nadanie tytułu profesora.

89. Rekomendacja Doc. JUDr. Doc. JCDr Antonína Ignáca HRDINA, O. Praem., celem uzyskania tytułu naukowego profesora z zakresu prawa kanonicznego na Uniwersytecie Karola w Pradze.
90. Ocena dorobku naukowego i pracy dydaktyczno-wychowawczej i organizacyjno-naukowej ks. dr. hab. Stanisława Tymosza, prof. KUL, służąca uzyskaniu tytułu naukowego profesora.

VI. RECENZJE W PRZEWODACH DO TYTUŁU PROFESORA

91. Recenzja dorobku naukowego, pracy dydaktyczno-wychowawczej i organizacyjno-naukowej ks. dr. hab. Józefa Krzywdy, prof. PAT, służąca uzyskaniu tytułu naukowego profesora.
92. Recenzja osiągnięć naukowych oraz osiągnięć dydaktycznych, w tym w kształceniu kadry naukowej, pracy ks. dr. hab. Grzegorza Leszczyńskiego, prof. UKSW na Wydziale Prawa Kanonicznego, opracowana w kontekście przewodu do uzyskania tytułu naukowego profesora.
93. Recenzja osiągnięć naukowych oraz osiągnięć dydaktycznych, w tym w kształceniu kadry naukowej, pracy ks. dr. hab. Artura Mezglewskiego, prof. KUL na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, opracowana w kontekście przewodu do uzyskania tytułu naukowego profesora.
94. Recenzja osiągnięć naukowych oraz osiągnięć dydaktycznych ks. dr. hab. Józefa Wroczeńskiego, opracowana w kontekście przewodu do uzyskania tytułu naukowego profesora.

Studia i artykuły

Znaczenie bł. Mamerta Esquiú dla konstytucjonalizmu Argentyny

The significance of blessed Mamerto Esquiú for the constitutionalism of Argentina

Значение блаженного Мамерта Эс্কью для конституционализма Argentyny

Значення бл. Мамерта Ескіу для конституціоналізму Argentyny

WIESŁAW BAR OFMConv

Prof. dr hab., Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: wieslaw.bar@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-8205-6678>

Streszczenie: Poza krótkim, ale koniecznym, rysem biograficznym nowego Błogosławionego Kościoła katolickiego – Mamerta Esquiú, uwaga autora koncentruje się na wydarzeniu z 9 lipca 1853 r. – zaprzysiężeniu konstytucji Argentyny w prowincjach, które miało wielkie znaczenie dla kształtującej się federacji jako republiki konstytucyjnej, ale wpłynęło też na losy franciszkanina o. Mamerta z Catamarcki. W ostatniej części artykułu podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, jaki może być walor tej beatyfikacji, nie tylko dla społeczności wyznaniowej, ale też obywatelskiej. Będzie to przede wszystkim budzenie postaw służby dobru wspólnemu, w tym poprzez przypomnienie wkładu, jaki wierzący mogą wnieść we wspólne dobro doczesne swych krajów, w jedność narodową; wreszcie uczenie odpowiedzialności społecznej, przypominanie politycznej i prawnej wartości konstytucji.

Słowa kluczowe: Mamerto Esquiú, beatyfikacja, Argentyna, konstytucja 1853, dobro wspólne

Summary: Besides a brief, but necessary, biographical sketch of the new Blessed of the Catholic Church, Mamerto Esquiú, the author's attention is focused on 9th of July 1853, an event of accepting the Constitution of Argentina in the provinces. That date was of great importance for the emerging federation as a constitutional republic, but has also influenced the destiny of the Franciscan Fr. Mamerto of Catamarca. In the last part of the article an attempt was made to answer the question what might be the value of his beatification, not only for the religious community, but also for the civil society. Consequently, it was concluded that it would awaken attitudes of service to the common good by recalling the possibility of contribution that believers can make to the common temporal good of their countries and to the national unity, any finally, by teaching social responsibility, remembering the political and legal value of the Constitution.

Key words: Mamerto Esquiú, beatification, the Argentine Republic, Constitution of 1853, common good

Резюме: Помимо краткого, однако необходимого биографического очерка о новом блаженном католической церкви Мамерто Эс্কью, внимание автора статьи сосредоточено на событии 9 июля 1853 года – то есть, принятии Конституции Argentyny в провинциях. Оно имело огромное значение для формирующейся федерации как конституционной республики, но также повлияло на судьбу францисканца отца Мамерто из Катамарки. В последней части статьи представлена попытка ответить на вопрос, каково значение этой beatyfikacji не только для религиозного, но и для гражданского сообщества. Это, прежде всего, пробуждение к служению общему благу, в том числе через напоминание о том вкладе, который верующие могут внести в общее мирское благо своих стран, в национальное единство; а также обучение социальной ответственности, напоминание о политической и правовой значимости Конституции.

Ключевые слова: Мамерто Эс্কью, beatyfikacja, Argentyna, Конституция 1853 года, общее благо

Резюме: Окрім короткої, але необхідної біографічної характеристики нового Благословенного Католицької Церкви – Мамерто Ескіу, увага автора зосереджена на події 9 липня 1853 р. – записяження Argentynської Конституції в провінціях, яке мало велике значення для формування федерації як конституційної

республіки, але також вплинуло на долю францисканського отця Мамерто з Катамарки. В останній частині статті автор намагається відповісти на питання, яке значення може мати ця беатифікація не лише для релігійної громади, а й для громадянського суспільства. Перш за все, це полягатиме в тому, щоб розбудити поставу служіння загальному благу, у тому числі нагадуючи нам про внесок, який віруючі можуть зробити у загальне благо своїх країн, у національну єдність; нарешті, у навчання соціальної відповідальності, нагадування про політичну та правову цінність конституції.

Ключові слова: Мамерто Ескіу, беатифікація, Аргентина, конституція 1853 р., загальне благо

Wstęp

Dnia 4 września 2021 r. został beatyfikowany Fray Mamerto de la Ascensión Esquiú (1826–1883) z Zakonu Braci Mniejszych. Wydarzenie to miało charakter nie tylko religijny, ważny dla Kościoła katolickiego, do którego przynależał, ale również dla Argentyny. Wybór zagadnień poruszanych w tym artykule markują nurty badań, które podejmował śp. Ks. Prof. Henryk Misztal – prawo kanonizacyjne i prawo wyznaniowe.

1. Rys biograficzny o. Mamerta Esquiú do 1853 r.

W San José de Piedras Blancas, w prowincji Catamarca, 11 maja 1826 r., w małżeństwie Santiago Esquiú (Katalończyka) i Marii de las Nieves y Medina (Kreolki), urodził się Mamerto de la Ascensión (stało się to w dniu św. Mamerta oraz w uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego)¹. Wzrastał pośród licznego rodzeństwa – dwóch braci i trzech sióstr. W miejscowości urodzenia rozpoczął edukację w szkole elementarnej, a w wieku 8 lat w oddalonym o 14 km od rodzinnego domu San Fernando del Valle de Catamarca, od 10 grudnia 1834 r., kontynuował naukę w kolegium św. Franciszka z Asyżu, w klasie łacińskiej. Trzyletnia nauka języka łacińskiego była niezwykle efektywna – to w tym języku pisał swoje kazania i listy.

¹ O dzieciństwie i środowisku wzrastania w sposób udokumentowany, a zarazem syntetyczny pisze M.D. Vera, *La infancia de Esquiú*, <https://www.elesquiú.com/correoyopinión/2016/5/11/la-infancia-de-esquiú-214535.html> [dostęp: 5.09.2021 r.]; zob. także: J. Martínez, *Fray Mamerto Esquiú y su aporte de la Patria*, <https://drive.google.com/file/d/0B4gLnkNPrJHfN2tZZGNjX0M3amc/view?resourcekey=0-FNpRVABHou7IskUHIKVd9g> [dostęp: 1.09.2021 r.]. Wśród najnowszych opracowań pełny życiorys przedstawia: E.P. Reartes, *Beato Mamerto Esquiú, un catamarqueño a los altares*, Catamarca 2021. Dom rodzinny – miejsce urodzenia Mamerta – otrzymał status dziedzictwa narodowego ustawą Senatu z 27 sierpnia 1935 r., zob. Ley 12.191 Declárase „monumento histórico nacional” la casa donde nació Fray Mamerto Esquiú, Agosto 27 de 1935, w: *Diario de Sesiones de la Cámara de Senadores de la Nación*.

Mając 10 lat, rozpoczął zakonną aspiranturę. Tu warto wspomnieć, że chorowity chłopiec wnet po urodzeniu został zawierzony przez matkę Biedaczynie z Asyżu. W tym okresie był też świadkiem krwawego najazdu na prowincję sił z Buenos Aires (porteños) w ramach walk anarchistów z federalistami. Niewątpliwie wpłynęło to na treść jego późniejszych kazań patriotycznych, w których stale obecne było wezwanie do pokoju i jedności Argentyńczyków².

Dnia 31 maja 1836 r. wstąpił do klasztoru św. Franciszka w Catamarca, jako aspirant do kapłaństwa. W latach 1838–1840 studiował filozofię, zaś w kolejnych (1841–1843) teologię. 13 lipca 1843 r. przywdział habit franciszkański i rozpoczął nowicjat, zakończony profesją wieczystą dnia 14 lipca 1842 r. Przynależał do Prowincji Franciszkańskiej Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (Río de la Plata), założonej w 1612 r.

Po ukończeniu kursu teologii od 1844 r. był nauczycielem w szkole elementarnej (tzw. Szkole Pierwszych Liter) w San Francisco. Zasłynął z odstąpienia od ówczesnych reguł dyscyplinowania uczniów (stosowania kar cielesnych), zastępując je naganami oraz perswazją. Angażował młodzież, wychowując do wypełniania obowiązków i poczucia odpowiedzialności. Wkrótce powierzono mu katedrę filozofii w szkole klasztornej (1845–1847), a następnie nauczał teologii, wpływając znacznie na podniesienie jej poziomu – w nauczaniu i studiowaniu tekstów³.

Mimo wcześniej ukończonych studiów nie mógł przyjąć święceń kapłańskich z uwagi na młody wiek. Wreszcie, po uzyskaniu dyspensy, został kapłanem 18 października 1848 r. z rąk biskupa San Juan – Quiroga Saramiento, a kilka miesięcy później powrócił do rodzinnej prowincji Catamarca, by 15 maja 1849 r. odprawić Mszę św. prymicyjną.

Szybko zyskał opinię uczonego i mędrca, stąd w 1850 r. gubernator prowincji mianował go na 5 lat profesorem na katedrze filozofii kolegium seminaryjnego, w którym później wykładał również teologię. Uporządkował cykle nauczania, poprawił organizację pracy poprzez wprowadzenie regulaminów, nakazujących stosowanie nowoczesnych form edukacji (tj. odstąpienie od pamięciówki), jak też poszerzających jej zakres poprzez wprowadzenie przedmiotów takich jak gramatyka języka kastylijskiego (hiszpańskiego), etyka i geografia⁴.

Zasłynął też jako mówca, szczególnie po kazaniu w uroczystość św. Franciszka, wygłoszonym we franciszkańskim kościele w Catamarca 4 października 1851 r. Jest ono nadal zaliczane do najważniejszych tekstów literatury argentyńskiej. Tytuły

² Zob. J. Martínez, *Fray Mamerto Esquiú...*

³ A. Caturelli, *Obra, vida i pensamiento filosófico de Esquiú*, Córdoba 1971.

⁴ F. Castellanos Esquiú, *Fray Mamerto Esquiú, una vida excepcional*, Buenos Aires 1976; L. Cano, M. Fuenzalida, *Vida y obra de Fray Mamerto Esquiú*, Córdoba 1999; M.D. Vera, *Fray Mamerto Esquiú*, Buenos Aires 2020.

„Mówcy i Rozjemcy Republiki” zapewniły mu z kolei kazania patriotyczne, poczynając od wygłoszonego 9 lipca 1853 r. w kościele farnym w Catamarca z okazji zaprzysiężenia Konstytucji Federacji – *Laetamur de Gloria vestra* (por. 1 Mch 12,12)⁵.

2. Wkład o. Mamerta w przyjęcie Konstytucji Argentyny w 1853 r.

W Buenos Aires, od 31 stycznia 1813 r. do 24 stycznia 1815 r., obradował Kongres deputowanych Zjednoczonych Prowincji Río de la Plata, zwany zgromadzeniem roku XIII, dokładniej zgromadzeniem generalnym konstytutywnym roku XIII (Asamblea General Constituyente del Año XIII), którego głównym celem było ogłoszenie ludu jako suwerena niepodległości Zjednoczonych Prowincji, jak też określenie systemu instytucjonalnego państwa w formie konstytucji. Zgromadzenie, prowadzone w duchu jakobińskim, więc koncentrujące się na hasłach wolności łona, tortur, inkwizycji czy tytułów szlacheckich – choć trzy ostatnie nie miały większego zasięgu i znaczenia na tych terenach – w efekcie nie osiągnęło głównego celu: proklamowania niepodległości i uchwalenia konstytucji. Przychyliło się zaś do idei koncentracji władzy wykonawczej w ręku jednej osoby – Najwyższego Dyrektora, co usankcjonowano na początku 1814 r.⁶

Mimo istnienia czterech projektów konstytucji – jednego urzędowej komisji mianowanej w 1812 r., drugiego autorstwa Stowarzyszenia Patriotycznego (Sociedad Patriótica), istniejącego od 1811 r. w Buenos Aires, oraz dwóch tekstów anonimowych, Zgromadzenie nie zajęło się żadnym z nich⁷. Wynikało to z niesprzyjających okoliczności zewnętrznych oraz wewnętrznych tarć, które doprowadziły do rozwiązania Zgromadzenia przez rewolucję na początku 1815 r.⁸

---

⁵ M.E. Carsuzán, *Vida y obra de Fray Mamerto Esquiú*, w: *Fray Mamerto Esquiú: la vida y la obra, cinco sermones célebres*, Buenos Aires 1958, s. 6–8.

⁶ *Asamblea del Año XIII*, http://www.democratizacion-rt.com.ar/wp-content/uploads/2017/11/Asamblea_del_A%C3%B1o_XIII.pdf [dostęp: 1.09.2021 r.]; M. Ternavasio, *A doscientos años de la Asamblea del año XIII*, Programa Interuniversitario de Historia Política 2013, t. 6, nr 12, s. 67–72; też, *Historia de la Argentina 1806–1852*, Buenos Aires 2009.

⁷ Zob. tekst projektu w zbiorze przygotowanym przez E. Ravignani, *Asambleas Constituyentes Argentinas: seguidas de los textos constitucionales, legislativos y pactos interprovinciales que organizaron políticamente la Nación*, t. 6, cz. 2. 1810–1898, Buenos Aires 1939, s. 607–633, <https://ravignanidigital.com.ar/asambl.htm> [dostęp: 1.09.2021 r.].

⁸ G. Verdo, *El dilema constitucional en las Provincias Unidas del Río de la Plata (1810–1819)*, Historia Contemporánea 2006, nr 33, s. 513–536; też, *La guerre consituante, Río de la Plata, 1810–1821*, Revista de Indias 2009, t. 69, nr 246, s. 17–43.

Niepodległość została proklamowana aktem Kongresu Zjednoczonych Prowincji z dnia 9 lipca 1816 r. w San Miguel de Tucumán⁹. Natomiast zadanie przygotowania ustawy zasadniczej podejmowały nowe kongresy, przyjmując nawet teksty konstytucji w 1819 i 1826 r. Jednak początkowa rozważa i czujność, aby nie powtórzyć błędów poprzedników, szybko została zdominowana walką frakcji o „wszystko albo nic”, co skutkowało projektami silnie centralistycznymi, nieakceptowanymi przez społeczności lokalne. Obydwie konstytucje, choć formalnie uchwalane, nie weszły w życie, gdyż zostały odrzucone przez prowincje¹⁰. Przedłużający się okres niezdolności do wypracowania tekstu akceptowanego przez wszystkie strony procesu, skutkowało fragmentarycznymi rozwiązaniami, niby tymczasowymi, ale trzymającymi się mocno (*provisionalidad permanente*), tym bardziej, że najczęściej ustawy te instytucjonalizowały reżim polityczny¹¹. Samo zaś myślenie o konstytucji jako gwarancji stabilności znacznie osłabło. Doświadczenie rewolucji ponownie obudziło potrzebę konstytucji jako narzędzia do utworzenia unii narodowej, zaprowadzenia pokoju wewnętrznego i sprawiedliwości.

Dnia 1 maja 1853 r. deputowani prowincji (z wyjątkiem Buenos Aires), zebrani w Santa Fe, uchwalili Konstytucję Konfederacji Argentyny o federalnej formie rządów, do obowiązywania której wymagano zgody wszystkich prowincji¹². W niektórych z nich podnoszono zastrzeżenia do regulacji dotyczących kwestii religijnych¹³. Zresztą debaty w tej materii w toku prac były częste – aż w czasie siedmiu z trzydziestu sesji Zgromadzenia Ustawodawczego. Dodatkowo dominował spór między chrześcijanami liberalnymi a konserwatywnymi, grupami reprezentowanymi w Zgromadzeniu przez duchownych. Zanim zatwierdzono tekst art. 2 i 14, zresztą w wersji pierwotnej zaproponowanej przez komisję redakcyjną¹⁴, sformułowano

⁹ Zob. L. Garulli, L.M. Caraballo, N. Charlier, *Documentos de Historia Argentina*, Buenos Aires 1989, s. 39–40; A. Levaggi, *Presencia de Hispanoamérica en la legislación argentina temprana (1810–1860)*, Anuario Mexicano de Historia de Derecho 1991, nr 3, s. 95–105.

¹⁰ A. Santiago, *Fray Mamerto Esquiú y la tradición constitucional*, Revista Criterio 2020, nr 2470, https://www.revistacriterio.com.ar/bloginst_new/2020/12/03/fray-mamerto-esquiú-y-la-tradición-constitucional/ [dostęp: 20.08.2021 r.].

¹¹ M. Ternavasio, *A doscientos años...*, s. 70.

¹² Historię tekstu oryginalnego, jak też analizę dokonanych zmian prezentuje profesor prawa konstytucyjnego na Uniwersytecie Narodowym oraz Uniwersytecie Katolickim w Kordobie dr Jorge Horacio Gentile, *Texto original de la Constitución de 1853. Su historia*, <http://www.profesorgentile.com/n/texto-original-de-la-constitucion-de-1853-su-historia.html> [dostęp: 1.09.2021 r.].

¹³ Tekst Konstytucji 1853, bez nowelizacji z 1860, 1866, 1898, 1957 i 1994 r., zob. *Constitución de la Confederación Argentina (1 de mayo de 1853)*, <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/es/ar/ar147es.pdf> [dostęp: 1.09.2021 r.].

¹⁴ Art. 2: „El Gobierno federal sostiene el culto católico apostólico Romano”; art. 14: „Todos los habitantes de la Confederación gozan de los siguientes derechos conforme a las leyes que reglamenten su ejercicio; a saber: [...] de profesar libremente su culto [...]” (tamże).

ich alternatywne brzmienia. Jedno z nich prezentował ks. Centeno, deputowany z Catamarki i grupa konserwatywna: „Apostolska religia rzymskokatolicka, jako jedyna prawdziwa jest wyłączną religią państwową. Rząd Federalny szanuje, wspiera i chroni ją, szczególnie w zakresie swobodnego wykonywania kultu publicznego, a wszyscy mieszkańcy Konfederacji okazują jej szacunek, uległość i posłuszeństwo”. Reprezentujący opcję bardziej liberalną zakonnik Manuel Pérez podnosił, że wystarczający będzie tekst: „Religia rzymskokatolicka apostolska (jedyna prawdziwa) jest religią państwową. Władze są jej winne opiekę, a mieszkańcy cześć i szacunek”. Dopuszczał jednocześnie, aby poszczególne prowincje miały różne religie dominujące, niezależnie od rządu federalnego. Podnoszono też, że konstytucja nie powinna interweniować w kwestię sumienia, a jedynie regulować kult zewnętrzny, bo nie wszyscy mieszkańcy Konfederacji są czy będą katolikami, nie ma ponadto wymogu przynależności do wspólnoty katolickiej, aby otrzymać obywatelstwo. Reprezentant Santiago – konserwatywny Gorostiaga – zaznaczył dodatkowo, że nie powinno się przyjmować formuły o jedynej prawdziwej religii, bo ta przynależy do dogmatu, a ten nie należy od kompetencji organu politycznego, który ma obowiązek szanować wolność osądu w sprawach religijnych oraz wolność wyznania zgodnie z sumieniem obywatela.

Gdy poprawka reprezentanta z prowincji Catamarca została odrzucona, jej gubernator Pedro José Segura zamierzał zanegować Konstytucję, a narzędziem do tego miał być brak quorum, co wynikałoby ze zniesienia obowiązkowego udziału ludności w czasie aktu jej zaprzysiężenia, wyznaczonym na 9 lipca 1853 r. Miało mu towarzyszyć uroczyste *Te Deum*. Gubernator wygłoszenie okolicznościowego kazania powierzył zakonnikowi z franciszkańskiego trzeciego zakonu regularnego o. Mamertowi Esquíú, licząc, że ten młody kapłan zachęci do odrzucenia Konstytucji, a przynajmniej tekstu wyznaniowego.

Mówca, w wystąpieniu zwanym później kazaniem o Konstytucji, przypomniał najpierw rozłamy, wojny domowe: „Republiko Argentyny! Szlachetna Ojczyzno! Czterdzieści trzy lata jęczałaś na wygnaniu! Od pół wieku odwieczny wróg zdominował cię w dwóch fazach anarchii i despotyzmu! Jakie ruiny, jakie gruzy, zajmują świętą ziemię! Twoje dzieci poświęcają Ci swoje poty, a nasze ręce nie spoczną, dopóki nie zobaczymy, że posiadasz prawa, przepelnione ładem, życiem i dobrobytem! Będziemy podlewać, będziemy pielęgnować święte drzewo, aż do jego rozwoju; a potem siedząc w jego cieniu, będziemy spożywać jego owoce. Ludzie, rzeczy, czas, wszystko należy do kraju”. Wołał: „Panowie, chodzi o zbudowanie Republiki Argentyńskiej, a religia zsyła wam dar prawd”. Mimo wątpliwości, ze względu na dramatyczne wydarzenia historyczne, o. Mamerto wybrał opcję praktyczną. Wezwał więc Argentyńczyków do poparcia Konstytucji, i to bez wyłączenia jakiegos

przepisu, argumentując, że „nie ma człowieka, który nie musiałby poświęcić jakiegoś interesu; a jeśli każdy przyjmie Konstytucję, ale usuwając artykuł, który jest sprzeczny z jego majątkiem, zdaniem lub jakimkolwiek interesem, czy myślisz, że pozostanie choćby jeden? Czy ostałaby się jakaś siła, gdyby każdy wycofał swoją? Czy idea suwerenności, którą zakłada, pozostałaby w Karcie Konstytucyjnej, gdyby każda jednostka, człowiek, była w jakimkolwiek punkcie arbitrem?”. Obrazowo ujął także kwestię posłuszeństwa: „Słuchajcie, panowie, bez posłuszeństwa nie ma prawa, bez praw nie ma kraju, nie ma prawdziwej wolności; są tylko namiętności, nieporządek, anarchia, rozpad, wojna i zło, od których Bóg na wieki wyzwała Republikę Argentyńską”, dodając, że ludzie kłaniając się prawu, „uwalniają się od klękania przed tyranami”¹⁵.

Kazanie to wywołało aplauz zgromadzonych, co poskutkowało jednomyślnością w zaprzysiężeniu Konstytucji przez prowincję. Zresztą, wywarło wpływ nie tylko w tej prowincji, lecz i w pozostałych trzynastu, a nawet w Buenos Aires, które pozostawało wtedy poza Konfederacją. Władze wiele razy wykorzystywały je, polecając kilkakrotnie publikację kazania z 1853 r. oraz kazań kolejnych¹⁶, a skromny zakonnik stał się znaną osobą w życiu religijnym, ale również społeczno-politycznym, zwłaszcza w ważnych momentach dziejów Argentyny¹⁷. Powierzano mu głoszenie wtedy okolicznościowych kazań. Spośród zachowanych, pięć wprost dotyczyło kwestii społecznych. Chociaż nazywane bywają politycznymi lub patriotycznymi¹⁸, to zauważyć należy, że ich twórczym wyjściowym były teksty biblijne.

W centralnym dla naszych rozważań, wyżej cytowanym kazaniu *Laetamur de Gloria vestra* z 9 lipca 1853 r., o. Esquiú wyszedł od tekstu z 1 Księgi Machabejskiej: „Toteż cieszymy się z waszej sławy” (1 Mch 12,12). Z kolei przy objęciu rządów

¹⁵ *Sermón del 9 de Julio de 1853, con motivo de la jura de la Constitución Nacional*, w: *Fray Mamerto Esquiú...*, s. 17–26 [wszystkie zamieszczone cytaty – przekład własny W.B.]. Zdaniem Alfonso Santiago, dyrektora Szkoły Nauk Politycznych, Rządowych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Austral, „bez tego przemówienia nie mielibyśmy konstytucji w Argentynie [...]. Konstytucja jest porozumieniem fundamentalnym i aby to porozumienie było możliwe, konieczny jest konsensus. Esquiú powiedział: «Bez poddania się nie ma prawa...», to poparcie miało fundamentalne znaczenie dla przyjęcia Konstytucji”. *Destacan el invalorable aporte de Esquiú a la tradición constitucional argentina*, <https://www.elancasti.com.ar/info-gral/2021/8/7/destacan-el-invalorable-aporte-de-esquiú-la-tradicion-constitucional-argentina-472204.html> [dostęp: 29.12.2021 r.].

¹⁶ Po raz pierwszy dekretem rządowym z 2 maja 1854 r., zob. *Fray Mamerto Esquiú...*, s. 4.

¹⁷ Zob. H.M. Sánchez de Loria Parodi, *Las ideas político-jurídicas de Fray Mamerto Esquiú*, Buenos Aires 2002, s. 79–98.

¹⁸ Doczekały się licznych wydań, m.in. oficjalnych przez Sekretariat ds. Kultury Narodu w ramach kolekcji Tożsamość Narodowa: M. Esquiú, *Sermones de un Patriota*, oprac. J.A. Cortés, Buenos Aires 1994, albo Bibliotekę Narodową (1947, 1976, 1988). W opracowaniu wykorzystano: *Fray Mamerto Esquiú: la vida y la obra, cinco sermones célebres*, Buenos Aires 1958.

przez pierwszego gubernatora konstytucyjnego prowincji Catamarca, 25 maja 1856 r., rozpoczął od Izajaszowego „Szczęśliwy sprawiedliwy, bo pozyska dobro; zażywać będzie owocu swych czynów” (Iz 3,10). W modlitwie o pokój w Republice, 27 października 1861 r. – po wydarzeniach z 1860 r. – wołał słowami psalmisty: „Niech jęk pojmanych dojdzie do Ciebie; mocą Twojego ramienia oszczędź na śmierć skazanych” (Ps 78,11). Natomiast przy nowelizacji konstytucji prowincji 24 października 1875 r. posłużył się listem św. Pawła do Kolosan: „w Nim [Chrystusie] zostało wszystko stworzone: i to, co w niebiosach, i to, co na ziemi, byty widzialne i niewidzialne, czy Trony, czy Panowania, czy Zwierzchności, czy Władze” (Kol 1,17). Z kolei w kościele katedralnym w Buenos Aires 8 grudnia 1880 r., z racji obrania tego miasta za stolicę, w specjalnym przemówieniu powiedział za Baruchem: „Mówić będziecie: Panu, Bogu naszemu, [należna jest] sprawiedliwość, nam zaś zawstydenie oblicza, jak to jest obecnie...” (Ba 1,15)¹⁹.

Pragnąc stworzyć klimat społeczny dla nowego państwa federalnego, nie tylko wzywał do pokoju, braterstwa i współpracy obywateli, ale w tym duchu brał aktywny udział w służbie społeczności swojej prowincji, jako jej deputowany z wyboru oraz członek Rady Zarządzającej, a nawet wiceprzewodniczący. Do czasu objęcia biskupstwa pełnił ponad 20 różnych urzędów i funkcji w strukturach cywilnych i kościelnych²⁰. Po zakończeniu mandatu deputowanego i członka zarządu w 1862 r. poprosił o możliwość prowadzenia życia zakonnego w formie bardziej regularnej, dlatego udał się do klasztoru misyjnego w Tarija (Boliwia). Natomiast w 1877 r. pielgrzymował do Ziemi Świętej, pragnąc pozostać w Jerozolimie do końca życia. Jednak przełożeni postanowili inaczej, powierzając mu zadanie przywrócenia życia wspólnego braci w Argentynie, co udało mu się sfinalizować w konwencie Catamarca 4 lipca 1879 r.

¹⁹ Tamże, s. 17–57.

²⁰ M.in. nauczyciela filozofii w Kolegium Federalnym w Catamarce (21.04.1850); Prezydenta Rady Wyborczej (Presidente de la Junta Electoral de Constituyentes de Catamarca) (25.09.1854); wizytatora konwentu w Catamarce (23.11.1854); drugiego wiceprezydenta Konwencji Konstytucyjnej Catamarca (3.05.1855); deputowanego prowincji Catamarca (1856, aż do 1862); ministra rządu tej prowincji (1856); deputowanego prowincjonalnego z departamentu de Valle Viejo (1858); sekretarza ministra prowincjonalnego swojego zakonu (1859–1860); deputowanego prowincji z departamentu Andalgalá (13.03.1860); nauczyciela moralności i mistyki oraz reguły konwentu Catamarca (17.01.1860); sekretarza biskupa z Paraná (5.06.1860); dyrektora studiów w prowincji; nauczyciela sztuk i bibliotekarza konwentu w Buenos Aires (17.07.1861); dyskreta w Colegio de Tarija (1.08.1862); członka rady egzaminacyjnej arcybiskupstwa Sucre (13.08.1864) oraz egzaminatora prosynodalnego tegoż arcybiskupstwa (30.11.1864); profesora wydziału teologicznego uniwersytetu w Sucre (14.06.1865); fundatora i redaktora dziennika El Cruzado (1965–1872); deputowanego konstytucyjnego departamentów z Valle Viejo y Santa María (9.07.1878); wreszcie biskupa Kordoby (konsekracja 12.12.1880).

Oczywiście, w interpretacji kazań i okolicznościowych mów o Mamerto należy brać pod uwagę fakt, że sława, którą zyskał w 1853 r., spowodowała, że był przedstawiany przez Senat Narodowy, kierujący się prawem patronatu²¹, jako kandydat na ważne biskupstwa, m.in. Paragę (25 lipca 1864 r.), San Juan de Cuyo (27 września 1866 r.) czy Buenos Aires (30 sierpnia 1872 r.). W tym ostatnim przypadku Prezydent Republiki przedstawił stosowny dekret Stolicy Apostolskiej z prośbą o kanoniczną inwestyturę, ale o Mamerto zrezygnował 12 grudnia 1872 r. Dopiero po zapewnieniu przez nuncjusza apostolskiego, że taka jest wola Papieża, w duchu posłuszeństwa Leonowi XIII przyjął nominację biskupią na diecezję Kordoba w dniu 27 lutego 1880 r. (bullą nominacyjną z 24 marca 1880 r.). Święcenia biskupie przyjął 12 grudnia 1880 r. w bazylice św. Franciszka w Buenos Aires, do miejsca przeznaczenia przybył 1 stycznia 1881 r., a 16 stycznia tegoż roku nastąpiła inauguracja jego rządów, z publicznym zobowiązaniem czynienia wszystkiego dla dobra wszystkich, które było również zaproszeniem słuchaczy do przyjęcia takiej postawy. Sam dawał dobry tego przykład. Nie tylko głosił kazania, prowadził rekolekcje, ale również odwiedzał klasztory, szpitale czy więzienia. Już w pierwszym roku rządów zwizytował parafie południowej części prowincji, w drugim – północnej. Dla bezrobotnych kobiet utworzył stałą misję tzw. Warsztaty Świętej Rodziny, w których mogły zarobić środki na godziwe utrzymanie. Chętnie rozmawiał z wiernymi, odwiedzając ich nawet w odległych wiejskich społecznościach. Wiedziony doświadczeniem nauczyciela w kolegium seminaryjnym, podjął wysiłki mające przywrócić systematyczne studia teologiczne²².

Gdy pod koniec 1882 r. w La Rioja wystąpił problem z funkcjonowaniem cmentarza jako katolickiego, bp Mamerto udał się tam wraz z sekretarzem Pedro Ignacio Anglade pociągiem. W czasie tej podróży spotykał się z ludźmi i wspomagał ubogich (to, co otrzymywał, wkrótce rozdawał). Posługiwał w La Rioja do 8 stycznia 1883 r. Pobłogosławił cmentarz i znajdującą się na nim kaplicę. Zażywszy leki, udał się w podróż powrotną, jednak stan jego zdrowia się pogorszył. Przeniesiony z pociągu do ubogiej chaty, zmarł 10 stycznia 1883 r. pośród tych, którym wcześniej posługiwał. Jego ciało przekazano jednemu z franciszkanów, aby zostało pochowane w kaplicy Avellaneda, kilka dni wcześniej pobłogosławionej przez bp. Esquiú. Nie pozostało tam jednak długo, gdyż dwa dni później z rozkazu Rządu Narodowego zostało ekshumowane i przewiezione do miasta Kordoba²³.

²¹ Zob. W. Bar, *Podstawowe regulacje wyznaniowe w prawie Argentyny*, Prawo – Administracja – Kościół 2002, nr 1 (9), s. 39–41; R. Laufente, *Patronato y concordato en la Argentina*, Buenos Aires 1957.

²² Zob. J.A. Cortés, B. Facciano, *Vida popular, milagro y pensamiento de Fray Mamerto Esquiú*, Córdoba 2020.

²³ L. Cano, *Fray Mamerto Esquiú: obispo de Córdoba, Argentina*, Córdoba 1971; *Relato de la muerte del padre Esquiú*, <https://www.elancasti.com.ar/revista-express/2020/1/12/relato-de-la-muerte-del-padre-esquiui-423740.html> [dostęp: 1.09.2021 r.].

3. Przesłanie beatyfikacji

Jednym z warunków rozpoczęcia sprawy beatyfikacyjnej w Kościele katolickim, a następnie samego procesu i beatyfikacji, jest wykazanie znaczenia sprawy dla Kościoła²⁴. Podobnie było w interesującym nas przypadku. Z inicjatywą wystąpili uczestnicy III Kongresu Tercjarzy Franciszkańskich, obradujący w październiku 1921 r. w Buenos Aires²⁵. Formalnie proces rozpoczął się w diecezji Kordoba w 1926 r., a wprowadzenie sprawy na forum Kongregacji nastąpiło w 1946 r. Dnia 6 lutego 2006 r. papież Benedykt XVI zaaprobował wydanie przez Kongregację Spraw Kanonizacyjnych dekretu o heroicznosci cnót Sługi Bożego Mamerta Esquiú, natomiast papież Franciszek dnia 19 czerwca 2020 r. upoważnił Kongregację do ogłoszenia dekretu o cudzie przypisywanym wstawiennictwu Czcigodnego Sługi Bożego Mamerta²⁶. W czasie uroczystej celebracji 4 września 2021 r. w Catamarce, której z mandatu papieża Franciszka przewodniczył kard. Luis Héctor Villalba, emerytowany arcybiskup Tucumán, odczytany został List apostolski Papieża z 4 sierpnia 2021 r., w którym zalicza w poczet błogosławionych „Mamerta Esquiú z Zakonu Braci Mniejszych, biskupa Kordoby, promotora dobra wspólnego, gorliwego pasterza i wiernego głosiciela Ewangelii”²⁷. Myśl tę rozwijał papieski legat w homilii: „Błogosławiony Mamerto Esquiú jest uznawany za jedną z wielkich postaci naszego kraju ze względu na swój przykładowy patriotyzm. Oświecił porządek doczesny światłem Ewangelii, broniąc i promując godność ludzką, pokój i sprawiedliwość”²⁸.

Dzień po beatyfikacji papież Franciszek po Modlitwie na Anioł Pański powiedział: „Wczoraj w Catamarca (Argentyna) został beatyfikowany Mamert Esquiú, brat mniejszy i biskup diecezji Kordoba. Wreszcie błogosławiony Argentyńczyk! Był gorliwym głosicielem Słowa Bożego, aby budować wspólnotę kościelną, a także

²⁴ Zob. W. Bar, *Waler eklezjalny beatyfikacji i kanonizacji*, w: *Przygotowanie sprawy beatyfikacyjnej. Aktualny stan prawny*, red. W. Bar, L. Fiejdasz, Lublin 2010, s. 57–98.

²⁵ Zob. M.D. Vera, *El proceso de canonización de Esquiú*, Stella. La Revista de la Virgen del Valle 2020, s. 16–18; *Causa de Esquiú*, <https://fraymamerto.esquiú.org.ar/causa/#causa> [dostęp: 1.09.2021 r.].

²⁶ Promulgazione di Decreti della Congregazione delle Cause dei Santi, 19.06.2020, <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2020/06/19/0348/00799.html> [dostęp: 1.09.2021 r.].

²⁷ Franciscus, *Litterae Apostolicae*, <https://fraymamerto.esquiú.org.ar/wp-content/uploads/2021/09/Carta-Apostolica-pag1.jpg> [dostęp: 5.09.2021 r.].

²⁸ *Homilia Cardenal Villalba Misa Beatificación de Fray Mamerto Esquiú*, <https://vivirlafecatolica.blogspot.com/2021/09/homilia-cardenal-villalba-misa.html> [dostęp: 12.12.2021 r.]. Cytat w języku polskim za: *Argentyna: beatyfikacja biskupa – franciszkanina Mamerta Esquiú*, <https://www.ekai.pl/argentyna-beatyfikacja-biskupa-franciszkanina-mamerta-esquiú/> [dostęp: 15.12.2021 r.].

obywatelską. Niech jego przykład pomaga nam łączyć zawsze modlitwę z apostołstwem oraz służyć pokojowi i braterstwu²⁹.

Niewątpliwie bł. Mamerto był świętym kultury spotkania, budowniczym mostów jedności, czego dowodzi w nowej publikacji Francisco José Bosch³⁰. Ojciec Esquiú może być wzorem odpowiedzialności społecznej nie tylko dla wierzących. Bogactwo osobowości Błogosławionego, jak też jego myśl i zaangażowanie w edukację, komunikację, traktowanie prawa (Konstytucji) jako punktu spotkań i jedności narodowej, współistnienia i tolerancji, w przyjaźń społeczną, sprawiedliwość i solidarność na rzecz integralnego rozwoju człowieka, są wciąż odkrywane i studiowane w Argentynie³¹.

Również współczesne świeckie zgromadzenia Argentyny odwoływały się do „Mówcy Konstytucji”. Szczególnie w czasie Zgromadzeń Ustawodawczych z okazji rocznic związanych z Mamerto lub nowelizacji Konstytucji. Za bezcenny uważa się bowiem jego wkład w przyjęcie, po wcześniejszych nieudanych próbach, Konstytucji w 1853 r., ze wskazaniem na nią jako na instrument pokoju i jedności Argentynczyków³². Podsumowując jego myśl polityczną, w czasie XXXVI Kongresu Tomistycznego w Buenos Aires (5–9 września 2011 r.), Horacio M. Sánchez de Loria Parodi stwierdził, że Fray Mamerto, mając solidną i systematyczną formację klasyczną, z nią wiązał zasady polityczne: każda władza pochodzi od Boga; społeczeństwo ludzkie jest wspólnotą; istnieje wielość porządków społecznych, a konstytucja z 1853 r. uznawała porządek transcendentálny i była konkretnym narzędziem służącym temu, by uwolnić się od despotyzmu i anarchii, które targaly Argentyną³³.

Do przesłania Fray Mamerto odwołano się również w czasie kryzysu gospodarczego i społecznego na początku XXI w. Episkopat wezwał 7 stycznia 2002 r. do tego, by „odbudować Ojczyznę”, i doprowadził zwalczające się strony do rozpoczęcia dialogu w klasztorze św. Katarzyny Sieneńskiej w Buenos Aires dnia 15 stycznia 2002 r.³⁴ Znaczenie Zakonnika dla Argentyny podkreślono również w czasie obchodów rocznicy niepodległości. Specjalną ustawą (26.965) z dnia 6 sierpnia 2014 r. Fray Mamerto Es-

²⁹ Papież Franciszek, *Anioł Pański*, 5 września 2021 r., https://www.vatican.va/content/francesco/pl/angelus/2021/documents/papa-francesco_angelus_20210905.html [dostęp: 5.09.2021 r.].

³⁰ Zob. F.J. Bosch, *Fray Mamerto Esquiú. Tras el corazón de un pueblo*, Buenos Aires 2021.

³¹ Na przykład La Universidad Católica de La Plata w sierpniu i wrześniu zorganizował I Kongres akademicki dedykowany o. Mamerto, który rozpoczęto od ukazania go jako budowniczego braterstwa i przyjaźni społecznej, *I Congreso Académico Beato Fray Mamerto Esquiú*, <https://www.uceal.edu.ar/congreso-academico-beato-fray-mamerto-esquiú/> [dostęp: 5.09.2021 r.].

³² M.D. Vera, *Esquiú va a ser el santo de la unidad de los argentinos*, <https://www.lesquiui.com/sociedad/2020/5/3/cara-cara-esquiui-va-ser-el-santo-de-la-unidad-de-los-argentinos-356764.html> [dostęp: 1.09.2021 r.].

³³ A. Sánchez de Loria Parodi, *El pensamiento político de fray Mamerto Esquiú*, Buenos Aires 2011, s. 79–98.

³⁴ Zob. W. Bar, *Podstawowe regulacje wyznaniowe...*, s. 37.

quiú został zaliczony do wybitnych osobistości 200-lecia. W 2017 r. imieniem „Mówcy Konstytucji” nazwano główną galerię Pałacu Ustawodawczego, a rok później w Kongresie Narodowym umieszczono specjalną tablicę w hołdzie Mamerto Esquiú. Gdyż jak pisał o nim w artykule z 1982 r. Salvador Dana Montaña, prawnik konstytucjonalista i polityk: o. Mamerto okazał się być „prorokiem, doradcą i przewodnikiem”³⁵. Z kolei profesor prawa Uniwersytetu Austral (Buenos Aires) Alfonso Santiago uważa, że „Pamięć o postaci i nauczaniu nowego Błogosławionego z Catamarca może przypomnieć nam polityczną i prawną wartość naszej Konstytucji oraz wkładu, jaki wierzący mogą wnieść we wspólne dobro doczesne swoich krajów”³⁶.

Oczywiście błędem byłoby rozważanie postaci nowego Błogosławionego tylko w wymiarze politycznym. Był człowiekiem głębokiej kontemplacji, „ascetą mistycznym”, co wyraża jego dziennik duchowy *Diario de Recuerdos y Memorias*³⁷, a jego mowy i działania polityczne były wyrazem jego duchowości, na co wskazują chociażby odniesienia do Biblii. Gdy został wybrany do parlamentu Prowincji, tłumaczył w gazecie El Ambato, że „wchodzę do Izby Reprezentantów, bo ludzie mnie wezwali i posłuchałem ich głosu, a jestem przyzwyczajony do służenia moim bliźnim tak w sali, jak w konfesjonale, zarówno w domach bogatych, jak i w ubogiej chacie”. Rozumiał politykę jako służbę³⁸. Jest ważnym ogniwem w budowaniu chrześcijańskiego humanizmu w Argentynie, wzorem zaangażowania na rzecz republiki, demokracji i dobra wspólnego³⁹. Wyrazem tego są m.in. dzieła edukacyjne inspirowane jego przesłaniem i noszące jego imię, np. Preuniwersytecka Szkoła Fray Mamerto Esquiú w Catamarca, ufundowana w 1878 r.⁴⁰, kolegia (nauczanie początkowe, szkoły powszechna i średnia) tamże oraz w Buenos Aires (od 1957 r.)⁴¹, w Huasa Pampa, Tucumán (fundacja 1890 r., publiczna od 1938 r.), Olavarría (od

³⁵ S.M. Dana Montaña, *Las ideas políticas de Fray Mamerto Esquiú*, Estudios de Derecho 1982, t. 41, nr 101–102, s. 103, 112, <https://revistas.udea.edu.co/index.php/red/article/view/332654> [dostęp: 1.12.2021 r.].

³⁶ A. Santiago, *Fray Mamerto Esquiú...*

³⁷ Tekst w: M. Esquiú, *Diario de Recuerdos y Memorias*, https://archive.org/stream/fraymamertoesci-00krup/fraymamertoesci00krup_djvu.txt [dostęp: 1.09.2021 r.].

³⁸ J.C. Rodríguez, *La figura cívica de Esquiú*, Córdoba 1947, s. 174–175.

³⁹ M.P. Camusso, I.A. López, M.M. Orfali, *Doscientos años del humanismo cristiano en la Argentina. El compromiso con la república, la democracia y el bien común*, Buenos Aires 2012.

⁴⁰ Zob. Escuela Preuniversitaria Fray Mamerto Esquiú, <https://www.facebook.com/escuelapreuniversitaria.fraymamertoesciui> [dostęp: 22.12.2021 r.].

⁴¹ Zob. Colegio Esquiú, <https://www.colegioesquiui.edu.ar/> [dostęp: 22.12.2021 r.].

1960 r.)⁴², ośrodki sportowe, poczynając od najstarszego w Catamarca (fundacja w 1919 r.)⁴³, czy kompleks kulturalny Esquiú⁴⁴.

Trudno też pominąć katedrę „Fray Mamerto Esquiú” (nr 7 wśród 24 istniejących), utworzoną w 1935 r. przez Argentyńską Akademię Literacką, „aby zakorzenić swoją tożsamość i działanie w najbardziej znamienitej argentyńskiej tradycji intelektualnej”⁴⁵. Do niej zalicza się myśl i przykład życia bł. Mamerta, ważne także w życiu uniwersyteckim, z uwagi na harmonijną relację między wiarą a rozumem, docenianie kształcenia akademickiego nauczycieli i promocję powołania intelektualnego w życiu Kościoła i Ojczyzny⁴⁶.

Zakończenie

Uroczystość beatyfikacji bp. Mamerta Esquiú ożywiła wielu członków wspólnoty religijnej, jak i politycznej w Argentynie. Należy mieć nadzieję, że pokłosie tego wydarzenia będzie obfite, uwarżliwi na dobro wspólne, jak to czynił swoimi działaniami Błogosławiony, o którym powiedziano: „Bene scripsit, melius dixit, optime vixit”. Natomiast konstytucjonalisci Argentyny zyskali niebieskiego orędownika, którego od dawna – choć nieformalnie – uznawali za swojego patrona.

⁴² Zob. Escuela Fray M. Esquiú Olavarría, <https://www.facebook.com/Colegiosquiulavarría> [dostęp: 22.12.2021 r.].

⁴³ Zob. Club Fray Mamerto Esquiú, <https://www.facebook.com/ClubEsquiuiSaijil/> [dostęp: 22.12.2021 r.].

⁴⁴ Zob. El Esquiú, <https://www.elesquiui.com/> [dostęp: 22.12.2021 r.].

⁴⁵ Zob. Sillón n.º 7: „Fray Mamerto Esquiú”, <https://www.aal.edu.ar/?q=node/161> [dostęp: 22.12.2021 r.]. W związku z beatyfikacją ukazała się książka *Fray Mamerto Esquiú: La influencia de su legado*, czyli o wpływie jego spuścizny, opracowana przez komisję historyczną diecezji La Rioja, a której wydanie wsparła Izba Deputowanych, zob. <https://www.hcdn.gob.ar/proyectos/proyecto.jsp?exp=4210-D-2021> [dostęp: 28.12.2021 r.].

⁴⁶ G. Masserdotti, *El Beato fray Mamerto Esquiú y la vida universitaria*, <https://noticias.usal.edu.ar/es/el-beato-fray-mamerto-esquiui-y-la-vida-universitaria> [dostęp: 28.12.2021 r.]. Formacją nauczycieli zajmuje się Wyższy Instytut Fray Mamberto Esquiú Catamarca, zob. Instituto Superior Fray Mamerto Esquiú Catamarca, <https://www.facebook.com/Instituto-Superior-Fray-Mamerto-Esqui%C3%BA-Catamarca-273597189936233/> [dostęp: 21.12.2021 r.].

Bibliografia

- I Congreso Académico Beato Fray Mamerto Esquiú*, <https://www.ucalp.edu.ar/congreso-academico-beato-fray-mamerto-esquiui/> [dostęp: 5.09.2021 r.].
- Argentyna: beatyfikacja biskupa – franciszkanina Mamerta Esquiú*, <https://www.ekai.pl/argentyna-beatyfikacja-biskupa-franciszkanina-mamerta-esquiui/> [dostęp: 15.12.2021 r.].
- Asamblea del Año XIII*, http://www.democratizacion-rt.com.ar/wp-content/uploads/2017/11/Asamblea_del_A%C3%B1o_XIII.pdf [dostęp: 1.09.2021 r.].
- Bar W., *Podstawowe regulacje wyznaniowe w prawie Argentyny*, Prawo – Administracja – Kościół 2002, nr 1 (9).
- Bar W., *Walor eklezjalny beatyfikacji i kanonizacji*, w: *Przygotowanie sprawy beatyfikacyjnej. Aktualny stan prawny*, red. W. Bar, L. Fiejdasz, Lublin 2010.
- Bosch F.J., *Fray Mamerto Esquiú. Tras el corazón de un pueblo*, Buenos Aires 2021.
- Camusso M.P., López I.A., Orfali M.M., *Doscientos años del humanismo cristiano en la Argentina. El compromiso con la república, la democracia y el bien común*, Buenos Aires 2012.
- Cano L., *Fray Mamerto Esquiú: obispo de Córdoba, Argentina*, Córdoba 1971.
- Cano L., Fuenzalida M., *Vida y obra de Fray Mamerto Esquiú*, Córdoba 1999.
- Castellanos Esquiú F., *Fray Mamerto Esquiú, una vida excepcional*, Buenos Aires 1976.
- Caturelli A., *Obra, vida i pensamiento filosófico de Esquiú*, Córdoba 1971.
- Causa de Esquiú*, <https://framamerto.esquiui.org.ar/causa/#causa> [dostęp: 1.09.2021 r.].
- Club Fray Mamerto Esquiú, <https://www.facebook.com/ClubEsquiuiSaujil/> [dostęp: 22.12.2021 r.].
- Colegio Esquiú, <https://www.colegioesquiui.edu.ar/> [dostęp: 22.12.2021 r.].
- Constitución de la Confederación Argentina (1 de mayo de 1853), <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/es/ar/ar147es.pdf> [dostęp: 1.09.2021 r.].
- Cortés J.A., Facciano B., *Vida popular, milagro y pensamiento de Fray Mamerto Esquiú*, Córdoba 2020.
- Dana Montaña S.M., *Las ideas políticas de Fray Mamerto Esquiú*, Estudios de Derecho 1982, t. 41, nr 101–102, <https://revistas.udea.edu.co/index.php/red/article/view/332654> [dostęp: 1.12.2021 r.].
- Destacan el invalorable aporte de Esquiú a la tradición constitucional argentina*, <https://www.elancasti.com.ar/info-gral/2021/8/7/destacan-el-invalorable-aporte-de-esquiui-la-tradicion-constitucional-argentina-472204.html> [dostęp: 29.12.2021 r.].
- El Esquiú, <https://www.elesquiui.com/> [dostęp: 22.12.2021 r.].
- Escuela Fray M. Esquiú Olavarría, <https://www.facebook.com/Colegioesquiuiolavarria> [dostęp: 22.12.2021 r.].
- Escuela Preuniversitaria Fray Mamerto Esquiú, <https://www.facebook.com/escuelapreuniversitaria.framamerto.esquiui> [dostęp: 22.12.2021 r.].
- Esquiú M., *Diario de Recuerdos y Memorias*, https://archive.org/stream/fraymamerto.esquiui-00krup/fraymamerto.esquiui-00krup_djvu.txt [dostęp: 1.09.2021 r.].
- Esquiú M., *Sermones de un Patriota*, oprac. J.A. Cortés, Buenos Aires 1994.
- Franciscus, *Litterae Apostolicae*, <https://framamerto.esquiui.org.ar/wp-content/uploads/2021/09/Carta-Apostolica-pag1.jpg> [dostęp: 5.09.2021 r.].
- Fray Mamerto Esquiú: la vida y la obra, cinco sermones célebres*, Buenos Aires 1958.
- Garulli L., Caraballo L.M., Charlier N., *Documentos de Historia Argentina*, Buenos Aires 1989.
- Gentile J.H., *Texto original de la Constitución de 1853. Su historia*, <http://www.profesorgentile.com/n/texto-original-de-la-constitucion-de-1853-su-historia.html> [dostęp: 1.09.2021 r.].

- Homilía Cardenal Villalba Misa Beatificación de Fray Mamerto Esquiú*, <https://vivirlafecolica.blogspot.com/2021/09/homilia-cardenal-villalba-misa.html> [dostęp: 12.12.2021 r.].
- Instituto Superior Fray Mamerto Esquiú Catamarca, <https://www.facebook.com/Instituto-Superior-Fray-Mamerto-Esqui%C3%BA-Catamarca-273597189936233/> [dostęp: 21.12.2021 r.].
- Laufente R., *Patronato y concordato en la Argentina*, Buenos Aires 1957.
- Levaggi A., *Presencia de Hispanoamérica en la legislación argentina temprana (1810–1860)*, Anuario Mexicano de Historia de Derecho 1991, nr 3.
- Masserdotti G., *El Beato fray Mamerto Esquiú y la vida universitaria*, <https://noticias.usal.edu.ar/es/el-beato-fray-mamerto-esquiú-y-la-vida-universitaria> [dostęp: 28.12.2021 r.].
- Martínez J., *Fray Mamerto Esquiú y su aporte de la Patria*, <https://drive.google.com/file/d/0B4gLnkNPrJHfN2tZZGNjX0M3amc/view?resourcekey=0-FNpRVABHou7IsKUHlKVd9g> [dostęp: 1.09.2021 r.].
- Papież Franciszek, *Aniół Pański*, 5 września 2021 r., https://www.vatican.va/content/francesco/pl/angelus/2021/documents/papa-francesco_angelus_20210905.html [dostęp: 5.09.2021 r.].
- Promulgazione di Decreti della Congregazione delle Cause dei Santi, 19.06.2020, <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2020/06/19/0348/00799.html> [dostęp: 1.09.2021 r.].
- Ravignani E., *Asambleas Constituyentes Argentinas: seguidas de los textos constitucionales, legislativos y pactos interprovinciales que organizaron políticamente la Nación*, t. 6, cz. 2. 1810–1898, Buenos Aires 1939, <https://ravignanidigital.com.ar/asambl.htm> [dostęp: 1.09.2021 r.].
- Reartes E.P., *Beato Mamerto Esquiú, un catamarqueño a los altares*, Catamarca 2021.
- Relato de la muerte del padre Esquiú*, <https://www.elancasti.com.ar/revista-express/2020/1/12/relato-de-la-muerte-del-padre-esquiú-423740.html> [dostęp: 1.09.2021 r.].
- Rodríguez J.C., *La figura cívica de Esquiú*, Córdoba 1947.
- Sánchez de Loria Parodi H.M., *El pensamiento político de fray Mamerto Esquiú*, Buenos Aires 2011.
- Sánchez de Loria Parodi H.M., *Las ideas político-jurídicas de fray Mamerto Esquiú*, Buenos Aires 2002.
- Santiago A., *Fray Mamerto Esquiú y la tradición constitucional*, Revista Criterio 2020, nr 2470, https://www.revistacriterio.com.ar/bloginst_new/2020/12/03/fray-mamerto-esquiú-y-la-tradición-constitucional/ [dostęp: 20.08.2021 r.].
- Sillón n. 7: „Fray Mamerto Esquiú”, <https://www.aal.edu.ar/?q=node/161> [dostęp: 22.12.2021 r.].
- Ternavasio M.N., *A doscientos años de la Asamblea del año XIII*, Programa Interuniversitario de Historia Política 2013, t. 6, nr 12.
- Ternavasio M., *Historia de la Argentina 1806–1852*, Buenos Aires 2009.
- Vera M.D., *El proceso de canonización de Esquiú*, Stella. La Revista de la Virgen del Valle 2020.
- Vera M.D., *Esquiú va a ser el santo de la unidad de los argentinos*, <https://www.lesquiú.com/sociedad/2020/5/3/cara-cara-esquiú-va-ser-el-santo-de-la-unidad-de-los-argentinos-356764.html> [dostęp: 1.09.2021 r.].
- Vera M.D., *Fray Mamerto Esquiú*, Buenos Aires 2020.
- Vera M.D., *La infancia de Esquiú*, <https://www.lesquiú.com/correoypinion/2016/5/11/la-infancia-de-esquiú-214535.html> [dostęp: 5.09.2021 r.].
- Verdo G., *El dilema constitucional en las Provincias Unidas del Río de la Plata (1810–1819)*, Historia Contemporánea 2006, nr 33, DOI: 10.1387/hc.4177.
- Verdo G., *La guerre constituante, Río de la Plata, 1810–1821*, Revista de Indias 2009, t. 69, nr 246, DOI: 10.3989/revindias.2009.011.

Nauka Gracjana o świadkach

Gratian's teaching on witnesses

Учение Грациана о свидетелях

Навчання Граціана про свідків

KRZYSZTOF BURCZAK

Ks. prof. dr hab., Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: krzysztof.burczak@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-9829-6852>

Streszczenie: Przedmiotem badań przedstawionych w artykule jest *Dekret* Gracjana w aspekcie instytucji świadka w procesach zarówno cywilnych, jak i karnych. Celem przeprowadzonych analiz tekstów prawnych oraz *dicta* Gracjana było uzyskanie potwierdzenia dla przyjętej hipotezy badawczej dotyczącej instytucji świadka. W *Dekrecie* obecne są teksty prawne zarówno prawa kanonicznego, jak i rzymskiego. Prawo kanoniczne posiłkowało się prawem rzymskim w zakresie wielu instytucji procesowych, również instytucji świadka. Metody badawcze, którymi posłużono się w analizie tekstów prawnych, to metoda historycznoprawna oraz dogmatycznoprawna. W wyniku przeprowadzonych badań potwierdzono przyjętą hipotezę badawczą, że instytucja świadka zarówno w prawie kanonicznym, jak i w normach prawa rzymskiego obecnych w *Dekrecie* cechuje się zasadniczo takimi samymi wymogami stawianymi świadkom, z zachowaniem elementów różnicujących, specyficznych dla procesu kanonicznego. W procesach kanonicznych nigdy nie wolno było dołączać do przysięgi próby wrzątku lub rozpalonego żelaza. Gracjan zawarł w *Dekrecie* dorobek jurysprudencki rzymskiej i kanonicznej do XII w. W jego nauce o świadkach odzwierciedla się troska sądownictwa rzymskiego i kościelnego o zachowanie zgodnej z prawem procedury procesowej, dotarcie do prawdy o zdarzeniu i wydanie sprawiedliwego wyroku. Jego nauka o świadkach, poza oczywistymi przestarzałymi normami, pozostaje aktualna do dziś.

Słowa kluczowe: świadek, proces sądowy, przysięga

Summary: The research subject of this paper focuses on Gratian's *Decretum* in respect of witnesses institution in both criminal and civil cases. The aim of the conducted analyses of Gratian's legal texts and his *dicta* was to confirm the hypothesis on the institution of witnesses. The *Decretum* includes both texts of canon law and Roman Law since canon law has used complementarily principles of Roman Law in several aspects of procedural law, including the rules on witnesses. In the process of analysis of the legal texts several research methods were used: historical and legal, along with a dogmatic and legal method. As the result the hypothesis was confirmed that the institution of witnesses in both canon law and in the norms of Roman Law present in Gratian's *Decretum* generally sets the same requirements for witnesses in both systems, except for the elements that differentiate canon law procedure. In addition, canon law proceedings never allowed the evidence to be introduced by trial by ordeal: neither ordeal by hot water nor by hot iron. Gratian in the *Decretum* has included the achievements of Roman and canonical jurisprudence up to the 12th century. His teachings on witnesses reflect the concern of the Roman and church judiciary to observe a lawful trial procedure, find the truth about the incident and issue a fair verdict. His views on witnesses, apart from obvious outdated standards, are still valid today.

Key words: witness, trial, oath

Резюме: Предметом исследования, представленного в настоящей статье, является *Декрет* Грациана в аспекте института свидетеля как в гражданском, так и в уголовном процессе. Целью проведенного анализа правовых текстов и *dicta* Грациана было получение подтверждения для принятой гипотезы исследования, касающейся института свидетеля. В *Декрете* присутствуют юридические тексты как канонического, так и римского права. Каноническое право использовало римское право в отношении многих

процессуальных институтов, включая институт свидетеля. Методами исследования, используемыми при анализе юридических текстов, являются историко-правовой метод и догматико-правовой метод. В результате проведенного исследования подтвердилась предполагаемая гипотеза исследования о том, что институт свидетеля как в каноническом праве, так и в нормах римского права, представленных в *Декрете*, характеризуется по сути одинаковыми требованиями, предъявляемыми к свидетелям, с сохранением дифференцирующих элементов, характерных для канонического процесса. В канонических процессах к присяге никогда не допускалось испытание кипящей водой или раскаленным железом. Грациан включил в *Декрет* достижения римской и канонической юриспруденции вплоть до XII века. Его учение о свидетелях отражает заботу римской и церковной судебной системы о сохранении законной процедуры судебного разбирательства, установлении истины и вынесении справедливого приговора. Его учение о свидетелях, помимо очевидных устаревших норм, остается актуальным и сегодня.

Ключевые слова: свидетель, судебное разбирательство, присяга

Резюме: Предметом дослідження представленого в статті є *Указ* Граціана щодо інституту свідка як у цивільних, так і в кримінальних процесах. Метою аналізу юридичних текстів та *dicta* Граціана було підтвердження прийнятої дослідницької гіпотези щодо інституту свідка. В *Указі* є присутні юридичні тексти як канонічного права, так і римського права. Канонічне право ґрунтувалося на римському праві у сфері багатьох процесуальних інститутів, зокрема інституту свідка. Методами дослідження, які використовуються при аналізі правових текстів, є історично-правовий та догматично-правовий метод. У результаті проведеного дослідження підтверджено прийнятну дослідницьку гіпотезу про те, що інститут свідка, як у канонічному праві, так і в нормах римського права присутні в *Указі*, характеризується по суті однаковими вимогами до свідків, з утриманням диференційованих елементів, характерних для канонічного процесу. У канонічних процесах ніколи не дозволялося приєднуватися до присяги проби окропом або розпеченим залізом. Граціан включив до *Указу* досягнення римської та канонічної юриспруденції аж до 12 ст. В його навчаннях про свідків відображається турбота римського та церковного судочинства щодо дотримання процесуальної процедури згідно закону, правди щодо фактів та потреби винести справедливе рішення. Його навчання про свідків, крім очевидних застарілих стандартів, залишається актуальним і донині.

Ключові слова: свідок, судовий процес, присяга

Wstęp

Dekret Gracjana stanowi najobszerniejszy zbiór prawa kanonicznego. Ze względu na sposób konstrukcji tekstu jest uznawany raczej za podręcznik do wykładu prawa niż zbiór prawa *sensu stricto*. Przyjmuje się, że został napisany ok. 1140 r. przez Gracjana. Dokonał on uzgodnienia niezgodnych faktycznie lub pozornie kanonów znajdujących się we wcześniejszych zbiorach. W *Concordia discordantium canonum* zamieścił te normy, które uznał za poprawne. W ten sposób w *Dekrecie* została zawarta całość wydanych wcześniej norm prawa kanonicznego. *Dekret* stał się podręcznikiem wykładu prawa kanonicznego w Bolonii, gdzie równoległe rozwijała się szkoła przeżywającego swój renesans prawa rzymskiego. Te dwa systemy prawne rozwijały się już od pierwszych wieków chrześcijaństwa w koegzystencji i wpływały na siebie nawzajem. Prawo kanoniczne, obok własnych, przyjęło wiele instytucji prawnych wypracowanych przez prawo rzymskie. Jedną z bardziej istotnych była instytucja świadka.

1. Wiek

W rubryce Gracjan umieścił normę, w której zawarty był zakaz pełnienia funkcji świadka przez tych, którzy nie mogli być oskarżycielami, jak też tych, którzy nie ukończyli czternastego roku życia¹. W *Dekrecie* znalazło się wiele norm prawa rzymskiego². Odnośnie do wieku włączono³ fragment *Lex Iulia de vi*, w którym zawarty był zakaz pełnienia funkcji świadka przez niedojrzałych (*impuberes*)⁴. Oskarżyciel nie mógł wezwać na świadka kogoś, kto nie ukończył dwudziestego roku życia⁵. Prawo kanoniczne przyjmowało ukończenie czternastego roku życia jako warunek konieczny, aby ktoś mógł pełnić funkcję świadka w procesie sądowym. Dzieci mogły być wezwane w charakterze świadków, o ile nie były ani towarzyszami, ani uczestnikami przestępstwa, należało jednak domagać się udowodnienia, że są zdolne do pojmowania rzeczy.

2. Status społeczny

Przy powoływaniu kogoś do funkcji świadka należało brać pod uwagę stan społeczny tej osoby – czy jest dekurionem czy plebejuszem⁶. W innym miejscu mowa jest ogólnie o godności (*dignitas*). Niewolników nie traktowano jako świadków, ich odpowiedziom należało wierzyć jedynie wówczas, gdy nie było innego dowodu,

¹ *Corpus Iuris Civilis*, red. P. Krüger, Th. Mommsen, t. 1, [b.m.] 1872 (dalej: CIC), Causa (dalej: C.) 4, quaestio (dalej: q.) 2 i 3, canon (dalej: c.) 1. W dictum ante canonem 1, q. 2 i 3, c. 4 Gracjan umieścił inskrypcję wskazującą, że norma ta stanowi kanon synodu w Kartaginie. Jest to kan. 131 synodu w Kartaginie z 30 maja 419 r. – zob. *Concilia Galliae a. 314-506*, red. C. Munier, Corpus Christianorum, Series Latina, t. 148, Turnholti 1963, s. 231.

² *Corpus Iuris Canonici*, t. 1, red. E. Friedberg, Leipzig 1879, repr. Graz 1959, kol. 538. W *Notationes correctorum* zawarto informację, że Gracjan w CIC, C. 4, q. 2 i 3, c. 3 posłużył się różnymi ustawami z *Digestów* i *Kodeksu* Justyniana, w niektórych wypadkach przytaczał je w dosłownym brzmieniu, w innych zmieniał nieco ich brzmienie, najczęściej ujmując je sumarycznie. Korektorzy dokonali poprawek na podstawie oryginału, pozostawiając tylko te, które Gracjan świadomie zmienił.

³ CIC, C. 4, q. 2 i 3, c. 3.

⁴ CIC, *Digesta* (dalej: Dig.) 22, 5, 3, 5. *Impuberes* to niedojrzały, a więc osoby od 7. roku życia, kobiety do 12 roku życia, a mężczyźni do 14 roku życia. Ich zdolność do czynności prawnych była ograniczona. Mogli podejmować czynności prawne, w wyniku których następowało przysporzenie, ale sami nie mogli podejmować takich, które pogarszały ich sytuację majątkową. Zob. A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2003, s. 159–160; K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, wyd. 5 zm., Warszawa 2000, s. 208–209.

⁵ CIC, C. 4, q. 2 i 3, c. 3. Dig. 22, 5, 20.

⁶ CIC, C. 4, q. 2 i 3, c. 3. Dig. 22, 5, 3.

w oparciu o który można było dotrzeć do prawdy⁷. Jeżeli niewolnik oskarżał swojego biskupa, jego wypowiedzi nie należało w ogóle brać pod uwagę. Niewolnicy nie mogli świadczyć na korzyść pana ani przeciwko panu, mogli być pytani jedynie odnośnie do swojego czynu. Wyzwoleńców nie wolno było zmuszać do składania świadectwa przeciwko ich byłym właścicielom ani patronów przeciwko wyzwolencom⁸. Z własnej inicjatywy nie mogli świadczyć przeciwko patronom, lecz nawet wezwanych nie wolno było zmuszać do stawienia się w sądzie⁹.

Gdy oskarżonym był biskup, zeznania świadków niskiego stanu nie miały żadnego znaczenia¹⁰, a przy zaistnieniu konieczności ich przesłuchania, dopuszczano badanie cielesne.

3. Liczba świadków

Gracjan włączył do *Dekretu* list papieża Stefana V (885–891), w którym ten upomniał Astulfa, tłumacząc, że żadne prawa – ani Ewangelia, ani Boże prawo, ani prawa ludzkie – nie pozwalają skazać kogokolwiek albo uwolnić na podstawie zeznań jednego świadka¹¹. Jeżeli w danej sprawie nie określono liczby świadków, to miało być ich przynajmniej dwóch, gdyż wypowiedź dwóch wypełnia znamiona mnogości¹². Żaden sędzia, w jakiegokolwiek sprawie, nie mógł dopuszczać w ogóle zeznań jednego świadka. Zakaz był tak silny, że odpowiedzi jednego świadka zakazano (*nunc manifeste sancimus*) w ogóle słuchać, choćby był to ktoś, kto piastował godność senacką¹³. W liście do króla Chlotara, włączonym jako *auctoritas*, papież Mikołaj powołał się na nakaz Pański, aby do wyjaśnienia sprawy wezwać dwóch lub trzech świadków¹⁴.

W *Dekrecie* znajdują się dekretały papieskie, które określały liczbę świadków (nie w znaczeniu procesowym), którzy powinni być obecni przy spełnianiu czynności liturgicznych przez biskupa. Papież Anaklet (79–91) w liście do biskupów zdecydował, że biskup, odpowiadając w bardziej uroczyste dni Mszę św., miał mieć jako świadków 7, 5 lub 3 diakonów, którzy byli nazywani jego oczami, miał mieć

⁷ Tamże.

⁸ Dig. 22, 5, 4.

⁹ CIC, C. 4, q. 2 i 3, c. 3. *Codex Iustinianus* (dalej: CI) 4, 20, 12.

¹⁰ CIC, C. 2, q. 1, c. 7.

¹¹ CIC, C. 33, q. 2, c. 8.

¹² CIC, C. 4, q. 2, c. 3. Dig. 22, 5, 12.

¹³ CIC, C. 4, q. 2 i 3, c. 3. CI 4, 20, 9.

¹⁴ CIC, C. 11, q. 3, c. 3.

obok siebie także subdiakonów i innych usługujących, którzy mieli być ubrani w święte szaty i stać przed nim i za nim. Prezbiterzy z okolicy mieli stać po prawej i lewej jego stronie ze skruszonym sercem i pokornym duchem, z pochyłonym ku ziemi obliczem mieli strzec biskupa przed nieżyczliwymi ludźmi i zgodnie razem z nim składać ofiarę. Po Konsekracji wszyscy, którzy nie chcieli znaleźć się poza progami kościoła, mieli przyjąć Komunię św.¹⁵

Papież Leon IV (847–855) w liście do biskupów Brytanii postanawiał, że biskup może być skazany przez 12 biskupów, a wyrok miał być potwierdzony przez 72 pewnych świadków, którymi muszą być osoby, które mogłyby być również oskarżycielami. Biskup mógł zażądać, aby jego sprawę rozstrzygał bezpośrednio papież. Gracjan w *dictum* po tym kanonie wyjaśnił, że taki przywilej dotyczy duchownych kościoła Rzymu lub takich, którzy prowadzili niegodziwe życie i oskarżali duchownych. Ci, którzy prowadzili chwalebny sposób życia, a ich zeznania nie budziły żadnych wątpliwości, jak twierdzi Gracjan, mogli być świadkami w liczbie dwóch lub trzech, i na podstawie ich zeznań jakikolwiek (*quilibet*) oskarżony mógł być zgodnie z prawem sądzony i skazany. Przy ich udziale można było w procesie oskarżonych uniewinnić lud dowieść ich winy i skazać¹⁶.

W innych tekstach jest mowa o właściwych świadkach (*testes idoneos*)¹⁷ oraz o zgodnej z prawem kanonicznym liczbie świadków (*canonicus numerus*)¹⁸. W wielu tekstach prawnych w *Dekrecie* stawiany jest wymóg dwóch lub trzech świadków¹⁹, co stanowi odwołanie do Ewangelii według św. Mateusza, gdzie Jezus mówi o dwóch lub trzech świadkach²⁰. Teksty prawa zarówno świeckiego, jak i kanonicznego kategorycznie zakazują opierania wyroku na świadectwie jedynie jednego świadka.

4. Przymioty świadków

Nie każdy mógł być powołany do pełnienia funkcji świadka. Musiał spełniać wymogi zarówno prawne, jak i moralne oraz osobowościowe. Według *Dekretu* pełnienie tej funkcji uniemożliwiały podejrzenia, nieprzyjaźń pomiędzy świadkiem a oskarżonym, pieniactwo, prowadzenie niewłaściwego sposobu życia, czyli takiego, który może podlegać

¹⁵ Kanon ten pochodzi z *Decretales Pseudoisidorianaes*, stąd wątpliwość co do jego autentyczności.

¹⁶ CIC, *Dictum post canonem* (dalej: d. p. c.) 3, q. 4, c. 2.

¹⁷ Zachowano pisownię oryginału.

¹⁸ CIC, C. 14, q. 5, c. 2.

¹⁹ CIC, *Distinctio* (dalej: D.) 45, c. 17; D. 81, c. 21; C. 2, q. 7, c. 19; D. 48, c. 1; C. 2, q. 3, c. 1; C. 35, q. 6, c. 11.

²⁰ Mt 18, 16–17.

oskarżeniom, jak też brak wyznawania i głoszenia prawdziwej wiary²¹. Świadcami przy oskarżaniu kapłanów nie mogli być ci, których nie dopuszczono do kapłaństwa, którzy są złej sławy (*infames*), podejrzani, mający wyraźne braki w sferze moralnej, nieutraleni w pełni prawdziwej wiary oraz ci, którym brakuje przymiotów wymaganych do dopuszczenia do kapłaństwa²². Nie wolno było wynajmować świadków za pieniądze. Należało wybierać najlepszych i bardziej godnych wiary, wolnych od wszelkiego występku²³.

Wybrani na świadków musieli być godni czci i poważania, wiarygodni, mający dobre obyczaje, cieszący się powagą, nie mogli wątpić w pewność swojego świadectwa. Mieli prowadzić uczciwe życie, być bez winy, nienaganni, nie zasługujący na skarcenie. Należało uwzględnić, czy świadek jest bogaty, czy biedny, aby nie doszło do sytuacji, że ktoś zeznawał dla zysku. Nie mógł być nieprzyjacielem tego, przeciwko któremu miał składać świadectwo, ani przyjacielem tego, za którym świadczył²⁴. Świadcowie musieli być ludźmi dobrej sławy (*sine aliqua sint infamia*)²⁵. Jeżeli komuś zgodnie z prawem zakazano oskarżania, to również nie mógł pełnić funkcji świadka²⁶. Świadcami mieli być ci, którzy są wolni od zarzutów o przestępstwo, cieszą się dobrą sławą, mają żony i dzieci, głoszą Chrystusa²⁷.

Świadcowie na dowód swojej wiarygodności mieli złożyć przysięgę, dotykając ręką Ewangelii, że będą mówić prawdę o tym, co wiedzą w sprawie i co należy powiedzieć zgodnie z ustawami i sprawiedliwością²⁸. Mieli posiadać umiejętność składania czystego i prostego świadectwa. Tłumaczono przy tym, że, gdy świadek chce dodać coś od siebie, to koloryzuje, a nie należy dodawać tego, co wydaje się dobre²⁹. Świadek nie może dopuszczać się nieprawości i fałszu³⁰. Świadcikom stawiano więc bardzo wysokie wymogi zarówno osobowościowe, jak i moralne.

5. Wykluczeni z funkcji świadka

Gracjan umieścił w *Dekrecie* wiele *auctoritates*, w których zawarty jest zakaz pełnienia funkcji świadka. Takie zakazy znajdują się w normach prawa kanonicznego

²¹ CIC, C. 3, q. 5, c. 4.

²² CIC, C. 2, q. 7, c. 39.

²³ CIC, C. 4, q. 2, c. 2.

²⁴ CIC, C. 4, q. 2, c. 3.

²⁵ CIC, C. 2, q. 2, c. 2.

²⁶ CIC, C. 4, q. 2, c. 1.

²⁷ CIC, C. 6, q. 1, c. 6.

²⁸ CIC, C. 3, q. 9, c. 20.

²⁹ CIC, C. 3, q. 9, c. 17.

³⁰ CIC, C. 14, q. 5, c. 15.

oraz rzymskiego, które zostały włączone do *Dekretu*. Świadcami nie mogli być ci, którzy byli ekskomunikowani³¹. Nie mogli nimi być także podejrzani, nieprzyjaciele, łatwo spierający się, prowadzący niegodny sposób życia, którzy nie wyznawali i nie głosili prawdziwej wiary³², zabójcy, fałszywi świadkowie³³.

Świadcami w sprawach przeciwko kapłanom nie mogli być ci, których nie dopuszczono do kapłaństwa³⁴. Nie mogli być świadkami przeciwko ojcu emancypowani przez niego synowie, wyzwolenicy przeciwko patronom, skazani w publicznym procesie, zmuszeni do restytucji *in integrum*, zakuci wcześniej w kajdany, byli więźniowie publicznych więzień, wynajmujący się do walki z dzikimi zwierzętami, ci, którzy publicznie czerpali zyski z nierządu, skazani i ci, którym dowiedziono, że przyjęli pieniądze za składanie lub odmowę zeznań.

Funkcji świadka nie mogli też pełnić powiązani więzami rodzinnymi. Nie wolno było zmuszać nikogo do świadczenia przeciwko teściowi, zięciowi, ojczymowi, pasierbowi, kuzynowi, kuzynce, synowi kuzyna oraz tym, którzy byli krewnymi w pierwszym stopniu. Także podwładni, będący w stosunku zależności, którym zwierzchnicy mogliby rozkazać, aby byli świadkami³⁵.

Nie wolno było zmuszać do pełnienia funkcji świadka niechętnych temu starców, chorych, żołnierzy, tych, którzy byli nieobecni ze względu na pełnienie państwowych funkcji, także tych, którym nie wolno było przyjść do sądu oraz dzierżawców podatków, gdy byli niechętni. Gdy ktoś obawiał się ubliżenia komuś podczas składania zeznań albo nie chciał urazić kogoś poprzez odmowę, nie mógł być zmuszany do pełnienia tej funkcji. Nie mógł być świadkiem zajmujący się dostarczaniem żywności dla wojska, sieroty, ktoś, kto był oskarżony w sądzie publicznym oraz ten, kto był oskarżony o śpiewanie publicznie obelżywych pieśni.

Nie mogli być świadkami obrońcy ani pełnomocnicy. Ojciec nie mógł być świadkiem syna ani syn ojca. Wielokrotnie podkreślano obecny w obu systemach prawnych absolutny zakaz świadczenia we własnej sprawie. Świadcami nie mogli być także rodzice przeciwko dzieciom i dzieci przeciwko rodzicom, nawet gdyby tego chcieli.

Niewolnicy nie mogli świadczyć na korzyść pana ani przeciwko panu³⁶. Skazani na karę infamii byli wykluczeni ze składania zeznań³⁷. Nie mogli być świadkami ci, którzy

³¹ CIC, C. 4, q. 1, c. 1.

³² CIC, C. 3, q. 5, c. 4.

³³ CIC, C. 24, q. 3, c. 20.

³⁴ CIC, C. 2, q. 7, c. 39.

³⁵ CIC, C. 4, q. 4, c. 3.

³⁶ CIC, C. 4, q. 2, c. 3.

³⁷ CIC, C. 2, q. 4, c. 2.

również mieli zakaz oskarżania oraz domownicy oskarżyciela³⁸. Jeżeli wobec kogoś formułowano zarzut zamiaru popełnienia przestępstwa, nie mógł być świadkiem³⁹. Nie mogli być świadkami wrogowie oskarżonego, ani trwający w świeżej urazie, aby trwając w gniewie, nie pragnęli szkodzić albo obrażeni nie chcieli się mścić⁴⁰.

Papież Euzebiusz (309–310) w liście do biskupów Tusculum zamieścił cały katalog osób wykluczonych z funkcji świadka. Do funkcji świadka nie mogli być powoływani zabójcy, złodzieje, złoczyńcy, świętokradcy, porywacze, cudzołźnicy, kazirodcy, truciele, podejrzani, z zarzutami, domownicy, krzywoprzysięcy, porywacze, ci, którzy złożyli fałszywe zeznania, którzy uciekali się do wróżbitów i przepowiadaczy oraz im podobni⁴¹. Również domownicy sędziego nie mogli być świadkami w sprawie, którą rozstrzygał ten sędzia⁴², jak też domownicy oskarżyciela. Argumentowano to tym, że bliskość i związki rodzinne, jak też zwierzchnictwo, zwykły przeszkadzać prawdzie⁴³.

W *Dekrecie* znalazł się też list papieża Feliksa (269–274), w którym pisał, że biskupów nie mogli oskarżać niewolnicy, wyzwolenicy, niewiarygodni, uwikłani w przestępstwa, oszczercy, wchodzący łatwo w nieprzyjaźnie, często spierający się, łatwo oskarżający, ubliżający, skazani na infamię, jak też wszyscy, którym zakazywały tego ustawy⁴⁴. Kobiety nie mogły być świadkami⁴⁵. Zarówno normy prawa kanonicznego, jak i rzymskiego znajdujące się w *Dekrecie* wskazują na troskę ustawodawców w obu systemach prawnych o wykluczenie z funkcji świadka tych osób, które mogły utrudniać dotarcie w procesie do prawdy. Dotarcie do prawdy o zdarzeniu, które było przedmiotem postępowania, było najistotniejszym celem procesu.

6. Duchowni

W *Dekrecie* znajdują się *dicta* Gracjana, które dotyczą sytuacji odmowy duchownym pełnienia funkcji świadka. Przywołany został list papieża Paschalisa II (1099–1118) do Gwidona, arcybiskupa Vienne, który pełnił funkcję legata apostolskiego i zabro-

³⁸ CIC, C. 4, q. 2, c. 1.

³⁹ CIC, C. 6, q. 1, c. 6.

⁴⁰ CIC, C. 3, q. 5, c. 1.

⁴¹ CIC, C. 3, q. 5, c. 9.

⁴² CIC, C. 4, q. 4, c. 2.

⁴³ CIC, C. 3, q. 5, c. 12.

⁴⁴ CIC, C. 3, q. 5, c. 11.

⁴⁵ CIC, C. 33, q. 5, c. 17.

nił przyjmować zeznań duchownych. Papież tłumaczył, że normy prawne zakazują duchownym składania zeznań w procesach karnych. Nie mogą też składać zeznań jako domownicy, ale w tym wypadku chodziło o sprawy posiadania przez kościół i w tych, według papieża, mogli duchowni składać świadectwo, tym bardziej, że w nich bezpośrednio uczestniczyli⁴⁶. W *dictum* po tym kanonie Gracjan nauczał, że można to rozumieć tak, że domownicy nie są dopuszczani do świadczenia za tymi, którzy są domownikami. W tym wypadku świadczymi nie są domownikami, ale za Kościołem, który jest matką wszystkich ubogich. Dalej wyjaśniał, że prezbiterzy nie mogą być świadkami przy sporządzaniu dokumentów spraw świeckich, ale, w przypadku, gdy byli stroną umowy, to na polecenie biskupa mieli złożyć świadectwo⁴⁷.

Gracjan włączył do *Dekretu* jako *auctoritas* kanon 13 synodu rzymskiego, który odbył się za pontyfikatu Eugeniusza II (824–827), gdzie postanowiono, że chociaż świadectwo kapłanów uznaje się za wiarygodne, to jednak nie należy ich prosić o składanie świadectwa w sprawach czysto świeckich. Gdyby jednak uczestniczyli w danej sprawie, tak, że widzieli i słyszeli, a nie znaleziono by żadnej osoby świeckiej, aby świadczyła, to, aby prawda nie pozostała w ukryciu i zły nie był uznawany za dobrego, pozostawiono roztropności biskupa, aby przed nim samym albo przed odpowiednimi sędziami, albo w inny sposób poświadczono prawdę⁴⁸. Duchowny, który kiedykolwiek był w ekskomunie, nie mógł oskarżać, a więc nie mógł być również świadkiem⁴⁹.

Do *Dekretu* został włączony fragment *Kodeksu* Justyniana, który stanowił obowiązujące prawo dotyczące możliwości pełnienia funkcji świadka przez duchownych. Prezbiterzy mogli być świadkami, lecz bez poddawania ich torturom, nie mogli oczywiście zeznawać fałszywie. Pozostali duchowni, niżsi stopniem i święceniami, jeżeli byliby o to proszeni, mogli świadczyć, tak jak nakazywały ustawy. Spierające się strony miały mieć prawo do złożenia skargi o fałszerstwo przeciwko duchownym, którzy korzystając ze swojej wyższej pozycji społecznej i z tego, że nie można było stosować wobec nich kar cielesnych, zostali nakłonieni do składania zeznań, w których zataili prawdę. Na o wiele większą karę zasługiwali duchowni, którzy, obdarzeni przez cesarza tak wielkimi zaszczytami, zatailiby wiedzę o zdarzeniach⁵⁰.

Gdyby prezbiterzy i diakoni złożyli fałszywe zeznania w sprawie związanej z pieniędzmi, to mieli być na dwanaście lat odsunięci od sprawowania kultu Bożego

⁴⁶ CIC, C. 14, q. 2, c. 1.

⁴⁷ CIC, D. p. c. 1, q. 2, c. 14.

⁴⁸ CIC, C. 14, q. 2, c. 2.

⁴⁹ CIC, C. 4, q. 1, c. 1.

⁵⁰ CIC, C. 5, q. 6, c. 3. CI 1, 3, 8.

i skierowani do klasztoru. Gdyby uczynili to w sprawie karnej, mieli być pozbawieni godności duchownych i ukarani zgodnie z ustawami. Pozostali duchowni, bez względu na rodzaj sprawy, mieli być ukarani zgodnie z prawem⁵¹. Duchowni mieli ograniczone prawa do pełnienia funkcji świadka. W procesach karnych w ogóle nie było to możliwe. Mogli być świadkami w procesach dotyczących dóbr kościelnych oraz gdy byli obecni podczas zawieranych kontraktów.

7. Ekskomunikowani

Ekskomunika stanowiła karę poprawczą pozbawienia możliwości korzystania z praw przynależnych chrześcijanom. W *Dekrecie* Gracjana znajdują się *auctoritates* zamykające ekskomunikowanym możliwość oskarżania, a więc także pełnienia funkcji świadka. Jest to kanon synodu afrykańskiego z 30 maja 419 r., w którym brał udział legat papieski Faustinus⁵². Zakaz dotyczył każdego, świeckiego czy duchownego, który został ekskomunikowany w przeszłości, a także tego, kto trwał w tej karze, również gdy zaciągnął karę ekskomuniki później⁵³. Do *Dekretu* został włączony kanon 37 synodu w Agde z 506 r. w prowincji Narbonne, w którym zdecydowano, że świadkowie zeznający fałszywie mieli być ekskomunikowani⁵⁴. Kanony prawa synodalnego włączone do *Dekretu* dowodzą surowych restrykcji prawa kanonicznego dotyczących funkcji świadka. W treść cenzury, jaką była ekskomunika, wpisany był zakaz składania zeznań. Sama kara ekskomuniki groziła temu, kto złożyłby fałszywe zeznania.

8. Heretycy

W *Dekrecie* Gracjana znajduje się kanon⁵⁵, w którym heretykom, Żydom i poganom zakazano oskarżać chrześcijan. Po *dictum* po tym kanonie znajduje się kanon 27,

---

⁵¹ CIC, C. 5, q. 6, c. 3.

⁵² *Concilia Galliae...*, kan. 128, s. 230. Kanon ten powtórzono na synodzie w Hipponie w 427 r. – zob. tamże, kan. 6, s. 252.

⁵³ CIC, C. 4, q. 1, c. 1.

⁵⁴ CIC, C. 24, q. 3, c. 20.

⁵⁵ CIC, C. 2, q. 7, c. 25.

który jest przyjmowany jako *palea*⁵⁶. W treści rubryki widnieje norma prawna, według której heretyk może oskarżać heretyka i przeciwko niemu świadczyć. Tak sformułowana treść rubryki ma za podstawę znajdującą się w kanonie jako *auctoritas Novellę* Justyniana⁵⁷, w której cesarz zdecydował, że w sytuacji, gdy spór prowadzi heretyk z heretykiem, to każdy z nich może wezwać na świadka heretyka. Jeżeli natomiast prawowierny prowadzi spór z heretykiem, to świadectwo heretyka ma znaczenie, gdy świadczy za prawowiernym, natomiast przeciwko prawowiernemu ma znaczenie tylko świadectwo prawowiernego. Gdy więc spór prowadziło dwóch prawowiernych, żaden heretyk nie mógł być świadkiem w tej sprawie.

W *dictum* po tym kanonie Gracjan, jakby na kanwie *auctoritas*, postawił pytanie, czy zhańbiony katolik może prowadzić spór z heretykiem odnośnie do innego przestępstwa niż herezja. I odpowiedział, że heretyk może być oskarżany przez zhańbionego katolika w tym, w czym stoi niżej, mianowicie w zasadach wyznawanej wiary, natomiast w tym, w czym stałby wyżej, np. w sposobie życia, w tym nie może być pozwany przez zhańbionego katolika⁵⁸.

9. Świadcowie w sprawach duchownych

Zagadnienie świadków w sytuacji, gdy oskarżonymi byli duchowni, podejmowane jest w wielu kanonach i zawiera pewne specyficzne rozstrzygnięcia. Gdy był oskarżany przez lud prezbiter albo inny kapłan, to gdy nie znaleźli się pewni świadkowie, którzy złożyliby zgodne z prawdą zeznania odnośnie do zarzucanego przestępstwa, to miał on złożyć wśród ludu przysięgę przed Bogiem o swojej niewinności⁵⁹. Odnośnie do świadków w sytuacji oskarżeń wobec duchownych zamieszczony został kapitularz Karola Wielkiego (747–814), który wydał w porozumieniu z papieżem Leonem III (750–816) i za radą wielu biskupów. Postanowiono, że jeżeli kapłan byłby oskarżony o przestępstwo, to oskarżyciel musiał spełniać wymagania prawa, konieczna była odpowiednia liczba świadków, sądzony miał być zgodnie z wymogami prawa i skazany, jeżeli zostałaby mu udowodniona wina. Jeżeli oskarżyciel nie udowodniłby winy, to miało to być rozstrzygnięte zgodnie z kanonami. Sam kapłan, jeżeli byłby podejrzany i nie wierzono by mu, aby nie pozostawał w podejrzeniach, miał przed trzema, pięciu

⁵⁶ CIC, C. 2, q. 7, c. 27.

⁵⁷ CIC, *Novellae* (dalej: Nov.) 45. Tekst tej *Novelli* w *Dekrecie* różni się od tekstu oryginału, jednak istota pozostaje taka sama.

⁵⁸ CIC, D. p. c. 27, q. 7, c. 2.

⁵⁹ CIC, C. 2, q. 5, c. 5.

lub siedmioma kapłanami sąsiednich parafii, na wzór papieża Leona, który miał dwunastu biskupów na swoje oczyszczenie z win, w obecności ludu złożyć przysięgę na cztery Ewangelie o swojej niewinności. W kapitularku zawarte było wskazanie, że jeżeli ktoś chciałby wiedzieć, jacy świadkowie powinni być przyjmowani, gdy oskarżonym był kapłan, może znaleźć te informacje w kanonach⁶⁰. Gracjan po tym kanonie umieścił *dictum*, w którym stwierdził, że do przysięgi nie wolno w takich sytuacjach dodawać próby wrzątku albo rozpalonego żelaza⁶¹.

Biskup miał być sądzony przy udziale siedemdziesięciu czterech świadków, prezbiter sześćdziesięciu czterech, kardynał diakon miasta Rzym dwudziestu siedmiu, a subdiakon, akolita, egzorcysta, lektor i ostiariusz siedmiu. Świadców nie mogli być złej sławy (*infames*)⁶². Gdyby diakon został oskarżony o przestępstwo przez odpowiednich oskarżycieli i świadków, to choć nie przyznawałby się do winy, biskup miał dobrać właściwą liczbę biskupów i przeprowadzić proces. Gdyby się przyznał lub przestępstwo udowodniono by w procesie, miał być skazany. Gdyby się nie przyznał, a oskarżyciel i świadkowie nie udowodniliby przestępstwa, to w sytuacji, gdyby zła opinia szerzyła się wśród ludu, miał zostać oczyszczony nie poprzez publiczne badanie, ale składając przysięgę przed biskupem, prezbiterami i diakonami. Biskup miał ogłosić publicznie jego niewinność, upomnieć oskarżających, aby nie wazyli się więcej zniesławiać diakona, ponieważ Cham został przeklęty za to, że wyśmiewał nagość ojca⁶³.

Jak już wspomniano, świadkami mogli być tylko ci, którzy mogli również zostać oskarżycielami. Świadców musieli złożyć przysięgę na cztery Ewangelie Chrystusa (*ad sacra Christi quatuor euangelia*), że nie będą zeznawali fałszywie⁶⁴. Gracjan w *dictum* stwierdził, że jest to przywilej rzymskich prezbiterów, gdyż w innych sprawach do skazania wystarczy świadectwo dwóch lub trzech świadków⁶⁵.

Jeżeli prezbiterzy i diakoni nie chcieli przyznać się do przestępstwa, o którym biskup wiedział, ten nie mógł nałożyć na nich pokuty, po wypełnieniu której mogliby pełnić swoją służbę. Gdy jednak przyznali się przy odpowiedniej liczbie właściwych świadków, biskup rozstrzygał sprawę, a oskarżyciel zgadzał się z tym rozstrzygnięciem, to wówczas mogli być pozbawieni swojego stopnia święceń⁶⁶.

⁶⁰ CIC, C. 2, q. 5, c. 19.

⁶¹ CIC, D. p. c. 19, q. 5, c. 19.

⁶² CIC, C. 2, q. 4, c. 2.

⁶³ CIC, C. 15, q. 5, c. 1.

⁶⁴ CIC, C. 2, q. 4, c. 3.

⁶⁵ CIC, D. p. c. 3, q. 4, c. 2.

⁶⁶ CIC, C. 15, q. 5, c. 2.

W sytuacji gdy lud zarzucał prezbiterowi popełnienie przestępstwa, lecz nie znaleziono odpowiednich świadków, którzy potwierdziliby zarzuty, biskup miał zasuspendować prezbitera aż do zadośćuczynienia. Mogła nim być przysięga na Ewangelie, w obecności siedmiu prezbiterów, że nie popełnił przestępstwa. Po takim oczyszczeniu mógł bez przeszkód wypełniać swoją posługę⁶⁷.

Na synodzie w Bradze⁶⁸ orzeczono, że gdy duchowny był oskarżony o nierząd, potrzeba było dwóch lub trzech świadków. Jeżeli oskarżający nie mógł przedstawić odpowiednich świadectw, sam zostawał ekskomunikowany. Gracjan w *dictum* stwierdził, że wynika z tego, że także biskup może być skazany w oparciu o zeznania dwóch lub trzech świadków⁶⁹.

Kobiety nie mogły być świadkami w sprawach, w których oskarżonym był zarówno świecki, jak i duchowny⁷⁰. W tekstach *auctoritates* są wskazywane różne liczby świadków w sprawach dotyczących duchownych. W nauce Gracjana konsekwentnie zajmowane jest stanowisko, że dwóch lub trzech świadków wystarczy do skazania zarówno świeckiego, jak i duchownego.

10. Sędzia, oskarżyciel, świadek

W *Dekrecie* znajdują się teksty prawne, w których określa się rolę podmiotów uczestniczących w procesie i ich wzajemne relacje. Gracjan włączył jako *auctoritas* rozstrzygnięcie papieża Fabiana (236–250), zawarte w liście do biskupów Wschodu. Stwierdzał w nim, że jest rzeczą konieczną, aby w sądzie były cztery osoby: wybrani sędziowie, odpowiedni oskarżyciele, stosowni obrońcy, odpowiadający wymogom prawa świadkowie. Sędziowie powinni kierować się sprawiedliwością, świadkowie prawdą, oskarżyciele powinni mieć na uwadze powiększenie sprawy, a obrońcy jej pomniejszenie.

Nigdy nikomu nie wolno było być jednocześnie oskarżycielem, sędzią i świadkiem⁷¹. Podobne rozstrzygnięcia zostały zawarte w liście papieża Damazego (366–384) i zamieszczone w *Dekrecie* jako *auctoritas*, w którym jest obecne postanowienie, że oskarżycielem i sędzią nie mogła być ta sama osoba. Oskarżyciel, sędzia,

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Synod w Bradze z 572 r., kan. 8.

⁶⁹ CIC, D. p. c. 1, q. 4, c. 2.

⁷⁰ CIC, C. 33, q. 5, c. 17.

⁷¹ CIC, C. 4, q. 4, c. 1. Tekst pochodzi z *Decretales Pseudoisidorianae*, stąd wątpliwość co do jego autentyczności.

świadkowie, oskarżony – każdy miał być obecny we własnej osobie i wykonywać właściwe sobie funkcje⁷².

W sprawach oczywistych i znanych wielu osobom nie należało powoływać świadków. Do takiego rozstrzygnięcia prawnego Gracjan dołączył *dictum*, w którym stwierdził, że nawet w takich sytuacjach należy uwzględnić pewne specyfikacje dotyczące danej sprawy. Są bowiem zdarzenia, które znane są tylko sędziemu, a nieznane innym. Inne są nieznane sędziemu, a znane innym. Są też takie, które są znane i sędziemu, i innym. Stwierdził, że te, które są znane tylko sędziemu, nie mogą być karane bez procesu, ponieważ kiedy wprowadzana jest osoba oskarżyciela, uchylana jest władza sędziowska. I zakończył wywód stwierdzeniem, że w jednej i tej samej sprawie nikt nie może być jednocześnie oskarżycielem i sędzią⁷³.

Także papież Grzegorz, gdy wysyłał Jana do Hiszpanii, aby na miejscu przeprowadził zbadanie sprawy biskupa Stefana, polecił przede wszystkim sprawdzenie tego, czy rzecz była rozstrzygana zgodnie z wymogami prawa, a następnie, czy kto inny był sędzią, a kto inny oskarżycielem⁷⁴. Podkreślana jest konieczność zachowania procedury sądowej przy rozstrzyganiu spraw, a każda osoba miała wypełniać tylko sobie właściwe funkcje. Nikt nie mógł więc w tej samej sprawie występować jednocześnie jako sędzia, oskarżyciel i świadek.

11. Fałszywe zeznania

Teksty prawa znajdujące się w *Dekrecie* z całą stanowczością potępiają fałszywe zeznania i zawierają sankcje karne. Przepięstwo składania fałszywych zeznań stawiają na równi z przestępstwem zabójstwa. Sankcja karna za to przestępstwo to ekskomunika⁷⁵. Także teksty prawa rzymskiego przyjęte do *Dekretu* nakazują sędziom odpowiednio ukarać tych, którzy złożyli fałszywe zeznania⁷⁶. W katalogu tych przestępców, którzy nie mogli być dopuszczani do pełnienia funkcji świadka w procesie, znajdowali się również ci, którzy wcześniej złożyli fałszywe zeznania⁷⁷. Gracjan, przywołując słowa Pisma Świętego, przestrzega przez kłamstwem w zeznaniach, gdyż ktoś taki staje się

---

⁷² CIC, C. 4, q. 4, c. 2.

⁷³ CIC, D. p. c. 17, q. 1, c. 2.

⁷⁴ CIC, C. 2, q. 1, c. 7.

⁷⁵ CIC, C. 24, q. 3, c. 20.

⁷⁶ CIC, C. 4, q. 2, c. 3. Dig 22, 5, 16.

⁷⁷ CIC, C. 3, q. 5, c. 9.

oszukańczym świadkiem⁷⁸. Zarówno teksty prawa kanonicznego, jak i rzymskiego zakazują fałszywych zeznań i zawierają sankcje karne za ich składanie.

12. Fizyczna obecność świadków i zeznania na piśmie

W przyjętych do *Dekretu* normach prawa rzymskiego podkreślono, że inna jest powaga świadków obecnych fizycznie podczas procesu i składających zeznania, a inna, gdy wcześniej spisali swoje zeznania i zostały one odczytane w sądzie⁷⁹. W sprawie o udowodnienie wolnego urodzenia nie wystarczali sami świadkowie, wymagane było przedstawienie dokumentów, lista nazwisk. Jako *auctoritas* został umieszczony w *Dekrecie* list papieża Kaliksta (217–222) do biskupów Galii, w którym papież postanowił, że świadkowie nie mogli składać zeznań za pomocą jakiegokolwiek pisma. Mieli być obecni w sądzie fizycznie i o tym, co widzieli i wiedzą, złożyć zgodne z prawdą zeznania. Mogli zeznawać tylko o tych sprawach i zdarzeniach, w których osobiście uczestniczyli⁸⁰. Gracjan dołączył *dictum*, w którym stwierdził, że gdy zostaną wezwani, mogą składać zeznania również w sprawach cywilnych. Przywołał też tekst *Novell*⁸¹, w której cesarz rozstrzygał, że sędzia miał zaakceptować udowodniony przez świadków zwrot pieniędzy czy konieczność dokonania takiego zwrotu, pomimo braku uwierzytelniającego pisma. Konieczne było jednak, aby świadek widział zdarzenie, a nie tylko o nim słyszał, dlatego zeznania dotyczące tego, że ktoś słyszał od kogoś, że ten przyjął pieniądze lub jest je komuś winien, lecz nie widział samego przekazania pieniędzy, były pozbawione wartości. Podobnie zeznania świadków, którzy co prawda widzieli jakies zdarzenie, ale nie w tym samym czasie, nie były przyjmowane⁸².

13. Zeznania niepewne i sprzeczne

Świadkowie nie mogli wątpić w pewność swoich zeznań, w przeciwnym wypadku nie należało ich słuchać⁸³. Jeżeli świadkowie na różnym etapie postępowania złoży-

⁷⁸ Prz 12, 17.

⁷⁹ CIC, C. 4, q. 2, c. 3. CI 4, 20.

⁸⁰ CIC, C. 3, q. 9, c. 15.

⁸¹ CIC, Nov. 90, 2.

⁸² CIC, D. p. c. 15, q. 9, c. 3.

⁸³ CIC, C. 4, q. 2, c. 3. Dig. 22, 5, 2.

liby odmienne zeznania, mieli być odpowiednio ukarani przez sędziów⁸⁴. Nie należało przyjmować zeznań świadków, spośród których jeden zeznałby, że zdarzenie miało miejsce w jednym czasie, a inny, że to samo zdarzenie miało miejsce kiedy indziej⁸⁵. Teksty prawa kanonicznego, jak i prawa rzymskiego włączone do *Dekretu* wymagały od świadków pewnych zeznań. Te wymogi prawa zostały zawarte w regule prawa *Incerta pro nullis habentur*⁸⁶.

14. Przysięga

W wielu sytuacjach nie można było znaleźć świadków przestępstwa, wówczas normy prawne dopuszczały złożenie przez oskarżonego przysięgi o jego niewinności. Tak polecił papież Grzegorz II (715–731) w liście do Bonifacego⁸⁷. Gdy prezbiter albo jakikolwiek kapłan został oskarżony przez lud, a nie znaleźliby się pewni świadkowie, oskarżony miał publicznie złożyć przysięgę przed Bogiem, że jest niewinny⁸⁸.

Także w normach prawa rzymskiego przyjętego do *Dekretu* zawarte jest wymaganie złożenia przysięgi przed złożeniem zeznań⁸⁹. Papież Pelagiusz I (556–561) w liście do patrycjusza Dekorata zachęcał go do wezwania osób, które mogły mieć wiedzę o przedmiocie sporu, i złożenia przez nich osobiście przysięgi (*sacramentum*)⁹⁰ po dotknięciu Ewangelii, po czym miały powiedzieć zgodnie z prawdą wszystko to, co o sprawie wiedziały⁹¹. Na synodzie w Reims, któremu przewodził arcybiskup Hincmar (845–882), postanowiono, że gdy powstanie

⁸⁴ CIC, C. 4, q. 2, c. 3. Dig. 22, 5, 16.

⁸⁵ CIC, C. 3, q. 9, c. 15.

⁸⁶ D. Liebs, *Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter*, München 1998, s. 100; K. Burczak, A. Dębiński, M. Jońca, *Łacińskie sentencje i powiedzenia prawnicze*, wyd. 3, Warszawa 2018, s. 107.

⁸⁷ List został napisany w 726 r. – zob. P. Jaffé, *Regesta Pontificum Romanorum*, t. 1, red. G. Wattenbach, S. Loewenfeld, K. Kaltenbrunner, P. Ewald, Leipzig 1885 (repr. Graz 1956), 1667.

⁸⁸ CIC, C. 2, q. 5, c. 5.

⁸⁹ CIC, C. 4, q. 2 i 3, c. 3. O przysiędze: CIC, CI 4, 1, 1–13. Przysięga w prawie rzymskim rozumiana była w charakterze sakralnym, „Iurisiurandi contempta religio satis deum ultorem habet” – zob. CIC, CI 4, 1, 2.

⁹⁰ Szerzej na temat *sacramentum* w znaczeniu wadium w procesie rzymskim zob. K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie...*, s. 120–122; A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne...*, s. 102–103.

⁹¹ CIC, C. 3, q. 9, c. 20. Przy sformułowaniu rubryki „Testes corporaliter prestito sacramento testimonium dicant” może powstać wątpliwość czy słowa *sacramentum* nie należy rozumieć w znaczeniu wadium, które w procesie rzymskim wplacały strony sporu. Treść rubryki wskazuje wyraźnie, że mieli to uczynić świadkowie. Zwrot z treści listu „tactis sacrosanctis euangeliis, prebito etiam legaliter sacramento” łączy składanie przysięgi z osobami, które mogą znać prawdę o przedmiocie sporu. One miały zgodnie z ustawami i sprawiedliwością przedstawić sprawę, a ów Dekorat miał zakończyć spór zgodnie z wymogami prawa i prawdą. Tak też to rozumiał Gracjan, gdy formułował rubrykę tego kanonu.

plotka o kapłanie, a nie znajdą się zgodnie z prawem oskarżyciele i świadkowie, według statutów wcześniej stanowione prawa, kapłan ten miał w obliczu sąsiednich kapłanów, którzy nie byli krzywoprzysięzcami, złożyć przysięgę i tak oczyścić się z plotek⁹². Podobnie papież Stefan VI (896–897) pisał do biskupa Leona, że gdy diakon został oskarżony o przestępstwo, a twierdził, że jest niewinny, gdy nie znaleźli się oskarżyciele i świadkowie, na wezwanie biskupa miał złożyć przysięgę (*sacramentum*) w obecności najbardziej poważanych prezbiterów i diakonów. Biskup miał wydać publicznie dobre o nim świadectwo i upomnieć duchownych, aby nie ważyli się rzucać więcej złych pogłosek⁹³.

Papież Leon IV (847–855) pisał do biskupów Brytanii, że zgodnie z prawem do wydania wyroku na biskupa niezbędna jest decyzja dwunastu innych biskupów, a ich decyzję miało poświadczyć siedemdziesięciu dwóch odpowiednich świadków. Mieli oni wcześniej złożyć przysięgę na cztery święte Ewangelie, że nie powiedzą niczego fałszywego, jak to nakazał papież Sylwester (314–335) i jak zachowywał to Kościół rzymski⁹⁴.

Na synodzie w Leridzie postanowiono, że gdyby prezbiter został przez powierzony sobie lud oskarżony o złe postępowanie, a biskup nie mógł znaleźć zgodnych z wymogami prawa świadków, miał go zasuspendować aż do zadośćuczynienia. Aby oczyścić się z niesłusznych zarzutów, oskarżony miał zgodnie z prawem lub na polecenie biskupa wziąć siedmiu innych prezbiterów i złożyć przysięgę na leżącą przed nim świętą Ewangelię, że nie popełnił zarzucanego mu czynu. Oczyszczony w taki sposób, mógł dalej pełnić swój urząd⁹⁵.

Gracjan zamieścił w *Dekrecie* 46 kanonów dotyczących krzywoprzysięstwa. Wśród nich sformułował rubryki dotyczące przysięgi: niegodziwych przysięg nie należy dochowywać⁹⁶; nie należy zachowywać przysięg, gdy ktoś nierozważnie przysięgł zło⁹⁷; krzywoprzysięzca nie mógł przez rok przyjmować Komunii św. i miał składać jałmużnę oraz pościć⁹⁸; nie należało dochowywać przysięgi, gdy ktoś

⁹² CIC, C. 2, q. 5, c. 16. W tym wypadku *sacramentum* znaczy przysięga. W prawie kanonicznym ta instytucja prawa rzymskiego, gdzie w późniejszym okresie oznaczała wadium wpłacane przez strony, przyjęła znaczenie przysięgi. Chociaż, jak się przypuszcza, *sacramentum* stanowiło w prawie rzymskim pierwotnie właśnie przysięgę, którą składali dwaj uczestnicy sporu jako gwarancję słuszności swoich twierdzeń. Miało ono związek z prawem sakralnym.

⁹³ CIC, C. 15, q. 5, c. 1.

⁹⁴ CIC, C. 2, q. 4, c. 3.

⁹⁵ CIC, C. 2, q. 5, c. 13.

⁹⁶ CIC, C. 22, q. 4, c. 5.

⁹⁷ CIC, C. 22, q. 4, c. 6.

⁹⁸ CIC, C. 22, q. 4, c. 11.

przysięgł coś, co jest przeciwne Bożym przykazaniom⁹⁹; taką samą karę miał ponieść krzywoprzysięzca i ten, kto go do tego zmusił¹⁰⁰; popełniał grzech, kto słyszał, że ktoś inny przysięgał fałszywie, a on o tym milczał¹⁰¹; nikogo przed 14. rokiem życia nie należy zmuszać do złożenia przysięgi¹⁰²; duchowny nie powinien przysięgać świeckiemu¹⁰³. Do składanej przysięgi nie wolno było dołączać próby wrzątku i rozpalonego żelaza¹⁰⁴.

Przysięga była zarówno w prawie rzymskim, jak i w prawie kanonicznym związana z sumieniem i wezwaniem Boga na gwaranta prawdziwości zeznań czy to stron, czy świadków. U schyłku starożytności i w początkach średniowiecza w prawie kanonicznym używano na określenie przysięgi zamiennie słów *sacramentum* i *iuramentum*.

15. Świadkowie niskiego stanu i walczący na arenie cyrkowej

Według *Dekretu* Gracjana, gdyby sąd był zmuszony dopuścić do składania zeznań osoby walczące na arenie cyrkowej i im podobne, to bez tortur nie należało wierzyć ich słowom¹⁰⁵. Papież Grzegorz I (590–604), gdy wysyłał swojego legata do Hiszpanii, aby rozstrzygnął sprawę oskarżeń wobec biskupa, polecił Janowi Obrońcy, aby dokładnie sprawdził rzecz na miejscu¹⁰⁶. Jeżeli prawdą było, że biskup został oskarżony przez swoich niewolników, to oskarżenie takie nie powinno być brane pod uwagę. Papież polecał Janowi, aby sprawdził, czy istotnie pod nieobecność biskupa postawiono przeciw niemu świadków bardzo niskiego stanu (*uilissimi sint testes exhibiti*), a jeżeli tak, to ich zeznania nie mają żadnego znaczenia¹⁰⁷. W formułowaniu swoich zaleceń papież wprost przytaczał normy prawa rzymskiego dotyczące procesu. Twierdził, że to, jakich świadków i o jakiej opinii należy dopuszczać do składania zeznań, zapisane jest w licznych ustawach, które znane są prawie każdemu. Te same ustawy potwierdzają (*sanciant*), że nie powinno się wie-

⁹⁹ CIC, C. 22, q. 4, c. 19.

¹⁰⁰ CIC, C. 22, q. 5, c. 1.

¹⁰¹ CIC, C. 22, q. 5, c. 8.

¹⁰² CIC, C. 22, q. 5, c. 15.

¹⁰³ CIC, D. p. c. 21, q. 5, c. 22.

¹⁰⁴ CIC, D. p. c. 19, q. 5, c. 2.

¹⁰⁵ CIC, C. 4, q. 2 i 3, c. 3. Dig. 22, 5, 21, 2. E. Loska, *Wiarygodność środków dowodowych w rzymskim procesie karnym okresu Wczesnego Cesarstwa*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza. Prawo 2020, t. 28, z. 110, s. 114.

¹⁰⁶ List został napisany w 603 r. – zob. P. Jaffé, *Regesta Pontificum Romanorum...*, 1530.

¹⁰⁷ CIC, C. 2, q. 1, c. 7.

rzyć osobom najniższego stanu, bez poddania ich badaniu cielesnemu (*uilissimis testibus sine corporali discussione credi non debeat*). Tym samym pozwalał legatowi na dopuszczenie badań cielesnych, gdyby konieczne było przesłuchanie osób najniższego stanu¹⁰⁸.

Zakończenie

Analizy tekstów prawnych i *dicta* przeprowadzone w zakresie przedmiotowej instytucji prawnej pozwalają na stwierdzenie, że głównym celem procesu w sprawach zarówno cywilnych, jak i karnych było dotarcie do prawdy o zdarzeniu będącym przedmiotem oskarżenia. Instytucja świadka, obok dokumentów, stanowiła istotny element procesu. Normy prawne nakazywały koniecznie oprzeć dochodzenie do prawdy o zeznania świadków. Osobom świadków prawo stawiało bardzo wysokie wymagania. Niezbędna była wolność od jakichkolwiek oskarżeń i podejrzeń. Nie mogły to być osoby złej sławy (*infames*). Należało uwzględniać także pozycję społeczną oraz stan zamożności. Musiały to być osoby o wysokim stopniu moralności. Wymagany był również odpowiedni wiek, zasadniczo było to 14 lat, a w jednym wypadku 20 lat. Przede wszystkim wymagano od świadków prawdomówności. Każda postać fałszowania zeznań zagrożona była sankcją karną, ekskomuniką, a w wypadku duchownych pozbawieniem stopnia święceń. Zeznania należało składać osobiście i zeznawać jasno i precyzyjnie tylko to, co świadek widział i słyszał, gdy był obecny przy zdarzeniu. Nie dopuszczano wcześniejszego spisywania zeznań, a następnie odczytywania ich w sądzie. Katalog osób, którym prawo zabraniało składania zeznań, był bardzo długi, od domowników, przez wrogów, przyjaciół i osoby podległe władztwu innych. Prawo zakazywało kategorycznie pełnienia funkcji świadka we własnej sprawie. Nie wolno było opierać procesu i wyroku na zeznaniach tylko jednego świadka.

Poszczególne normy prawne zawierają różne liczby świadków, od dwóch do siedemdziesięciu dwóch. Gracjan stał na stanowisku, że do dowiedzenia prawdy o zdarzeniu wystarczy dwóch lub trzech świadków. Świadców najniższego stanu mogli być poddawani badaniom cielesnym. Od świadków wymagano złożenia przysięgi, że będą mówili prawdę. W procesach kanonicznych nigdy nie wolno było dołączać do przysięgi próby wrzątku lub rozpalonego żelaza. Gracjan zawarł w *Dekrecie* dorobek jurysprudencki rzymskiej i kanonicznej do XII w. W jego nauce

¹⁰⁸ Tamże.

o świadkach odzwierciedla się troska sądownictwa rzymskiego i kościelnego o zachowanie zgodnej z prawem procedury procesowej, dotarcie do prawdy o zdarzeniu i wydanie sprawiedliwego wyroku. Wylączając oczywiste przestarzałe normy, nauka Gracjana o świadkach pozostaje nadal aktualna.

Bibliografia

- Burczak K., Dębiński A., Jońca M., *Łacińskie sentencje i powiedzenia prawnicze*, wyd. 3, Warszawa 2018.
- Concilia Galliae a. 314-506*, red. C. Munier, Corpus Christianorum, Series Latina, t. 148, Turnholti 1963.
- Corpus Iuris Canonici*, t. 1, red. E. Friedberg, Leipzig 1879 (repr. Graz 1959).
- Corpus Iuris Civilis*, red. P. Krüger, Th. Mommsen, t. 1-2, [b.m.] 1872.
- Dębiński A., *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2003.
- Jaffé P., *Regesta Pontificum Romanorum*, t. 1-2, red. G. Wattenbach, S. Loewenfeld, K. Kaltenbrunner, P. Ewald, Leipzig 1885-1888 (repr. Graz 1956).
- Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, wyd. 5 zm., Warszawa 2000.
- Liebs D., *Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter*, München 1998.
- Loska E., *Wiarygodność środków dowodowych w rzymskim procesie karnym okresu Wczesnego Cesarstwa*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza. Prawo 2020, t. 28, z. 110, DOI: 10.15584/znurprawo.2020.28.8.

Prawa dzieci do wyrażania własnych poglądów a prawa rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniemami – uwarunkowania prawnomiędzynarodowe

Children's rights to express their views and parents' rights to raise their children
in conformity with their own convictions – international legal conditions

Права детей на выражение собственных взглядов в сравнении с правами
родителей на воспитание детей в соответствии с их собственными убеждениями –
международно-правовые обоснования

Права дітей на вираження власних поглядів і право батьків виховувати дітей
відповідно до своїх переконань – міжнародно-правові умови

EWELENA CAŁA-WACINKIEWICZ

Dr hab., prof. Uniwersytetu Szczecińskiego

e-mail: ewelina.cala-wacinkiewicz@usz.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-5439-4653>

AGATA SZWED

Mgr, Uniwersytet Szczeciński

e-mail: agata.szwed@usz.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-3836-3646>

Streszczenie: Celem artykułu jest analiza relacji między prawem dzieci do wyrażania własnych poglądów a prawem rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniemami z perspektywy prawnomiędzynarodowej. Dokonano w nim interpretacji tekstów międzynarodowych z zakresu międzynarodowego prawa praw człowieka, bowiem oba zawarte w tytule prawa stanowią immanentną część katalogu podstawowych praw człowieka. Podjęte badania pozwolą określić prawdziwość hipotezy badawczej, zgodnie z którą wyznaczenie relacji między dwoma tytułowymi prawami ma każdorazowo charakter zindywidualizowany i uznaniowy oraz jest raczej konsekwencją czynników społecznych aniżeli prawnych, przy uwzględnieniu gwarancji wynikających z aktów prawno-człowieczych.

Słowa kluczowe: prawa dziecka, prawo do własnych poglądów, prawo rodziców do wychowywania dzieci, prawa człowieka

Summary: The aim of this paper is to analyze the relationship between the right of children to express their own views and the right of parents to raise their children in accordance with their own convictions from an international legal perspective. The analysis and interpretation of international texts in the field of international human rights law will enable the realisation of the aim of the paper, as both rights included in the title constitute an immutable part of the catalogue of fundamental human rights. The research carried out will make it possible to determine the truthfulness of the research hypothesis, according to which the determination of the relation between the two title rights is in each case of an individualised and discretionary character and results from social rather than legal factors, taking into consideration the guarantees resulting from legal and human rights acts.

Key words: children's rights, right to one's own opinion, parents' right to bring up their children, human rights

Резюме: Цель данной статьи – проанализировать взаимосвязь между правами детей на выражение собственных взглядов и правами родителей на воспитание детей в соответствии с их собственными убеждениями с международно-правовой точки зрения. В ней интерпретируются международные тексты в области международного права прав человека, поскольку оба анализируемые права, являются имманентной частью каталога основных прав человека. Проведенное исследование позволит определить истинность гипотезы исследования, согласно которой определение соотношения между двумя вынесенными в заглавие правами, в каждом случае носит индивидуализированный и дискреционный характер и является скорее следствием социальных, чем правовых факторов, с учетом гарантий, вытекающих из законодательных и правозащитных актов.

Ключевые слова: права ребенка, право на собственное мнение, право родителей на воспитание детей, права человека

Резюме: Метою статті є аналіз співвідношення між правом дітей на висловлення власних поглядів і правом батьків виховувати дітей відповідно до своїх переконань з міжнародно-правової точки зору. В статті інтерпретовано міжнародні тексти в галузі міжнародного права прав людини, оскільки обидва права, які розглядаються, є невід'ємною частиною каталогу основних прав людини. Проведене дослідження дозволить визначити істинність гіпотези дослідження, згідно з якою визначення співвідношення між двома титульними правами кожного разу є індивідуалізованим та дискреційним і є наслідком більше соціальних, а не юридичних факторів, з урахуванням гарантій, що передбачається правовими актами з прав людини.

Ключові слова: права дитини, право на власні погляди, право батьків на виховання дітей, права людини

Wstęp

Książd prof. dr hab. Henryk Misztal wśród licznych problemów badawczych, które uczynił przedmiotem swojego naukowego poznania¹, za szczególnie doniosłe uznawał te z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, odnosząc je do skomplikowanej materii prawno-człowieczej. W pogłębionej warstwie swoich analiz dostrzegał wagę nie tylko praw człowieka jako takich, ale nade wszystko zgłębiał rudymentalne kategorie normatywne, sytuując w ich centrum wolność i jej podporządkowując poszczególne kategorie szczegółowe. Zakresem przedmiotowym swoich konstatacji Książd Profesor obejmował przede wszystkim prawo polskie, ale w Jego bogatym dorobku znaleźć można także odniesienia do prawa międzynarodowego. To ostatnie stanowi wystarczający asumpt ku temu, by w tekście poświęconym pamięci Książ-

¹ H. Misztal, *Prawa rodziny w zakresie wychowania dzieci*, w: *Katecheza dzisiaj. Problemy prawne i teologiczne*, red. W. Janiga, A. Mezglewski, Krosno-Sandomierz 2000, s. 13–31; H. Misztal, *Gwarancje prawa międzynarodowego i polskiego w zakresie uprawnień rodziców do religijnego wychowania dzieci*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2000, t. 1, s. 5–20; H. Misztal, *Prawo rodziców do wychowania dzieci*, w: *Iustitia civitatis fundamentum. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wiesława Chrzanowskiego*, red. H. Cioch, A. Dębiński, J. Chaciński, Lublin 2003, s. 555–571; H. Misztal, *Prawo rodziców do wychowania dzieci według własnych przekonań*, *Teza Komisji Prawniczej* 2009, t. 2, s. 64–75; H. Misztal, *Wolność rodziców do wychowania religijnego i moralnego dzieci zgodnie z ich przekonaniami*, *Przegląd Prawno-Ekonomiczny* 2012, nr 4 (21), s. 6–13.

dza Profesora podjąć próbę nakreślenia relacji między prawem dzieci do wyrażania własnych poglądów a prawem rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem, badania osadzając w prawnomiędzynarodowej perspektywie. Jest to tym bardziej uprawnione, że tytułowe prawa stanowią immanentną część podstawowych praw człowieka. Realizacja tak sformułowanego celu badawczego ukaże, czy między wskazanymi kategoriami – na gruncie normatywnym – zachodzi sprzeczność, czy też wręcz przeciwnie, takie zestawienie przedmiotowych praw stanowi naturalną konsekwencję przyjętego statusu praw dziecka, praw ujmowanych jako szczególna kategoria praw człowieka. Uszczegóławiając, na czym polega zatem – z jednej strony – istota prawa dzieci do wyrażania własnych poglądów, z drugiej zaś – prawa rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem? W jaki sposób prawa te są gwarantowane przez prawo międzynarodowe oraz czy regulacje prawno-człowiecze wyznaczają między nimi granice?

Powyższe pytania badawcze muszą zostać wsparte dwiema hipotezami, które w toku analiz – poprzez ich confirmację bądź falsyfikację – ukierunkują rozważania. Czy – w świetle powyższego – zasadna jest konstatacja, że tytułowe prawa współlistnieją i uzupełniają się w systemie prawa, a w przypadku konfliktu między nimi prawo rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem nie jest ujmowane jako prawo absolutne. I czy nie jest tak, że wyznaczenie relacji między tytułowymi prawami ma w pewnym stopniu każdorazowo zindywidualizowany i uznaniowy charakter, stanowiący pochodną społecznych uwarunkowań owych praw, objętych gwarancjami płynącymi z ochrony praw człowieka.

W opracowaniu wykorzystana zostanie metoda badań dogmatycznych (badanie obowiązującego prawa – analiza aktów prawnomiędzynarodowych, obowiązujących w powyżej nakreślonym obszarze) i metoda badań prawnooporównawczych (wykazanie podobieństw i różnic w regulacjach prawnych w zakresie omawianej problematyki).

1. Prawo do wyrażania własnych poglądów

Prawo do posiadania i wyrażania własnych poglądów zaliczane jest do pierwszej generacji praw człowieka, będąc w swej istocie jednym z podstawowych praw osobistych. Wpisuje się ono *in extenso* w formułowane w regulacjach prawno-człowieczych gwarancje wolności słowa oraz wolności myśli, sumienia i wyznania², które posta-

² Formułowane w tekstach międzynarodowych także jako wolność myśli, sumienia i religii czy wolność wypowiedzi.

nowieniami aktów prawa międzynarodowego gwarantowane są „każdemu”³ – czyli zarówno dzieciom⁴, jak i rodzicom⁵. Normatywne umocowanie wskazanych wolności jest dość silne i odnaleźć je można w art. 18 i 19 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r.⁶, art. 18 i 19 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, podpisanego w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r.⁷ oraz w art. 9 i 10 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, podpisanej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r.⁸, a także w art. 10 i 11 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej, przyjętej w jej pierwotnym brzmieniu dnia 7 grudnia 2000 r.⁹ Zaznaczyć jednak trzeba, że opisywane prawo nie ma absolutnego charakteru, podlegając ograniczeniom podyktowanym m.in. ochroną bezpieczeństwa państwowego lub porządku publicznego, zdrowia i moralności publicznej oraz praw i wolności innych osób¹⁰. Nakłada się przy tym na władze państwowe obowiązek wprowadzenia ograniczeń w przedmiotowym zakresie jedynie w formie ustawowej oraz w sytuacji, kiedy jest to konieczne bądź niezbędne.

Powyższe uprawnia do stwierdzenia, że dzieciom z racji ich statusu przysługują nie tylko prawa przynależne każdemu (wszystkim ludziom), ale także są one podmiotem praw im tylko dedykowanych, poprzez które przynależna dzieciom ochrona prawna zostaje dodatkowo wzmocniona. Owo wzmocnienie w zakresie prawa do wyrażania własnych poglądów wyinterpretować można z art. 24 ust. 1 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej¹¹ oraz – co warto podkreślić – z art. 12, 13 i 14 Konwencji o prawach dziecka przyjętej dnia 20 listopada 1989 r.¹² Przedmiotowe przepisy zarówno potwierdzają, że kategorii wyrażania opinii przez dzieci

³ Por. art. 2 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, art. 2 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, art. 1 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

⁴ W niniejszej pracy pojęcie dziecka będzie stosowane do wszystkich osób, które nie ukończyły 18. roku życia, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletniość – zgodnie z art. 1 Konwencji o prawach dziecka.

⁵ Pod pojęciem tym Autorzy artykułu mają na myśli nie tylko rodziców biologicznych, lecz także rodziców adopcyjnych, opiekunów prawnych oraz inne osoby prawnie odpowiedzialne za dziecko.

⁶ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217/III A przyjęta i proklamowana w dniu 10 grudnia 1948 r.

⁷ Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

⁸ Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284.

⁹ Dz. Urz. UE C 83 z 30.03.2010, s. 389–403.

¹⁰ Por. art. 29 ust. 2 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, art. 18 ust. 3 i art. 19 ust. 3 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, art. 10 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, art. 13 ust. 2 i art. 14 ust. 3 Konwencji o prawach dziecka.

¹¹ Art. 24 ust. 1 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej: „Dzieci mają prawo do takiej ochrony i opieki, jaka jest konieczna dla ich dobra. Mogą one swobodnie wyrażać swoje poglądy. Poglądy te są brane pod uwagę w sprawach, które ich dotyczą, stosownie do ich wieku i stopnia dojrzałości”.

¹² Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526.

nadano normatywny charakter, a ponadto, że ich prawo w tym zakresie *expressis verbis* wynika z regulacji prawnych, zgodnie z którymi poglądy dziecka brane są pod uwagę we wszystkich sprawach jego dotyczących, stosownie do jego wieku i stopnia dojrzałości. Wyrazem przewidzianej na gruncie normatywnym gwarancji jest chociażby zapewnienie możliwości wypowiedzania się w każdym postępowaniu sądowym, zgodnie z przepisami prawa wewnętrznego. Znaczenia wskazanych regulacji prawnych nie sposób przecenić nie tylko w warstwie normatywnej, na co wskazano, ale nade wszystko w warstwie społecznej, odnoszącej się do budowania tożsamości dzieci i rozwijania ich umiejętności samodecydowania, a także kształtowania postawy wzrastania w przeświadczeniu o przysługujących prawach i obowiązkach.

2. Prawo do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem

Truizmem jest twierdzenie, że podstawowym środowiskiem kształtowania postaw i rozwoju osobowości jest rodzina. W art. 12 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka podkreśla się, że nie wolno ingerować samowolnie w czyjekolwiek życie prywatne, rodzinne, domowe¹³, a w art. 16 ust. 3 tegoż aktu, że rodzina jest naturalną i podstawową komórką społeczeństwa i ma prawo do ochrony ze strony społeczeństwa i państwa¹⁴. Dzieci mają zatem nie tylko prawo do wychowywania się w rodzinie¹⁵, ale nade wszystko – na co zwraca się uwagę w preambule Konwencji o prawach dziecka – „dziecko dla pełnego i harmonijnego rozwoju swojej osobowości powinno wychowywać się w środowisku rodzinnym, w atmosferze szczęścia, miłości i zrozumienia”. Oznacza to, że każdy z rodziców ma nie tylko moralny, ale i normatywny obowiązek z jednej strony zapewnienia dziecku odpowiedniego dobra i zaspokajania jego potrzeb, z drugiej zaś ponoszenia wspólnej odpowiedzialności za wychowanie i rozwój dziecka¹⁶. Wychowanie dziecka pozostaje zatem nie tylko prawem, ale nade wszystko obowiązkiem rodziców, wyrażonym normatywnie na

¹³ Por. art. 17 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych.

¹⁴ Por. art. 23 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, art. 10 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, preambuła Konwencji o prawach dziecka.

¹⁵ Por. art. 24 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych: „Każde dziecko [...] ma prawo do środków ochrony, jakich wymaga status małoletniego, ze strony rodziny, społeczeństwa i Państwa”.

¹⁶ Por. art. 18 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka.

gruncie obowiązujących aktów prawnych, w tym tych prawno-człowieczych. Odpowiedzialność państwa w tym zakresie ma zatem jedynie charakter subsydiarny i występuje wtedy, kiedy rodzice nie żyją albo nieprawidłowo wypełniają swoje obowiązki¹⁷, a zatem w sytuacjach, których istota uzasadnia ingerencję instytucji państwa w tę sferę.

Ukazanie istoty analizowanego prawa wymaga doprecyzowania znaczenia pojęcia wychowania, które musi być rozumiane jako „świadomie organizowana działalność społeczna, oparta na stosunku wychowawczym między wychowankiem a wychowawcą, której celem jest wywoływanie zamierzonych zmian w osobowości wychowanka. Zmiany te obejmują zarówno stronę poznawczo-instrumentalną, związaną z poznaniem rzeczywistości i umiejętnością oddziaływania na nią, jak i stronę emocjonalno-motywacyjną, która polega na kształtowaniu stosunku człowieka do świata i ludzi, jego przekonań i postaw, układu wartości i celu życia. Proces wychowania uwarunkowany jest wieloma czynnikami. Wiąże się przede wszystkim ze zrozumieniem przez jednostkę określonych norm społeczno-moralnych oraz nadaniem tym normom [...] znaczenia osobistego”¹⁸. Biorąc za podstawę przytoczony sposób rozumienia pojęcia wychowania, wskazać warto, że prawo do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami obejmuje pewien zespół praw, do którego zaliczyć można prawo do przekazywania własnych wartości (światopoglądowych, filozoficznych, moralnych itp.), prawo do wyboru szkoły i sposobu nauczania, prawo do wyboru ochrony zdrowia i zabezpieczenia praw socjalnych, prawo do organizacji życia religijnego. Oznacza to, że tytułowe prawo do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami stanowi pewien konglomerat praw, będąc w tym ujęciu zbiorczą kategorią normatywną. Takie stanowisko daje się wyinterpretować z postanowienia art. 26 ust. 3 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka¹⁹, art. 5 ust. 1 pkt b Konwencji w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty, sporządzonej w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r.²⁰, a także art. 18

---

¹⁷ Por. art. 19 Konwencji o prawach dziecka. Zob. S.L. Stadniczeńko, *Prawo dziecka do wychowania w rodzinie*, w: *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. S.L. Stadniczeńko, Warszawa 2015, s. 87–88; T. Smyczyński, *Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji*, Państwo i Prawo 1997, z. 11–12, s. 190.

¹⁸ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007, s. 445.

¹⁹ Art. 26 ust. 3 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka: „Rodzice mają prawo pierwszeństwa w wyborze nauczania, które ma być dane ich dzieciom”.

²⁰ Dz. U. z 1964 r. Nr 40, poz. 268. Art. 5 ust. 1 pkt b: „Rodzice i w odpowiednich przypadkach prawni opiekunowie powinni mieć możliwość, po pierwsze – w granicach zakreślonych ustawodawstwem każdego państwa – swobodnego posyłania swoich dzieci nie do państwowych, lecz do innych zakładów nauczania, odpowiadających minimalnym wymaganiom ustalonym lub zatwierdzonym przez właściwe organy oświatowe, i po drugie – zapewnienie religijnego i moralnego wychowania dzieci

ust. 4 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych²¹ czy art. 13 ust. 3 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, podpisanego w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r.²² oraz art. 2 Protokołu nr 1 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności i art. 5 Konwencji o prawach dziecka. Korzystanie z prawa do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi poglądami nie może stać – mimo swojego charakteru – w sprzeczności z postanowieniami i celami innych aktów prawno-człowieczych. W tym zakresie ma ono nadrzędny charakter, wyznaczając pewną pożądaną relację w kontekście ewentualnego konfliktu między obowiązującymi przepisami.

Warto w tym miejscu zauważyć, że o ile wychowanie dzieci stanowi zarówno prawo, jak i obowiązek rodziców, to wychowanie dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem jest jedynie uprawnieniem, nie zaś obowiązkiem, co zdecydowanie osłabia status wskazanego prawa na gruncie praw człowieka. Rodzice muszą bowiem zapewnić ogólnie pojmowane dobro i rozwój dziecka, ale mogą je wychowywać w sposób nie zawsze spójny ze swoimi przekonaniem – szczególnie jeśli są oni przykładowo wyznawcami różnych religii czy poglądów politycznych²³. Jak słusznie podkreśla A. Jakuszczyk, uprawnienia wychowawcze rodziców nie mają charakteru absolutnego²⁴. W przypadku niezgodności przekonania rodziców z prawem wewnętrznym oraz uzewnętrznienia ich w sposób sprzeczny z prawem (np. propagowanie w Polsce programów partii totalitarnych)²⁵, władze publiczne mają obowiązek podejmowania środków, zmierzających do ograniczenia wpływu rodziców

---

zgodnie z ich osobistymi przekonaniem; nikomu indywidualnie ani żadnej grupie osób jako całości nie należy narzucać religijnego wychowania, niezgodnego z ich przekonaniem”.

²¹ Art. 18 ust. 4 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych: „Państwa Strony niniejszego Paktu zobowiązują się do poszanowania wolności rodziców lub, w odpowiednich przypadkach, opiekunów prawnych do zapewnienia swym dzieciom wychowania religijnego i moralnego zgodnie z własnymi przekonaniem”.

²² Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169. Art. 13 ust. 3: „Państwa Strony niniejszego Paktu zobowiązują się do poszanowania wolności rodziców lub w odpowiednich przypadkach opiekunów prawnych, wyboru dla swych dzieci szkół innych niż szkoły założone przez władze publiczne, ale odpowiadających minimalnym wymaganiom w zakresie nauczania, jakie mogą być ustalone lub zatwierdzone przez Państwo, jak również zapewnienia swym dzieciom wychowania religijnego i moralnego, zgodnie z własnymi przekonaniem”.

²³ Por. Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej i Rada Europy, *Podręcznik prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka*, Luksemburg 2019, s. 40–41, https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_rights_child_POL.pdf [dostęp: 5.01.2022 r.].

²⁴ A. Jakuszczyk, *Prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem i wolność sumienia i religii dzieci w Konstytucji RP oraz w Konwencji o prawach dziecka*, Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania 2013, t. 3, s. 121.

²⁵ Por. art. 13 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

na kształtowanie przekonań dziecka²⁶, co stanowi najbardziej jaskrawy przejaw formalnej możliwości ograniczenia omawianego prawa.

3. Relacje między tytułowymi prawami

Obowiązek respektowania prawa dzieci do wyrażania własnych poglądów (tj. ich wolności słowa, myśli, sumienia i wyznania) nie w każdej sytuacji będzie stał w sprzeczności z prawem rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Z jednej strony ukierunkowanie rozwoju dziecka, z drugiej zaś zbieżność poglądów dziecka z poglądami rodziców w korzystaniu z wyżej wymienionego prawa, wyklucza ewentualne sytuacje konfliktowe w zakresie tytułowych praw. Niemniej w praktyce ustalenie relacji między nimi może być nie tylko problematyczne, ale nade wszystko konfliktogenne, jeśli zbieżność tych poglądów nie występuje. Problem ten nie tylko nie daje się rozstrzygnąć na gruncie *stricte* prawnym, ale także w szeroko podjętym dyskursie społeczno-politycznym budzi kontrowersje i rozbieżności w ocenie, dotyczącej chociażby granicy prawa rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Dlatego też można stwierdzić, że problem ten jest dość silnie zakotwiczony w sferze *stricte* aksjologicznej, dotykając wartości wyznawanych przez każdego z nas. W tym ujęciu, na gruncie normatywnym nie sposób wyznaczyć granic realizacji wskazanego prawa rodziców czy zdefiniować owo prawo, dając egzemplifikację konkretnych zachowań, chociażby ze względu na indywidualnie posiadane poglądy. Czy międzynarodowe prawo praw człowieka jest zatem w stanie wyznaczyć relacje między dwoma tytułowymi prawami?

Przed wszystkim należy zauważyć, że korzystanie z prawa wolności słowa, myśli, sumienia czy wyznania jest gwarantowane na mocy aktów międzynarodowego prawa praw człowieka w formie ogólnego zakazu dyskryminacji – także ze względu na wiek²⁷. Niemniej jednak, mimo że dzieci posiadają prawo do wyrażania własnych

²⁶ B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 300; cyt. za: A. Jakuszczyk, *Prawo rodziców...*

²⁷ Przesłanka wieku nie jest często wpisana *expressis verbis* w aktach prawno-człowieczych, ale kwalifikuje się do „innych przyczyn” wykluczających jakąkolwiek dyskryminację przy korzystaniu z praw i wolności. Zob. art. 2 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, art. 2 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, art. 2 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Ekonomicznych, art. 14 i art. 1 Protokołu nr 14 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, art. 21 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej, art. 2 Konwencji o prawach dziecka.

poglądów, to branie tych poglądów pod uwagę przez rodziców oraz władze państwowe zostało na gruncie art. 24 ust. 1 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz art. 12 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka ograniczone w postaci wprowadzenia nieodkrytej klauzuli: „stosownie do wieku i stopnia dojrzałości dziecka”. Klauzula ta stanowi zatem z jednej strony ograniczenie prawa do wyrażania przez dzieci własnych poglądów, z drugiej zaś ograniczenie prawa rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem. Rodzice muszą bowiem brać pod uwagę zdanie dziecka, stosowanie do jego wieku i stopnia dojrzałości, jakkolwiek to ostatnie rozumieć. Za P. Winczorkiem można przyjąć, że celem przepisu nakładającego na rodziców obowiązek uwzględniania stopnia dojrzałości dzieci oraz ich wolności sumienia i wyznania jest zapewnienie im ochrony przed presją nakierowaną na przyjęcie przez nie określonych poglądów wyznawanych przez rodziców, których nie podzielają²⁸. Nie stanowi to chyba jednak wystarczającej – pełnej – prawnej możliwości zabezpieczenia praw dziecka jako takich, ale na gruncie normatywnym wydaje się jedynym możliwym rozwiązaniem legislacyjnym, pozostawiającym margines uznaniowości niezbędny w warstwie stosowania przepisów prawa.

Przywoływane w niniejszym opracowaniu akty prawnomiędzynarodowe nie zawierają wskazówek interpretacyjnych, w jaki sposób wyznaczyć stopień dojrzałości dziecka. Nie przyjęto także definicji legalnej tegoż pojęcia, stąd jedyną możliwością jakiegokolwiek doprecyzowania jego znaczenia jest sięgnięcie na grunt przepisów prawa krajowego, określających pełnoletniość bądź zdolność do czynności prawnych (np. w Polsce do tych ustanawiających ograniczoną [13 lat] i pełną [18 lat] zdolność do czynności prawnych)²⁹. Należy mieć jednak świadomość, że o ile „zabieg” ten znajdzie zastosowanie względem prawa do wyrażania własnych opinii politycznych i korzystania z praw wyborczych, to nie znajdzie zastosowania względem prawa do wyrażania poglądów religijnych (prawo katolickie dopuszcza udzielenie sakramentu bierzmowania osobom niepełnoletnim³⁰, w Polsce 16-latkom). Pod uwagę należy wziąć zatem nietrudno zauważalną właściwość, że świadomość dziecka co do formułowania i wyrażania własnych poglądów wzrasta wraz z jego wiekiem – można więc mówić o większej odpowiedzialności rodziców za postawy dzieci względem tych najmłodszych, a mniejszej względem nastolatków. Wobec

²⁸ P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2002, s. 67; cyt. za: A. Jakuszczyk, *Prawo rodziców...*, s. 123. Autor odwołuje się do Konstytucji RP, ale można ten pogląd przenieść na grunt przywoływanych w artykule regulacji prawnomiędzynarodowych.

²⁹ Art. 11 i art. 15 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz. U. z 1964 r. Nr 16, poz. 93.

³⁰ Sakrament nazywany także sakramentem dojrzałości chrześcijańskiej. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983 r.), AAS 75(1983), pars II, s. 1–317. *Kodeks Prawa Kanonicznego, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*, Poznań 1984, kan. 889–891.

tego, wraz z postępującym procesem dorastania, dziecko powinno coraz bardziej świadomie decydować o swoich poglądach (np. religijnych), a rola rodziców powinna stopniowo się zmniejszać³¹.

Także w orzecznictwie sądów międzynarodowych trudno doszukiwać się wskazania istoty tytułowych praw, jak również wyznaczenia między nimi jednoznacznych granic i ich wzajemnego oddziaływania. I choć Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC) wielokrotnie rozpatrywał sprawy, w których odnosił się do nich³², przede wszystkim w sprawach na gruncie art. 8 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (tj. prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego), odnosząc prawo dzieci do wyrażania własnych poglądów wobec utrzymania więzi i kontaktów z rodzicami, to we wskazanym orzecznictwie brak jest wskazówek interpretacyjnych umożliwiających odtworzenie istoty analizowanych praw i relacji między nimi. Podejmując próbę wyznaczenia relacji między – symplifikując – prawami rodziców a prawami dzieci, warto odnieść się do wyroku z dnia 3 grudnia 2015 r. w sprawie M. i M. przeciwko Chorwacji³³. Trybunał rozstrzygał w nim o konflikcie między prawem do osobistej autonomii rodziców a dzieci. Uznał, że prawo to „w przypadku dorosłych oznacza prawo do wyboru sposobu prowadzenia własnego życia, pod warunkiem, że nie narusza to w sposób niezasadny praw i wolności innych – ma inny zakres niż w przypadku dzieci. Dzieciom brakuje pełnej autonomii dorosłych, ale są one niemniej jednak podmiotem praw [...]. Ta ograniczona autonomia w przypadku dzieci, która stopniowo wzrasta wraz ze zmieniającą się dojrzałością, jest wykonywana przez ich prawo do konsultacji i wysłuchania”. Trybunał potwierdza zatem, że dzieci są samoistnym podmiotem stosunków prawnych, ale ich zdolność do decydowania o sobie (*a posteriori* – korzystanie z prawa do wyrażania własnych poglądów) jest ograniczona. Powinna ona wzrastać wraz z wiekiem osoby niepełnoletniej, co sąd ten potwierdził również w wyroku z dnia 25 stycznia 2011 r. w sprawie Płaza przeciwko Polsce. Trybunał konstatawał w nim, że „w odniesieniu do bardzo młodych dzieci to przede wszystkim sądy, w świetle dostępnych im dowodów, dokonują obiektywnej oceny, czy kontakty dziecka z rodzicem powinny być popierane i utrzymywane, czy też nie.

³¹ A. Łopatka, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii*, Warszawa 1995, s. 24.

³² Zob. wyroki ETPC: z dnia 8 lipca 2003 r. w sprawie Sahin v. Niemcy, skarga nr 30943/96; z dnia 25 stycznia 2000 r. w sprawie Ignaccolo-Zenide v. Rumunia, skarga nr 31679/96 i opinia odrębna sędziego R. Maruste, w której podkreśla on, że gdy interesy rodziców są sprzeczne, poglądy i preferencje dzieci muszą być odpowiednio wysłuchane i wzięte pod uwagę w postępowaniu i przy podejmowaniu decyzji ich dotyczących; z dnia 4 stycznia 2013 r. w sprawie Harroudj v. Francja, skarga nr 43631/09; Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej i Rada Europy, *Podręcznik prawa europejskiego...*, s. 77–97, 253–258 i przywołane tam orzecznictwo.

³³ Skarga nr 10161/13, pkt 171.

Jednakże, wraz z upływem czasu, w miarę dojrzewania dzieci i kształtowania się u nich zdolności formułowania swoich własnych opinii na temat kontaktów z rodzicami, sądy powinny przywiązywać należyłą wagę również do poglądów i odczuć dzieci oraz do ich prawa do poszanowania dla ich życia osobistego³⁴.

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) posiada bardzo niewielki dorobek orzeczeń w sprawach dotyczących dzieci, które to rozstrzygał głównie w drodze odpowiedzi na pytania prejudycjalne z obszaru polityki migracyjnej bądź odwołań do przepisów Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej, odnoszących się do praw dzieci. W żaden sposób nie zdefiniował jednak tytułowych praw, potwierdzając jedynie, że obowiązkiem państw jest zapewnienie procedur i warunków prawnych, pozwalających dziecku na swobodne wyrażenie jego poglądów, które w ewentualnym postępowaniu sądowym będą brane pod uwagę w stopniu odpowiadającym wiekowi i dojrzałości dziecka³⁵.

Judykatura ETPC i TSUE nie ukazuje zatem – zgodnie z powyższym – istoty prawa dzieci do wyrażania własnych poglądów, ani też prawa rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem. Sądy międzynarodowe, posługując się jedynie tymi kategoriami, nie definiują ich, pozostawiając szeroki margines interpretacji zarówno rodzicom, jak i organom państwowym. Stoją jednak na straży gwarancji proceduralnych, zawartych w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności czy Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej (oraz pośrednio – Konwencji o prawach dziecka), przede wszystkim w aspekcie prawa dzieci do bycia wysłuchanymi, stosownie do ich wieku i dojrzałości.

Jeżeli zatem obowiązujące przepisy prawne nie dają wskazówek interpretacyjnych, w jaki sposób wyważyć uprawnienia wychowawcze rodziców oraz prawo do wyrażania (i respektowania) poglądów dziecka, to pozostaje przyjąć, że czynność ta wynika z władzy rodzicielskiej i pozostaje w gestii rodziców (o ile nie stoi w sprzeczności z prawem krajowym i międzynarodowym) oraz ma charakter wysoce zindywidualizowany. Zakres praw dziecka powinien być stale rozszerzany wraz z jego rozwojem oraz wzrostem jego zdolności do samodzielnego korzystania z własnych praw³⁶. Ostatecznie o rozwiązaniu konfliktu między prawem dzieci do wyrażania własnych poglądów a prawem rodziców do wychowywania dzieci

³⁴ Skarga nr 18830/07, pkt 71.

³⁵ Zob. wyroki TSUE: z dnia 7 grudnia 2010 r. w sprawie Joseba Andoni Aguirre Zarraga v. Simone Pelz, C-491/10 PPU (wraz z opinią Rzecznika Generalnego Yves'a Bota); z dnia 11 lipca 2008 r. w sprawie Inga Rinau (pytanie prejudycjalne), C-195/08 PPU; Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej i Rada Europy, *Podręcznik prawa europejskiego...*, s. 30–31, 251–253 i przywołane tam orzecznictwo.

³⁶ Por. A. Jakuszczyk, *Prawo rodziców...*, s. 116.

zgodnie z własnymi przekonaniemmi decydują więc bardziej czynniki społeczne aniżeli prawne³⁷. Trudno zatem – nawet formułując wnioski *de lege ferenda* – postulować o to, by regulacje prawne z zakresu prawa krajowego, jak i międzynarodowego dawały normatywną podstawę rozstrzygnięcia ewentualnych konfliktów, mogących powstawać w codziennym życiu.

Co bardzo istotne, mimo że prawo pozostawia rodzicom szeroki margines swobody w zakresie wyznaczania relacji między obydwojma tytułowymi prawami, to dokonywać się to powinno każdorazowo przy uwzględnieniu najlepszego interesu dziecka. Obejmuje on szeroko pojęty dobrobyt dziecka i zależy od wielu okoliczności, takich jak wiek, poziom dojrzałości, wsparcie rodziców czy indywidualne doświadczenia³⁸. Gwarancje takiego stanowiska odnaleźć można w art. 24 ust. 2 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej i art. 3 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka. Przychyła się ku temu także bogate orzecznictwo ETPC³⁹ oraz TSUE⁴⁰, w świetle którego we wszystkich decyzjach dotyczących dzieci kierowanie się ich najlepszym interesem powinno być najważniejsze i może przeważać nad interesem rodziców.

---

³⁷ Por. M. Dyrdół, *Relacje rodzice – dziecko i ich prawne konteksty*, Wychowanie w Rodzinie 2014, t. 10, nr 2, s. 290.

³⁸ Zob. wyrok ETPC z dnia 6 lipca 2010 r. w sprawie Neulinger i Shuruk v. Szwajcaria, skarga nr 41615/07, pkt 49–64. Por. J. Eekelaar, J. Tobin, *Art. 3 The Best Interests of the Child*, w: *The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary*, red. J. Tobin, Oxford 2019, s. 73–106; W. Vandenhoe, G. Türkelli, *The Best Interests of the Child*, w: *The Oxford Handbook of Children's Rights Law*, red. J. Todres, S. King, Oxford 2020, s. 205–221; UNHCR, *2021 UNHCR Best Interests Procedure Guidelines: Assessing and Determining the Best Interests of The Child*, 2021, <https://www.refworld.org/docid/5c18d7254.html> [dostęp: 5.01.2022 r.].

³⁹ Zob. wyroki ETPC: z dnia 21 marca 2011 r. w sprawie Anayo v. Niemcy, skarga nr 20578/07; z dnia 10 czerwca 2008 r. w sprawie Kearns v. Francja, skarga nr 35991/04; z dnia 3 października 2014 r. w sprawie Jeunesse v. Niderlandy, skarga nr 12738/10; z dnia 23 czerwca 2008 r. w sprawie Maslov v. Austria, skarga nr 1638/03; z dnia 26 września 2014 r. w sprawie Mennesson v. Francja, skarga nr 65192/11; z dnia 12 kwietnia 2006 r. w sprawie Mizzi v. Malta, skarga nr 26111/02; z dnia 19 czerwca 2012 r. w sprawie Popov v. Francja, skarga nr 39472/07 i 39474/07; z dnia 26 listopada 2013 r. w sprawie X v. Łotwa, skarga nr 27853/09. Por. M. Leloup, *The Principle of the best Interests of the Child in the Expulsion Case Law of the European Court of Human Rights: Procedural Rationality as a Remedy for Inconsistency*, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2019, t. 37, z. 1, s. 50–68.

⁴⁰ Zob. wyroki TSUE: z dnia 5 października 2010 r. w sprawie J. McB v. L. E., C-400/10 PPU; z dnia 23 października 2009 r. w sprawie Jasna Detiček v. Maurizio Sgueglia, C-403/09 PPU; z dnia 27 czerwca 2006 r. w sprawie Parlament Europejski v. Rada Unii Europejskiej, C-540/03; MA, BT, DA v. Secretary of State for the Home Department, C-648/11. Opinie Rzeczników Generalnych: z dnia 23 lutego 2021 r. w sprawie SS v. MPC, C-603/20 PPU; z dnia 4 czerwca 2020 r. w sprawie Staatsanwaltschaft Heilbronn v. ZW, C-454/19; z dnia 4 marca 2020 r. w sprawie LM v. Centre public d'action sociale de Seraing, C-402/19; z dnia 20 września 2018 r. w sprawie UD v. XB, C-393/18 PPU.

Zakończenie

Powyższe analizy pozwoliły potwierdzić sformułowane na wstępie hipotezy badawcze. Zarówno prawo dzieci do wyrażania własnych poglądów, jak i prawo rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami zagwarantowane są w uniwersalnych aktach prawnych zaliczanych do międzynarodowego prawa praw człowieka. Oba mogą wpływać na siebie i uzupełniać się, nie generując przy tym konfliktów. Jednak gdy tytułowe prawa stoją względem siebie w sprzeczności, należy pamiętać o tym, że prawo rodziców do wychowywania dzieci nie ma charakteru absolutnego.

Korzystanie dzieci z wolności słowa, myśli, sumienia czy wyznania zależy od ich rozwijających się zdolności i stopnia dojrzałości do wyrażania własnych poglądów. Nie jest to jednak uzależnione od uzyskania zdolności do czynności prawnych na gruncie prawa wewnętrznego poszczególnych państw. Postulatem *de lege ferenda* jest jednakże wprowadzenie definicji legalnej pojęcia dojrzałości dziecka wraz z dookreśleniem jej stopniowości i granic wiekowych.

Badania wykazały, że w świetle prawa międzynarodowego publicznego nie jest możliwe wyznaczenie ścisłych normatywnych granic między prawem dzieci do wyrażania własnych poglądów a prawem rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Czynność ta ma każdorazowo charakter zindywidualizowany i uznaniowy oraz wynika bardziej z czynników pozaprawnych aniżeli prawnych. Wiodącym wyznacznikiem w tym zakresie jest kierowanie się zabezpieczeniem najlepszego interesu dziecka, co potwierdzają zarówno postanowienia aktów prawnomiędzynarodowych, jak i międzynarodowa judykatura.

Niniejszy artykuł, wpisując się w dyskurs podjęty przez Księdza Profesora Henryka Misztala, stanowi zatem nie tylko próbę odniesienia się na gruncie naukowym do praw rodziców i dzieci, ale nade wszystko jest formą naukowego uznania dorobku Księdza Profesora, który wiele lat swojej pracy poświęcił zagadnieniom rodziny i dotyczącym jej problemom.

Bibliografia

- Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej i Rada Europy, *Podręcznik prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka*, Luksemburg 2019, https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_rights_child_POL.pdf [dostęp: 5.01.2022 r.].
- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2012.

- Dyrdół M., *Relacje rodzice – dziecko i ich prawne konteksty*, Wychowanie w Rodzinie 2014, t. 10, nr 2.
- Eekelaar J., Tobin J., *Art. 3 The Best Interests of the Child*, w: *The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary*, red. J. Tobin, Oxford 2019.
- Jakuszewicz A., *Prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem i wolność sumienia i religii dzieci w Konstytucji RP oraz w Konwencji o prawach dziecka*, Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania 2013, t. 3.
- Leloup M., *The Principle of the best Interests of the Child in the Expulsion Case Law of the European Court of Human Rights: Procedural Rationality as a Remedy for Inconsistency*, Netherlands Quarterly of Human Rights 2019, t. 37, z. 1, <https://doi.org/10.1177/0924051918820986>.
- Łopatka A., *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii*, Warszawa 1995.
- Miształ H., *Gwarancje prawa międzynarodowego i polskiego w zakresie uprawnień rodziców do religijnego wychowania dzieci*, Studia z Prawa Wyznaniowego 2000, t. 1.
- Miształ H., *Prawo rodziców do wychowania dzieci*, w: *Iustitia civitatis fundamentum. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wiesława Chrzanowskiego*, red. H. Cioch, A. Dębiński, J. Chaciński, Lublin 2003.
- Miształ H., *Prawo rodziców do wychowania dzieci według własnych przekonań*, Teka Komisji Prawniczej 2009, t. 2.
- Miształ H., *Prawa rodziny w zakresie wychowania dzieci*, w: *Katecheza dzisiaj. Problemy prawne i teologiczne*, red. W. Janiga, A. Mezglewski, Krosno–Sandomierz 2000.
- Miształ H., *Wolność rodziców do wychowania religijnego i moralnego dzieci zgodnie z ich przekonaniem*, Przegląd Prawno-Ekonomiczny 2012, nr 4 (21).
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007.
- Smyczyński T., *Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji*, Państwo i Prawo 1997, z. 11–12.
- Stadniczeńko S.L., *Prawo dziecka do wychowania w rodzinie*, w: *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, red. S.L. Stadniczeńko, Warszawa 2015.
- UNHCR, *2021 UNHCR Best Interests Procedure Guidelines: Assessing and Determining the Best Interests of The Child*, 2021, <https://www.refworld.org/docid/5c18d7254.html> [dostęp: 5.01.2022 r.].
- Vandenhoele W., Türkelli G., *The Best Interests of the Child*, w: *The Oxford Handbook of Children's Rights Law*, red. J. Todres, S. King, Oxford 2020.
- Winczorek P., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2000.

Wiedza o prawie w ujęciu Izydora z Sewilli

Knowledge of the law as understood by Isidore of Seville

Знание о законе в понимании Исидора Севильского

Правознавство з точки зору Исидора Севільського

ANTONI DĘBIŃSKI

Ks. prof. dr hab., Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: antoni.debinski@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0003-0777-7448>

Streszczenie: Przedmiotem artykułu są niektóre aspekty problematyki prawnej w ujęciu Izydora z Sewilli. Punktem wyjścia jest krótka charakterystyka jego *Etymologii*, dzieła uznawanego za pierwszą encyklopedię chrześcijaństwa. Zabieg ten pozwala lepiej rozeznaczyć usytuowanie zagadnień prawnych w strukturze dzieła. Następnie przedstawiono organizację, podział i charakterystykę materiału prawnego w księdze V. *De legibus*, nazywanej *Traktatem o prawie*. W kolejnym paragrafie omówiono zagadnienia prawne, które zostały ulokowane przez Sewilczyka w innych księgach *Etymologii*.

Słowa kluczowe: Izydor z Sewilli, *Etymologiae*, prawo w średniowieczu

Summary: The subject of this article presents selected aspects of the legal problems according to Isidore of Seville. The starting point of the analysis consists of a brief characterization of his *Etymology*, a work considered as the first encyclopedia of Christianity. This device allows to better examine the place of legal issues in the structure of the work. The author then presents the organization, division, and characteristics of the legal material in Book V. *De legibus*, also referred to as the *Treatise on Law*. The following paragraph discusses the legal issues included by Sevillian in other chapters of the *Etymology*.

Key words: Isidore of Seville, *Etymology*, law in the Middle Ages

Резюме: Предметом данной статьи являются некоторые аспекты правовых вопросов, рассматриваемых Исидором Севильским. В начале дается краткое описание его «Этимологии», работы, которая считается первой энциклопедией христианства. Это исследование позволяет лучше распознать место юридических вопросов в структуре работы. Затем следует представление организации, деления, а также характеристика правового материала в Книге V. «De legibus», называемой «Трактатом о праве». В следующем параграфе рассматриваются юридические вопросы, которые затрагиваются Исидором Севильским в других книгах «Этимологии».

Ключевые слова: Исидор Севильский, *Etymologiae*, право в Средние века

Резюме: Предметом статті є деякі аспекти правових питань, визначені з точки зору Исидора Севільського. Для початку представлено короткий опис його *Етимології*, праці, яка вважається першою енциклопедією християнства. Це дає змогу краще розпізнати розташування правових питань у структурі праці. Далі представлено організацію, поділ та характеристику правового матеріалу в Книзі V. *De legibus*, відомій як *Договір про право*. У наступній частині обговорюються юридичні питання, які були розташовані Севіліаном в інших книгах *Етимології*.

Ключові слова: Исидор Севільський, *Etymologiae*, право середньовіччя

Wstęp

Jednym z ważnych pasów transmisyjnych, dzięki któremu antyczna tradycja prawna została przeniesiona na grunt kultury średniowiecza i epoki nowożytnej, są *Etymologie* (*Etymologiarum sive Originum libri XX*)¹. Ich autor, Izydor z Sewilli, biskup, uczony, erudyta, teolog, pisarz, polityk i święty Kościoła katolickiego, podjął pierwszą próbę stworzenia dzieła, w którym w zwartej i uporządkowanej formie miała się pomieścić wszelka wiedza zgromadzona przez cały rodzaj ludzki, dostępna w Europie na początku VII w. Przyświecał mu także inny, nie mniej ważny cel – zdobycze świata antycznego chciał połączyć z wcale niemałym dorobkiem intelektualnym mocno już zakorzenionego chrześcijaństwa. Szczęśliwie, zamysł udało się zrealizować, a kompilacja niemal natychmiast zyskała ogromną popularność. W dziele o tak całościowym profilu nie mogło zabraknąć wykładu na temat prawa; został on zamieszczony w księdze V *Etymologii*, zatytułowanej *De legibus et temporibus*. Zagadnienia z tego obszaru wiedzy Sewilczyk podejmował, wprawdzie w skromniejszym zakresie i w sposób mniej koherentny, także w innych księgach *Etymologii* i, incydentalnie, w innych dziełach. Przedmiotem niniejszego wywodu są niektóre aspekty problematyki prawnej w ujęciu Izydora z Sewilli.

Punktem wyjścia będzie krótka charakterystyka *Etymologii* (1), która pozwoli lepiej rozeznaczyć usytuowanie zagadnień prawnych w ich strukturze. Następnie zostanie przedstawiona organizacja, podział i charakterystyka materiału prawnego w księdze V (2) oraz w innych księgach pracy (3).

1. *Etymologie* – pierwsza encyklopedia chrześcijaństwa

Spuścizna literacka Izydora z Sewilli, uważanego za jednego z najwybitniejszych uczonych i pisarzy okresu średniowiecza, jest wręcz imponująca². Obejmuje liczą

¹ Podstawowe wydanie dzieła stanowi tekst zamieszczony w: J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, t. 82, s. 73–728. Za najważniejsze całościowe wydanie *Etymologii* uznaje się obecnie edycję: *Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum Libri XX*, wyd. W.M. Lindsay, t. 1–2, Oxford 1911.

² Literatura na temat Izydora z Sewilli i jego dorobku jest obszerna; nowszą zestawiają m.in.: s.v. *Izydor z Sewilli*, w: *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, red. J.M. Szymusiak, M. Starowieyski, Poznań 1971, s. 209–213; J. Fontaine, *Isidore de Séville et la culture classique dans l'Espagne Wisigothique*, t. 3. *Notes complémentaires et supplément bibliographique*, Paris 1983, s. 1193–1233; B. Altaner, *Patrologia*, tłum. P. Pachciarek, Warszawa 1990, s. 640–643; F. Drączkowski, s.v. *Izydor z Sewilli*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, red. J. Duchniewski i in., Lublin 1997, kol. 620–621; T. Krynicka, *Izydor z Sewilli*, Kraków 2007, s. 83–85; też, *Biblioteka Uniwersytecka KUL jako warsztat pracy izydorianisty*

ne teksty o różnorodnej problematyce, które zgodnie z leksykalnym ujęciem są grupowane i omawiane w zespołach jako pisma doktrynalne (dogmatyczne), egzegetyczne, historyczne i dydaktyczne. Sewilczyk ze znanstwem zwalczał w nich arianizm i inne herezje, interpretował i komentował Biblię, referował najważniejsze wydarzenia uniwersalnej historii, począwszy od stworzenia świata, opisywał żywoty i twórczość chrześcijańskich pisarzy, wykladał prawdy wiary i moralności, pisał o liturgii, dyscyplinie kościelnej, regułach życia monastycznego, dziejach Gotów, Wandalów i Swewów. Osobną kategorię w jego dorobku stanowią prace o charakterze dydaktycznym³. W tej grupie prac szczególne miejsce zajmują monumentalne *Etymologie*, pierwsza encyklopedia chrześcijaństwa, która zapewniła Izydorowi trwałą sławę.

Redakcję dzieła Sewilczyk rozpoczął na początku VII stulecia i kontynuował ją w okresie niemalże trzech dekad aż do śmierci (zm. w 636 r.)⁴. Do podjęcia prac nad encyklopedią został zachęcony przez swego przyjaciela Braulia, arcybiskupa Saragossy. To on po śmierci Izydora poprawił ją i podzielił na 20 ksiąg obejmujących bez mała siedem i pół tysiąca haseł. Układ pracy jest zborny i przejrzysty, można w niej wyróżnić kilka obszarów⁵. Pierwszy z nich obejmuje wytworzony w starożytności schemat siedmiu sztuk wyzwolonych (*artes liberales*), począwszy od *trivium* (księga I. *O gramatyce*⁶; księga II. *O retoryce i dialektyce*⁷) i *quadrivium* (księga III. *O matematyce*⁸ – zawiera wiedzę o arytmetyce, muzyce, geometrii i astronomii)⁹. Księgi te stanowiły rodzaj *vademecum* przygotowującego czytelnika do zapoznania się i przyswojenia

---

na podstawie własnych doświadczeń, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 2016, t. 105, s. 117–122; P. Smoliński, s.v. *Izydor z Sewilli*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. Maryniarczyk i in., t. 5, Lublin 2002, s. 156; A. Ledzińska, *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych w pismach Izydora z Sewilli*, Kraków 2014, s. 253–265.

³ Do tej grupy prac o charakterze encyklopedycznym są także zaliczane dzieła: *O różnicach zachodzących między słowami* (*De differentiis verborum*; J.M. Migne, *Patrologiae*, t. 83, s. 9–70), poświęcone wyjaśnianiu różnic znaczeniowych pomiędzy wyrazami i różnic istniejących pomiędzy rzeczami; *O istocie rzeczy* (*De natura rerum*; J.P. Migne, *Patrologiae*, t. 83, s. 963–1018), stanowiące podręcznik historii naturalnej i kosmogonii.

⁴ Na temat genezy i pracy nad *Etymologiami* zob. m.in.: A. Ledzińska, *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych...*, s. 91 i nast.

⁵ Szerzej na temat treści i układu *Etymologii* zob. E. Brehaut, *An Encyclopedist of the Dark Ages. Isidore of Seville*, New York 1912 [online], <http://bestiary.ca/etexts/brehaut1912/brehaut1912.htm>, s. 89 i nast.; T. Krynicka, *Izydor z Sewilli*, s. 60 nn.; A. Ledzińska, *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych...*, s. 90 i nast.

⁶ Isid. *etym.* 1. *De grammatica*.

⁷ Isid. *etym.* 2. *De rhetorica et dialectica*.

⁸ Isid. *etym.* 3. *De mathematica*.

⁹ Na temat antycznego schematu sztuk wyzwolonych w ujęciu Izydora zob. A. Ledzińska, *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych...*, s. 152 i nast.

dalszych treści¹⁰. Następnie autor umieścił materiał dotyczący medycyny (księga IV. *O medycynie*¹¹), prawa i chronologii (księga V. *O prawach i miarach czasu*¹²).

W kolejnych obszarach pracy biskupa-erudyty można zauważyć uszeregowanie zstępujące, od wzniosłych treści religijnych i teologicznych po informacje o charakterze praktycznym, dotyczące życia codziennego¹³. Kolejne trzy księgi stanowią rodzaj tryptyku religijnego, który obejmuje: księgę VI. *O świętach kościelnych i książkach*¹⁴, w tym także o Biblii, skryptoriach, bibliotekach, książkach i materiałach piśmienniczych; księgę VII. *O Bogu, aniołach i świętych*¹⁵, księgę VIII. *O Kościele i sektach*¹⁶ (zestawia wiadomości także o herezjach, filozofach, prorokach i wróżkach). Dalsze pięć ksiąg traktuje o człowieku i jego funkcjonowaniu w społeczeństwie, naturze ożywionej z uwzględnieniem wiadomości z zakresu kosmografii i meteorologii; na ten segment składają się: księga IX. *O językach, narodach, królestwach, wojsku, obywatelach i związkach pokrewieństwa*¹⁷ (z interesującym wykładem o „trzech świętych językach”¹⁸: greckim, hebrajskim i łacińskim); księga X. *O słowach*¹⁹ (rodzaj ułożonego alfabetycznie słownika niektórych wyrazów z uwzględnieniem ich historii); księga XI. *O człowieku*²⁰, tj. o okresach życia ludzkiego, monstrach i wynaturzeniach; księga XII. *O zwierzętach*²¹, księga XIII. *O wszechświecie i jego częściach*²², księga XIV. *O ziemi i częściach świata*²³, tj. Azji, Europie, Libii i Wyspach.

Ostatnia część *Etymologii* mieści informacje z zakresu kultury materialnej; zostały one zestawione w następujących księgach: XV. *O budowlach i polach*²⁴, w tym o miastach, budynkach i ich częściach, fortyfikacjach, gruntach i sposobach ich pomiaru; XVI. *O kamieniach i metalach*²⁵; XVII. *O agrokulturze*²⁶, tj. o podstawowych elementach uprawy roli i ogrodnictwie; XVIII. *O wojnach i igrzyskach*²⁷ (w tym

¹⁰ E. Brehaut, *An Encyclopedist...*, s. 105.

¹¹ Isid. *etym.* 4. *De medicina.*

¹² Isid. *etym.* 5. *De legibus et temporibus.*

¹³ Tak: A. Ledzińska, *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych...*, s. 95.

¹⁴ Isid. *etym.* 6. *De libris et officiis ecclesiasticis.*

¹⁵ Isid. *etym.* 7. *De deo, angelis et sanctis.*

¹⁶ Isid. *etym.* 8. *De ecclesia et sectis.*

¹⁷ Isid. *etym.* 9. *De linguis, gentibus, regnis, militia, civibus, affinitatibus.*

¹⁸ Isid. *etym.* 9.3.

¹⁹ Isid. *etym.* 10. *De vocabulis.*

²⁰ Isid. *etym.* 11. *De homine et portentis.*

²¹ Isid. *etym.* 12. *De animalibus.*

²² Isid. *etym.* 13. *De mundo et partibus.*

²³ Isid. *etym.* 14. *De terra et partibus.*

²⁴ Isid. *etym.* 15. *De aedificiis et agris.*

²⁵ Isid. *etym.* 16. *De lapidibus et metallis.*

²⁶ Isid. *etym.* 17. *De rebus rusticis.*

²⁷ Isid. *etym.* 18. *De bello et ludis.*

także o teatrze); XIX. *O okrętach, budynkach i ubraniach*²⁸, XX. *O stołach*²⁹ – wiadomości z zakresu prowadzenia gospodarstwa domowego, w tym także o potrawach, napojach i naczyniach.

Obejmujące całość ówczesnej wiedzy dzieło swój tytuł (*Etymologiae*) zawdzięcza zastosowanej w nim metodzie. Polegała ona, jak to ujął autor w księdze I dzieła, na etymologicznym badaniu definiowanych pojęć³⁰. Istotnym celem takiego podejścia było dotarcie do językowego źródła i „początku” danego wyrazu, dlatego przez autorów nowożytnych nazywane jest ono również *Origines*.

Redagując *Etymologie*, Sewilczyk przepisywał i zestawiał starożytne dzieła różnych autorów z minionych wieków, pogańskich i chrześcijańskich; teksty te skracał, streszczał i, nie rezygnując z prezentowania własnych poglądów, scalał oraz modyfikował³¹. Niejednokrotnie posługiwał się ich fragmentami w oderwaniu od pierwotnego kontekstu, nierzadko słowom z antycznego wokabularza nadawał nowe znaczenia.

Stworzone w andaluzyjskiej Sewilli *Etymologie* zyskały ogromną popularność; ich sława szybko przekroczyła granice półwyspu Iberyjskiego i rozpowszechniła się w całym chrześcijańskim świecie. Dzieło było przepisywane, tłumaczone, interpretowane, komentowane i naśladowane przez innych autorów. *Etymologie* uzyskały niekwestionowaną pozycję podstawowego podręcznika szkół średniowiecznych, po *Biblii* były najczęściej czytaną książką. Stały się także ważnym i inspirującym źródłem wiedzy o prawie.

2. Księga V *Etymologii* – traktat o prawie

Izydor z Sewilli dążąc w *Etymologiach* do dostarczenia swoim czytelnikom całej wiedzy, nie mógł nie uwzględnić wiadomości o prawie, stanowiącym istotny komponent kultury zachodniej. Zostały one zamieszczone w księdze V, która, co jest zapowiedziane już w samym tytule (*De legibus et temporibus*³²), obejmuje dwie części. Pierwsza z nich dotyczy prawa, druga zaś chronologii. Materiał pierwszej

²⁸ Isid. *etym.* 19. *De navibus aedificiis et vestibus*.

²⁹ Isid. *etym.* 20. *De mensis*.

³⁰ Isid. *etym.* 1.29: *Etymologia est origo vocabulorum, cum vis verbi vel nominis per interpretationem colligitur*. [„Etymologia jest to [poszukiwanie] początku wyrazów, w wyniku którego dochodzi się do istotnego sensu słowa lub nazwy za pomocą interpretacji”]; tłum. A. Ledzińska.

³¹ Na temat techniki stosowanej przez Sewilczyka przy redakcji *Etymologii* na przykładzie jednej z ich ksiąg zob. T. Krynicka, *Izydor z Sewilli jako mistrz kompilacji: metody pracy twórcy Etymologii na podstawie księgi XVII „De agricultura”*, *Vox Patrum* 2007, t. 50–51, nr 27, s. 397 i nast.

³² Tekst łaciński wraz z przekładem: Izydor z Sewilli, *O prawach*, oprac. A. Dębiński, M. Jońca, Lublin 2021; wykaz literatury nt. księgi V, tamże, s. 152–157.

części, odpowiadającej tytułowi *O prawach*, został umieszczony w 27, zróżnicowanych objętościowo paragrafach. Pierwszy z nich, otwierający księgę V, Izydor poświęcił znanym w historii prawodawcom, poczynając od biblijnego Mojżesza, poprzez ustawodawców starożytnego Egiptu, Aten, legendarnych królów rzymskich, twórców ustawy XII tablic, na Juliuszu Cezarze skończywszy³³. Wydane przez nich ustawy nazywa starymi (*antiquae leges*)³⁴, po czym stwierdza: *Novae a Constantino Caesare coeperunt et reliquis succedentibus, erantque permixtae et inordinatae. Postea Theodosius minor Augustus ad similitudinem Gregoriani et Hermogeniani codicem factum constitutionum a Constantini temporibus sub proprio cuiusque imperatoris titulo disposuit, quem a suo nomine Theodosianum vocavit*³⁵.

Izydor zatem wymieniając prawodawców, klarownie wyznacza linię demarkacyjną pomiędzy starymi i nowymi ustawami. Punktem odniesienia jest dla niego cesarz Konstantyn, władca, który w 313 r. na mocy tzw. edyktu mediolańskiego, uznawanego za punkt zwrotny i jedno z decydujących wydarzeń w historii powszechnej, nadał chrześcijaństwu status religii uznanej przez państwo³⁶. Ustawy wydane przez niego i jego następców, w odróżnieniu od wcześniejszych, Sewilczyk nazywa nowymi (*novae*). Dalej, jako źródła prawa wymienia kodeksy: Gregoriański, Hermogeniański i Teodozjański. Zwraca uwagę fakt, że wyliczając słynnych prawodawców, nie wspomina cesarza Justyniana I, podobnie wśród zbiorów prawa nie wymienia jego kodyfikacji, która powstała wiek przed *Etymologiami*. Jest to uderzające tym bardziej, że encyklopedysta na końcu księgi V, w części poświęconej chronologii, zamieścił fragment doprowadzonej do 624 r. kroniki świata (*Chronicon*)³⁷. Należy przyjąć, że Izydor, mimo że żył i działał w okresie stosunkowo nieodległym od czasów panowania cesarza Justyniana, nie znał jego kodyfikacji i prawdopodobnie nawet o niej nie słyszał³⁸.

³³ Isid. *etym.* 5.1. *De auctoribus legum*.

³⁴ Isid. *etym.* 1.6: *Paulatim autem antiquae leges vetustate atque incuria exoleverunt, quarum etsi nullus iam usus est, notitia tamen necessaria videtur*. [„Potem dawne ustawy wyszły z użycia na skutek upływu czasu oraz niestosowania i choć teraz już się z nich nie korzysta, wzmianka o nich wydaje się konieczna”]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.

³⁵ „Nowe ustawy poczęto wydawać od czasów Cezara Konstantyna i jego następców, są one jednak przeczące sobie i pozbawione porządku. Następnie Teodozjusz, młodszy August, wzorując się na kodeksach Gregoriańskim i Hermogeniańskim, uporządkował konstytucje cesarskie od czasów rządów Konstantyna aż do własnych i opatrzył całość swoim imieniem, dlatego dzieło nazwano Kodeksem Teodozjańskim”; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.

³⁶ Por. A. Dębiński, *Kościół i prawo rzymskie*, wyd. 2, Lublin 2008, s. 28 i nast.

³⁷ Isid. *etym.* 5.29.40.

³⁸ E. Brehaut, *An Encyclopedist...*, s. 104, przyp. 291. R. Martini omawiając to zagadnienie, wzmiankuje o hipotezie zakładającej związek niewykorzystania przez Izydora zbiorów justyniańskich z postanowieniem konstytucji *Tanta* (paragraf 22), która zabraniała skracania, zmiany lub dopisywania komentarzy do *Digstów*; R. Martini, S. Pietrini, *Cognizioni giuridiche nel libro V delle Etymologiae di Isidoro*

W kolejnych ośmiu paragrafach, od 2 do 9 włącznie, autor *Etymologii* dokonuje interesującego podziału prawa. Bazując na terminologii wypracowanej przez jurystów i pisarzy starożytnych, najpierw odróżnia prawo boskie (nazywa je *lex divina*³⁹ i *fas*) od prawa ludzkiego (*lex humana, ius*), konstatując przy tym, że pierwsze opiera się na naturze, drugie na zwyczajach. W następnym rozdziale Sewilczyk objaśnia, czym różnią się od siebie prawo (*ius*), ustawa (*lex*) i zwyczaj (*mos*)⁴⁰, po czym wprowadza dalsze podziały, wyróżniając: prawo naturalne (*ius naturale*)⁴¹, prawo obywatelskie (*ius civile*)⁴², prawo narodów (*ius gentium*)⁴³, prawo wojenne (*ius militare*), prawo publiczne (*ius publicum*)⁴⁵ i prawo Kwirytów (*ius Quiritum*)⁴⁶. Po przedstawieniu podziałów uczony biskup wskazuje źródła prawa, kolejno objaśniając, czym jest ustawa (*lex*)⁴⁷, plebiscyt (*plebiscitum*)⁴⁸, uchwała senatu (*senatusconsultum*)⁴⁹, konstytucje i edykty cesarskie (*constitutio et edictum*)⁵⁰, odpowiedzi uczonych jurystów (*responsa prudentum*)⁵¹ oraz ustawy konsularne i trybuńskie (*leges consulares et tribunitiae*)⁵². Tak ułożony zestaw zagadnień ma charakter ogólny; dwa kolejne, krótkie rozdziały niejako „załamują” tę linię, obejmują bowiem wiadomości o dwóch ustawach, tj. o bliżej nieokreślonej ustawie o satyrze (*lex satura*)⁵³ i ustawie rodyjskiej o zrzuceniu morskim (*lex Rhodia*)⁵⁴. Po tym objaśnieniu Izydor powraca do pojęć generalnych,

di Siviglia, w: *Ravenna Capitale. Uno sguardo ad Occidente. Romani e Goti – Isidoro di Siviglia*, red. G. Bassanelli Sommariva, S. Tarozzi, Santarcangelo di Romagna 2012, s. 58.

³⁹ Isid. *etym.* 5.2. *De legibus divinis et humanis*. Wprawdzie w znaczeniu semantycznym Izydor nawiązuje do pism prawników pogańskich, to jednak *lex divina* rozumie jako prawo Boże nadane ludzkości przez Stwórcę i zawarte w Piśmie św., zob. Izydor z Sewilli, *O prawach*, s. 25, przyp. 1, 2.

⁴⁰ Isid. *etym.* 5.3. *Quid differunt inter se ius, leges et mores*. Do definicji prawa i sprawiedliwości Izydor powraca w innych księgach *Etymologii* (por. 10.24) i innych pracach dydaktycznych (por. np. *diff.* 1.32; 1.338).

⁴¹ Isid. *etym.* 5.4. *Quid sit ius naturale*.

⁴² Isid. *etym.* 5.5. *Quid sit ius civile*.

⁴³ Isid. *etym.* 5.6. *Quid sit ius gentium*.

⁴⁴ Isid. *etym.* 5.7. *Quid sit ius militare*.

⁴⁵ Isid. *etym.* 5.8. *Quid sit ius publicum*.

⁴⁶ Isid. *etym.* 5.9. *Quid sit ius Quiritum*.

⁴⁷ Isid. *etym.* 5.10. *Quid sit lex*.

⁴⁸ Isid. *etym.* 5.11. *Quid scita plebium*.

⁴⁹ Isid. *etym.* 5.12. *Quid senatusconsultum*.

⁵⁰ Isid. *etym.* 5.13. *Quid constitutio et edictum*.

⁵¹ Isid. *etym.* 5.14. *Quid responsa prudentum*.

⁵² Isid. *etym.* 5.15. *De legibus consularibus et tribunitiis*.

⁵³ Isid. *etym.* 5.16. *De lege satura*. Izydor wyjaśnia znaczenie terminu w następujący sposób: *Satura vero lex est quae de pluribus simul rebus eloquitur, dicta a copia rerum et quasi a saturitate; unde et saturas scribere est poemata varia condere, ut Horatii, Iuvenalis et Persii*. [„*Lex satura* (ustawa o satyrze) odnosi się do wielu rzeczy naraz i stąd jej nazwa: od wielości rzeczy i niejako od *saturitas* (nadmiaru). Dlatego „pisać satyrę” znaczy zestawiać różności, jak u Horacego, Juwenalisa i Persjusza”]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*. Przytoczony tekst nie pozwala stwierdzić, jaką ustawę miał na myśli autor *Etymologii*.

⁵⁴ Isid. *etym.* 5.17. *De legibus Rhodiis*.

tj. wyjaśnia istotę przywileju (*privilegium*)⁵⁵, aby w kolejnych trzech rozdziałach w zajmujący sposób – używając współczesnej terminologii – przedstawić wzorzec dobrego prawa, tj. definiuje moc ustawy⁵⁶, cel jej wydania⁵⁷, a następnie stawia pytanie, jakimi atrybutami winna się ona charakteryzować: *Qualis debeat fieri lex*⁵⁸. Jak czytamy, winna ona być: *honesta, iusta, possibilis, secundum naturam, secundum consuetudinem patriae, loco temporisque conveniens, necessaria, utilis, manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem in captionem contineat, nullo privato commodo, sed pro communi civium utilitate conscripta*⁵⁹. Kolejne dwa rozdziały księgi V zawierają lakoniczne objaśnienie łacińskiego terminu *causa*⁶⁰ (jego znaczenie Sewilczyk wyprowadza z greckiego słowa *pragma*)⁶¹ i kim są świadkowie (*testes*)⁶².

W tym miejscu, po omówieniu w dwudziestu dwóch rozdziałach terminów ogólnych i podziałów z zakresu prawa, encyklopedysta przechodzi do prawa prywatnego. Prawie cały materiał tego działu oryginalnie podzielił na dwa rozległe tytuły,

⁵⁵ Isid. *etym.* 5.18. *De privilegiis*.

⁵⁶ Isid. *etym.* 5.19. *Quid possit lex* [dosł. „Co może ustawa”].

⁵⁷ Isid. *etym.* 5.20. *Quare facta est lex* [dosł. „Po co wydaje się ustawę”].

⁵⁸ Isid. *etym.* 5.20. [dosł. „Jak powinna być stworzona ustawa”].

⁵⁹ „uczciwa, sprawiedliwa, możliwa do aplikacji, zgodna z naturą, zgodna z krajowym zwyczajem, odpowiednia do miejsca i czasu, konieczna, użyteczna, jasna (by nikt nie pomylił się przez jej mętny wywód), a także wydana nie dla korzyści prywatnej, ale dla pożytku wspólnoty obywateli”; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*. Wypowiedź tę wykorzystywał św. Tomasz z Akwinu przy omawianiu problemu właściwego przypisania prawu jego funkcji, por. Ł.J. Korporowicz, *Bezpośrednie wykorzystanie prawa rzymskiego w tzw. Traktacie o prawie (S.Th. I–II, qq. 90–97) św. Tomasza z Akwinu*, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 2017, t. 102, s. 37–51; tegoż, *Pośrednie wykorzystanie prawa rzymskiego w tzw. Traktacie o prawie (S.Th. I–II, qq. 90–97) św. Tomasza z Akwinu*, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 2017, t. 103, s. 61–75. Poglądy Izydora z Sewilli nt. celu i atrybutów ustawy stanowią inspirację do rozważań na temat modelu dobrego prawa, zob. G. Maroń, *Wzorzec prawa w Etymologiae św. Izydora z Sewilli jako przyczynek do rozważań nad cechami dobrego prawa*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza* 2009, nr 8, s. 115 i nast.

⁶⁰ Isid. *etym.* 5.22. *De causis*.

⁶¹ Isid. *etym.* 5.22: *Pragma Graecum est, quod Latine dicitur causa, unde et pragmatica negotia dicuntur, et actor causarum et negotiorum pragmaticus nuncupatur*. [„Pragma jest słowem greckim, które łacina oddaje jako *causa*. Dlatego mianem *pragmatica* określa się czynności prawne, a człowieka zaangażowanego w załatwianie spraw i dokonującego czynności prawnych nazywa się *pragmaticus*”]. Por. także Isid. *etym.* 18.15.2: *Causa vocata a casu quo evenit. Est enim materia et origo negotii, necdum discussionis examine patefacta; quae dum praeponitur causa est, dum discutitur iudicium est, dum finitur, iustitia. Vocatum autem iudicium quasi iurisdictio, et iustitia quasi iuris status*. [„*Causa* (sprawa) zwie się tak od *casus* (przypadku), z którego się wywodzi. Jest to treść i początek czynności prawnej, która jeszcze nie została w pełni omówiona. Dopóki się ją przedstawia, jest to sprawa, kiedy nad nią dyskutuje to rozprawa sądowa (*iudicium*), a kiedy się zakończy – sprawiedliwość (*iustitia*). *Iudicium* (rozprawa sądowa) mówi się jak gdyby od *iurisdictio* (wymierzania sprawiedliwości), a *iustitia* (sprawiedliwość), to jakby *iuris status* (stan zgodny z prawem)”; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*.

⁶² Isid. *etym.* 5.23. *De testibus*.

24 i 25. Pierwszy z nich został nazwany wyrażeniem *De instrumentis legalibus*, który można odnosić tak do dokumentów, jak i aktów prawnych. Zostało w nim przedstawione przede wszystkim pojęcie testamentu⁶³ rozumianego i omawianego także jako dokument. Autor rozpoczyna rozdział od wyjaśnienia pojęcia woli (*voluntas*), którą rozumie jako „ogólne określenie wszystkich czynności prawnych” (*generale nomen omnium legalium instrumentorum*)⁶⁴. Następnie biskup erudyta przedstawia szeroką gamę możliwych definicji testamentu (*testamentum iuris praetoris, iuris civilis, holographum, inritum, inofficiosum, ruptum*, w tym także osobliwy „testament zatajony” – *testamentum suppressum*)⁶⁵, odnosi się do *nuncupatio*, robi niejasną aluzję do *ius liberorum*⁶⁶, podaje definicje kodycyłu (*codicillum*)⁶⁷, w której wielokrotnie podkreśla znaczenie *voluntas*, przechodzi do *cretio* i *fideicommissum*, aby zakończyć na zdefiniowaniu pojęcia stypulacji i *sacramentum*.

⁶³ Przy definicji testamentu Sewilczyk odwołuje się do autorytetu Pisma Świętego, stwierdzając (Isid. *etym.* 5.24.2-3): [...] *et inde dictum testamentum, quia non valet nisi post testatoris monumentum. Testamentum sane in Scripturis sanctis non hoc solum dicitur, quod non valet nisi testatoribus mortuis, sed omne pactum et placitum testamentum vocabant. Nam Laban et Iacob testamentum fecerunt, quod utique etiam inter vivos valeret, et in Psalmis legitur: „Adversum te testamentum disposuerunt”, hoc est, pactum; unde et Apostolus, Testamentum”, inquit, „in mortuis confirmatur”. [„Mówi się zaś testamentum, gdyż jest on nieskuteczny aż po grób testatora, dlatego powiada Apostoł: «Testament nabiera mocy po śmierci». Faktem jest, że w Piśmie Świętym nazywa się testamentem nie tylko czynność, której skutki wchodzi w życie po śmierci testatora, ale każdą umowę i porozumienie. Laban i Jakub sporządzili testament, który bez wątplenia miał wywoływać skutki między żyjącymi, a w Księdze Psalmów czytamy: «zawarli testament przeciw tobie», przez co należy rozumieć umowę”]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.*

⁶⁴ Isid. *etym.* 5.24.1.

⁶⁵ Isid. *etym.* 5.24.11: *Suppressum testamentum est, quod in fraude heredum vel legatariorum seu liberorum non est palam prolatum: quod si non latet, tamen si praedictis personis non proferatur, supprimit tamen videtur*. [„Testament zatajony to taki, którego treść nie została publicznie ogłoszona na szkodę dziedziców, legatariuszy lub wyzwolenców. Jeżeli nawet nie został ukryty, ale nie pokazano go wskazanym osobom, uchodzi za zatajony”]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.

⁶⁶ Izydor, nie wskazując źródła, utrzymuje, że *Ius liberorum est coniugum sine liberis invicem pro loco pignorum hereditatis alterna conscriptio*. [„*Ius liberorum* jest wzajemną umową o dziedziczenie, zawieraną przez bezdzietne małżeństwa”], Isid. *etym.* 5.24.13. Takie stanowisko jest sprzeczne z rozwiązaniami prawa rzymskiego, w którym *ius liberorum* było przywilejem nadanym przez ustawy małżeńskie Augusta kobietom posiadającym określoną ustawami liczbę potomstwa.

⁶⁷ Isid. *etym.* 5.24.14: *Codicillum, ut veteres aiunt, sine dubio ab auctore dictum, qui hoc scripturae genus instituit. Est autem scriptura nullam indigens sollemnitate verborum, sed solam testatoris voluntatem qualicumque scripturae significatione expressam. Cuius beneficio voluntatibus defunctorum constat esse subventum propter legalium verborum difficultatem, aut certe propter necessitatem adhibendorum sollemnium, ita ut qui scribit titulum eiusdem scripturae codicillum vocet*. [„Nazwa *codicillum*, jak powiadano dawniej, bez wątplenia wywodzi od wynalazcy tego rodzaju dokumentu. Jest to zaś pismo niewymagające użycia żadnych oficjalnych formuł, ale wyrażające jedynie wolę testatora spisana w dowolny sposób. Z powodu trudności, jakie powoduje konieczność wyrażenia woli zmarłych w określonych słowach i bez wątplenia z powodu obowiązku użycia solennych formuł, ktoś, kto pisze, opatruje takie pismo nagłówkiem: kodycył”]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.

Wspomniany już rozdział 25 *De rebus* stanowi kontynuację prezentacji pojęć prawnych w odniesieniu do prawa majątkowego. Sewilczyk rozpoczyna od zdefiniowania spadku rozumianego jako *res quae morte alicuius ad quempiam pervenit, vel legata testamento, vel possessione retenta*⁶⁸, aby następnie zestawiać definicje z zakresu prawa spadkowego (*caducum, cretio, fideicomisum*) i prawa zobowiązań (m.in. pożyczki, zastawu, depozytu, najmu, użyczenia) oraz poczynić ciekawe odniesienia do skarg działowych znanych w prawie rzymskim: *actio familiae erciscundae, communi dividundo* i *finium regundorum*.

Po omówieniu niektórych zagadnień z zakresu prawa prywatnego Izidor przechodzi, w dwóch ostatnich rozdziałach – 26 i 27, do przestępstw i kar. Wyróżnienie ich jako odrębnych jednostek redakcyjnych świadczy o tym, że autor jasno widział linię podziału pomiędzy prawem cywilnym i prawem karnym. W rozdziale 26, zatytułowanym *O przestępstwach zakazanych ustawowo*⁶⁹, Izidor z Sewilli rozpoczyna od niezbyt precyzyjnej i dyskutowanej definicji przestępstwa (*crimen*)⁷⁰, a następnie zestawia dosyć szeroką listę przestępstw przeciwko osobom, przeciwko państwu i przestępstwa natury seksualnej. W paragrafie 27, zatytułowanym *O karach ustawowych*, autor, po wyjaśnieniu pojęcia kary⁷¹, stworzył katalog kar stosowanych w starożytności, począwszy od kary śmierci, poprzez różne kary cielesne, majątkowe, infamie, na „odsądzeniu od wody i ognia”⁷² skończywszy; opis poszczególnych kar jest niezwykle sugestywny⁷³.

⁶⁸ Isid. *etym.* 5.25.1: „mienie, które po czyjejs śmierci przechodzi na kogokolwiek bądź na mocy testamentu, bądź przez objęcie w posiadanie rzeczy”; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*.

⁶⁹ Isid. *etym.* 5.26. *De criminibus in lege conscriptis*.

⁷⁰ Isid. *etym.* 5.26.1: *Crimen a carento nomen: ut furtum, falsitas et cetera, quae non occidunt, sed infamant*. [„*Crimen* nazywa się tak od *carere* (ponosić uszczerbek), a odnosi się do kradzieży, fałszerstwa i tak dalej, czyli do czynów, które nie ściągają na sprawcę śmierci, ale niesławę”]; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*. Izidor błędnie utrzymuje, że rzeczownik *crimen* odnosił się do czynów, za które nie groziła sprawcy kara śmierci. Szerzej na temat tej definicji zob. R. Martini, S. Pietrini, *Cognizioni giuridiche...*, s. 68 i nast.; R. Mentaxa, *Algunas consideraciones sobre los crimina, en particular contra el estado, en las Etimologías de Isodoro (Et. 5,26)*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 1997, nr 65, s. 397 i nast.

⁷¹ Isid. *etym.* 5.27.2: *Poenam dictam quod puniat. Est autem epithetum nomen, et sine adiectione non habet plenum sensum: adicis poena carceris, poena exilii, poena mortis, et inpleo sensum*. [„Słowo *poena* (kara) pochodzi od *punire* (karać). Jest to rzeczownik, którego znaczenie nie jest pełne bez dookreślenia. Doprecyzowujesz: kara więzienia, kara wygnania, kara śmierci i masz pełne znaczenie”]; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*.

⁷² Isid. *etym.* 5.27.38: *Ideo autem Romani aquam et ignem interdicebant quibusdam damnatis, quia aer et aqua cunctis patent et omnibus data sunt; ut illi non fruerentur quod omnibus per naturam concessum est*. [„Niektórych skazańców Rzymianie odsądzały od ognia i wody, bo powietrze i woda są dla każdego dostępne i każdemu dane, a tamci nie mogą korzystać z tego, co wszystkim przyznała natura”]; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*.

⁷³ Jednym z wielu przykładów ilustrujących ową sugestywność może być definicja znanej w starożytności kary chłosty (*verbera*), w której autor z jednej strony szuka semantycznego pola wyrazu

Zastosowany przez Sewilczyka układ materiału w księdze V jest oryginalny i przejrzysty; odzwierciedla przyjętą także w innych księgach zasadę od ogółu do szczegółu – po przedstawieniu ogólnych pojęć i podziałów prawa przechodzi do objaśnienia poszczególnych instytucji, najpierw z zakresu prawa prywatnego, a następnie do prawa karnego, oddzielając, poprzez ułożenie w osobnych rozdziałach, przestępstwa od kar. Taka systematyka nie wpisuje się idealnie w żaden z wcześniejszych podziałów. Sewilczyk, mimo że znał Instytucje Gajusa⁷⁴, nie skorzystał z jego systematyki *personae – res – actiones*. Niewątpliwą zaletą tekstu jest redakcja definicji: są zwarte i jasne. Tytuły poszczególnych rozdziałów co do zasady odpowiadają zawartej w nich treści. Nazwę wielu tytułów autor rozpoczyna od zaimka lub przysłówka pytajnego, „czym jest” (*quid sit*), „jaka jest różnica” (*quid differunt*), „jaka powinna być” (*quid possit*), „dlaczego” (*quare*). Na tak postawione pytanie w nazwie tytułu czytelnik znajduje odpowiedź w tekście stanowiącym treść danego rozdziału. Ten zabieg redakcyjny, nasuwający skojarzenie ze szkolnym czy katechizmowym układem pytań i odpowiedzi, ułatwiający zrozumienie i zapamiętanie treści, dodatkowo potwierdza dydaktyczny charakter dzieła. Istotnym jest przy tym, że autor przedstawiając kwestie prawne, porzucił dominującą w prawie rzymskim kazuistykę. Przeciwnie, zgromadził obszerny materiał z różnych działów prawa i stworzył siatkę abstrakcyjnych definicji i pojęć, które jeszcze dziś uderzają przejrzystością i zwężnością.

Izydor z Sewilli nie był jurystą, podobnie zresztą jak nie był geografem, lekarzem czy botanikiem, a mimo to ze znanstwem kompilował i tworzył teksty o różnych częściach świata, anatomii człowieka czy roślinach. Zawarte w *Etymologii* kompendium wiedzy z zakresu prawa jest oparte na lekturze różnych zbiorów prawnych i pism pogańskich i chrześcijańskich autorów. Redagując je, autor nie ujawnił wykorzystanych materiałów, co od starożytności było stosowaną praktyką. Najważniejszym źródłem inspiracji przy pisaniu V księgi dla Izydora było antyczne prawo

---

oznaczającego narzędzie kary, z drugiej zaś obrazowo opisuje efekt użycia nazwanego przedmiotu: *Verbera dicta, quia cum agitantur, aere verberant. Hinc flagra et plagae et flagella, quia cum flatu et strepitu in corpore sonant. Nam plagae, quasi flagae; sed plagae et flagra primae positionis sunt, flagella autem per diminutionem dicta. [„Verbera (chłosta) pochodzi od tego, że gdy się ją stosuje, powietrze zdaje się mówić (verberare). Podobnie flagra (batogi), plagae (pejczy) i flagella (bicz) plaskają ze świstem (flatus) o ciało. Słowo plagae brzmi jak flaga, ale plaga i flagra to forma podstawowa, podczas gdy flagella jest zdrobnieniem”]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.*

⁷⁴ Na temat wykorzystania *Instytucji* Gajusa przez Izydora z Sewilli zob. J. de Churruca, *Las Instituciones de Gayo en San Isidoro de Sevilla*, Bilbao 1975; por. także: tegoż, *Las fuentes de la definición de codicilo en San Isidoro de Sevilla*, Anuario de Historia del Derecho Español 1964, t. 34, s. 5–30; tegoż, *Presupuestos para el estudio de las fuentes jurídicas de Isidoro de Sevilla*, Anuario de Historia del Derecho Español 1973, t. 43, s. 429–444.

rzymskie. Był z nim obeznany bardzo dobrze⁷⁵, swobodnie odnosił się do instytucji i rozwiązań z różnych okresów jego historycznego rozwoju. Wiedzę o *ius Romanum* czerpał przede wszystkim z lektury zbioru *Lex Romana Visigothorum*, zwanego także *Brewiarzem Alaryka* (*Breviarium Alaricianum*), w jego czasach wciąż będącego w oficjalnym użyciu w wizygockiej Hiszpanii⁷⁶. Dzięki tej kompilacji docierał do stwierdzeń różnych jurystów; znał *Instytucje* Gajusa, stosownie do potrzeb sięgał do wyciągów z pism Ulpiana i Paulusa⁷⁷. Nierzadko odwoływał się do pisarzy chrześcijańskich i Ojców Kościoła, przede wszystkim Laktancjusza, Tertuliana i św. Augustyna. Pragnąc podnieść erudycyjną wartość wypowiedzianych twierdzeń, czasami sięgał do starożytnych dzieł literackich⁷⁸. W jego wywodach poświęconych prawu pobrzmiwają echa wypowiedzi Marka Tulliusza Cyncerona i Marka Terencjusza Warrona. Aby podkreślić ideowy walor argumentacji czy też dostarczyć materiału ilustracyjnego, odwoływał się do tekstów biblijnych, kilka razy do ksiąg Starego Testamentu⁷⁹, zupełnie sporadycznie do Nowego Testamentu⁸⁰.

Obejmująca podstawowe wiadomości o prawie księga V pełniła funkcję podręcznika dla adeptów średniowiecznych szkół. Na jej charakter wskazuje samo ujęcie materii prawnej, związane i rudymenarne. Także jej usytuowanie (jest poprzedzona księgami stanowiącymi *vademecum* do dalszej nauki) potwierdza tezę o jej propedeutycznym charakterze. Najważniejszym zaś argumentem przemawiającym za tą konstatacją jest okoliczność, że księga *De legibus* była rozpowszechniona w osobnych rękopisach⁸¹; najwcześniejszy z zachowanych jest datowany na IX w.

⁷⁵ Por. D. Walters, *From Benedict to Gratian: the Code in Medieval Ecclesiastical Authors*, w: *The Theodosian Code. Studies in the Imperial Law of Late Antiquity*, red. J. Harries, I. Wood, London 1993, s. 201 i nast.

⁷⁶ Podstawowy materiał wydany w 506 r. na polecenie króla Alaryka II (482–507) zbioru stanowiły wcześniejsze kodeksy, głównie *Codex Theodosianus*; nadto wykorzystano pisma prawników, przede wszystkim Sentencje Paulusa oraz Epitome Gai (pochodzący z V w. wyciąg z Instytucji Gajusa). Kodeks obowiązywał w południowej Francji (przede wszystkim w Akwitanii) oraz w wizygockiej Hiszpanii, ojczyźnie Izydora, por. A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, wyd. 7, Warszawa 2021, s. 63 i nast.

⁷⁷ Szczegółowe wskazówki odnośnie do źródeł prawnych i literackich, do których odwoływał się Izydor w księdze V, wykazuje praca: Izydor z Sewilli, *O prawach*. Przegląd poglądów dotyczących źródeł, którymi posługiwał się Izydor, przedstawia R. Mentaxa, *Algunas consideraciones...*, s. 398. Zob. również rozważania J. de Churruca, *Presupuestos para el estudio...*, s. 429–444.

⁷⁸ Co do zasady w księdze V Izydor nie ujawniał ani autorów, ani też tytułów wykorzystanych dzieł; swoisty wyjątek stanowi wypowiedź nt. ustawy o satyrze, w której wymienia trzech starożytnych pisarzy rzymskich: Horacego, Juwenalisa i Persjusza, por. Isid. *etym.* 5.26.

⁷⁹ Por. Isid. *etym.* 5.24.3; 5.27.24.

⁸⁰ Por. Isid. *etym.* 5.25.2.

⁸¹ E. Brehaut, *An Encyclopedist...*, s. 105.

3. Zagadnienia prawne rozproszone w *Etymologiach*

Księga V, w której Sewilczyk ulokował *gros* wiadomości o prawie, stanowi najważniejszą, chociaż nie jedyną lokalizację tej problematyki w *Etymologiach*. Nie unikając powtórzeń czy wręcz narażając się na zarzut pewnej bezładności, niektóre kwestie z tego zakresu w sposób mniej lub bardziej koherentny rozlokował w innych księgach. Dosyć zwarty zespół definicji o tym charakterze znajdujemy w księdze II poświęconej retoryce i dialektyce, gdzie swoje miejsce znalazł osobny, jednorodny co do materii rozdział zatytułowany *O prawie (De lege)*⁸². Stanowi on odrębną całość; na jej treść wskazuje już sama nazwa (jest taka sama jak w nazwie księgi V z tą różnicą, że wyraz *lex* został użyty w liczbie pojedynczej) – zawiera ogólne wiadomości o źródłach i podziałach prawa. Niektóre fragmenty zamieszczonych tam tekstów, m.in. objaśnienie terminu ustawy, rozróżnienia prawa i ustawy, mocy ustawy czy wymogów ustawy, znalazły się w dosłownym brzmieniu w księdze V⁸³. Także w księdze IX, poświęconej antropologii społecznej, w kilku paragrafach przewijają się wątki prawne. W paragrafie III, obejmującym „terminy o władzy i wojsku”⁸⁴ czytelnik znajdzie definicje wielu pojęć zawierających również aspekt prawny. Sewilczyk wdrażając często wykorzystywaną zasadę od ogółu do szczegółu, rozpoczyna rozdział od objaśnienia ogólnego terminu władza (*regnum*), następnie przedstawia znaczenie takich pojęć, jak konsul, dyktatura, imperator, *princeps*, *augustus*, aby przejść do terminów dotyczących organizacji z zakresu wojska i armii (żołnierz, legion czy centuria). Dalej, w IV paragrafie – *O obywatelach*⁸⁵ encyklopedysta zestawia określenia, opisując funkcjonowanie człowieka w różnych grupach społecznych. Rozdział otwiera definicja „obywatela”, po czym następuje opis różnych kategorii osób z punktu widzenia ich statusu (m.in. obcokrajowiec, kolon, wolnourodzony) czy też przynależności do różnych grup społecznych (*populus*, *tribus*).

Osobną całość stanowią trzy następujące po sobie rozdziały: *De adfnitatibus et gradibus*, *De agnatis et cognatis* i *De coniugiis*⁸⁶. Zestawione razem tworzą swoisty glosariusz terminów z zakresu prawa małżeńskiego i rodzinnego, zupełnie pominiętych w księdze V; uczony biskup zestawia w nich objaśnienia takich terminów, jak pokrewieństwo (*agnatio*, *cognatio*) i jego stopnie, małżeństwo, powinowactwo, prawa do zawarcia małżeństwa (*conubium*) czy rozwód.

⁸² Isid. *etym.* 10.2.

⁸³ Por. Isid. *etym.* 2.10.1 i 5.13; 2.10.4 i 5.19.1; 2.10.5 i 5.20.1; 2.10.6 i 5.21.1.

⁸⁴ Isid. *etym.* 9.3. *De regnis militiaeque vocabulis*.

⁸⁵ Isid. *etym.* 9.4. *De civibus*.

⁸⁶ Isid. *etym.* 9.5-7.

Spostrzeżenie o rozproszeniu materiału prawnego w *Etymologiach* potwierdza także lektura księgi XVIII poświęconej wojnom, sztuce wojskowej i organizacji igrzysk⁸⁷. W znajdującym się w niej rozdziale XV. *O forum*⁸⁸, w którym, po zdefiniowaniu wieloznacznego terminu umieszczonego w nazwie, encyklopedysta omawia pojęcia z zakresu postępowania sądowego. W tym miejscu autor powrócił do kwestii świadków, lakonicznie przedstawionej w księdze V⁸⁹. Znacząco ją poszerzył, przedstawiając podział⁹⁰, wymagane kwalifikacje⁹¹ i udział świadków w postępowaniu przed sądem⁹².

Dokonując przeglądu zagadnień prawnych w *Etymologiach*, nie można też pominąć księgi X zatytułowanej *O słowach*. Z uwagi na strukturę samej księgi (rodzaj słownika wybranych rzeczowników i przymiotników ułożonych alfabetycznie) ich rozlokowanie jest nieco chaotyczne. Czytelnik odnajdzie tam rozproszone objaśnienia terminów z różnych dziedzin nauki, w tym mających prawniczą konotację,

⁸⁷ Niektóre zagadnienia w niej zawarte stanowią poszerzenie umieszczonego w księdze V krótkiego rozdziału zatytułowanego *Prawo wojenne*, por. np. *etym.* 18.1. *De bellis* (pojęcie i rodzaje wojen); 18.2.8 (pojęcie, rodzaje i podział łupów wojennych).

⁸⁸ *Isid. etym.* 18.15. *De foro*.

⁸⁹ *Isid. etym.* 5.23: *Testes [sunt quibus veritas quaeritur in iudicio]. Hos quisque ante iudicium sibi placitis alligat, ne cui sit postea liberum aut dissimulare aut subtrahere se; unde et alligati appellantur. Item testes dicti quod testamento adhiberi solent; sicut signatores, quod testamentum signant.* [„Świadcami [są ci, których przesłuchuje się na okoliczność ustalenia prawdy]. Przed rozprawą strony dają im do podpisania protokół, aby nie mogli potem niczemu zaprzeczyć ani niczego odwołać; od tego nazywa się ich również alligati („związani”). Podobnie zwie się ich świadkami, gdyż zwykli poświadczają ważność testamentu. Tak, jak sygnatariuszami nazywa się tych, którzy testament sygnują”]; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*. Do definicji świadka Izidor powraca w księdze X. *O słowach* (por. *Isid. etym.* 10.265).

⁹⁰ *Isid. etym.* 18.15.10: *Duo sunt autem genera testium: aut dicendo id quod viderunt, aut proferendo id quod audierunt. Duobus autem modis testes delinquant: quum aut falsa promunt, aut vera silentio obtinent.* [„Dwa są zaś rodzaje świadków: zeznający o tym, co widzieli lub poświadczający to, co słyszeli. Na dwa też sposoby mogą świadkowie złamać prawo: fałszywie zeznawać lub przemilczać prawdę”]; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*.

⁹¹ *Isid. etym.* 18.15.9: *Testis autem consideratur condicione, natura et vita. Condicione, si liber, non servus. Nam saepe servus metu dominantis testimonium subprimit veritatis. Natura, si vir, non femina. Nam (Verg. Aen. 4.569). Varium et mutabile semper femina. Vita, si innocens et integer actu. Nam si vita bona defuerit, fide carebit. Non enim potest iustitia cum scelerato habere societatem.* [„U świadków bierze się pod uwagę status społeczny, naturę i życie. Jeżeli chodzi o status społeczny, to czy jest to człowiek wolny, czy niewolnik. Często bowiem ze strachu przed panem niewolnik zataja prawdę w zeznaniu. Jeżeli chodzi o naturę, to czy jest to mężczyzna, czy kobieta. Bowiem (Verg. Aen. 4.569): «kobieta zawsze niestała i zmienna». Jeżeli chodzi o naturę, to czy jest to człowiek niewinny i stateczny. Nie daje się wiary tam, gdzie nie ma dobrego życia. Nie może bowiem sprawiedliwość iść w parze ze złoczynią”]; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*.

⁹² *Isid. etym.* 18.15.6: *In omne autem iudicium sex personae quaeruntur: iudex, accusator, reus et tres testes.* [„W każdym zaś postępowaniu sądowym bierze udział sześć osób: sędzia, oskarżyciel, oskarżony oraz trzech świadków”]; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*.

takich jak: pan domu (*dominus*⁹³) cudzołóstwo (*adulterium*⁹⁴), sędzia (*iuridicus*⁹⁵), niezdolny do występowania w sądzie (*intestabilis*⁹⁶), „falszywy oskarżyciel” (*praevindicator*⁹⁷), kwestor (*quaestor*⁹⁸), oskarżony (*reus*⁹⁹) czy opiekun prawny (*tutor*¹⁰⁰). Niektóre z nich zostały przepisane w księdze V. *O prawie*¹⁰¹.

Do wybranych zagadnień prawnych Sewilczyk powraca wielokrotnie, w różnych miejscach *Etymologii*, poszerzając wiedzę czytelnika na dany temat. Jednym z wielu przykładów takiego zabiegu jest definicja pojęcia rzeczy (*res*). Jak wspomniano wyżej, objaśnienia przywołanego terminu zostały ulokowane na początku rozdziału 25. Niezależnie od tego dalsze uzupełnienie wywodu na ten temat czytelnik znajdzie także w pierwszej księdze *O gramatyce*, w rozdziale *O nazwach*¹⁰², gdzie autor odnosi się do niektórych podziałów rzeczy zbudowanych przez rzymskich prawników, aby opisać poszczególne nazwy przedmiotów, wyróżniając pewne ich kategorie¹⁰³.

Wskazane wyżej, zamieszczone w różnych księgach *Etymologii* fragmenty, można odnieść do zawartości księgi V. *O prawie*. Zabieg ten pozwala stwierdzić, że rozproszone fragmenty, większe lub mniejsze całości lub tylko pojedyncze zdania, poszerzają, uzupełniają lub powielają treść księgi V. Mimo pewnych powtórzeń i luk z mozaiki tak rozlokowanych w *Etymologiach* fragmentów wyłania się w miarę kompletne kompendium wiedzy o prawie.

⁹³ Isid. *etym.* 10.65.

⁹⁴ Isid. *etym.* 10.1.10.

⁹⁵ Isid. *etym.* 10.124.

⁹⁶ Isid. *etym.* 10.135.

⁹⁷ Isid. *etym.* 10.223.

⁹⁸ Isid. *etym.* 10.232.

⁹⁹ Isid. *etym.* 10.238.

¹⁰⁰ Isid. *etym.* 10.264.

¹⁰¹ Np. definicja penalizowanego w prawie rzymskim przestępstwa cudzołóstwa: Isid. *etym.* 10.1.10 i 5.26.13: *Adulterium est inlusio alieni coniugii, quod, quia alterius torum commaculavit, adulterii nomen accepit* [„Adulterium (cudzołóstwo) to obraza cudzego małżeństwa nazwana tak od słowa *adulterius* (cudzołóżnik), czyli ktoś, kto plugawi *alterius torum* (cudze łóżce)"]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.

¹⁰² Isid. *etym.* 1.7.

¹⁰³ Isid. *etym.* 1.7.4–6: *Incorporalia, quia carent corpus; unde nec videri nec tangi possunt, ut “veritas”, “iustitia”; ibidem, Generalia, quia multarum rerum sunt, ut “animal”. Nam et homo et equus et avis animal sunt. Specialia, quia partem demonstrant, ut “homo”. Species enim animalium homo.* [„*Incorporalia*, ponieważ odnoszą się do rzeczy pozbawionych cielesnej powłoki. Dlatego nie można ich zobaczyć, ani dotknąć, na przykład «prawda» i «sprawiedliwość»; „*Generalia*, ponieważ odnoszą się do masy rzeczy, na przykład «zwierzę». I człowiek bowiem, i koń, i ptak są zwierzętami”; „*Specialia*, ponieważ wskazują na część ogółu, na przykład «człowiek». Człowiek jest bowiem rodzajem zwierzęcia”]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.

Zakończenie

Podsumowując, należy podkreślić, że Izydor z Sewilli, tworząc *Etymologie* jako pracę obejmującą całą ówczesną wiedzę, nie pominął wywodu z zakresu prawa. Wiadomości z tego zakresu, stanowiące konglomerat różnych fragmentów zaczerpniętych ze starożytnych źródeł, zostały ulokowane w pierwszej części księgi V. *De legibus et temporibus*, nazywanej „Traktatem o prawie”. W zgromadzonym materiale można wyróżnić trzy obszary. Pierwszy z nich obejmuje ogólne, podstawowe pojęcia dotyczące istoty, źródeł i podziałów prawa (rozdziały 1-22), drugi zawiera definicje z zakresu prawa prywatnego (rozdziały 23-25), trzeci zaś z zakresu prawa karnego z oddzieleniem zagadnień dotyczących przestępstw (rozdział 26) i kar (rozdział 27). Zastosowany przez Sewilczyka podział materiału jest oryginalny, nie wpisuje się w żaden z wcześniejszych sposobów systematyki prawa.

Izydor z Sewilli rozlokował kwestie prawne w innych miejscach *Etymologii*, w bardziej lub mniej koherentny sposób. Definicje z zakresu prawa obejmuje w całości jeden z rozdziałów księgi X zatytułowany *O prawie*; także w księgach IX i XVII encyklopedysta powraca do tych zagadnień.

Wiadomości z zakresu prawa rozmieszczone w księdze V i rozproszone w innych księgach stanowią w miarę całościowy wywód o prawie; ma on charakter rudymen-tarny. Księga V, przepisywana i rozpowszechniana, jako odrębny traktat pełniła rolę podręcznika w szkołach średniowiecznych. Mimo że większość jego etymologicznych wywodów została w późniejszych wiekach podważona lub wręcz zakwestionowana, wpływ Izydoriańskich teorii na rozwój prawa był ogromny. *Etymologie*, stanowiące węzłowy pas transmisyjny przekazu elementów kultury antycznej do rodzącego się średniowiecza, nadal stanowią inspirujący materiał do dalszych badań nad historią prawa będącego jednym z ważnych elementów cywilizacji łacińskiej.

Bibliografia

- Altaner B., *Patrologia*, tłum. P. Pachciarek, Warszawa 1990.
Brehaut E., *An Encyclopedist of the Dark Ages. Isidore of Seville*, New York 1912.
de Churruca J., *Las fuentes de la definición de codicilo en San Isidoro de Sevilla*, Anuario de Historia del Derecho Español 1964, t. 34.
de Churruca J., *Las Instituciones de Gayo en San Isidoro de Sevilla*, Bilbao 1975.
de Churruca J., *Presupuestos para el estudio de las fuentes jurídicas de Isidoro de Sevilla*, Anuario de Historia del Derecho Español 1973, t. 43.
Dębiński A., *Kościół i prawo rzymskie*, wyd. 2, Lublin 2008.

- Dębiński A., *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, wyd. 7, Warszawa 2021.
- Drączkowski F., s.v. *Izydor z Sewilli*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, red. J. Duchniewski i in., Lublin 1997.
- Fontaine J., *Isidore de Séville et la culture classique dans l'Espagne Wisigothique*, t. 3. *Notes complémentaires et supplément bibliographique*, Paris 1983.
- Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum Libri XX*, wyd. W.M. Lindsay, t. 1–2, Oxford 1911.
- Izydor z Sewilli, *O prawach*, oprac. A. Dębiński, M. Jońca, Lublin 2021.
- Korporowicz Ł.J., *Bezpośrednie wykorzystanie prawa rzymskiego w tzw. Traktacie o prawie (S.Th. I–II, qq. 90–97) św. Tomasza z Akwinu*, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 2017, t. 102.
- Korporowicz Ł.J., *Pośrednie wykorzystanie prawa rzymskiego w tzw. Traktacie o prawie (S.Th. I–II, qq. 90–97) św. Tomasza z Akwinu*, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 2017, t. 103.
- Krynicka T., *Biblioteka Uniwersytecka KUL jako warsztat pracy izydorianisty na podstawie własnych doświadczeń*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 2016, t. 105.
- Krynicka T., *Izydor z Sewilli jako mistrz kompilacji: metody pracy twórcy Etymologii na podstawie księgi XVII „De agricultura”*, *Vox Patrum* 2007, t. 50–51, nr 27.
- Krynicka T., *Izydor z Sewilli*, Kraków 2007.
- Ledzińska A., *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych w pismach Izydora z Sewilli*, Kraków 2014.
- Maroń G., *Wzorzec prawa w Etymologiae św. Izydora z Sewilli jako przyczynek do rozważań nad cechami dobrego prawa*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza* 2009, nr 8.
- Martini R., Pietrini S., *Cognizioni giuridiche nel libro V delle Etymologiae di Isidoro di Siviglia*, w: *Ravenna Capitale. Uno sguardo ad Occidente. Romani e Goti – Isidoro di Siviglia*, red. G. Bassanelli Sommariva, S. Tarozzi, Santarcangelo di Romagna 2012.
- Mentaxa R., *Algunas consideraciones sobre los crimina, en particular contra el estado, en las Etimologías de Isodoro (Et. 5,26)*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 1997, nr 65.
- Migne J.P., *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, t. 82–83, Parisii 1978.
- Smoliński P., s.v. *Izydor z Sewilli*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. Maryniarczyk i in., t. 5, Lublin 2002.
- s.v. *Izydor z Sewilli*, w: *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, red. J.M. Szymusiak, M. Starowieyski, Poznań 1971.
- Walters D., *From Benedict to Gratian: the Code in Medieval Ecclesiastical Authors*, w: *The Theodosian Code. Studies in the Imperial Law of Late Antiquity*, red. J. Harries, I. Wood, London 1993.

Na peryferiach choroby i cierpienia¹. Praktyka Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych pontyfikatu papieża Franciszka

On the peripheries of sickness and suffering. Practices of the Congregation
for the Causes of Saints under the pontificate of Pope Francis

На периферии болезни и страдания. Практика Конгрегации по канонизации святых
понтификата Папы Франциска

На периферії хвороби і страждань.

Практика Конгрегації у справах канонізації Святих понтифікату Папи Франциска

LIDIA FIEJDASZ-BUCZEK

Dr hab., Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: lidia.fiejdasz-buczek@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0001-6252-4027>

Streszczenie: Autorka, przyjmując za punkt wyjścia nauczanie papieża Franciszka w czasie pandemii COVID-19 na temat doświadczenia choroby, cierpienia i śmierci oraz zachętę, by w tym trudnym czasie czerpać wzory do naśladowania z przykładów świętych i błogosławionych, postawiła tezę: czy w prowadzonych aktualnie przez Kongregację Spraw Kanonizacyjnych procesach kanonizacyjnych odnajdziemy postaci, które mogą inspirować osoby dotknięte chorobą i cierpieniem? Czy Kongregacja prowadzi jakies procesy kanonizacyjne lekarzy, pielęgniarek i personelu medycznego? Spośród ponad 3,5 tysiąca męczenników i wynawców dokonała wyboru kilkudziesięciu postaci czasowo najbliższych współczesnemu człowiekowi (z XX i XXI w.), aby ukazać walor eklezjalny (*momentum ecclesiale*) ich spraw. Posługując się metodą dogmatyczno-prawną oraz teologiczno-prawną, Autorka wykazała, że w orzecznictwie Kongregacji wzory do naśladowania odnajdą ludzie w każdym wieku i stanie, dotknięci nieuleczalną chorobą (jak bł. Carlo Acutis, Alexia González-Barros czy bł. Nuncjusz Sulprizio), niepełnosprawnością (jak ks. Alojzy Schwartz), różnorodnym cierpieniem (Benedetta Bianchi Porro). Wśród czcigodnych sług Bożych, świętych i błogosławionych są twórcy dzieł służących ochronie zdrowia (św. Matka Teresa z Kalkuty, św. Maria Teresa Chiramel Mankidiyan, bł. ks. Luigi Novarese, bł. Matka Róża Czacka, Urszula Mezzini, bł. bp Álvaro del Portillo), lekarze (np. Mariano Mullerat i Soldevila) i pielęgniarki różnych specjalizacji (Hanna Chrzanowska), położne, pielęgniarz Luigi Bordino, studenci medycyny (np. bł. Sandra Sabattini), ochotniczki Czerwonego Krzyża (María Pilar Gullón Yturriaga, Octavia Iglesias Blanco, Olga Pérez-Monteserín Núñez), profesorowie medycyny (bł. José Gregorio Hernández Cisneros, Jérôme Lejeune), pracujący w warunkach epidemii (bł. Irene Stefani, ks. Saturnino López Novoa i in.). Są to osoby bardzo nowoczesne, zasłużone dla współczesnej nauki, kandydaci do Pokojowej Nagrody Nobla (Alojzy Schwartz) oraz jej laureaci (Jan Paweł II, Matka Teresa z Kalkuty). Wszyscy wyróżniali się głęboką wiarą, praktyką cnót w stopniu heroicznym, zwłaszcza triadą nadziei, miłości i wiary. Z zapałem wychodzili na peryferie, by nieść ulgę cierpiącym. W ich osobach Kościół świętuje „kreatywność chrześcijańskiego miłosierdzia”.

Słowa kluczowe: odpowiedzialność społeczna, walor eklezjalny sprawy, beatyfikacja, kanonizacja, Jan Paweł II

---

¹ Kwerenda źródłowa przeprowadzona w Biblioteca della Pontificia Università Gregoriana w Rzymie oraz w Biblioteca Seraphicum della Pontificia Facoltà Teologica San Bonaventura w Rzymie została sfinansowana z grantu dyscyplinowego pt. *Prawo i praktyka kanonizacyjna za pontyfikatu papieża Franciszka*.

Summary: The starting point of this article is Pope Francis's teaching on the experience of illness, suffering and death in COVID-19 pandemic, as well as his encouragement to follow the examples of saints and the blessed in these difficult times. The Author examines the following hypothesis: do the canonization processes, currently conducted by the Congregation for the Causes of Saints, include figures who can inspire people experiencing illnesses and suffering? Does the Congregation conduct any canonization proceedings of doctors, nurses and medical personnel? The Author, in order to show the ecclesial value (*momentum ecclesiale*) of saints' causes has selected several dozen figures closest to the modern man (i.e. from the 20th and 21st centuries) from among more than 3,500 martyrs and believers. Using the dogmatic-legal and theological-legal methods, the Author shows that in the jurisprudence of the Congregation people can find numerous examples to follow, regardless of their age and state or whether they have been affected by incurable diseases (e.g. Blessed Carlo Acutis, Alexia González-Barros or Blessed Nunzio Sulprizio) or disabilities (e.g. Fr. Aloysius Schwartz), or experiencing any other suffering (e.g. Benedetta Bianchi Porro). Among the venerable, holy and blessed servants of God there are authors of works on protection of health (St. Mother Theresa of Calcutta, St. Mariam Theresia Chiramel Mankidiyan, Blessed Fr. Luigi Novarese, Blessed Mother Róża Czacka, Ursula Mezzini, Blessed bp. Álvaro del Portillo), doctors (e.g. Mariano Mullerat i Soldevila) and nurses of different specialties (Hanna Chrzanowska), midwives, the male nurse Luigi Bordino, medical students (e.g. Blessed Sandra Sabbatini), Red Cross volunteers (María Pilar Gullón Yturriaga, Octavia Iglesias Blanco, Olga Pérez-Monteserín Núñez), professors of medicine (Blessed José Gregorio Hernández Cisneros, Jérôme Lejeune), as well as people working during the pandemic (Blessed Irene Stefani, Fr. Saturnino López Novoa and others). They are regular modern people, merited in the field of science, candidates to the Peace Nobel Prize (Fr. Aloysius Schwartz) or their laureates (John Paul II, Mother Theresa). They are all distinguished by their deep faith and practicing virtues to a heroic degree, especially the virtues of hope, love and faith. These people were willing to cross peripheries to bring relief to the suffering and the Church celebrates the "creativity of Christian charity" in them.

Key words: social responsibility, ecclesial value of the cause, beatification, canonization, John Paul II

Резюме: Взяв за отправную точку наставления Папы Франциска во время пандемии COVID-19 о переживании болезни, страданий и смерти, а также призыв черпать образцы для подражания из примеров святых и блаженных в это трудное время, автор настоящей статьи поставила вопрос: находим ли мы лица, которые могут вдохновить тех, кто страдает от болезни и страданий в текущих процессах канонизации, проводимых Конгрегацией по канонизации святых? Проводит ли Конгрегация процессы канонизации врачей, медсестер и медицинского персонала? Из более чем 3,5 тысяч мучеников и исповедников выбрала несколько десятков людей, наиболее близких по времени к современному человеку (из 20 и 21 веков), чтобы показать значимость их дел для Церкви (*momentum ecclesiale*). Используя догматико-правовой и богословско-правовой методы, автор показала, что в решениях Конгрегации можно найти образцы для подражания у людей любого возраста и состояния, страдающих от неизлечимой болезни (таких как Блаженный Карло Акутис, Алексия Гонсалес-Баррос или Блаженный Нунцио Сульприцио), инвалидности (как Отец Алоизий Шварц) или различных страданий (Бенедетта Бьянки Порро). Среди подвижников, святых и блаженных есть создатели трудов по охране здоровья (св. мать Тереза Калькуттская, св. Мария Тереза Чирамель Манкидиан, блаженный отец Луиджи Новарезе, блаженная мать Роза Чацкая, Урсула Меццини, блаженный епископ Альваро дель Портильо), врачи (например, Мариано Муллерат и Солдевила) и медсестры различных специальностей (Ханна Хжановская), акушерки, медбрат Луиджи Бордино, студенты-медики (например, блаженная Сандра Сабаттини), волонтеры Красного Креста (Мария Пилар Гуллон Итурриага, Октавия Иглесиас Бланко, Ольга Перес-Монтесерин Нуньес), профессора медицины (блаженный Хосе Грегорио Эрнандес Сиснерос, Жером Лежен), те, кто работает в условиях эпидемии (блаженная Ирене Стефани, о. Сатурнино Лопес Новоа и другие). Это очень современные личности, заслуженные перед современной наукой, кандидаты на Нобелевскую премию (Алоизий Шварц) и ее лауреаты (Иоанн Павел II, мать Тереза Калькуттская). Все они отличались глубокой верой, исполнением героических добродетелей, особенно отличались триадой: надеждой, любовью и верой. Они с усердием отправились на периферию, чтобы принести помощь страждущим. В их лице Церковь отмечает «творческий потенциал христианской благотворительности».

Ключевые слова: социальная ответственность, значимость дела для Церкви (*momentum ecclesiale*), беатификация, канонизация, Иоанн Павел II

Резюме: Автор, беручи за початкову точку навчання Папи Франциска під час пандемії COVID-19 про досвід хвороби, страждань і смерті, а також заохочення наслідувати приклад святих і блаженних у цей важкий час, висунув наступну тезу: чи у актуально ведених Конгрегацією у справах канонізації Святих процесах канонізаційних можна віднайти персонажів, які можуть надихнути людей постраждалих від хвороб та страждань? Чи проводить Конгрегація якісь процеси канонізації лікарів, медсестер та медичного персоналу? З помірковано понад 3500 мучеників і віруючих Конгрегація відібрала кілька десятків найближчих до сучасної людини (XX–XXI ст.) персонажів, щоб показати суспільну цінність (*momentum ecclesiale*) їхніх справ. Використовуючи догматично-правовий та теологічно-правовий метод, автор показав, що в юриспруденції Конгрегації взірці для наслідування знайдуть люди різного віку та стану, які страждають від невиліковних хвороб (так як блаженний Карло Акутіс, Алексія Гонсалес-Баррос або Блаженний Нунцій Сульпріціо), інвалідності (як о. Алоїзі Шварц), різного роду страждання (як Бенедетта Бьянкі Порро). Серед поважних служителів Божих, святих і блаженних є автори творів для охорони здоров'я (Св. Мати Тереза Калькуттська, св. Марія Тереза Хірамель Манкідіян, блаженний о. Луджі Новареце, блаженна мати Роза Чака, Урсула Мецціні, блаж. Альваро дель Портільйо), лікарі (наприклад Маріано Мюллерат і Солдевіла) та медсестри різних спеціалізацій (Ганна Хжановска), акушерки, медбрат Луджі Бордіно, студенти медицини (наприклад блаженна Сандра Сабаттіні), волонтери Червоного Хреста (Марія Пілар Гульон Ітурріага, Октавія Іглесіас Бланко, Ольга Перес-Монтесерін Нуньес), професори медицини (бл. Хосе Грегоріо Ернандес Сінерос, Жером Лежен), ті, що працюють в умовах епідемії (бл. Ірен Стефані, о. Сатурніно Лопес Новоа та інші). Це дуже сучасні люди, заслужені для сучасної науки, кандидати на Нобелівську премію миру (Алозі Шварц) та її лауреати (Іван Павло II, Мати Тереза Калькуттська). Усі вони відзначалися глибокою вірою, героїчною практикою чеснот, особливо тріади надії, любові та віри. Вони з нетерпінням виходили на периферії, щоб полегшити страждання. В них Церква оспівує «творчість християнського милосердя».

Ключові слова: соціальна відповідальність, суспільна цінність справи, беатифікація, канонізація, Іван Павло II

Wstęp

W pierwszym kwartale 2020 r. z powodu rozprzestrzeniania się wirusa SARS-CoV-2 na kilka tygodni świat się zatrzymał. Do rozpowszechniającego się w Chinach wirusa po raz pierwszy odniósł się Franciszek podczas modlitwy maryjnej z wiernymi 26 stycznia 2020 r.² W licznych homiliach i przemówieniach wyrażał solidarność z zarażonymi wirusem, z cierpiącymi z powodu tej choroby, z lekarzami, pielęgniarkami, wolontariuszami i z tymi, którzy z powodu pandemii oddali życie³. Zachęcał kapłanów, „żeby mieli odwagę wychodzić i iść do chorych, by nieść moc Słowa Bożego i Eucharystię oraz towarzyszyć pracownikom służby zdrowia, wolontariuszom w pracy, którą wykonują”⁴.

² Franciszek, *Ewangelia zmienia świat i serca*. Modlitwa maryjna z Papieżem (26.01.2020), L'Osservatore Romano, wyd. pol. (dalej: OR) 2020, R. 41, nr 2–3 (420), s. 32.

³ Zob. np. Franciszek, *Widzę was i jestem z wami*. Modlitwa maryjna z Papieżem (8.03.2020), OR 2020, R. 41, nr 4 (421), s. 24; tenże, *Prośmy o łaskę wstydu*. Homilia papieska podczas Mszy świętej w Domu świętej Marty (9.03.2020), OR 2020, R. 41, nr 4 (421), s. 34; tenże, *Glód i pragnienie sprawiedliwości*. Audjencia generalna (11.03.2020), OR 2020, R. 41, nr 4 (421), s. 16–17; tenże, *Bądźmy wielkoduszni i solidarni*. Przesłanie wideo na Wielki Tydzień (3.04.2020), OR 2020, R. 41, nr 4 (421), s. 3; tenże, *Pojednanie i przebaczenie*. Modlitwa maryjna z Papieżem (31.05.2020), OR 2020, R. 41, nr 6 (423), s. 19.

⁴ Tenże, *Nie unikajmy dialogu z Bogiem*. Homilia papieska podczas Mszy świętej w Domu świętej Marty (10.03.2020), OR 2020, R. 41, nr 4 (421), s. 35.

Podkreślał też ważną rolę orędownictwa i przykładu świętych. Przede wszystkim przez wstawiennictwo Maryi „Uzdrowienie Chorych”⁵, „Matki Bożej, Ocalenia swego ludu, Gwiazdy wzburzonego morza”⁶, prosił Pana życia, „by zatrzymał groźbę śmierci i by napełnił serca wszystkich ludzi szacunkiem dla każdego życia”⁷. Zachęcał, by przyzywać opieki i wstawiennictwa świętych.

Szczególnie wymowne było nabożeństwo z suplikacją o ustanie pandemii odprawione wieczorem 27 marca 2020 r. Franciszek w strugach deszczu, samotnie, przed Bazyliką św. Piotra przyzywał miłosierdzia Bożego dla świata. Tamtego wieczoru mówił: „W tym naszym świecie, który Ty kochasz bardziej niż my, szliśmy naprzód [...] niewzruszeni, myśląc, że będziemy zawsze zdrowi w chorym świecie. Teraz, kiedy znaleźliśmy się na wzburzonym morzu, błagamy Cię: «Obudź się, Panie!»”⁸.

W tym trudnym czasie, gdy wiele osób utraciło radość i sens życia, wzrosło zainteresowanie świętymi, którzy są orędownikami w chorobach, sprawach bez nadziejnych, w sytuacjach zagrażających zdrowiu i życiu. Ta potrzeba chwili skłoniła Autorkę do zbadania, czy w prowadzonych aktualnie przez Kongregację Spraw Kanonizacyjnych procesach odnajdziemy postaci, które mogą zainspirować osoby dotknięte chorobą i cierpieniem? Czy Kongregacja prowadzi jakieś procesy kanonizacyjne lekarzy, pielęgniarek i personelu medycznego? Jeśli tak, to czego współczesny człowiek może nauczyć się od tych postaci? Należy pamiętać, że prawodawca wśród licznych praw i obowiązków wiernych wyrażonych w Księdze II Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. (szczególnie w kan. 204 § 1, 208–211, 215–216, 222 § 2 i 225) w kan. 210 zobowiązuje wszystkich wiernych do tego, aby zgodnie ze swoją pozycją podejmowali wysiłki, „by prowadzić życie święte, przyczyniać się do wzrostu Kościoła i ustawicznie wspierać rozwój jego świętości”. Z kolei prawo kanonizacyjne, które jest *lex specialis* w odniesieniu do ogólnego prawa kanonicznego, wypracowało pojęcie waloru eklezjalnego sprawy (*momentum ecclesiale*), od którego istnienia uzależnione jest rozpoczęcie procesu kanonizacyjnego. Tenże walor to oddziaływanie danego świętego na wiernych i Kościół⁹. W ostatnich dekadach zwraca się jednak uwagę, że „Nie jest zamierzeniem Kościoła wynosić na ołtarze wszystkich tych, których życie nacechowane było świętością, lecz przez beatyfikacje

⁵ Tenże, *Ludzkość na wzburzonym morzu*. Modlitwa na placu św. Piotra o ustanie pandemii (27.03.2020), OR 2020, R. 41, nr 4 (421), s. 6.

⁶ Tamże.

⁷ Franciszek, *Należy bronić każdego życia, służyć mu i je kochać*. Audiencja generalna (25.03.2020), OR 2020, R. 41, nr 4 (421), s. 19. Zob. także: tenże, *Bóg jest jak tato, którego można prosić o wszystko*. Audiencja generalna (13.05.2020), OR 2020, R. 41, nr 6 (423), s. 12–13.

⁸ Tenże, *Ludzkość na wzburzonym morzu...*, s. 4–5.

⁹ Szczegółowe studium – zob. W. Bar, *Walor eklezjalny beatyfikacji i kanonizacji*, w: *Przygotowanie sprawy beatyfikacyjnej. Aktualny stan prawny*, red. W. Bar, L. Fiejdasz, Lublin 2010, s. 57–98.

i kanonizację pragnie on stawiać na świeczniku te postaci, których życie ma wymiar szczególnie aktualnego przykładu i jest jakimś specyficznym wyzwaniem dla współczesnego człowieka¹⁰.

Momentum ecclesiale ma swoje umocowanie. Prawodawca w konstytucji apostołskiej *Divinus perfectionis Magister* wymaga, by jeszcze przed rozpoczęciem procesu beatyfikacyjnego postulator sprawy przedstawił dokładną informację o życiu sługi Bożego oraz o obiektywnych racjach przemawiających za prowadzeniem sprawy¹¹. *Normy* z 7 lutego 1983 r. precyzują, że postulator przede wszystkim powinien prowadzić poszukiwania odnośnie do życia kandydata na ołtarze, opinii świętości, ważności sprawy dla życia Kościoła. O wynikach swoich poszukiwań informuje kompetentnego biskupa¹², który ocenia zebraną dokumentację, upewniając się, że istnieje także odpowiedni walor eklezjalny¹³. Przed podjęciem decyzji biskup diecezjalny ma obowiązek zwrócenia się przynajmniej do regionalnej konferencji episkopatu z prośbą o wyrażenie opinii na temat słuszności rozpoczęcia sprawy¹⁴. W Kościołach wschodnich eparcha zwraca się „do Synodu Biskupów Kościołów Patriarchalnych lub do Kościołów Arcybiskupich Większych, lub do Rady Hierarchów Kościołów Metropolitalnych *sui iuris*”¹⁵. Kierując zaś do Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych prośbę o *nihil obstat*, biskup załącza także informację na temat waloru eklezjalnego sprawy¹⁶. Jest on także wyeksponowany w dekrecie kończącym postępowanie w sprawie męczeństwa, ofiarowania życia lub heroiczności cnót. W skróconej formie znajduje się także w zredagowanym po łacinie liście apostolskim ogłaszającym beatyfikację lub kanonizację, zaś jego rozwinięcie w homilii wygłoszanej przez papieża (lub jego legata w przypadku beatyfikacji).

Ze względu na wymogi redakcyjne, do tekstu wybrano kilkanaście postaci z XX i XXI w., pochodzących z różnych części świata, które – odpowiednio do warunków swojego stanu – w unikalny sposób odczytały swoje powołanie. W ten sposób artykuł nawiązuje do Osoby Księdza Profesora Henryka Misztala, który zachwycając

¹⁰ Cyt. za: W. Bar, *Walor eklezjalny beatyfikacji...*, s. 62.

¹¹ Ioannes Paulus PP. II, *Constitutio apostolica Divinus perfectionis Magister* (25.01.1983), *Acta Apostolicae Sedis* (dalej: AAS) 75 (1983), I, 2, 10.

¹² *Sacra Congregatio pro Causis Sanctorum, Normae servandae in inquisitionibus ab Episcopis faciendis* (7.02.1983), AAS 75 (1983), s. 396–403, nr 3b. Szczegółowe obowiązki postulatora w tym zakresie precyzuje instrukcja *Sanctorum Mater* – Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych, Instrukcja o prowadzeniu dochodzenia diecezjalnego lub eparchialnego w sprawach kanonizacyjnych *Sanctorum Mater* (17.05.2007), AAS 99 (2007), s. 465–517 (dalej: Instrukcja *Sanctorum Mater*). Zob. np. art. 17.

¹³ Instrukcja *Sanctorum Mater*, art. 8 § 2 i 40.

¹⁴ *Sacra Congregatio pro Causis Sanctorum, Normae servandae...*, nr 11; Instrukcja *Sanctorum Mater*, art. 41 § 1.

¹⁵ Instrukcja *Sanctorum Mater*, art. 41 § 2.

¹⁶ Tamże, art. 45 § 2.

się „barwami świętości”, poświęcił badaniu tego fenomenu 50 lat swojej niezwykle twórczej pracy naukowej¹⁷.

1. Stan spraw kanonizacyjnych za pontyfikatu papieża Franciszka

Dnia 13 marca 2021 r. minęło 8 lat od wyboru kard. Jorge Mario Bergoglio (ur. 17 grudnia 1936 r.) na 266. Biskupa Rzymu¹⁸. Tenże 8-letni okres upoważnia do dokonania pewnych obliczeń, zestawień i podsumowań dotyczących spraw kanonizacyjnych, w tym szczególnie w odniesieniu do treści zakreślonych w tytule artykułu.

Beatyfikację i kanonizację poprzedza niezbędna faza udowodnienia heroiczności cnót, męczeństwa sługi Bożego lub ofiarowania życia oraz stwierdzenia cudu, jak to zostało unormowane w ustawodawstwie szczególnym, do którego odsyła kan. 1403 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.¹⁹ „Wnioski z tej fazy wraz ze spostrzeżeniami referuje papieżowi kardynał prefekt Kongregacji. Ojciec Święty ma wyłączne prawo aprobaty dekretów kończących te fazy postępowania”²⁰. W ciągu 8 lat pontyfikatu Franciszek, podczas 83 audiencji prywatnych udzielonych prefektowi Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych, zezwolił na promulgowanie łącznie 612 dekretów, spośród których 87 dotyczyło męczeństwa 1038 osób, 408 – uznania cnót heroicznych, zaś 117 – cudów przypisanych wstawiennictwu 118 sług Bożych i błogosławionych. Do chwili złożenia niniejszego artykułu do druku, w Acta Apostolicae Sedis opublikowano 314 dekretów (ostatnie z lutego 2017 r.).

Do 13 marca 2021 r. papież Franciszek kanonizował 886 błogosławionych (49 wyznawców i 837 męczenników)²¹. Uczynił to podczas 14 ceremonii, a wobec 6 nowych świętych wydał dekret kanonizacji równoznacznej. Najliczniejsza

---

¹⁷ Wykaz publikacji ks. Profesora Henryka Misztala – zob. https://www.kul.pl/ks-prof-dr-hab-henryk-misztal,art_1099.html [dostęp: 15.02.2022 r.].

¹⁸ *Jorge Mario Bergoglio*, OR 2013, R. 34, nr 5 (352), s. 5. Obliczenia prezentowane w tym paragrafie opracowano na podstawie komunikatów Stolicy Apostolskiej zamieszczanych w wydaniu włoskim dziennika *L'Osservatore Romano* (2013–2021), dokumentów opublikowanych w AAS i informacji z oficjalnej strony internetowej Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych.

¹⁹ Szczegółowo zob. H. Misztal, L. Fiejdasz-Buczek, *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii*, Lublin 2017.

²⁰ L. Fiejdasz-Buczek, *Sprawy kanonizacyjne za pontyfikatu papieża Benedykta XVI. Studium prawnokanoniczne*, Lublin 2019, s. 36.

²¹ Do 110 (2018), nr 11 w AAS opublikowano 32 *litterae decretales* wydawane przez papieża w związku z daną kanonizacją.

w dziejach Kościoła kanonizacja 801 Męczenników z Otranto (12 maja 2013 r.)²² została przygotowana jeszcze przez papieża Benedykta XVI, który 6 lipca 2007 r. zaaprobował dekret o ich męczeństwie²³, a 20 grudnia 2012 r. cud zaistniały za ich wstawiennictwem²⁴. Datę kanonizacji podał 11 lutego 2013 r. na konsystorzu publicznym, podczas którego złożył rezygnację²⁵.

Franciszek beatyfikował 66 wyznawców (w tym równoznacznie patrona chorych Michała Giedroycia 1425–1488) i 1174 męczenników²⁶. Znaczący jest tu również udział papieża Benedykta XVI, który zezwolił na promulgowanie dekretów *super martyrio* 331 z nich.

Papież Franciszek podtrzymał praktykę wprowadzoną przez Poprzednika, zgodnie z którą beatyfikacji, będącej zawsze aktem papieskim, co do zasady przewodniczy przedstawiciel Ojca Świętego, którym zwykle jest prefekt Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych²⁷. W ciągu 8 lat pontyfikatu, na 119 ceremonii beatyfikacyjnych, 115 – przewodniczyli legaci papiescy. Papież Franciszek czterokrotnie wygłaszał formułę beatyfikacyjną: 19 października 2014 r. na placu św. Piotra, gdy beatyfikował papieża Pawła VI²⁸ oraz podczas 3 podróży apostolskich: do Korei Południowej (beatyfikacja Pawła Yun Ji-chunga i jego 123 Towarzyszy)²⁹, do Kolumbii (beatyfikacja Emilio Jaramillo Monsalve i Pedro María Ramírez Ramos'a)³⁰ i Rumunii (beatyfikacja biskupów Valeriu Traian Frențiu i 6 Towarzyszy).

²² Franciscus PP., *Litterae decretales quibus beatis Antonio Primaldo et Sociis Sanctorum honores decernuntur* (12.05.2013), AAS 106 (2014), s. 343–346.

²³ Congregatio de Causis Sanctorum, *Hydruntina. Canonizationis Beatorum Antonii Primaldi, Christifidelis Laici et Sociorum (†1480), Decretum super martyrio* (6.07.2007), AAS 99 (2007), s. 908–910.

²⁴ Congregatio de Causis Sanctorum, *Hydruntina. Canonizationis Beatorum Antonii Primaldi et Sociorum Martyrum (†13 Augusti 1480), Decretum super miraculo* (20.12.2012), AAS 105 (2013), s. 940–943. W tym przypadku zastosowano art. 35 instrukcji *Sanctorum Mater*, zgodnie z którym: „Po promulgacji dekretu konfirmacji kultu i dekretu na temat cnót heroiczných lub męczeństwa błogosławionego można zmierzać do kanonizacji po aprobachie jednego cudu, który miał miejsce po konfirmacji kultu”. Zob. komentarze do instrukcji: H. Misztal, *Sanctorum Mater. Instrukcja Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych o prowadzeniu dochodzenia diecezjalnego lub eparchialnego w sprawach kanonizacyjnych. Komentarz*, Lublin 2008 (wyd. 2, Lublin 2011); poszerzony komentarz z wyborem źródeł użytecznych w prowadzeniu spraw kanonizacyjnych: H. Misztal, L. Fiejdasz-Buczek, *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii*, Lublin 2017.

²⁵ Benedictus PP. XVI, *Declaratio Summi Pontificis* (10.02.2013), AAS 105 (2013), s. 239–240; tekst polski: *Rezygnuję z posługi Biskupa Rzymu*. Oświadczenie Papieża Benedykta XVI podczas Konsystorza Publicznego (11.02.2013), OR 2013, R. 34, nr 3–4 (351), s. 4.

²⁶ Do 110 (2018), nr 11 w AAS opublikowano 93 listy apostolskie ogłaszające beatyfikacje.

²⁷ Komunikat Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych (29.09.2005), OR 2006, R. 27, nr 3 (281), s. 42.

²⁸ Franciscus PP., *Homilia Episcoporum Synodi Conventu Extraordinario exitum habente necnon occasione beatificationis Pauli VI Papae* (19.10.2014), AAS 106 (2014), s. 824–826.

²⁹ Franciscus PP., *Homilia Occasione Beatificationis CXXIV Martyrum Coreanorum apud Portam vulgo Gwanghwamun Seuli* (16.08.2014), AAS 106 (2014), s. 683–685.

³⁰ Franciscus PP., *Sancta Missa et Beatificatio Vincentiopolis* (8.09.2017), AAS 109 (2017), s. 1060–1062.

Decentralizacja obrzędów beatyfikacyjnych wskazuje na inną praktykę wprowadzoną przez papieża Benedykta XVI, a wyrażoną przez Kongregację Spraw Kanonizacyjnych w Komunikacie z 29 września 2005 r. Odtąd regułą jest, że ryt beatyfikacji jest sprawowany „w diecezji, która rozpoczęła sprawę nowego błogosławionego, bądź w innej miejscowości, uznanej za odpowiednią”³¹. Wyjątkowo natomiast beatyfikacja może odbyć się w Rzymie na prośbę biskupów i powodów spraw, po osiągnięciu opinii Sekretariatu Stanu³².

Ze względu na pandemię i konieczność zastosowania środków ostrożności podczas ceremonii liturgicznych z udziałem licznych wiernych, na wniosek zainteresowanych biskupów nastąpiły zmiany w kalendarium beatyfikacji. W 2020 r. nie odbyły się beatyfikacje: Lucii dell’Immacolata w świetle Marii Ripamonti (beatyfikacja zaplanowana na 9 maja); Marii Luigii del Santissimo Sacramento (16 maja); Cayetana Giménez’a Martìn i 15 Towarzyszy (23 maja); ks. Francesco Motolla (30 maja); kard. Stefana Wyszyńskiego (7 czerwca); Sandry Sabattini (14 czerwca); Angelo Marina Álvarez’a i 19 Towarzyszy, Giovanniego Aguilar Donis i Towarzyszy oraz Isabel Sánchez Romero (19 września); ks. Jana Machy (17 października); Josepha Domenica Beneta i 2 Towarzyszy (14 listopada). Zaplanowana na 16 maja beatyfikacja Marii Velotti odbyła się 29 września; zaś z 20 czerwca na 10 października 2020 r. przeniesiono beatyfikację włoskiego chłopca Carlo Acutisa. Beatyfikacje brazylijskiej świeckiej Benigny Cardoso da Silva oraz ks. Giuseppe Ambrosoli zawieszono odpowiednio do 21 października i 22 listopada 2020 r. zostały przeniesione na 2021 r. Zaplanowana jako pierwsza w 2021 r. beatyfikacja bpa Mamerto Esquiù OFM (1826–1883) również nie odbyła się w spodziewanym terminie ze względów sanitarnych³³.

2. Zaangażowanie papieża Jana Pawła II w ochronę zdrowia

Ważnym i powszechnie oczekiwanym wydarzeniem pontyfikatu Franciszka była kanonizacja Jana Pawła II³⁴. Nie można nie wiązać osobistego doświadczenia cierpienia i choroby Karola Wojtyły z jego działalnością jako pasterza Kościoła powszechnego na rzecz służby zdrowia, humanitarnej medycyny, opieki nad chorymi oraz z nauczaniem o sensie i wartości cierpienia. Niespełna trzy lata po zamachu na

³¹ Komunikat Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych (29.09.2005), OR 2006, R. 27, nr 3 (281), s. 42, nr 2.

³² Tamże, nr 3.

³³ Beatyfikacja miała odbyć się 13 marca 2021 r. w Argentynie.

³⁴ Franciscus PP., *Homilia Occasione Canonizationis beatorum Ioannis XXIII et Ioannis Pauli II* (27.04.2014), AAS 106 (2014), s. 359–361.

jego życie, opublikował list apostolski *Salvifici doloris*³⁵, w którym napisał: „w cierpieniu kryje się szczególna moc przybliżająca człowieka wewnątrznie do Chrystusa”. Dzięki niej tacy święci jak Franciszek z Asyżu, Ignacy Loyola i inni zawdzięczają swoje głębokie nawrócenie. W cierpieniu człowiek znajduje „jakby nową miarę całego swojego życia i powołania”³⁶.

Rok później *motu proprio Dolentium hominum* Jan Paweł II utworzył Papieską Komisję Duszpasterstwa Pracowników Służby Zdrowia (*Pontificia Commissio de Apostolatu pro Valetudinis Administris*)³⁷. Poprzez Komisję po raz pierwszy w historii Kościoła skoordynowano działania wszystkich instytucji katolickich, zakonnych i świeckich, zajmujących się posługą chorym na całym świecie³⁸. Trzy lata później konstytucją apostolską *Pastor Bonus*³⁹ podniósł Komisję do rangi Papieskiej Rady do spraw Duszpasterstwa Służby Zdrowia (*Pontificium Consilium de Apostolatu pro Valetudinis Administris*)⁴⁰. Z nią ściśle współpracuje ustanowiona 11 lutego 1994 r. *motu proprio* *Mysterium vitae* Papieska Akademia Życia. Jej zadaniem jest „studowanie podstawowych problemów medycyny i prawa, mających znaczenie dla promocji i obrony życia, zwłaszcza w ich bezpośrednim powiązaniu z chrześcijańską moralnością i wskazaniami Magisterium Kościoła, a także szerzenie wiedzy o nich i formacja w tej dziedzinie”⁴¹.

Szczególny szacunek i miłość do chorych spowodowały, że Jan Paweł II w 75. rocznicę objawień fatimskich i 11. rocznicę zamachu na swoje życie 13 maja 1992 r. ustanowił Światowy Dzień Chorych. Postanowił, że każdego roku Dzień ten będzie obchodzony 11 lutego w liturgiczne wspomnienie Matki Bożej z Lourdes. Nadprzyrodzoną skuteczność tego Dnia zawierzył wstawiennictwu Maryi (*Salus Infirmorum*) oraz św. Jana Bożego i św. Kamila de Lellis – patronów szpitali i pracowników służby zdrowia⁴². Na miejsce centralnych obchodów wybierano jedno z sanktuariów maryjnych na świecie. Do chorych Ojciec Święty kierował okolicznościowe orędzia. Łącznie w latach 1993–2005 opublikował ich 13. Swoje przesłania pisał także m.in. na

³⁵ Ioannes Paulus PP. II, Epistula apostolica *Salvifici doloris* (11.02.1984), AAS 76 (1984), s. 201–250.

³⁶ Tamże, nr 26.

³⁷ Tenże, *Motu proprio Dolentium hominum* (11.02.1985), AAS 77 (1985), s. 457–461.

³⁸ Zob. tamże, nr 6.

³⁹ Tenże, *Constitutio apostolica Pastor bonus* (28.06.1988), AAS 80 (1988), s. 841–912.

⁴⁰ Kompetencje Rady – zob. tamże, art. 152–153.

⁴¹ Jan Paweł II, *Mysterium vitae*. List apostolski *motu proprio*, którym Jan Paweł II ustanawia Papieską Akademię Obrony Życia, OR 1994, R. 15, nr 4 (162), s. 9–10.

⁴² *Lettera di Giovanni Paolo II al cardinale Fiorenzo Angelini, Presidente del Pontificio Consiglio della pastorale per gli Operatori Sanitari, per l'istituzione della Giornata Mondiale del Malato*, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/letters/1992/documents/hf_jp-ii_let_13051992_world-day-sick.html [dostęp: 14.02.2022 r.].

Światowy Dzień Chorych na Trąd⁴³, do Krajowego Kongresu Stowarzyszenia Włoskich Lekarzy Katolickich⁴⁴, wielokrotnie do uczestników konferencji organizowanych przez Papieską Radę ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia⁴⁵ i Papieską Akademię Życia, uczestników Kongresu Międzynarodowego Towarzystwa Onkologii Ginekologicznej⁴⁶ i Kongresu Światowego Towarzystwa Transplantologicznego⁴⁷, przedstawicieli Chrześcijańskiego Ośrodka dla Osób Niepełnosprawnych w Paryżu⁴⁸, do sióstr zakonnych pracujących w lecznictwie⁴⁹, chorych dzieci⁵⁰ i do wielu, wielu innych grup. W obchody Wielkiego Jubileuszu Roku 2000 wpisał jubileusze: chorych i pracowników służby zdrowia⁵¹, lekarzy katolickich⁵², ludzi starszych⁵³, niepełnosprawnych⁵⁴. „Ewangelię cierpienia” niósł na wszystkie kontynenty. W czasie podróży apostołskich odwiedzał szpitale, hospicja, leprozoria, miejsca, gdzie przebywają ludzie cierpiący; spotykał się z pracownikami służby zdrowia, personelem medycznym, wolontariuszami, duszpasterzami tych środowisk.

Magna Carta dla wszystkich, którzy swój zawód oddają w służbie życia ludzkiego jest encyklika Jana Pawła II *Evangelium vitae* z 25 marca 1995 r. o wartości i nienaruszalności ludzkiego życia⁵⁵. W 25. rocznicę jej promulgowania papież Franciszek podkreślił, że nauczanie papieża Jana Pawła II „w kontekście pandemii, która zagraża życiu ludzkiemu i światowej ekonomii”, staje się jeszcze bardziej

⁴³ Zob. np. Jan Paweł II, *Pomagajmy chorym na trąd*. Przesłanie na 52. Światowy Dzień Chorych na Trąd (25.01.2005), OR 2005, R. 26, nr 4 (272), s. 29.

⁴⁴ Tenże, *Nietykalność życia każdej istoty ludzkiej*. Przesłanie do XXIII Krajowego Kongresu Stowarzyszenia Włoskich Lekarzy Katolickich, OR 2005, R. 26, nr 2 (270), s. 37–38.

⁴⁵ Zob. np. tenże, *O szacunek dla ludzi w podeszłym wieku*. Przemówienie do uczestników konferencji zorganizowanej przez Papieską Radę ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia (31.10.1998), OR 1999, R. 20, nr 3 (211), s. 18–19.

⁴⁶ Tenże, *Chorzy na raka wołają o pomoc*. Do uczestników Kongresu Międzynarodowego Towarzystwa Onkologii Ginekologicznej (30.09.1999), OR 2000, R. 21, nr 2 (220), s. 42–43.

⁴⁷ Tenże, *Poszukiwania naukowe muszą szanować godność każdej ludzkiej istoty*. Do uczestników Kongresu Światowego Towarzystwa Transplantologicznego (29.08.2000), OR 2000, R. 21, nr 11–12 (228), s. 37–39.

⁴⁸ Tamże, s. 40.

⁴⁹ Tenże, *Przedłużajcie w czasie posługę miłosierdzia Chrystusa*. Do sióstr zakonnych pracujących w lecznictwie (1.10.1999), OR 1999, R. 20, nr 2 (210), s. 42–44.

⁵⁰ Tenże, *Zaufajcie Jezusowi*. List Ojca Świętego do dzieci – pacjentów Szpitala Pediatrycznego im. kard. Johna Glennona (St. Louis, 26.01.1999), OR 1999, R. 20, nr 4 (212), s. 35.

⁵¹ Tenże, *Ewangelia cierpienia źródłem nadziei*. Jubileusz Chorych i Pracowników Służby Zdrowia (11.02.2000), OR 2000, R. 21, nr 4 (222), s. 23–24.

⁵² Tenże, *Medycyna a prawa człowieka*. Jubileusz Lekarzy Katolickich (7.07.2000), OR 2000, R. 21, nr 9 (226), s. 35–36.

⁵³ Tenże, *Dar długiego życia*. Jubileusz Ludzi Starszych (17.09.2000), OR 2000, R. 21, nr 11–12 (228), s. 13–14.

⁵⁴ Tenże, *Kościół jest dla Was „Gościennym domem”*. Jubileusz Niepełnosprawnych (3.12.2001), OR 2001, R. 22, nr 2 (220), s. 43–44.

⁵⁵ Tenże, *Litterae encyclicae Evangelium vitae* (25.03.1995), AAS 87 (1995), s. 401–522.

zobowiązujące. Wzywa, by temu przesłaniu Ewangelii dawać konkretny przykład. Upatruje je w milczącej postawie „tak wielu osób, które na różne sposoby dają z siebie wszystko, posługując chorym, starszym, samotnym i potrzebującym”. Franciszek przypomniał, że przesłanie encykliki jest bardziej aktualne niż kiedykolwiek, bowiem zamachy na życie i godność ludzką są ponawiane również w naszej epoce, będącej „epoką powszechnych praw człowieka [...]”; nie zawsze prawodawstwo chroni najsłabsze i najbardziej bezbronne ludzkie życie⁵⁶.

Nie sposób wyliczyć wszystkich inicjatyw Jana Pawła II w służbie zdrowiu. Ale należy podkreślić jego szczególną troskę o prowadzenie procesów beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych, przez które ukazywał „niezliczone przykłady współczesnej świętości”⁵⁷. Wśród nich są znakomici lekarze, jak: św. Giuseppe Moscati⁵⁸, św. Riccardo Pampuri⁵⁹, św. Gianna Beretta Molla⁶⁰, bł. Władysław Batthyány-Strattmann⁶¹, bł. Maria Ewa od Opatrzności Bogumiła Noiszewska beatyfikowana w grupie 103 Męczenników II wojny światowej⁶², farmaceuta bł. Artemidesa Zatti⁶³. Wyniósł na ołtarze założycieli wielu dzieł służących chorym, np. o. Pio z Pietrelciny, Matkę Teresę z Kalkuty, Benedykta Menni. Pozostawił wzory do naśladowania osobom towarzyszącym chorym w czasach zarazy. Odnajdujemy je m.in. w postawie ks. Wincentego Frelichowskiego posługującego wśród chorych na tyfus plamisty w Dachau i zmarłego z tego powodu bł. Franciszka Ksawerego Seelosa, zakażonego żółtą febrą, o. Damiana de Veustera – zmarłego na trąd na Hawajach.

Te wybitne postacie charakteryzowała przede wszystkim „nowa «wyobraźnia miłosierdzia»”, o której pisał Jan Paweł II w liście apostolskim *Novo millennio ineunte*. Jej przejawem jest „nie tyle i nie tylko skuteczność pomocy, ale zdolność bycia bliźnim dla cierpiącego człowieka, solidaryzowania się z nim, tak aby gest pomocy nie był odczuwany jako poniżająca jałmużna, ale jako świadectwo braterskiej wspólnoty dóbr”⁶⁴.

⁵⁶ Franciszek, *Należy bronić każdego życia...*, s. 19.

⁵⁷ *Obitus, depositio et tumulatio Ioannis Pauli PP II Sanctae Memoriae*, OR 2005, R. 26, nr 5 (273), s. 23.

⁵⁸ Ioannes Paulus PP. II, *Homilia. In area ante Vaticanam basilicam habita, ob decretos ven. Servo Dei Iosepho Moscati Beatorum caelitem honores* (25.10.1987), AAS 80 (1988), s. 594.

⁵⁹ Tenże, *Homilia. In foro S. Petri habita ob decretos Dei Servis Gaspari Bertoni et Richardo Pampuri Beatorum caelitem honores* (1.11.1989), AAS 82 (1990), s. 422–427.

⁶⁰ Tenże, *Homilia. In canonizatione sex beatorum* (16.05.2004), AAS 96 (2004), s. 653–655.

⁶¹ Tenże, *Homilia. In beatificatione quinque servorum Dei* (23.03.2003), AAS 95 (2003), s. 578–581.

⁶² Tenże, *Homilia. Varsaviae, in beatificatione s. Dei Reginae Protmann et Edmundi Bojanowski* (13.06.1999), AAS 91 (1999), s. 1051–1056.

⁶³ Congregatio de Causis Sanctorum, *Viedmen. Canonizationis Servi Dei Artemidis Zatti Laici professi societatis s. Francisci Salesii (1880–1951), Positio super virtutibus*, AAS 90 (1998), s. 289–292.

⁶⁴ Jan Paweł II, List apostolski *Novo Millennio Ineunte* do biskupów, duchowieństwa i wiernych na zakończenie wielkiego jubileuszu roku 2000, nr 50, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_letters/2001/documents/hf_jp-ii_apl_20010106_novo-millennio-ineunte.html [dostęp: 16.02.2022 r.].

3. Twórcy instytucji służących ochronie zdrowia

Głównym przesłaniem pontyfikatu papieża Franciszka jest zachęta do wychodzenia na peryferie i poszukiwania na nich chorych, samotnych, ubogich, cierpiących, wykluczonych społecznie, więźniów, migrantów. Bardzo mocno akcentuje, że ten, „kto przyjmuje w sobie świętość jako dar łaski, nie może nie przekładać jej na konkretne działanie w życiu codziennym”⁶⁵, a cytując św. Alberta Hurtado, przypomina, że „Prawdziwa miłość «musi prowadzić do czynienia dobra [...], do ubrudzenia sobie rąk przy uczynkach miłości»”⁶⁶.

Szczególnie wymownym wzorem miłosierdzia jest Matka Teresa z Kalkuty (1910–1997), kanonizowana 4 września 2016 r. w obecności 120 tys. osób, w tym licznych pracowników i wolontariuszy, dla których ta uroczystość była centralnym punktem ich Jubileuszu, a także ważnym wydarzeniem podczas Nadzwyczajnego Jubileuszu Miłosierdzia⁶⁷.

W homilii kanonizacyjnej papież Franciszek nazwał Matkę Teresę niestrudzoną pracownicą miłosierdzia, jego hojną szafarką, gdyż „Miłosierdzie było dla niej «solą» nadającą smak każdemu z jej dzieł oraz «światłem» rozjaśniającym ciemności tych, którzy nie mieli nawet łez, aby opłakiwać swoje ubóstwo i cierpienie. Jej misja na obrzeżach miast i na peryferiach egzystencjalnych pozostaje dzisiaj jako wymowne świadectwo bliskości Boga wobec najuboższych z ubogich”⁶⁸. Papież Franciszek wyraził pragnienie, by nowa Święta pozwoliła zrozumieć, „że naszym jedynym kryterium działania jest bezinteresowna miłość, wolna od wszelkiej ideologii i od wszelkich ograniczeń, darowana wszystkim, niezależnie od języka, kultury, rasy czy religii”⁶⁹.

Kanonizowaną 13 października 2019 r. Marię Teresę Chiramel Mankidiyan (1876–1926) ze względu na radykalizm ewangeliczny, drobną sylwetkę, heroiczną posługę bliźnim, wierność władzy kościelnej i „świadectwo pokornej miłości bez granic”, często porównuje się z Matką Teresą z Kalkuty. Założone przez nią Zgromadzenie Świętej Rodziny w indyjskim stanie Kerala łączy kontemplację z działalnością charytatywną, m.in. opiekuje się chorymi i umierającymi, odwiedza

⁶⁵ Franciszek, *Przesłanie proste i wielkie*. Modlitwa maryjna z Papieżem (5.01.2020), OR 2020, R. 41, nr 1 (419), s. 39.

⁶⁶ Tenże, *Ten, kto mówi, że miłuje Boga, a nie miłuje brata, jest kłamcą*. Homilia papieska podczas Mszy świętej (10.01.2020), OR 2020, R. 41, nr 2–3 (420), s. 36.

⁶⁷ Franciscus Episcopus, *Litterae decretales Quibus beatae Teresiae de Calcutta Sanctorum honores decernuntur* (4.09.2016), AAS 109 (2017), s. 827–830.

⁶⁸ Franciscus PP., *Homilia. Occasione Canonizationis beatae Teresiae de Calcutta* (4.09.2016), AAS 108 (2016), s. 1075–1077; tekst polski: *Niestrudzona pracownica miłosierdzia*. Homilia Papieża Franciszka wygłoszona podczas Mszy św. kanonizacyjnej (4.09.2016), OR 2016, R. 37, nr 9 (385), s. 10.

⁶⁹ *Niestrudzona pracownica miłosierdzia...*, s. 11.

ubogie rodziny⁷⁰, prowadzi „szkoły, szpitale, szkoły pielęgniarские, licea, schroniska, domy dla niepełnosprawnych umysłowo i fizycznie, ośrodki społeczne i kliniki homeopatyczne”⁷¹.

Z mandatu papieża Franciszka 11 maja 2013 r. odbyła się w Bazylice św. Pawła za Murami w Rzymie beatyfikacja ks. Luigi Novarese (1914–1984), *apostolus aegrotantium, indefessus testis salvifici valoris doloris plenaeque participationis aegrotorum in Ecclesiae missione*⁷². Jego szczególna wrażliwość na świat cierpienia zrodziła się z osobistego doświadczenia. Od 9 roku życia chorował na gruźlicę prawego stawu biodrowego, spędzał miesiące w szpitalach, sanatoriach, w samotności, z daleka od rodziny. Dobrze więc wiedział, z jakimi trudnościami zmagają się chorzy poszukujący nieustannie sensu i wartości cierpienia. Dnia 17 maja 1931 r. został cudownie uzdrowiony za wstawiennictwem Matki Bożej Wspomożycielki i św. Jana Bosko, których był czcicielem. Zapragnął bez reszty oddać się chorym jako kapłan. W 1943 r. założył Maryjną Ligę Kapłanów, skupiającą kapłanów chorych, znajdujących się w trudnej sytuacji⁷³. W 1947 r. wraz z s. Elvirą Miryam Psorulla założył Centrum Ochotników Cierpienia, w którym zainicjował i wdrożył nowy sposób pastoralnej i duchowej opieki nad chorymi: są oni nie tylko podmiotem troski i miłosierdzia, lecz również nowej ewangelizacji dzięki doświadczeniu wielkiego cierpienia. W 1950 r. powołał pobożne stowarzyszenie Cisi Pracownicy Krzyża, tj. związek duchowieństwa i osób świeckich, zdrowych i chorych, którzy przez Maryję ofiarowują swoje cierpienie jako dobrowolną ofiarę w duchu uwielbienia. Dla osób zdrowych, które chciałyby wspierać osoby chore w ich potrzebach i apostołstwie, utworzył w 1952 r. stowarzyszenie Braci i Sióstr Chorych. Pragnąc zaangażować świeckich i pasterzy w swój duchowy horyzont, powołał stowarzyszenie Prawdziwych Braci Cichych Sług od Krzyża oraz Związek Biskupów. Wśród innych inicjatyw ks. Novarese na rzecz apostołatu chorych wymienia się: miesięcznik *L’Ancora*, audycję radiową, ćwiczenia duchowe, pielgrzymki chorych do Lourdes, organizowanie laboratoriów analitycznych, ośrodków rehabilitacyjnych (sanatoriów), dzieł

⁷⁰ Maria Teresa Chiramel Mankidiyan, OR 2000, R. 21, nr 7–8 (225), s. 42.

⁷¹ N. Gori, *Symfonia miłości. Wywiad z prefektem Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych kard. Angelem Becciu*, OR 2019, R. 40, nr 11 (417), s. 22–23.

⁷² Franciscus PP., *Litterae apostolicae Venerabili Servo Dei Aloisio Novarese Beatorum honores decernuntur* (11.05.2013), AAS 106 (2014), s. 629.

⁷³ Congregatio de Causis Sanctorum, *Tusculana. Beatificationis et Canonizationis Servi Dei Aloisii Novarese, Sacerdotis Dioecesani Fundatoris Piae Unionis Silentium Operariorum a Cruce (1914–1984), Decretum super virtutibus* (27.03.2010), AAS 103 (2011), s. 289–292. Szerzej o L. Novarese – zob. M. Anselmo, *Luigi Novarese: lo spirito che cura il corpo: una biografia*, wstęp T. Bertone, Roma 2011; L. Pacomio, *Monsignor Luigi Novarese: una vita intera al servizio dei malati, soggetti attivi di evangelizzazione*, Piemme 1997.

misyjnych wśród trędowatych. Obecność jego oraz jego stowarzyszeń stała się narzędziem konsultacji i pomocy w wielu szpitalach oraz ośrodkach klinicznych. W Kościele niezwykle dbał o zachowywanie praw chorych⁷⁴. W homilii beatyfikacyjnej kard. Tarcisio Bertone podkreślił, że ks. Novarese głosił Ewangelię pocieszenia, a w Roku Wiary jego przykład zwraca uwagę na potencjał świata cierpienia, które jest cennym skarbem dla Kościoła i społeczeństwa⁷⁵. Dzieło ks. Novarese przyczyniło się do zmiany sposobu myślenia i działania wobec chorych. Zastąpiło uległość i pietyzm aktywnym tworzeniem apostolatu pośród samych cierpiących. Ukazywał wartość modlitwy za chorych i z chorymi.

„W najciemniejszej nocy powstają najwięksi prorocy i święci. Jednak ożywiający nurt życia mistycznego pozostaje niewidzialny. Z pewnością decydujące wydarzenia w dziejach świata były zasadniczo spowodowane przez dusze, o których książki historyczne nic nie mówią. [...] poprzez wielu z nich budowana jest prawdziwa historia”⁷⁶. Do takich postaci bezsprzecznie należą bł. Matka Róża Czacka (1876–1961) oraz czcigodny sługa Boży Alojzy Schwartz (1930–1992).

„Niewidomą Matkę Niewidomych” i Fundatorkę Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża 12 września 2021 r. w Warszawie, z mandatu papieża Franciszka beatyfikował kard. Marcello Semeraro, prefekt Kongregacji Spraw Kanonicznych. Ta młoda i gruntownie wykształcona arystokratka w wieku 22 lat całkowicie straciła wzrok. To doświadczenie jej nie złamało, ale zmotywowało do poznania świata niewidomych. Nauczyła się alfabetu Braille’a i odbyła kilka podróży po Europie, zapoznając się z literaturą naukową i poradnikową z zakresu tyflopedagogiki i tyflopsychologii, odwiedzając placówki wiodące w zakresie opieki nad niewidomymi. Najpierw indywidualnie udzielała pomocy kobietom, a w 1910 r. założyła Towarzystwo Opieki nad Ociemniałymi. W ramach tej pionierskiej wówczas instytucji w Warszawie utworzono m.in. ochronkę, szkołę powszechną, bibliotekę brajlowską. Patronatem objęto dorosłych niewidomych Warszawy i ich rodziny. „W celu utrzymania katolickiego rozwoju zakładanych instytucji i zapewnienia realizacji procesu wychowania zgodnego z nauką Kościoła, a także spełnienia własnego powołania,

⁷⁴ Franciscus PP, *Litterae apostolicae Venerabili Servo Dei Aloisio Novarese...*, s. 628. Zob. także: A. Auferio, *La questione teologica del soffrire: il profilo morale e cristiano dell'esperienza della sofferenza nell'opera di Luigi Novarese*, Roma 2015.

⁷⁵ Szerzej zob. T. Bertone, *Omelia del beatificazione del Ven. Servo di Dio Luigi Novarese* (Basilica di San Paolo Fuori le Mura, 11.05.2013), <http://www.causesanti.va/it/santi-e-beati/luigi-novarese.html> [dostęp: 16.02.2022 r.].

⁷⁶ Franciszek, Adhortacja apostołska *Gaudete et exsultate* o powołaniu do świętości w świecie współczesnym, Rzym, 19 marca 2018 r., nr 8, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20180319_gaudete-et-exsultate.html#_ftnref6 [dostęp: 16.02.2022 r.].

Róża Czacka utworzyła Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża i została jego przełożoną – Matką⁷⁷. Najbardziej rozpoznawalnym dziełem Matki Róży są Laski pod Warszawą. Ten zespół placówek edukacyjnych i społecznych daje niewidomym wychowankom nie tylko wykształcenie podstawowe i zawodowe, pozwalające na samodzielne i niezależne finansowo życie, ale jest też zorientowany na aktywność w zakresie rehabilitacji i formacji tej grupy osób. Wielką zasługą Matki Czackiej było dostosowanie alfabetu Braille’a do wymogów języka polskiego uwzględniającego zasady polskiej ortografii i opracowanie skrótów ortograficznych. W literaturze fachowej podkreśla się, że Matka Róża jest prekursorem w polskiej pedagogice specjalnej, a zwłaszcza tyflopedagogice. Jako „pierwsza w Polsce nie tylko opisała wszechstronnie sposób edukacji i rehabilitacji osób niewidomych i słabowidzących, lecz także utworzyła nowoczesne, wzorcowo funkcjonujące instytucje, w których praktycznie wdrożyła w życie własne teoretyczne koncepcje”⁷⁸.

Ważne dla społeczeństwa Korei Południowej dzieła utworzył ks. Alojzy Schwartz⁷⁹, kapłan dwukrotnie nominowany do Pokojowej Nagrody Nobla. Gdy w 1957 r. przybył do diecezji Pusan, zastał państwo wyniszczone wojną (1950–1953)⁸⁰. Prawie połowa populacji pozostawała bez pracy, biedacy utrzymywali się z kradzieży i żebractwa, a ulice były pełne sierot⁸¹. Zetknięcie się z niewiarygodną biedą, głodem i wszechogarniającym brudem, fizycznie go przerosło. Po leczeniu w Stanach Zjednoczonych powrócił do Korei w 1961 r., by przez 30 lat kontynuować apostołowanie i pracę charytatywną pośród nędzarzy⁸². Zainicjował projekt „Operacja Hanky”, z którego sfinansowano m.in. konstrukcję szpitala, dwie przychodnie, dom starców, dofinansowano ponad 30 szpitali, utworzono kolonie dla trędowatych, szkoły, sierocińce oraz liczne akcje charytatywne prowadzone na

⁷⁷ Szczegółowo zob. J. Kuczyńska-Kwapisz, M. Dycht, *Mysł i praktyka tyflopedagogiczna Matki Elżbiety – Róży Czackiej*, Forum Pedagogiczne 2019, nr 1, s. 80.

⁷⁸ Tamże, s. 83–84.

⁷⁹ Congregatio de Causis Sanctorum, *Manilensis. Beatificationis et Canonizationis Servi Dei Aloisii Schwartz, Sacerdotis dioecesei, Fundatoris Congregationum Sororum Mariae et Fratrum Christi (1930–1992), Decretum super virtutibus* (22.01.2015), AAS 109 (2017), s. 76–78.

⁸⁰ W wyniku wojny śmierć poniosło 500 tys. żołnierzy i aż milion cywilów – zob. L. Buczek, *Podział Korei i próba zjednoczenia podczas Konferencji Genewskiej w 1954 roku*, Roczniki Nauk Prawnych 2012, t. 22, nr 4, s. 61 i 72.

⁸¹ *Brief profile of Monsigneur Aloisius Schwartz, General Introduction*, w: Congregatio de Causis Sanctorum, *Manilensis. Beatificationis et Canonizationis Servi Dei Aloisii Schwartz, Sacerdotis Dioecesei, Fundatoris Congregationum Sororum Mariae et Fratrum Christi (1930–1992), Positio super vita, virtutibus et fama sanctitatis*, t. 1, Roma 2012, s. 1–2.

⁸² *The life story of the Servant of God Msgr. Aloisius Schwartz in the context of history*, w: Congregatio de Causis Sanctorum, *Manilensis. Beatificationis et Canonizationis Servi Dei Aloisii Schwartz...*, s. 534, szerzej zob. s. 571–572.

terenie Korei Południowej. W celu niesienia ubogim pomocy duchowej i materialnej, 15 sierpnia 1964 r. ufundował „Pomohwe”, czyli Społeczność Matek Opiekunek Sierot, która w 1966 r. stała się zgromadzeniem Sióstr Maryi⁸³. W 1981 r. w Seulu powołał zgromadzenie Braci Chrystusa. Wraz z nimi stworzył dla chłopców i dziewcząt sierocińce, w których mogli kształcić się i otrzymać opiekę sieroty, dzieci ulicy, dzieci z bardzo biednych rodzin. Z darowizn budował szpitale i sanatoria dla biedoty, hospicja dla bezdomnych i niepełnosprawnych, dzieci upośledzonych i niezamężnych matek⁸⁴. W 1989 r. zdiagnozowano u niego śmiertelną chorobę – stwardnienie boczne zanikowe (ALS). Przykuty do wózka inwalidzkiego modlił się, spowiadał, głosił kazania i żył, praktykując w stopniu heroicznym cnoty: prawdę, sprawiedliwość, miłosierdzie, czystość, pokorę, roztropność i męstwo. Zmarł 16 marca 1991 r. w Manili na Filipinach. Jego zgromadzenia realizowały charyzmat założyciela w Korei Południowej, na Filipinach, w Meksyku, Gwatemali i Brazylii⁸⁵.

Spotkanie z rzeczywistością głuchoniemych sprawiło, że Urszula Mezzini (1853–1919) odkryła swoje powołanie i nowe pole apostołstwa jako zakonnica profeska i przełożona generalna Zgromadzenia Sióstr Małej Misji dla Głuchoniemych. Siostry ze zgromadzenia zajmują się edukacją i ewangelizacją osób niesłyszących i niemych, prowadzą też metodyczne szkoły kształcenia nauczycieli, kolportują prasę specjalistyczną, tworzą i rozprawdają pomoce naukowe⁸⁶. Z kolei inicjatorem licznych dzieł społecznych, w tym budowy Campusu Bio-Medycznego w Rzymie, był bł. bp Álvaro del Portillo, prałat prałatury personalnej Opus Dei i następca św. Josemaría Escrivá de Balaguer⁸⁷.

---

⁸³ *Chronological events and activities in the life of Msgr. Aloysius Schwartz*, w: *Congregatio de Causis Sanctorum, Manilensis. Beatificationis et Canonizationis Servi Dei Aloisii Schwartz...*, s. 15.

⁸⁴ *Brief profile of Monsigneur Aloysius Schwartz*, w: *Congregatio de Causis Sanctorum, Manilensis. Beatificationis et Canonizationis Servi Dei Aloisii Schwartz...*, s. 1–2.

⁸⁵ *Presentazione di p. Zdzisław Józef Kijas OFMConv. Relatore della causa*, w: *Congregatio de Causis Sanctorum, Manilensis. Beatificationis et Canonizationis Servi Dei Aloisii Schwartz...*, s. V.

⁸⁶ *Congregatio de Causis Sanctorum, Bononiensis. Beatificationis et Canonizationis Servae Dei Ursulae Mezzini Religiosae, professae et Superiorissae Generalis Congregationis Sororum Parvae Missionis Pro Surdis Mutisque (1853–1919), Decretum super virtutibus* (9.12.2013), AAS 107 (2015), s. 219–221.

⁸⁷ *Congregatio de Causis Sanctorum, Romana et Peaelaturae Personalis Sanctae Crucis et Operis Dei. Beatificationis et canonizationis Servi Dei Alvari del Portillo y Diez de Sollano, Episcopi tittularis Vitenensis Praelati Praelaturae Personalis Sanctae Crucis et Operis Dei (1914–1994), Decretum super virtutibus* (28.06.2012), AAS 105 (2013), s. 533–536; Franciscus PP., *Litterae apostolicae Venerabili Dei Servo Alvaro del Portillo y Diez de Sollano Beatorum honores decernuntur* (27.09.2014), AAS 107 (2015), s. 999–1002.

4. „Szlifowani cierpieniem”

„W miarę jak człowiek bierze swój krzyż, łącząc się duchowo z Krzyżem Chrystusa, odsłania się przed nim zbawczy sens cierpienia”. W nim odnajduje wewnętrzny pokój i nawet duchową radość⁸⁸. Taki wzór do naśladowania odnajdujemy w aktach spraw kanonizacyjnych wielu współczesnych świętych i błogosławionych.

Jednym z nich jest Carlo Acutis (1991–2006), pierwszy błogosławiony z pokolenia millenialsów. Będąc geniuszem komputerowym, umiał „wykorzystać nowe technologie komunikacji, aby nieść Ewangelię, przekazywać wartości i piękno”, docierając do rówieśników na pięciu kontynentach⁸⁹. Swoje intensywne życie wewnętrzne karmił Eucharystią i nabożeństwem do Maryi, całkowicie się Jej zawierając. Ze spokojem przeżywał chorobę nowotworową, która doprowadziła do jego śmierci. Cierpienia ofiarował za Papieża i za Kościół⁹⁰.

Dnia 5 lipca 2018 r. papież Franciszek zezwolił na promulgowanie dekretu o heroiczności cnót 14-letniej Alexii González-Barros (1971–1985), która z męstwem znosiła chorobę nowotworową. „Swoim przykładem pokazała, że z łaską Bożą można zaakceptować cierpienie i znosić je ze spokojem, szczerą radością i nieustanną myślą o innych”⁹¹.

W niedzielę 14 października 2018 r., podczas synodu biskupów poświęconego młodemu, papież Franciszek kanonizował siedmiu błogosławionych, wśród których był bł. Nuncjusz Sulprizio (1817–1836), abruzyjsko-neapolitański młodzieniec, zwany „kulawym świętym”⁹². Na pierwszy rzut oka biografia Nunzia wydaje się być historią nieszczęśnika. Jednak jego fenomen nie polegał na tym, że doświadczał ekstaz, miał dar prococtwa, czytania w sercach, dar uzdrawiania, ale na tym, że był „autentycznym «zwiadunem» Chrystusa, czyli prawdziwym ambasadorem radości”, która rodzi się ze spotkania z Jezusem w Eucharystii. Ze względu na młody

---

⁸⁸ Ioannes Paulus PP. II, *Epistula apostolica Salvifici doloris...*, s. 201–250.

⁸⁹ Franciszek, Posynodalna adhortacja apostolska *Christus vivit* do młodych i całego Ludu Bożego, Loreto 25 marca 2019 r., nr 104–106, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20190325_christus-vivit.html [dostęp: 16.02.2022 r.].

⁹⁰ Zob. Homilia beatyfikacyjna Carlo Acutisa wygłoszona przez ks. kard. Agostino Valliniego w Asyżu, <https://www.radiomaryja.pl/multimedia/homilia-ks-kard-agostino-valliniego-wygloszona-w-asyzu/> [dostęp: 16.02.2022 r.].

⁹¹ M.Á. Monge, *Aleksja: radość i heroizm w chorobie*, tłum. A. Kajzerek, Katowice 1996.

⁹² Francesco, *Santa messa e canonizzazione dei beati: Paolo VI, Oscar Romero, Francesco Spinelli, Vincenzo Romano, Maria Caterina Kasper, Nazaria Ignazia di Santa Teresa di Gesù, Nunzio Sulprizio* (Piazza San Pietro, Domenica, 14.10.2018), <http://www.causesanti.va/it/santi-e-beati/nunzio-sulprizio.html> [dostęp: 15.02.2022 r.].

wiek jego przykład świętości może być bliski „światu młodych, który tak bardzo potrzebuje zachęty i wzorów do naśladowania”⁹³.

Życie niezwykle uzdolnionej Benedetty Bianchi Porro (1936–1964) było pasmem cierpień. W pierwszym roku życia zachorowała na polio. W wyniku tej choroby jedna z jej nóg była krótsza. W wieku 13 lat zaczęła tracić słuch (aż do całkowitej głuchoty), z czasem również wzrok. Studiując medycynę na uniwersytecie w Mediolanie, w 1957 r. rozpoznała u siebie rozsianą nerwiakowłókniakowatość, zwaną również chorobą von Recklinghausena. W krótkim czasie straciła kontrolę nad nogami, została pozbawiona węchu i smaku. W 1959 r. dotknął ją całkowity paraliż, a rok przed śmiercią stała się niewidoma, z trudem mówiła. Ta sekwencja cierpienia i fizycznego zniszczenia doprowadziła Benedettę do głębokiego zjednoczenia z Bogiem w modlitwie i sakramentach, do wielkiego heroizmu w praktykowaniu wszystkich cnót. Przez swój apostołat cierpienia promieniowała pokojem i radością, będąc źródłem pocieszenia i zbudowaniem dla innych. Kardynał Angelo Becciu zaznaczył, że jej przykład życia musi przebić się w świecie, w którym praktykuje się eutanazję i kulturę odrzucenia. Niesie on ludzkości przesłanie piękna i bogactwa życia⁹⁴.

Pozostając w kręgu osób młodych, których życie było „szlifowane” cierpieniem, nie można pominąć kobiet, które odmówiły chemioterapii zagrażającej życiu ich nienarodzonych dzieci. 30 sierpnia 2021 r. papież Franciszek zaaprobował dekret o heroiczności cnót świeckiej kobiety i matki rodziny Marii Cristiny Cella Mocellin (1969–1995). Gdy Maria zaszła w trzecią ciążę, okazało się, że w lewej nodze pojawił się mięsak, taki sam jak 5 lat wcześniej. Przy wsparciu męża Maria Cristina zdecydowała, że podda się jedynie takiemu leczeniu, które nie zagrażałoby życiu dziecka. Riccardo urodził się w 1994 r. W tym czasie rak rozprzestrzenił się na płuca, powodując ogromne cierpienie. O heroicznym praktykowaniu cnót świadczy list, który napisała do swego synka miesiąc przed śmiercią⁹⁵.

Papież Jan Paweł II był wielkim darem dla osób starszych i chorych, które w swym bólu odczuwały Jego szczególną bliskość, wielkie współczucie i solidarność⁹⁶. Wydarzenia z młodości (śmierć matki i brata, zbrodnie II wojny światowej, których był świadkiem) ukształtowały jego wrażliwość i otwartość serca na

⁹³ W. Rędzioch, *5 maja – narodziny dla nieba. Kulawy święty młodych*, Niedziela Ogólnopolska 2019, nr 18, s. 16–18.

⁹⁴ A. Becciu, *Omelia per la beatificazione di Benedetta Bianchi Porro* (Forlì, 14.09.2019), <http://www.causesanti.va/it/santi-e-beati/benedetta-bianchi-porro.html> [dostęp: 15.02.2022 r.].

⁹⁵ Dekret niepublikowany w AAS, podaję za: Congregazione delle Cause dei Santi, *Decreti pubblicati nel 2021*, <http://www.causesanti.va/it/archivio-della-congregazione-cause-santi/promulgazione-di-decreti/decreti-pubblicati-nel-2021.html> [dostęp: 17.02.2022 r.].

⁹⁶ G.L. Gigli, *Apostolo della sofferenza. Amico dei malati e dei medici*, OR 2005, Martedì 12 Aprile, s. 10.

cierpienie. Podczas procesu beatyfikacyjnego zwrócono uwagę na więź krwi, jaka łączyła Wojtyłę ze Zbawicielem i z „ludzkością przez Niego odkupioną”. Przełął ją na placu św. Piotra 13 maja 1981 r., a potem na nowo ofiarował całe życie podczas długich lat choroby⁹⁷. „Aż po ostatnie tchnienie, choć był świadomy tego, że niejednokrotnie naraża się na krytyki, iż zbyt «ostentacyjnie» pokazuje słabości swego ciała, Papież pojmował swoje życie jako misję, dając na tysiące różnych sposobów świadectwo, że zarówno zaawansowany wiek, jak i choroba mogą być uważane przez każdego człowieka za dar Boży”⁹⁸. Także „dni uroczystości związanych z jego pogrzebem stały się dla Rzymu i dla całego świata czasem niezwyklego zjednoczenia, pojednania, otwarcia duszy na Boga”⁹⁹.

5. Personel medyczny

W czasie pandemii wymowna stała się długo oczekiwana przez Wenezuelczyków beatyfikacja José Gregorio Hernández’a Cisneros’a (1864–1919), powszechnie znanego i cenionego lekarza, filozofa, muzyka i teologa. Studia medyczne na Centralnym Uniwersytecie Wenezueli rozpoczął w wieku 17 lat. W 1888 r. ukończył medycynę ze stopniem doktora, będąc najwybitniejszym studentem kierunku w historii Uniwersytetu. Posługiwał się językiem angielskim, francuskim, portugalskim, włoskim, niemieckim, biegle władał łaciną i językiem hebrajskim¹⁰⁰. Po studiach odrzucił propozycję rektora Uniwersytetu, który zaoferował mu pomoc finansową w założeniu kliniki w stolicy. Powrócił do swoich, gdzie ubodzy mieszkańcy Andów pozbawieni byli pomocy medycznej. Rok później, odpowiadając na potrzeby państwa, zaczął studiować w Paryżu mikrobiologię i bakteriologię, a w Berlinie histologię i anatomię patologiczną. W 1891 r. powrócił do Wenezueli i rozpoczął pracę jako profesor na Uniwersytecie Centralnym, na którym powołał Katedrę Histologii Normalnej i Patologicznej oraz Katedrę Fizjologii Doświadczalnej i Bakteriologii. Z polecenia rządu sprowadził z Europy sprzęt medyczny (laboratorium fizjologiczne) do szpitala w Vargas (którego później był dyrektorem). Był odpo-

⁹⁷ *Był darem dla Rzymu i całego świata*. Przemówienie kard. Camilla Ruiniego w bazylice św. Jana na Lateranie (28.06.2005), OR 2005, R. 26, nr 9 (276), s. 45.

⁹⁸ G. Marchesi, *Śmierć Papieża Jana Pawła II*, OR 2005, R. 26, nr 5 (273), s. 25.

⁹⁹ *Był darem dla Rzymu...*, s. 45.

¹⁰⁰ L. Briceño-Iragorry, *Contribuciones Históricas. José Gregorio Hernández, su faceta médica (1864–1919)*, *Gaceta Médica de Caracas* 2005, t. 113, nr 4, http://www.scielo.org.ve/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0367-47622005000400009 [dostęp: 14.02.2022 r.].

wiedzialny za wprowadzenie i upowszechnienie obsługi mikroskopu w Wenezueli. Jest uważany za twórcę bakteriologii w Ameryce i pierwszą osobę w Wenezueli, która z tego zakresu publikowała prace naukowe. W zasadniczo materialistycznym środowisku otwarcie wyznawał wiarę katolicką. Był członkiem III Zakonu Regularnego św. Franciszka. Słabe zdrowie uniemożliwiło mu zostanie zakonnikiem (w 1908 r. wstąpił do zakonu w Certosa di Farneta, Włochy) i kapłanem (w 1913 r. rozpoczął w Rzymie przygotowania do kapłaństwa). W 1917 r. wyjechał do Stanów Zjednoczonych, aby studiować nowe techniki bakteriologiczne, był w Madrycie z noblistą Ramónem y Cajalem, wrócił w 1918 r. i jako pierwszy pokazał pomiary ciśnienia krwi swoim studentom. Podczas epidemii grypy hiszpanki w 1918 r. ofiarnie niósł pomoc zarażonym. Potrącony przez samochód zmarł 29 czerwca 1919 r. Został beatyfikowany 30 kwietnia 2021 r. w Caracas¹⁰¹. Franciszek zaznaczył, że „Doktor ubogich” jest przykładem „wierzącego ucznia Chrystusa, który Ewangelię uczynił kryterium swojego życia. Szukał swojego powołania, przestrzegał przykazań, codziennie uczestniczył w Eucharystii, poświęcał czas na modlitwę i wierzył w życie wieczne”. Jest wzorem „osobistej dobroci i cnót obywatelskich oraz religijnych, otwartości, wrażliwości w obliczu cierpienia, skromności i pokory w życiu oraz w wykonywaniu zawodu”. Dostrzegamy w nim miłośnika wiedzy, badań naukowych, nauki w służbie zdrowia oraz nauczania. „Jest wzorem świętości zaangażowanej w obronę życia, w obliczu wyzwań historii, a zwłaszcza jako przykład służby bliźnim, jak Miłosierny Samarytanin, nikogo nie wykluczając. Jest człowiekiem powszechnej służby”¹⁰². Zachęcił podzielony naród Wenezueli, by chwila jedności narodowej skupionej na postaci doktora Hernandeza, skłoniła ich do jedności i przebaczenia, do „większej solidarności jednych z drugimi, po to [...], by kraj odżył, odrodził się po pandemii w duchu pojednania”¹⁰³. Ojciec Święty nowego Błogosławionego ustanowił patronem studiów dla pokoju (działających od 2018 r. na Papieskim Uniwersytecie Laterańskim)¹⁰⁴.

Hiszpanie szczytą się z beatyfikacji męczennika Mariana Mullerat i Soldevila (1897–1936), lekarza, burmistrza miasta Arbeca, męża i ojca pięciu córek. Został zamordowany podczas wojny domowej w Hiszpanii tylko dlatego, że był katolikiem.

¹⁰¹ Giuseppe Gregorio Hernández Cisneros (1864–1919), <http://www.causesanti.va/it/santi-e-beati/giuseppe-gregorio-hernandez-cisneros.html> [dostęp: 16.02.2022 r.].

¹⁰² Franciszek, *Wenezuela potrzebuje pojednania*. Przesłanie wideo z okazji beatyfikacji Józefa Grzegorza Hernándeza Cisnerosa (30.04.2021), OR 2021, R. 41, nr 6 (433), s. 9.

¹⁰³ Tamże, s. 10.

¹⁰⁴ *Papież ustanowił patrona studiów dla pokoju*, https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2021-04/papiez-ustanowil-patrona-studiow-dla-pokoju.html?fbclid=IwAR3UaB71Y_tl7oQ6mUSPnZU-EK7dn3-v0pD0VQC9wcxYJwE_zc3fuZvpVwZQ [dostęp: 14.02.2022 r.].

Swoim życiem wyprzedził nauczanie Soboru Watykańskiego II o zaangażowaniu świeckich katolików, którzy w społeczeństwie „ubrzdzi sobie ręce”. Zawód lekarza łączył z działalnością polityczną, ponieważ czuł, że „polityka jest najwyższą formą miłosierdzia”. Jego postawa uczy odwagi, „by dawać świadectwo o Chrystusie do końca, w każdym środowisku, w obliczu każdej trudności, zawsze”¹⁰⁵.

W historię współczesnej genetyki trwale wpisał się prof. Jérôme Lejeune (1926–1994), wybitny naukowiec, mąż i ojciec rodziny. W wieku 38 lat został profesorem medycyny, będąc najmłodszym profesorem we Francji. Specjalnie dla niego utworzono Katedrę Genetyki Fundamentalnej na Wydziale Medycyny Uniwersytetu Paryskiego. Badając „zespół Downa”, dokonał przełomowego odkrycia. Udowodnił zależność między dermatoglifami (rysunkami na wnętrzu dłoni i stopie oraz liniami papilarnymi na palcach) a cechami fizycznymi i psychicznymi danej osoby. Dowodził, że określenie struktury tych linii ma miejsce już w pierwszym miesiącu życia prenatalnego dziecka¹⁰⁶. W towarzystwie dwóch innych badaczy odkrył, że u dzieci dotkniętych zespołem występuje dodatkowy chromosom w parze 21, dlatego zespół ten zaczęto określać terminem „trisomia 21”. Po tym pierwszym odkryciu prof. Lejeune zidentyfikował inne patologie chromosomalne i miał coraz ważniejszą pozycję w światowej cytogenetyce. Odkrył przyczynę autyzmu i wykazał związek między podawaniem kobietom w ciąży kwasu foliowego a ryzykiem wystąpienia u płodu wad cewy nerwowej. Jego pionierskie badania doprowadziły do opracowania testów prenatalnych, wykorzystywanych do wykrywania zespołu Downa. Ubolewał, że służą one także do przeprowadzania aborcji z powodów eugenicznych¹⁰⁷. Był świadom, że sprzeciw wobec aborcji wypowiedziany na konferencji ONZ zadecydował o nieprzyznaniu mu nagrody Nobla. Po publicznych wystąpieniach w obronie życia we Francji został zepchnięty na margines życia naukowego: pomijano go milczeniem, nie zapraszano na międzynarodowe kongresy, zlecano liczne kontrole podatkowe. W 1982 r. pozbawiono go możliwości finansowania badań naukowych z budżetu państwa, a jego współpracowników zwolniono¹⁰⁸.

¹⁰⁵ A. Becciu, *Omelia per la beatificazione di Mariano Mullerat i Soldevila* (Cattedrale metropolitana e primaziale di Tarragona, Spagna, 23 marzo 2019), <http://www.causesanti.va/it/santi-e-beati/mariano-mullerat-i-soldevila.html> [dostęp: 16.02.2022 r.]. Tłumaczenie własne.

¹⁰⁶ P. Zuchniewicz, *Pasja życia. Rzecz o profesorze Lejeune – przyjacielu i współpracowniku Jana Pawła II*, Ząbki 2007, s. 20–21.

¹⁰⁷ P. Strippoli, *Trisomy 21: Research for a Cure and Rediscovery of the Thought of Jérôme Lejeune*, *Journal of Medicine and the Person* 2014, t. 12, nr 3, s. 104–110; P. Strippoli i in., *An Integrated Route to Identifying New Pathogenesis-Based Therapeutic Approaches for Trisomy 21 (Down Syndrome) Following the Thought of Jérôme Lejeune*, *Science Postprint* 2013, nr 1.

¹⁰⁸ P. Zuchniewicz, *Pasja życia...*, s. 44, 56–57.

Profesor Lejeune był laureatem prestiżowych nagród, a liczne uniwersytety przyznały mu doktoraty *honoris causa*. Był członkiem akademii naukowych wielu państw, ekspertem ONZ i WHO. Był członkiem Papieskiej Akademii Nauk (1974), francuskiej Akademii Nauk Moralnych i Politycznych (1981), Narodowej Akademii Medycyny we Francji (1983) i innych¹⁰⁹. Ten wybitny genetyk był pomysłodawcą i pierwszym przewodniczącym powołanej przez Jana Pawła II Papieskiej Akademii Życia (1994)¹¹⁰. W dekreście o heroiczności cnót prof. Lejeune podkreślono, że „jego życie wiary charakteryzowała intensywna i nieustanna modlitwa, wytrwałe uczestnictwo we Mszy św., regularne życie sakramentalne [...]. Zawsze z niezwykłym zapałem starał się pokazać harmonię między nauką a wiarą. Głosił Ewangelię zwłaszcza w kręgach naukowych, medycznych i szpitalnych”¹¹¹.

Dnia 24 października 2021 r. odbyła się beatyfikacja świeckiej dziewczyny Sandry Sabattini (1961–1984), studentki Wydziału Lekarskiego na Uniwersytecie Bolońskim, członkini „Wspólnoty Papieża Jana XXIII”. Ta młodzieńca dziewczyna z chrześcijańską miłością służyła najbardziej potrzebującym: biednym, narkomanom, niepełnosprawnym. Jej marzenie o wyjeździe na misje do Afryki, by leczyć chorych i głosić Ewangelię, zostało gwałtownie przerwane. Zmarła 2 maja 1984 r., trzy dni po tym, jak została potrącona przez samochód¹¹².

Wśród wyniesionych na ołtarze przez papieża Franciszka jest włoski pielęgniarz, bł. brat Luigi Bordino (1922–1977), specjalizujący się w chirurgii ortopedycznej. „Poświęcił on swe życie osobom chorym i cierpiącym. Nieustannie oddawał się pracy na rzecz najuboższych, lecząc i obmywając ich rany”¹¹³.

Trzy pobożne kobiety: María Pilar Gullón Yturriaga (1911–1936), Octavia Iglesias Blanco (1894–1936) i Olga Pérez-Monteserín Núñez (1913–1936) w obliczu ogromu cierpienia spowodowanego wojną domową w Hiszpanii zgłosiły się jako ochotniczki do Czerwonego Krzyża. Nie skorzystały z możliwości ucieczki, pozostały przy rannych w szpitalu w Puerto de Somiedo. Tortury i upokorzenia zniosły

---

¹⁰⁹ M. Karamanou, *Jérôme Lejeune (1926–1994): Father of Modern Genetics*, *Acta Medico-Historica Adriatica* 2012, t. 10, nr 2, s. 311–316.

¹¹⁰ P. Zuchniewicz, *Pasja życia...*, s. 113–115.

¹¹¹ Dekret niepublikowany w AAS. Podaję za: Congregazione delle Cause dei Santi, *Decreti pubblicati nel 2021*, <http://www.causesanti.va/it/archivio-della-congregazione-cause-santi/promulgazione-di-decreti/decreti-pubblicati-nel-2021.html> [dostęp: 17.02.2022 r.]. Tłumaczenie własne.

¹¹² Sandra Sabattini (1961–1984), <http://www.causesanti.va/it/santi-e-beati/sandra-sabattini.html> [dostęp: 14.02.2022 r.].

¹¹³ Franciszek, *Dary Duchy Świętego*. Modlitwa maryjna z Papieżem (3.05.2015), OR 2015, R. 36, nr 5 (371), s. 52.

z nadzwyczajną siłą. Zostały zamordowane *in odium fidei* 28 października 1936 r. Beatyfikowano je 29 maja 2021 r.¹¹⁴

Podczas modlitwy maryjnej 27 maja 2018 r. papież Franciszek przywołał postać innej męczennicy Leonelli Sgorbati (1940–2006), zakonnicy z Instytutu Sióstr Misjonarek Pocieszycielki, zabitej *in odium fidei* przez islamskich ekstremistów z Somalii 17 września 2006 r. Jako absolwentka szkoły pielęgniarskiej w Anglii, w 1970 r. wyjechała na misje, posługując najpierw w szpitalu w Nairobi, a od 1985 r. łączyła pracę z chorymi z wykładami w szkole pielęgniarek w Nkubu¹¹⁵. Cztery lata przed śmiercią założyła szkołę dla pielęgniarek w Mogadyszu. Ojciec Święty podkreślił, że „Jej życie dla Ewangelii i w służbie ubogim, a także jej męczeństwo stanowią rękojmię nadziei dla Afryki i całego świata”¹¹⁶.

Na ziemi meksykańskiej świadectwo bezgranicznej miłości w codziennym życiu dawała Maria Guadalupe García Zavala (1878–1973), kanonizowana przez Franciszka 12 maja 2013 r.¹¹⁷ Wyrzekła się wygodnego życia, by bardziej kochać ubogich i chorych. Na podłodze szpitala pochylała się nad nimi z czułością i współczuciem. Zrozumiała, „co znaczy «dotknąć Ciała Chrystusa»”¹¹⁸.

„Latarnią światła w ciemności ludzkiego bólu”, „sumieniem środowiska pielęgniarskiego”, „kompedium cnót chrześcijańskich”, „wcieleniem Chrystusowych błogosławieństw z Kazania na Górze” nazwał bł. Hannę Chrzanowską (1902–1973) kard. Angelo Amato w czasie homilii beatyfikacyjnej wygłoszonej w Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Krakowie 28 kwietnia 2018 r. W kraju i za granicą zdobyła solidne wykształcenie w zakresie pielęgniarstwa. Była redaktorką naczelną czasopisma Stowarzyszenia Zawodowych Pielęgniarek „Pielęgniarka Polska”, uczestniczyła też w pracach nad ustawą z 21 lutego 1935 r. o pielęgniarstwie¹¹⁹ (obowiązującą do 1996 r.). W 1937 r. założyła Katolickie Stowarzyszenie Pielęgniarek Polskich¹²⁰. Przy wsparciu Krakowskiej Kurii Metropolitalnej organizowała jadłodajnie, szkoły,

¹¹⁴ M. Semeraro, *Homilia Beatificación Mártires de Astorga* (Astorga, 29.05.2021), <http://www.causesanti.va/it/santi-e-beati/maria-colon-gullon-yturriaga-e-2-compagne.html> [dostęp: 16.02.2022 r.].

¹¹⁵ Franciscus PP, *Litterae apostolicae Venerabili Servae Dei Leonillae Sgorbati, M.C., religiosae, virginis et martyri, Beatorum honores decernuntur* (26.05.2018), AAS 110 (2018), s. 1169–1172.

¹¹⁶ Francesco, *Angelus* (Piazza San Pietro, Domenica, 27.05.2018), <http://www.causesanti.va/it/santi-e-beati/leonella-sgorbati.html> [dostęp: 15.02.2022 r.].

¹¹⁷ Franciscus Episcopus, *Litterae decretales Quibus beatae Mariae a Guadalupe Sanctorum honores decernuntur* (12.05.2013), AAS 107 (2015), s. 1231–1234.

¹¹⁸ Franciscus PP, *Homilia Dum Hydruntinae Martyres, Mater Laura Montoya et Mater Maria Guadalupe García Zavala in sanctorum canonem ascribuntur* (12.05.2013), AAS 105 (2013), s. 447–449.

¹¹⁹ Dz. U. z 1935 r. Nr 27, poz. 199.

¹²⁰ Congregatio de Causis Sanctorum, *Cracoviensis. Beatificationis et Canonizationis Servae Dei Hanae Chrzanowska Christifidelis Laicae (1902–1973), Decretum super virtutibus* (30.09.2015), AAS 109 (2017), s. 799–800.

sierocińce i przytułki dla dzieci. W latach 60. XX w. wraz z ks. Karolem Wojtyłą organizowała specjalną, pionierską pomoc dla ciężko chorych w ich miejscu zamieszkania¹²¹. Charakterystycznym rysem jej działalności była umiejętność zajmowania się chorymi i pielęgniarkami zarówno w wymiarze zawodowym, jak i duchowym. „Hojnie ofiarowała innym własny czas, swoją inteligencję, kulturę, współpracując aktywnie z wszystkimi, którzy troszczyli się o to, aby ulżyć chorym lub polepszyć ich warunki życia”¹²².

Wśród personelu medycznego są również osoby, które realizowały swoje powołanie wśród osób zakażonych i w warunkach epidemii. Jedną z takich świetlanych postaci jest włoska pielęgniarka bł. Irene Stefani (1891–1930), misjonarka w Kenii i Tanzanii. Podczas pierwszej wojny światowej służyła jako siostra Czerwonego Krzyża, posługując tzw. przewoźnikom (*Carriers Corps*) zarażonym malarią i innymi śmiertelnymi chorobami¹²³. Zmarła w wieku 39 lat, zaraziwszy się dżumą od pacjenta. Dla Afrykańczyków było oczywistym, że: „zabiła ją miłość”! Nazywali ją: „Matką czyniącą tylko miłosierdzie, samym miłosierdziem, łagodną matką, która wszystkich kocha najbardziej, ucieczką ubogich i aniołem miłosierdzia”¹²⁴.

W uznaniu za rozległe wysiłki humanitarne podczas epidemii cholery w Huesce w Hiszpanii został odznaczony (Orden Civil de la Beneficencia Cross) *Venerabilie* ks. Saturnino López Novoa (1830–1905), założyciel Zgromadzenia Małych Sióstr Opuszczonych Ubogich¹²⁵.

Najwyższe świadectwo chrześcijańskiej miłości w służbie chorym i ubogim dały absolwentki pielęgniarstwa, a później siostry misjonarki ze zgromadzenia Sióstr Ubogich z Bergamo. Kiedy w 1995 r. w mieście Kikwit w Demokratycznej Republice Konga wybuchła epidemia Eboli, pierwszymi pacjentami z oddaniem i hojnością opiekowała się s. Floralby Rondi (ur. 1924, zm. 25.04.1995), specjalizująca się

¹²¹ Tamże, s. 800.

¹²² Homilia kard. Angelo Amato, wygłoszona podczas Mszy św. beatyfikacyjnej Hanny Chrzanowskiej, <https://parafiamikolaj-krakow.pl/2018/04/28/beatyfikacja-hanny-chrzanowskiej/> [dostęp: 17.02.2022 r.].

¹²³ *Parte seconda. Profilo biografico della Serva di Dio*, w: Congregatio de Causis Sanctorum, *P.N. 1483, Nyerien. seu Taurinen, Beatificationis et canonizationis Servae Dei Irenae Stefani (in saeculo: Mariae a Mercede), Religiosae Instituti Sororum Missionariorum a Consolata (1891–1930), Positio super vita, virtutibus et fama sanctitatis*, Roma 1996, s. 82.

¹²⁴ Congregatio de Causis Sanctorum, *Nyeriensis seu Taurinensis. Beatificationis et canonizationis Servae Dei Irenae Stefani (in saeculo: Aureliae Iacobae Mariae a Mercede), Sororis Professae Instituti Sororum Missionariorum a Consolata (1891–1930), Decretum super virtutibus* (2.04.2011), AAS 104 (2012), s. 646; Franciscus PP, *Litterae apostolicae Venerabili Servae Dei Irenae Stefani Beatorum honores decernuntur* (23.05.2015), AAS 108 (2016), s. 1195–1197.

¹²⁵ Congregatio de Causis Sanctorum, *Valentina. Beatificationis et Canonizationis Servi Dei Saturnini López Novoa Presbyteri Dioecisani Fundatoris Congregationis Parvarum Sororum Pro Senibus Derelictis (†1830–1905), Decretum super virtutibus* (8.07.2014), AAS 108 (2016), s. 507–509.

w medycynie tropikalnej. Razem z nią w szpitalu pracowała s. Clarangeli Ghilardi (ur. 1931, zm. 6.05.1995), dyplomowana położna oraz s. Dinarosa Belleri (ur. 1936, zm. 14.05.1995). Pomimo śmierci s. Floralby i szerzenia się epidemii, siostry nie opuściły zarażonych. Na wieść o sytuacji siostr do szpitala przybyła ich przełożona s. Annelvira Ossoli (ur. 1936, zm. 23.05.1995). Do opieki nad zakażonymi siostrami została wysłana s. Vitarosa Zorza (ur. 1943, zm. 28.05.1995), specjalizująca się w opiece geriatrycznej, zaś na ochotnika zgłosiła się s. Danielangela Sorti (ur. 1947, zm. 11.05.1995). Dekrety o heroicznosci cnót tych sześciu „Męczenniczek miłości” Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych promulgowała odpowiednio 20 lutego i 17 marca 2021 r.¹²⁶

Zakończenie

Papież Franciszek w adhortacji apostołskiej *Gaudete et exsultate*, przywołując nauczanie Soboru Watykańskiego II oraz papieża Jana Pawła II o powszechnym powołaniu do świętości, akcentuje, że świętość nie jest zarezerwowana tylko dla tych, którzy oddalają się od zwykłych zajęć, aby się modlić. Jest dedykowana wszystkim, którzy z miłością wykonują codzienne zajęcia, dając świadectwo o Chrystusie w swoim środowisku¹²⁷. Na pytanie postawione we wstępie należy dać odpowiedź twierdzącą. Zadziwiająco dużo wzorów do naśladowania odnajdujemy w postawach „szlifowanych cierpieniem” ludzi w każdym wieku i stanie, dotkniętych nieuleczalną chorobą, niepełnosprawnością, cierpieniem. Ich przykład wiary i cierpliwego znoszenia udręk ciała, śmiertelnej choroby, pracy w warunkach epidemii, mogą być inspiracją i siłą dla ludzi współczesnych: dzieci, nastolatków, rodziców, którzy przedwcześnie pochowali swoje dzieci, małżonków zmagających się z wyborem, czy poddać chemioterapii żonę spodziewającą się dziecka, czy z tej terapii zrezygnować, ludzi samotnych, schorowanych, niepełnosprawnych, starych. Liczne są także przykłady osób świadczących pomoc medyczną. Są wśród nich twórcy dzieł służących ochronie zdrowia (duchowni i świeccy), lekarze i pielęgniarki różnych specjalizacji, położne, pielęgniarski, studenci medycyny, ochotniczki Czerwonego Krzyża, profesorowie uniwersyteccy. Trzeba podkreślić, że są to osoby bardzo nowoczesne, zasłużone dla współczesnej nauki, kandydaci do pokojowej nagrody

¹²⁶ Congregazione delle Cause dei Santi, *Decreti pubblicati nel 2021*, <http://www.causesanti.va/it/archivio-della-congregazione-cause-santi/promulgazione-di-decreti/decreti-pubblicati-nel-2021.html> [dostęp: 17.02.2022 r.].

¹²⁷ Por. Franciszek, Adhortacja apostołska *Gaudete et exsultate*..., nr 14.

Nobla. Wszyscy wyróżniali się głęboką wiarą, praktyką cnót w stopniu heroicznym, zwłaszcza cnotą nadziei, miłości i wiary.

Bibliografia

- Anselmo M., *Luigi Novarese: lo spirito che cura il corpo: una biografia*, wstęp T. Bertone, Roma 2011.
- Aufiero A., *La questione teologica del soffrire: il profilo morale e cristiano dell'esperienza della sofferenza nell'opera di Luigi Novarese*, Roma 2015.
- Bar W., *Walor eklezjalny beatyfikacji i kanonizacji*, w: *Przygotowanie sprawy beatyfikacyjnej. Aktualny stan prawny*, red. W. Bar, L. Fiejdasz, Lublin 2010.
- Becciu A., *Omelia per la beatificazione di Benedetta Bianchi Porro* (Forlì, 14.09.2019), <http://www.causesanti.va/it/santi-e-beati/benedetta-bianchi-porro.html> [dostęp: 15.02.2022 r.].
- Becciu A., *Omelia per la beatificazione di Mariano Mullerat i Soldevila* (Cattedrale metropolitana e primaziale di Tarragona, Spagna, 23.03.2019), <http://www.causesanti.va/it/santi-e-beati/mariano-mullerat-i-soldevila.html> [dostęp: 16.02.2022 r.].
- Benedictus PP. XVI, *Declaratio Summi Pontificis* (10.02.2013), AAS 105 (2013); tekst polski: *Rezygnuję z posługi Biskupa Rzymu*. Oświadczenie Papieża Benedykta XVI podczas Konsystorza Publicznego (11.02.2013), OR 2013, R. 34, nr 3–4 (351).
- Bertone T., *Omelia del beatificazione del Ven. Servo di Dio Luigi Novarese* (Basilica di San Paolo Fuori le Mura, 11.05.2013), <http://www.causesanti.va/it/santi-e-beati/luigi-novarese.html> [dostęp: 16.02.2022 r.].
- Briceno-Iragorry L., *Contribuciones Históricas. José Gregorio Hernández, su faceta médica (1864–1919)*, Gaceta Médica de Caracas 2005, t. 113, nr 4, http://www.scielo.org.ve/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0367-47622005000400009 [dostęp: 14.02.2022 r.].
- Buczek L., *Podział Korei i próba zjednoczenia podczas Konferencji Genewskiej w 1954 roku*, Roczniki Nauk Prawnych 2012, t. 22, nr 4.
- Był darem dla Rzymu i całego świata*. Przemówienie kard. Camilla Ruiniego w bazylice św. Jana na Lateranie (28.06.2005), OR 2005, R. 26, nr 9 (276).
- Congregatio de Causis Sanctorum, *Bononiensis. Beatificationis et Canonizationis Servae Dei Ursulae Mezzini Religiosae, professae et Superiorissae Generalis Congregationis Sororum Parvae Missionis Pro Surdis Mutisque (1853–1919), Decretum super virtutibus* (9.12.2013), AAS 107 (2015).
- Congregatio de Causis Sanctorum, *Cracoviensis. Beatificationis et Canonizationis Servae Dei Hannae Chrzanowska Christifidelis Laicae (1902–1973), Decretum super virtutibus* (30.09.2015), AAS 109 (2017).
- Congregatio de Causis Sanctorum, *Hydruntina. Canonizationis Beatorum Antonii Primaldi, Christifidelis Laici et Sociorum (†1480), Decretum super martyrio* (6.07.2007), AAS 99 (2007).
- Congregatio de Causis Sanctorum, *Hydruntina. Canonizationis Beatorum Antonii Primaldi et Sociorum Martyrum (†13 Augusti 1480), Decretum super miraculo* (20.12.2012), AAS 105 (2013).

- Congregatio de Causis Sanctorum, *Manilensis. Beatificationis et Canonizationis Servi Dei Aloisii Schwartz, Sacerdotis dioecesiani, Fundatoris Congregationum Sororum Mariae et Fratrum Christi (1930–1992), Decretum super virtutibus* (22.01.2015), AAS 109 (2017).
- Congregatio de Causis Sanctorum, *Manilensis. Beatificationis et Canonizationis Servi Dei Aloisii Schwartz, Sacerdotis Dioecesiani, Fundatoris Congregationum Sororum Mariae et Fratrum Christi (1930–1992), Positio super vita, virtutibus et fama sanctitatis*, t. 1, Roma 2012.
- Congregatio de Causis Sanctorum, *Nyeriensis seu Taurinensis. Beatificationis et canonizationis Servae Dei Irenae Stefani (in saeculo: Aureliae Iacobae Mariae a Mercede), Sororis Professae Instituti Sororum Missionariarum a Consolata (1891–1930), Decretum super virtutibus* (2.04.2011), AAS 104 (2012).
- Congregatio de Causis Sanctorum, *Romana et Praelaturae Personalis Sanctae Crucis et Operis Dei. Beatificationis et canonizationis Servi Dei Alvari del Portillo y Diez de Sollano, Episcopi titularis Vitensis Praelati Praelaturae Personalis Sanctae Crucis et Operis Dei (1914–1994), Decretum super virtutibus* (28.06.2012), AAS 105 (2013).
- Congregatio de Causis Sanctorum, *Tusculana. Beatificationis et Canonizationis Servi Dei Aloisii Novarese, Sacerdotis Dioecesiani Fundatoris Piae Unionis Silentium Operariorum a Cruce (1914–1984), Decretum super virtutibus* (27.03.2010), AAS 103 (2011).
- Congregatio de Causis Sanctorum, *Valentina. Beatificationis et Canonizationis Servi Dei Saturnini López Novoa Presbyteri Dioecesiani Fundatoris Congregationis Parvarum Sororum Pro Senibus Derelictis (†1830–1905), Decretum super virtutibus* (8.07.2014), AAS 108 (2016).
- Congregatio de Causis Sanctorum, *Viedmen. Canonizationis Servi Dei Artemidis Zatti Laici professi societatis s. Francisci Salesii (1880–1951), Positio super virtutibus*, AAS 90 (1998).
- Congregazione delle Cause dei Santi, *Decreti pubblicati nel 2021*, <http://www.causesanti.va/it/archivio-della-congregazione-cause-santi/promulgazione-di-decreti/decreti-pubblicati-nel-2021.html> [dostęp: 17.02.2022 r.].
- Fiejdasz-Buczek L., *Sprawy kanonizacyjne za pontyfikatu papieża Benedykta XVI. Studium prawnokanoniczne*, Lublin 2019.
- Francesco, *Angelus* (Piazza San Pietro, Domenica, 27.05.2018), <http://www.causesanti.va/it/santi-e-beati/leonella-sgorbati.html> [dostęp: 17.02.2022 r.].
- Francesco, *Santa messa e canonizzazione dei beati: Paolo VI, Oscar Romero, Francesco Spinnelli, Vincenzo Romano, Maria Caterina Kasper, Nazaria Ignazia di Santa Teresa di Gesù, Nunzio Sulprizio* (Piazza San Pietro, Domenica, 14.10.2018), <http://www.causesanti.va/it/santi-e-beati/nunzio-sulprizio.html> [dostęp: 15.02.2022 r.].
- Franciscus Episcopus, *Litterae decretales Quibus beatae Mariae a Guadalupe Sanctorum honores decernuntur* (12.05.2013), AAS 107 (2015).
- Franciscus Episcopus, *Litterae decretales Quibus beatae Teresiae de Calcutta Sanctorum honores decernuntur* (4.09.2016), AAS 109 (2017).
- Franciscus PP., *Homilia Dum Hydruntinae Martyres, Mater Laura Montoya et Mater Maria Guadalupe García Zavala in sanctorum canonem ascribuntur* (12.05.2013), AAS 105 (2013).
- Franciscus PP., *Homilia Episcoporum Synodi Conventu Extraordinario exitum habente necnon occasione beatificationis Pauli VI Papae* (19.10.2014), AAS 106 (2014).
- Franciscus PP., *Homilia Occasione Beatificationis CXXIV Martyrum Coreanorum apud Portam vulgo Gwanghwamun Seuli* (16.08.2014), AAS 106 (2014).
- Franciscus PP., *Homilia Occasione Canonizationis beatorum Ioannis XXIII et Ioannis Pauli II* (27.04.2014), AAS 106 (2014).

- Franciscus PP, *Homilia. Occasione Canonizationis beatae Teresiae de Calcutta* (4.09.2016), AAS 108 (2016); tekst polski: *Niestrudzona pracownica miłosierdzia*. Homilia Papieża Franciszka wygłoszona podczas Mszy św. kanonizacyjnej (4.09.2016), OR 2016, R. 37, nr 9 (385).
- Franciscus PP, *Litterae apostolicae Venerabili Dei Servo Alvaro del Portillo y Diez de Sollano Beatorum honores decernuntur* (27.09.2014), AAS 107 (2015).
- Franciscus PP, *Litterae apostolicae Venerabili Servae Dei Irenae Stefani Beatorum honores decernuntur* (23.05.2015), AAS 108 (2016).
- Franciscus PP, *Litterae apostolicae Venerabili Servae Dei Leonillae Sgorbati, M.C., religiosae, virgini et martyri, Beatorum honores decernuntur* (26.05.2018), AAS 110 (2018).
- Franciscus PP, *Litterae apostolicae Venerabili Servo Dei Aloisio Novarese Beatorum honores decernuntur* (11.05.2013), AAS 106 (2014).
- Franciscus PP, *Litterae decretales quibus beatis Antonio Primaldo et Sociis Sanctorum honores decernuntur* (12.05.2013), AAS 106 (2014).
- Franciscus PP, *Sancta Missa et Beatificatio Vincentiopolis* (8.09.2017), AAS 109 (2017).
- Franciszek, Adhortacja apostolska *Gaudete et exsultate* o powołaniu do świętości w świecie współczesnym, Rzym, 19 marca 2018 r., https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20180319_gaudete-et-exsultate.html#_ftnref6 [dostęp: 16.02.2022 r.].
- Franciszek, *Bądźmy wielkoduszni i solidarni*. Przesłanie wideo na Wielki Tydzień (3.04.2020), OR 2020, R. 41, nr 4 (421).
- Franciszek, *Bóg jest jak tato, którego można prosić o wszystko*. Audiencja generalna (13.05.2020), OR 2020, R. 41, nr 6 (423).
- Franciszek, *Dary Ducha Świętego*. Modlitwa maryjna z Papieżem (3.05.2015), OR 2015, R. 36, nr 5 (371).
- Franciszek, *Ewangelia zmienia świat i serca*. Modlitwa maryjna z Papieżem (26.01.2020), OR 2020, R. 41, nr 2–3 (420).
- Franciszek, *Głód i pragnienie sprawiedliwości*. Audiencja generalna (11.03.2020), OR 2020, R. 41, nr 4 (421).
- Franciszek, *Ludzkość na wzburzonym morzu*. Modlitwa na placu św. Piotra o ustanie pandemii (27.03.2020), OR 2020, R. 41, nr 4 (421).
- Franciszek, *Należy bronić każdego życia, służyć mu i je kochać*. Audiencja generalna (25.03.2020), OR 2020, R. 41, nr 4 (421).
- Franciszek, *Nie unikajmy dialogu z Bogiem*. Homilia papieska podczas Mszy świętej w Domu świętej Marty (10.03.2020), OR 2020, R. 41, nr 4 (421).
- Franciszek, *Pojednanie i przebaczenie*. Modlitwa maryjna z Papieżem (31.05.2020), OR 2020, R. 41, nr 6 (423).
- Franciszek, Posynodalna adhortacja apostolska *Christus vivit* do młodych i całego Ludu Bożego, Loreto 25 marca 2019 r., https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20190325_christus-vivit.html [dostęp: 16.02.2022 r.].
- Franciszek, *Prośmy o łaskę wstydu*. Homilia papieska podczas Mszy świętej w Domu świętej Marty (9.03.2020), OR 2020, R. 41, nr 4 (421).
- Franciszek, *Przesłanie proste i wielkie*. Modlitwa maryjna z Papieżem (5.01.2020), OR 2020, R. 41, nr 1 (419).

- Franciszek, *Ten, kto mówi, że miłuje Boga, a nie miłuje brata, jest kłamcą*. Homilia papieska podczas Mszy świętej w Domu świętej Marty (10.01.2020), OR 2020, R. 41, nr 2–3 (420).
- Franciszek, *Wenezuela potrzebuje pojednania*. Przesłanie wideo z okazji beatyfikacji Józefa Grzegorza Hernández Cisnerosa (30.04.2021), OR 2021, R. 41, nr 6 (433).
- Franciszek, *Widzę was i jestem z wami*. Modlitwa maryjna z Papieżem (8.03.2020), OR 2020, R. 41, nr 4 (421).
- Gigli G.L., *Apostolo della sofferenza. Amico dei malati e dei medici*, OR 2005, Martedì 12 Aprile.
- Giuseppe Gregorio Hernández Cisneros (1864–1919), <http://www.causesanti.va/it/santi-e-beati/giuseppe-gregorio-hernandez-cisneros.html> [dostęp: 16.02.2022 r.].
- Gori N., *Symfonia miłości*. Wywiad z prefektem Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych kard. Angelem Becciu, OR 2019, R. 40, nr 11 (417).
- Homilia beatyfikacyjna Carlo Acutisa wygłoszona przez ks. kard. Agostino Valliniego w Asyżu, <https://www.radiomaryja.pl/multimedia/homilia-ks-kard-agostino-valliniego-wygloszona-w-asyzu/> [dostęp: 16.02.2022 r.].
- Homilia kard. Angelo Amato, wygłoszona podczas Mszy św. beatyfikacyjnej Hanny Chrzanowskiej, <https://parafiamikolaj-krakow.pl/2018/04/28/beatyfikacja-hanny-chrzanowskiej/> [dostęp: 17.02.2022 r.].
- Ioannes Paulus PP. II, Constitutio apostolica *Divinus perfectionis Magister* (25.01.1983), AAS 75 (1983).
- Ioannes Paulus PP. II, Constitutio apostolica *Pastor bonus* (28.06.1988), AAS 80 (1988).
- Ioannes Paulus PP. II, Epistula apostolica *Salvifici doloris* (11.02.1984), AAS 76 (1984).
- Ioannes Paulus PP. II, *Homilia*. In area ante Vaticanam basilicam habita, ob decretos ven. Servo Dei Iosepho Moscati Beatorum caelitem honores (25.10.1987), AAS 80 (1988).
- Ioannes Paulus PP. II, *Homilia*. In beatificatione quinque servorum Dei (23.03.2003), AAS 95 (2003).
- Ioannes Paulus PP. II, *Homilia*. In canonizatione sex beatorum (16.05.2004), AAS 96 (2004).
- Ioannes Paulus PP. II, *Homilia*. In foro S. Petri habita ob decretos Dei Servis Gaspari Bertoni et Richardo Pampuri Beatorum caelitem honores (1.11.1989), AAS 82 (1990).
- Ioannes Paulus PP. II, *Homilia*. Varsaviae, in beatificatione s. Dei Reginae Protmann et Edmundi Bojanowski (13.06.1999), AAS 91 (1999).
- Ioannes Paulus PP. II, Litterae encyclicae *Evangelium vitae* (25.03.1995), AAS 87 (1995).
- Ioannes Paulus PP. II, Motu proprio *Dolentium hominum* (11.02.1985), AAS 77 (1985).
- Jan Paweł II, *Chorzy na raka wołają o pomoc*. Do uczestników Kongresu Międzynarodowego Towarzystwa Onkologii Ginekologicznej (30.09.1999), OR 2000, R. 21, nr 2 (220).
- Jan Paweł II, *Dar długiego życia*. Jubileusz Ludzi Starszych (17.09.2000), OR 2000, R. 21, nr 11–12 (228).
- Jan Paweł II, *Ewangelia cierpienia źródłem nadziei*. Jubileusz Chorych i Pracowników Służby Zdrowia (11.02.2000), OR 2000, R. 21, nr 4 (222).
- Jan Paweł II, *Kościół jest dla Was „Gościnnym domem”*. Jubileusz Niepełnosprawnych (3.12.2001), OR 2001, R. 22, nr 2 (220).
- Jan Paweł II, List apostolski *Novo Millennio Ineunte* do biskupów, duchowieństwa i wiernych na zakończenie wielkiego jubileuszu roku 2000, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_letters/2001/documents/hf_jp-ii_apl_20010106_novo-millennio-ineunte.html [dostęp: 16.02.2022 r.].
- Jan Paweł II, *Medycyna a prawa człowieka*. Jubileusz Lekarzy Katolickich (7.07.2000), OR 2000, R. 21, nr 9 (226).

- Jan Paweł II, *Mysterium vitae*. List apostolski *motu proprio*, którym Jan Paweł II ustanawia Papieską Akademię Obrony Życia, OR 1994, R. 15, nr 4 (162).
- Jan Paweł II, *Nietykalność życia każdej istoty ludzkiej*. Przesłanie do XXIII Krajowego Kongresu Stowarzyszenia Włoskich Lekarzy Katolickich, OR 2005, R. 26, nr 2 (270).
- Jan Paweł II, *O szacunek dla ludzi w podeszłym wieku*. Przemówienie do uczestników konferencji zorganizowanej przez Papieską Radę ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia (31.10.1998), OR 1999, R. 20, nr 3 (211).
- Jan Paweł II, *Pomagajmy chorym na trąd*. Przesłanie na 52. Światowy Dzień Chorych na Trąd (25.01.2005), OR 2005, R. 26, nr 4 (272).
- Jan Paweł II, *Poszukiwania naukowe muszą szanować godność każdej ludzkiej istoty*. Do uczestników Kongresu Światowego Towarzystwa Transplantologicznego (29.08.2000), OR 2000, R. 21, nr 11–12 (228).
- Jan Paweł II, *Przedłużajcie w czasie posługę miłosierdzia Chrystusa*. Do siostr zakonnych pracujących w lecznictwie (1.10.1999), OR 1999, R. 20, nr 2 (210).
- Jan Paweł II, *Zaufajcie Jezusowi*. List Ojca Świętego do dzieci – pacjentów Szpitala Pediatrycznego im. kard. Johna Glennona (St. Louis, 26.01.1999), OR 1999, R. 20, nr 4 (212).
- Jorge Mario Bergoglio*, OR 2013, R. 34, nr 5 (352).
- Karamanou M., *Jérôme Lejeune (1926–1994): Father of Modern Genetics*, Acta Medico-Historica Adriatica 2012, t. 10, nr 2.
- Komunikat Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych (29.09.2005), OR 2006, R. 27, nr 3 (281).
- Kongregacja Spraw Kanonizacyjnych, Instrukcja o prowadzeniu dochodzenia diecezjalnego lub eparchialnego w sprawach kanonizacyjnych *Sanctorum Mater* (17.05.2007), AAS 99 (2007).
- Kuczyńska-Kwapisz J., Dycht M., *Mysł i praktyka tyflopedagogiczna Matki Elżbiety – Róży Czackiej*, Forum Pedagogiczne 2019, nr 1.
- Lettera di Giovanni Paolo II al cardinale Fiorenzo Angelini, Presidente del Pontificio Consiglio della pastorale per gli Operatori Sanitari, per l'istituzione della Giornata Mondiale del Malato*, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/letters/1992/documents/hf_jp-ii_let_13051992_world-day-sick.html [dostęp: 14.02.2022 r.].
- Marchesi G., *Śmierć Papieża Jana Pawła II*, OR 2005, R. 26, nr 5 (273).
- Maria Teresa Chiramel Mankidiyan*, OR 2000, R. 21, nr 7–8 (225).
- Misztal H., Fiejdasz-Buczek L., *Postępowanie kanonizacyjne w diecezji lub eparchii*, Lublin 2017.
- Misztal H., *Sanctorum Mater. Instrukcja Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych o prowadzeniu dochodzenia diecezjalnego lub eparchialnego w sprawach kanonizacyjnych. Komentarz*, Lublin 2008; wyd. 2, Lublin 2011.
- Monge M.Á., *Aleksja: radość i heroizm w chorobie*, tłum. A. Kajzerek, Katowice 1996.
- Obitus, depositio et tumulatio Ioannis Pauli PP II Sanctae Memoriae*, OR 2005, R. 26, nr 5 (273).
- Pacomio L., *Monsignor Luigi Novarese: una vita intera al servizio dei malati, soggetti attivi di evangelizzazione*, Piemme 1997.
- Papież ustanowił patrona studiów dla pokoju*, https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2021-04/papiez-ustanowil-patrona-studiow-dla-pokoju.html?fbclid=IwAR3UaB71Y_tI7oQ6mUSPnZUEK7dn3-v0pD0VQC9wxcYJwE_zc3fuZvpVwZQ [dostęp: 14.02.2022 r.].
- Parte seconda. Profilo biografico della Serva di Dio*, w: Congregatio de Causis Sanctorum, P.N. 1483, Nyerien. seu Taurinen., *Beatificationis et canonizationis Servae Dei Irenae Stefani (in saeculo: Mariae a Mercede), Religiosae Instituti Sororum Missionariarum a Consolata (1891–1930), Positio super vita, virtutibus et fama sanctitatis*, Roma 1996.

- Rędzioch W., *5 maja – narodziny dla nieba. Kulawy święty młodych*, Niedziela Ogólnopolska 2019, nr 18.
- Sacra Congregatio pro Causis Sanctorum, *Normae servandae in inquisitionibus ab Episcopis faciendis* (7.02.1983), AAS 75 (1983).
- Sandra Sabbatini (1961–1984), <http://www.causesanti.va/it/santi-e-beati/sandra-sabbatini.html> [dostęp: 14.02.2022 r.].
- Strippoli P. i in., *An Integrated Route to Identifying New Pathogenesis-Based Therapeutic Approaches for Trisomy 21 (Down Syndrome) Following the Thought of Jérôme Lejeune*, Science Postprint 2013, nr 1, DOI: 10.14340/spp.2013.12R0005.
- Strippoli P., *Trisomy 21: Research for a Cure and Rediscovery of the Thought of Jérôme Lejeune*, Journal of Medicine and the Person 2014, t. 12, nr 3.
- Wykaz publikacji ks. Profesora Henryka Misztala, https://www.kul.pl/ks-prof-dr-hab-henryk-misztal,art_1099.html [dostęp: 15.02.2022 r.].
- Zuchniewicz P., *Pasja życia. Rzecz o profesorze Lejeune – przyjacielu i współpracowniku Jana Pawła II*, Ząbki 2007.

Międzynarodowe i krajowe aspekty opodatkowania dochodów członków załóg statków morskich. Węzłowe kontrowersje

International and domestic aspects of the taxation of maritime crew members' income.
Key controversies

Международные и внутренние аспекты налогообложения доходов членов экипажей морских судов. Узловые противоречия

Міжнародні та внутрішні аспекти оподаткування доходів членів морських екіпажів.
Ключові проблеми

BEATA KUCIA-GUŚCIORA

Dr hab., prof. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
e-mail: beata.kucia-gusciora@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-6671-0334>

Streszczenie: Artykuł stanowi egzegezę przepisów krajowych i międzynarodowych oraz orzecznictwa, której celem jest naświetlenie powstających w praktyce wielopłaszczyznowych problemów interpretacyjnych związanych z opodatkowaniem członków załóg statków morskich. Autorka dokonuje analizy uwarunkowań zasad opodatkowania marynarzy oraz stosowanych wobec nich preferencji podatkowych. Podjęta problematyka pozwoliła na sformułowanie tezy, że reguły opodatkowania, w tym korzystanie z ulg i zwolnień podatkowych, w odniesieniu do członków załóg statków morskich uzależnione są od szeregu czynników, co w praktyce prowadzi do znacznego zróżnicowania ich sytuacji prawnopodatkowej.

Słowa kluczowe: podatek dochodowy od osób fizycznych, ulga abolicyjna, opodatkowanie marynarzy, umowy o unikaniu podwójnego opodatkowania

Summary: The subject of the study is an exegesis of national and international regulations and case law, the aim of which is to highlight the multifaceted interpretation problems arising in practice that are related to taxation of crew members of sea-going vessels. The author analyses the conditions of the principles of taxation of seafarers and tax preferences applied to them. The subject matter of the article allows to formulate a thesis that the rules of taxation, including the use of tax reliefs and exemptions, in relation to the crew members of sea-going ships depend on a number of factors, which in practice leads to a significant differentiation of their legal and tax situation.

Key words: personal income tax, tax abolition relief, seafarers' taxation, double taxation treaties (double-taxation agreement)

Резюме: Статья представляет собой толкование национальных и международных нормативных актов и прецедентного права, цель которого – осветить многогранные проблемы толкования, возникающие на практике в связи с налогообложением членов экипажей морских судов. Автор анализирует условия принципов налогообложения моряков и применяемые к ним налоговые преференции. Рассматриваемые вопросы позволяют сформулировать тезис о том, что правила налогообложения, включая использование налоговых льгот и освобождений, в отношении членов экипажей морских судов зависят от ряда факторов, что на практике приводит к существенной дифференциации их налогово-правового положения.

Ключевые слова: налог на доходы физических лиц, «аболиционная» налоговая льгота, налогообложение моряков, договоры об избежании двойного налогообложения

Резюме: Стаття являє собою екзегезу національних і міжнародних правових актів та юридичної практики, метою якої є висвітлення багатогранних проблем тлумачення, що виникають на практиці, пов'язаних з оподаткуванням членів морських екіпажів. Проаналізовано умови оподаткування моряків та податкові пільги, що застосовуються до них. Поставлені питання дозволили сформулювати тезу про те, що правила оподаткування, у тому числі використання податкових пільг та пільг, щодо членів екіпажів морських суден, залежать від ряду факторів, що на практиці призводить до значної диверсифікації їх правового та податкового становища.

Ключові слова: податок від доходу фізичних осіб, пільга на скасування, оподаткування моряків, угоди про уникнення подвійного оподаткування

Wstęp

Problematyka opodatkowania transgranicznych dochodów doczekała się wielu opracowań naukowych¹, praktycznych², jest także przedmiotem szeregu orzeczeń sądowych i interpretacji. Ogólne zasady opodatkowania dochodów z pracy najemnej uzyskiwanych przez rezydentów w państwie źródła (zagranicą) regulują umowy o unikaniu podwójnego opodatkowania stosowane łącznie z prawem krajowym. Zasady te opierają się na dwóch dominujących regułach opodatkowania: opodatkowania pracy najemnej w państwie, w którym jest ona wykonywana (państwie źródła) z jednoczesnym rozliczeniem całości dochodów w państwie rezydencji lub opodatkowania tzw. pracowników oddelegowanych, którzy po spełnieniu warunków, pomimo pracy wykonywanej na terytorium państwa źródła, podlegają opodatkowaniu tylko w państwie rezydencji³.

Obie powyższe reguły nie znajdują zastosowania do pracowników transgranicznych wykonujących pracę najemną na pokładzie statków morskich, powietrznych eksploatowanych w transporcie międzynarodowym lub na pokładzie barek w żegludze śródlądowej. Dochody uzyskane przez wskazaną kategorię pracowników opodatkowane są podobnie jak i dochody z transportu międzynarodowego w państwie, w którym znajduje się miejsce faktycznego zarządu przedsiębiorstwa. Uzasadnienie odmiennych zasad opodatkowania wskazanych dochodów tkwi w naturze działalności polegającej na transporcie międzynarodowym drogą morską lub powietrzną.

¹ H. Litwińczuk, *Międzynarodowe prawo podatkowe*, Warszawa 2020; *Model Konwencji OECD. Komentarz*, red. B. Brzeziński, Warszawa 2010; D. Mączyński, *Międzynarodowe prawo podatkowe*, Warszawa 2015.

² D. Kosacka-Łędzewicz, *Dochody uzyskane za granicą 2009. Opodatkowanie*, Wrocław 2009; M. Zasińska, A. Oktawiec, J. Chorążka, *Umowy o unikaniu podwójnego opodatkowania. Komentarz*, Warszawa 2011.

³ J. Sekita, *Rozliczanie dochodów z pracy pracowników polskich za granicą i pracowników zagranicznych w Polsce*, Warszawa 2018, s. 150 i nast.

Jest ona zazwyczaj związana z kilkoma różnymi państwami, co sprawia, że dochody z takiej działalności są w szczególności narażone na wielokrotne opodatkowanie⁴. Dodatkowo warto wskazać, że stosowanie ogólnych reguł opodatkowania poprzez przypisanie odpowiedniej części zysków pochodzącej z tego rodzaju działalności poszczególnym państwom źródła jest niezwykle skomplikowane. Dlatego też zarówno Model konwencji OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development – Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju), jak i wzorowane na nim umowy o unikaniu podwójnego opodatkowania przyjmują rozwiązanie polegające na przyznaniu prawa do opodatkowania dochodów uzyskiwanych z tego rodzaju działalności wyłącznie jednemu państwu⁵.

Przedmiotem niniejszego opracowania jest egzegeza przepisów krajowych i międzynarodowych oraz orzecznictwa, której celem jest naświetlenie powstających w praktyce wielopłaszczyznowych problemów interpretacyjnych związanych z opodatkowaniem członków załóg statków morskich. Okazuje się bowiem, że w praktyce stosowania prawa podatkowego zidentyfikowano w tym obszarze szereg kontrowersji, w szczególności w zakresie uprawnień do korzystania z preferencji podatkowych dedykowanych tej konkretnej grupie zawodowej. Złożoność i wieloaspektowość podjętej problematyki pozwala na sformułowanie tezy, że reguły opodatkowania, w tym ulgi i zwolnienia podatkowe dotyczące członków załóg statków morskich, uzależnione są od szeregu czynników, co w praktyce prowadzi do znacznego zróżnicowania sytuacji prawnopodatkowej tych osób.

1. Wpływ uwarunkowań odnoszących się do eksploatacji statków morskich w transporcie międzynarodowym na preferencje podatkowe dla marynarzy

Punktem wyjścia do określenia sytuacji prawnopodatkowej marynarzy jest odniesienie się do definicji transportu międzynarodowego określonej w umowach o unikaniu podwójnego opodatkowania, która ma znaczenie dla określenia zasad opodatkowania członków załóg statków morskich. Ta optyka pozwoli na delimitację podmiotów uprawnionych do korzystania z preferencji podatkowych.

⁴ B.J. Zarb, *Double Tax Treaties. The Basics and Benefits*, The CPA Journal 2011, t. 81, nr 3, s. 50–53.

⁵ G. Maisto, *Shipping, Inland, Waterways Transport and Air Transport (Article 8 OECD Model Convention)*, w: *Source versus Residence: Problems Arising from the Allocation of Taxing Rights in Tax Treaty Law and Possible Alternatives*, red. M. Lang, P. Pistone, J. Schuch, C. Staringer, The Hague 2008, s. 21–57.

Określenie „transport międzynarodowy” w umowach o unikaniu podwójnego opodatkowania oznacza wszelki transport statkiem morskim lub statkiem powietrznym eksploatowanym przez przedsiębiorstwo, którego miejsce faktycznego zarządu znajduje się w Umawiającym się Państwie, z wyjątkiem przypadku, gdy taki statek morski lub statek powietrzny jest eksploatowany wyłącznie między miejscami położonymi w drugim Umawiającym się Państwie⁶. Uwagę zwraca szeroki zakres wskazanej definicji i jej swoistość na gruncie przepisów podatkowych⁷. Zgodnie z umowami o unikaniu podwójnego opodatkowania zyski osiągnięte z eksploatacji w transporcie międzynarodowym statków morskich lub barek w transporcie śródlądowym podlegają opodatkowaniu tylko w tym państwie, w którym znajduje się miejsce faktycznego zarządu przedsiębiorstwa. Ustalenie takiej reguły rozdziału roszczeń podatkowych ma zagwarantować opodatkowanie dochodów w jednym państwie – tym, w którym znajduje się faktyczny zarząd przedsiębiorstwa.

Sformułowania „wszelki transport” oraz „zyski osiągnięte z eksploatacji w transporcie międzynarodowym statków morskich” nie zostały zdefiniowane w umowach o unikaniu podwójnego opodatkowania. Leksykalnie przez pojęcie „transportu” należy rozumieć zespół czynności związanych z przemieszczaniem osób i dóbr materialnych za pomocą odpowiednich środków⁸. Natomiast zwrot „aspekt międzynarodowy” podkreśla działalność „dotyczącą wielu narodów”⁹, co eksponuje także zdefiniowane w ustawodawstwie podatkowym pojęcie żeglugi międzynarodowej¹⁰. Polskie organy podatkowe przyjmują w związku z powyższym, że transport międzynarodowy statkiem morskim oznacza przewóz osób i ładunków pomiędzy portami położonymi w różnych państwach, zaś transport morski oznacza przewóz statkami, w celach zarobkowych, pasażerów i ładunków przez wody morskie¹¹.

W toku stosowania omawianych przepisów prawa podatkowego pojawiło się szereg niejasności co do tego, jaka działalność może być zaliczona do morskiego transportu międzynarodowego. Wyjaśniając te wątpliwości, warto zwrócić uwagę

---

⁶ Art. 3 lit. e Modelowej konwencji w sprawie podatku od dochodu i majątku, zob. *Modelowa konwencja w sprawie podatku od dochodu i majątku. Wersja skrócona. 15 lipca 2014*, Warszawa 2016.

⁷ Por. art. 83 ust. 3 ustawy z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 685.

⁸ *Nowy słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 2007, s. 719.

⁹ Wyrok WSA w Gdańsku z dnia 16 grudnia 2020 r., I SA/Gd 927/20, LEX nr 3109620.

¹⁰ Zob. art. 5a ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1128. Por. art. 2 pkt 4 ustawy z dnia 24 sierpnia 2006 r. o podatku tonażowym, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 985.

¹¹ Interpretacja indywidualna z dnia 24 grudnia 2020 r., 0115-KDIT2.4011.753.2020.2.ENB, <http://sip.mf.gov.pl> [dostęp: 18.02.2022 r.]; interpretacja indywidualna z dnia 2 lipca 2021 r., 0115-KDIT2.4011.211.2021.2.ENB, <http://sip.mf.gov.pl> [dostęp: 18.02.2022 r.].

na samo pojęcie statku morskiego. W myśl postanowień kodeksu morskiego jest to każde urządzenie pływające przeznaczone lub używane do żeglugi morskiej¹². Natomiast zgodnie z międzynarodowymi konwencjami regulującymi transport morski, za statek morski uważa się każdy statek morski wpisany do rejestru okrętowego zgodnie z przepisami prawa obowiązującymi na terytorium Państwa Umawiającej się Strony i podnoszący jej banderę. Umowy wskazują też, jakich statków owo określenie nie obejmuje. Wśród wykluczeń (w zależności od brzemienia konkretnej umowy) znajdują się okręty marynarki wojennej, statki organów ochrony wybrzeża i policji, statki rybackie oraz statki pełniące służbę państwową z wyłączeniem statków szkolnych, a także statki badawcze, badawczo-naukowe, hydrograficzne, oceanograficzne i naukowe, statki nieużytkowane dla celów handlowych czy statki o napędzie atomowym¹³. Pomimo że niewątpliwie tego typu ujęcie definicyjne stanowi pewną wskazówkę interpretacyjną, trzeba pamiętać, że konwencji międzynarodowych odnoszących się do tej materii jest niewiele, zatem nie mają one powszechnego charakteru. Warto zaznaczyć, że podobny podział działalności żeglugowej został przeprowadzony dla potrzeb konstrukcji podatku tonażowego, gdzie następuje wyłączenie z pojęcia żeglugi międzynarodowej niektórych rodzajów działalności wykonywanej przez statki morskie¹⁴.

Dla celów podatkowych istotne jest, aby statek morski był eksploatowany w transporcie międzynarodowym. Komentarz do Modelu konwencji OECD, wychodząc naprzeciw trudnościom interpretacyjnym w tym zakresie, wskazuje, jakie formy działalności generują zyski, które w świetle umów mogą być zaliczane do zysków z transportu międzynarodowego.

Zwraca uwagę dość szerokie w praktyce rozumienie tego ostatniego pojęcia. Przede wszystkim jest to działalność polegająca na przewozie pasażerów i towarów

---

¹² Zob. art. 2 ustawy z dnia 18 września 2001 r. – Kodeks morski, tekst jednolity: Dz. U. z 2018 r. poz. 2175.

¹³ Zob. umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Azerbejdżanu o transporcie morskim, podpisana w Warszawie dnia 20 maja 2015 r., M.P. z 2016 r. poz. 551; umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Malezji o transporcie morskim, podpisana w Putrajaya dnia 10 lutego 2014 r., M.P. z 2015 r. poz. 994; umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Tunezyjskiej w dziedzinie transportu morskiego, podpisana w Tunisie dnia 4 października 2002 r., M.P. z 2004 r. Nr 37, poz. 652; umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Królestwa Maroka o transporcie morskim, podpisana w Warszawie dnia 20 maja 1999 r., M.P. z 2004 r. Nr 31, poz. 545; umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Chorwacji o transporcie morskim, sporządzona w Warszawie dnia 12 lutego 2001 r., M.P. z 2002 r. Nr 34, poz. 533; umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Gruzji o transporcie morskim, podpisana w Tbilisi dnia 12 listopada 2013 r., M.P. z 2014 r. poz. 1010.

¹⁴ Zob. art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 sierpnia 2006 r. o podatku tonażowym. Zob. szerzej: K. Wojewoda-Buraczyńska, *Podatek tonażowy jako nowa instytucja prawa podatkowego*, Przegląd Prawa Publicznego 2008, nr 1, s. 19–27.

w transporcie morskim (lotniczym). Działalność ta z uwagi na stały jej rozwój obejmuje zarówno dochody związane bezpośrednio z przewozem towarów i osób, jak i niebezpośrednio, stanowiąc niejako operacje uboczne¹⁵. Jako działalność uboczną można wymienić: zyski osiągnięte z czarterów statków z pełnym wyposażeniem, załogą i zaopatrzeniem¹⁶, zyski osiągnięte ze sprzedaży biletów, działalność reklamową (reklama na biletach, folderach itp.), zyski z dzierżawienia kontenerów czy krótkotrwałego składowania kontenerów, przewóz towarów lub osób transportem samochodowym do portu lub statku. Inną formułą osiągnięcia dochodów jest dostarczanie towarów przez personel przedsiębiorstwa utrzymywany za granicą dla eksploatacji statków morskich lub świadczenie usług dla innych przedsiębiorstw transportowych (np. usługi inżynierskie, dostawa żywności – catering, obsługa klientów). Komentarz do Modelu konwencji OECD wprost wyklucza z zakresu pojęcia zysków z eksploatacji statków działalność stoczni w zakresie budowy statków czy inwestycje dokonywane przez przedsiębiorstwa transportowe, takie jak dochody z akcji, udziałów, obligacji, udzielonych pożyczek¹⁷. Powyższe skłania do wniosku, że zyski z transportu morskiego odnoszą się głównie do działalności transportowej i innej, o ile jest ona ściśle z tą działalnością powiązana.

Natomiast dorobek judykatury odnoszący się do określenia zakresu znaczeniowego pojęcia transportu międzynarodowego w kontekście opodatkowania dochodów wskazuje, jakiego rodzaju działalność statku nie może być uznana za eksploatowanie takiej jednostki w transporcie międzynarodowym. Na bazie orzecznictwa można zidentyfikować kilka takich wyłączeń.

Po pierwsze, według orzecznictwa nie jest międzynarodowym transportem morskim działalność wiertnicza wykonywana przez sklasyfikowaną „jednostkę wiertniczą”. Statki wiertnicze są statkami przeznaczonymi do wykonywania różnych rodzajów wierceń w aplikacjach głębinowych i ultragłębinowych¹⁸.

Po drugie, nie stanowi także statku eksploatowanego w transporcie morskim statek typu *oil productions and storage unit*, którego głównym celem jest produkcja i przechowywanie oleju. Tego rodzaju jednostki określane są jako pływający punkt przechowywania/produkcji, a według Vessel Finder klasyfikowane są jako

¹⁵ *Modelowa konwencja...*, s. 219.

¹⁶ Wynajem statków bez załogi, o którym mówi najczęściej art. 8 umów o unikaniu podwójnego opodatkowania, nie jest objęty zakresem omawianych przepisów; stosuje się tu raczej art. 7 lub 12 tychże umów, zob. teksty synchroniczne umów o unikaniu podwójnego opodatkowania, <https://www.podatki.gov.pl/podatkowa-wspolpraca-miedzynarodowa/wykaz-umow-o-unikaniu-podwojnego-opodatkowania/> [dostęp: 18.02.2022r.].

¹⁷ *Modelowa konwencja...*, s. 219.

¹⁸ Wyrok WSA w Gdańsku z dnia 16 grudnia 2020 r., I SA/Gd 927/20, LEX nr 3109620; wyrok WSA w Gdańsku z dnia 8 grudnia 2020 r., I SA/Gd 792/20, LEX nr 3103900.

zbiornikowce, rodzaj statku cysterny (tanker)¹⁹. Podobnie nie zostały uznane za statki eksploatowane w transporcie morskim statki należące do kategorii statków FPSO (*Floating Production, Storage and Offloading*). Jednostki zaliczone do powyższego rodzaju to tzw. pływające punkty produkcji, przechowywania i przeładunku, których przeznaczeniem jest wydobywanie, przetwarzanie, magazynowanie surowców, a następnie ich wyładunek na inny zbiornikowiec, który wykonuje transport do określonego portu²⁰.

Po trzecie, nie są uznawane za statki wykonujące transport międzynarodowy sejsmograficzne statki badawcze przeznaczone do badań geofizycznych dna morskiego, określane mianem RAMFORM. Statki tego typu są morskimi jednostkami pływającymi, które przemieszczają się w celu prowadzenia badań, jednakże tego rodzaju „przemieszczanie się” nie może być uznane za eksploatację w transporcie międzynarodowym, bowiem nie stanowią one środka transportu morskiego²¹.

Po czwarte, w praktyce nieuznawane są za statki eksploatowane w transporcie międzynarodowym jednostki kwalifikowane jako platformy samopodnośne, platformy Jackup, *offshore construction*. Jednostki samopodnośne to mobilne jednostki, które są zaprojektowane do działania jako jednostki stabilizowane dnem morskim w trybie podwyższonym. Platformy Jackup mogą również odnosić się do wyspecjalizowanych barek, które są podobne do platform naftowych i gazowych, ale są używane jako podstawa do obsługi innych konstrukcji, takich jak morskie turbiny wiatrowe, długie mosty i platformy wiertnicze²².

Jako piąty obszar wyłączeń należy wskazać jednostki typu *Pipe Layer* lub *Pipe Laying Vessel*, przeznaczone do układania rur na dnie morza w celu połączenia platform produkcyjnych z rafineriami ropy naftowej na lądzie. Pomimo że tego typu statki mogą przemieszczać się między różnymi portami, judykatura odmówiła uznania, że wykonują one transport międzynarodowy z uwagi na ich charakter i przeznaczenie, skoro ich działalność związana jest z koniecznością dotarcia do

¹⁹ Wyrok WSA w Olsztynie z dnia 24 października 2018 r., I SA/Ol 469/18, LEX nr 2582271.

²⁰ Wyrok WSA w Olsztynie z dnia 7 listopada 2018 r., I SA/Ol 479/18, LEX nr 2584781; wyrok WSA w Gdańsku z dnia 4 stycznia 2017 r., I SA/Gd 1515/16, LEX nr 2198973; wyrok WSA w Gdańsku z dnia 24 maja 2017 r., I SA/Gd 71/17, LEX nr 2308590; wyrok WSA w Gdańsku z dnia 29 grudnia 2017 r., I SA/Gd 1558/17, LEX nr 2441349; wyrok WSA w Gdańsku z dnia 4 grudnia 2019 r., I SA/Gd 1526/19, LEX nr 2768262; wyrok WSA w Bydgoszczy z dnia 27 kwietnia 2021 r., I SA/Bd 120/21, LEX nr 3184564.

²¹ Wyrok NSA z dnia 25 września 2018 r., II FSK 652/18, LEX nr 2610634; wyrok WSA w Gdańsku z dnia 27 października 2020 r., I SA/Gd 806/20, LEX nr 3081039; wyrok WSA w Poznaniu z dnia 11 grudnia 2020 r., I SA/Po 550/20, LEX nr 3115341; wyrok WSA w Szczecinie z dnia 4 listopada 2020 r., I SA/Sz 651/20, LEX nr 3086124.

²² Wyrok WSA w Gdańsku z dnia 27 kwietnia 2021 r., I SA/Gd 28/21, CBOSA.

miejsca przeprowadzenia operacji niezbędnych dla budowy rurociągów lub dla budowy infrastruktury podwodnej²³.

Po szóste, w praktyce pojawiły się także wątpliwości w odniesieniu do statków typu przybrzeżny holownik/statek dostawczy (*Offshore tug/supply ship*). Analiza orzecznictwa wskazuje na to, że sądy administracyjne nie kwalifikują tego typu statków, których podstawowym zadaniem jest holowanie oraz zaopatrzenie, jako jednostek wykonujących transport międzynarodowy, a skoro tak, to nie uznają również tego, że źródłem ich przychodów jest transport morski²⁴.

Jak wskazuje orzecznictwo, regulacje dotyczące opodatkowywania zysków z morskiego transportu międzynarodowego ściśle wiążą się z przepisami o opodatkowaniu marynarzy wykonujących pracę na statkach morskich w transporcie międzynarodowym, zatem to zyski z żeglugi morskiej, śródlądowej i wodnego transportu międzynarodowego tak naprawdę przesądzą o regułach opodatkowania dochodu marynarzy²⁵.

Kolejną wątpliwością rozstrzyganą przez judykaturę i organy podatkowe, mającą znaczenie dla reguł stosowanych w opodatkowaniu członków załóg statków, jest określenie, przez jaki podmiot statek jest eksploatowany w transporcie międzynarodowym. Wiąże się to z kluczowym zagadnieniem ustalenia miejsca faktycznego zarządu lub siedziby podmiotu (przedsiębiorstwa) eksploatującego statek.

Nauka prawa morskiego uznaje, że podmiot eksploatujący statek zajmuje pozycję o znaczeniu centralnym. Dotyczy to zarówno norm prawnych o charakterze prywatnoprawnym, jak również publicznoprawnym. W tym ostatnim przypadku jest uznawany za podmiot, na którym ciążyą rozliczne obowiązki wynikające z prawa wewnętrznego oraz międzynarodowego, dotyczące także prawa podatkowego. W tym zakresie tak długo, jak właściciel statku jest jednocześnie armatorem, czyli osobą, która uprawia żeglugę statkiem, nie wzbudza poważnych wątpliwości. Dużo bardziej skomplikowaną pod względem prawnym sytuacją jest oddzielenie podmiotu posiadającego prawa własności statku od podmiotu dokonującego jego eksploatacji. Niejasności interpretacyjne wiążą się nie tylko z samą relacją pomiędzy wskazanymi podmiotami, ale także niejednolitym ujęciem w różnych systemach prawnych definicji armatora. Nie badając w sposób szczegółowy historycznych

²³ Wyroki WSA w Gdańsku: z dnia 23 marca 2021 r., I SA/Gd 1105/20 oraz z dnia 8 kwietnia 2021 r., I SA/Gd 1208/20, CBOSA.

²⁴ Wyroki WSA w Gdańsku: z dnia 9 marca 2021 r., I SA/Gd 1157/20, LEX nr 3150570; z dnia 27 kwietnia 2021 r., I SA/Gd 1199/20, LEX nr 3187021; z dnia 18 listopada 2020 r., I SA/Gd 693/20, LEX nr 3089130. Podobne stanowisko prezentują organy podatkowe: interpretacja indywidualna z dnia 28 lutego 2020 r., 0115-KDIT2.4011.161.2019.2.ENB, <http://sip.mf.gov.pl> [dostęp: 18.02.2022 r.].

²⁵ Wyrok WSA w Gdańsku z dnia 8 listopada 2017 r., I SA/Gd 1200/17, LEX nr 2404215.

uzasadnień oddzielenia własności od eksploatacji statku, można stwierdzić, że jest to zjawisko nader częste, nadto podlegające swoistym mutacjom²⁶. Stąd z podatkowo-prawnego punktu widzenia zasadne jest odniesienie się do podmiotu eksploatującego statek.

W orzecznictwie oraz w stanowisku prezentowanym przez organy podatkowe wskazuje się, że eksploatację statku w transporcie należy utożsamiać z jego używaniem w żegludze do określonych, własnych celów, we własnym imieniu i na własną rzecz, zaś warunkiem eksploatacji statku w transporcie międzynarodowym jest uzyskiwanie przez eksploatującego przychodów z transportu międzynarodowego. Natomiast podstawową oznaką eksploatacji jest odprowadzanie podatków od zysków osiąganych z żeglugi danej jednostki. Według judykatury eksploatującym statek nie jest zatem ani podmiot zarządzający, ani też zapewniający obsługę techniczną czy obsadę pracowniczą. W przypadku zawarcia umowy najmu, właściciel statku również nie będzie podmiotem eksploatującym, bowiem nie osiąga zysków z tytułu żeglugi, a jedynie z umowy najmu. Podmiotem eksploatującym statek we własnym imieniu jest zaś armator²⁷. Zgodnie z kodeksem morskim, armatorem jest ten, kto we własnym imieniu uprawia żeglugę statkiem morskim własnym lub cudzym²⁸.

Naczelny Sąd Administracyjny (NSA) wyraził pogląd, że podmiotu eksploatującego statek nie można utożsamiać wyłącznie z pracodawcą marynarza lub armatorem statku, gdyż taki sposób rozumienia pojęcia „eksploatacji statku” w transporcie międzynarodowym prowadzi do zawężenia omawianego pojęcia. NSA podkreślał, że działalność żeglugowa w transporcie morskim obecnie cechuje się, w zasadzie powszechnym, rozdzieleniem kwestii właścicielskich (armatorskich), nadzoru technicznego, zarządu operacyjnego obejmującego kwestie m.in. zatrudnienia załogi czy załadunku i rozładunku. Świadczą o tym także regulacje prawa międzynarodowego. Zgodnie z Konwencją o pracy na morzu²⁹, pojęcie armatora oznacza właściciela lub inną organizację lub osobę, taką jak menedżer, agent lub osoba wynajmująca statek, która przejęła od właściciela odpowiedzialność za funkcjonowanie statku i która, przyjmując taką odpowiedzialność, zgodziła się przejąć obowiązki nałożone na armatorów zgodnie z przywołaną Konwencją, bez względu na to,

²⁶ Zob. szerzej: J. Łopuski, *Właściciel statku czy armator centralną postacią prawa morskiego?*, w: *Prawo morskie*, t. 1, red. J. Łopuski, Bydgoszcz 1996, s. 244 i nast.

²⁷ Wyrok WSA w Gdańsku z dnia 30 września 2015 r., I SA/Gd 1112/15, LEX nr 1955580; wyrok WSA w Białymstoku z dnia 5 grudnia 2018 r., I SA/Bk 536/18, LEX nr 2600017; wyroki NSA: z dnia 25 stycznia 2018 r., II FSK 1/16; z dnia 11 kwietnia 2018 r., II FSK 924/16; z dnia 17 kwietnia 2018 r., II FSK 1070/16, CBOSA.

²⁸ Art. 7 ustawy z dnia 18 września 2001 r. – Kodeks morski.

²⁹ Art. 2 ust. 1 lit. j Konwencji o pracy na morzu, przyjętej przez Konferencję Ogólną Międzynarodowej Organizacji Pracy w Genewie dnia 23 lutego 2006 r., Dz. U. z 2013 r. poz. 845.

czy jakakolwiek inna organizacja lub osoba wypełnia pewne obowiązki w imieniu armatora. Podobnie szeroko definiuje armatora ustawa o pracy na morzu³⁰. Zatem decydującym elementem uznania konkretnego podmiotu za podmiot eksploatujący jest rzeczywiste, a nie tylko przejawiające się w sferze własności, władztwo nad statkiem³¹. Czynność eksploatowania statku może, ale nie musi, wiązać się z wykonywaniem uprawnień właścicielskich³². W konsekwencji podmiot eksploatujący nie musi być armatorem. Może działać w imieniu i na rzecz armatora statku³³. Dla ustalenia siedziby podmiotu eksploatującego statek w transporcie międzynarodowym znaczenie ma miejsce faktycznego zarządu nad statkiem. Zatem nie można w sposób automatyczny utożsamiać właściciela statku z pojęciem armatora³⁴.

Jednocześnie judykatura i doktryna dostrzegają, że we współczesnych stosunkach w żegludze międzynarodowej występują swoiste „mutacje przedsiębiorstw żeglugowych”, głównie dla ochrony zaangażowanego w żeglugę kapitału przed potencjalnie bardzo wysoką odpowiedzialnością odszkodowawczą. Są nimi m.in. „spółki jednostatkowe”³⁵. Spółki te nie zajmują się eksploatacją statków stanowiących ich własność, lecz powierzają ją odrębnej osobie prawnej, tzw. „spółce zarządzającej”. Nie zmienia to jednak faktu, że własność statku (czyli przedsiębiorstwa, w skład którego statek wchodzi) nie zostaje prawnie oddzielona od jego eksploatacji, ponieważ „spółka zarządzająca” prowadzi eksploatację powierzonego jej statku nie w imieniu własnym, lecz w imieniu „spółki jednostatkowej”, która pozostaje jego właścicielem i armatorem³⁶. Także w tym przypadku nie można utożsamiać miejsca faktycznego zarządu przedsiębiorstwa armatora (do którego należy statek) i miejsca zarządu przedsiębiorstwa odrębnego podmiotu prawnego, jakim jest spółka zarządzająca. Ta ostatnia działa bowiem zawsze w imieniu i na rzecz właściciela-armatora,

³⁰ Art. 2 pkt 1 ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o pracy na morzu, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 1353.

³¹ Wyrok NSA z dnia 30 sierpnia 2018 r., II FSK 2223/16, CBOSA.

³² J. Młynarczyk, *Armator jako przedsiębiorca*, Rejent 1998, nr 3, s. 26 i nast.; K. Górny, *Problemy interpretacyjne związane z pojęciem armatora w ustawie o żegludze śródlądowej*, Problemy Transportu i Logistyki 2018, nr 2 (42), s. 20 i nast.

³³ A. Gomułowicz, *Zasady opodatkowania dochodów marynarzy wykonujących pracę najemną na pokładzie statku morskiego eksploatowanego w transporcie międzynarodowym. Rozważania na temat wyroku NSA z 25.01.2018 r., II FSK 1/16*, Przegląd Podatkowy 2020, nr 1, s. 30–33.

³⁴ Wyrok WSA w Białymstoku z dnia 5 grudnia 2018 r., I SA/Bk 536/18, LEX nr 2600017; wyroki WSA w Gdańsku: z dnia 26 września 2018 r., I SA/Gd 681/18, LEX nr 2570137 oraz z dnia 26 września 2018 r., I SA/Gd 681/18, CBOSA.

³⁵ Z. Pełowska-Dąbrowska, *Odpowiedzialność za szkody wyrządzone katastrofą statku „Erika” (orzecznictwo francuskie)*, Prawo Morskie 2013, t. 29, s. 24.

³⁶ J. Łopuski, *Właściciel statku czy armator...*, s. 250.

eksploatując statek wchodzący w skład jego (a nie spółki zarządzającej) przedsiębiorstwa, choć powierzony spółce³⁷.

Warto także, bazując na dorobku orzecznictwym, odnieść się do terminu „zarząd przedsiębiorstwa” eksploatującego statek. Przedsiębiorstwa eksploatujące dużą liczbę statków, z uwagi na ich liczbę oraz kompetencje personelu, dokonują w praktyce podziału zarządu statkiem na: zarząd właścicielski (siedziba zarządu spółki) – *general management*, zarząd techniczny statkiem – *technical management*, zarząd operacyjny statkiem – *operational management*³⁸. Taka sytuacja praktyczna może więc utrudniać ustalenie miejsca faktycznego zarządu dla celów podatkowych.

Miejsce faktycznego zarządu przedsiębiorstwa eksploatującego statek definiuje się w oparciu o wypracowane w terminologii międzynarodowoprawnej rozumienie pojęcia „faktyczny zarząd przedsiębiorstwa”³⁹. Jak wskazuje praktyka międzynarodowego prawa podatkowego, jest nim miejsce, w którym odbywa się faktyczne zarządzanie podmiotem, podejmowane są decyzje w kluczowych dla podmiotu sprawach, a więc mające istotne dla tego podmiotu znaczenie zarówno z ekonomicznego, jak i funkcjonalnego punktu widzenia⁴⁰. Odnosi się to także do eksploatacji statków w transporcie morskim, w tym jednak wypadku, gdy zarząd jest podzielony, tj. jeden podmiot zarządza statkiem od strony technicznej, a inny od strony operacyjnej, wówczas decyduje miejsce faktycznego zarządu podmiotu zarządzającego statkiem w zakresie operacyjnym. Faktyczny zarząd jest to operacyjna eksploatacja statku, natomiast zarząd techniczny w tym zakresie nie ma wpływu na bieżącą eksploatację statku. W praktyce więc pojęcie zarząd techniczny i siedziba armatora (właściciela) nie musi być miejscem faktycznego zarządu statkiem. Specyfika transportu morskiego oraz działalności spółek shippingowych uzasadnia rozdzielenie zarządu flotą na zarząd techniczny i eksploatację⁴¹.

Problem ten związany jest także z dostrzeganą w praktyce międzynarodowego prawa podatkowego sytuacją, kiedy spółka posiada siedzibę (miejsce rejestracji) w jednym państwie, natomiast faktyczny zarząd znajduje się w innym państwie.

³⁷ Wyrok WSA w Gdańsku z dnia 8 listopada 2017 r., I SA/Gd 1187/17, LEX nr 2404214.

³⁸ Interpretacje indywidualne: z dnia 16 maja 2014 r., ITPB2/415-186/14/IB oraz z dnia 10 czerwca 2020 r., 0115-KDIT2.4011.278.2020.2.ENB, <http://sip.mf.gov.pl> [dostęp: 18.02.2022 r.].

³⁹ R. Lipniewicz, *Place of Effective Management in the Digital Economy*, Intertax 2020, t. 48, z. 6, s. 602–615, <https://kluwerlawonline.com/journalarticle/Intertax/48.6/TAXI2020055> [dostęp: 18.02.2022 r.].

⁴⁰ J. Banach, *Rozstrzygnięcie kwestii podwójnej rezydencji w umowach o unikaniu podwójnego opodatkowania (podwójny domicyl podatkowy)*, Monitor Podatkowy 1999, nr 7, s. 17; tenże, *Artykuł 8. Transport morski, śródlądowy, powietrzny*, w: *Model Konwencji OECD. Komentarz*, red. B. Brzeziński, Warszawa 2010, s. 542. Zob. wyrok NSA z dnia 18 listopada 2016 r., II FSK 2822/14, LEX nr 2170146.

⁴¹ Interpretacja indywidualna z dnia 16 maja 2014 r., ITPB2/415-186/14/IB, <http://sip.mf.gov.pl> [dostęp: 18.02.2022 r.].

Dlatego miejsce faktycznego zarządu lub siedziba przedsiębiorstwa eksploatującego statek morski nie są jednoznaczne z banderą, pod jaką statek pływa. Kwestia bandery, w przypadku określenia państwa, które ma prawo do opodatkowania danych dochodów, nie może mieć rozstrzygającego znaczenia z uwagi na fakt, że aktualnie większość statków pływa pod tzw. dogodną (tanią) banderą⁴². Stosowanie kryterium miejsca efektywnego (faktycznego) zarządu w umowach o unikaniu podwójnego podatku w odniesieniu do dochodów z transportu międzynarodowego jest efektem praktyki dokonywania częstych zmian miejsc eksploatacji statków. Należy bowiem zauważyć, że prowadzenie tego rodzaju działalności gospodarczej w sposób szczególny predestynuje do zwiększonej aktywności w dokonywaniu zmian siedziby lub zarządu przedsiębiorstwa. Z tego też względu uznano za wskazane zastosowanie takiego kryterium, które będzie opierało się jak najmocniej na rzeczywistych przesłankach, przy jednoczesnej marginalizacji kwestii formalnych⁴³.

Sumując, należy przyjąć utrwalone stanowisko judykatury, że regulacje o opodatkowywaniu przychodów z morskiego transportu międzynarodowego ściśle wiążą się z przepisami o opodatkowaniu marynarzy wykonujących pracę na statkach morskich w transporcie międzynarodowym, zatem to zyski z żeglugi morskiej, śródlądowej i wodnego transportu międzynarodowego tak naprawdę przesądzają, w jakim miejscu będzie podlegał opodatkowaniu dochód marynarzy, i z tymi zyskami łączyć należy podmiot eksploatujący statek w transporcie międzynarodowym⁴⁴.

2. Preferencje podatkowe dla marynarzy

Statek nie może być używany w żegludze morskiej, jeżeli nie jest obsadzony załogą o właściwych kwalifikacjach i wymaganym składzie⁴⁵. Zbiorczo członków załóg

---

⁴² Zob. szerzej: J. Łopuski, *Przynależność statku a międzynarodowy porządek morski*, w: *Prawo morskie*, t. 1, s. 163–178; A. Kaczmarek, *Dogodna bandera we współczesnej żegludze*, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Morskiej* 2001, nr 62, s. 55 i nast.; P. Folfas, *Przenoszenie działalności gospodarczej do rajów podatkowych jako strategia zarządzania finansami korporacji transnarodowych: motywy, formy, korzyści i zagrożenia*, *Bank i Kredyt* 2008, nr 12, s. 21 i nast.; M. Tomaszewska, S. Majkowska-Szulc, *Prawo właściwe dla stosunków prawnych związanych z wykonywaniem żeglugi morskiej w państwach członkowskich Unii Europejskiej*, *Prawo Morskie* 2015, t. 31, s. 97 i nast.

⁴³ Interpretacja indywidualna z dnia 19 marca 2021 r., 0115-KDIT2.4011.43.2021.2, <http://sip.mf.gov.pl> [dostęp: 18.02.2022 r.].

⁴⁴ Wyrok WSA w Gdańsku z dnia 8 listopada 2017 r., I SA/Gd 1200/17, LEX nr 2404215.

⁴⁵ Art. 61 ustawy z dnia 18 sierpnia 2011 r. o bezpieczeństwie morskim, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 680.

statków morskich określa się mianem marynarzy⁴⁶. Ich status prawny regulowany jest przez szereg aktów prawnych o krajowym i ponadnarodowym zasięgu obowiązywania⁴⁷. Stworzenie systemu preferencji, w tym podatkowych, dla marynarzy powiązane jest z szerszym problemem konkurencyjności przedsiębiorstw żeglugowych⁴⁸. Stąd nie tylko w polskim prawie podatkowym, ale także w prawie innych państw, marynarze korzystają z przywilejów podatkowych⁴⁹, dlatego przedstawione zostaną węzłowe problemy ze zwolnieniem przedmiotowym dochodów marynarzy oraz ulgą abolicyjną.

Ważną preferencją podatkową dla marynarzy, wynikającą z ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych dedykowaną marynarzom, jest zwolnienie przedmiotowe⁵⁰. Skorzystanie ze zwolnienia możliwe jest po spełnieniu materialnoprawnych i proceduralnych przesłanek. Pierwszą jest przesłanka podmiotowa ograniczająca zwolnienie do dochodów marynarzy będących obywatelami państwa członkowskiego Unii Europejskiej lub państwa należącego do Europejskiego

⁴⁶ J. Dworas-Kulik, *Status prawny polskiego marynarza*, Kwartalnik Prawo – Społeczeństwo – Ekonomia 2015, nr 4, s. 31 i nast.

⁴⁷ Międzynarodowa konwencja o wymaganiach w zakresie wykształcenia marynarzy, wydawania im świadectw oraz pełnienia wacht, 1978, sporządzona w Londynie dnia 7 lipca 1978 r., Dz. U. z 1984 r. Nr 39, poz. 201; Międzynarodowa konwencja o wymaganiach w zakresie wykształcenia, wydawania świadectw oraz pełnienia wacht dla załóg statków rybackich, sporządzona w Londynie dnia 7 lipca 1995 r., Dz. U. z 2015 r. poz. 1654; dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/106/WE z dnia 19 listopada 2008 r. w sprawie minimalnego poziomu wykształcenia marynarzy (wersja przekształcona), Dz. Urz. UE L 323 z 3.12.2008, s. 33; dyrektywa Rady 1999/63/WE z dnia 21 czerwca 1999 r. dotycząca Umowy w sprawie organizacji czasu pracy marynarzy przyjętej przez Stowarzyszenie Armatorów Wspólnoty Europejskiej (ECSA) i Federację Związków Zawodowych Pracowników Transportu w Unii Europejskiej (FST) – Załącznik: Umowa Europejska w sprawie organizacji czasu pracy marynarzy, Dz. Urz. UE L 167 z 2.07.1999, s. 33; ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o pracy na morzu, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 1353; art. 61–82 ustawy z dnia 18 sierpnia 2011 r. o bezpieczeństwie morskim; rozporządzenie Ministra Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej z dnia 23 kwietnia 2018 r. w sprawie wykształcenia i kwalifikacji członków załóg statków morskich, Dz. U. z 2018 r. poz. 802; rozporządzenie Ministra Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej z dnia 6 maja 2016 r. w sprawie ewidencji czasu pracy i odpoczynku marynarza, Dz. U. z 2016 r. poz. 667 oraz szereg innych.

⁴⁸ K. Mitroussi, *Employment of Seafarers in the EU Context: Challenges and Opportunities*, Marine Policy 2008, t. 32, z. 6, s. 1043–1049; L. Carballo Piñeiro, *Implementation Challenges for Seafarers' Social Security Protection: The Case of the European Union*, International Social Security Review 2020, t. 73, z. 4, s. 3–123; H. Leggate, *The Future Shortage of Seafarers: Will it Become a Reality?*, Maritime Policy & Management 2004, t. 31, z. 1, s. 3–13.

⁴⁹ P. Yu, W. Deling, *Study on Reduction or Exemption of Individual Income Tax for the Chinese Ocean-going Seafarers*, International Journal of Law and Society 2020, t. 3, z. 4, s. 195–203, <https://www.sciencepublishinggroup.com/journal/paperinfo?journalid=306&doi=10.11648/j.ijls.20200304.16> [dostęp: 18.02.2022 r.]; por. *Seafarers Earnings Deduction 2021 Guide to UK Seafarers Tax*, <https://marineaccounts.com/seafarers-earnings-deduction.php> [dostęp: 18.02.2022 r.].

⁵⁰ Art. 21 ust. 1 pkt 23 lit. c ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych.

Obszaru Gospodarczego. Nie jest zatem decydującym warunkiem o charakterze przedmiotowym polska rezydencja, a jedynie przesłanka obywatelstwa, co znacznie rozszerza możliwość skorzystania ze zwolnienia także przez nierezydentów, którzy są obywatelami UE lub EOG. Druga przesłanka ma charakter przedmiotowy. Zwolnienie ograniczone jest jedynie do dochodów uzyskanych z tytułu pracy na statkach morskich używanych do przewozu ładunku lub pasażerów w żegludze międzynarodowej. Trzecia przesłanka odnosi się do czasu wykonywania wspomnianej pracy marynarza na statku. Wymagane jest jej wykonywanie w danym roku podatkowym łącznie przez okres co najmniej 183 dni. Korzystanie ze zwolnienia ograniczają dwa wyjątki. Nie dotyczy ono marynarzy wykonujących pracę na holownikach, na których mniej niż 50% czasu pracy faktycznie wykonywanej przez holownik w ciągu roku stanowił przewóz ładunku lub pasażerów drogą morską. Nie mogą także skorzystać ze zwolnienia marynarze pracujący na pogłębiarkach, na których mniej niż 50% czasu pracy faktycznie wykonywanej przez pogłębiarkę w ciągu roku stanowił przewóz wydobytego materiału drogą morską.

Proceduralnie zwolnienie ma zastosowanie pod warunkiem złożenia właściwemu organowi w terminie od 15 lutego do 30 kwietnia roku następującego po roku podatkowym stosownego zaświadczenia potwierdzającego uzyskanie dochodów z przepracowanego na statku okresu oraz odprowadzonych zaliczek na podatek. W przypadku pracy na statku podnoszącym polską banderę, zaświadczenie wydawane jest przez armatora będącego płatnikiem podatku dochodowego. Natomiast w przypadku pracy na statku podnoszącym inną niż polska banderę, przez armatora lub agencję zatrudnienia. Przepisy określają treść owego zaświadczenia, obejmującą zarówno dane marynarza, jak i armatora⁵¹.

W praktyce problematyczną kwestią jest prawo do skorzystania ze zwolnienia w sytuacji, gdy ww. zaświadczenie zostało dołączone po upływie określonego w przepisach okresu. Organy podatkowe stoją na stanowisku, że terminowe złożenie zaświadczenia warunkuje możliwość skorzystania ze zwolnienia⁵². Natomiast judykatura wskazuje, że okoliczność złożenia zaświadczenia po upływie terminu do złożenia zeznania podatkowego nie przekreśla możliwości skorzystania przez podatnika z przedmiotowego zwolnienia⁵³. Według Sądu, art. 21 ust. 35 ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych, zrównujący termin złożenia ww. zaświadczenia z terminem właściwym dla złożenia zeznania

⁵¹ Art. 21 ust. 35 ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych.

⁵² Interpretacja indywidualna z dnia 29 maja 2020 r., 0115-KDIT2.4011.115.2020.6.ENB, <http://sip.mf.gov.pl> [dostęp: 18.02.2022 r.].

⁵³ Wyrok WSA w Szczecinie z dnia 27 maja 2021 r., I SA/Sz 259/21, LEX nr 3182509.

podatkowego, miał na celu jedynie zdyscyplinowanie podatników, aby ograniczyć liczbę ewentualnych postępowań podatkowych związanych z przedmiotową ulgą.

Drugą kwestią, która w praktyce zrodziła wątpliwości podatników – marynarzy, była możliwość zastosowania zwolnienia przy obliczaniu w trakcie roku zaliczek na podatek dochodowy. Organy podatkowe wykluczyły taką możliwość, wskazując, że stwierdzenie spełnienia warunków do skorzystania ze zwolnienia możliwe jest po zakończeniu roku podatkowego⁵⁴. Stanowisko to potwierdza także judykatura⁵⁵.

Wzbudzającym wiele kontrowersji wśród podatników będących marynarzami rozwiązaniem podatkowym jest tzw. ulga abolicyjna. Ulga ta jest preferencją podatkową dedykowaną podatnikom będącym polskimi rezydentami, czyli posiadającym miejsce zamieszkania w Polsce⁵⁶, z uwagi na które podlegają oni nieograniczonemu obowiązkowi podatkowemu w polskim podatku dochodowym od osób fizycznych. Skorzystanie z ulgi jest ściśle powiązane z uzyskiwaniem przez wskazanych rezydentów w roku podatkowym dochodów zagranicznych ze ściśle określonych źródeł przychodu położonych poza granicami RP. Nadto owe zagraniczne dochody podlegać muszą w Polsce rozliczeniu przy zastosowaniu metody proporcjonalnego zaliczenia (kredytu podatkowego)⁵⁷. Zastosowanie metody kredytu podatkowego wynika bezpośrednio z bilateralnej umowy dotyczącej unikania podwójnego opodatkowania⁵⁸ lub dotyczy sytuacji „bezumownej”, czyli takiej, gdy brak jest zawartej umowy dwustronnej w tej sprawie⁵⁹. Ponadto od 2019 r. tzw. Konwencja MLI zmieniła w niektórych polskich umowach o unikaniu podwójnego opodatkowania metodę unikania podwójnego opodatkowania – z metody wyłączenia (zwolnienia) z progresją na metodę zaliczenia proporcjonalnego (kredytu podatkowego)⁶⁰. W związku z tym także w tych przypadkach znajduje zastosowanie

⁵⁴ Interpretacja indywidualna z dnia 16 kwietnia 2020 r., 0115-KDIT2.4011.4.2020.2.ENB, <http://sip.mf.gov.pl> [dostęp: 18.02.2022 r.].

⁵⁵ Wyroki WSA w Warszawie: z dnia 30 grudnia 2020 r., III SA/Wa 1840/20, LEX nr 3146538 oraz z dnia 30 grudnia 2020 r., III SA/Wa 1841/20, LEX nr 3124140.

⁵⁶ Art. 3 ust. 1 i 1a ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych. Zob. B. Kucia-Guściora, *Rezydencja podatkowa w kontekście unikania i uchylania się od opodatkowania*, w: *Międzynarodowe unikanie opodatkowania. Wybrane zagadnienia*, red. D. Gajewski, Warszawa 2017, s. 127–140; też, *Ustalenie i zmiana rezydencji podatkowej – skutki dla osób fizycznych*, Krytyka Prawa 2019, t. 11, nr 4, s. 182–209.

⁵⁷ Art. 27 ust. 9 lub 9a ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych.

⁵⁸ Umowy z: USA, Rosją, Holandią, Islandią, Australią.

⁵⁹ Np. umowy z Brazylią, Peru, Ekwadorem, Kolumbią, Nikaraguą, Kubą.

⁶⁰ Zob. art. 5 Konwencji wielostronnej implementującej środki traktatowego prawa podatkowego mające na celu zapobieganie erozji podstawy opodatkowania i przenoszeniu zysku, sporządzonej w Paryżu dnia 24 listopada 2016 r., podpisanej w Paryżu dnia 7 czerwca 2017 r. (dalej: Konwencja MLI). Teksty synchroniczne umów o unikaniu podwójnego opodatkowania uwzględniające zmiany wprowadzone przez Konwencję MLI opublikowano: <https://www.podatki.gov.pl/>

ulga abolicyjna⁶¹. Stosowanie ulgi wyłączone jest w odniesieniu do dochodów zagranicznych położonych na terytoriach wskazanych w rozporządzeniu Ministra Finansów jako stosujące szkodliwą konkurencję podatkową⁶². Zatem zakres przedmiotowy ulgi nie obejmuje wszystkich podatników, a jedynie spełniających kumulatywnie wskazane warunki.

Zakres przedmiotowy ulgi jest ograniczony do ściśle określonych źródeł przychodu. Stanowią je przychody ze stosunku służbowego, stosunku pracy, pracy nakładczej oraz spółdzielczego stosunku pracy⁶³, przychody z działalności wykonywanej osobiście⁶⁴, a także przychody z pozarolniczej działalności gospodarczej⁶⁵ oraz przychody z praw majątkowych w zakresie praw autorskich i praw pokrewnych. To enumeratywne wskazanie źródeł przychodów zagranicznych objętych ulgą jest istotne o tyle, że nie dotyczy wszystkich dochodów zagranicznych. Z pewnością jednak sposób zatrudnienia marynarzy na statkach morskich wypełnia zakres przedmiotowy ulgi.

Istota ulgi tkwi w sposobie wyliczenia jej kwoty, aby następnie zastosować właściwą wysokość odliczenia od podatku dochodowego. Podatnik ma prawo odliczyć od podatku dochodowego kwotę stanowiącą różnicę między podatkiem obliczonym przy wykorzystaniu metody zaliczenia⁶⁶ a kwotą hipotetycznego podatku obliczonego przy zastosowaniu metody wyłączenia z progresją⁶⁷.

Zatem podatnik zobligowany jest do obliczenia od dochodów zagranicznych (oraz krajowych) podatku według dwóch dostępnych metod. Zestawienie ze sobą wyników tego zabiegu ma wskazać zróżnicowanie wysokości polskiego podatku od tych samych dochodów zagranicznych, tyle że obliczanego według różnych technik. Niwelacja tej różnicy jest istotą ulgi abolicyjnej, to bowiem wysokość owej różnicy

---

podatkowa-wspolpraca-miedzynarodowa/wykaz-umow-o-unikaniu-podwojnego-opodatkowania/ [dostęp: 18.02.2022 r.]. Zob. B. Kucia-Guściora, *Wpływ konwencji wielostronnej implementującej środki traktatowego prawa podatkowego mające na celu zapobieganie erozji podstawy opodatkowania i przenoszeniu zysku na zakres stosowania polskich umów o unikaniu podwójnego opodatkowania*, w: *Teoretyczne i praktyczne aspekty prawa finansowego. Problemy, koncepcje, wyzwania i rozwiązania*, red. A. Gorgol, Warszawa 2020, s. 277–290.

⁶¹ Dotyczy to od 2019 r. Słowenii i Austrii, od 2020 r. – Wielkiej Brytanii, Irlandii, Finlandii, Izraela, Japonii, Litwy, Nowej Zelandii, Słowacji, od 2021 r. – Norwegii, Belgii, Kanady, Danii.

⁶² Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 28 marca 2019 r. w sprawie określenia krajów i terytoriów stosujących szkodliwą konkurencję podatkową w zakresie podatku dochodowego od osób fizycznych, Dz. U. z 2019 r. poz. 599.

⁶³ Art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych.

⁶⁴ Art. 13 ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych.

⁶⁵ Art. 14 ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych.

⁶⁶ Art. 27 ust. 9 albo 9a ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych.

⁶⁷ Art. 27 ust. 8 ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych.

stanowi wartość potrącaną od podatku tak, aby w efekcie „wyrównać” nierówność i niesprawiedliwość metody zaliczenia względem metody wyłączenia⁶⁸.

Warto także wskazać, że w praktyce najczęściej sytuacje, w których pojawiały się wątpliwości co do zakresu stosowania ulgi abolicyjnej, odnosiły się do marynarzy uzyskujących dochody z pracy wykonywanej na pokładach statków morskich eksploatowanych w transporcie międzynarodowym⁶⁹. Można wyróżnić kilka płaszczyzn wzbudzających kontrowersje.

Pierwsza grupa problemów praktycznych odnosiła się do tego, czy skorzystanie z ulgi abolicyjnej uwarunkowane jest zapłatą podatku dochodowego za granicą, czyli w państwie źródła (określanego poprzez faktyczny zarząd), na terytorium którego dochody były uzyskane. Wobec grupy zawodowej, jaką stanowią członkowie załóg statków morskich, państwa źródła (państwa faktycznego zarządu przedsiębiorstwa transportu morskiego lub bandery statku) stosowały liczne zachęty podatkowe ze zwolnieniami dochodów członków załóg włącznie⁷⁰. Pomimo że w przepisach polskiej ustawy nie ma zastrzeżenia, że z ulgi mogą skorzystać jedynie podatnicy, którzy zapłacili podatek w państwie źródła, w praktyce organów podatkowych, jak również w orzecznictwie sądów administracyjnych kwestia ta ukształtowała dwa przeciwstawne stanowiska.

Jedno stanowisko wskazuje, że zarówno w sytuacji, gdy metoda zaliczenia znajduje zastosowanie wprost z umowy bilateralnej, jak również, gdy brak takiej umowy⁷¹, zapłata podatku za granicą nie jest warunkiem stosowania ulgi abolicyjnej. Sądy podkreślają, że w przepisach ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych nie sposób wskazać wynikającej z nich normy, która stanowiłaby o zależności między zapłatą podatku w drugim państwie a możliwością zastosowania metody proporcjonalnego odliczenia⁷². Wskazują też jednoznacznie, że stanowisko organów podatkowych, zgodnie z którym zapłata podatku za granicą jest jedną z nadrzędnych przesłanek do tego, aby podatnik mógł skorzystać z tzw. abolicji

⁶⁸ B. Kucia-Guściora, *Tax Abolition Relief vs. Tax Fairness*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2021, t. 14, nr 1, s. 233–249.

⁶⁹ Interpretacje indywidualne: z dnia 14 kwietnia 2015 r., ITPB2/4511-31/15-2/ENB; z dnia 15 lipca 2015 r., ITPB2/4511-39/15/MCZ; z dnia 11 lutego 2016 r., ITPB4/4511-4/16-2/JK, <https://sip.mf.gov.pl/> [dostęp: 18.02.2022 r.].

⁷⁰ Zob. szerzej: *Modele zatrudnienia marynarzy. Analiza najlepszych praktyk*, red. C. Christowa, Szczecin 2012, passim; S. Tenold, *Norwegian Shipping in the 20th Century. Norway's Successful Navigation of the World's Most Global Industry*, Bergen 2019, s. 269 i nast.

⁷¹ Art. 27 ust. 9a ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych.

⁷² Wyrok NSA z dnia 13 czerwca 2018 r., II FSK 1160/17, LEX nr 252385; wyrok WSA we Wrocławiu z dnia 16 marca 2017 r., I SA/Wr 1166/16, LEX nr 2328883; wyrok NSA z dnia 18 stycznia 2017 r., II FSK 2273/15, LEX nr 2220977; wyroki WSA w Gdańsku: z dnia 18 września 2018 r., I SA/Gd 749/18, LEX nr 2548477 oraz z dnia 31 stycznia 2018 r., I SA/Gd 1621/17, LEX nr 2461140.

podatkowej, jest sprzeczne z jednoznaczną treścią ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych⁷³, jak również, że niezasadne jest w tym przypadku dokonywanie wykładni celowościowej, która wbrew literalnemu brzmieniu przepisów prowadzi do zwiększenia obciążeń podatkowych⁷⁴.

Drugie stanowisko, prezentowane często przez organy podatkowe, ale także część judykatury, wskazuje, że zapłata podatku za granicą jest warunkiem koniecznym zastosowania ulgi abolicyjnej. Argumentacja w tym przypadku opiera się na wykładni celowościowej stosowanej zarówno w stosunkach umownych, jak i bezumownych. Sądy podkreślają, że jeśli nie dojdzie do podwójnego opodatkowania dochodów, tj. przez państwo źródła i państwo miejsca zamieszkania podatnika, to nie wystąpią przesłanki zastosowania ulgi abolicyjnej⁷⁵. Zapłata podatku za granicą jest jedną z nadrzędnych przesłanek do tego, aby podatnik mógł skorzystać z tzw. abolicji podatkowej⁷⁶. Sądy, sięgając do zasadności abolicji, wskazują, że instytucja ta nie prowadzi do całkowitego zniesienia obowiązku podatkowego, lecz do przeciwdziałania podwójnemu wysokiemu opodatkowaniu⁷⁷. W przypadku gdy podatnik nie zapłacił podatku za granicą i Polska nie ma podpisanej z danym krajem umowy o unikaniu podwójnego podatku, nie powinna wystąpić różnica między podatkiem obliczonym zgodnie metodą zaliczenia a kwotą podatku obliczoną przy zastosowaniu metody wyłączenia. Skoro nie ma kwoty zapłaconego podatku zagranicznego do odliczenia, to ulga nie ma zastosowania do podatnika, jako że nie można wyliczyć podatku zgodnie z metodą zaliczenia, który jest komponentem ulgi abolicyjnej⁷⁸.

Niestety w związku z problemami dotyczącymi stosowania ulgi abolicyjnej przez marynarzy, wystąpiło znaczne zróżnicowanie ich sytuacji podatkowej, co może wzbudzać wątpliwości natury aksjologicznej. Chodzi tu nie tylko o odmienne metody rozliczania podatku w Polsce od tych dochodów (metoda zaliczenia lub metoda wyłączenia), ale także o różną sytuację podatników obowiązanych do stosowania metody zaliczenia (kredytu podatkowego) w kontekście ich prawa do ulgi abolicyjnej. Tej dychotomii w traktowaniu podatników nie zniwelowało stanowisko Ministra Finansów wyrażone w dwóch różnych interpretacjach ogólnych.

⁷³ Wyrok NSA z dnia 2 grudnia 2015 r., II FSK 2406/15, LEX nr 2067908.

⁷⁴ Wyrok WSA w Gdańsku z dnia 13 marca 2018 r., I SA/Gd 1756/17, LEX nr 2470914.

⁷⁵ Wyroki NSA: z dnia 11 kwietnia 2018 r., II FSK 818/16, LEX nr 2494637 oraz z dnia 20 września 2016 r., II FSK 1898/16, LEX nr 2111168.

⁷⁶ Wyrok NSA z dnia 14 października 2016 r., II FSK 2133/15, LEX nr 2168319.

⁷⁷ Wyrok NSA z dnia 20 października 2015 r., II FSK 2272/15, LEX nr 1986416.

⁷⁸ Wyroki NSA: z dnia 23 lutego 2018 r., II FSK 396/16, LEX nr 2449453; z dnia 29 października 2017 r., II FSK 3163/15, LEX nr 2408626; z dnia 4 grudnia 2015 r., II FSK 2688/15, LEX nr 1988567; z dnia 8 marca 2018 r., II FSK 596/16, LEX nr 2495643.

W jednej z nich, wydanej dnia 31 października 2016 r.⁷⁹, Minister Finansów potwierdził możliwość korzystania z ulgi abolicyjnej bez względu na fakt zapłacenia podatku za granicą. Wskazał bowiem, że nie można zgodzić się z tezą, że zapłata podatku w drugim państwie jest nadrzędną przesłanką zastosowania metody proporcjonalnego zaliczenia. Żaden element konstrukcji tej metody nie przewiduje bowiem, aby zapłata podatku była warunkiem kwalifikującym do jej zastosowania. Niezapłacenie podatku w państwie źródła oznacza jedynie, że stosując metodę proporcjonalnego zaliczenia, podatnik nie ma możliwości odliczenia zagranicznego podatku, gdyż nie poniósł z tego tytułu żadnego obciążenia. Rozważane zagadnienie, w związku z którym była dokonywana interpretacja przepisów prawa podatkowego przez Ministra, dotyczyło marynarzy mających miejsce zamieszkania w Polsce, uzyskujących dochody z tytułu pracy najemnej na pokładach statków morskich eksploatowanych w transporcie międzynarodowym w rozumieniu umów o unikaniu podwójnego opodatkowania w sytuacji, gdy dochody marynarza są zwolnione z opodatkowania w państwie, z którego są wypłacane, w wyniku zwolnień podatkowych przewidzianych w prawie wewnętrznym tego państwa (Norwegia).

Natomiast w drugiej interpretacji ogólnej wydanej przez Ministra Finansów dnia 31 października 2019 r.⁸⁰ rozważana była możliwość korzystania z ulgi abolicyjnej przez marynarzy mających miejsce zamieszkania w Polsce, uzyskujących dochody z pracy na statkach eksploatowanych w transporcie międzynarodowym z państwa, z którym Polska nie zawarła umowy o unikaniu podwójnego opodatkowania (sytuacja bezumowna, np. z Brazylią). Jednak w tej interpretacji Minister zajął odmienne stanowisko, wskazując zróżnicowanie sytuacji podatników, gdy z państwem, w którym uzyskiwane są dochody, nie została zawarta umowa o unikaniu podwójnego opodatkowania, od sytuacji, gdy taka umowa została zawarta. W konsekwencji rozstrzygnął, że podatnik, który osiągnął dochód w państwie, z którym nie została zawarta umowa o unikaniu podwójnego opodatkowania, i od tego dochodu nie został zapłacony podatek dochodowy za granicą, nie jest uprawniony do rozliczenia się w Polsce na zasadach określonych w art. 27 ust. 9 i 9a ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych, a w konsekwencji podatnikowi nie przysługuje prawo do skorzystania z ulgi abolicyjnej.

Druga grupa problemów związanych z korzystaniem przez marynarzy z ulgi abolicyjnej dotyczyła spełnienia przesłanek odnoszących się do ich zatrudnienia przez podmioty uzyskujące dochody z eksploatacji statków morskich w transporcie

⁷⁹ Interpretacja ogólna Nr DD10.8201.1.2016.GOJ Ministra Rozwoju i Finansów z dnia 31 października 2016 r., Dz. Urz. Min. Roz. i Fin. z 2016 r. poz. 12.

⁸⁰ Interpretacja ogólna Nr DD4.8201.1.2019 Ministra Finansów, Inwestycji i Rozwoju z dnia 31 października 2019 r., Dz. Urz. Min. Fin. Inw. i Roz. z 2019 r. poz. 21.

międzynarodowym, mianowicie określenia podmiotu eksploatującego ów statek w celu określenia miejsca faktycznego zarządu przedsiębiorstwa. Jak wskazywano, okoliczności, które szeroko powyżej rozważono, mają kardynalne znaczenie dla określenia, czy marynarze mogą skorzystać z ulgi abolicyjnej.

Trzecia płaszczyzna kontrowersji odnosząca się do ulgi abolicyjnej związana jest z możliwością korzystania z innych preferencji podatkowych bezpośrednio powiązanych z ulgą abolicyjną, takich jak zwolnienie przez organ podatkowy płatnika z obowiązku poboru zaliczek na poczet podatku dochodowego od osób fizycznych zgodnie z ordynacją podatkową⁸¹. Podatnik (marynarz) ma obowiązek uprawdopodobnić, że pobrane zaliczki na podatek byłyby niewspółmiernie wysokie w stosunku do podatku należnego od dochodu przewidywanego za dany rok podatkowy. We wniosku o ograniczenie poboru zaliczek na podatek dochodowy od osób fizycznych należy potwierdzić zatem status marynarza, fakt wykonywania pracy najmniej na pokładzie statków eksploatowanych w transporcie międzynarodowym przez przedsiębiorstwo, następnie dla celów stosowania umów międzynarodowych wnioskodawca powinien wskazać miejsce faktycznego zarządu owego przedsiębiorstwa, aby ustalić zastosowanie metody proporcjonalnego odliczenia w Polsce. W taki więc sposób można w pełni potwierdzić prawo do skorzystania z tzw. „ulgi abolicyjnej”⁸².

Warto także zwrócić uwagę, że od 2021 r. konstrukcję ulgi abolicyjnej określa się poprzez ustanowienie limitu wysokości ulgi abolicyjnej⁸³. Podatnicy mogą dokonać odliczenia od podatku dochodowego kwoty ulgi, przy czym kwota odliczenia z tego tytułu nie będzie mogła przekroczyć kwoty 1360 zł⁸⁴. Limit ulgi nie odnosi się do dochodów osiąganych poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej z tytułu pracy lub usług (umowa zlecenie, umowa o dzieło, kontrakty menadżerskie) wykonywanych poza terytorium lądowym państw. Podatnicy rozliczający się z tych dochodów w Polsce będą zatem uprawnieni do odliczania ulgi abolicyjnej w pełnej wysokości, bez stosowania limitu. Zakres wyjątku od stosowania limitu jest wyraźnie

---

⁸¹ Zob. art. 22 ust. 2 i 2a ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1540.

⁸² Zob. wyroki WSA w Gdańsku: z dnia 21 stycznia 2015 r., I SA/Gd 1425/14, LEX nr 1668144; z dnia 13 kwietnia 2016 r., I SA/Gd 65/16, LEX nr 2045408; z dnia 17 września 2019 r., I SA/Gd 1118/19, LEX nr 2740571; z dnia 10 lutego 2021 r., I SA/Gd 1075/20, LEX nr 3148665; z dnia 3 marca 2021 r., I SA/Gd 1140/20, LEX nr 3158552; z dnia 8 kwietnia 2021 r., I SA/Gd 15/21, LEX nr 3187088.

⁸³ Ustawa z dnia 28 listopada 2020 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych, ustawy o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2020 r. poz. 2123.

⁸⁴ Art. 27 g ust. 2 ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych.

adresowany do marynarzy i innych podatników uzyskujących dochody z transportu morskiego i powietrznego. Choć wydaje się, że to wyłączenie z obowiązku stosowania limitu ulgi jest korzystne dla niektórych podatników, to jego bliższa analiza wzbudza już wątpliwości. Zwraca uwagę choćby nieprecyzyjne określenie „poza terytorium lądowym państw”. Z literalnego brzemienia można wnioskować, że chodzi tu ogólnie o pracę np. marynarzy, czyli taką, która jest wykonywana na morzu, a nie na lądzie. Jednakże bliższa analiza przepisów prawa międzynarodowego publicznego w kontekście pojęcia terytorium lądowego wskazuje, że rodzą się pytania o pracę na wodach terytorialnych, w portach, w strefach ekonomicznych czy na szelfach kontynentalnych – są one zaliczane do terytorium lądowego⁸⁵. Skrupulatna wykładnia tychże przepisów w praktyce prowadzić może do zróżnicowania nawet w grupie uprzywilejowanych marynarzy.

Zakończenie

Powyższa analiza uprawnia do postawienia kilku wniosków *de lege lata* i *de lege ferenda*.

Po pierwsze, wykazano, że opodatkowanie dochodów zagranicznych członków załóg statków morskich podlega specyficznym regułom umów międzynarodowych, odbiegającym od zasad stosowanych do innych podatników świadczących pracę za granicą. Także na gruncie prawa krajowego przewidziane są instrumenty podatkowe adresowane do marynarzy.

Po drugie, zasady opodatkowania marynarzy i prawo do korzystania z preferencji podatkowych uzależnione są od czynników zewnętrznych odnoszących się do sposobu eksploatacji statków morskich. Preferencje podatkowe dedykowane są jedynie tej grupie marynarzy, których statki są eksploatowane w transporcie międzynarodowym i osiągają z tego tytułu dochody. Brak uznania statku morskiego eksploatowanego w taki sposób, wyklucza marynarzy ze stosowania przywilejów podatkowych. Rozstrzygające znaczenie dla korzystania z preferencji ma także ustalenie podmiotu eksploatującego statek morski w transporcie międzynarodowym. Ta w praktyce dość skomplikowana przesłanka jest niezbędną dla ustalenia faktycznego zarządu przedsiębiorstwa, a tym samym sposobu i miejsca opodatkowania

---

⁸⁵ Zob. J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2019, s. 239; por. K.J. Marciniak, *Terytorium morskie Polski i jej władztwo nad strefamiorskimi*, w: *Polskie prawo stosunków międzynarodowych. Zagadnienia wybrane*, red. C. Mik, Ł. Kułaga, Toruń 2018, s. 175–238.

transgranicznych dochodów, a w rozliczeniu rocznym stosowania przywilejów podatkowych w państwie rezydencji.

Po trzecie, z uwagi na zróżnicowanie państwa źródła (miejsca faktycznego zarządu przedsiębiorstwa) zgodnie z umowami bilateralnymi, marynarze mogą znajdować się w zróżnicowanej sytuacji w zakresie metod unikania podwójnego opodatkowania. Sposób obliczenia podatku od dochodów zagranicznych stawia w korzystniejszej pozycji marynarzy, którzy pracują na statkach, których faktyczny zarząd znajduje się w państwach, z którymi Polska ma podpisane umowy o unikaniu podwójnego opodatkowania, a jeszcze bardziej korzystna sytuacja dotyczy tych państw, z którymi te umowy przewidują metodę unikania opodatkowania, jaką jest metoda wyłączenia z progresją. Zdecydowanie niekorzystna sytuacja dotyczy stosunków bezumownych lub takich umów, które przewidują metodę zaliczenia zwykłego (kredytu podatkowego).

Po czwarte, ulga abolicyjna, traktowana jako remedium przywracające sprawiedliwe opodatkowanie podatników, w tym przypadku marynarzy, może nie znaleźć zastosowania z uwagi na niespełnianie przesłanek związanych z eksploatacją statku morskiego w transporcie międzynarodowym. Nader częste praktyczne przypadki odmowy jej stosowania wskazują na zróżnicowanie także w zakresie prawa do skorzystania z ulgi w ramach tej grupy zawodowej. Także preferencja polegająca na zwolnieniu dochodów marynarzy, zawężona jest podobną przesłanką. Dodać trzeba, że kryteria zróżnicowania nie są zależne od działań podatnika, co oznacza, że podatnik nie może, nawet dochowując staranności, spełnić wymaganych kryteriów (brak zawartej umowy o unikaniu podwójnego opodatkowania).

Po piąte, ostatnie zmiany w uldze abolicyjnej, niwelujące niekorzystnie wprowadzony limit odliczeń i w ten sposób wychodzące naprzeciw sytuacji prawno-podatkowej marynarzy, okazują się także, z uwagi na stosowane kryterium pracy na terytorium lądowym, czynnikiem, który może różnicować sytuację podatników będących członkami załóg statków morskich.

W związku ze zdiagnozowaniem tak licznych problemów interpretacyjnych odnoszących się do zasad opodatkowania transgranicznych dochodów członków załóg morskich, należałoby zastanowić się nad ujednoczeniem i bardziej klarownym ustaleniem zasad ich opodatkowania. Pożądane byłoby zniwelowanie zróżnicowania reguł opodatkowania w ramach tej grupy zawodowej zarówno na poziomie stanowienia prawa, jak i stosowania prawa. Szczególnie niepokojące jest zajmowanie przez organy podatkowe odmiennych stanowisk w takich samych lub zbliżonych stanach faktycznych. Nie powinno to mieć miejsca szczególnie na poziomie interpretacji ogólnych wydawanych przez Ministra Finansów, który przecież poprzez ten instrument ma obowiązek dążyć do jednolitego stosowania prawa podatkowego

przez organy podatkowe. Wydaje się również, że z uwagi na poziom skomplikowania materii badawczej, tak pod względem teoretycznym, jak i praktycznym, konieczne są pogłębione studia na tą tematykę.

Bibliografia

- Banach J., *Artykuł 8. Transport morski, śródlądowy, powietrzny*, w: *Model Konwencji OECD. Komentarz*, red. B. Brzeziński, Warszawa 2010.
- Banach J., *Rozstrzygnięcie kwestii podwójnej rezydencji w umowach o unikaniu podwójnego opodatkowania (podwójny domicyl podatkowy)*, *Monitor Podatkowy* 1999, nr 7.
- Barcik J., Srogosz T., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2019.
- Carballo Piñeiro L., *Implementation Challenges for Seafarers' Social Security Protection: The Case of the European Union*, *International Social Security Review* 2020, t. 73, z. 4.
- Dworas-Kulik J., *Status prawny polskiego marynarza*, *Kwartalnik Prawo – Społeczeństwo – Ekonomia* 2015, nr 4.
- Folfas P., *Przenoszenie działalności gospodarczej do rajów podatkowych jako strategia zarządzania finansami korporacji transnarodowych: motywy, formy, korzyści i zagrożenia*, *Bank i Kredyt* 2008, nr 12.
- Gomułowicz A., *Zasady opodatkowania dochodów marynarzy wykonujących pracę najemną na pokładzie statku morskiego eksploatowanego w transporcie międzynarodowym. Rozważania na temat wyroku NSA z 25.01.2018 r., II FSK 1/16*, *Przegląd Podatkowy* 2020, nr 1.
- Górny K., *Problemy interpretacyjne związane z pojęciem armatora w ustawie o żegludze śródlądowej*, *Problemy Transportu i Logistyki* 2018, nr 2 (42).
- Kaczmarek A., *Dogodna bandera we współczesnej żegludze*, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Morskiej* 2001, nr 62.
- Kosacka-Łędziewicz D., *Dochody uzyskane za granicą 2009. Opodatkowanie*, Wrocław 2009.
- Kucia-Guściora B., *Rezydencja podatkowa w kontekście unikania i uchylania się od opodatkowania*, w: *Międzynarodowe unikanie opodatkowania. Wybrane zagadnienia*, red. D. Gajewski, Warszawa 2017.
- Kucia-Guściora B., *Tax Abolition Relief vs. Tax Fairness*, *Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie* 2021, t. 14, nr 1, DOI: 10.32084/tekapr.2021.14.1-20.
- Kucia-Guściora B., *Ustalenie i zmiana rezydencji podatkowej – skutki dla osób fizycznych*, *Krytyka Prawa* 2019, t. 11, nr 4, DOI: 10.7206/kp.2080-1084.349.
- Kucia-Guściora B., *Wpływ konwencji wielostronnej implementującej środki traktatowego prawa podatkowego mające na celu zapobieganie erozji podstawy opodatkowania i przenoszeniu zysku na zakres stosowania polskich umów o unikaniu podwójnego opodatkowania*, w: *Teoretyczne i praktyczne aspekty prawa finansowego. Problemy, koncepcje, wyzwania i rozwiązania*, red. A. Gorgol, Warszawa 2020.
- Leggatte H., *The Future Shortage of Seafarers: Will it Become a Reality?*, *Maritime Policy & Management* 2004, t. 31, z. 1.

- Lipniewicz R., *Place of Effective Management in the Digital Economy*, Intertax 2020, t. 48, z. 6, <https://kluwerlawonline.com/journalarticle/Intertax/48.6/TAXI2020055> [dostęp: 18.02.2022 r.].
- Łitwińczuk H., *Międzynarodowe prawo podatkowe*, Warszawa 2020.
- Łopuski J., *Przynależność statku a międzynarodowy porządek morski*, w: *Prawo morskie*, t. 1, red. J. Łopuski, Bydgoszcz 1996.
- Łopuski J., *Właściciel statku czy armator centralną postacią prawa morskiego?*, w: *Prawo morskie*, t. 1, red. J. Łopuski, Bydgoszcz 1996.
- Maisto G., *Shipping, Inland, Waterways Transport and Air Transport (Article 8 OECD Model Convention)*, w: *Source versus Residence: Problems Arising from the Allocation of Taxing Rights in Tax Treaty Law and Possible Alternatives*, red. M. Lang, P. Pistone, J. Schuch, C. Staringer, The Hague 2008.
- Marciniak K.J., *Terytorium morskie Polski i jej władztwo nad strefami morskimi*, w: *Polskie prawo stosunków międzynarodowych. Zagadnienia wybrane*, red. C. Mik, Ł. Kułaga, Toruń 2018.
- Mączyński D., *Międzynarodowe prawo podatkowe*, Warszawa 2015.
- Mitroussi K., *Employment of Seafarers in the EU Context: Challenges and Opportunities*, *Marine Policy* 2008, t. 32, z. 6, DOI: 10.1016/j.marpol.2008.03.006.
- Młynarczyk J., *Armator jako przedsiębiorca*, *Rejent* 1998, nr 3.
- Model Konwencji OECD. Komentarz*, red. B. Brzeziński, Warszawa 2010.
- Modele zatrudnienia marynarzy. Analiza najlepszych praktyk*, red. C. Christowa, Szczecin 2012.
- Modelowa konwencja w sprawie podatku od dochodu i majątku. Wersja skrócona. 15 lipca 2014*, Warszawa 2016.
- Nowy słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 2007.
- Pepłowska-Dąbrowska Z., *Odpowiedzialność za szkody wyrządzone katastrofą statku „Erika” (orzecznictwo francuskie)*, *Prawo Morskie* 2013, t. 29.
- Seafarers Earnings Deduction 2021 Guide to UK Seafarers Tax*, <https://marineaccounts.com/seafarers-earnings-deduction.php> [dostęp: 18.02.2022 r.].
- Sekita J., *Rozliczanie dochodów z pracy pracowników polskich za granicą i pracowników zagranicznych w Polsce*, Warszawa 2018.
- Tenold S., *Norwegian Shipping in the 20th Century. Norway's Successful Navigation of the World's Most Global Industry*, Bergen 2019.
- Tomaszewska M., Majkowska-Szulc S., *Prawo właściwe dla stosunków prawnych związanych z wykonywaniem żeglugi morskiej w państwach członkowskich Unii Europejskiej*, *Prawo Morskie* 2015, t. 31.
- Wojewoda-Buraczyńska K., *Podatek tonażowy jako nowa instytucja prawa podatkowego*, *Przegląd Prawa Publicznego* 2008, nr 1.
- Yu P., Deling W., *Study on Reduction or Exemption of Individual Income Tax for the Chinese Oceangoing Seafarers*, *International Journal of Law and Society* 2020, t. 3, nr 4, DOI: 10.11648/j.ijls.20200304.16, <https://www.sciencepublishinggroup.com/journal/paperinfo?journalid=306&doi=10.11648/j.ijls.20200304.16> [dostęp: 18.02.2022 r.].
- Zarb B.J., *Double Tax Treaties. The Basics and Benefits*, *The CPA Journal* 2011, t. 81, nr 3.
- Zasiewska M., Oktawiec A., Chorążka J., *Umowy o unikaniu podwójnego opodatkowania. Komentarz*, Warszawa 2011.

Ethical principles in the use of artificial intelligence in the financial sector from a European perspective

Zasady etyczne w cyfryzacji finansowej z perspektywy europejskiej

Этические принципы финансовой цифровизации с европейской точки зрения

Етичні принципи фінансової цифровізації з європейської перспективи

CARMEN PARRA RODRIGUEZ

Dr., Associate Professor, Abat Oliba CEU University

e-mail: cparra@uao.es, <https://orcid.org/0000-0002-5954-5553>

Summary: Artificial intelligence (AI) has become part of our daily lives and is a fundamental tool for developing private and professional operations. In this sense, one of the sectors where AI has had the greatest impact has been the financial sector, where it is necessary to establish a regulatory framework to address two fundamental issues to ensure its proper functioning, specifically those aspects that affect digital transparency and neutral algorithms.

To address both aspects, the European Union, through its various institutions, has established guidelines for Member States to apply ethical principles that align financial digitalisation with sustainability and the Sustainable Development Goals set out in the 2030 Agenda. These ethical values have been regrouped in a series of principles that must be present in the legislation that regulates future financial operations, ensuring their application within the territory of the European Union.

In this regard, financial digitalisation must ensure principles that control risks, creating technologically applicable rules for all sectors that guarantee a level playing field between States without fragmenting the internal market. To this end, they must carry out a prior impartial and external assessment for each operation, based on specific and defined criteria that do not violate fundamental rights or the security standards established in EU law.

The methodology used in this article is descriptive, compiling European regulatory projects, taking into account academic studies on ethics in the financial sector.

Key words: neutral algorithms, artificial intelligence, financial sustainability, robotics, associated technologies

Streszczenie: Sztuczna inteligencja (AI) stała się częścią naszego codziennego życia i jest podstawowym narzędziem rozwoju działalności prywatnej i zawodowej. W tym sensie jednym z sektorów, w których AI wywarła największy wpływ, jest sektor finansowy. Konieczne jest zatem ustanowienie ram prawnych mających na celu uregulowanie dwóch podstawowych kwestii niezbędnych do zapewnienia temu sektorowi właściwego funkcjonowania. W szczególności chodzi o te aspekty, które mają wpływ na przejrzystość cyfrową i neutralne algorytmy.

W związku z powyższym Unia Europejska, za pośrednictwem swoich instytucji, ustanowiła wytyczne dla państw członkowskich w celu wdrożenia zasad etycznych, które dostosują cyfryzację finansową do zrównoważonego rozwoju i Celów Zrównoważonego Rozwoju określonych w Agendzie 2030. Wartości te zostały pogrupowane w zbiory zasad, które muszą być uwzględniane w przepisach regulujących przyszłe operacje finansowe, zapewniając w ten sposób ich stosowanie na terytorium UE. W tym względzie cyfryzacja finansów musi zapewniać zasady kontroli ryzyka, tworząc przepisy mające zastosowanie technologiczne do wszystkich sektorów, które gwarantują równe szanse dla państw członkowskich bez fragmentacji rynku wewnętrznego. Stąd są one zobowiązane do przeprowadzania uprzedniej bezstronnej i zewnętrznej oceny każdej operacji, na bazie konkretnych i dookreślonych kryteriów, które nie naruszają praw podstawowych ani norm bezpieczeństwa ustanowionych w ramach UE.

Zastosowana w artykule metodologia ma charakter opisowy i polega na zestawieniu europejskich projektów regulacyjnych z uwzględnieniem badań akademickich dotyczących etyki w sektorze finansowym.

Słowa kluczowe: neutralne algorytmy, sztuczna inteligencja, zrównoważony rozwój finansowy, robotyka, technologie towarzyszące

Резюме: Искусственный интеллект (ИИ) стал частью нашей повседневной жизни и является важным инструментом для развития частной и профессиональной деятельности. В этом смысле одним из секторов, где ИИ оказал наибольшее влияние, является финансовый сектор. Поэтому необходимо создать правовую базу для регулирования двух фундаментальных вопросов, необходимых для обеспечения надлежащего функционирования этого сектора. В частности, речь идет о тех аспектах, которые влияют на цифровую прозрачность и нейтральные алгоритмы.

Соответственно, Европейский Союз через свои институты установил руководящие принципы для государств-членов по внедрению этических принципов, которые позволят адаптировать цифровизацию финансовой сферы к устойчивому развитию и Целями в области устойчивого развития, изложенным в соответствующей Повестке дня на период до 2030. Эти ценности были сгруппированы в наборы принципов, которые должны быть учтены в правилах, регулирующих будущие финансовые операции, что обеспечивает их применение на всей территории ЕС. В этом отношении цифровизация финансов должна обеспечивать принципы контроля рисков, создавая технологически применимые правила для всех секторов, которые гарантируют равные условия для государств-членов без фрагментации внутреннего рынка. Следовательно, они обязаны проводить предварительную беспристрастную и внешнюю оценку каждой операции на основе конкретных и определенных критериев, которые не нарушают фундаментальные права или стандарты безопасности, установленные в рамках ЕС.

Методология, использованная в статье, носит описательный характер и заключается в сравнении европейских регуляторных проектов, с учетом академических исследований по этике в финансовом секторе.

Ключевые слова: нейтральные алгоритмы, искусственный интеллект, финансовая устойчивость, робототехника, сопутствующие технологии

Резюме: Штучний інтелект (ШІ) став частиною нашого повсякденного життя і є основним інструментом для розвитку приватної та професійної діяльності. У цьому сенсі одним із секторів, де ШІ мав найбільший вплив, є фінансовий сектор. Тому необхідно створити правову базу для вирішення двох основних питань, необхідних для належного функціонування сектору. Зокрема, це стосується тих аспектів, які впливають на цифрову прозорість і нейтральні алгоритми.

Тому Європейський Союз через свої інституції встановив керівні настанови для держав-членів щодо впровадження етичних принципів, які узгодять фінансову цифровізацію зі зрівноваженим розвитком і Цілями Зрівноваженого Розвитку, викладеними в Агенді 2030. Ці цінності були згруповані у наборі правил, які повинні бути включені до вимог, що регулюють майбутні фінансові операції, забезпечуючи тим самим їх застосування на території ЄС. У зв'язку з цим оцифрування фінансів має забезпечити підстави контролю ризиків, створюючи правила, які технологічно застосовуються до всіх секторів, які гарантують рівні умови для держав-членів без фрагментації внутрішнього ринку. Отже, вони зобов'язані проводити попередню, неупереджену та зовнішню оцінку кожної операції на основі конкретних і доопрацьованих критеріїв, які не порушують фундаментальних прав і стандартів безпеки, встановлених в ЄС.

Методологія, використана в статті, є описовою та полягає у порівнянні європейських регуляторних проектів з урахуванням наукових досліджень етики у фінансовому секторі.

Ключові слова: нейтральні алгоритми, штучний інтелект, зрівноважений фінансовий розвиток, робототехніка, супутні технології

Introduction

Artificial intelligence (hereinafter AI) has become part of our daily lives and is a fundamental tool for both private and professional operations. In this regard, one of the sectors where AI has entered with the greatest force has been the financial sector, either through techno-finance (Fintech) or techno-insurance (Insurtech). In order to operate in these sectors, it is necessary to establish a regulatory framework to address

two fundamental issues to ensure their proper functioning, namely aspects affecting digital transparency and neutral algorithms.

To address both of these aspects, the European Union, through its various institutions, has established guidelines for Member States to apply ethical principles that align financial digitalisation with sustainability and the Sustainable Development Goals. These ethical values have been regrouped in a series of principles that should be present in legislation governing future financial operations, ensuring their application within the territory of the European Union.

In order to do so, digitalisation faces a key challenge: to establish a regulatory framework that generates AI standards in which consumers are users of an algorithmic system regardless of the location of commercial or service activities. At the same time, and to ensure legal certainty, standards must apply to the entire value chain, covering the development, deployment and use of technologies and their components based on ethical algorithms that do not discriminate against individuals and thus ensure the hard-won level of protection of human rights.

In this sense, financial digitalisation must ensure principles that control risks, creating technologically applicable rules for all sectors that guarantee a level playing field between states without fragmenting the internal market. To this end, a preliminary impartial and external assessment shall be carried out for each operation on the basis of specific and defined criteria, ensuring they do not violate fundamental rights and security standards laid down in European Union law.

Therefore, the purpose of this article is to analyse the impact of AI and algorithms in their ethical and neutral dimension, with consideration that it is a new branch of law still being in the process of development, hence there are still many questions yet to be resolved.

1. Ethical aspects of artificial intelligence

AI is defined as a system based on software or embedded in physical devices that manifests intelligent behaviour by being able, among other things, to collect and process data, analyse and interpret its environment and take action, with a certain degree of autonomy, in order to achieve specific objectives.¹

---

¹ Definition contained in Article 4 of the European Parliament Resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a framework of ethical aspects of artificial intelligence, robotics and related technologies, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0186_EN.html

However, alongside AI, there are other systems such as robotics and related technologies² which can be referred to as “AI Technologies” (hereafter referred to as AIT) together with the software, algorithms and data used or produced by these technologies.³

Once these concepts have been established, the next step must be to establish ethical criteria in the processes, in order to “humanise” the machines while protecting users and consumers. In this regard, the ethics of AI stem from the need to address the problems and challenges present in the digital world. We should not forget that in just a few years we have moved from the “Internet of Things” (IoT) to the “Internet of Everything” (IoE) where AI is present in our lives (homes, household appliances, contracts, etc.). Machine-to-machine (M2M) connectivity is revolutionising communications, measuring air quality, energy consumption in cities, etc. However, at the same time, this interconnected space can be subject to threats and insecurity if technologies are not used in accordance with ethical principles.⁴

It is therefore essential to understand the ethical implications that technologies bring to a society increasingly governed by algorithms, forcing industry, banks and governments to seek partnerships to create transparent, ethical and fair governance.⁵

To this end, AI systems with the capacity to self-examine have to be generated, in order to create mechanisms that allow them to monitor themselves, thus eliminating the discriminations that technology can incorporate. The result must be AI that is secure, but at the same time under the control of human beings and aligned with the values that man has consolidated throughout history. What ethics responds to the

---

[access: 7.03.2021]. S. Marín García, *Ética e inteligencia artificial*, Cuadernos la Cátedra CaixaBank de Responsabilidad Corporativa 2009, no. 42.

² In the same Report ‘robotics’ means technologies that enable automatically controlled, reprogrammable, multi-purpose machines to perform actions in the physical world traditionally performed or initiated by human beings, including by way of artificial intelligence or related technologies (Article 4 c). ‘Related technologies’ means technologies that enable software to control with a partial or full degree of autonomy a physical or virtual process, technologies capable of detecting biometric, genetic or other data, and technologies that copy or otherwise make use of human traits (Article 4 d).

³ The concept of “AI Technologies” appears in R. Oliva León, *Inteligencia artificial y marco ético europeo* in the blog *algoritmolegal.com*, <https://www.algoritmolegal.com/> [access: 6.03.2021].

⁴ M. Goodman, *Futures Crimes: Inside the Digital Underground and the Battle for our Connected World*, New York 2016, p. 10.

⁵ A. Monasterio Astobiza, *Ética algorítmica: Implicaciones éticas de una sociedad cada vez más gobernada por algoritmos*, *Dilemata* 2017, no. 24, pp. 185–217, esp. p. 192. This author cites the remarkable alliances the one created by Google, Amazon, Microsoft, IBM, Facebook and Deep Mind (<https://www.partnershiponai.org>) to support good practices in AI research and create a public debate on the ethical implications of AI. With the same objective, a group of foundations, investors and academic institutions called *Ethics and Governance of Artificial Intelligence Group* have met with the aim of promoting the ethics of AI from different perspectives.

decision of a machine? What exactly does decision making consist of? What exactly does decision making process consist of? Can we hold machines responsible for their actions and the consequences they entail? How does an artificial intelligence learn and act? These are some of the questions that philosophy raises.⁶

The challenge is to work with the so-called machine ethics or robotic ethics through which a moral conscience is created in robots with a capacity to reason and make decisions as a person would. This solution is difficult to implement as it is currently unclear how the process of evaluation and decision-making takes place in people. This is why a solution to create a moral status for robots seems a long way off. This solution poses problems as it would mean that the AI could make decisions of its own, even against the decisions of its programmer, and could even commit an illegal act.⁷ Therefore, in order to carry out the creation of moral programming, Asimov's laws of robotics must be respected: the first law states that a robot shall not harm a human being, or by inaction, shall not allow a human being to be harmed. According to the second law, a robot must obey commands given by humans unless these commands conflict with the first law. The third law states that a robot must protect its own existence to the extent that this protection does not conflict with the first and second laws.⁸

Based on this idea, governments are trying to find solutions that apply measures to control robots by highlighting in their regulations the incorporation of rules that act at the level of security, protection, privacy, traceability and identifiability.

However, Monasterio Astobiza⁹ considers that at present Asimov's reasoning, which has inspired protocols and procedures, is not the most appropriate, proposing the use of arguments based on logical programming (doctrine of double effect) together with the dual processes of the mind in moral reasoning (reason versus emotion) as established by Moniz Perea and Saptawijaya.¹⁰ In particular, these authors set out recommendations for implementing morality in machines. The first is that the programmer performs complete oversight as to the type of ethics they want

⁶ M. Coeckelberg, *Ética de la inteligencia artificial*, Madrid 2021; W. Reijers, M. Coeckelbergh, *Narrative and Technology Ethics*, Cham 2020, p. 22.

⁷ T. Masaro, H. Norton, M. Kaminski, *SIRI-OUSLY 2.0: What Artificial Intelligence Reveals about the First Amendment*, *Minnesota Law Review* 2017, no. 717, pp. 5–6.

⁸ To these principles Asimov added the Zero Law according to which a robot will not harm humanity or by inaction will allow humanity to suffer harm. The law Minus One states that a robot will not harm sentient beings or, by inaction, will allow a sentient being to suffer harm. Fourth law, a robot must reproduce unless it interferes with the first, second and third laws. Fifth law, a robot must know it is a robot. I. Asimov, *Runaround*, New York 1942.

⁹ A. Monasterio Astobiza, *Ética algorítmica...*, p. 212.

¹⁰ L. Moniz Perea, A. Saptawijaya, *Programming Machine Ethics*, Berlin 2016.

the AI agent to apply. In other words, the programmer selects a type of ethics based on general principles that will be installed in the AI agent, guiding its behaviour on the basis of these principles.

This does not set up a system that determines in advance what is to be coded or what rules are appropriate for the AI agent to act upon, but lets the AI agent learn from its environment as well as from its interaction with other AI agents. This solution requires the AI agent to have sensors that allow it to perceive the situation, generating resources to act within the context in which it finds itself, computing the consequences of each of the alternatives in terms of utility.

Another way of working on the basis of machine morality is not to set out what is to be coded or what rules the AI agent should follow, but to let the AI agent learn from the environment and its interaction with other AI agents. This involves building a virtue ethics-based AI agent from a neural network that has among its main parameters the possibility of adjusting the connections between nodes according to certain values based on learning and interaction with other AI agents. For example, a robot can be programmed “not to kill” using an absolute value, or a command can be incorporated to “kill if killing saves more lives than not killing”, or to “act according to the development of a set of skills that lead to the best behaviour.”

2. Neutral algorithms

An algorithm is a list of instructions that directly leads a user to a particular response or result based on the available information,¹¹ or in other more understandable, operational terms, it may be “software code that processes a limited set of instructions.”¹² There are different types of algorithms with different applications depending on the sector in which they operate or the task they perform, but they are all characterised by a number of common features. As such, algorithms are universal as they are everywhere, they direct our jobs and our lives, yet at the same time they are invisible as we do not see them because they are hidden inside our computers and concealed under a network of software. Moreover, they impact on people’s lives by automating our cars, our homes and what we choose to consume at any given moment.

---

¹¹ C. Steiner, *Automate This: How Algorithms Came to Rule the World*, New York 2012, p. 126.

¹² A. Monasterio Astobiza, *Ética algorítmica...*, p. 217.

The ethical implications of algorithms are fundamental and it is necessary to identify discriminatory algorithms that may cause harm, go against principles and values that are fundamental to society. This means that we cannot accept a form of implementation of algorithms that does not respect ethics, or that threatens the basic values of individuals or society as a whole. This is why it is necessary to establish controls in the automated procedures or protocols where the algorithms are placed to avoid a machine's decision failing to respect the fundamental rights and freedoms of people. In order to do so, it must be possible to identify damage and liability despite the complexity involved in programming the algorithms. These must be correctable to avoid accepting the failures caused by automated systems because "the lack of transparency/opacity, the complexity/ubiquity/invisibility and conformity/resignation to the effects of algorithms makes it impossible to apply particular ethical rules."¹³

However, is it possible to achieve neutral algorithms? The answer is not easy, since they operate in technological contexts adapted to space and time and dependent on ideas that come from the professionals who create them. A racist programmer is likely to incorporate this bias into the programmes he or she generates. On the other hand, the tools used often reproduce behaviours inspired by the ideas they are "fed", affecting society, which is powerless to fight against the machines. People end up with the sensation that algorithms secretly control our lives.¹⁴ Therefore, for example, when you choose a series on a platform, buy sportswear or apply for a loan, there is an algorithm behind the whole process that will condition each of these actions.

The reality is that algorithms are neither intelligent nor fair, in the end they respond to the interests of economic operators without taking into account respect for people's rights. It is therefore essential to establish criteria and indicators that allow us to identify those algorithms that are not neutral and which therefore introduce discriminatory biases.

In this regard, algorithms can lead to social discrimination that is reflected in people's daily lives, resulting in the elimination of cultural diversity and leading to more homogeneous societies. This would be the case, for example, if we incorporated an algorithm relating to ethnicity, in the Spanish case of the Romani people, resulting in their identification, depriving the person of access to services and activities typical of their surroundings because they consider their cultural traits to be distant from the society in which they live.

---

¹³ Ibidem, p. 197.

¹⁴ J. Taplin, *Move Fast and Break Things: How Facebook, Google and Amazon Cornered Culture and Undetermined Democracy*, New York 2017, p. 93.

Another sector where algorithms discriminate is the financial sector,¹⁵ where minorities as determined by race, ethnicity or religion are discriminated against compared to majorities. In these cases, the use of the algorithm is more detrimental to these groups, as it is more difficult to prove and defend against them and it is very difficult to correct, identify and assign responsibility. For example, it is common for some websites to create algorithms that discriminate on the basis of price, leaving out groups just because they belong to a minority that is considered to have a low purchasing power, without taking into account the individuality of the user.

Another method to implement discrimination against groups of people is through algorithms that determine the risk of crime incidence. In these cases, using the Spanish example, people who come from majority Muslim countries are harmed because irregular immigration in Spain establishes indicators that give this religious group a high crime rate.

It is therefore necessary to create control mechanisms in which human beings can intervene in order to avoid situations that would put an end to the principles of equality and non-discrimination that we have worked so hard to recognise. Human oversight is a fundamental factor that humanises the decisions made by the machine, which translates into human responsibility and therefore greater transparency and predictability.¹⁶

To avoid algorithmic manipulation, Richard H. Thaler and Cass R. Sunstein¹⁷ propose applying so-called “nudging”, a concept from behavioural economics, political theory and behavioural science that recommends positive reinforcement and indirect suggestions as ways of influencing the behaviour and decision-making of groups or individuals. This solution, however, runs the risk of AIT eventually influencing human self-determination due to the behavioural change that takes place in the face of the ease and habits that technology is incorporating into our lives. Thus, for example, repeated Google searches mean we end up receiving offers that suit our tastes and preferences, depriving us of other possibilities that exist in the market. To combat this trend, a solution has been proposed to apply the so-called “artificial human empathy”, which means adapting social structures to a society of autonomous and mixed agents, thus ensuring peaceful coexistence between man

---

¹⁵ K. Arrow, *The Theory of Discrimination*, in: *Discrimination in Labor Market*, ed. O. Ashenfeller, A. Rees, Princeton 1972, pp. 3–34.

¹⁶ L. Floridi, *Soft Ethics and Governance of the Digital*, *Philosophy & Technology* 2018, no. 31, pp. 1–8. The author suggests that the social improvements of AI cannot be at the cost of reducing human control or limiting harm prevention.

¹⁷ R.H. Thaler, C.R. Sunstein, *Un pequeño empujón. El impulso que necesitas para tomar mejores decisiones sobre salud, dinero y felicidad*, Madrid 2009, p. 45.

and robot.¹⁸ In short, technological and digital transformation is here to stay, but it must be an ethical transformation.

3. The regulation of Artificial Intelligence Technologies (AIT)

The regulation of AIT calls for a harmonised, coordinated set of rules that should be global in scope since, as discussed above, AI and algorithms operate on a global level. However, for the time being it is Europe that has taken the initiative at the legislative level, whereas in the United States, expert groups that act through protocols and codes of conduct lead the way.¹⁹ Basically, the regulation acts on the ethical aspects of AI by stressing the need to use the technology in a way that is neither discriminatory nor harmful to individuals and society more widely.²⁰

In Europe, AIT activity is mainly being developed through the Council of Europe²¹ and the European Union. Of the former, we can highlight the European Ethical Charter on the use of AI in judicial systems and their environment.²² For its part, the European Union is establishing guidelines and rules to regulate the ethical dimension of AIT using different instruments in which the EU institutions (Parliament, Commission, Economic and Social Committee) are working closely together with the advice of multi-sectoral expert groups.²³ This has resulted in the two European Parliament Resolutions of 20 October on ethical and responsible artificial

¹⁸ L. Cotino Hueso, *Riesgos e impactos del Big Data, la inteligencia artificial y la robótica. Enfoques, modelos y principios de la respuesta del Derecho*, Revista General de Derecho Administrativo 2019, p. 38.

¹⁹ See note 5.

²⁰ For the legislative advances in AIT see L. Cotino Hueso, *Ética en el diseño para el desarrollo de una inteligencia artificial, robótica y Big Data confiables y su utilidad desde el Derecho*, Revista Catalana de Dret Públic 2019, no. 58, pp. 29–48.

²¹ See: Council of Europe and Artificial Intelligence, <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence> [access: 8.03.2021].

²² European Commission for Efficiency of Justice, *European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their Environment*, Council of Europe 2019, <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> [access: 22.02.2022].

²³ A.J. Tapia Hermida, *Digitalización financiera: Los 7 principios regulatorios de una Inteligencia Artificial Ética (IAE) en la UE. Resolución del Parlamento Europeo de 20 de octubre de 2020 sobre los aspectos éticos de la inteligencia artificial, la robótica y las tecnologías conexas*, <http://ajtapia.com/2020/11/digitalizacion-financiera-los-7-principios-regulatorios-de-una-inteligencia-artificial-etica-iae-en-la-ue-resolucion-del-parlamento-europeo-de-20-de-octubre-de-2020-sobre-los-aspectos-eticos-de-la/> [access: 10.04.2021].

intelligence²⁴ and the Report of 8 October 2020²⁵ setting out what it considers to be ethical principles applicable to AIT from a European perspective.

Against this political context, the Commission puts forward the proposed regulatory framework on Artificial Intelligence with the following specific objectives: to ensure that AI systems placed on the Union market and used are safe and respect existing law on fundamental rights and Union values; to ensure legal certainty to facilitate investment and innovation in AI; and to enhance governance and effective enforcement of existing law on fundamental rights and safety requirements applicable to AI systems.²⁶

These principles focus on a humane approach to AI, respecting primarily human dignity, autonomy and security, modelled on the EU Charter of Fundamental Rights. In particular, the Fundamental Rights Agency is engaged in a specific study on algorithmic bias and discrimination as well as in assessing the current challenges facing producers and users of AIT with regard to compliance with fundamental rights.²⁷ In doing so, the EU aims to ensure anthropocentric and anthropogenic intelligence that ensures comprehensive human oversight at all times, allowing for human control at all times and, if necessary, the possibility of altering or deactivating AIT.

It is also important to note that AIT do not act in isolation, but are coordinated with all other standards that affect AI in one way or another. In this regard, we can highlight their commitment to the General Data Protection Regulation (GDPR)²⁸

---

²⁴ The European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a framework of ethical aspects of artificial intelligence, robotics and related technologies, P9_TA-PROV(2020)0275, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0275_EN.html [access: 22.02.2022] (hereinafter: REAI). This resolution addresses the Commission on a framework for the ethical aspects of artificial intelligence, robotics and related technologies, the European Parliament resolution of 20 October 2020 with recommendations to the Commission on a civil liability regime for artificial intelligence, PA_TA-PROV(2020)0276 with recommendations to the Commission in relation to the civil liability regime in matters of artificial intelligence, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0276_EN.html [access: 22.02.2022].

²⁵ See note 1.

²⁶ Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (artificial intelligence act) and amending certain Union legislative acts, COM/2021/206 final, Brussels, 21.04.2021, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206> [access: 22.02.2022].

²⁷ European Union Agency for Fundamental Rights, *Artificial Intelligence, Big Data and Fundamental Rights*, <https://fra.europa.eu/en/project/2018/artificial-intelligence-big-data-and-fundamental-rights> [access: 8.04.2021].

²⁸ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), OJ L 119, 4.05.2016, pp. 1–88.

which has been the subject of several opinions by the European Data Protection Supervisor in which they warned that “in today’s digital environment, it is not enough to respect the law, but it is necessary to take into account the ethical dimension of data processing.”²⁹ Similarly, the Directive on privacy and electronic communications³⁰ takes a similar approach whenever operations involving the processing of personal data are carried out. To ensure compliance with all these ethical principles, the European Union proposes the issuance of a Certificate of Ethical Compliance (CECA) containing common criteria throughout the entire supply chain of artificial intelligence ecosystems. This certificate would be voluntary for developers or users of technologies not considered high-risk and mandatory in procurement procedures for AI, robotics and related technologies considered high-risk.

Ultimately, what Europe is attempting to achieve, through both the Council of Europe and the EU, is to prevent a lowering of ethical and regulatory standards in AIT that would lead the market to operate in regions with lower or non-existent ethical standards. Consequently, considering this approach, Europe is committed to high standards of ethics and fundamental rights, thus respecting the universal humanist values based on dignity and fundamental rights that characterise Europe’s contribution to society.

4. Ethical principles applicable to financial digitalisation

AI is the main instrument of financial digitalisation and is therefore a sensitive sector where the ethical principles governing AIT must be applied. In this regard, one need only remember Wall Street in the 1970s, where operations were carried out by brokers, telephones in hands, oozing with adrenaline. The introduction of algorithms to decide which stocks were more advantageous or were less risky was a major breakthrough, and fibre optics were used to gain a competitive advantage by increasing the speed of information, a crucial element in stock trading. Decisions

---

²⁹ See: Executive summary of European Data Protection Supervisor, *Opinion 4/2015. Towards a New Digital Ethics: Data, Dignity and Technology*, https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/15-09-11_data_ethics_en.pdf [access: 22.02.2022]; European Data Protection Supervisor, *Opinion 8/2016. Opinion on Coherent Enforcement of Fundamental Rights in the Age of Big Data*, https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/16-09-23_bigdata_opinion_en.pdf [access: 22.02.2022].

³⁰ Directive 2002/58/EC of the European Parliament and of the Council of 12 July 2002 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector (Directive on privacy and electronic communications), OJ L 201, 31.07.2002, pp. 37–47.

began to be made by algorithms in the early 21st century, based on mathematically complex financial instruments that predicted market behaviour at the beginning of the 21st century, based on mathematically complex financial instruments that predicted market behaviour. However, the loss of control by the specialists eventually proved to be one of the causes of the 2008 recession that led to the great credit crisis that impacted globally, as decisions made by the machines produced chaotic results on various occasions.

Today, and after several failed experiences,³¹ mechanisms are being sought to ensure that the algorithms used in financial markets provide a good service by implementing liquidity and market efficiency, trying to avoid the lack of control caused by errors introduced in the decision-making systems. In order to analyse their scope and impact, the ethical principles present in AI and algorithms will be categorized into two main groups according to their impact on the financial sector.

4.1. Ethical principles related to good governance

“Good governance” refers to the body of principles that inspire Responsible Artificial Intelligence, and measures focused on accountability should be encouraged, as well as the eradication of discriminatory biases. This will contribute to increased security and public confidence. To institute these principles, compliance with appropriate and reasonable standards, codes of conduct and protocols for resolving ethical issues must be ensured throughout the AIT process by developers, implementers and users.³² For their development, good governance standards are contained in different protocols and codes of conduct developed by Expert Groups at regional and international level³³ that carry out quality controls of external data

---

³¹ “The Flash Crash” occurred on Wall Street when the algorithms took control of global finance producing quarterly losses that could be solved with the intervention of the representatives of the most important exchanges in the financial world who decided to cancel the exchanges that had given rise to this chaotic situation. See the development of “Flash Crash” in: M. Lewis, *Flash Boys: A Wall Street Revolt*, New York 2014, p. 23.

³² Developers are involved in the construction and design of algorithms, the writing and design of computer programs or the collection, storage and management of data in order to create or use AIT. Implementers are responsible for the operation and management of AIT, as well as their marketing or any other form of making them available to users. Users are all those related to AIT who are not developers or implementers.

³³ Examples include the European Committee for Standardization (CEN), the European Telecommunications Standards Institute (ETSI) at regional level, and at international level the International Organization for Standardization (ISO) and the Institute of Electrical and Electronic Engineers (IEEE).

sources used by AIT. To this end, the criteria which, through auditing and traceability, serve to achieve the goal of ethical AIT shall be analysed as well.

4.1.1. Security, transparency and accountability

The financial sector is characterised by the handling of privileged information, hence the importance of creating mechanisms to ensure its transparency and security, as well as tools that enable the accountability demanded by users. That is why transparency has to operate in the AI systems included in the automation processes, controlling the way information is presented, respecting the accuracy of the contents as well as the way in which it is made accessible to national supervisory and consumer protection authorities.³⁴ AIT should ensure an adequate level of certainty through measures aimed at preventing security breaches, cyber-attacks or misuse of data, and a back-up plan should be put in place in case security or personal protection risks are identified. The user of AIT must also be assured of reliable performance that allows them to know in advance the fulfilment of the objectives reached through the operations used for this purpose. Thus, for example, the fact of using a neural network to invest in the stock market should not imply opacity; the investor knows the risk, but should at all times be able to control the operation in which they are investing their money.

In the same vein, AIT must generate systems that are secure and robust enough to address any errors that may have occurred in the design process. This includes reliability requirements that allow independent assessment of results that are consistent across different computational and input data frameworks.

Another indispensable factor in these operations is the accuracy of the content incorporated in order to correctly classify information into the right categories, to make predictions, recommendations or to make correct decisions based on data or models. In addition, the systems are clear and easy to understand for both users and operators. This will enable the material to be checked by carrying out control and market surveillance measures. In short, AI must respect the right to knowledge and understanding of the technical processes of AIT, thus making it easier for the user to review the processes. This is achieved by creating mechanisms for the evaluation, auditability and traceability of operations, all of which are necessary instruments to ensure transparency.

---

³⁴ L. Floridi, et al., *AI 4 People. An Ethical Framework for a Good AI Society: Opportunities, Risk, Principles and Recommendations*, Minds and Machines 2018, no. 28, pp. 689–707.

In any case, the user must always be informed that operations are being carried out through an AI system and that there may be limitations or inaccuracies in their execution, although this does not mean that industry and practitioners should stop developing appropriate procedures to improve infrastructures. Thus, for example, taking out insurance through a website can at some point lead to the computer crashing or to a dead end that prevents us from closing the transaction. AIT must therefore incorporate mechanisms to address vulnerabilities and attacks that may affect system operation, decision-making or potential harm generated. To this end, traceability and auditability must be included in all algorithmic decisions that have a significant impact on people's lives. To complete the process, a fall-back plan should be included to introduce mechanisms to solve problems that may be created by poor AIT design by changing procedures or directly incorporating the intervention of human operators.

4.1.2. Equality: absence of bias and discrimination

The principle of equality is fundamental to financial digitalisation, and the Resolution on Ethical Artificial Intelligence makes it clear that the regulatory development of AI must be "without bias or discrimination" (REAI § 27), thereby ensuring that legislation guarantees full protection of the fundamental rights of users, especially those arising on grounds related to race, gender, sexual orientation, disability, physical or genetic characteristics, age, national minority, and ethnic or social origin, among others. Thus, for example, Big Data can discriminate against women in relation to applying for a loan at a bank simply because the amount of information stored favours men, as historically men have traditionally been the ones who have had access to bank loans.

Bias can arise either from decisions based on an automated system, or from the treatment of the data set on which decisions are based. AIT can thus automatically create forms of bias and discrimination, thereby violating the fundamental rights of individuals and resulting in "biased" AI that will discriminate on the basis of personal or societal perception based on prejudices that are then transferred to data processing. This situation puts the user at a disadvantage compared to other users, with no objective or reasonable justification to be found in the neutrality of AIT. For example, a black person will have problems accessing a loan despite being on equal financial footing with a person who does not have this trait in his or her file.

However, the principle of equality is not always justified, especially when there are persons or groups of persons for whom objective, reasonable and legitimate

purposes require differential treatment in order for the measure to be proportionate and necessary. This would be the case, for example, for the establishment of measures for public safety and security, the prevention of criminal offences and the protection of rights and freedoms, among others. For instance, the sending of money by a person with a criminal record for terrorism can be blocked, as this protects public security. It would be discriminatory if the information that led to the blocking was due to the fact that this person practises Islam as a religion, as the Muslim religion cannot be identified with terrorism.

4.1.3. Right to privacy and data protection

The right to privacy and data protection must also be protected in the financial sector, although the handling of sensitive data seems to be particularly important in other sectors, for example in the healthcare sector in relation to information contained in medical records or the processing of data of vulnerable persons. In any case, legislation regulating AIT should be in close connection with data protection and privacy regulations in electronic communications.³⁵ For instance, “remote recognition technologies” such as the examination of biometric characteristics and in particular facial recognition through which persons are automatically identified, should only be justified when they serve a general public interest purpose and are implemented through national legislation. In other words, it can only be accepted when it is public and proportionate in nature and limited to use for specific purposes for a specific period of time.³⁶

Issues of secure retention of information, consent, control and reversibility over machines are as for now unresolved issues that should protect the privacy of individuals based on the principles of necessity, proportionality and encryption.³⁷ Ultimately, good governance means avoiding conflicts of interest by ensuring the competence and experience of its members with an emphasis on ensuring data quality, the prevention of bias and the anonymisation of data. It should also apply

³⁵ See: Directive 2002/58/EC of the European Parliament and of the Council..., note 26 and Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council...

³⁶ European Data Protection Supervisor, *Opinion 7/2015. Meeting the Challenges of Big Data. A Call for Transparency User Control, Data Protection by Design and Accountability*, https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/15-11-19_big_data_en.pdf [access: 21.02.2022].

³⁷ P.J. Maldonado Ortega, *Robots autónomos inteligentes y derecho civil. Reflexiones al hilo de las recomendaciones del Parlamento Europeo a la Comisión sobre normas de Derecho civil sobre robótica*, <http://www.notariamaldonadortega.com/es/robots-autonomos-inteligentes-y-derecho-civil> [access: 15.04.2021].

a principle whereby the design of AIT is user-centred, and takes into account the individual traits of users.

4.2. Ethical principles related to accountability

The above characteristics of AIT demonstrate the complexity of monitoring and ensuring proper application of digitalised mechanisms, and therefore to hold AIT accountable for their actions requires “AI guardians” or, in other words, AI programmes that examine AIT using transparency systems that can be monitored by both intelligent systems and humans.³⁸ However, in order to create these guardian algorithms, it is necessary to analyse the existing legal basis for “controlling the controller” by giving them tools through which to protect the user. Therefore, it is necessary to set out some of the ethical principles that will enable individuals to claim or receive redress for the mistakes and misconduct of AIT operating in digital markets.

4.2.1. System of risk management

There is no doubt that the financial sector is characterised by risk as it manages the future risks, especially in the insurance sector and in the stock market. In order to protect the internal market, two sectors of AI have been regulated according to the threat created for users.

On the one hand, there are the high-risk sectors that are incorporated in an “exhaustive and cumulative” list³⁹ that must be periodically reviewed according to criteria based on an *ex-ante*, impartial assessment with concrete, defined criteria. In this regard, a high-risk situation is considered to exist when the AI may cause injury or harm to people or society in violation of their fundamental rights and the security standards established by the European Union. However, these assessment criteria have been considered to be very generic and could lead to reciprocal

---

³⁸ L. Cotino Hueso, *Ética en el diseño...*, p. 43.

³⁹ A.J. Tapia Hermida, *Decálogo de la inteligencia artificial ética y responsable en la Unión Europea*, Diario La Ley 2020, no. 9749, pp. 1–7, esp. 2. The uses of high risk are: recruitment, classification, and evaluation of students, allocation of public funds lending, trading, brokerage, taxation, treatments and medical procedures, electoral processes and political campaigns, decisions of the public sector that have a significant impact, and live in the rights and obligations of natural or legal persons, driving automated management of the traffic, military systems, self-employed, production and distribution of energy, waste management and emissions control.

interpretations. Furthermore, the system of control of these high-risk operations by national authorities is not considered to be a guarantee, despite being coordinated by the EU Commission. Control in this regard is very generic and sector-based inspection mechanisms should be sought, as the criteria for determining risk are not the same when using a person's medical data or analysing their income for a stock exchange listing.

On the other hand, to improve their implementation in financial digitalisation, it is important to establish a principle of adaptability that provides a common strict liability regime for high-risk stand-alone AI systems. In contrast to this regulatory system controlled by the authorities, the other activities excluded from the high-risk list are barely subject to control, which is a problem, especially in view of the lack of clear criteria for determining risk and its diffuse definition. In addition, the factor of the evolution of the economic field is not being taken into account. For example, the significant development of the cryptocurrency market is likely to require extensive regulation, which, depending on how it is viewed, could fall outside the control required for international trade.

4.2.2. The responsibility of financial sector operators

The regime of responsibility in AI is particularly important when technology is able to make autonomous decisions that have an impact on society. In this sense, Tapia Hermida raised the doubt in relation to the application of digital transparency to financial, banking and insurance contracts concluded by means of digital documentation and information. According to this author, they must comply with the rules on unfair terms and insurance, otherwise the banks, insurance companies and their agents will be liable to repair any damage that the AIT may have caused. In addition, algorithms in the stock market are not always ethical and it has been shown that they can be manipulated, and the practice of quote stuffing, spoofing, churning and sniffing has been detected.⁴⁰ These situations require that those responsible for the use of algorithms are able to be identified and sanctions be put in place to protect bank customers, investors or policyholders.

---

⁴⁰ A.J. Tapia Hermida, *Responsabilidad derivada del uso de la inteligencia artificial. Informe del Grupo de Expertos de la Comisión Europea de 2019 (1). Características esenciales de los regímenes de responsabilidad derivada de la inteligencia artificial y el uso de otras tecnologías digitales*, <http://ajtapia.com/2020/01/responsabilidad-derivada-del-uso-de-la-inteligencia-artificial-informe-del-grupo-de-expertos-de-la-comision-europea-de-2019-1-caracteristicas-esenciales-de-los-regimenes-de-responsabilidad-derivad/> [access: 9.04.2021].

To address these situations, the “Report on liability arising from artificial intelligence and other emerging digital technologies” by the European Commission’s expert group on liability and new technologies⁴¹ warns of the existence of new risks (bodily injury and property damage among others) that may arise from the use of AIT. This gives rise to the need for adapting the existing liability regulations (civil, administrative and criminal) to the risks that this technology may generate, given that existing basic regulations do not guarantee that victims obtain adequate compensation for the damage that may be caused by the use of AIT.

The report states that, in order to provide sufficient protection, it is necessary to move away from private civil liability regimes and to establish common EU rules through a strict producer liability regime for defective products, applying in any case to those who have the most control over the risks of the operation. This regulation should be complemented by sector-specific liability rules in national legislation. The Report takes into account a number of issues where the involvement of humans in the creation of AIT and the use of algorithms takes precedence. It thus considers that the natural or legal person operating an AIT is liable for damage resulting from its operation. It also considers that the service provider bears liability when it can be demonstrated that it has a higher degree of control than the owner or user of the service. The manufacturer of products with digital content is also liable for damage caused by their products. Finally, and in general terms and regardless of the degree of autonomy of AIT, the individual must bear liability for the damage they may cause.

In this respect there are three proposals for dealing with the liability of a machine: 1) that all those involved in the value chain of the robot (creator, programmer, owner, user) are jointly and severally liable for the damage, 2) that the owner or user of the robot is liable, 3) that the liability lies with the AI itself through the creation of a “robotic personality” in addition to the natural and legal person.⁴²

Evidently, according to the current legislation, imputation of liability to AIT is not possible, as it is always a person who assumes this obligation whether in their position as manufacturer, owner or user. On the other hand, the system of strict liability is adopted, the existence of damage and not of fault, in such a way that the cause of the damage is related to the liability and who bears this liability. In the case of AIT, machine

---

⁴¹ Report from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee Report on the safety and liability implications of Artificial Intelligence, the Internet of Things and robotics, COM/2020/64 final, Brussels, 19.02.2020, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?qid=1593079180383&uri=CELEX%3A52020DC0064> [access: 21.02.2022].

⁴² There is widespread opposition from the EU institutions to creating a robotic responsibility. See F. Ramón Fernández, *Robótica, inteligencia artificial y seguridad: ¿Cómo encajar la responsabilidad civil?*, Diario La Ley 2019, no. 9365, pp. 1–13.

AI is linked to machine learning, such that the greater the autonomy of the machine to perform a task, the greater the responsibility of the machine. Conversely, if human dependence increases, machine dependence will decrease at the same time.⁴³

Translated to the financial sector, Tapia Hermida distinguishes between different types of responsibility and liability.⁴⁴ Firstly, social responsibility that requires financial institutions, on the one hand, to achieve digital literacy among their users, especially those who are most vulnerable, such as marginalised groups or those with some kind of disability. On the other hand, to ensure the training of highly qualified professionals in digitalisation. Secondly, civil liability of financial institutions to cover any damages that may be suffered by their customers due to the use of AI. This would be the case, for example, where a woman is denied a loan because of “gender bias” and loses an offer to buy a house.

This principle is closely related to the harm caused and has, in this sense, a double dimension. On the one hand, the general imputability to the agent prevents the defencelessness faced by AI users, as is the case, for example, with financial institutions using digitalised payment services. On the other hand, the specific imputability to the operator (both initial and final) of the AI in complex situations that obliges all those who have participated in the operation by exercising control during the AI process to be jointly and severally liable. This liability shall be claimed on a pro rata basis according to the degree of involvement of the operators in the risks of the transaction and the functioning of the AI system based on the traceability of the financial products used.

4.2.3. Preventive coverage: obligatory civil liability insurance

Preventive coverage is relevant for financial digitalisation both for the civil liability that financial operators may incur, as well as for the financial instruments used (liability insurance or bank guarantees).

In this respect, the requirement for compulsory civil liability insurance for high-risk AI systems should cover the amounts as well as the compensation provided for by law. This implies that all operators of high-risk AI systems must hold liability insurance with two aspects in mind. On the one hand, the profiles of these operators

---

⁴³ Ibidem, p. 8. According to this author, in case of applying the fault system we are facing a *probatio diabolica*; hence, the strict liability, regardless of the intention, is the best method to obtain compensation. To complete the protection, the risk should be covered by an insurance that should be taken out by the machine manufacturer to assume its responsibility.

⁴⁴ A.J. Tapia Hermida, *Decálogo de la inteligencia artificial...*, p. 4.

should be defined, as they are currently unclear, and on the other hand, the cost of insurance premiums should be limited so as not to discourage the development of the sector. To this end, it should be recommended that European legislators intervene by regulating the establishment of such insurance that is not at the mercy of the free market, offering innovative insurance policies and adequate cover at an affordable price. Otherwise, the insurance market will offer “one-size-fits-all” compulsory insurance with disproportionately high premiums which will have the effect of leading to cheap insurance with less coverage. Tapia Hermida considers that this compulsory insurance should be similar to the one that currently exists for motor vehicles.⁴⁵ Although at present the lack of accident statistics would make it difficult to develop new products adapted to AI.

With regard to the burden of proof, especially in the financial sector, it should be reversed, especially if it can be shown that AIT are the cause of the damage and also bearing in mind that the difficulties and cost of proof are very high. In this sense, it may be the case that the damage could have been avoided by following the safety rules, in which case there should be a reversal of the burden of proof with regard to causation, fault or the existence of a defect. With respect to causation, the burden of proof may be modified as long as the AIT ensure a number of factors such as the technology contributed to the damage, or the risk caused by a defect in the AIT.

4.2.4. Consumer protection

Consumer protection is fundamental to the EU, hence AI affecting consumers is comprehensively regulated to protect them to the fullest extent. In this regard, the protection subjectively covers both the user to whom the algorithm is addressed and those who are targeted by it. Geographically, the user is protected regardless of where the entities that develop, market or use an AI system are established, and finally at the functional level it covers both the developers and the entire value chain of AI systems.

Conclusions

The financial market is a risky sector that should be particularly attentive to the application of Ethical Artificial Intelligence developed through neutral algorithms

---

⁴⁵ See: A.J. Tapia Hermida, *Decálogo de la inteligencia artificial...*, pp. 5–6.

that avoid bias and discrimination in the development of underlying data that may lead to automated discrimination especially with groups of people susceptible to stigmatisation by society.

Fundamental to this is the presence of transparency-related values in financial operations, as the characteristics of AI require that information accessible to supervisory and consumer protection authorities must cover the automation and operational processes. Global governance is another ethical principle that should govern the use of AIT in the financial sector, in particular with regard to accountability, as well as the establishment of systems that create security and confidence in the public when using technologies.

Furthermore, in order to address the damage that the misuse of AIT may cause, a two-fold principle of responsibility is necessary. On the one hand, social responsibility that requires financial institutions to assume a leadership role in which gender parity, digital literacy and innovation are present needs to be included. On the other hand, civil liability for damages that AI may cause to consumers and users constitutes a necessary element as well.

In this regard, digitalisation faces a key challenge: to establish a regulatory framework that generates AI standards in which consumers are users of an algorithmic system in which they are recipients regardless of the location of commercial or service activities. At the same time, and for the sake of legal certainty, standards should bind the entire value chain covering the development, deployment and use of technologies and their components.

The challenge now is to translate each of these principles into national legislation by ensuring a European policy of protection for consumers and users of AIT in the financial market. In this regard, the impact of the applicable laws from both dispositive and imperative law in order to give scope to the fundamental rights that the ethical principles protect needs to be analysed. The combination of consumer rules in relation to banking and insurance legislation will be crucial if we are to ensure that AI does not violate the values of transparency and neutrality of algorithms that govern the digit.

Bibliography

- Arrow K., *The Theory of Discrimination*, in: *Discrimination in Labor Market*, ed. O. Ashenfeller, A. Rees, Princeton 1972.
Asimov I., *Runaround*, New York 1942.

- Coeckelberg M., *Ética de la inteligencia artificial*, Madrid 2021.
- Cotino Hueso L., *Ética en el diseño para el desarrollo de una inteligencia artificial, robótica y Big Data confiables y su utilidad desde el Derecho*, Revista Catalana de Dret Públic 2019, no. 58.
- Cotino Hueso L., *Riesgos e impactos del Big Data, la inteligencia artificial y la robótica. Enfoques, modelos y principios de la respuesta del Derecho*, Revista General de Derecho Administrativo 2019.
- Council of Europe and Artificial Intelligence, <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence> [access: 8.03.2021].
- European Commission for Efficiency of Justice, *European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their Environment*, Council of Europe 2019, <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> [access: 22.02.2022].
- European Data Protection Supervisor, *Opinion 4/2015. Towards a New Digital Ethics: Data, Dignity and Technology*, https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/15-09-11_data_ethics_en.pdf [access: 22.02.2022].
- European Data Protection Supervisor, *Opinion 7/2015. Meeting the Challenges of Big Data. A Call for Transparency User Control, Data Protection by Design and Accountability*, https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/15-11-19_big_data_en.pdf [access: 21.02.2022].
- European Data Protection Supervisor, *Opinion 8/2016. Opinion on Coherent Enforcement of Fundamental Rights in the Age of Big Data*, https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/16-09-23_bigdata_opinion_en.pdf [access: 22.02.2022].
- European Union Agency for Fundamental Rights, *Artificial Intelligence, Big Data and Fundamental Rights*, <https://fra.europa.eu/en/project/2018/artificial-intelligence-big-data-and-fundamental-rights> [access: 8.04.2021].
- Floridi L., *Soft Ethics and Governance of the Digital*, Philosophy & Technology 2018, no. 31.
- Floridi L., et al., *AI 4 People. An Ethical Framework for a Good AI Society: Opportunities, Risk, Principles and Recommendations*, Minds and Machines 2018, no. 28.
- Goodman M., *Futures Crimes: Inside the Digital Underground and the Battle for our Connected World*, New York 2016.
- Lewis M., *Flash Boys: A Wall Street Revolt*, New York 2014.
- Maldonado Ortega P.J., *Robots autónomos inteligentes y derecho civil. Reflexiones al hilo de las recomendaciones del Parlamento Europeo a la Comisión sobre normas de Derecho civil sobre robótica*, <http://www.notariamaldonadortega.com/es/robots-autonomos-inteligentes-y-derecho-civil> [access: 15.04.2021].
- Marín García S., *Ética e inteligencia artificial*, Cuadernos la Cátedra CaixaBank de Responsabilidad Corporativa 2009, no. 42.
- Masaro T., Norton H., Kaminski M., *SIRI-OUSLY 2.0: What Artificial Intelligence Reveals about the First Amendment*, Minnesota Law Review 2017, no. 717.
- Monasterio Astobiza A., *Ética algorítmica: Implicaciones éticas de una sociedad cada vez más gobernada por algoritmos*, Dilemata 2017, no. 24.
- Moniz Perea L., Saptawijaya A., *Programming Machine Ethics*, Berlin 2016.
- Oliva León R., *Inteligencia artificial y marco ético europeo*, <https://www.algoritmolegal.com/> [access: 6.03.2021].
- Ramón Fernández F., *Robótica, inteligencia artificial y seguridad: ¿Cómo encajar la responsabilidad civil?*, Diario La Ley 2019, no. 9365.

- Reijers W., Coeckelbergh M., *Narrative and Technology Ethics*, Cham 2020.
- Steiner C., *Automate This: How Algorithms Came to Rule the World*, New York 2012.
- Tapia Hermida A.J., *Decálogo de la inteligencia artificial ética y responsable en la Unión Europea*, Diario La Ley 2020, no. 9749.
- Tapia Hermida A.J., *Digitalización financiera: Los 7 principios regulatorios de una Inteligencia Artificial Ética (IAE) en la UE. Resolución del Parlamento Europeo de 20 de octubre de 2020 sobre los aspectos éticos de la inteligencia artificial, la robótica y las tecnologías conexas*, <http://ajtapia.com/2020/11/digitalizacion-financiera-los-7-principios-regulatorios-de-una-inteligencia-artificial-etica-iae-en-la-ue-resolucion-del-parlamento-europeo-de-20-de-octubre-de-2020-sobre-los-aspectos-eticos-de-la/> [access: 10.04.2021].
- Tapia Hermida A.J., *Responsabilidad derivada del uso de la inteligencia artificial. Informe del Grupo de Expertos de la Comisión Europea de 2019 (1). Características esenciales de los regímenes de responsabilidad derivada de la inteligencia artificial y el uso de otras tecnologías digitales*, <http://ajtapia.com/2020/01/responsabilidad-derivada-del-uso-de-la-inteligencia-artificial-informe-del-grupo-de-expertos-de-la-comision-europea-de-2019-1-caracteristicas-esenciales-de-los-regimenes-de-responsabilidad-derivad/> [access: 9.04.2021].
- Taplin J., *Move Fast and Break Things: How Facebook, Google and Amazon Cornered Culture and Undetermined Democracy*, New York 2017.
- Thaler R.H., Sunstein C.R., *Un pequeño empujón. El impulso que necesitas para tomar mejores decisiones sobre salud, dinero y felicidad*, Madrid 2009.

Sprawiedliwość społeczna w poglądach Antoniego Szymańskiego

Social justice according to Antoni Szymański

Социальная справедливость во взглядах Антония Шиманьского

Соціальна справедливість у поглядах Антонія Шиманського

JADWIGA POTRZESZCZ

Dr hab., prof. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
e-mail: jadviga.potrzeszcz@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-4358-7273>

Streszczenie: W kontekście istniejących współcześnie trudności z określeniem, czym jest sprawiedliwość społeczna, poglądy Antoniego Szymańskiego zdaniem autorki rzucają światło na istotę problemu i przynoszą jego rozwiązanie. niesłusznie pozostają one obecnie w całkowitym zapomnieniu. Celem artykułu jest dokonanie krytycznej analizy dzieł Antoniego Szymańskiego oraz zrekonstruowanie jego poglądów na temat sprawiedliwości społecznej. Analiza dzieł Antoniego Szymańskiego została przeprowadzona w kontekście encykliki *Quadragesimo anno*.

Słowa kluczowe: katolicka nauka społeczna, polityka społeczna, sprawiedliwość, sprawiedliwość legalna, zakon przyrodzony

Summary: Taking into account the contemporary difficulties in determining the concept of social justice the views of Antoni Szymański cast light on the essence of those issues and seem to provide solutions to those unanswered questions. Unfortunately, they remain completely forgotten nowadays. The purpose of this study is to provide a critical analysis of Antoni Szymański's works and to reconstruct his views on social justice.

Key words: catholic social teaching (social doctrine of the Church), social policy, justice, legal justice, social justice, natural law

Резюме: В контексте современных трудностей с определением того, что такое социальная справедливость, взгляды Антония Шиманьского, по мнению автора, проливают свет на суть проблемы и приближают ее решение. Неоправданно, в настоящее время они остаются в полном забвении. Цель данной статьи – критически проанализировать творчество Антония Шиманьского и реконструировать его взгляды на социальную справедливость. Анализ произведений Антония Шиманьского проводился в контексте энциклики *Quadragesimo anno*.

Ключевые слова: католическое социальное учение, социальная политика, справедливость, правовая справедливость, природный закон

Резюме: У контексті сучасних труднощів з визначенням того, що таке соціальна справедливість, погляди Антонія Шиманського, за словами автора, проливають світло на суть проблеми та пропонують її вирішення. Зараз вони несправедливо забуті. Метою статті є критичний аналіз творчості Антонія Шиманського та реконструкція його поглядів на соціальну справедливість. Аналіз творів Антонія Шиманського проводився в контексті енциклики *Quadragesimo anno*.

Ключові слова: католицьке соціальне навчання, соціальна політика, справедливість, правова справедливість, природний орден

Niniejszy artykuł dedykuję pamięci Księdza Profesora Henryka Misztala, którego wykładów miałam zaszczyt słuchać jako studentka Prawa na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL. Następnie, już jako pracownik naukowy tego Wydziału, przez wiele lat miałam okazję spotykać Księdza Profesora Henryka Misztala. Pozostał w mojej pamięci jako człowiek dobry i wrażliwy.

Wstęp

Pojęcie sprawiedliwości społecznej jest – na gruncie polskiego porządku prawnego – pojęciem prawnym¹. Aktualnie obowiązująca Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.² w art. 2 wprost określa Rzeczpospolitą Polską jako demokratyczne państwo prawne, urzeczywistniające zasady sprawiedliwości społecznej. Owe zasady sprawiedliwości społecznej, które zobowiązuje się realizować polski ustrojodawca, „nie są w pełni usystematyzowane i w istotnej mierze stanowią przedmiot interpretacji i reinterpretacji”³. Sama zaś sprawiedliwość społeczna postrzegana jest jako „pojęcie przygodnie sporne”⁴.

Literatura prawnicza i filozoficzna obfituje w analizy pojęcia sprawiedliwości społecznej, a także zasad sprawiedliwości społecznej⁵. Znamienna jest refleksja Arthura Kaufmanna, że zasadniczo wszystkie pytania o charakterze materialnym

¹ Zob. Z. Ziemiński, *Sprawiedliwość społeczna jako pojęcie prawne*, Warszawa 1996.

² Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm. (dalej: Konstytucja RP).

³ T. Chauvin, *Sprawiedliwość społeczna – człowiek i wspólnota w świetle prawa i społecznej nauki Kościoła*, Forum Prawnicze 2020, nr 2, s. 20.

⁴ Zob. A. Laska, *Sprawiedliwość społeczna jako „pojęcie przygodnie sporne”*, Świat Idei i Polityki 2006, t. 6, s. 85–101.

⁵ Zob. np. B. Cichowski, W. Kozek, P. Morawski, W. Morawski, *Sprawiedliwość społeczna. Polska lat dziewięćdziesiątych*, Warszawa 2001; A. Domańska, *Zasady sprawiedliwości społecznej we współczesnym polskim prawie konstytucyjnym*, Łódź 2001; A. Pułło, *Sprawiedliwość społeczna w systemie zasad naczelnych Konstytucji RP*, Państwo i Prawo 2003, z. 7, s. 5–16; J. Karp, *Sprawiedliwość społeczna. Szkice ze współczesnej teorii konstytucjonalizmu i praktyki polskiego prawa ustrojowego*, Kraków 2004; A. Laska, *Sprawiedliwość społeczna w dyskursie polskiej zmiany systemowej*, Toruń 2011; P. Sut, *Uwagi o sprawiedliwości społecznej jako realizowalnym prawnie celu państwa demokratycznego*, Gdańskie Studia Prawnicze 2016, t. 35, s. 399–411; S. Kowalczyk, *Idea sprawiedliwości społecznej a myśl chrześcijańska*, Lublin 1998; T. Gałkowski, *Sprawiedliwość społeczna a sprawiedliwość w encyklikach społecznych*, Prawo Kanoniczne 2017, nr 3, s. 151–167; *Sprawiedliwość społeczna w polityce polskiej*, red. W. Arndt, S. Bober, Kraków 2016; A. Stoiński, *Przeobrażenia idei sprawiedliwości społecznej*, cz. 1. *Sprawiedliwość społeczna jako sprawiedliwość ogólna i rozdzielcza*, Roczniki Filozoficzne 2018, t. 66, nr 1, s. 79–97; tenże, *Przeobrażenia idei sprawiedliwości społecznej*, cz. 3. *Sprawiedliwość społeczna jako idea solidarności i równości*, Roczniki Filozoficzne 2018, t. 66, nr 1, s. 115–132.

w filozofii prawa możemy umieścić w obszarze sprawiedliwości społecznej. W zakresie tego pojęcia mieszczą się zagadnienia bardziej ogólne – jak utilitaryzm, prawa człowieka, antropologia prawa – z uwagi na to, że sprawiedliwość społeczna jest centralnym problemem materialnej filozofii prawa⁶. Hans Friedrich Zacher szeroko określił przedmiot sprawiedliwości społecznej, stwierdzając, że jest ona zestawieniem sprawiedliwości potrzeb, sprawiedliwości sukcesu, sprawiedliwości szans i sprawiedliwości posiadania – sprawiedliwości, które zarówno uzupełniają się, jak i znajdują się we wzajemnej relacji w napięciu, a nawet mogą się sobie przeciwstawiać⁷.

W polskiej doktrynie prawniczej analizowana jest również relacja zasady sprawiedliwości społecznej do zasady równości⁸. Relacja wskazanych zasad była wielokrotnie przedmiotem wypowiedzi polskiego Trybunału Konstytucyjnego, który konsekwentnie wskazuje, że „treść zasady sprawiedliwości społecznej jest ogólniejsza i zdecydowanie bogatsza niż zasady równości. Z jednej bowiem strony wyznacza ona obowiązki o charakterze formalnym, nakazując równe traktowanie podmiotów równych oraz zakazując równego traktowania podmiotów nierównych, z drugiej zaś wyznacza obowiązki o charakterze materialnym, sprowadzające się do nakazu realizacji i ochrony szeregu wartości konstytucyjnych, w tym solidarności społecznej czy bezpieczeństwa socjalnego”⁹. W odniesieniu do relacji zasady równości i zasady sprawiedliwości społecznej Trybunał Konstytucyjny prezentuje pogląd, zgodnie z którym „zasada równości wobec prawa [...] łączy się [...] ściśle z pojęciem sprawiedliwości społecznej, na co wskazywał Trybunał Konstytucyjny w szeregu swoich orzeczeń (zob. orzeczenie TK z 22 sierpnia 1990 r., sygn. K 7/90, OTK z 1990, poz. 5 oraz przywołane wyżej orzecznictwo). Sprawiedliwość jest przeciwieństwem arbitralności. Zasada sprawiedliwości społecznej nakazuje w szczególności równe traktowanie podmiotów prawa charakteryzujących się daną istotną cechą, a różnicowanie podmiotów prawa jest dopuszczalne na gruncie zasady równości, jeżeli służy realizacji sprawiedliwości społecznej. Tym samym różnicowanie sytuacji prawnej podmiotów podobnych ma znacznie większe szanse uznania za zgodne z Konstytucją, jeżeli pozostaje w zgodzie z zasadami sprawiedliwości społecznej lub

⁶ A. Kaufmann, *Rechtsphilosophie*, wyd. 2, München 1997, s. 187–189.

⁷ H.F. Zacher, *Sozialrecht und Gerechtigkeit*, w: *Rechtsstaat und Menschenwürde. Festschrift für Werner Maihofer*, red. A. Kaufmann, München 1988, s. 669.

⁸ Zob. np. J. Blicharz, *Związek między zasadą równości a zasadą sprawiedliwości społecznej w polskiej Konstytucji i orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego. Próba spojrzenia ogólnego*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji 2018, t. 114, s. 59–69; J. Nowacki, *Sprawiedliwość a równość w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, w: *W kręgu zagadnień konstytucyjnych. Profesorowi Eugeniuszowi Zwierzchowskiemu w darze*, red. M. Kudej, Katowice 1999, s. 83–103.

⁹ Wyrok TK z dnia 10 czerwca 2020 r., K 11/18, OTK ZU 2020, z. A, poz. 21.

służy urzeczywistnianiu tych zasad. Zostaje ono natomiast uznane za niekonstytucyjną dyskryminację (uprzywilejowanie), jeżeli nie znajduje uzasadnienia w zasadzie sprawiedliwości społecznej. W tym sensie zasady równości wobec prawa i sprawiedliwości społecznej w znacznym stopniu nakładają się na siebie¹⁰.

Autorzy licznych opracowań wskazują na niedookreśloność i wieloznaczność zasady sprawiedliwości społecznej, w związku z czym napotyka ją na niemożliwe do przewyciężenia trudności w jednoznacznym jej zdefiniowaniu. Również wnikliwa analiza orzecznictwa polskiego Trybunału Konstytucyjnego prowadzi do podobnych rezultatów, a mianowicie w orzecznictwie Trybunału sprawiedliwość społeczna jawi się jako pojęcie eklektyczne, łączące elementy formalne i materialne sprawiedliwości, ukierunkowane na realizację idei dobra wspólnego¹¹. W ocenie Trybunału Konstytucyjnego zasada sprawiedliwości społecznej nie może stanowić podstawy do ustalenia określonego modelu stosunków społecznych czy ekonomicznych, ze względu na to, że zasada ta nie zawiera dostatecznie precyzyjnych i jednoznacznych przesłanek do formułowania ocen prawnych, które byłyby wolne od arbitralności czy czysto subiektywnych przekonań aksjologicznych reprezentowanych przez poszczególne składy orzekające¹².

W niniejszym artykule będzie broniła teza, że w kontekście wspomnianych trudności z określeniem, czym jest sprawiedliwość społeczna, poglądy Antoniego Szymańskiego rzucają światło na istotę problemu i przynoszą jego rozwiązanie. Niesłusznie pozostają one obecnie w całkowitym zapomnieniu. Warto je przypomnieć dzisiaj, w roku, w którym przypada 80. rocznica śmierci tego wybitnego Profesora i Rektora KUL. Pomimo upływu czasu, w swej istocie zachowują one aktualność i mogą stanowić ważny punkt odniesienia w dyskusjach na temat sprawiedliwości społecznej, jeśli tylko biorący udział w tych dyskusjach nie odrzucają prawnonaturalnej perspektywy. Bez wątplenia poglądy A. Szymańskiego na sprawiedliwość społeczną są integralnie powiązane z jego rozumieniem „zakonu przyrodzonego”. Zwolennicy myślenia prawnonaturalnego, od czasów zakwestionowania przez pozytywistów prawnego charakteru prawa naturalnego, muszą wciąż bronić swoich racji wobec ciągłego dyskredytowania przez licznych adwersarzy. Taka sytuacja miała miejsce zarówno w czasach, gdy żył i pracował A. Szymański, jak i obecnie. Dzisiaj może nawet z większym nasileniem atakowane lub przemilczane są

¹⁰ Wyrok TK z dnia 15 kwietnia 2008 r., P 9/06, OTK ZU 2008, z. 3A, poz. 43; por. także wyroki TK z dnia: 13 grudnia 2007 r., SK 37/06, OTK ZU 2007, z. 11A, poz. 157; 13 kwietnia 1999 r., K 36/98, OTK ZU 1999, z. 3, poz. 40.

¹¹ J. Potrzeszcz, *Idea prawa w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, Lublin 2007, s. 214.

¹² Por. wyrok TK z dnia 12 grudnia 2001 r., SK 26/01, OTK ZU 2001, z. 8, poz. 258; zob. J. Potrzeszcz, *Sprawiedliwość społeczna w skardze konstytucyjnej*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2003, t. 13, nr 1, s. 17–30.

poglądy zwolenników i głosicieli prawa naturalnego, nawet jeśli w rezultacie tych ataków lub przemilczeń brak konstruktywnych propozycji rozwiązania problemów, których rozstrzygnięcie mogłoby nastąpić z uwzględnieniem prawnonaturalnej perspektywy.

W dotychczasowym piśmiennictwie brak jakichkolwiek odniesień – nie mówiąc już o pogłębionych analizach – do rozumienia pojęcia sprawiedliwości społecznej zaprezentowanego przez A. Szymańskiego¹³. Nie wspomina również o poglądach Szymańskiego autorka jednego z nowszych artykułów poświęconych pojęciu sprawiedliwości społecznej „w świetle prawa i społecznej nauki Kościoła”¹⁴.

Celem niniejszego artykułu jest wypełnienie tej luki w badaniach naukowych poprzez dokonanie krytycznej analizy dzieł A. Szymańskiego oraz zrekonstruowanie jego poglądów na temat sprawiedliwości społecznej. W dotychczasowym piśmiennictwie, zarówno filozoficznym, jak i prawniczym, poglądy A. Szymańskiego na temat sprawiedliwości społecznej nie doczekały się jakiegokolwiek analizy. Podjęcie zatem w niniejszym opracowaniu próby zrekonstruowania pojęcia sprawiedliwości społecznej A. Szymańskiego (na podstawie wszystkich jego publikacji naukowych) już samo w sobie stanowi wartość dodaną i wprowadza nowe treści do współczesnego dyskursu naukowego.

Antoni Szymański opublikował pracę naukową na temat sprawiedliwości społecznej siedem lat po ogłoszeniu przez papieża Piusa XI encykliki *Quadragesimo anno*. Wobec faktu, że A. Szymański od 1934 r. pełnił funkcję prezesa Rady Społecznej przy Prymasie Polski, której zadaniem było wcielanie w życie programu encykliki *Quadragesimo anno*, należy postawić pytanie, czy publikacje naukowe A. Szymańskiego, w których porusza problem sprawiedliwości społecznej, stanowią element realizacji tego zadania? Ponadto należy ocenić, czy i (ewentualnie) w jakim stopniu A. Szymański twórczo rozwija zalecenia zawarte we wskazanej encyklice. Zatem analiza poglądów A. Szymańskiego zostanie przeprowadzona w kontekście encykliki *Quadragesimo anno*¹⁵.

¹³ Nawet w najnowszej pracy zbiorowej w całości poświęconej osobie ks. Antoniego Szymańskiego – *Ksiądz Antoni Szymański (1881–1942). Rektor – uczonec – działacz społeczny*, red. S. Fel, M. Wódka, Lublin 2013 – brak jakichkolwiek odniesień do jego poglądów na temat sprawiedliwości społecznej. Nie wspomina także o tej kwestii autor rozprawy doktorskiej poświęconej filozofii społecznej Antoniego Szymańskiego, opublikowanej w 2005 r., zob. M. Szczęsny, *Personalistyczna filozofia społeczna Antoniego Szymańskiego*, Olsztyn 2005.

¹⁴ Zob. T. Chauvin, *Sprawiedliwość społeczna...*, s. 3–21.

¹⁵ Zob. Pius XI, *Encyklika Quadragesimo anno o odnowieniu ustroju społecznego i o udoskonaleniu go według normy prawa Ewangelii. W 40. rocznicę encykliki Rerum novarum*, w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. 1, red. M. Radwan, Rzym–Lublin 1996, s. 105–146. Wszystkie cytowane w niniejszym opracowaniu fragmenty encykliki *Quadragesimo anno* zaczerpnięte zostały z tej publikacji.

1. Antoni Szymański jako prekursor katolickiej nauki społecznej w Polsce

Antoni Szymański urodził się 27 października 1881 r. w Praszce koło Wielunia jako jedno z wielu dzieci Józefa i Franciszki z domu Stankowskiej¹⁶. Wychowywał się w katolickiej rodzinie mieszczańskiej, w skromnych warunkach materialnych. Wychowanie w domu rodzinnym w istotny sposób ukształtowało jego osobowość jako człowieka wyznającego i szanującego zasady moralne oparte na wartościach chrześcijańskich. Szkołę średnią A. Szymański ukończył w Częstochowie w 1900 r., po czym wstąpił do Diecezjalnego Seminarium Duchownego we Włocławku. Po przyjęciu święceń kapłańskich w dniu 24 kwietnia 1904 r. kilka miesięcy posługiwał jako wikariusz w parafii w Wieluniu.

W latach 1905–1908 studiował filozofię i nauki społeczne oraz wybraną grupę nauk historyczno-społecznych w Wyższym Instytucie Filozoficznym Katolickiego Uniwersytetu w Louvain. Organizatorem tego Instytutu był prymas Belgii kardynał Désiré-Joseph Mercier, jeden z twórców neotomizmu, przewodniczący Międzynarodowego Związku Badań Społecznych (zwanego Unią Mechlińską), skupiającego katolickich myślicieli społecznych. Ksiądz A. Szymański zwieńczył studia w Louvain uzyskaniem w 1908 r. stopnia doktora filozofii z oceną *maxima cum laude*.

Następnie w latach 1908–1918 pracował we Włocławku w Diecezjalnym Seminarium Duchownym na stanowisku profesora filozofii. W 1918 r. przybył do Lublina wraz z ks. Idzim Radziszewskim oraz ks. Marianem Leonem Fulmanem, angażując się w tworzenie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. „W nowo powstałe środowisko wniósł doświadczenie swej dziesięcioletniej pracy dydaktycznej w seminarium duchownym we Włocławku, gdzie wykładał filozofię i nauki społeczne. Ten okres życia zaczął razem ze swoimi najbliższymi kolegami: głównym twórcą katolickiej uczelni w Lublinie, ks. Idzim Radziszewskim, pierwszym jej rektorem, i ks. Marianem Leonem Fulmanem, który w listopadzie 1918 r. został biskupem

¹⁶ Dane biograficzne Antoniego Szymańskiego zostały zrekonstruowane na podstawie następujących źródeł i opracowań: Archiwum Uniwersyteckie KUL, Akta osobowe Antoniego Szymańskiego, sygn. A-55; Z. Pawlak, Ks. Antoni Szymański – profesor Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku i redaktor „Ateneum Kapłańskiego”, w: *Ksiądz Antoni Szymański (1881–1942)...*, s. 11–20; E. Walewander, *Ksiądz Antoni Szymański i jego zasługi dla Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, w: *Ksiądz Antoni Szymański (1881–1942)...*, s. 29–39; A. Szymaniak, *Szymański Antoni*, w: *Encyklopedia filozofii polskiej*, t. 2, red. A. Maryniarczyk, Lublin 2011, s. 673–676; A. Kość, *Antoni Szymański (1881–1942)*, w: *Dziełani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, red. A. Dębiński, W.S. Staszewski, M. Wójcik, Lublin 2008, s. 199–205; J. Potrzeszcz, *Wstęp*, w: *Antoni Szymański. O sprawiedliwość społeczną. Wybór pism*, wyboru dokonała, wstępem i przypisami opatrzyła J. Potrzeszcz, Kraków 2017, s. VII–XXX.

lubelskim. [...] Wszyscy trzej zdobyli formację w środowisku kościelnym wrocławskim, które wyróżniało się wysokim poziomem intelektualnym i moralnym¹⁷.

W 1919 r. ks. A. Szymański uzyskał stopień doktora habilitowanego na Wydziale Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w zakresie chrześcijańskich nauk społecznych. Natomiast pięć lat później uzyskał tytuł profesora zwyczajnego w zakresie polityki społecznej. Polityka społeczna jako nauka nie była jeszcze wówczas w Polsce w pełni ukształtowana. Do jej rozwoju przyczynił się w znacznym stopniu ks. A. Szymański, prowadząc pionierskie prace badawcze na polu tej nauki. Rozumiał politykę społeczną jako działalność praktyczną, opartą na oficjalnej nauce społecznej Kościoła¹⁸. W szczególności podkreślał konieczność kształtowania życia społeczno-gospodarczego w taki sposób, aby odpowiadało ono temu, kim jest człowiek, odpowiadało jego godności osobowej. Akcentował także potrzebę odrodzenia życia społeczno-gospodarczego w duchu etyki chrześcijańskiej¹⁹. Wiele jego publikacji naukowych poświęconych było tej problematyce²⁰.

W Katolickim Uniwersytecie Lubelskim ks. A. Szymański prowadził badania naukowe, wykładał studentom wiele przedmiotów (m.in. z zakresu polityki społecznej, ekonomicznej, socjologii, etyki), pełnił ważne funkcje administracyjne (był dziekanem, a następnie rektorem), angażował się w działalność organizacyjną. W ramach tej różnorodnej aktywności upowszechniał katolicką naukę społeczną. Od 1929 r. ks. A. Szymański był członkiem Unii Mechlińskiej. W 1934 r. został prezesem Rady Społecznej przy Prymasie Polski. Zadaniem tej Rady było wcielanie w życie programu encykliki *Quadragesimo anno*.

Cierpienia spowodowane wydarzeniami po wybuchu II wojny światowej doprowadziły do pogorszenia się stanu zdrowia ks. A. Szymańskiego. Głęboko przeżywał zbrodnie hitlerowskich Niemców dokonywane na ludności cywilnej, w tym na pracownikach naukowych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Jako rektorowi, a zarazem człowiekowi wrażliwemu, „wiele [...] bólu przysporzyło barbarzyńskie obchodzenie się Niemców z książkami i aktami uniwersyteckimi, którymi palili w piecach. Niszczony był systematycznie gmach, a cenne zbiory muzealne rozgrabiane²¹. Ksiądz rektor A. Szymański zmarł w dniu 9 października 1942 r.

¹⁷ E. Walewander, *Ksiądz Antoni Szymański...*, s. 30.

¹⁸ Por. J. Mazur, *Ks. Antoni Szymański wśród pionierów polityki społecznej w Polsce*, w: *Ksiądz Antoni Szymański (1881–1942)...*, s. 46.

¹⁹ Por. J. Potrzebszcz, *Wstęp...*, s. XXIII–XXIV.

²⁰ Zob. C. Strzeszewski, *Spis prac ks. Dr Antoniego Szymańskiego*, *Roczniki Nauk Społecznych* 1949, nr 1; *Antoni Szymański. O sprawiedliwość...*, passim.

²¹ G. Karolewicz, *Ksiądz Antoni Szymański 1881–1942. Rektor KUL w latach 1933–1942*, *Przegląd Uniwersytecki KUL* 1994, nr 3, s. 13, cyt. za: E. Walewander, *Ksiądz Antoni Szymański...*, s. 38.

Spoczywa na cmentarzu w Lublinie przy ul. Lipowej, w tym samym grobowcu, w którym w 1922 r. spoczął ks. rektor Idzi Radziszewski.

2. Antoniego Szymańskiego rozumienie sprawiedliwości społecznej jako sprawiedliwości legalnej

Od czasów starożytnych funkcjonował i nadal funkcjonuje klasyczny trójpodział sprawiedliwości na: sprawiedliwość legalną (*iustitia legalis*), sprawiedliwość rozdzielczą (*iustitia distributiva*) i sprawiedliwość wymienną (*iustitia commutativa*).

Pojęcie sprawiedliwości społecznej pojawiło się w dyskursie naukowym znacznie później, a mianowicie w XIX w. Jak odnotował Tomasz Gałkowski, „termin sprawiedliwość społeczna zakorzenił się w ideologii socjalistycznej, a także w społecznym nauczaniu Kościoła. Odnosi się do sposobów określania zasad i organizacji życia społecznego. [...] Utworzenie pojęcia sprawiedliwości społecznej przypisuje się włoskiemu filozofowi społecznemu L. D’Azeglio Taparelli, który posłużył się nim (1840 r.), dążąc do reformy systemu społecznego. Zostało użyte w 1904 r. przez Piusa X w encyklice *Iucunda sane*, w której nazwał on papieża Grzegorza Wielkiego publicznym obrońcą sprawiedliwości społecznej. Pierwotne użycia tego terminu nie sprzyjały dokładniejszemu określeniu tego, co w jego treści jest zawarte. Pojęcie znalazło szerokie zastosowanie na początku XX w. Do podjęcia tematyki sprawiedliwości społecznej przyczynił się w znacznej mierze Pius XI, który uczynił ją naczelną ideą swojej encykliki *Quadragesimo anno*”²².

Jeszcze na przełomie XIX i XX w. pojęcie sprawiedliwości społecznej było przedmiotem krytyki, traktowano je bowiem jako przejaw poglądów modernistycznych²³. Z czasem jednak pojęcie to stopniowo znajdowało akceptację ze strony katolickiej, a w 1931 r. stało się centralnym pojęciem encykliki *Quadragesimo anno*, którą powszechnie nazywano „encykliką sprawiedliwości społecznej”. Po ukazaniu się tej encykliki powstała dyskusja dotycząca relacji nowego pojęcia – sprawiedliwość społeczna – do klasycznego trójpodziału sprawiedliwości. W szczególności problematyczne było to, czy sprawiedliwość społeczna jest tylko nowym terminem na oznaczenie któregoś z klasycznych rodzajów sprawiedliwości, czy też wyraża jakąś nową, specyficzną treść. A co za tym idzie, czy nadal może być zachowany dotychczasowy

²² T. Gałkowski, *Sprawiedliwość społeczna...*, s. 151–153.

²³ Por. J. Höffner, *Soziale Gerechtigkeit und soziale Liebe*, Saarbrücken 1935, s. 10.

trójpodział sprawiedliwości, czy wymaga on przebudowy i wprowadzenia czwartego rodzaju sprawiedliwości, a mianowicie sprawiedliwości społecznej²⁴.

W wyniku prowadzonych dyskusji i sporów naukowych, wypracowano dotychczas pięć możliwych sposobów rozumienia sprawiedliwości społecznej, mianowicie:

- 1) utożsamia się sprawiedliwość społeczną ze sprawiedliwością legalną²⁵;
- 2) zacieśnia się zakres znaczeniowy pojęcia sprawiedliwości społecznej do wymogów prawa naturalnego, które nie zostały określone przez prawo pozytywne;
- 3) sprawiedliwość społeczną rozumie się jako połączenie sprawiedliwości legalnej i rozdzielczej;
- 4) sprawiedliwość społeczną ujmuje się jako dobrze pojętą harmonię między sprawiedliwością legalną, rozdzielczą i wymienną;
- 5) sprawiedliwość społeczną pojmuje się jako specyficzną nową formę sprawiedliwości²⁶.

Ksiądz A. Szymański zabrał głos w dyskusji nad nowym pojęciem: sprawiedliwość społeczna. W opublikowanej w 1938 r. pracy naukowej pt. *O sprawiedliwości społecznej*²⁷ Szymański dokonał wnikliwej analizy pojęcia sprawiedliwości społecznej. Przedstawił zastane poglądy oraz zaproponował własne wyjaśnienie tytułowego pojęcia.

Zdaniem A. Szymańskiego, pochodzący z początków XIX w.²⁸ termin „sprawiedliwość społeczna” jest jednym z najpopularniejszych w publicystyce społecznej i politycznej. „Treść ma bardzo nieokreśloną. Każdy publicysta, polityk, mówca inaczej ją pojmuje. Jedna tylko jest cecha wspólna – przeciwstawienie się niesprawiedliwościom

²⁴ Por. K. Kalka, *Sprawiedliwość i sprawności społeczne według św. Tomasza z Akwinu*, Bydgoszcz 1994, s. 57; T. Gluszek, *Wokół idei sprawiedliwości społecznej*, w: *Filozofia pochylona nad człowiekiem. Studia dedykowane Księdzu Profesorowi Stanisławowi Kowalczykowi*, red. E. Balawajder, A. Jabłoński, J. Szymczyk, Lublin 2004, s. 359–368; J. Potrzeszcz, *Idea prawa w orzecznictwie...*, s. 200.

²⁵ Np. Joseph Höffner wyraził pogląd, że sprawiedliwość legalną można lepiej określić jako „sprawiedliwość dobra wspólnego” lub jako „sprawiedliwość społeczną” – zob. J. Höffner, *Chrześcijańska nauka społeczna*, tłum. S. Pyszka, Kraków 1992, s. 42–60.

²⁶ K. Kalka, *Sprawiedliwość i sprawności społeczne...*, s. 57.

²⁷ Studium *O sprawiedliwości społecznej* (Lublin 1938) zostało opublikowane jako tom 37 w serii wydawniczej Towarzystwa Wiedzy Chrześcijańskiej bez podania nazwiska autora. Jednakże autorstwo Antoniego Szymańskiego nie budzi wątpliwości wobec zamieszczenia tego dzieła w wykazie jego dorobku sporządzonym przez jego ucznia i współpracownika Czesława Strzeszewskiego, zob. C. Strzeszewski, *Spis prac...*, s. 18. Studium *O sprawiedliwości społecznej* zostało następnie opublikowane w: *Antoni Szymański. O sprawiedliwość...*, s. 381–414. Wszystkie zamieszczone w niniejszym opracowaniu cytaty i odniesienia do dzieł Antoniego Szymańskiego zostały sporządzone na podstawie tekstów opublikowanych w tym wyborze jego pism.

²⁸ A. Szymański wskazuje, że „pierwszy posługiwał się terminem «sprawiedliwość społeczna» wybitny socjolog i prawnik Antoine Pottier. Pragnął przez to podkreślić, że przedmiotem sprawiedliwości legalnej czyli ogólnej, jest «dobro powszechne czyli społeczne» i że istnieje ono tylko wśród ludzi, żyjących w społeczeństwie” – A. Szymański, *O sprawiedliwości społecznej*, s. 382; zob. także: A. Pottier, *De iure et iustitia*, Liège 1900, s. 117.

i krzywdom w życiu gospodarczo-społecznym, różnie zresztą pojmowanym, oraz do-
ciągnięcie stosunków gospodarczych i społecznych do wymarzonego ideału”²⁹.

Wskazując na utrwalaony w filozofii i teologii moralnej podział sprawiedliwości na
trzy rodzaje: sprawiedliwość zamienną, rozdzielczą i legalną czyli ogólną, A. Szymański
stawia problem: „czy sprawiedliwość społeczna jest nowym rodzajem sprawiedliwości
czy przeciwnie, utożsamia się z którymś z dotychczasowych trzech rodzajów?”³⁰.

Po przeanalizowaniu dotychczas udzielonych na to pytanie odpowiedzi, docho-
dzi do przekonania, że nie ma potrzeby uzupełnienia dotychczasowego trójpodzia-
łu sprawiedliwości o nowy, czwarty rodzaj: sprawiedliwość społeczną. Zwolennicy
utworzenia czwartego działu sprawiedliwości zbyt wąsko – w jego ocenie – pojmują
sprawiedliwość legalną, zamykając to pojęcie w obszarze życia państwowego i obo-
wiązków prawnie przepisanych, utożsamiając „jednostkę” z osobą fizyczną, a „spo-
łeczeństwo” z państwem.

Zdaniem A. Szymańskiego, sprawiedliwość społeczna jest tym samym, co
sprawiedliwość legalna. W przeciwieństwie do zwolenników wyodrębnienia
czwartego rodzaju sprawiedliwości w postaci sprawiedliwości społecznej (obok
zamiennej, rozdzielczej i legalnej), Szymański nie utożsamia obowiązków i praw
sprawiedliwości legalnej z przepisami prawa pozytywnego. Uważa, że błędne jest
takie rozumowanie, zgodnie z którym sprawiedliwość legalna zamyka się w gra-
nicach prawa pozytywnego.

Pojęcie sprawiedliwości legalnej lokuje Szymański w obszarze dobra powszechnego:
„Sprawiedliwość legalna jest to sprawiedliwość dobra powszechnego, tzn. dobra
zorganizowanej całości. W zorganizowanej całości istnieją stosunki dwojakiego ro-
dzaju. Jedne podstawowe, wynikające z samej natury społecznego współżycia; wcho-
dzą one do przyrodzonego prawa moralnego. Inne pozytywnie określone; mogą to
być prawne potwierdzenia przyrodzonego prawa moralnego, mogą to być szczegó-
łowsze jego określenia lub dalsze wnioski. Zachowania praw i obowiązków obu tych
rodzajów wymaga sprawiedliwość legalna, którą dzisiaj nazywamy społeczną”³¹.

Dobro powszechne wymaga – jak przekonuje A. Szymański – spełnienia obo-
wiązków, od których ono zależy, wymagania te obejmują także ochronę praw czło-
wieka i grupy społecznej: „Jeśli się bowiem krzywdzi członków społeczeństwa, jeśli
pozbawia się człowieka lub rodzinę należytych im praw, wtedy nie można osiągnąć
dobra powszechnego. Gdy składniki całości są chore, pokrzywdzone, gdy nie mogą

²⁹ A. Szymański, *O sprawiedliwości społecznej...*, s. 381.

³⁰ Tamże, s. 383.

³¹ Tamże, s. 393.

żyć normalnym swym życiem, wtedy i całość, która się z nich składa, nie może być zdrowa ani materialnie, ani duchowo”³².

W sytuacji krytycznej, w której dochodzi do nieprawidłowości i krzywd, „sprawiedliwość legalna czyli społeczna kładzie wtedy nacisk na postulaty prawa przyrodzonego, nawet wbrew prawu pozytywnemu. Broni praw rodziny i jednostki, bo tego wymaga dobro powszechne, dobro całości”³³.

Antoni Szymański krytykuje pogląd utożsamiający prawo z przepisami prawa pozytywnego. Na pytanie o istnienie przyrodzonego zakonu prawnego, a nie tylko moralnego, Szymański odpowiada twierdząco. Jest przekonany o istnieniu przyrodzonego prawa prawników, a nie jedynie przyrodzonego prawa moralistów. Chociaż bez wątplenia prawo pozytywne reguluje wielką część stosunków międzyludzkich, to jednak „obok tych przepisów, za którymi stoi sankcja karna i które obowiązują, bo są nakazane, są inne, które obowiązują, choćby nie były nakazane przez władzę publiczną”³⁴.

Zdaniem A. Szymańskiego, człowiek nie jest tylko jednostką, „osobnikiem”, całkowicie samowystarczalnym, lecz jest jednostką społeczną, żyjącą i doskonalącą się w grupie społecznej. „Z tego powodu ów porządek przyrodzony, będący podstawą zakonu moralnego, obejmuje również naturę grupy społecznej. W obrębie więc przyrodzonego zakonu moralnego istnieje dział dotyczący życia zbiorowego, tj. tego, które reguluje prawo i przede wszystkim zasada sprawiedliwości. Istnieje zatem przyrodzony zakon prawny, to znaczy ta część moralności, która rozciąga swą władzę na stosunki współżycia społecznego”³⁵. Przytoczony pogląd A. Szymańskiego wpisuje się w neotomistyczne pojmowanie prawa naturalnego jako tej części moralności, która odnosi się do życia społecznego człowieka.

Antoni Szymański argumentuje, że wymaganiem dobra powszechnego jest, aby każdemu oddać, co mu się należy. Sprawiedliwość społeczna (inaczej legalna albo ogólna) ma na celu określenie wymagań, jakich żąda dobro powszechne. „Można więc powiedzieć, że «prawo racjonalne to wykaz obowiązków sprawiedliwości społecznej w danym społeczeństwie». Tworząc to prawo, rozum buduje – «naukę sprawiedliwych sytuacji społecznych»”³⁶.

Odnosząc się do przedstawionego poglądu, można stwierdzić, że sprawiedliwość społeczna, którą A. Szymański utożsamia ze sprawiedliwością legalną, realizuje się poprzez oddawanie każdemu tego, co jest należne. To zaś, co jest komuś należne,

³² Tamże, s. 395.

³³ Tamże.

³⁴ A. Szymański, *Zakon przyrodzony*, w: *Antoni Szymański. O sprawiedliwość społeczną...*, s. 225.

³⁵ Tamże, s. 225–226.

³⁶ Tamże, s. 227–228.

określa nie tylko prawo pozytywne, ale również prawo naturalne, czyli przyrodzony zakon prawny. Nazwą prawa zakonu przyrodzonego A. Szymański obejmuje „ów przedmiotowy porządek moralny, poznawany przez człowieka lub, w ścisłym znaczeniu, sam ów poznany, odtworzony porządek, zbiór norm wytworzonych przez człowieka, a będących pojęciowym wyrazem przedmiotowego porządku. [...] Zakon moralny obejmuje przede wszystkim ogólne normy postępowania, w których wyraża się dobro natury ludzkiej. [...] Wśród tych norm jest główna, kierownicza. Jest to nakaz: czyń dobrze, a unikaj zła, gdyż dobro jest celem działania; zachowaj porządek rzeczy, spełnij w nim swój obowiązek, gdyż w porządku tym wyraża się natura człowieka”³⁷. Wcześniej pojęciem zakonu przyrodzonego posługiwał się Marian Ignacy Morawski SJ. Jak trafnie zauważył Dawid Kostecki, rozumienie zakonu przyrodzonego przez A. Szymańskiego cechowało podobieństwo do rozumienia tego pojęcia przez Morawskiego³⁸. Chociaż trudno ustalić, czy Szymański czerpał bezpośrednio inspirację od Morawskiego, to z pewnością można stwierdzić, że obaj odwoływali się do poglądów św. Tomasza z Akwinu.

Jak zaznacza A. Szymański, pojęcie „prawa przyrodzonego” było „w umysłowości ubiegłych dziesiątków lat bardzo zdyskredytowane. Pochodziło to stąd, że katolicka teoria prawa przyrodzonego była tej umysłowości prawie obca, częściowo dlatego, że do tej nauki nie przywiązywano zbyt wielkiej wagi, częściowo dlatego, że jej obrońcy nie zawsze potrafili ją przedstawić w formie przemawiającej do upodobań i nastrojów współczesnej myśli pozakatolickiej”³⁹.

Prawnonaturalne podstawy mają te wszystkie uwarunkowania życia społecznego, bez uwzględnienia których dana grupa społeczna nie mogłaby istnieć, a tym bardziej nie mogłaby osiągnąć swego istotnego celu. Chodzi zatem o te konieczne wymagania, których treściowa tożsamość powinna być odzwierciedlona w normach prawa pozytywnego. Natomiast dalsze uszczegółowienie tych podstawowych prawnonaturalnych wytycznych, odpowiednio do potrzeb życia społecznego człowieka w danym czasie i miejscu, należy do kompetencji prawodawcy, któremu przysługuje względna swoboda w określaniu treści prawa pozytywnego, ale jednocześnie granicą tej swobody jest dyrektywa, aby treść tworzonego prawa nie była sprzeczna z prawem naturalnym.

Antoni Szymański jako bezpośrednie zadanie prawa pozytywnego wskazuje normowanie współżycia ludzkiego, jego zewnętrznych stosunków i przejawów, nie zaś realizowanie moralności życia jednostkowego. W jego przekonaniu „sprawiedliwym, czyli

³⁷ Tamże, s. 219–220.

³⁸ Zob. D. Kostecki, *Filozofia prawa Mariana Ignacego Morawskiego SJ*, Lublin 2021, s. 147–148.

³⁹ A. Szymański, *Zakon przyrodzony...*, s. 215.

materialnym pierwiastkiem prawa pozytywnego jest to, co wchodzi do przyrodzonego zakonu prawnego lub jest z nim zgodne. Ten zakon bowiem jest wyrazem przedmiotowego porządku w zakresie współżycia, porządku opartego na naturze ludzkiej i grupy społecznej, a w szczególności jest wyrazem dobra powszechnego samej grupy. [...] Prawo pozytywne powinno realizować zarówno te ogólne normy i nakazy, dotyczące np. poszanowania rodziny, własności, władzy, dotrzymywania zobowiązań, pokoju społecznego, jak i te sposoby realizacji norm ogólnych, które są przewidziane przez prawo przyrodzone, np. co do religijności i nierozzerwalności małżeństwa. Słowem, zakon przyrodzony powinien być duszą prawa pozytywnego, duchem, który je przenika, który powoduje wydanie takich przepisów, a nie innych, takiego ich sformułowania, a nie innego⁴⁰.

Zakon przyrodzony – jak akcentuje Szymański – wyznacza również granicę, „której prawo pozytywne przekroczyć nie może, bo wtedy będzie się przeciwstawiać porządkowi rzeczy, opartemu na naturze ludzkiej i grupy społecznej, a poznanemu przez rozum. W granicach tych prawo pozytywne ma swobodę działania i powinno być tym, co w danych warunkach odpowiada dobru powszechnemu. Jest ono sformułowaniem prawa racjonalnego danej grupy społecznej w danych warunkach historycznych”⁴¹.

Dokonane przez A. Szymańskiego określenie relacji pozytywnej i negatywnej prawa pozytywnego do prawa naturalnego jest bezpośrednio związane z jego koncepcją sprawiedliwości społecznej. Otóż sprawiedliwość społeczna może się urzeczywistnić jedynie wtedy, gdy prawodawca będzie respektował dyrektywy płynące ze strony prawa naturalnego, z uwzględnieniem wyróżnionej relacji pozytywnej i negatywnej.

Sprawiedliwość społeczna pojmowana jako sprawiedliwość legalna zapewnia rozwój człowieka, jaki jest możliwy do pogodzenia ze wspólnymi interesami całego społeczeństwa. „Uprawnia także działalność człowieka, która wchodzi w ramy dobra powszechnego. Ustanawia granice, w których ludzie mogą się poruszać i rozwijać swe uzdolnienia, inicjatywę, przedsiębiorczość. Sprawia, że poszczególne jednostki są wrażliwe na cudze interesy i prawa, że mają otwarte oczy na przyrodzone prawa przysługujące bliźnim. Słowem dziełem sprawiedliwości legalnej czyli społecznej jest to, że człowiek staje się jestestwem społecznym, cnotliwym członkiem społeczeństwa. W tym zakresie sprawiedliwość społeczna to to samo, co prawdziwe poszanowanie praw i wartości ludzkich”⁴².

Podsumowując swe rozważania, A. Szymański podkreśla, że utożsamienie sprawiedliwości społecznej ze sprawiedliwością legalną (w sensie przez niego zaproponowanym) jest możliwe jedynie w wypadku przyjęcia założenia, że dobro powszechne, które

⁴⁰ Tamże, s. 233–234.

⁴¹ Tamże, s. 234.

⁴² A. Szymański, *O sprawiedliwości społecznej...*, s. 396.

stanowi źródło i miarę uprawnień sprawiedliwości legalnej, to nie jest dobro tożsame jedynie z dobrem państwowym. W przekonaniu A. Szymańskiego istnieje również np. dobro powszechne narodu, będącego przyrodzoną grupą społeczną. Tego rodzaju dobra nie można utożsamiać z dobrem państwowym. Nie można bowiem przyjąć, że państwo jest tylko formą organizacyjną narodu. Ponadto Szymański wskazuje na istnienie dobra powszechnego stanu zawodowego, rodziny oraz Kościoła. W odniesieniu do wszystkich tych grup społecznych A. Szymański wskazuje na istnienie sprawiedliwości społecznej czyli legalnej. Rozróżnia jednakże grupy prawnie zorganizowane, jak rodzina, państwo, Kościół, oraz grupy prawnie niezorganizowane, jak np. naród czy zawód (na czele którego nie stoją władze korporacyjne). Zdaniem Szymańskiego, „naród z natury swej jest grupą społeczną niemającą prawnej organizacji. Może być zorganizowany we własne państwo, może wchodzić do wspólnego państwa lub jako mniejszość narodowa. Gdy nie ma własnego państwa, podlega działaniu sprawiedliwości legalnej, czyli społecznej. Władze państwowe mają obowiązek dbać o jego dobro narodowe i żądać obowiązków wobec państwa”⁴³.

Jako istotne znamię sprawiedliwości społecznej (legalnej) A. Szymański określa przestrzeganie praw i obowiązków dobra powszechnego. „To zaś, w jakiej dziedzinie występują te prawa i obowiązki, nie ma istotnego znaczenia. Logiczny wniosek jest tylko ten: sprawiedliwości legalnej (czyli społecznej) podlegają wszystkie te dziedziny, w których występują prawa należne dobru powszechnemu. Łatwo zrozumieć, że prawa te występują przede wszystkim w dziedzinie państwowego życia. Ale nie wyłącznie. Jest bowiem jasne, że dobro powszechne stawia również pewne ściśle wymagania w dziedzinie gospodarczej, społecznej, kulturalnej, moralno-religijnej itd. Zwężenie wymagań sprawiedliwości legalnej tylko do życia państwowego jest tezą logicznie błędną, życiowo szkodliwą i wprost niewykonalną”⁴⁴.

3. Aplikacja pojęcia sprawiedliwości społecznej do kwestii robotniczej

W przekonaniu A. Szymańskiego sprawiedliwość społeczna nie tylko uwzględnia cudze prawa, ale również określa naturę i podstawę własnych praw jednostki. W czasach „wielkiej nędzy społecznej” zwykle podkreśla się obowiązki bogatych wobec biednych, pomijając jednocześnie, że sprawiedliwość społeczna (legalna) obowiązuje również ich w tym sensie, że nakazuje biednym zachowanie umiaru

---

⁴³ Tamże, s. 402.

⁴⁴ Tamże, s. 400.

w swoich roszczeniach i zaspokojenie się tym, co w danych okolicznościach jest możliwe do osiągnięcia. Należy zatem – jak akcentuje Szymański – „z naciskiem podkreślać tę stronę sprawiedliwości społecznej, aby bogaci mieli otwarte oczy na możliwe do realizacji dążenia, aby postulaty, niepołączone z groźbami, wcześniej znalazły oddźwięk niż te, które wypływają z ducha niepokoju i którym towarzyszą czyny gwałtu. W tym zakresie sprawiedliwość legalna równa się sprawiedliwej powściągliwości i spokojnemu umiarkowaniu w określaniu poziomu życia”⁴⁵.

Podobną myśl znajdujemy w encyklice *Quadragesimo anno*: „Otóż nie każdy podział dóbr materialnych i bogactw między ludzi okazuje się odpowiedni do tego, aby za jego pomocą dał się w ogóle albo w dostępnych granicach doskonałości osiągnąć cel przez Boga zamierzony. Dlatego taki winien być udział jednostek i klas społecznych w bogactwach, które dzięki postępowi społeczno-gospodarczemu stale wzrastają, by był zapewniony, przez Leona XIII podkreślany, pożytek wszystkich, albo, innymi słowy, by w całej pełni przestrzegana była zasada dobra wspólnego. Na mocy tej zasady sprawiedliwości społecznej nie wolno jednej klasie wykluczać drugiej od udziału w korzyściach. I gwałci ją klasa bogatych, kiedy, beztraska z powodu posiadania bogactw, taki ustrój uważa za słuszny, który jej zapewnia wszystko, a robotnikowi nie daje nic; gwałci ją niemniej i proletariats, kiedy przejęty wielkim oburzeniem z powodu naruszenia sprawiedliwości i zbyt skłonny do jednostronnego dochodzenia swego prawa, którego jest świadom, żąda dla siebie wszystkiego jako wytworu swoich rąk, kiedy zwalcza i usunąć chce prywatną własność i wszystkie dochody nie pochodzące z pracy, bez różnicy i bez względu na ich rolę w życiu społecznym, z tego tylko powodu, że są dochodami bez pracy. [...] Każdemu zatem przypisać winien należny mu udział w bogactwie; a celem, do którego dążyć należy, jest przywrócenie i dostosowanie podziału dóbr stworzonych do norm dobra wspólnego, czyli sprawiedliwości społecznej. Każdy bowiem społecznie wrażliwy człowiek zdaje sobie sprawę, że w chwili obecnej z powodu olbrzymiej przepaści między garstką przebogatych a nieprzeliczoną rzeszą biednych podział ten cierpi na bardzo poważne braki”⁴⁶.

Realizacja sprawiedliwości społecznej nie może zatem odbywać się na zasadach rewolucji społecznej, lecz wymaga rozważenia racji i słusznych interesów wszystkich uczestników życia społecznego. Nie może to być spojrzenie jednostronne.

Zgodnie ze wskazaniami wyrażonymi w encyklice *Quadragesimo anno*, tak „jak jedności społeczeństwa nie można opierać na walce klas społecznych, tak i właściwego ustroju gospodarczego nie można zostawiać wolnej konkurencji. Z tej bowiem

⁴⁵ Tamże, s. 396.

⁴⁶ Pius XI, *Encyklika Quadragesimo anno...*, nr 57–58.

zasady wolnej konkurencji wypłynęły, jak z zatrutego źródła, wszystkie błędy indywidualnej ekonomii. Zapomniawszy lub w ogóle nie wiedząc o społecznym i moralnym charakterze życia gospodarczego, sądziła, że władza państwowa powinna jej zostawić zupełną niezależność i pełną swobodę, a to z powodu, iż wolny rynek lub wolna konkurencja stanowi rzekomo dla życia gospodarczego jego zasadę kierowniczą, która je reguluje o wiele doskonalej, niż jakakolwiek świadoma interwencja ludzka. Wolna konkurencja jednak – jakkolwiek w pewnych granicach słuszna i pożyteczna – nie może być kierowniczą zasadą życia gospodarczego; doświadczenie aż nadto potwierdziło tę prawdę, kiedy w życie wprowadzono zgubne postulatory indywidualistyczne. Stąd pochodzi nagląca konieczność poddania życia gospodarczego prawdziwej i skutecznej zasadzie kierowniczej. Zadania tego jednak nie spełni tym bardziej dyktatura gospodarcza pewnych czynników, która od niedawna zajęła miejsce wolnej konkurencji; jest to bowiem siła ślepa i niepoohamowana w swej gwałtowności, a jeśli ma być pożyteczną dla ludzi, musi być silnie okiełzana i mądrze kierowana, do czego oczywiście sama nie jest zdolna. Szukać zatem trzeba wyższych i szlachetniejszych zasad, które by je mocno ujęły w ryzy i pokierowały; a są nimi: sprawiedliwość społeczna i miłość społeczna. Trzeba więc, by sprawiedliwość przepełniła i państwowe, i społeczne instytucje, a przede wszystkim, aby stała się prawdziwie skuteczną, to znaczy, by stworzyła ustrój prawny i społeczny, który by kształtował całe życie gospodarcze. Miłość społeczna zaś winna być niejako duszą tego ustroju, a jego utrzymanie i obrona stanowić winny przedmiot gorliwych wysiłków władzy publicznej, które tym dla niej będą łatwiejsze, im prędzej uwolni się od zbytecznych [...] ciężarów⁴⁷.

W czasach aktywności naukowej i społecznej A. Szymańskiego palącym problemem społecznym była tzw. kwestia robotnicza. W ramach tej kwestii jednym z istotnych problemów był problem sprawiedliwej zapłaty. Sprawiedliwa zapłata – w przekonaniu A. Szymańskiego – powinna odpowiadać wartości pracy. „Prawo podaży i popytu nie może być jedynym sprawdzianem sprawiedliwej zapłaty. Najpierw dlatego, że każda praca sama w sobie posiada pewną wartość gospodarczą, niezależnie od liczby zgłaszających się robotników, jak również niezależnie od siły zapotrzebowania pracy; zatem zapłata byłaby niesprawiedliwa, gdyby na skutek tych przyczyn, nie dobrowolnie, ale przymusowo, była zbyt niska lub zbyt wysoka w porównaniu z jej przedmiotową wartością. Po wtóre dlatego, że zapłata musi wystarczyć przynajmniej na odnowienie sił zużytych na wytworzenie gospodarczej wartości i poniżej tego poziomu spaść nie może, bo nie będzie równości w wymianie usług⁴⁸.”

⁴⁷ Tamże, nr 88.

⁴⁸ A. Szymański, *Polityka społeczna*, w: Antoni Szymański. *O sprawiedliwość społeczną...*, s. 134–135.

Szymański argumentuje, że sprawiedliwa zapłata powinna wystarczyć na utrzymanie rodziny. Tego wymaga dobro powszechne rodziny. Zatem zapłata rodzinna powinna wystarczyć na zapewnienie zwykłego życia ludzkiego, adekwatnego do zwyczajów stanu. Powinna wystarczyć na pokrycie zwyczajnych wydatków i potrzeb takich jak: „mieszkanie, żywność, odzież, światło, opał, zabezpieczenie od zwykłych chorób, wypadków i starości, w dziedzinie fizycznej, jak świętowanie, spełnienie obowiązków religijnych i wychowanie dzieci, odpoczynki i godziwa zabawa, zdobycie pewnego zasobu wiedzy i spełnienie obowiązków w dziedzinie społeczno-moralnej”⁴⁹.

Bez możliwości pokrycia wskazanych wydatków na podstawowe potrzeby życiowe, życie ludzkie przestaje być we właściwym sensie ludzkim. Sprawiedliwa zapłata obowiązuje zatem, podobnie jak prawo przyrodzone, w warunkach normalnych i powszechnych. Wymaganiem sprawiedliwości jest, aby ten, „kto uszanował prawo moralne w zakresie życia rodzinnego, nie był skazany na biedę i nędzę, na utrzymywanie dzieci z dobroczynności”⁵⁰.

Bez wątpienia poglądy A. Szymańskiego na temat sprawiedliwej płacy korespondują z zaleceniem encykliki *Quadragesimo anno*, w której czytamy: „Najpierw więc należy robotnikowi zapewnić taką płacę, ażeby wystarczyła na utrzymanie jego własne i jego rodziny. Zapewne, także i inni członkowie rodziny winni w miarę sił przyczyniać się do wspólnego wszystkiego utrzymania, jak się to widzi w rodzinach rolników, wielu rzemieślników i drobniejszych kupców; jest jednak niegodziwością nadużywać słabości dziecka lub kobiety. Dla matki zaś dom rodzinny i jego otoczenie stanowią winny najważniejsze pole działania i troski. A jest straszliwym nadużyciem, które za wszelką cenę należy usunąć, jeśli matki z powodu szczupłości zarobku ojca muszą poza domem szukać pracy zarobkowej z zaniedbaniem właściwych swych prac i obowiązków, przede wszystkim wychowania dzieci. Dlatego ze wszystkich sił należy dążyć do tego, by ojcowie rodzin taką otrzymywali płacę, która by odpowiednio zaspokoiła przeciętne potrzeby życia rodzinnego. Jeżeli zaś w obecnym stanie rzeczy taka płaca nie zawsze jest możliwa, sprawiedliwość społeczna wymaga, ażeby bezzwłocznie przystąpiono do reform, które by każdemu dorosłemu pracownikowi zapewniły płacę odpowiadającą powyższemu warunkowi. Z tego względu trzeba wyrazić zasłużone uznanie tym wszystkim, którzy w swych mądrych i pożytecznych zamysłach badają i doświadczają różnych sposobów celem takiego przystosowania wynagrodzenia za pracę do potrzeb rodziny, aby w miarę

---

⁴⁹ Tamże, s. 137.

⁵⁰ Tamże, s. 140.

ich wzrostu podnosiła się także płaca, co więcej, aby dało się zaradzić nawet nadzwyczajnym, jeśliby zaszły, potrzebom⁵¹.

Prawo do pracy jest – w przekonaniu A. Szymańskiego – oparte na sprawiedliwości społecznej, tj. „na wymaganiach dobra powszechnego w danych warunkach społeczno-prawnych i gospodarczych. Dobro powszechne wymaga, aby człowiek niemający własności wytwórczej, pracą zarobkową zarabiał na pokrycie potrzeb swoich i tych osób, którym ma obowiązek dostarczyć utrzymania⁵²”.

Podobnie, zgodnie z nauczaniem wyrażonym w encyklice *Quadragesimo anno*, „wykracza się przeciw sprawiedliwości społecznej, gdy o wysokości płac decyduje interes osobisty, a nie wzgląd na dobro powszechne i gdy skutkiem tego płace zbytnio się obniża albo też podnosi. Sprawiedliwość społeczna żąda takiego – w największej możliwie zgodzie – uregulowania płac, by jak najwięcej ludzi mogło znaleźć sposobność do pracy i przez nią zdobyć środki do życia na odpowiedniej stopie⁵³”.

Poglądy A. Szymańskiego dotyczące rozwiązania kwestii robotniczej oparte są na przekonaniu, że człowiekowi oraz zbiorowości ludzkiej przysługują pewne prawa wynikające z naturalnego porządku rzeczy. Podstawą tych praw jest konieczność osiągnięcia naturalnych celów życiowych człowieka żyjącego w społeczeństwie, w tym w szczególności robotników i ich rodzin.

Przekonania A. Szymańskiego doskonale harmonizują z wyrażonymi w encyklice *Quadragesimo anno* poglądami na temat ustroju gospodarczego, który powinien być adekwatny do norm sprawiedliwości. W przeciwnym wypadku ustrój gospodarczy jest zły, ponieważ gwałci sprawiedliwość, „gdy kapitał w tym celu i na takich warunkach wynajmuje robotników, czyli proletariat, do pracy, ażeby przemysł i całe życie gospodarcze uzależnić wyłącznie od siebie i na swoją wyłącznie korzyść obrócić, nie licząc się z ludzką godnością robotników, społecznym charakterem gospodarstwa, sprawiedliwością społeczną i dobrem ogółu⁵⁴”.

W encyklice *Quadragesimo anno* zostały wskazane środki zaradcze ukierunkowane na poprawę ustroju gospodarczego w celu zagwarantowania praw robotnikom: „Ponieważ obecny ustrój gospodarczy opiera się przede wszystkim na kapitale i pracy, wobec czego trzeba uznać i w życie wprowadzić zasady zdrowego rozumu, czyli chrześcijańskiej filozofii społecznej odnośnie do tych dwu czynników i ich współdziałania ze sobą. Przede wszystkim bezstronnie i starannie należy uwzględnić podwójny charakter, osobisty i społeczny, tak kapitału, czyli własności, jak i pracy, aby uniknąć niebezpieczeństwa indywidualizmu i kolektywizmu. Wzajemne

⁵¹ Pius XI, *Encyklika Quadragesimo anno...*, nr 71.

⁵² A. Szymański, *Zagadnienie społeczne*, w: Antoni Szymański. *O sprawiedliwość społeczną...*, s. 499.

⁵³ Pius XI, *Encyklika Quadragesimo anno...*, nr 74.

⁵⁴ Tamże, nr 101.

stosunki kapitału i pracy winny być regulowane zgodnie z normami ścisłej sprawiedliwości wspomaganej jednak przez chrześcijańską miłość. Wolna konkurencja skrzepowana w określonych i koniecznych granicach, a tym bardziej dominacja kół ekonomicznych winny być ściśle podporządkowane władzy publicznej w tych sprawach, które do niej należą. Wreszcie instytucje publiczne narodów winny dostosować całe życie zbiorowe do wymogów dobra wspólnego, czyli do zasad sprawiedliwości społecznej; wówczas też i tak ważna dziedzina życia społecznego, jak życie gospodarcze odzyska dobry i zdrowy ustrój⁵⁵.

Zakończenie

Antoni Szymański określił istotę sprawiedliwości społecznej jako pojęcie nierozdzielnie związane z realizacją wymagań dobra powszechnego. Zakres tego dobra powszechnego nie jest ograniczony do dobra państwowego, lecz rozciąga się na dobro prawnie zorganizowanych oraz prawnie niezorganizowanych grup społecznych.

Analiza poglądów A. Szymańskiego w kontekście encykliki *Quadragesimo anno* pozwala na wyciągnięcie wniosku, że poglądy te nie tylko doskonale harmonizują ze wskazaniami tej encykliki, ale również stanowią jej twórcze rozwinięcie, swego rodzaju operacjonalizację. Można zatem bez ryzyka popełnienia błędu śmiało zaliczyć A. Szymańskiego do grona owych „wybranych mężów” – pomocników Kościoła, o których mowa w samej encyklice: „na podstawie wskazań i światła encykliki Leona XIII powstała odrębna społeczna nauka katolicka, którą nieustannie i z wielką gorliwością rozwijają i pogłębiają owi wybrani mężowie, których nazwalimy pomocnikami Kościoła. Nie zamykają jej oni w mrocznych gabinetach ludzi uczonych, ale wychodzą z nią na światło i w wir życia, o czym wyraźnie świadczą: studia z pożytkiem i z uznaniem ludzi kwitnące przy katolickich uniwersytetach, akademiach i seminariach, zjazdy społeczne lub «tygodnie», odbywane tak często i tak pięknymi owocami nagrodzone, kółka studiów, wreszcie cenne i zdrowe wszelkiego rodzaju pisma dla różnych kół czytelników przeznaczone⁵⁶».

Sprawiedliwość społeczną pojmuje A. Szymański jako sprawiedliwość legalną. Wychodząc od klasycznego określenia sprawiedliwości jako stałej i wiekuistej woli oddawania każdemu tego, co mu się należy, Szymański akcentuje w szczególności prawa człowieka wprost wynikające z przyrodzonego zakonu prawnego, czyli

⁵⁵ Tamże, nr 110.

⁵⁶ Tamże, nr 20.

z prawa naturalnego. Na prawodawcy ciąży obowiązek tworzenia prawa pozytywnego w taki sposób, aby uszanować zarówno relację pozytywną (treściową zgodność), jak i relację negatywną (treściową niesprzeczność) prawa pozytywnego do prawa naturalnego. Jedynie w wypadku respektowania wymagań prawnonaturalnych może się urzeczywistnić w danym porządku prawnym sprawiedliwość społeczna.

Stanowisko A. Szymańskiego na temat sprawiedliwości społecznej lokuje się wśród zwolenników utożsamiania tejże sprawiedliwości ze sprawiedliwością legalną. W tym sensie „sprawiedliwość społeczna oznacza w zasadzie to samo, co sprawiedliwość legalna. Jeżeli wnosi w dawną treść jakąś innowację, to przede wszystkim tę, że uwypukla lepiej naturalno-etyczny charakter objętych przez nią uprawnień i obowiązków. Zwolennicy tego poglądu wbrew pozytywistycznym tendencjom XIX w. podkreślić pragną fakt, że prawodawstwo państwowe, ustanawiając normy dobra powszechnego, działa na mocy i w ramach wcześniejszego porządku moralnego, opartego ostatecznie na prawie natury. Sprawiedliwość społeczna według ich przekonania zmierza do pogłębienia źródła i podstaw tych relacji jurystycznych, które są właściwe sprawiedliwości legalnej”⁵⁷. Do grupy zwolenników tego poglądu należą m.in.⁵⁸ Arthur Vermeersch⁵⁹, Benedictus Henricus Merkelbach⁶⁰, Dominico M. Prümmer⁶¹, Joseph Höffner⁶², Georgius Jarlot⁶³, Jean Madiran⁶⁴. W Polsce pogląd podobny do poglądu Szymańskiego prezentował Antoni Borowski⁶⁵.

Poglądy A. Szymańskiego na temat sprawiedliwości społecznej, mimo upływu czasu i związanych z tym zmian społeczno-politycznych i gospodarczych, pozostają aktualne w swej istocie. Mają one bowiem podstawę prawnonaturalną rozwijaną w duchu katolickiej filozofii prawa. Mogą stanowić ważną wskazówkę dla tych wszystkich, którzy z racji pełnionych funkcji i przyznanych kompetencji mają możliwość czy nawet obowiązek praktycznego stosowania zasady konstytucyjnej wyrażonej w art. 2 Konstytucji RP. Jeśli Rzeczypospolita Polska ma być w praktyce demokratycznym państwem prawnym urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej, to konieczne jest uwzględnienie prawnonaturalnych podstaw życia społecznego.

⁵⁷ T. Ślipko, *Współczesne pojęcie sprawiedliwości społecznej a tradycyjny podział sprawiedliwości*, *Studia Philosophiae Christianae* 1966, t. 2, nr 2, s. 64.

⁵⁸ Por. tamże, s. 64–65.

⁵⁹ A. Vermeersch, *Principes de morale sociale*, Paris 1921.

⁶⁰ B.H. Merkelbach, *Summa Theologiae Moralis*, t. 2, Paris 1932.

⁶¹ D.M. Prümmer, *Manuale Theologiae Moralis*, t. 2, Freiburg im Breisgau 1940.

⁶² J. Höffner, *Soziale Gerechtigkeit...*

⁶³ G. Jarlot, *Compendium ethicae socialis*, Romae 1951.

⁶⁴ J. Madiran, *De la iustice sociale*, Paris 1960.

⁶⁵ A. Borowski, *Sprawiedliwość społeczna w świetle encykliki Quadragesimo anno*, *Ateneum Kapłańskie* 1937, t. 39, z. 5, s. 429.

Jeśli obecnie stwierdzamy istnienie dość powszechnego sceptycyzmu co do możliwości określenia, czym jest sprawiedliwość społeczna, a także, w jaki sposób zasada sprawiedliwości społecznej może być urzeczywistniana przez Rzeczpospolitą Polską, to jest to wyraz negatywnych skutków dyskredytacji prawa naturalnego w myśleniu prawniczym. Tymczasem – jak przekonuje A. Szymański – nie można zrozumieć istoty sprawiedliwości społecznej w oderwaniu od prawnonaturalnych podstaw życia społecznego człowieka.

Bibliografia

- Antoni Szymański. *O sprawiedliwość społeczną. Wybór pism*, wyboru dokonała, wstępem i przypisami opatrzyła J. Potrzeuszcz, Kraków 2017.
- Archiwum Uniwersyteckie KUL, Akta osobowe Antoniego Szymańskiego, sygn. A-55.
- Blicharz J., *Związek między zasadą równości a zasadą sprawiedliwości społecznej w polskiej Konstytucji i orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego. Próba spojrzenia ogólnego*, Acta Universitatis Wratislavis. Przegląd Prawa i Administracji 2018, t. 114.
- Borowski A., *Sprawiedliwość społeczna w świetle encykliki Quadragesimo anno*, Ateneum Kapłańskie 1937, t. 39, z. 5.
- Chauvin T., *Sprawiedliwość społeczna – człowiek i wspólnota w świetle prawa i społecznej nauki Kościoła*, Forum Prawnicze 2020, nr 2.
- Cichomski B., Kozek W., Morawski P., Morawski W., *Sprawiedliwość społeczna. Polska lat dziewięćdziesiątych*, Warszawa 2001.
- Domańska A., *Zasady sprawiedliwości społecznej we współczesnym polskim prawie konstytucyjnym*, Łódź 2001.
- Gałkowski T., *Sprawiedliwość społeczna a sprawiedliwość w encyklikach społecznych*, Prawo Kanoniczne 2017, nr 3.
- Głuszak T., *Wokół idei sprawiedliwości społecznej*, w: *Filozofia pochylona nad człowiekiem. Studia dedykowane Księdzu Profesorowi Stanisławowi Kowalczykowi*, red. E. Balawajder, A. Jabłoński, J. Szymczyk, Lublin 2004.
- Höffner J., *Chrześcijańska nauka społeczna*, tłum. S. Pyszka, Kraków 1992.
- Höffner J., *Soziale Gerechtigkeit und soziale Liebe*, Saarbrücken 1935.
- Jarlot G., *Compendium ethicae socialis*, Romae 1951.
- Kalka K., *Sprawiedliwość i sprawności społeczne według św. Tomasza z Akwinu*, Bydgoszcz 1994.
- Karolewicz G., *Ksiądz Antoni Szymański 1881–1942. Rektor KUL w latach 1933–1942*, Przegląd Uniwersytecki KUL 1994, nr 3.
- Karp J., *Sprawiedliwość społeczna. Szkice ze współczesnej teorii konstytucjonalizmu i praktyki polskiego prawa ustrojowego*, Kraków 2004.
- Kaufmann A., *Rechtsphilosophie*, wyd. 2, München 1997.
- Kostecki D., *Filozofia prawa Mariana Ignacego Morawskiego SJ*, Lublin 2021.

- Kość A., *Antoni Szymański (1881–1942)*, w: *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, red. A. Dębiński, W.S. Staszewski, M. Wójcik, Lublin 2008.
- Kowalczyk S., *Idea sprawiedliwości społecznej a myśl chrześcijańska*, Lublin 1998.
- Książdz Antoni Szymański (1881–1942). *Rektor – uczoney – działacz społeczny*, red. S. Fel, M. Wódka, Lublin 2013.
- Laska A., *Sprawiedliwość społeczna jako „pojęcie przygodnie sporne”*, *Świat Idei i Polityki* 2006, t. 6.
- Laska A., *Sprawiedliwość społeczna w dyskursie polskiej zmiany systemowej*, Toruń 2011.
- Madiran J., *De la iustice sociale*, Paris 1960.
- Mazur J., Ks. *Antoni Szymański wśród pionierów polityki społecznej w Polsce*, w: *Książdz Antoni Szymański (1881–1942). Rektor – uczoney – działacz społeczny*, red. S. Fel, M. Wódka, Lublin 2013.
- Merkelbach B.H., *Summa Theologiae Moralis*, t. 2, Paris 1932.
- Nowacki J., *Sprawiedliwość a równość w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, w: *W kręgu zagadnień konstytucyjnych. Profesorowi Eugeniuszowi Zwierzchowskiemu w darze*, red. M. Kudej, Katowice 1999.
- Pawlak Z., Ks. *Antoni Szymański – profesor Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku i redaktor „Ateneum Kapłańskiego”*, w: *Książdz Antoni Szymański (1881–1942). Rektor – uczoney – działacz społeczny*, red. S. Fel, M. Wódka, Lublin 2013.
- Pius XI, *Encyklika Quadragesimo anno o odnowieniu ustroju społecznego i o udoskonaleniu go według normy prawa Ewangelii. W 40. rocznicę encykliki Rerum novarum*, w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. 1, red. M. Radwan, Rzym–Lublin 1996.
- Pottier A., *De iure et iustitia*, Liège 1900.
- Potrzeszcz J., *Idea prawa w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, Lublin 2007.
- Potrzeszcz J., *Sprawiedliwość społeczna w skardze konstytucyjnej*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2003, t. 13, nr 1.
- Potrzeszcz J., *Wstęp*, w: *Antoni Szymański. O sprawiedliwość społeczną. Wybór pism*, wyboru dokonała, wstępem i przypisami opatrzyła J. Potrzeszcz, Kraków 2017.
- Prümmer D.M., *Manuale Theologiae Moralis*, t. 2, Freiburg im Breisgau 1940.
- Puńko A., *Sprawiedliwość społeczna w systemie zasad naczelnych Konstytucji RP*, *Państwo i Prawo* 2003, z. 7.
- Sprawiedliwość społeczna w polityce polskiej*, red. W. Arndt, S. Bober, Kraków 2016.
- Stoiński A., *Przeobrażenia idei sprawiedliwości społecznej, cz. 1. Sprawiedliwość społeczna jako sprawiedliwość ogólna i rozdzielcza*, *Roczniki Filozoficzne* 2018, t. 66, nr 1.
- Stoiński A., *Przeobrażenia idei sprawiedliwości społecznej, cz. 3. Sprawiedliwość społeczna jako idea solidarności i równości*, *Roczniki Filozoficzne* 2018, t. 66, nr 1.
- Strzeszewski C., *Spis prac ks. Dr Antoniego Szymańskiego*, *Roczniki Nauk Społecznych* 1949, nr 1.
- Sut P., *Uwagi o sprawiedliwości społecznej jako realizowalnym prawnie celu państwa demokratycznego*, *Gdańskie Studia Prawnicze* 2016, t. 35.
- Szczęśny M., *Personalistyczna filozofia społeczna Antoniego Szymańskiego*, Olsztyn 2005.
- Szymaniak A., *Szymański Antoni*, w: *Encyklopedia filozofii polskiej*, t. 2, red. A. Maryniarczyk, Lublin 2011.
- Szymański A., *O sprawiedliwości społecznej*, Lublin 1938.

- Ślipko T., *Współczesne pojęcie sprawiedliwości społecznej a tradycyjny podział sprawiedliwości*, *Studia Philosophiae Christianae* 1966, t. 2, nr 2.
- Vermeersch A., *Principes de morale sociale*, Paris 1921.
- Walewander E., *Ksiądz Antoni Szymański i jego zasługi dla Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, w: *Ksiądz Antoni Szymański (1881–1942). Rektor – uczony – działacz społeczny*, red. S. Fel, M. Wódka, Lublin 2013.
- Zacher H.F., *Sozialrecht und Gerechtigkeit*, w: *Rechtsstaat und Menschenwürde. Festschrift für Werner Maihofer*, red. A. Kaufmann, München 1988.
- Ziemiński Z., *Sprawiedliwość społeczna jako pojęcie prawne*, Warszawa 1996.

Pozaparlamentarne formy partycypacji obywateli w podejmowaniu decyzji politycznych – dekompozycja współczesnego parlamentaryzmu

Non-parliamentary forms of citizens' participation in making political decisions –
decomposition of contemporary parliamentarism

Внепарламентские формы участия граждан в принятии политических решений –
декомпозиция современного парламентаризма

Позапарламентські форми участі громадян у прийнятті політичних рішень –
розклад сучасного парламентаризму

STANISŁAW SAGAN

Prof. dr hab., Uniwersytet Rzeszowski

e-mail: stsagan@univ.rzeszow.pl, <https://orcid.org/0000-0003-3735-311X>

Streszczenie: Celem opracowania jest zwrócenie uwagi na nowe formy demokracji, które dekomponują współczesny parlamentaryzm. Rozrywają one związek pomiędzy wyłanianiem ciał przedstawicielskich (parlamentów) z wyborami powszechnymi. Wprowadzane formy reprezentacji obywateli opierają się na metodzie losowania. Jest to powrót do korzeni demokracji ateńskiej i politycznej praktyki suwerenności narodu. Do tych nowatorskich form należy zaliczyć demokrację deliberatywną i demokrację uczestniczącą. Najbardziej znaną formą demokracji deliberatywnej są panele obywatelskie. Celem paneli obywatelskich jest wypracowanie konsensusu oraz przywrócenie zaufania do pozapartyjnego sposobu podejmowania decyzji politycznych. Starają się one rozwiązywać ważne problemy społeczne i polityczne. W Irlandii doprowadziły do zmiany konstytucji. Był to, nie tylko medialny, sukces tej nowej formy reprezentacji obywateli.

Stosowanie najnowszych technologii informatycznych i komunikacyjnych znajduje swoje odzwierciedlenie także we współczesnym parlamentaryzmie. Przyczyniają się one do kumulowania informacji w rękach rządu, co zwiększa jego nieformalną pozycję. Pojawiają się tu pojęcia demokracji medialnej i demokracji smartfonowej. Te nowe zjawiska przyczyniają się także do dekompozycji parlamentaryzmu naszych czasów.

Słowa kluczowe: parlamentaryzm, demokracja deliberatywna, demokracja uczestnicząca, demokracja medialna, demokracja smartfonowa

Summary: The aim of the study is to draw attention to new forms of democracy that are decomposing modern parliamentarism. They break the link between the election of representative bodies (parliaments) and general elections. The introduced forms of citizen representation are based on the sampling method. It is a return to the roots of Athenian democracy and the political practice of national sovereignty. These innovative forms include deliberative democracy and participatory democracy. The most famous form of deliberative democracy are citizens' assemblies. The aim of citizens' assemblies is to develop a consensus and restore confidence in the non-party way of making political decisions. They try to solve important social and political problems. In Ireland, they led to a constitutional amendment. It was not only the media success of this new form of citizen representation.

The use of the latest information and communication technologies is also reflected in contemporary parliamentarism. They contribute to the accumulation of information in the hands of the government. This increases its informal position. Against this background, the concepts of media democracy and smartphone democracy appear. These new phenomena also contribute to the decomposition of the parliamentarism of our time.

Key words: parliamentarism, deliberative democracy, participatory democracy, media democracy, smartphone democracy

Резюме: Цель исследования – привлечь внимание к новым формам демократии, которые декомпозируют современный парламентаризм. Они разрывают связь между процессом выбора представительных органов (парламентов) и всеобщими выборами. Вводимые формы представительства граждан основаны на методе жеребьевки. Это возвращение к истокам афинской демократии и политической практике национального суверенитета. К таким инновационным формам относятся делиберативная демократия и демократия участия. Наиболее известной формой делиберативной демократии являются гражданские жюри. Целью гражданских жюри является достижение консенсуса и восстановление доверия к процессу принятия политических решений без участия партий. Они стремятся решать важные социальные и политические вопросы. В Ирландии гражданские жюри привели к изменению конституции. Это событие стало успехом этой новой формы представительства граждан, не только в средствах массовой информации.

Использование новейших информационно-коммуникационных технологий также находит отражение в современном парламентаризме. Они способствуют накоплению информации в руках правительства, что усиливает его неформальное положение. Здесь появляются концепции медиа-демократии и демократии «смартфонов» (мобильной демократии). Эти новые явления также способствуют декомпозиции парламентаризма нашего времени.

Ключевые слова: парламентаризм, делиберативная демократия, демократия участия, медиа-демократия, демократия «смартфонов»

Резюме: Метою дослідження є привернути увагу до нових форм демократії, які руйнують сучасний парламентаризм. Вони розривають зв'язок між виборами представницьких органів (парламентів) і загальними виборами. Запроваджені форми представництва громадян базуються на вибірковому методі. Це повернення до витоків афінської демократії та політичної практики національного суверенітету. До цих інноваційних форм належать дорадча демократія та демократія участі. Найвідомішою формою дорадчої демократії є збори громадян. Метою зборів громадян є вироблення консенсусу та відновлення довіри до позапартійного способу прийняття політичних рішень. Вони намагаються вирішити важливі суспільно-політичні проблеми. В Ірландії вони призвели до внесення змін в конституції. Це був, не лише в медійному сенсі, успіх нової форми представництва громадян.

Використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій знайшло відображення і в сучасному парламентаризмі. Вони сприяють накопиченню інформації в руках влади, що збільшує її неформальне становище. Тут з'являються поняття медіа-демократії та демократії смартфонів. Ці нові явища також сприяють розкладу парламентської системи нашого часу.

Ключові слова: парламентаризм, дорадча демократія, демократія участі, медіа-демократія, демократія смартфонів

Wstęp

Dekompozycja współczesnego parlamentaryzmu stanowi element upadku demokracji naszych czasów. Ulega on erozji pod naporem zmian kulturowych, w tym etycznych i obyczajowych, ale także pod presją najnowszych technologii informatycznych i komunikacyjnych. Spowodowało to zachwianie tradycyjnych autorytetów instytucjonalnych, w tym parlamentów, i tym samym dekomponuje znany nam parlamentaryzm. Powszechnie kontestowana jest legitymizacja i wiarygodność or-

ganów i osób sprawujących władzę oraz procedury ich wyłaniania. Temat absorbuje uwagę teoretyków i zachęca do analizy tego zjawiska¹.

Inspiracją do napisania niniejszego opracowania stał się obraz Banksy'ego i jego sugestywna wizja brytyjskiego parlamentu. Widzimy tam zasiadające i deliberujące w Izbie Gmin szympansy, które zastąpiły nobliwych posłów. To wyjątkowe przedstawienie upadku, nie tylko najstarszego parlamentu, ale (aby nie była to prorocza wizja) współczesnego parlamentaryzmu w ogóle².

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie trendów, które w istotny sposób przyczyniają się do zrewidowania współczesnego parlamentaryzmu. Dostrzegamy, jak pojawiają się nowe, alternatywne formy podejmowania decyzji przez instytucje znajdujące się poza parlamentem, które rozwiązują nabrzmiałe i ważne problemy lokalnych wspólnot, np. od jakiegoś czasu o decyzjach najwyższego organu przedstawicielskiego coraz częściej przesądzają panele obywatelskie.

Użyty w tytule niniejszego opracowania termin dekompozycja oddaje zmianę układu składników jakiejś całości, w skrajnym zaś przypadku – jej rozpad³.

1. Demokracja deliberatywna

Współcześnie można zauważyć zmianę form aktywności obywateli w sprawach mających wpływ na decyzje polityczne. Nie chcą oni oczekiwać na rozstrzygnięcia „ociężałych” parlamentów i innych upartyjnionych organów decyzyjnych. To tam istotne dla nich problemy, wymagające podejmowania szybkich i efektywnych

¹ Jedną z najbardziej znanych analiz przyczyn destrukcji demokracji, rozumianych jako demokracje proceduralne, jest opracowanie: J. Brennan, *Against Democracy*, Princeton 2016. Autor podejmuje krytykę demokracji kojarzonej z powszechnymi wyborami. Dochodzi do wniosku, że tę formę powinny zastąpić rządy kompetentnych – epistokracja.

² Banksy to pseudonim artystyczny brytyjskiego malarza. Jego prawdziwe nazwisko nie zostało ustalone (Robert Banks, Robin Gunningham, Robin Banksy, Stephen Lazarides?). Urodził się w 1974 r. w Yate w południowo-zachodniej Anglii. Zaliczany jest do tzw. nurtu street art. Jego prace pojawiają się na murach Londynu, ale także w innych miejscach na świecie. Posługuje się techniką szablonową. Swoimi dokonaniem często komentuje upadającą demokrację zachodnią i jej obyczaje. Obraz *Devolved Parliament* namalowany w 2009 r. uzyskał światowy rozgłos. Zbiegło się to z toczonymi w Izbie Gmin dyskusjami o *brexicie*. Tytuł obrazu jest trudny do przetłumaczenia. „Devolve” to w języku angielskim przekazywanie, zrzucanie lub też przenoszenie obowiązków na kogoś innego. A na kogo przenosi swoje kompetencje Izba Gmin, o tym zakomunikował nam sam artysta. Ta sugestywna i ekspresyjna wizja Banksy'ego zainspirowała autora artykułu do zajęcia się dekompozycją parlamentaryzmu naszych czasów.

³ *Słownik języka polskiego*, t. 1. A–K, red. M. Szymczak, wyd. 8, Warszawa 1998, s. 373.

decyzji, giną w natłoku spraw. Deputowani wybierani są z rekomendacji partii i pozostają związani instrukcjami tych partii, a te dbają nade wszystko o akceptację w społeczeństwie i uzyskiwanie rosnących „słupków” poparcia. Nowa rzeczywistość powszechnego dostępu do technologii informatycznych i komunikacyjnych umożliwiającą obywatelom sprawne komunikowanie się, bez wątpienia przyczyniła się do możliwości ich aktywizacji i jednoczenia się na rzecz współdecydowania i rozwiązywania nabrzmiałych problemów politycznych oraz społecznych, i to nie tylko w skali lokalnej, ale coraz częściej w skali państwa. A to już istotnie wpływa na rolę parlamentów mających dotychczas monopol na podejmowanie decyzji politycznych, ale także na kształtowanie opinii. Przy tej okazji prowadzi to do dekompozycji tradycyjnego parlamentaryzmu.

Współcześnie dostrzec można dwie formy, które prężnie rozwijają się, burząc coraz skuteczniej dotychczasowe formy demokracji przedstawicielskiej opartej o powszechne wybory. Są to: demokracja deliberatywna i demokracja uczestnicząca.

Idei demokracji deliberatywnej doszukiwać się można już w starożytnej Grecji. To właśnie tam obywatele poprzez dialog, perswazję, a nade wszystko argumentację, starali się ustalać treść decyzji podejmowanych dla dobra wspólnego⁴. W następnych wiekach porzucono taki model demokracji. W nowożytnej myśli politycznej demokracja deliberatywna pojawiła się na nowo w pismach federalistów w kontekście debaty nad konstytucją amerykańską oraz w filozofii Johna St. Milla⁵. Jednak jej prawdziwe odrodzenie nastąpiło dopiero w XX stuleciu. Samo pojęcie „demokracja deliberatywna” pojawiło się w latach 80. ubiegłego stulecia⁶. Wprowadził je Joseph Bessette, który w 1980 r. w Waszyngtonie opublikował opracowanie pt. *Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government*. Wartościowy wkład do teorii demokracji, w tym demokracji deliberatywnej, wniosła także Jane J. Mansbridge⁷. Był to rezultat coraz wyraźniej dostrzeganych braków w demokracji liberalnej.

Tę nową formę uczestniczenia obywateli w procesach podejmowania decyzji rozumie się jako „proces deliberacji polegający na pogłębionym i zespołowym namyśle (*deliberation*) nad konkretną kwestią, w trakcie którego wypracowywane są

⁴ A. Krzynówek, *Rozum a porządek polityczny. Wokół sporu o demokrację deliberatywną*, Kraków 2010, s. 20; a także: K. Bachmann, *Konwent o przyszłości Europy. Demokracja deliberatywna jako metoda legitymizacji władzy w wielopłaszczyznowym systemie politycznym*, Wrocław 2004, s. 48.

⁵ K. Jasiński, *Źródła i charakter demokracji deliberatywnej*, Studia Warmińskie 2017, nr 54, s. 44.

⁶ Równolegle stosuje się wiele innych określeń, takich jak demokracja: dyskursywna, komunikacyjna, dialogiczna czy też dyskusyjna. Są to terminy bliskoznaczne, ale nie tożsame, stąd ich stosowanie nie może być zamienne.

⁷ Warto sięgnąć do jej opracowań: *Beyond Adversary Democracy*, Chicago 1980 oraz monografii *Deliberative Systems*, Cambridge 2012, której współautorem był J. Parkinson.

rozwiązania istotne dla inicjatorów deliberacji⁸. Celem deliberacji jest osiągnięcie konsensusu, a jego osiąganie zmierza do podejmowania racjonalnych decyzji opartych o dowody oraz ekspertyzy naukowe⁹. Ma to być proces łączenia polityk w większą całość, nazywany procesem inkluzyjnym, który prowadzi do minimalizowania lub wręcz unikania późniejszej obstrukcji przy realizacji założonych celów. Proces ten koncentruje się na poprawieniu jakości podejmowanych decyzji politycznych, motywowanych i skorelowanych z badaniami naukowymi, przez co decyzje te stają się bardziej akceptowane przez społeczeństwo. Wdrażanie takiej formy demokracji uzależnione jest od poziomu kultury politycznej i prawnej danego społeczeństwa, bowiem „fundamentem demokracji deliberatywnej są pewne założenia antropologiczne. Po pierwsze, istnieją wolne, rozumne i równe jednostki. Po drugie, istnieje polityczna równość oraz rozsądny pluralizm wyznań, przekonań i moralności. Po trzecie, ludzie w swych poglądach są zorientowani wspólnotowo”¹⁰.

W naszych czasach istota demokracji deliberatywnej polega na tym, że obywatele bezpośrednio i osobiście kształtują proces podejmowania decyzji politycznych, wykorzystując swoje kompetencje zawodowe. Wyłaniani w drodze losowania, reprezentują rozkład poglądów istniejących w określonych kręgach społeczeństwa. Wykonują oni pracę w ramach jednorazowego upoważnienia. Celem ich działań jest wypracowanie konsensusu, którego podstawę stanowi posługiwanie się argumentami w trakcie konfrontacji z innymi uczestnikami. Drugą fundamentalną zasadą jest poszanowanie równości wszystkich uczestników debaty. W jej trakcie rozważa się prezentowane argumenty, kierując się przy tym zasadą dobra wspólnego. Prowadzenie dyskusji musi także uwzględniać zasady kultury politycznej. W debacie chodzi o wypracowanie i ustalenie wspólnego stanowiska bądź o istotne zbliżenie stanowisk odmiennych. Do tego dochodzić trzeba poprzez perswazję, a nie manipulację, dlatego debata ma polegać na wymianie argumentów, a nie ich konfrontacji. Pozwala to na poszukiwanie nowych rozwiązań, które wcześniej nie były dostrzegane. Stąd ważkim i nie w pełni dostrzeganym czynnikiem pozostaje namysł¹¹. Dzięki temu demokracja deliberatywna „może wydobywać się z przestrzeni biernej rejestracji interesów, kierowania się chwilowymi tendencjami

⁸ W literaturze polskiej taką definicję rozpowszechnia A. Krzewińska, *Deliberacja. Idea – metodologia – praktyka*, Łódź 2016, s. 15. To interesujące opracowanie poświęcone zostało metodologii demokracji deliberatywnej.

⁹ Warto sięgnąć do rozprawy doktorskiej Michała Zabdyra-Jamroza, *Deliberatywny model polityki*, przygotowanej pod kierunkiem prof. dr. hab. K. Pałeckiego, Kraków 2017, passim.

¹⁰ K. Jasiński, *Źródła i charakter...*, s. 48.

¹¹ Ciekawe rozważania filozoficzne o tym problemie – „namysł” – przedstawia A. Krzynówek, *Rozum a porządek polityczny...*, s. 18 i nast.

i przypadkowymi namiętnościami czy powierzchowną krytyką¹². Demokracja deliberatywna daje szansę na harmonijne współzystowanie jednostek i różnorodnych grup społecznych w środowisku wielokulturowym i wielojęzycznym. Z powodzeniem może być wykorzystywana w społeczeństwach silnie spolaryzowanych, rozdartych wewnątrznie. „W czasach znaczonej atomizmem, izolacją i brakiem wzajemnego zaufania może warto wzbudzić potrzebę zaangażowania się, otwarcia i szczerzej debaty dotyczącej nie tylko bieżących, często trudnych spraw, ale także określonej wizji przyszłości”¹³.

2. Panele obywatelskie

W praktyce deliberacje przybierają różne formy. Najbardziej rozpowszechnioną są konferencje obywatelskie (panele)¹⁴. Panel obywatelski to instytucja prawnie sformalizowana, w składzie której zasiadają obywatele posiadający czynne prawo wyborcze. Gremium to wybierane jest w drodze losowania. Celem panelu jest artikulacja i pogodzenie wielu opinii funkcjonujących w różnych kręgach społecznych na określony, społecznie drażliwy temat. Odbywa się to w drodze dyskusji i prezentowania racjonalnych, naukowo uzasadnionych argumentów, w tym poprzez zasięganie opinii ekspertów. Efektem pracy panelu są opinie przedkładane organom państwa, które w następstwie podejmują czynności zmierzające do wydania stosownych przepisów prawnych. Zwykle pierwszym krokiem jest tu zarządzenie referendum.

Panele obywatelskie służą przywróceniu zaufania do pozapartyjnego trybu podejmowania decyzji politycznych. Dotychczas wykorzystywano je w celu rozwiązania nabrzmiałych i nośnych społecznie oraz politycznie problemów, których nie można było rozwiązać decyzją partii politycznych. Dotyczyło to m.in. takich kwestii, jak małżeństwa tej samej płci, aborcja oraz sprawy klimatu, w szczególności zmniejszenie emisji dwutlenku węgla. Toczone w ich trakcie obrady zmierzające do wydania opinii są w pełni transparentne. Panele dają możliwość tonowania rozbieżnych opinii funkcjonujących w różnych grupach społecznych oraz są metodą

---

¹² T. Słupik, *Demokracja deliberatywna szansą na przezwycięzenie kryzysu demokracji liberalnej?*, w: *Demokracja deliberatywna. Utopia czy ratunek dla demokratycznych wartości*, red. A. Turoń-Kowalska, Sosnowiec 2016, s. 85.

¹³ K. Jasiński, *Źródła i charakter...*, s. 57.

¹⁴ Obok nich wdrażane są np. sondaże, sądy obywatelskie, spotkania miejskie XXI w., technika otwartej przestrzeni oraz konferencje programujące, komórki planu i inne.

zarządzenia partiokracji. W czasie ich trwania toczony są merytoryczne obrady, co odróżnia je od debat w zgromadzeniach narodowych, które toną w morzu partyjnej propagandy i haseł bez pokrycia. Stąd sięganie do demokracji deliberatywnej to renesans politycznej praktyki suwerenności ludu, powrót do korzeni demokracji ateńskiej, w której metoda losowania była powszechnie obowiązująca.

Panele obywatelskie rozpoczynają się od publicznego ogłoszenia przedmiotu dyskusji. Najczęściej wybiera się grupę 50–200 osób w sposób losowy. Uczestnicy debaty mają możliwość zasięgnięcia opinii ekspertów, aby uzyskać kompetentne informacje, niezbędne do wypracowania konsensusu. Wynik dyskusji przedstawiany jest lokalnemu organowi władzy publicznej i jest dla niego wiążący. Z pewnością panele obywatelskie likwidują partiokrację rozumianą jako zawłaszczanie państwa i związany z tym partykularyzm, kierowanie się przede wszystkim interesem partyjnym, odrzucając przy tym interes ogólnospołeczny. Panele kładą nacisk na racjonalność i obiektywizm podejmowania decyzji, sprzeciwiają się tym samym partyjnej stronnictwo. Ze względu na ograniczenia czasowe trwania panelu, jednorazowość zasiadania w jego gremium oraz nieprzewidywalny efekt deliberacji, usunięte zostaje prawdopodobieństwo korupcji jej członków. Nie wyklucza to zarazem zmanipulowania samych debat i wydawanych przez panel opinii.

Przeciwko posługiwaniu się tymi nowatorskimi instytucjami podnoszone są zarzuty manipulacji tematem, informacjami, jakie przedstawiają eksperci, a także konkluzjami. Zauważa się niezbyt klarowny efekt debaty, mianowicie czy prowadzi ona do osiągnięcia konsensusu, czy jedynie do wypracowania opcji głosowania? Dodatkowo w panelu dominują bardziej „wygadani” jego członkowie. Kompromis jako cel panelu może zatem maskować, niwelować wciąż istniejące różnice poglądów. Tym bardziej, gdy chce się za wszelką cenę doprowadzić do ugody. Poddani takiej presji członkowie stają się mniej szczerzy. Wpływa to na racjonalność i wyważenie dyskusji, a w konsekwencji na wydawane opinie. Ważkim argumentem krytyki paneli obywatelskich jest brak ponoszenia odpowiedzialności członków panelu za wydawane opinie, w odróżnieniu od deputowanych do zgromadzeń narodowych, co stanowi poważny mankament tej formy nowej demokracji.

Pionierskie doświadczenie z panelami obywatelskimi podjęto w Belgii i Irlandii. Nieprzypadkowo to właśnie w Belgii, kraju wielonarodowym i wielojęzycznym, o wysokim poziomie kultury politycznej, rozwija się idea tej formy demokracji. Ta instytucja zadziałała efektywnie także w Irlandii, gdzie głęboko podzielone światopoglądowo społeczeństwo nie potrafiło znaleźć konsensusu w sprawie aborcji, a efekty pracy paneli obywatelskich są oceniane wyjątkowo pozytywnie. Ta forma demokracji rozwija się także w wielu innych krajach na różnych kontynentach.

3. Funkcjonowanie paneli obywatelskich na przykładzie Belgii

Jedną z pierwszych i zarazem najbardziej sformalizowanych instytucji partycypacji obywateli w procesie podejmowania decyzji politycznych powołali Belgowie, tworząc modelową instytucję obywatelską – Ostbelgien Model. Taki mechanizm wdrożono w jednym z podmiotów federacji belgijskiej – Niemieckojęzycznej Wspólnocie Belgii (Deutschsprachige Gemeinschaft Belgiens)¹⁵. Początkowo był to eksperyment polegający na wypracowaniu opinii w sprawie opieki nad dziećmi. To doświadczenie przyniosło wyjątkowo pozytywne efekty i rozpoczęto prace nad stałym zaangażowaniem obywateli w proces podejmowania decyzji politycznych przyjmowanych przez lokalny parlament. Te dobre efekty spowodowały, że 25 lutego 2019 r. parlament Niemieckojęzycznej Wspólnoty Belgii erygował stałą instytucję opiniodawczą – Stałą Radę Obywatelską. Rozpoczęła ona funkcjonowanie we wrześniu 2019 r. Rada każdego roku decyduje o tematach wymagających konsultacji, z których każdy deliberowany jest w osobnych panelach obywatelskich. Panele obywatelskie składają się z nie więcej niż pięćdziesięciu członków i obradują zwykle przez trzy weekendy. O czasie trwania deliberacji oraz o składzie panelu decyduje każdorazowo Stała Rada. Udział w dyskusjach nie jest obowiązkowy dla członków panelu, którzy uzyskują z tego tytułu niewielkie wynagrodzenie. Skład obu tych instytucji, wyłaniany w drodze losowania, ma być reprezentatywny – stosuje się tu kryteria: płci, wieku, wykształcenia i miejsca zamieszkania. Stała Rada liczy 24 członków, którzy losowani są ze składu członków paneli. Jej zadaniem jest opiniowanie i przedkładanie parlamentowi wyników deliberacji. Czynić to może z własnej inicjatywy lub na wiosek parlamentu, albo też w oparciu o opinie wypracowane w ramach paneli. Kadencja Stałej Rady trwa półtora roku, a jej posiedzenia zwoływane są raz w miesiącu. Parlament podmiotu federacji zobowiązuje się do uwzględniania opinii wydawanych przez panele obywatelskie. Odpowiada też za obsługę administracyjną tej nowatorskiej instytucji i ustala jej budżet. Podkreślić trzeba, że Belgia była pionierem w instytucjonalizacji prawnej i ustaliła kształt organizacyjny tej nowej formy demokracji nazywanej demokracją deliberatywną.

---

¹⁵ Niemieckojęzyczna Wspólnota Belgii posiada lokalny parlament, który reprezentuje obywateli belgijskich posługujących się językiem niemieckim. Od 1984 r. jest jednym z czterech regionów językowych. Obejmuje 9 gmin w Regionie Walońskim, w części prowincji Liège, przy granicy z Niemcami. O federalnej strukturze Belgii pisze A. Głowacki, *System konstytucyjny Belgii*, Warszawa 1997, s. 42 i nast.

4. Panele obywatelskie w Irlandii

W Irlandii panele obywatelskie (Tionól Saoránach) uzyskały od początku swojego funkcjonowania wysoki prestiż. Rozpoczęto powoływać je w 2012 r. i od tego czasu są stałym elementem sceny politycznej. Powołuje je Parlament Narodowy (Oireachts), przy czym wymagane jest głosowanie w obu jego izbach – w izbie niższej, czyli w Zgromadzeniu Irlandii (Dáil Éireann), oraz w izbie wyższej – Senacie (Seanad Éireann)¹⁶.

W Irlandii, podobnie jak w Belgii, członkowie panelu wybierani są w drodze losowania. Obecnie powołuje się 99 członków i tyleż samo ich zastępców. Aby zasiąść w tym gremium, należy posiadać czynne prawo wyborcze. Z tego grona powołuje się osoby spełniające określone kryteria: wieku, płci, miejsca zamieszkania i statusu społecznego. Organizowanie składu panelu powierzono prywatnej firmie, wyłonionej w drodze przetargu. Z tej okazji w 2016 r. znowelizowano ordynację wyborczą, która umożliwiła administracji wyborczej uzyskanie dostępu do elektronicznego spisu wyborców.

Pierwszy panel pod nazwą Zgromadzenie Konstytucyjne powołano po wyborach parlamentarnych przeprowadzonych w 2011 r. Przedmiotem jego obrad uczyniono przygotowanie opinii w siedmiu kwestiach dotyczących zmian w konstytucji, które narzucił parlament, oraz dwa problemy przygotowane przez członków panelu. W jego składzie zasiadło 66 losowo wybranych obywateli oraz 33 członków wybranych przez zasiadające w parlamencie partie polityczne. Przewodniczącego panelu powołał rząd. Panel funkcjonował przez 15 miesięcy (tj. w latach 2012–2014), a jego efektem było przygotowanie 18 zaleceń dotyczących zmian w obowiązujących przepisach konstytucyjnych, a także 20 propozycji zmian w aktach niższej rangi – ustawach i stałych zarządzeniach wydawanych przez parlament. Opinie zostały skierowane do rządu, który wybiórczo zaakceptował część propozycji zmian, a inne odrzucił. Już dokonania tego pierwszego panelu oceniano wówczas na tyle pozytywnie, że premier Enda Kenny zaproponował powołanie kolejnego panelu po wyborach rozpisanych na 2016 r.

W 2016 r. powołano kolejny panel obywatelski – Zgromadzenie Obywateli, którego skład został zatwierdzony przez parlament 16 lipca 2016 r. Pierwsze, inauguracyjne posiedzenie odbyło się 16 października 2016 r. Przedmiotem deliberacji było przygotowanie opinii dla rządu z zakresu drażliwych społecznie spraw, w tym głównie aborcji. Partie polityczne nie mogły rozwiązać tej kwestii, nie chcąc angażować się w tak delikatny i kontrowersyjny problem społeczny. Tym bardziej, że wymagało

¹⁶ J. Płachecki, *System polityczny Irlandii. Ewolucja i współczesne wyzwania*, Warszawa 2010, s. 147.

to zmiany ósmej poprawki do konstytucji. Ten nabrzmiały problem stał się jednym z haseł wyborczych w trakcie trwającej wówczas kampanii wyborczej.

Bezpośrednim impulsem powołania panelu obywatelskiego był zgon 31-letniej obywatelki Indii – Savity Halappanavar, której w 2012 r. w szpitalu w Galway odmówiono aborcji w sytuacji ronienia. Sięgając szerzej, w Irlandii w tym samym czasie toczyły się dyskusje o ograniczeniu partyjnego modelu podejmowania decyzji, w tym dotyczące: braku transparentności, podatności polityków na naciski grup interesu i lobbystów oraz braku kompetencji osób podejmujących decyzje polityczne. Remedium na te zjawiska miało być powołanie pozapartyjnego i kompetentnego gremium. Ponadto istotnym impulsem był zauważalny proces laicyzacji irlandzkiego społeczeństwa, które w pierwszej dekadzie XXI stulecia przejawiało wyraźne jego syndromy. Osnową stało się ujawnienie molestowania i wykorzystywania seksualnego dzieci przez duchownych oraz sprzedawanie ich do adopcji w Stanach Zjednoczonych, w wyniku czego nastąpiła dramatyczna kompromitacja Kościoła katolickiego. Wierni przeżyli szok i zaczęli się od niego odwracać. Proces ten był gwałtowny, laicyzacja nastąpiła w ciągu 20 lat, choć był to kraj wyjątkowo powiązany mentalnie z katolicyzmem¹⁷.

Drugi panel, którego 99 członków i tyle samo ich zastępców wyłoniono w drodze losowania, rozpoczął swoje pierwsze posiedzenie 15 października 2016 r. Jak już wspomniano, paneliści musieli posiadać czynne prawo wyborcze i zostali poddani selekcji według kryteriów: wieku, płci, miejsca zamieszkania i statusu społecznego. Losowanie zlecono prywatnej firmie wyłonionej w drodze przetargu, której umożliwiono dostęp do rejestru wyborców. Siedemnaście osób spośród wylosowanych odmówiło zasiadania w panelu, dlatego ich miejsca zajęli zastępcy. Wyłoniony skład doświadczył jednak kolejnych perturbacji: jedenaście osób wycofało się przed głosowaniem dotyczącym aborcji, a ich zastępcy nie podjęli swoich obowiązków i nie wzięli udziału w głosowaniu. Skład został uzupełniony dopiero przed podjęciem dyskusji nad kolejnym problemem. Inne trudności ze składem panelu wystąpiły w styczniu 2018 r. Do gremium dołączyło wówczas siedmiu nowych członków, którzy zostali jednak usunięci już w następnym miesiącu. Powodem zakwestionowania ich udziału w panelu było to, że zostali dołączeni przez znajomych jednego z pracowników firmy obsługującej losowanie członków panelu, wystąpiło zatem naruszenie procedur wyłaniania członków tego gremium.

¹⁷ *Kościół w Irlandii upadł przez hierarchów. Z Tomem Inglisem rozmawia Jakub Bodziony*, Kultura Liberalna 2020, nr 619, <https://kulturaliberalna.pl/2020/11/17/kosciol-w-irlandii-upadl-przez-hierarchow/> [dostęp: 31.01.2022 r.]. Por. też: T.P. Terlikowski, *Kościół, który zniszczyli księża i biskupi*, TVP Tygodnik 2020, nr 40, <https://tygodnik.tvp.pl/38597172/kosciol-ktory-zniszczyli-ksieza-i-biskupi> [dostęp: 31.01.2022 r.].

Niezależnie od braku stabilizacji personalnej panelu wyłonił się także problem konieczności przedłużenia jego prac. Wstępnie przyjęto, że panel będzie pracował na sesjach przez 10 kolejnych weekendów i zakończy swoją aktywność po upływie roku. Jednak jego funkcjonowanie przedłużano, m.in. w październiku 2017 r. oraz w marcu 2018 r. Przedłużenie prac panelu wynikało z ważnej i skomplikowanej materii podjętej tematyki – aborcji. Ważyło to na efekcie, który miał doprowadzić do kompromisu.

W Irlandii panele pracują w trybie sesyjnym, a ich obrady są transmitowane przez telewizję, dzięki czemu mogą stanowić dobrą szkołę dochodzenia do kompromisu. Stanowią bowiem swoisty kontrast dla obrad parlamentu, obarczonych sporami partyjnymi, pełnych kłótni, przyczyniających się do deprecjacji samego parlamentu. Tym samym traci on autorytet w opinii społecznej, a w rezultacie prowadzi do dekompozycji parlamentaryzmu w ogóle¹⁸.

Końcowym efektem panelu obywatelskiego było wydanie rekomendacji dla rządu. Przychylając się do niej, podjęto kroki, które miały prowadzić do uchylecia ósmej poprawki do konstytucji Irlandii. Poprawka ta wprowadzona w 1983 r. gwarantowała nasciturusowi ochronę prawa do życia na równi z prawem do życia matki, kwalifikując tym samym aborcję jako czyn zabroniony. Rząd Irlandii wniósł 9 marca 2018 r. projekt ustawy, który zmierzał do zniesienia ósmej poprawki. Została ona uchwalona 27 marca, co umożliwiło poddanie jej pod referendum. W wyniku głosowania obywatele zatwierdzili (poparcie wyraziło 66,4% głosujących) przyjętą przez parlament ustawę, chociaż w poprzednim referendum w tej materii 67% uprawnionych do głosowania opowiedziało się za penalizacją aborcji. To z kolei spowodowało uchYLENIE art. 40.3.3 konstytucji, wprowadzając do tekstu irlandzkiej ustawy zasadniczej trzydziestą szóstą poprawkę. Dotychczasowa regulacja utraciła prawne gwarancje ochrony życia nasciturusa i wprowadziła brzmienie: „przepisy dotyczące przerywania ciąży mogą być określane w drodze ustawy”¹⁹. Tę ostatnią prezydent Michael D. Higgins podpisał 20 grudnia 2018 r. Tym samym po raz pierwszy w historii Irlandii została zalegalizowana aborcja.

Pozytywna ocena panelu z 2016 r. w Irlandii została szczególnie nagłośniona w mass mediach i prasie. Panel z 2016 r. uzyskał wyjątkowo pochlebne opinie. Podkreślano, że jego efekty i sposób procedowania mogą stanowić model, który powinny stosować inne kraje. Ponadto podnoszono, że jego instytucjonalne, prawne

¹⁸ W. Konarski, *System konstytucyjny Irlandii*, Warszawa 2005, s. 24.

¹⁹ Electronic Irish Statute Book (eISB), czyli elektroniczna Irlandzka Księga Praw jest zbiorem aktów normatywnych. Jest dostępna pod adresem: <http://www.irishstatutebook.ie/>. Treść trzydziestej szóstej poprawki zob. <https://www.irishstatutebook.ie/eli/2018/ca/36/enacted/en/print.html> [dostęp: 31.01.2022 r.].

umocowanie może zapobiegać wzrostowi partii o charakterze populistycznym. Z pewnością już samo procedowanie i jego transparentność toruje drogę do rozwiązywania trudnych i nabrzmiałych problemów społecznych.

W 2019 r. irlandzki rząd zainicjował konieczność powołania kolejnych paneli obywatelskich. Kanwą ich dyskusji miały być problemy równości płci i wypracowanie zaleceń dotyczących: dyskryminacji dziewcząt i chłopców, a także kobiet i mężczyzn oraz usunięcia barier związanych z płcią. Ponadto ocenie poddano: wykonywanie zawodów przypisywanych tradycyjnie jako „praca kobiet”, pełne uczestnictwo kobiet w miejscu pracy i polityce, brak równowagi w sektorze opieki oraz nierówność w wynagrodzeniu kobiet i mężczyzn.

5. Konwencja Obywatelska we Francji

Panel obywatelski pod nazwą Konwencji Obywatelskiej (*Convention Citoyenne pour le Climat*) powołano także we Francji. Jego inicjatorem był prezydent Emmanuel Macron, a organizację powierzono Radzie Gospodarczej, Społecznej i Środowiskowej (*Conseil Économique, Social et Environnemental*)²⁰. Konwent został zorganizowany w październiku 2019 r. Tematem panelu był klimat, w szczególności skoncentrowano się na wypracowaniu metod, które umożliwiłyby zmniejszenie emisji dwutlenku węgla o 40% do 2030 r. w stosunku do 1990 r. Końcowym efektem obrad miało być opracowanie rekomendacji (opinii) dla rządu.

W skład panelu weszło 150 osób wybranych w drodze losowania. Jego kompletowanie oparto na ustaleniu numerów telefonów osób powyżej 16. roku życia. Automatycznie ustalono 85% numerów komórkowych i 15% telefonów stacjonarnych. Celem takich zabiegów było wyłonienie grupy reprezentatywnej odzwierciedlającej skład francuskiego społeczeństwa. Grupę, którą w ten sposób ustalono, tworzyło 51% kobiet i 49% mężczyzn. Ponadto, aby osiągnąć cel, przyjęto jeszcze inne kryteria: wiek i wykształcenie. Obie te grupy podzielono na 6 kategorii. Uwzględniono też 7 grup społeczno-zawodowych, a także miejsce zamieszkania.

Panel obradował co miesiąc przez 2–3 dni. Istotną rolę odgrywali eksperci. Konwent pracował przez 7 weekendów w pięciu grupach tematycznych: transport, konsumpcja, budownictwo, produkcja i praca oraz żywienie. Część tych dyskusji

²⁰ Rada składa się z 233 członków i jest organem doradczym rządu i parlamentu. Konsultuje projekty ustawodawcze. Efektem jej pracy są raporty przesyłane do rządu i parlamentu. Posiada umocowanie w obowiązującej konstytucji, do której 23 lipca 2008 r. dodano rozdział XI (art. 69–71), poświęcony statusowi prawnemu Rady, zob. J. Szymanek, *Konstytucja V Republiki Francuskiej*, Warszawa 2011, s. 61–62.

była transmitowana przez telewizję, a całość obrad prezentowana była na stronach internetowych panelu.

Konwent wydał 149 rekomendacji, a za najważniejsze jego dokonania należy uznać: nowatorskie koncepcje dotyczące tzw. ekozabójstwa oraz propozycję dotyczącą wprowadzenia do konstytucji „troski o klimat”²¹. Zaproponowano zmianę art. 1 konstytucji. Oba te postulaty wymagają zmiany francuskiej ustawy zasadniczej, co znacznie komplikuje wdrożenie tych rekomendacji, ponadto te ostatnie wymagają poddania ich pod referendum.

Członkowie panelu otrzymali diety w wysokości 86,4 euro dziennie oraz dodatkową rekompensatę za dzień wolny od pracy w wysokości 10,3 euro za godzinę. Organizatorzy pokryli także koszty opieki dla osób wychowujących dzieci.

Francuski konwent (panel obywatelski) nie uzyskał tak praktycznych efektów ani pozytywnej oceny mediów, jak panele w Irlandii, które poprzez wydane opinie skutecznie wpłynęły na nowelizację konstytucji. Trzeba jednak podkreślić, że francuski konwent wypracował nowatorskie spojrzenie na problemy ochrony klimatu i środowiska naturalnego. Warto także dostrzec specyficzny sposób kompletowania składu panelu opartego o wyselekcjonowanie uczestników poprzez numery telefonów, co stanowi nowość w wykorzystywaniu metody losowania. Nie odnotowano, aby w trakcie trwania konwentu dokonywano rotacji pośród jego uczestników, co mogło być efektem wynagradzania członków panelu.

6. Panele we Włoszech i Hiszpanii

Nowatorskie, pozaparlamentarne formy partycypacji obywateli w podejmowaniu decyzji politycznych dostrzec można także we Włoszech, gdzie populistyczny Ruch Pięciu Gwiazd wprowadził możliwość podejmowania decyzji przez obywateli w drodze głosowania, wykorzystując internetową Platformę Rousseau. Jednak w tym przypadku do wydawania opinii upoważniono tylko wyselekcjonowaną grupę aktywnych zwolenników Ruchu. Dostrzec też wypada, że ustalenie zestawu pytań, które poddawane były pod głosowanie, należy do kierownictwa ugrupowania. To bardzo niebezpieczny, antydemokratyczny trend. Tym bardziej, że skład paneli we Włoszech kompletowany jest w drodze nominacji partii. To podważa

²¹ Zdefiniowano przy tej okazji pojęcie ekozabójstwa, uznając, że jest to działanie człowieka prowadzące do zniszczenia ekosystemów. W rezultacie przestają one spełniać kryteria środowiska odpowiedniego do życia dla ludzi i innych organizmów.

ideę paneli obywatelskich, które ze swej natury mają reprezentować różne grupy społeczne, odzwierciedlając tym samym cały przekrój społeczeństwa.

Podobnie społeczne panele są organizowane w Hiszpanii. Ten trend zapoczątkowały ruchy populistyczne, które starają się wdrażać internetowe sposoby głosowania wśród swoich zwolenników.

Panele obywatelskie we Włoszech i Hiszpanii są inicjatywami pozapaństwowymi, powoływanymi przez partie polityczne (Włochy) czy nawet, jak w przypadku Hiszpanii, organizacje kościelne (Inspektorat pw. św. Jakuba Większego). Stanowią one forum wymiany poglądów. Ich znaczenie jest mniejsze niż w przypadkach powoływania tych gremiów przez organy państwa, które z zasady zobowiązują się do respektowania ich opinii.

7. Demokracja uczestnicząca

Drugą formą pozaparlamentarnej partycypacji obywateli w podejmowaniu decyzji politycznych jest demokracja uczestnicząca, która polega na bezpośrednim udziale, czyli partycypacji w podejmowaniu decyzji dotyczących spraw ważnych dla obywateli. Istota tej formy demokracji oparta jest na bezpośrednim kreowaniu treści decyzji i uczestnictwie samych obywateli w ich podejmowaniu. To właśnie oni muszą być podmiotami procesów politycznych. Demokracja partycypacyjna polega na umożliwieniu przygotowania ram prawnych, organizacyjnych i finansowych, a jej celem jest indywidualna aktywność członków wspólnoty. W szczególności dotyczy to aktywności w swoich „małych ojczyznach” – jednostkach samorządu terytorialnego. To tam osobiście mogą uczestniczyć w procesach wypracowywania współdecydowania o kierunkach rozwoju lokalnych społeczności. W tym sensie demokracja uczestnicząca jest formą demokracji bezpośredniej²². Stanowi alternatywną metodę łagodzenia spornych kwestii.

Nowe formy demokracji deliberatywnej i uczestniczącej zyskują coraz większy rezonans w wielu współczesnych państwach europejskich – we Francji, Włoszech, Niemczech, Hiszpanii, Belgii, Danii, Polsce i Wielkiej Brytanii. Te nowe formy demokracji aplikowane są także w Stanach Zjednoczonych i Kambodży. W Stanach

---

²² Instytucja demokracji uczestniczącej po raz pierwszy została wprowadzona w 1989 r. w Porto Alegre w Brazylii. Mieszkańcy tego miasta aktywnie uczestniczyli wówczas w procesie podejmowania budżetu. W literaturze polskiej o demokracji uczestniczącej, z pozycji anarchistycznych, pisał R. Górski, *Bez państwa. Demokracja uczestnicząca w działaniu*, Kraków 2007.

Zjednoczonych i w Kanadzie określa się je jako jury obywatelskie bądź jury polityczne²³. Podane tu przykłady nie wyczerpują katalogu państw, które w różny sposób „eksperymentują” z wdrażaniem demokracji deliberatywnej. Jest to dynamiczny proces, który zmienia współczesny parlamentaryzm. Pojawia się nawet w słabo ugruntowanych demokracjach Ameryki Łacińskiej – w Wenezueli, Boliwii i Ekwadorze, gdzie także wprowadzono do konstytucji te nowe formy demokracji uczestniczącej. Proces ten można ponadto zauważyć w Brazylii, gdzie społeczności lokalne uczestniczą w wypracowywaniu decyzji w ponad stu miastach. Instytucje demokracji uczestniczącej znaleźć można także w Azji i Afryce.

8. Próba oceny pozaparlamentarnych form partycypacji obywateli w podejmowaniu decyzji politycznych

W naszych czasach próby wdrożenia obu nowatorskich mechanizmów – demokracji uczestniczącej i demokracji deliberatywnej – wynikają z tego, że większość obywateli nie poświęca zbyt dużo czasu sprawom życia publicznego. Zwykle ograniczają się do rejestrowania bieżących problemów społecznych dotyczących najbliższego otoczenia. Na razie te nowe formy stosowane są w skali lokalnej, rzadziej zmierzają do wypracowywania decyzji ogólnokrajowych.

Decydowanie o sprawach państwa wymaga bieżącego śledzenia sytuacji i posiadania informacji w tych kwestiach, a te dla zwykłych obywateli wydają się być problemami odległymi²⁴. Być może będzie to możliwe w niedalekiej przyszłości dzięki

²³ Inne nazwy to np. forum obywatelskie (Holandia), konferencje konsensualne (Dania), konwent obywatelski (Francja), zgromadzenie obywateli (Irlandia).

²⁴ Warto skonfrontować nowe formy demokracji z teorią J. Habermasa (ur. 1928 r.). Jest on przedstawicielem drugiej generacji szkoły frankfurckiej. Opracował m.in. koncepcję racjonalności komunikacyjnej, w której głosi, że dyskurs teoretyczny i praktyczny stanowi podstawowe narzędzie racjonalnie motywowanego konsensusu. W dyskursie publicznym każdemu przysługuje prawo krytyki i odpięcia argumentacji innych uczestników. Aby osiągnąć racjonalny konsensus, trzeba spełnić następujące przesłanki: (1) nikt, kto mógłby wnieść istotny wkład ze względu na kontrowersyjne roszczenia, nie może być wykluczony; (2) wszyscy mają jednakowe szanse wypowiedzenia się w sprawie; (3) uczestnicy mogą mówić to, co myślą; (4) komunikacja nie może podlegać restrykcjom, które nie mogą skutkować tym, że zatracą się lepsze argumenty decydujące o wyniku dyskusji. Przyjmując takie założenia, krytykuje on zarówno demokrację uczestniczącą, jak i demokrację deliberatywną, które jego zdaniem relatywizują dyskurs, opierają się bowiem na fałszywych przesłankach. Habermas stoi na stanowisku, że człowiek posiada zdolności do dochodzenia swoich racjonalnych interesów. W Polsce przetłumaczono dwa tomy jego dzieła pt. *Teoria działania komunikacyjnego*, t. 1 i 2, tłum. M. Kaniowski, Warszawa 2019.

zastosowaniu i wykorzystaniu najnowszych technologii informatycznych oraz wyposażeniu w e-narzędzia. W nieodległym czasie może to doprowadzić nawet do zmiany funkcjonowania współczesnych parlamentów. Być może te nowe formy demokracji oparte na losowaniu i osobistym uczestnictwie obywateli w procesach podejmowania decyzji politycznych staną się rzeczywistością.

Jednak z perspektywy parlamentaryzmu omówione formy partycypacji obywateli w podejmowaniu decyzji należy oceniać krytycznie. Są one bowiem ciałami jednorazowymi, których rozstrzygnięcia wiążą się z uzyskaniem konsensusu w jednostkowych sprawach. Nie są w stanie zapewnić prowadzenia długofalowej i konsekwentnej ścieżki decyzyjnej. Stają w opozycji do podstawowych zasad parlamentaryzmu, m.in. podważają zasadę wyłączności normodawczej parlamentu oraz jego opiniotwórczą rolę, w ten sposób umniejszając rolę parlamentaryzmu. Zapewne te nowe instrumenty nie są w stanie zredukować przyczyn społecznego niezadowolenia ani też asystować długoterminowym planom reform społecznych i politycznych, a wręcz je uniemożliwiają, są bowiem nakierowane na doraźne cele. Trend wprowadzania nowych form reprezentacji obywateli uderza w znaną nam formę parlamentaryzmu, przybliżając zmierzch demokracji liberalnej. Z drugiej jednak strony może to być początek nowych form demokracji przyszłości²⁵.

9. Metoda losowania

Wdrażanie nowych form uczestnictwa obywateli w podejmowaniu decyzji politycznych stanowi istotny element współczesnej demokracji. Jednak składy tych ciał kompletowane są nie w wyniku wyborów, ale w wyniku losowania. Artur Ławniczak rozumie je jako „dokonywanie przez pojedynczy podmiot wyboru między wariantami o nieznannej treści”²⁶. Ten renesans metody losowania zaprzecza demokracji integralnie skojarzonej z powszechnymi wyborami. Jednak o kształcie personalnym parlamentów przesądzają partie polityczne, które orientując się na swoje wewnętrzne procedury, ustalają listy kandydatów. Coraz częściej podnoszona jest kwestia kompletowania składów parlamentów w drodze losowania, czyli

---

²⁵ Warto sięgnąć do J. Węgrzeckiego, *Przyszłość demokracji deliberatywnej*, Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne 2009, nr 22, s. 27 i nast.

²⁶ W polskiej literaturze prawniczej o metodzie losowania pisał Artur Ławniczak w pionierskiej, merytorycznej i wyjątkowo dobrze udokumentowanej (ponad 1000 pozycji) monografii pt. *Losowanie w sferze publicznej. Między wrózeniem a głosowaniem*, Bielany Wrocławskie 2012, s. 13; warto sięgnąć do recenzji tej monografii autorstwa P. Kuczmy, *Przegląd Sejmowy* 2014, nr 1, s. 171 i nast.

wprowadzenie „demokracji losowej”, której korzenie tkwią w starożytnej Grecji, w Atenach²⁷. „Ateńczycy uznali losowanie za gwarancję równości, sadząc, że każdy obywatel może być «ministrem», «prezydentem», «premierem». I nie omylili się. Tworzyli sprawnie przez niemal dwa wieki system, który sprawił, że Ateny stały się ośrodkiem literatury, sztuki, filozofii”²⁸. W starożytnym Rzymie tylko we wczesnym jego okresie praktykowano obsadzanie urzędów w drodze losowania. Później wprowadzono głosowanie. Metody losowania praktykowano także w średniowieczu oraz w okresie renesansu w wielu miastach – republikach włoskich (we Florencji i w Wenecji) i ich siostrzanych republikach dalmatyńskich, a także w Hiszpanii²⁹. Głosowanie jako metoda podejmowania decyzji politycznych pojawiło się w oświeceniu, a zatem względnie niedawno. Podstawy doktrynalne, które kojarzyły wybór z głosowaniem, ustalił Jan Jakub Rousseau. W tym kontekście wspomnieć trzeba również o Nicolasic de Condorcet. Ten filozof, matematyk i polityk po raz pierwszy rozpoczął badania nad zastosowaniem matematyki w naukach społecznych. Opracował metodę liczenia głosów w wyborach oraz wspierał skojarzenie wyborów z głosowaniem³⁰. W naszych czasach metoda ta nadal znajduje zastosowanie przy kompletowaniu składów komisji wyborczych. Tak jest m.in. w Chorwacji, gdzie jest stosowana jako metoda pomocnicza współwystępująca z głosowaniem. Także w Polsce w wyniku losowania ustala się numery list kandydatów do Sejmu. Tę metodę wykorzystuje się również w anglosaskiej kulturze prawnej³¹. Podobny mechanizm funkcjonuje także w Belgii, Rosji i we Francji³². Natomiast we Włoszech losuje

²⁷ Demokracja ateńska trwała od 508 r. do 260 r. p.n.e. Wprowadzona została w uporządkowanej formie, która wdrożyła system partycypacyjny. Ateny były centrum Attyki, która posiadała około 200 tys. mieszkańców, przy czym same Ateny liczyły 30 tys. osób. Zdolność polityczną miało tylko 6 tys. z nich. Wykluczano z pełni praw obywatelskich kobiety, niewolników i cudzoziemców stale mieszkających w Attyce (metojków).

²⁸ R. Kulesza, *Demokracje antyczne i współczesne*, <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/67819/edition/66118/content> [dostęp: 31.01.2022 r.].

²⁹ A. Ławniczak, *Szczególne znaczenie losowania dla sądownictwa*, *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 2011, nr 2, s. 22 i nast. Artykuł stanowi znakomitą analizę metod losowania w średniowieczu we Florencji i w Wenecji.

³⁰ Jean Antoine Nicolas Caritat markiz de Condorcet (1743–1794) był filozofem o poglądach liberalnych. Głosił powszechną i bezpłatną edukację, równouprawnienie kobiet i równość ras. W okresie rewolucji francuskiej stał się aktywnym politykiem. Związał się ze stronnictwem żyrondyistów. Był posłem i sekretarzem Konstytuanty, ponadto popularnym politykiem.

³¹ W Anglii losowanie członków ławy przysięgłych sięga XIII w., jednakże dopiero w 1627 r. przypominał i opisał metodę losowania Thomas Gataker w dziele *The Nature and Uses of Lotteries: A Historical and Theological Treatise*, które zostało wydane w tym samym roku. W 2008 r. w Londynie wydano reprint tego dzieła.

³² A. Ławniczak, *Szczególne znaczenie losowania...*, s. 30 i nast.

się 16 niezawodowych sędziów Trybunału Konstytucyjnego (*giudici aggregati*), których zadaniem jest sądenie prezydenta, jeśli ten popełniłby delikt konstytucyjny³³.

Kompletowany w drodze losowania parlament dałby możliwość przywrócenia zgromadzeniom narodowym jego naturalnych funkcji – reprezentowania ogółu obywateli. Losowanie jest sposobem najbliższym natury demokracji, daje bowiem równe szanse każdemu obywatelowi w osiągnięciu urzędów, a nade wszystko umożliwia udział w zgromadzeniach narodowych przedstawicieli wszystkich opcji politycznych w danej społeczności. W tym znaczeniu przeciwstawia się partiokracji. Artur Ławniczak podaje, że losowanie „nie narusza fundamentalnych podstaw ustrojowych, w związku z czym może być stosowane jako słuszna, nie obciążona stygmatem antydemokratyczności procedura decyzyjna”³⁴.

10. Demokracje medialne

Napędem społeczeństw naszych czasów jest informacja. Dynamicznie sprzyjają temu rozwijające się technologie informatyczne i komunikacyjne. Proces ten rodzi poszukiwanie nowych form demokracji, które byłyby adekwatne do stosowanych najnowszych technologii i zaspokajałyby oczekiwania społeczeństwa – w tym informatycznego. Powoduje to zmianę naszej rzeczywistości – powstaje rzeczywistość wirtualna, w której żyje coraz większa liczba ludzi. Tam uzyskują informacje, których nie sposób ocenić. Z niezwykłą, tylko sobie właściwą wrażliwością opowiada o tym Olga Tokarczuk: „[...] żyjemy w świecie natłoku informacji sprzecznych ze sobą, wzajemnie się wykluczających, walczących na kły i pazury [...], nie jesteśmy w stanie unieść tego ogromu informacji, która zamiast jednoczyć, uogólniać i uwalniać – różnicuje, dzieli, zamyka w bańkach, tworzy wielość opowieści nieprzystających do siebie albo wręcz wrogich sobie, antagonizujących”. I dalej: „[...] w natłoku informacji pojedyncze przekazy tracą kontury, rozwiewają się w naszej pamięci i stają się nierealne, znikają”³⁵. Zdecydowana większość podawanych faktów jest nieweryfikowalna – mogą one być zarazem prawdziwe, jak i fikcyjne. W konsekwencji prawdziwość danego przekazu nie jest możliwa do zweryfikowania przez jednostkę. Każdy musi zatem wybierać pomiędzy prawdą a fikcją. Wiodącą rolę

³³ Z. Witkowski, *Ustrój konstytucyjny współczesnych Włoch w aktualnej fazie jego przemian 1989–2004*, Toruń 2004, s. 228 oraz 397–398.

³⁴ A. Ławniczak, *Losowanie w sferze publicznej...*, s. 167.

³⁵ Przemowa noblowska Olgi Tokarczuk, Sztokholm 2019, s. 8–9, 13, <https://www.nobelprize.org/uploads/2019/12/tokarczuk-lecture-polish.pdf> [dostęp: 31.01.2022 r.].

odgrywa tu telewizja i inne społeczne środki przekazu w sieciach komputerowych. Istotnie zatem zwiększają się możliwości manipulowania opinią publiczną, co przekłada się na indywidualne reakcje i oceny działań politycznych i społecznych.

Informacja i szybkość jej przekazu zaczyna dominować jako forma komunikowania się pokolenia żyjącego w naszych czasach. Wymusza to szybki proces podejmowania decyzji politycznych. Współczesne zgromadzenia narodowe nie zostają należycie wyposażane w najnowsze technologie informatyczne, wyraźnie pole to zagospodarowuje władza wykonawcza – rząd. Monopolizowanie informacji umożliwia mu skracanie dystansu przy podejmowaniu decyzji. Z drugiej zaś strony uzależnia je od nastrojów społecznych, pozostając zakładnikiem coraz bardziej wyrafinowanych sondaży społecznych. To właśnie one wpływają na treść decyzji. Rząd nadal musi posiadać zaufanie w parlamencie, jednak jego trwanie musi uwzględniać nastroje społeczne, to one bowiem zapewniają mu sukces w kolejnych wyborach. To niweczy długofalowe cele, których realizacja wymaga często decyzji wbrew doraźnym nastrojom społecznym.

Tworzy się sytuacja, w której rząd posiada nie tylko większy zasób informacji, ale nade wszystko może je skutecznie przetwarzać. To on na tym polu uzyskuje wyraźną przewagę. Przy tym parlament wygląda na strukturę skostniałą, w szczególności tradycyjne jego procedury, postrzegane z perspektywy przekazu elektronicznego, nie przystają do rzeczywistości. Dotychczas stosowane procedury i toczony debaty parlamentarne nie sprzyjają podejmowaniu szybkich decyzji, a przecież stanowiły one aż dotąd istotę współczesnego parlamentaryzmu. Zatem współczesne parlamenty muszą się zmierzyć z dopływem informacji z wielu źródeł. To problem głównie jakościowy i ilościowy zarazem. Zwiększający się potok informacji dotyczący faktów i opinii pogłębia poczucie bezradności deputowanych. Nadmiar informacji, zwykle trudnych do zweryfikowania i selekcji oraz hierarchizowania, przekracza możliwości percepcji posłów. Rodzi to zarazem konieczność wdrażania i zorganizowania coraz lepszych służb analitycznych, które posługiwałyby się systemami informatycznymi najnowszej generacji.

Wszystko to prowadzi w fazę „demokracji medialnej”, której istotę stanowią sondaże i ankiety szeroko rozpowszechniane i komentowane w środkach masowej komunikacji. Z pewnością jest to raczej sfera publicystyki niż zwarty projekt nowej formy demokracji. Nie zawsze są one oparte na naukowych próbach, a co za tym idzie, formułowane na tej podstawie wnioski są często nieprawdziwe. Wszliśmy w erę, która odrzuca kulturę oralną leżącą od wieków u podstaw cywilizacji europejskiej, chociaż jej regres zarysował się już w połowie XIX stulecia. Jacek Dukaj ustalił, że ostatnie wystąpienia oralne miały miejsce w 1858 r. podczas kampanii wyborczej na urząd prezydenta Stanów Zjednoczonych, kiedy to kandydaci

wygłaszali swoje mowy kierowane do zgromadzonych wyborców, czyniąc to jedynie „siłą swojego głosu”. Zgromadzenia wyborcze szacowano na około 15 tysięcy uczestników. Przemówienia wygłaszane były z dużym natężeniem emocji „z głowy” i trwały ponad 90 minut. „Pod koniec XIX wieku nastąpiło finalne przełamanie ku demokracji pisma, skutecznie przesuwając spór na łamy gazet i na plan gry ideałmi–rzeczami”³⁶. Za ostatniego wielkiego oratora uważa się Winstona Churchilla³⁷.

Kolejnym syndromem, który definiuje nasze czasy, jest inny wymiar w przeżywaniu wspólnotowym. Dotychczasowe emocje, jakich uczestnicy doświadczali w mitingach politycznych, przeniosły się na fora mass mediów, które je reżyserują i oceniają. To zmieniło mechanizm oceny samych polityków. Na tym etapie następuje destrukcja wspólnoty i jej zbiorowej wrażliwości. Nie można zatem bezpośrednio zademonstrować swoich odczuć i ocen wystawianych politykom ani zrozumieć ich etycznych postaw. Te są bowiem sztucznie kreowane i przygotowywane przez zawodowych specjalistów politycznego marketingu. Wspólnota zanika na rzecz jednostek. Niszczone są więzi łączące ludzi, budowane przez wiele pokoleń, które umożliwiały tworzenie idei i ich wypracowywanie. Ta wspólnota polityczna – państwo – tworzyła i gwarantowała normy obowiązującego prawa, przenosząc je w czasie i przestrzeni. Zmierzch życia wspólnotowego prowadzi do postaw egoistycznych – istnieją tylko miliardy zindywidualizowanych tożsamości. Tworzy się grupa celebrytów, która narzuca obowiązujące zachowania i modę. Co więcej, zachodzące zmiany są głębokie i postępują szybko.

Inne, ciekawe spojrzenie na współczesne formy demokracji, w tym parlamentaryzm i jego przyszłość, dostrzec można u Francis’a Brocheta, który jako pierwszy użył pojęcia „demokracja smartfonowa”³⁸, wprowadzającego w strefę e-demokracji. To świat technologii informacyjno-telekomunikacyjnych, których celem jest zwiększenie uczestnictwa obywateli w procesach demokratycznych zarówno w ujęciu ilościowym, jak i realnego wpływu wywieranego przez jednostki na funkcjonowanie instytucji publicznych. Kluczowe znaczenie ma tu Internet, który staje się podstawowym medium³⁹. Brochet twierdzi, że współczesna rewolucja cyfrowa nie prowadzi do zniszczenia demokracji, ale zmusza do istotnego przewartościowania jej mechanizmów. W erze smartfonów do świadomości rosnącej grupy społeczeństwa, które tkwi w internetowej

³⁶ Tamże, s. 350.

³⁷ J. Dukaj, *Po piśmie*, Kraków 2019, s. 350.

³⁸ Francis Brochet (ur. 1960 r.) jest francuskim dziennikarzem, który specjalizuje się w problematyce ekonomii i polityki europejskiej. Należy do grupy EBRA (European Brain Research Area). Wydał opracowanie pt. *Démocratie smartphone: Le populisme numérique, de Trump à Macron*, Paris 2017.

³⁹ K. Duda, *E-voting jako forma demokracji bezpośredniej. Dotychczasowe doświadczenia i ich konsekwencje*, Refleksje 2018, nr 4, s. 160.

(nie)rzeczywistości, przebijają jedynie krótkie komunikaty, ujmowane zazwyczaj w postaci haseł, które podsuwają chwytliwe i proste rozwiązania skomplikowanych spraw społeczno-politycznych. Wprowadzają zamęt i utrudniają lub wręcz uniemożliwiają przeprowadzanie długofalowych reform strukturalnych, m.in. opieki zdrowotnej, ubezpieczeń społecznych, emerytur czy zwalczania bezrobocia. Te problemy wymagają wdrożenia nowych aktów prawnych, edukacji i adaptacji społeczeństwa do nowych projektowanych i zarazem koniecznych rozwiązań. Procesy te akcelerują ruchy populistyczne, które sprzyjają symplicystycznym rozwiązaniom. W demokracji smartfonowej parlamentarizm wydaje się być zjawiskiem obcym. Staje się bytem wyalienowanym z internetowej rzeczywistości.

Zakończenie

Dekompozycja współczesnego parlamentarizmu jest procesem uniwersalnym. Być może parlamentarizm w naszych czasach wyczerpał swoją witalność. Z pewnością efektywnie służył (i nadal jeszcze służy) swoim społeczeństwom, głównie w krajach euro-atlantycznej kultury prawnopolitycznej. Dla Europy był to najlepszy okres jej historii. Przyniósł pokój, praworządność i dobrobyt jej mieszkańcom. Szczególnie ten dobrostan osiągnęły kraje nordyckie. Jednak demokracja liberalna, leżąca u podstaw ideologii współczesnego parlamentarizmu, rozumiana jako demokracja proceduralna, zbliża się do swego kresu – stary porządek się kończy. Tę przestrzeń wypełniają dyktatury zakamuflowane, których mechanizm opiera się na partiach populistycznych. Jednak dekompozycja parlamentarizmu nie jest równoznaczna z jego całkowitą destrukcją. Z pewnością parlament przestał być głównym ośrodkiem decyzji, a wykonywanie jego funkcji zawłaszcza władza wykonawcza.

Niewątpliwie dotychczasowa rola ustrojowa współczesnych parlamentów wymaga korekty. Być może na nowo należy zdefiniować parlamentarizm. Musi on powrócić do swoich korzeni: reprezentowania ogółu obywateli i tworzenia dobrego prawa w interesie dobra powszechnego, a nie być tylko instrumentem interesów dominującego stronnictwa politycznego. W efekcie rodzi to konieczność poszukiwania nowych rozwiązań ustrojowych. Społeczeństwo dostrzega rozdzźwięk pomiędzy oczekiwaniami obywateli a powolnym i mało efektywnym działaniem najwyższego organu przedstawicielskiego – parlamentu, którego najpoważniejszą wadą są przewlekłe procedury, często wynikające z tradycji. W konsekwencji wyzwala to potrzebę wprowadzenia nowych, alternatywnych mechanizmów, które umożliwiłyby obywatelom większy, pozapartyjny udział w podejmowaniu decyzji politycznych.

Kontestacja niedomogów parlamentaryzmu naszych czasów oraz aplikowanie najnowszych technologii informatycznych i komunikacyjnych zachęcają do wprowadzania nowych form demokracji. Współcześnie dostrzegamy dwie nowatorskie formy aktywności obywateli, które urzeczywistniają się w formie demokracji deliberatywnej i demokracji uczestniczącej.

Procedowanie w panelach obywatelskich jest nowatorskim sposobem pozapartyjnego rozwiązywania problemów społecznych, który zmierza do osiągnięcia konsensusu. Ponadto skład paneli lepiej odzwierciedla przekrój społeczeństwa. Ich ważkim atutem jest także transparentność.

Zastosowanie najnowszych technologii informatycznych i komunikacyjnych w istotny sposób zmieniło postrzeganie rzeczywistości naszych czasów. Integralnie związany z tym procesem zalew informacji wpłynął także na współczesne systemy polityczne, w tym na parlament. Rozpowszechniane przez środki masowej komunikacji sondaże wpływają na wybory, ale także na procesy decyzyjne w samych zgromadzeniach narodowych. Parlament przestaje być centrum kształtowania opinii, a ciężar ten przenosi się na media, co skraca dystans pomiędzy nastrojami społecznymi a podejmowaniem decyzji. Fakty te istotnie wpływają i dekomponują tradycyjny parlamentaryzm. W tym znaczeniu zmierzamy do „demokracji smartfonowej”.

Przedstawione w artykule trendy pozwalają sformułować wniosek o potrzebie kompleksowego badania tych nowych zjawisk. Podejmując się analizy tylko z punktu widzenia prawa konstytucyjnego, traci się wiele istotnych elementów tego złożonego procesu. Zatem trendy dekompozycji współczesnego parlamentaryzmu wymagają badań z wielu zakresów nauk społecznych: politologii, socjologii i psychologii społecznej. Dopiera synteza wyników takich badań może odsłonić tor i dynamikę tych zjawisk.

Bibliografia

- Bachmann K., *Konwent o przyszłości Europy. Demokracja deliberatywna jako metoda legitymizacji władzy w wielopłaszczyznowym systemie politycznym*, Wrocław 2004.
- Bessette J., *Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government*, Washington 1980.
- Brennan J., *Against Democracy*, Princeton 2016.
- Brochet F., *Démocratie smartphone: Le populisme numérique, de Trump à Macron*, Paris 2017.
- Duda K., *E-voting jako forma demokracji bezpośredniej. Dotychczasowe doświadczenia i ich konsekwencje*, Refleksje 2018, nr 4, DOI: 10.14746/r.2011.4.14.

- Dukaj J., *Po piśmie*, Kraków 2019.
- Electronic Irish Statute Book (eISB), <http://www.irishstatutebook.ie/> [dostęp: 31.01.2022 r.].
- Gataker T., *The Nature and Uses of Lotteries: A Historical and Theological Treatise*, London 1627 (repr. 2008).
- Głowacki A., *System konstytucyjny Belgii*, Warszawa 1997.
- Górski R., *Bez państwa. Demokracja uczestnicząca w działaniu*, Kraków 2007.
- Habermas J., *Teoria działania komunikacyjnego*, t. 1 i 2, tłum. M. Kaniowski, Warszawa 2019.
- Jasiński K., *Źródła i charakter demokracji deliberatywnej*, Studia Warmińskie 2017, nr 54.
- Konarski W., *System konstytucyjny Irlandii*, Warszawa 2005.
- Kościół w Irlandii upadł przez hierarchów. Z Tomem Inglisem rozmawia Jakub Bodziony*, Kultura Liberalna 2020, nr 619, <https://kulturaliberalna.pl/2020/11/17/kosciol-w-irlandii-upadl-przez-hierarchow/> [dostęp: 31.01.2022 r.].
- Krzewińska A., *Deliberacja. Idea – metodologia – praktyka*, Łódź 2016.
- Krzynówek A., *Rozum a porządek polityczny. Wokół sporu o demokrację deliberatywną*, Kraków 2010.
- Kuczma P., *Rec.: A. Ławniczak, Losowanie w sferze publicznej. Między wrózeniem a głosowaniem*, Bielany Wrocławskie 2012, Przegląd Sejmowy 2014, nr 1.
- Kulesza R., *Demokracje antyczne i współczesne*, <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/publication/67819/edition/66118/content> [dostęp: 31.01.2022 r.].
- Ławniczak A., *Losowanie w sferze publicznej. Między wrózeniem a głosowaniem*, Bielany Wrocławskie 2012.
- Ławniczak A., *Szczególne znaczenie losowania dla sądownictwa*, Przegląd Prawa Konstytucyjnego 2011, nr 2, DOI: 10.15804/ppk.2011.02.01.
- Mansbridge J.J., *Beyond Adversary Democracy*, Chicago 1980.
- Mansbridge J.J., Parkinson J., *Deliberative Systems*, Cambridge 2012.
- Płachecki J., *System polityczny Irlandii. Ewolucja i współczesne wyzwania*, Warszawa 2010.
- Przemowa noblowska Olgi Tokarczuk, Sztokholm 2019, <https://www.nobelprize.org/uploads/2019/12/tokarczuk-lecture-polish.pdf> [dostęp: 31.01.2022 r.].
- Słownik języka polskiego*, t. 1. A–K, red. M. Szymczak, wyd. 8, Warszawa 1998.
- Słupik T., *Demokracja deliberatywna szansą na przewyciężenie kryzysu demokracji liberalnej?*, w: *Demokracja deliberatywna. Utopia czy ratunek dla demokratycznych wartości*, red. A. Turoń-Kowalska, Sosnowiec 2016.
- Szymanek J., *Konstytucja V Republiki Francuskiej*, Warszawa 2011.
- Terlikowski T.P., *Kościół, który zniszczyli księża i biskupi*, TVP Tygodnik 2020, nr 40, <https://tygodnik.tvp.pl/38597172/kosciol-ktory-zniszczyli-ksieza-i-biskupi> [dostęp: 31.01.2022 r.].
- Węgrzecki J., *Przyszłość demokracji deliberatywnej*, Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne 2009, nr 22.
- Witkowski Z., *Ustrój konstytucyjny współczesnych Włoch w aktualnej fazie jego przemian 1989–2004*, Toruń 2004.
- Zabdyr-Jamroz M., *Deliberatywny model polityki*, dysertacja przygotowana pod kierunkiem prof. dr. hab. K. Pałeckiego, Kraków 2017.

Право дальнейшего проведения деятельности господарческой в свете австрийской ustawy о деятельности господарческой

The right to continue business activity under the Austrian business act
Право на продолжение предпринимательской деятельности в свете австрийского
Закона о предпринимательской деятельности
Право на продовження ведення підприємницької діяльності згідно з Австрійським
законом про підприємницьку діяльність

PAWEŁ WIDERSKI

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: pawel.widerski@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-5808-8645>

Streszczenie: W artykule przedstawiona została problematyka prawa dalszego prowadzenia działalności gospodarczej unormowanego w prawie austriackim. Zgodnie z definicją legalną jest to prawo kontynuowania działalności gospodarczej na podstawie zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej innej osoby. Prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej powstaje dodatkowo do zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej właściciela przedsiębiorstwa i stanowi niezależną podstawę prawną do prowadzenia działalności gospodarczej. Zasadniczo służy utrzymaniu przedsiębiorstwa po śmierci przedsiębiorcy, ale jego celem może być także przymusowa sprzedaż przedsiębiorstwa w celu zaspokojenia wierzycieli. W prawie polskim nie ma jednak możliwości wprowadzenia prawa dalszego prowadzenia działalności gospodarczej przede wszystkim dlatego, że nabycie spadku przez spadkobierców następuje tu *ipso iure* w chwili śmierci spadkodawcy.

Słowa kluczowe: sukcesja, działalność gospodarcza, prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej, zarząd sukcesyjny

Summary: The present article discusses the problem of the right to continue business activity that is regulated in Austrian law. According to the legal definition it is the right to continue the conducting of business activity based on another person's business license. The right to continue business activity arises in addition to the business license of the owner of the enterprise and provides an independent legal basis for conducting business activity. Generally, it operates to support the business after the death of the entrepreneur, but may also have the purpose of compulsory selling the enterprise to satisfy creditors. However, the right to continue business activity cannot be introduced in Polish law, mainly because in Polish law acquisition of inheritance by the heirs takes place *ipso iure* at the time of the testator's death.

Key words: succession, business activity, right to continue business activity, succession management

Резюме: В статье представлен вопрос о праве на продолжение предпринимательской деятельности, урегулированный австрийским законодательством. Согласно юридическому определению, это право продолжать предпринимательскую деятельность на основании разрешения на ведение предпринимательской деятельности другого лица. Право на продолжение возникает в дополнение к предпринимательской лицензии владельца компании и представляет собой самостоятельное правовое основание для осуществления предпринимательской деятельности. В принципе, оно служит для поддержания предприятия после смерти предпринимателя, но его целью может быть и принудительная продажа предприятия для удовлетворения кредиторов. В польском законодательстве, однако, невозможно ввести право

на продолжение ведения предпринимательской деятельности, прежде всего потому, что приобретение наследства наследниками происходит *ipso iure* в момент смерти наследодателя.

Ключевые слова: правопреемство, предпринимательская деятельность, право на продолжение предпринимательской деятельности, управление в силу правопреемства

Резюме: У статті розглядається питання права на продовження ведення підприємницької діяльності, що регулюється австрійським законодавством. Відповідно до законодавчого визначення, це право на продовження підприємницької діяльності на підставі дозволу на ведення підприємницької діяльності іншої особи. Право на продовження підприємницької діяльності виникає поруч з дозволом на ведення підприємницької діяльності власника підприємства і є самостійною правовою підставою для ведення підприємницької діяльності. По суті, служить воно підтримці ведення підприємницької діяльності після смерті підприємця, але може також мати на меті примусовий продаж підприємства для задоволення кредиторів. Однак у польському законодавстві неможливо запровадити право на продовження ведення підприємницької діяльності насамперед тому, що спадщина набувається спадкоємцями *ipso iure* на момент смерті спадкодавця.

Ключові слова: правонаступництво, підприємницька діяльність, право на продовження підприємницької діяльності, правління спадкування

Wstęp

W dniu 25 listopada 2018 r. weszła w życie ustawa z dnia 5 lipca 2018 r. o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej i innych ułatwieniach związanych z sukcesją przedsiębiorstw¹. W założeniu projektodawcy podstawowym celem rzezczonej regulacji jest zapewnienie przedsiębiorcom będącym osobami fizycznymi warunków do zachowania ciągłości funkcjonowania przedsiębiorstwa po ich śmierci, przy uwzględnieniu, że przedsiębiorstwo należy postrzegać jako dobro prawne, mające nie tylko wartość majątkową i gospodarczą, ale także społeczną. Natomiast celem dodatkowym jest wzmocnienie ochrony praw osób trzecich, związanych z prowadzeniem przedsiębiorstwa, w tym przede wszystkim pracowników, kontrahentów, konsumentów i innych podmiotów współpracujących z przedsiębiorcą². Wprowadzenie do polskiego porządku prawnego *novum*, jakim jest zarząd sukcesyjny, inspirowane do zwrócenia większej uwagi na rozwiązania legislacyjne problemu

¹ Tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 170. W pierwotnym tekście tytuł brzmiał: „o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej”. Został on zmieniony w wyniku nowelizacji, która została dokonana na podstawie art. 66 ustawy z dnia 31 lipca 2019 r. o zmianie niektórych ustaw w celu ograniczenia obciążeń regulacyjnych, Dz. U. z 2019 r. poz. 1495, która weszła w życie 1 stycznia 2020 r.

² Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej, druk nr 2293, Sejm VIII kadencji, s. 8; zob. także: J. Bieluk, *Ustawa o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej. Komentarz*, Warszawa 2019, s. 5–6; A. Mariański, *Ustawa o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej*, w: *Planowanie sukcesyjne. Prawne i podatkowe aspekty zarządu sukcesyjnego przedsiębiorstwem osoby fizycznej*, red. A. Mariański, Warszawa 2019, s. 16–17.

sukcesji pokoleniowej przedsiębiorstw prowadzonych przez osoby fizyczne, jakie przyjęte są w zagranicznych systemach prawnych.

Zarówno w polskim, jak i w obcych systemach prawnych istnieje wiele figur prawnych, znajdujących zastosowanie do przeprowadzenia sukcesji pokoleniowej przedsiębiorstwa po śmierci przedsiębiorcy indywidualnego, w szczególności chodzi o wykonawcę testamentu, zapis windykacyjny, wniesienie przedsiębiorstwa jako aportu do spółki, przekształcenie przedsiębiorcy w spółkę, trust, prokurę lub pełnomocnictwo niogaszące na skutek śmierci mocodawcy³. Nie są to jednak figury predestynowane do przeprowadzenia sukcesji, mogą jednak zostać użyte do tego, by niejako „dodatkowo” osiągnąć taki cel. W tak nakreślonej optyce należy zwrócić uwagę zwłaszcza na funkcjonujące w prawie austriackim prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej (*Fortbetriebsrecht*), które regulują §§ 41–45 *Gewerbeordnung*⁴, dlatego że wspólnym mianownikiem tej instytucji z zarządem sukcesyjnym jest to, że została ona koncepcyjnie zaprojektowana właśnie do realizacji sukcesji pokoleniowej przedsiębiorstw prowadzonych przez osoby fizyczne, tak jak zarząd sukcesyjny, a odmiennie niż wiele innych instytucji, które niejako przy okazji mogą zostać użyte do osiągnięcia tego celu.

Problem badawczy niniejszego artykułu ma charakter deskryptywny. Jego celem jest bowiem przedstawienie (opis) prawa dalszego prowadzenia działalności gospodarczej, które funkcjonuje w prawie austriackim.

1. Istota prawa dalszego prowadzenia działalności gospodarczej

Prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej (prawo kontynuacji) w prawie austriackim jest pojęciem języka prawnego. Jego definicja legalna nawiasowa została zawarta w § 41 Abs. 1 *in principio* GewO, zgodnie z którym jest to prawo kontynuowania działalności gospodarczej na podstawie zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej innej osoby⁵. „Kontynuacja” oznacza w tym przy-

³ A. Mariański, *Sukcesja przedsiębiorstw prowadzonych przez osoby fizyczne na gruncie ustawodawstw wybranych jurysdykcji*, Monitor Prawniczy 2019, nr 23, s. 1263 i nast.; R. Wrzecieć, *Zarządca sukcesyjny przedsiębiorstwa w spadku. Status i charakter prawny*, Warszawa 2020, s. 23 i nast.

⁴ Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Gewerbeordnung 1994, Fassung vom 30.04.2018, StF: BGBl. Nr. 194/1994 (WV), <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10007517&FassungVom=2018-04-30> [dostęp: 7.02.2022 r.] (dalej: GewO).

⁵ H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO*, Wien–New York 2011, s. 536, 537; M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung 1994. Band 1. §§ 1–93*, red. D. Ennöckl, N. Raschauer, W. Wessely, Wien 2015, s. 456.

padku wykonywanie działalności gospodarczej przez osobę uprawnioną do kontynuowania działalności gospodarczej na podstawie zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej, które uzyskała inna osoba⁶.

Zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej (pierwotne) wygasa co do zasady z chwilą wystąpienia zdarzenia określonego w § 85 GewO, w tym śmierci osoby fizycznej. Jednak w przypadku prawa do kontynuowania działalności gospodarczej, zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej osoby fizycznej nie wygasa z chwilą jej śmierci⁷. Jak bowiem wynika z § 85 Z 1 GewO w przypadku kontynuowania działalności gospodarczej (§§ 41–45 GewO) zezwolenie nie kończy się z chwilą śmierci osoby fizycznej, a jedynie z wygaśnięciem prawa do kontynuowania działalności. Jak pisze Matthias Köhler, z elementów składowych § 42 GewO (spadek, śmierć etc.) wynika jasno, że prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej dotyczy tylko osób fizycznych⁸.

Prawo kontynuowania działalności gospodarczej powstaje dodatkowo do zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej właściciela przedsiębiorstwa (*Gewerbeinhaber*). Pod tym względem stanowi niezależną podstawę prawną do prowadzenia działalności gospodarczej, którą należy odróżnić od zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej⁹. Osobie uprawnionej do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej (*Fortbetriebsberechtigte*), która prowadzi taką działalność gospodarczą na podstawie prawa kontynuacji, przysługuje status przedsiębiorcy (§ 38 Abs. 5 GewO)¹⁰. Istotnymi elementami prawa dalszego prowadzenia działalności gospodarczej są: przedsiębiorstwo, zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej innej osoby, a także kontynuacja działalności gospodarczej po wystąpieniu przypadku dalszego prowadzenia działalności w rozumieniu § 42 i nast. GewO¹¹.

Podstawą prawną dalszego prowadzenia działalności jest zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej udzielone innej osobie, niezależnie od sposobu, w jaki zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej zostało jej udzielone¹². Prawo kontynuowania działalności gospodarczej może wynikać wyłącznie

---

⁶ H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 539–540.

⁷ M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 459.

⁸ Tamże, s. 466.

⁹ Tamże, s. 456.

¹⁰ S. Paliege-Barfuß, *Die Gewerbeordnung 1994 mit grundlegender Judikatur der Höchstgerichte sowie verweisenden und erläuternden Anmerkungen unter Heranziehung der Gesetzesmaterialien*, Wien 2017, s. 106.

¹¹ M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 456.

¹² H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 539.

z prawa właściciela przedsiębiorstwa¹³. W orzeczeniu z dnia 19 marca 1975 r. Austriacki Sąd Administracyjny (VwGH) wskazał, że prawa do kontynuacji są prawami pochodnymi, w których „pierwotne prawo do prowadzenia działalności gospodarczej nadal istnieje”¹⁴. Tym samym, mimo że prawo do kontynuowania działalności gospodarczej stanowi samodzielną podstawę prawną wykonywania działalności gospodarczej, która różni się od zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej (§ 38 GewO), to stanowi ono prawo wtórne, które jest uzależnione od zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej (w momencie jego utworzenia) udzielonego innej osobie. Zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej (pierwotne) jest dodatkiem nie tylko do stworzenia, lecz również do zachowania prawa kontynuacji¹⁵. Powstanie prawa dalszego prowadzenia działalności nie wymaga wygaśnięcia zezwolenia na jej prowadzenie, tak że zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej nie kończy się automatycznie wraz z powstaniem prawa dalszego prowadzenia działalności. Natomiast w przypadku wygaśnięcia zezwolenia na prowadzenie działalności, wygasa również prawo wtórne do kontynuowania działalności. Jeżeli zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej utraci ważność przed dniem, w którym powstało prawo do kontynuowania działalności, to prawo do kontynuowania działalności nie może być dłużej wykonywane – zezwolenie na prowadzenie działalności musi istnieć w momencie powstania prawa do kontynuacji¹⁶. Prawo dalszego prowadzenia działalności i leżące u jego podstaw zezwolenie są zatem ściśle powiązane pod względem prawnym, a nawet mają charakter pomocniczy¹⁷.

Prawo kontynuowania działalności gospodarczej istnieje w tym samym zakresie, co pierwotne zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej. Jako przedsiębiorca, osoba uprawniona do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej jest przy prowadzeniu działalności gospodarczej równa posiadaczowi zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej. Co do zasady, zakres i treść prawa do kontynuowania działalności określają prawa i obowiązki wynikające z zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej. Kontynuacja jest więc ściśle powiązana z działalnością gospodarczą. Decydująca jest chwila, w której powstaje prawo do kontynuowania działalności¹⁸. Podczas kontynuowania działalności gospo-

¹³ Tamże, s. 536, 539.

¹⁴ Orzeczenie Sądu Administracyjnego (VwGH) z dnia 19 marca 1975 r., VwSlg 8789A/1975, https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Vwgh&Dokumentnummer=JWT_1974001781_19750319X00 [dostęp: 7.02.2022 r.].

¹⁵ M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 457.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 539.

¹⁸ M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 458.

darczej, osoba uprawniona może – bez konieczności zmiany obszaru działalności przejmowanego przedsiębiorstwa – np. rozszerzyć go poprzez dodanie innego zakładu lub zaprzestać prowadzenia działalności w innym zakładzie uprzednio zarządzanym, lub całkowicie zaprzestać prowadzenia działalności, a tym samym zlikwidować przedsiębiorstwo¹⁹.

2. Podmioty uprawnione do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej

W treści § 41 Abs. 1 GewO wymieniono podmioty, które mogą być potencjalnie uprawnione do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej. Można dokonać podziału dychotomicznego praw kontynuowania działalności gospodarczej. Zasadniczo prawo kontynuowania działalności gospodarczej po śmierci osoby posiadającej zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej umożliwia kontynuowanie działalności gospodarczej, a tym samym służy utrzymaniu przedsiębiorstwa (prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej w celu jej utrzymania; *Fortbetriebsrecht zwecks Betirebserhaltung*; § 41 Abs. 1 Z 1–3 GewO). Przewidziano jednak również prawa kontynuacji, które służą przymusowej sprzedaży przedsiębiorstwa w celu zaspokojenia wierzycieli (prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej w celu sprzedaży przedsiębiorstwa; *Fortbetriebsrecht zwecks Betriebsverwertung*; § 41 Abs. 1 Z 4 i 5 GewO)²⁰. W związku z tym prawa kontynuacji przysługują następującym podmiotom:

- 1) masie spadkowej po właścicielu przedsiębiorstwa;
- 2) małżonkowi pozostającemu przy życiu lub zarejestrowanemu partnerowi, w którego prawne posiadanie przechodzi w całości lub w części przedsiębiorstwo, w drodze następstwa prawnego z powodu śmierci właściciela lub darowizny na wypadek śmierci;
- 3) na warunkach określonych powyżej, także dzieciom i dzieciom adoptowanym oraz dzieciom dzieci adoptowanych właściciela przedsiębiorstwa do ukończenia przez nie 24. roku życia;
- 4) masie upadłości;
- 5) wyznaczonemu przez sąd zarządcy przymusowemu lub dzierżawcy przymusowemu (§ 41 Abs. 1 Z 1–5 GewO).

¹⁹ H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 538.

²⁰ Tamże, s. 536–537; M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 456.

Różne prawa dalszego prowadzenia działalności powstają automatycznie (*ex lege*) w odpowiednim momencie określonym w § 42 i nast. GewO. Nie ma konieczności podejmowania dodatkowych działań przez osobę uprawnioną do kontynuowania działalności (decyzji, oświadczenia woli lub nawet aktu administracyjnego)²¹. Jedyłą formalnością jest zgłoszenie rejonowemu organowi administracyjnemu zgodnie z § 345 Abs. 1 GewO (§ 42 Abs. 1, § 43 Abs. 1, § 44 GewO) rozpoczęcia wykonywania prawa kontynuacji działalności. Nie ma ono jednak charakteru konstytutywnego, tak że nie jest warunkiem koniecznym powstania prawa²². W konsekwencji, jeśli spełnione są wymogi kontynuowania działalności gospodarczej, organ dokonuje wpisu prawa kontynuacji do rejestru (*Gewerbeinformationssystem Austria*) i jedynie powiadamia o tym zgłaszającego (§ 345 Abs. 4 GewO).

Z punktu widzenia struktury podmiotowej prawa kontynuacji istotna jest też instytucja dyrektora zarządzającego (*Geschäftsführer*). Ze zdania pierwszego § 41 Abs. 4 GewO wynika, że jeśli prawo do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej przysługuje osobie fizycznej, która nie udowodniła spełnienia warunków wymaganych do wykonywania danej działalności gospodarczej lub która nie uzyskała niezbędnego zezwolenia (§ 26 GewO), wówczas osoba lub osoby uprawnione do kontynuowania działalności gospodarczej, lub – w przypadku gdy nie są do tego samodzielnie uprawnione – ich przedstawiciel ustawowy, powołuje bez zbędnej zwłoki dyrektora zarządzającego (§ 39 GewO). Wynika z tego, że chodzi o żyjących małżonków i zarejestrowanych partnerów, dzieci, dzieci adoptowane i dzieci dzieci adoptowanych, jak również zarządców przymusowych lub dzierżawców przymusowych (§ 41 Abs. 1 Z 2, 3 i 5 GewO)²³. W zdaniu drugim § 41 Abs. 4 GewO został przewidziany wyjątek od obowiązku wynikającego ze zdania pierwszego, tak że jeżeli osoba lub osoby uprawnione do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej nie mogą przedstawić świadectwa kwalifikacji wymaganego do prowadzenia działalności regulowanej w zakresie niektórych zawodów, organ administracyjny może, na ich wniosek, złagodzić wymogi, jeśli prowadzenie działalności gospodarczej bez dyrektora zarządzającego nie stwarza zagrożenia dla życia lub zdrowia osób.

Prawo do kontynuowania działalności powstaje niezależnie od powołania dyrektora zarządzającego²⁴. Tym samym brak wylegitymowania się przez osobę uprawnioną do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej spełnieniem warunków

²¹ M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 459.

²² W. Kinscher, *Die Gewerbeordnung 1994 mit grundlegender Judikatur der Höchstgerichte sowie verweisenden und erläuternden Anmerkungen unter Heranziehung der Gesetzesmaterialien*, Wien 2007, s. 93; M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 464.

²³ M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 462.

²⁴ Tamże, s. 463.

osobistych i ewentualny brak złagodzenia tych wymagań, nie stoi na przeszkodzie powstaniu prawa kontynuacji, przy czym dana osoba musi niezwłocznie powołać dyrektora zarządzającego (§ 39 GewO), który musi spełniać niezbędne warunki osobiste, zgodnie z § 39 Abs. 2 GewO²⁵.

Według zdania pierwszego § 41 Abs. 5 GewO, jeżeli prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej przysługuje masie spadkowej lub masie upadłościowej, przedstawiciel masy spadkowej lub syndyk obejmuje funkcję dyrektora zarządzającego po otrzymaniu zawiadomienia o dalszym prowadzeniu działalności. Osoby te *ex lege* pełnią funkcję dyrektora zarządzającego po otrzymaniu zawiadomienia przez organ o kontynuowaniu działalności (§ 42 Abs. 1 i § 44 GewO)²⁶. W zdaniu drugim i trzecim § 41 Abs. 5 GewO przewidziany jest jednak wyjątek od powołania *ex lege* przedstawiciela masy spadkowej lub syndyka na funkcję dyrektora zarządzającego. Przedstawiciel masy spadkowej lub syndyk „nie jest uznawany” za dyrektora, tzn. nie obejmuje on funkcji dyrektora z mocy prawa, jeżeli prowadzenie działalności gospodarczej bez udziału dyrektora zarządzającego wiąże się z ryzykiem dla życia lub zdrowia ludzi²⁷. W takiej sytuacji podmiot uprawniony do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej musi powołać dyrektora zarządzającego. Powołanie to musi być z kolei dokonane zgodnie z odpowiednimi przepisami dotyczącymi dyrektorów zarządzających²⁸.

3. Prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej w celu jej utrzymania

Do grupy przypadków, gdy celem powstania prawa kontynuacji jest utrzymanie przedsiębiorstwa (*Fortbetriebsrecht zwecks Betriebsverwertung*), należy sytuacja, gdy prawo to przysługuje masie spadkowej (§ 42 GewO), a także pozostającemu przy życiu małżonkowi lub zarejestrowanemu partnerowi, dzieciom i dzieciom adoptowanym, a także dzieciom dzieci adoptowanych przez właściciela przedsiębiorstwa (§ 43 GewO). Utrzymanie przedsiębiorstwa jest zasadniczą teleologiczną racją funkcjonowania prawa kontynuacji w prawie austriackim.

²⁵ H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 551.

²⁶ Tamże, s. 554; W. Kinscher, *Die Gewerbeordnung...*, s. 91; M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 462, 463; S. Paliege-Barfuß, *Die Gewerbeordnung...*, s. 108.

²⁷ H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 555.

²⁸ Tamże, s. 555; W. Kinscher, *Die Gewerbeordnung...*, s. 91; M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 463; S. Paliege-Barfuß, *Die Gewerbeordnung...*, s. 108.

Zgodnie z § 42 Abs. 1 GewO prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej powstaje z chwilą śmierci właściciela przedsiębiorstwa. Podmiotami prawa kontynuacji mogą być masy majątkowe, przede wszystkim spadek (§ 42 GewO). W okresie pomiędzy śmiercią spadkodawcy a przekazaniem spadku, spadkodawca już nie jest posiadaczem spadku, a spadkobierca jeszcze nim nie jest. W tym czasie generalnie uważa się, że spadek w stanie „spoczynku” („*ruhende*” *Nachlass*) jest sam w sobie osobą (prawną) i posiadaczem składników majątku²⁹. Prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej przysługujące masie spadkowej powstaje natychmiast po śmierci właściciela przedsiębiorstwa³⁰.

Spadek jako następca prawny przejmuje całą pozycję prawną osoby zmarłej, posiadającej zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej, przy czym w odniesieniu do zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej nie przenosi się podmiotowego prawa publicznego (*subjektiv-öffentliche Recht*) osoby zmarłej, lecz tworzy się nowe prawo do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej wynikające z tego ostatniego³¹. Przysługuje ono masie spadkowej po właścicielu przedsiębiorstwa. Jak wynika z dalszej części § 42 Abs. 1 GewO przedstawiciel masy spadkowej zobowiązany jest bez zbędnej zwłoki zawiadomić rejonowy organ administracyjny o rozpoczęciu dalszego prowadzenia działalności gospodarczej (§ 345 Abs. 1 GewO). Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że prawo kontynuacji przysługujące masie spadkowej powstaje z *ex lege* w dniu śmierci przedsiębiorcy, a nie z chwilą zawiadomienia przez przedstawiciela masy spadkowej³². Podobnie jak inne prawa dalszego prowadzenia działalności gospodarczej, również prawo z § 42 GewO powstaje niezależnie od zawiadomienia. Prawo kontynuacji działalności gospodarczej masy spadkowej powstaje nawet w przypadku braku spadkobierców. Decydujące znaczenie ma obowiązujące w chwili śmierci przedsiębiorcy zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej³³. Prawo kontynuowania działalności gospodarczej w przypadku masy spadkowej wygasa z mocy samego prawa wraz ze zdarzeniami wymienionymi w § 42 Abs. 2 GewO. Katalog tych zdarzeń jest wyczerpujący. Podstawowym zdarzeniem jest tutaj akt stwierdzający nabycie spadku (*Einantwortung*). Jednocześnie może powstać *ex lege* inne, nowe prawo do kontynuowania działalności (§ 43 Abs. 1 i § 44 GewO)³⁴.

²⁹ H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 556.

³⁰ Tamże, s. 557.

³¹ M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 466; a także: W. Kinscher, *Die Gewerbeordnung...*, s. 93. Odmiennie zob. H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 556.

³² H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 557.

³³ M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 466.

³⁴ Tamże, s. 467.

Według § 43 Abs. 1 GewO prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej małżonka pozostającego przy życiu lub zarejestrowanego partnera oraz dzieci, dzieci adoptowanych, jak również dzieci dzieci adoptowanych przez właściciela przedsiębiorstwa powstaje w momencie, w którym wygasa prawo przysługujące masie spadkowej zgodnie z § 42 Abs. 2 GewO. Prawo do kontynuowania działalności gospodarczej przysługujące tym osobom „powstaje”, tzn. jest ustanawiane z mocy samego prawa, w momencie, w którym kończy się prawo kontynuacji przysługujące masie spadkowej zgodnie z § 42 Abs. 2 GewO³⁵.

To, czy małżonkowie rzeczywiście mieszkali razem, nie ma znaczenia w świetle prawa kontynuacji. Małżonek bez względu na płeć, tj. wdowiec tak samo jak wdowa, może korzystać z prawa do kontynuacji działalności gospodarczej na podstawie § 41 Abs. 1 Z 2 GewO. Prawo małżonka do kontynuowania działalności gospodarczej jest nieograniczone w czasie; nie kończy się wraz z ponownym zawarciem małżeństwa przez małżonka uprawnionego do kontynuowania działalności gospodarczej³⁶. Warunkiem powstania prawa do kontynuowania działalności gospodarczej jest przejście przedsiębiorstwa (byłego) właściciela w całości lub w części w posiadanie prawne współmałżonka lub zarejestrowanego partnera, z tytułu dziedziczenia lub darowizny na wypadek śmierci. Całkowite lub częściowe przeniesienie w posiadanie prawne nie ma miejsca, gdy dana osoba jest wyłączona z dziedziczenia w wyniku rozrządzenia testamentowego co do zasady, bądź przynajmniej w odniesieniu do przedsiębiorstwa³⁷.

Na takich samych warunkach, jak w przypadku żyjących małżonków i zarejestrowanych partnerów, dzieciom i dzieciom adoptowanym oraz dzieciom dzieci adoptowanych przedsiębiorcy przysługuje również prawo do kontynuowania działalności gospodarczej do ukończenia przez nie 24. roku życia. W związku z tym przedsiębiorstwo (byłego) właściciela musi zostać przekazane w całości lub w części w prawne posiadanie zstępnego (zstępnym) na podstawie dziedziczenia lub darowizny na wypadek śmierci³⁸. Prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej przez dzieci, dzieci adoptowane i dzieci dzieci adoptowanych przysługuje tylko do ukończenia przez te osoby 24. roku życia. Wraz z upływem tego czasu prawo dziecka lub dziecka adoptowanego do kontynuowania działalności gospodarczej wygasa z mocy prawa. Od tego dnia, w celu dalszego prowadzenia przejmowanej

---

³⁵ H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 560.

³⁶ Tamże, s. 542.

³⁷ M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 460.

³⁸ Tamże, s. 461.

działalności gospodarczej, wymagane jest uzyskanie przez nie niezależnego zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej³⁹.

Według zdania drugiego § 41 Abs. 1 GewO dalsze prowadzenie działalności gospodarczej przez małżonka lub zarejestrowanego partnera musi zostać zgłoszone przez małżonka lub zarejestrowanego partnera; dalsze prowadzenie działalności gospodarczej przez dzieci, dzieci adoptowane, jak również dzieci dzieci adoptowanych przez właściciela przedsiębiorstwa musi zostać zgłoszone przez ich przedstawiciela ustawowego, natomiast jeśli są oni zdolni do czynności prawnych – przez nich samych bez zbędnej zwłoki. Tym samym kontynuacja działalności gospodarczej przez dzieci, dzieci adoptowane i dzieci dzieci adoptowanych musi być zgłoszona przez ich prawnych przedstawicieli (np. rodziców), ale jeśli są już do tego uprawnieni (tj. od 18. roku życia), wówczas przez nie same⁴⁰. Ze zdania trzeciego § 41 Abs. 1 GewO wynika, że § 345 Abs. 1 GewO zastosowanie ma również w postępowaniu dotyczącym zgłoszenia dalszego prowadzenia działalności przez żyjącego małżonka lub inne osoby uprawnione w świetle § 41 Abs. 1 Z 2 i 3 GewO. Jeżeli spełnione są warunki dotyczące dalszego prowadzenia działalności gospodarczej przez pozostałego przy życiu małżonka i inne osoby uprawnione, organ musi zarejestrować prawo do dalszego prowadzenia działalności w rejestrze (GISA) i powiadomić ich o tym⁴¹. Powiadomienie ma jedynie skutek deklaracyjny, prawo powstaje (co do zasady już wcześniej) wraz z zakończeniem prawa przysługującego masie spadkowej⁴². Moment zgłoszenia nie ma znaczenia prawnego dla powstania prawa kontynuacji działalności pozostałego przy życiu małżonka i innych osób uprawnionych⁴³.

Przedsiębiorca nie może bezpośrednio pozbawić prawa kontynuowania działalności gospodarczej wskazanych osób, ale może zrobić to pośrednio przez testamentowe rozrządzenie przedsiębiorstwem, co wynika z § 41 Abs. 1 GewO⁴⁴. Prawo do kontynuowania działalności gospodarczej przez wskazane osoby uprawnione powstaje *ex lege*, bez konieczności podejmowania przez nie jakichkolwiek działań w celu jego powstania.

Pochodną koncepcji legislacyjnej prawa kontynuacji, według której powstaje ono dla poszczególnych grup osób uprawnionych *ipso iure*, w odpowiednim momencie określonym w § 42 i nast. GewO, jest przewidziana w § 43 Abs. 3 GewO

³⁹ H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 544.

⁴⁰ Tamże, s. 561.

⁴¹ Tamże.

⁴² M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 469.

⁴³ H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 560.

⁴⁴ Tamże.

możliwość zrzeczenia się tego prawa przez pozostającego przy życiu małżonka lub zarejestrowanego partnera, a także przez dzieci, dzieci adoptowane i dzieci dzieci adoptowanych przez właściciela przedsiębiorstwa. Według zdania pierwszego § 43 Abs. 3 GewO małżonek lub zarejestrowany partner uprawniony do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej oraz dzieci, dzieci adoptowane i dzieci dzieci adoptowanych uprawnione do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej mogą zrzec się prawa dalszego prowadzenia działalności gospodarczej nie później niż miesiąc po powstaniu prawa dalszego prowadzenia działalności gospodarczej, ze skutkiem w postaci uznania, że prawo to w ogóle dla nich nie powstało. Oświadczenie o zrzeczeniu się ma zatem skutek *ex tunc*⁴⁵. Skutek zrzeczenia się *ex tunc* ma na celu zaoszczędzenie kosztów (opłaty, składki na ubezpieczenie społeczne etc.) ponoszonych przez osoby uprawnione do kontynuowania działalności gospodarczej, które z jakichkolwiek powodów nie są zainteresowane kontynuacją tej działalności⁴⁶. Ze zdania drugiego rzeczonego przepisu wynika, że zrzeczenie nie podlega odwołaniu.

Zgodnie z § 43 Abs. 2 GewO, jeżeli po śmierci przedsiębiorcy pozostaje małżonek lub zarejestrowany partner uprawniony do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej, jak również dzieci uprawnione do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej, dzieci adoptowane i dzieci dzieci adoptowanych, są oni wspólnie uprawnieni do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej. W doktrynie przyjmuje się, że w takim przypadku powstaje jedno prawo kontynuacji dla osób uprawionych, a nie kilka indywidualnych praw dla każdej z tych osób⁴⁷. Jak wskazują Hermann Grabler, Harald Stolzlechner i Harald Wendl, można mówić o „wspólnym prawie kontynuacji”, przy czym każdej osobie uprawnionej do kontynuowania działalności gospodarczej przysługuje „całkowite” prawo do kontynuowania działalności wraz z pozostałymi współspadkobiercami⁴⁸. Podział lub rozbiecie prawa do kontynuowania działalności przez spadkobierców jest niedozwolone. Jeżeli tylko jeden spadkobierca (z kilku uprawionych do kontynuowania działalności gospodarczej) ma kontynuować działalność gospodarczą, może to być dokonane w sposób zgodny z prawem tylko przez to, że pozostali spadkobiercy uprawnieni do kontynuowania działalności gospodarczej zrzekną się udziału w tym prawie⁴⁹.

⁴⁵ M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 469.

⁴⁶ H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 562–563.

⁴⁷ Tamże, s. 561.

⁴⁸ Tamże, s. 562.

⁴⁹ Tamże.

4. Prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej w celu sprzedaży przedsiębiorstwa

Istnieje grupa przypadków, gdy celem powstania prawa kontynuacji jest sprzedaż przedsiębiorstwa, aby zaspokoić wierzycieli (*Fortbetriebsrecht zwecks Betriebsverwertung*). Dzieje się tak w sytuacji prawa kontynuacji, które przysługuje masie upadłościowej (§ 44 GewO), jak również wyznaczonemu przez sąd w postępowaniu egzekucyjnym zarządcy przymusowemu lub dzierżawcy przymusowemu (§ 45 GewO).

Prawo kontynuowania działalności gospodarczej przysługuje masie upadłościowej w sytuacji niewypłacalności osoby uprawnionej do prowadzenia działalności gospodarczej. W zdaniu pierwszym § 44 GewO wskazano moment, w którym powstaje prawo kontynuacji przysługujące masie upadłościowej. Wynika z niego, że prawo to powstaje z chwilą wszczęcia postępowania upadłościowego na majątku właściciela przedsiębiorstwa. Prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej przysługujące masie upadłościowej powstaje *ex lege* i bezpośrednio po wszczęciu postępowania upadłościowego⁵⁰. W orzeczeniu z dnia 20 września 1994 r. Sąd Administracyjny (VwGH) wskazał, że prawo kontynuowania działalności gospodarczej przysługujące masie upadłościowej powstaje obok zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej udzielonego właścicielowi przedsiębiorstwa⁵¹. Podobnie znaleźć można w literaturze przedmiotu, np. Sylvia Paliege-Barfuß podnosi, że zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej udzielone właścicielowi przedsiębiorstwa pozostaje ważne na czas trwania postępowania upadłościowego, ale wówczas nie może on prowadzić działalności gospodarczej, otwierać kolejnych zakładów lub przenosić siedziby. Prawo do kontynuowania działalności gospodarczej jest dodatkowym uprawnieniem obok zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej udzielonego właścicielowi przedsiębiorstwa⁵². Niemniej w orzeczeniu z dnia 30 maja 1980 r. Sąd Administracyjny (VwGH) wskazał, że jeżeli syndyk podejmuje działania, które są przez niego zorganizowane wyłącznie w celu niezwłocznego spieniężenia i które w ogólnym ujęciu składają się zasadniczo tylko z jednego działania, jego działalność nie odpowiada elementom stanu kontynuacji

⁵⁰ M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 471.

⁵¹ Orzeczenie Sądu Administracyjnego (VwGH) z dnia 20 września 1994 r., 94/04/0039, https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Vwgh&Dokumentnummer=JWT_1994040039_19940920X00 [dostęp: 7.02.2022 r.].

⁵² S. Paliege-Barfuß, *Die Gewerbeordnung...*, s. 111; zob. także: W. Kinscher, *Die Gewerbeordnung...*, s. 93; M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 471.

działalności przedsiębiorstwa lub działalności gospodarczej⁵³. W takiej sytuacji nie zachodzi kontynuacja działalności gospodarczej⁵⁴.

Jak wynika ze zdania drugiego § 44 GewO, syndyk musi bez zbędnej zwłoki zawiadomić rejonowy organ administracyjny o dalszym prowadzeniu działalności gospodarczej (§ 345 Abs. 1 GewO). Należy jednak dodać, że przedmiotowe zawiadomienie nie ma konstytutywnego znaczenia i prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej przysługujące masie upadłościowej powstaje wraz ze wszczęciem postępowania upadłościowego⁵⁵, tak że zgłoszenie nie ma żadnego znaczenia prawnego w odniesieniu do powstania tego prawa⁵⁶. W związku z tym nie ma konieczności dokonywania zawiadomienia przed rozpoczęciem lub w momencie rozpoczęcia dalszego prowadzenia działalności⁵⁷. Ergo możliwe jest rozpoczęcie prowadzenia działalności, a następnie złożenie zawiadomienia, bez zbędnej zwłoki⁵⁸.

Jak wynika z trzeciego zdania § 44 GewO, w przypadku gdy prawo kontynuowania działalności gospodarczej przysługuje masie upadłościowej, syndyk może zrzec się tego prawa zgodnie z § 43 Abs. 3 GewO. W związku z tym syndyk ma możliwość zrzeczenia się prawa kontynuacji na tych samych warunkach, co małżonek lub zarejestrowany partner uprawniony do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej, dzieci, dzieci adoptowane i dzieci dzieci adoptowanych. Prawo kontynuowania masy upadłościowej może istnieć obok zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej właściciela przedsiębiorstwa, który jednak – jak piszą H. Grabler, H. Stolzlechner i H. Wendl – nie może z niego skorzystać w przypadku

⁵³ Orzeczenie Sądu Administracyjnego (VwGH) z dnia 30 maja 1980 r., VwSlg 10149 A/1980, https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Vwgh&Entscheidungsart=Undefined&Sammlungsnummer=VwSlg+10149+A%2f1980&Index=&AenderungenSeit=Undefined&SucheNachRechtssatz=True&SucheNachText=False&GZ=&VonDatum=&BisDatum=14.09.2021&Norm=&ImRisSeitVonDatum=&ImRisSeitBisDatum=&ImRisSeit=Undefined&ResultPageSize=100&Suchworte=&Position=1&SkipToDocumentPage=true&ResultFunctionToken=ce1aaec7-dcd1-4552-8d75-b566fd0c490e&Dokumentnummer=JWR_1979000514_19800530X01 [dostęp: 7.02.2022 r.].

⁵⁴ M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 473.

⁵⁵ Orzeczenie Sądu Administracyjnego (VwGH) z dnia 25 lutego 2002 r., VwSlg 15778 A/2002, https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Vwgh&Dokumentnummer=JWT_2000040214_20020225X00 [dostęp: 7.02.2022 r.].

⁵⁶ H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 565.

⁵⁷ Tamże; M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 473.

⁵⁸ H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 565; W. Kinscher, *Die Gewerbeordnung...*, s. 93; S. Paliege-Barfuß, *Die Gewerbeordnung...*, s. 111. Zgodnie z § 44 GewO zawiadomienie, które nie zostało dokonane lub zostało dokonane w sposób nieodpowiedni, nie upoważnia organu do stwierdzenia, że nie zostały spełnione wymogi prawne dotyczące wykonywania prawa do kontynuacji działalności, ani do zakazania kontynuacji działalności; zob. orzeczenie Sądu Administracyjnego (VwGH) z dnia 25 lutego 2002 r., VwSlg 15778 A/2002, https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Vwgh&Dokumentnummer=JWT_2000040214_20020225X00 [dostęp: 7.02.2022 r.].

postępowania upadłościowego. W takim przypadku przedsiębiorca nie jest uprawniony do dysponowania prawem kontynuowania działalności masy upadłościowej, np. poprzez rezygnację z zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej⁵⁹. Ostatnie zdanie § 44 GewO głosi, że prawo przysługujące masie upadłościowej wygasa z mocy prawa z chwilą zakończenia postępowania upadłościowego.

Prawo kontynuacji może przysługiwać również zarządcy przymusowemu (*Zwangsverwalter*) lub dzierżawcy przymusowemu (*Zwangspächter*) w przypadku egzekucji przez zarząd przymusowy lub dzierżawę. Jak wynika ze zdania pierwszego § 45 GewO, prawo zarządcy przymusowego do dalszego prowadzenia działalności gospodarczej powstaje z chwilą powołania go przez sąd, a prawo dzierżawcy przymusowego – z chwilą rozpoczęcia dzierżawy⁶⁰. Jak wszystkie prawa do kontynuowania działalności gospodarczej, prawo to powstaje *ex lege* bez dalszych działań ze strony właściciela przedsiębiorstwa lub osoby uprawnionej do kontynuowania działalności⁶¹. Należy zaznaczyć, że zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej przez przedsiębiorcę pozostaje ważne pomimo zarządu lub dzierżawy przymusowej, przy czym przedsiębiorca nie może prowadzić działalności gospodarczej. Prawo kontynuowania działalności jest dodatkowym uprawnieniem obok udzielonego mu zezwolenia na prowadzenie działalności gospodarczej⁶². Sąd musi dokonać zawiadomienia organu o powołanym zarządcy lub dzierżawcy (zdanie drugie § 45 GewO), lecz nie ma ono wpływu na samo powstanie lub wygaśnięcie prawa kontynuacji⁶³. Prawo zarządcy przymusowego do kontynuowania działalności gospodarczej wygasa z mocy prawa z chwilą ustania zarządu przymusowego, a dzierżawcy przymusowego – z chwilą wygaśnięcia dzierżawy, na co wskazuje treść zdania trzeciego § 45 GewO.

---

⁵⁹ H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 566.

⁶⁰ Tamże, s. 563 i nast.; M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 470 i nast.; S. Paliege-Barfuß, *Die Gewerbeordnung...*, s. 110–111.

⁶¹ M. Köhler, w: *Kommentar zur Gewerbeordnung...*, s. 475.

⁶² W. Kinscher, *Die Gewerbeordnung...*, s. 94; S. Paliege-Barfuß, *Die Gewerbeordnung...*, s. 111.

⁶³ H. Grabler, H. Stolzlechner, H. Wendl, *Kommentar zur GewO...*, s. 568.

Zakończenie

Prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej jest ciekawym rozwiązaniem o charakterze administracyjnoprawnym sprawy sukcesji pokoleniowej działalności gospodarczej po zmarłym przedsiębiorcy. Ustawodawca austriacki w oparciu o koncepcję publicznego prawa podmiotowego stworzył rozwiązanie, którego zaletą jest syntetyczność regulacji i prostota aplikacji w praktyce obrotu prawnego. Opisane w artykule rozwiązanie legislacyjne nie nadaje się jednak do recypowania na grunt prawa polskiego, z racji na przyjętą z modelu romańskiego konstrukcję nabycia spadku przez spadkobierców *ipso iure* w chwili śmierci spadkodawcy⁶⁴. W okresie najbardziej ważkim z punktu widzenia przetrwania przedsiębiorstwa po śmierci przedsiębiorcy, jaki trwa od chwili śmierci przedsiębiorcy do chwili udokumentowania praw spadkowych po zmarłym przedsiębiorcy, w prawie austriackim w założeniu działalność gospodarczą po nim prowadzi masa spadkowa, z uwagi na to, że to jej *ex lege* przysługuje prawo kontynuacji po śmierci przedsiębiorcy. Natomiast w prawie polskim spadek nie ma podmiotowości prawnej, a z mocy prawa przechodzi na spadkobierców z chwilą śmierci spadkodawcy. Nabycie spadku nie ma jednak charakteru definitywnego, tak że w chwili śmierci spadkodawcy krąg spadkobierców nie jest pewny, zasadniczo aż do udokumentowania nabycia praw spadkowych. Osoba, która miała dojść do dziedziczenia, ostatecznie może nie uzyskać statusu spadkobiercy na skutek różnych zdarzeń prawnych (np. odrzucenia

⁶⁴ S. Babiarsz, *Spadek i darowizna w prawie cywilnym i podatkowym*, Warszawa 2019, s. 66–67; W. Borysiak, *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013, s. 251–252; tenże, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, t. 4A. *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, red. K. Osajda, Warszawa 2019, s. 132–133; J. Ciszewski, J. Knabe, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, Warszawa 2019, s. 1629; A. Doliwa, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2012, s. 12; J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, oprac. i zaktualizował A. Mączyński, Warszawa 1990, s. 151; A. Kawałko, H. Witczak, *Prawo cywilne*, Warszawa 2008, s. 802; A. Kawałko, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 6. *Spadki (art. 922–1087)*, red. M. Habdás, M. Frás, Warszawa 2019, s. 104–105; P. Księżak, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2017, s. 93; J. Kuźmicka-Sulikowska, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2019, s. 1839–1840; E. Niezbecka, w: *Kodeks cywilny*, t. 4. *Spadki*, red. A. Kidyba, Warszawa 2015, s. 48; A. Olesińska, *Następstwo prawne spadkobierców w prawie podatkowym*, Toruń 2019, s. 29; M. Pazdan, w: *Kodeks cywilny*, t. 2. *Komentarz do art. 450–1088. Przepisy wprowadzające*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2018, s. 1035; J.S. Piątkowski, w: *System prawa cywilnego*, t. 4. *Prawo spadkowe*, red. J.S. Piątkowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 86, 92; J.S. Piątkowski, A. Kawałko, H. Witczak, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 10. *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2015, s. 159; J.S. Piątkowski, B. Kordasiewicz, *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2011, s. 52–53; J. Pietrzykowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, ks. 4. *Spadki. Przepisy wprowadzające kodeks cywilny*, red. Z. Resich, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, J.I. Bielski, Warszawa 1972, s. 1832–1833; H. Witczak, *Wyłączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, Warszawa 2013, s. 19.

spadku)⁶⁵. W związku z tym nawet przy uelastycznieniu i dostosowaniu prawa kontynuacji do principów polskiego prawa spadkowego, wyposażenie spadkobierców w prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej *ex lege* od chwili śmierci przedsiębiorcy będącego spadkodawcą, byłoby nieoperatywne, a przede wszystkim zagrażałoby bezpieczeństwu obrotu prawnego, z tego względu, że krąg spadkobierców może ulegać zmianom do chwili udokumentowania praw po zmarłym przedsiębiorcy w drodze prawomocnego postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku, zarejestrowanego aktu poświadczenia dziedziczenia czy wydanego europejskiego poświadczenia spadkowego.

Bibliografia

- Babiarz S., *Spadek i darowizna w prawie cywilnym i podatkowym*, Warszawa 2019.
- Bieluk J., *Ustawa o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej. Komentarz*, Warszawa 2019.
- Borysiak W., *Dziedziczenie. Konstrukcja prawna i ochrona*, Warszawa 2013.
- Borysiak W., w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, t. 4A. *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, red. K. Osajda, Warszawa 2019.
- Ciszewski J., Knabe J., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, Warszawa 2019.
- Doliwa A., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2012.
- Grabler H., Stolzlechner H., Wendl H., *Kommentar zur GewO*, Wien–New York 2011.
- Gwiazdomorski J., *Prawo spadkowe w zarysie*, oprac. i zaktualizował A. Mączyński, Warszawa 1990.
- Kawałko A., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 6. *Spadki (art. 922–1087)*, red. M. Habdas, M. Fras, Warszawa 2019.
- Kawałko A., Witczak H., *Prawo cywilne*, Warszawa 2008.
- Kinscher W., *Die Gewerbeordnung 1994 mit grundlegender Judikatur der Höchstgerichte sowie verweisenden und erläuternden Anmerkungen unter Heranziehung der Gesetzesmaterialien*, Wien 2007.
- Köhler M., w: *Kommentar zur Gewerbeordnung 1994. Band 1. §§ 1–93*, red. D. Ennöckl, N. Raschauer, W. Wessely, Wien 2015.
- Księżak P., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2017.
- Kuźmicka-Sulikowska J., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2019.
- Mariański A., *Sukcesja przedsiębiorstw prowadzonych przez osoby fizyczne na gruncie ustawodawstw wybranych jurysdykcji*, *Monitor Prawniczy* 2019, nr 23.

⁶⁵ E. Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2018, s. 38; E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 6. *Spadki*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017, s. 54–55; M. Zelek, w: *Kodeks cywilny*, t. 3. *Komentarz. Art. 627–1088*, red. M. Gutowski, Warszawa 2019, s. 1100.

- Mariański A., *Ustawa o zarządzie sukcesyjnym przedsiębiorstwem osoby fizycznej*, w: *Planowanie sukcesyjne. Prawne i podatkowe aspekty zarządu sukcesyjnego przedsiębiorstwem osoby fizycznej*, red. A. Mariański, Warszawa 2019.
- Nieubecka E., w: *Kodeks cywilny*, t. 4. *Spadki*, red. A. Kidyba, Warszawa 2015.
- Olesińska A., *Następstwo prawne spadkobierców w prawie podatkowym*, Toruń 2019.
- Paliege-Barfuß S., *Die Gewerbeordnung 1994 mit grundlegender Judikatur der Höchstgerichte sowie verweisenden und erläuternden Anmerkungen unter Heranziehung der Gesetzesmaterialien*, Wien 2017.
- Pazdan M., w: *Kodeks cywilny*, t. 2. *Komentarz do art. 450–1088. Przepisy wprowadzające*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2018.
- Piątowski J.S., w: *System prawa cywilnego*, t. 4. *Prawo spadkowe*, red. J.S. Piątowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Piątowski J.S., Kawałko A., Witczak H., w: *System Prawa Prywatnego*, t. 10. *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, Warszawa 2015.
- Piątowski J.S., Kordasiewicz B., *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2011.
- Pietrzykowski J., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, ks. 4. *Spadki. Przepisy wprowadzające kodeks cywilny*, red. Z. Resich, J. Ignatowicz, J. Pietrzykowski, J.I. Bielski, Warszawa 1972.
- Skowrońska-Bocian E., *Prawo spadkowe*, Warszawa 2018.
- Skowrońska-Bocian E., Wierciński J., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 6. *Spadki*, red. J. Gudowski, Warszawa 2017.
- Witczak H., *Wylączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, Warszawa 2013.
- Wrzcionek R., *Zarządca sukcesyjny przedsiębiorstwa w spadku. Status i charakter prawny*, Warszawa 2020.
- Zelek M., w: *Kodeks cywilny*, t. 3. *Komentarz. Art. 627–1088*, red. M. Gutowski, Warszawa 2019.

Przeciwdziałanie alienacji rodzicielskiej w postępowaniu cywilnym – sprawy dotyczące wykonywania kontaktów z dzieckiem

Counteracting parental alienation in civil proceedings – issues relating
to the exercise of contact with the child

Противодействие родительскому отчуждению в гражданском производстве – дела,
касающиеся осуществления общения с ребенком

Протидія відчуженню батьків у цивільному процесі – справи, пов'язані
з контактами з дитиною

PAULINA WOŚ

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: paulina.wos@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-8578-382X>

Streszczenie: Nowelizacją z dnia 26 maja 2011 r., która weszła w życie 13 sierpnia 2011 r., wprowadzono do Kodeksu postępowania cywilnego instytucję wykonywania kontaktów z dzieckiem. Ma ona na celu wyegzekwowanie określonych w orzeczeniu lub ugodzie kontaktów z dzieckiem poprzez zagrożenie koniecznością spełnienia świadczenia o charakterze pieniężnym. Postępowanie ma charakter dwuetapowy. W pierwszym etapie polega ono na możliwości zagrożenia przez sąd, w drugim etapie zaś nakazania zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej, jako konsekwencji naruszenia postanowień o kontaktach rodziców z dziećmi. Omawiane w niniejszym opracowaniu instrumenty są narzędziem służącym przywróceniu przestrzegania ustaleń dotyczących sfery kontaktów pomiędzy rodzicami a dziećmi.

Opracowania Ministerstwa Sprawiedliwości oraz badania ankietowe i aktowe pokazują, że negatywne emocje i złe doświadczenia związane z relacjami osobistymi rodziców są jedną z głównych przyczyn ograniczających skuteczność postępowań o wykonywanie kontaktów. Głębokie konflikty pomiędzy rodzicami, występująca postawa konfrontacyjna, a także traktowanie postępowania o wykonywanie kontaktów jako oręża walki w innych sprawach, skutecznie udaremniają celowość prowadzonych postępowań, pogłębiając zjawisko alienacji rodzicielskiej.

W artykule poddano analizie problematykę z zakresu postępowań o wykonywanie kontaktów z dzieckiem w kontekście zjawiska alienacji rodzicielskiej. Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, czy rozwiązania przyjęte 11 lat temu, mające stanowić instrumenty umożliwiające osobie uprawnionej egzekwowanie ustalonych w orzeczeniu bądź ugodzie kontaktów z dzieckiem, są wystarczające do przeciwdziałania przemocy, jaką jest alienacja rodzicielska.

Słowa kluczowe: alienacja rodzicielska, przemoc w rodzinie, kontakty z dzieckiem, suma pieniężna

Summary: Under the amendment of 26 May 2011 that entered into force on 13 August 2011, the institution of enforcement of contact with the child was introduced into the Civil Procedure Code. The aim of the procedure is to enforce the contact with the child, as stipulated in the judgment or settlement, by threatening to pay a monetary compensation. There are two stages of these proceedings. The first one involves the possibility of threatening by the court, whereas in the second stage court orders the payment of a specified sum of money as a consequence of violating the parental contact order. The instruments discussed in this study constitute a tool for restoring compliance with parent-child contact arrangements.

Studies of the Ministry of Justice as well as the surveys and file studies show that negative emotions and bad experiences connected with the personal relationships of parents are one of the main reasons that limit the effectiveness of the proceedings for enforcement of contacts. Deep conflicts between parents, confrontational attitudes as well as treating the proceedings for enforcement of contacts as a weapon in other cases effectively defeat the purpose of those proceedings, exacerbating the phenomenon of parental alienation.

The purpose of this article is to analyze the proceedings for enforcement of contacts with the child in the context of parental alienation. Furthermore, the author attempts to answer the question whether the solutions adopted over 11 years ago which were established to enable the entitled person to enforce the contact with the child specified in the judgment or settlement, are sufficient to counteract the violence which is parental alienation.

Key words: parental alienation, domestic violence, contacts with a child, sum of money

Резюме: Поправка от 26 мая 2011 года, вступившая в силу 13 августа 2011 года, ввела в Гражданский процессуальный кодекс институт осуществления общения с ребенком. Его целью является принуждение к соблюдению порядка общения с ребенком, который указан в судебном или мировом решении, с помощью угрозы выплаты денежного пособия. Производство имеет двухэтапный характер. На первом этапе она заключается в возможности угрозы судом, а на втором - в предписании выплаты определенной денежной суммы как следствия нарушения положений о порядке общения между родителями и детьми. Инструменты, обсуждаемые в данной статье, являются инструментами для восстановления соблюдения договоренностей о контактах между родителями и детьми.

Исследования Министерства юстиции, проведенные опросы, а также досье показывают, что негативные эмоции и плохой опыт личных отношений между родителями являются одной из основных причин, ограничивающих эффективность производств, касающихся осуществления общения с ребенком. Глубокие конфликты между родителями, конфронтационный подход и использование гражданского процесса, касающегося установления порядка общения в качестве оружия для взаимной борьбы, фактически отрицают целесообразность проводимых производств, усугубляя явление родительского отчуждения.

В статье анализируется проблема производств, касающихся осуществления общения с ребенком в контексте родительского отчуждения. Цель статьи - ответить на вопрос, являются ли решения, принятые более 11 лет назад, которые должны были стать инструментами, позволяющими уполномоченному лицу обеспечить общение с ребенком, установленное в судебном решении или соглашении, достаточными для противодействия насилию, которым является родительское отчуждение.

Ключевые слова: родительское отчуждение, домашнее насилие, порядок общения с ребенком, денежная сумма

Резюме: Зміною від 26 травня 2011 р., яка набула чинності 13 серпня 2011 р., в Цивільно-процесуальний кодекс запроваджено інститут виконання контактів з дитиною. Його мета – примусити контакти з дитиною, передбачені в рішенні чи в судовій угоді, шляхом загрози необхідністю надання грошових виплат. Процедура двоетапна. На першому етапі суд має можливість погрози, а на другому етапі – суд має право вказати оплату конкретної суми через порушення положень про контакти між батьками та дітьми. Інструменти, які розглядаються в цій статті, є інструментами відновлення дотримання домовленостей щодо сфери контактів між батьками та дітьми.

Дослідження Міністерства Юстиції, а також дослідження анкет та судових файлів показують, що негативні емоції та поганий досвід, пов'язані з особистими стосунками батьків, є однією з основних причин, що обмежують ефективність процедур що до виконання контактів з дитиною. Глибокі конфлікти між батьками, конфронтаційне ставлення, а також ставлення до процедур що до виконання контактів з дитиною як до зброї боротьби в інших справах фактично зривають цілеспрямованість проваджень, загострюючи феномен батьківського відчуження.

У статті аналізуються питання процедури що до встановлення контакту з дитиною в контексті явища батьківського відчуження. Метою статті є відповіді на питання, чи правові міри, прийняті понад 11 років тому, які мають стати інструментами, що дозволяють уповноваженій особі забезпечити контакти з дитиною, встановлені в рішенні чи в судовій угоді, є достатніми для протидії насильству, наприклад, батьківському відчуженні.

Ключові слова: батьківське відчуження, домашнє насильство, контакти з дитиною, грошова сума

Wstęp

W 2006 r. dzień 25 kwietnia ustanowiono Dniem Świadomości Alienacji Rodzicielskiej. Alienacja rodzicielska to forma przemocy emocjonalnej, stosowana wobec dziecka przez jednego z rodziców. Polega ona na świadomym lub nieświadomym utrudnianiu dziecku kontaktu z drugim rodzicem i przedstawianiu tego rodzica w jak najgorszym świetle. Niestety takie zachowania w konsekwencji prowadzą do zaburzeń w relacji pomiędzy dzieckiem a drugim rodzicem. Alienacja rodzicielska przybiera różne formy. Jedną z nich, niezwykle częstą, jest ograniczanie kontaktów uprawnionego do tych kontaktów rodzica z dzieckiem¹. Zgodnie z art. 113 § 2 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego² kontakty z dzieckiem obejmują w szczególności przebywanie z dzieckiem, w tym m.in. odwiedziny, spotkania, zabieranie dziecka poza miejsce jego stałego pobytu, a także bezpośrednie porozumiewanie się, utrzymywanie korespondencji, korzystanie z innych środków porozumiewania się na odległość, w tym ze środków komunikacji elektronicznej³. Prawo do kontaktów rodziców z dzieckiem ma charakter naturalny i podstawowy⁴. Należy pamiętać, że wzajemne cieszenie się swoim towarzystwem przez rodzica i dziecko stanowi podstawowy element życia rodzinnego w rozumieniu art. 8 Konwencji w sprawie kontaktów z dziećmi⁵.

Problematyka ustalania i wykonywania kontaktów rodziców z dzieckiem dotyczy najczęściej rodziców dziecka żyjących w rozłączeniu. Pożądane jest, by o sposobie kontaktów rodziców z dzieckiem decydowali oni sami, wypracowując porozumienie zadawalające obie strony oraz dziecko. Jeżeli jednak rodzice nie potrafią w drodze konsensusu wypracować porozumienia w przedmiocie kontaktów z dzieckiem, do ustalenia kontaktów dochodzi na drodze sądowej (ugoda sądowa albo postanowienie o ustaleniu kontaktów), ewentualnie w drodze ugody zawartej przed mediatorem.

---

¹ *Alienacja rodzicielska – forma przemocy, która niszczy psychikę dziecka*, <https://alienacjarodzicielska.pl/alienacja-rodzicielska-forma-przemocy-ktora-niszczy-psychike-dziecka/> [dostęp: 8.02.2022 r.].

² Ustawa z dnia 25 lutego 1964 roku – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 1359.

³ Zob. P. Paleń, *Ingerencja sądowa w prawo do kontaktu z dzieckiem*, Kortowski Przegląd Prawniczy 2016, nr 2, s. 36; J. Zajączkowska, *Aspekty prawne kontaktów z dzieckiem*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2018, t. 80, z. 1, s. 269–285; S. Kalus, *Orzekanie o władzy rodzicielskiej i kontaktach z dzieckiem. Zagadnienia wybrane*, w: *Prawo prywatne wobec wyzwań współczesności. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Ogięgle*, red. M. Fras, P. Ślęzak, Warszawa 2017, s. 186.

⁴ M.B. Dunajska, *Rozważania o wykonywaniu postanowienia o ustaleniu kontaktów z dzieckiem w świetle uchwały Sądu Najwyższego z dnia 28 sierpnia 2008 r. (III CZP 75/08)*, Rodzina i Prawo 2011, nr 19, s. 33.

⁵ Wyrok ETPC z dnia 28 czerwca 2016 r., skarga nr 28623/12, LEX nr 2061135.

W niniejszym artykule poddano analizie problematykę z zakresu postępowań o wykonywanie kontaktów z dzieckiem w kontekście zjawiska alienacji rodzicielskiej. Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, czy rozwiązania przyjęte 11 lat temu, mające stanowić instrumenty umożliwiające osobie uprawnionej egzekwowanie ustalonych w orzeczeniu bądź ugodzie kontaktów z dzieckiem, są wystarczające do przeciwdziałania przemocy, jaką jest alienacja rodzicielska. Aby udzielić odpowiedzi na powyższe pytanie badawcze, postawiono tezy, zgodnie z którymi:

- 1) na skuteczność postępowań dotyczących wykonywania kontaktów duży wpływ ma poziom skonfliktowania pomiędzy uczestnikami postępowania;
- 2) status majątkowy uczestników postępowania (zarówno niski, jak i wysoki) może mieć wpływ na skuteczność zastosowanych sankcji majątkowych (orzeczenie zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej), a tym samym mieć negatywny wpływ na skuteczność postępowań;
- 3) bezskuteczność postępowań o wykonywanie kontaktów z dzieckiem może potęgować uczucie bezkarności i pogłębiać zjawisko alienacji, co w konsekwencji sprzyja słabnięciu, a nawet zerwaniu więzi między rodzicami a dziećmi.

1. Postępowanie w przedmiocie wykonywania kontaktów jako mechanizm przeciwdziałania alienacji rodzicielskiej

W 2008 r. nowelizacją z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw dodano do Kodeksu postępowania cywilnego⁶ art. 582¹ – przepis odnoszący się do spraw o ustalenie kontaktów z dzieckiem, mający na celu zabezpieczenie wykonania postanowień (orzeczeń lub ugód) dotyczących kontaktów z dziećmi⁷. Przepis ten zawiera katalog zabezpieczeń, jakie może zastosować sąd w celu zapewnienia skutecznego wykonywania kontaktów⁸. Są nimi: możliwość zobowiązania osoby uprawnionej do kontaktu z dzieckiem lub osoby, pod której pieczę dziecko pozostaje, do pokrycia kosztów podróży i pobytu dziecka lub także osoby towarzyszącej dziecku, w tym kosztów powrotu do miejsca

---

⁶ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 roku – Kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. z 1964 r. Nr 43, poz. 296 z późn. zm. (dalej: K.p.c.).

⁷ Art. 582¹ K.p.c. dodany przez art. 3 pkt 22 ustawy z dnia 6 listopada 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2008 r. Nr 220, poz. 1431.

⁸ Katalog zabezpieczeń wykonywania kontaktów z dzieckiem nawiązuje do środków wskazanych w art. 10 Konwencji w sprawie kontaktów z dziećmi, sporządzonej w Strasburgu w dniu 15 maja 2003 r., Dz. U z 2009 r. Nr 68, poz. 576.

stałego pobytu; możliwość zobowiązania osoby, pod której pieczę dziecko pozostaje, do złożenia na rachunek depozytowy Ministra Finansów odpowiedniej kwoty pieniężnej w celu pokrycia wydatków uprawnionego związanych z wykonywaniem kontaktu na wypadek niewykonania lub niewłaściwego wykonania przez osobę zobowiązaną obowiązków wynikających z postanowienia o kontaktach, a także możliwość odebrania od osoby uprawnionej do kontaktu z dzieckiem lub osoby, pod której pieczę dziecko pozostaje, przyrzeczenia określonego zachowania (art. 582¹ § 2 pkt 1 K.p.c.). Wymienione w tym przepisie sposoby zabezpieczeń mają charakter jedynie przykładowy, co oznacza, że sąd czy strony w wypracowywanej ugodzie mogą dokonać odpowiedniego zabezpieczenia prawidłowego wykonywania kontaktów także w inny sposób, stosownie do okoliczności konkretnej sprawy.

Kolejną nowelizacją w 2011 r.⁹ dodano do przepisu art. 582¹ K.p.c. § 3 oraz przepisy art. 598¹⁵–598²¹ K.p.c., wprowadzając tym samym nowe postępowanie opiekuńcze¹⁰, zdecydowanie odmienne od pozostałych, ponieważ zbudowane z zastosowaniem modelu przypominającego egzekucyjny, choć postępowaniem egzekucyjnym niebędące¹¹. W art. 582¹ K.p.c., w § 3 wprowadzono możliwość zagrożenia nakazaniem zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej (suma przymusowa) w przypadku uzasadnionej

⁹ Art. 582¹ § 3 K.p.c. dodany przez art. 1 pkt 3 ustawy z dnia 26 maja 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. z 2011 r. Nr 144, poz. 854.

¹⁰ W piśmiennictwie nazywane także postępowaniem wykonawczym w ramach postępowania opiekuńczego – M. Krakowiak, *Nakazanie zapłaty sumy pieniężnej w nowym postępowaniu o wykonywanie kontaktów z dzieckiem*, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2013, nr 3, s. 67–68 oraz O. Marcewicz, *Postępowanie w sprawach dotyczących wykonania kontaktów z dzieckiem – zagadnienia wybrane*, w: *Aequitas Sequitur Legem. Księga jubileuszowa z okazji 75. urodzin Profesora Andrzeja Zielińskiego*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, G. Jędrejek, Warszawa 2014, s. 337; według Sądu Najwyższego jest postępowaniem opiekuńczym oraz *sui generis* postępowaniem rozpoznawczym, ograniczonym tylko do fazy wykonawczej: uchwała SN z dnia 22 maja 2013 r., III CZP 25/13, LEX nr 1400024. Tak też: J. Studzińska, *Charakter prawny postanowienia o wykonywaniu kontaktów z dzieckiem*, w: *Aequitas Sequitur Legem...*, s. 515. Według J. Jagiely jest to postępowanie opiekuńcze, w którym wyłączone jest stosowanie przepisów o postępowaniu egzekucyjnym, w tym także o postępowaniu klauzulowym, zob. J. Jagiela, w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 3. *Komentarz do art. 425–729*, red. A. Marciniak, 2020 [wyd. el. Legalis].

¹¹ Zamieszczenie przepisów normujących to postępowanie w ramach postępowania nieprocesowego odbiera mu dotychczasowy egzekucyjny charakter. Przed wejściem w życie omawianej nowelizacji postępowania w przedmiocie wykonywania kontaktów z dzieckiem stosowano przepisy dotyczące postępowania egzekucyjnego – art. 1050 i 1051 K.p.c. Przepis art. 1050 K.p.c. był stosowany w sytuacji, gdy rodzic uprawniony do styczności z dzieckiem miał prawo zabierać je poza miejsce zamieszkania. Przepis art. 1051 K.p.c. stosowany był natomiast w sytuacji, gdy kontakty z dzieckiem miały odbywać się w miejscu zamieszkania dziecka, a na rodzicu sprawującym pieczę ciążył obowiązek nieprzeszkadzania w odbywaniu kontaktów. Zob. R.M. Wręczycka, *Wykonanie orzeczeń dotyczących kontaktów z dzieckiem de lege lata i de lege ferenda*, *Przegląd Prawa Egzekucyjnego* 2010, nr 8, s. 82–87.

obawy naruszenia obowiązków wynikających z postanowienia o kontaktach¹². Zatem z dodanej regulacji wynika, że zagrożenie nakazaniem zapłaty sumy pieniężnej może być zamieszczone już w postanowieniu ustalającym kontakty, a więc w orzeczeniu merytorycznym¹³. Adresatami tego zagrożenia są: osoba, pod której pieczę dziecko pozostaje lub osoba uprawniona do kontaktu z dzieckiem, a także osoba, której zakazano kontaktu z dzieckiem¹⁴, jeżeli osoby te swym zachowaniem naruszają postanowienia o kontaktach. W myśl § 3 tego przepisu, w razie uzasadnionej obawy naruszenia obowiązków wynikających z postanowienia o kontaktach przez osobę, pod której pieczę dziecko pozostaje lub osobę uprawnioną do kontaktu z dzieckiem, albo osobę, której tego kontaktu zakazano, sąd opiekuńczy może zagrozić nakazaniem zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej – osobie, pod której pieczę dziecko pozostaje – na rzecz osoby uprawnionej do kontaktu z dzieckiem albo osobie uprawnionej do kontaktu z dzieckiem lub osobie, której tego kontaktu zakazano – na rzecz osoby, pod której pieczę dziecko pozostaje. Zagrożenie nakazaniem zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej następuje w formie postanowienia i o ile zostanie spełniona przesłanka uzasadnionej obawy naruszenia obowiązków wynikających z postanowienia o kontaktach, może stanowić jedno z rozstrzygnięć postanowienia o kontaktach z dzieckiem (zarówno o ustaleniu, ograniczeniu, jak i zakazaniu kontaktów). Natomiast w razie braku wcześniejszego zagrożenia w orzeczeniu merytorycznym o kontaktach oraz naruszenia postanowień o kontaktach wynikających z orzeczenia, ale także ugody, uprawniony może wystąpić o wydanie postanowienia o zagrożeniu, wszczynając tym samym postępowanie wykonawcze uregulowane w art. 598¹⁵–598²¹ K.p.c.

Postępowanie to ma charakter dwuetapowy. Zagrożenie nakazaniem zapłaty odbywa się na podstawie art. 598¹⁵ K.p.c. Przepis ten reguluje pierwszy etap postępowania w sprawach dotyczących wykonywania kontaktów z dzieckiem. Co istotne, omawianą procedurę można zastosować zarówno w sytuacji naruszenia postanowień w przedmiocie kontaktów z dzieckiem wynikających z orzeczenia sądu, jak również wynikających z ugody zawartej przed sądem lub mediatorem. Wskazana w przepisach oznaczona suma pieniężna nie jest formą grzywny, gdyż przysługuje uczestnikowi postępowania, a nie Skarbowi Państwa¹⁵. I tak w przy-

¹² T. Żyżnowski, w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 3. *Komentarz do art. 425–729*, red. A. Marciniak, 2020 [wyd. el. LEX].

¹³ R. Zegadło, *Wykonywanie orzeczeń o kontaktach*, Rodzina i Prawo 2012, nr 23, s. 26.

¹⁴ P. Prus, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2. *Art. 478–1217*, red. M. Manowska, wyd. 4, Warszawa 2021, s. 517.

¹⁵ Krytycznie o zamianie grzywny na oznaczoną sumę pieniężną zob. P. Długokęcka, *Wykonywanie orzeczeń sądowych w przedmiocie kontaktów z dzieckiem*, w: *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*, t. 1, red. R. Szychmiller, J. Krzywkowska, Olsztyn 2012, s. 448.

padku naruszania postanowień o kontaktach przez osobę, pod której pieczęą pozostaje dziecko – uprawnioną do uruchomienia procedury zagrożenia nakazaniem zapłaty będzie osoba uprawniona do kontaktu z dzieckiem i to na jej rzecz sąd wyda rozstrzygnięcie w przedmiocie zagrożenia. Z kolei jeżeli osobą naruszającą postanowienia o kontaktach będzie osoba uprawniona do kontaktu z dzieckiem lub osoba, której kontaktu zakazano – uprawnioną do wszczęcia postępowania będzie osoba, pod której pieczęą dziecko pozostaje i to ona będzie domagała się na swoją rzecz udzielenia zabezpieczenia w postaci zagrożenia nakazaniem zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej za każdy przypadek naruszenia obowiązku. Z żądaniem zainicjowania postępowania może wystąpić także prokurator, Rzecznik Praw Dziecka oraz Rzecznik Praw Obywatelskich¹⁶. Co jednak istotne, samo zagrożenie nakazaniem zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej nie rodzi obowiązku zapłaty po stronie adresata tego obowiązku. Dopiero w przypadku dalszego niewykonywania lub niewłaściwego wykonywania obowiązków wynikających z postanowienia (ugody) o kontaktach może dojść do zobowiązania do zapłaty wcześniej oznaczonej sumy pieniężnej. Oznacza to, że to od zachowania uczestników zależy, czy sąd ograniczy się jedynie do wydania postanowienia o zagrożeniu nakazaniem zapłaty sumy pieniężnej, czy też w następnej kolejności nakaże jej zapłatę do rąk osoby uprawnionej. Dzieje się to w ramach drugiego etapu postępowania w sprawie wykonywania kontaktów z dzieckiem, które reguluje art. 598¹⁶ K.p.c. Przesłanką zastosowania przepisów regulujących ten etap postępowania jest zagrożenie nakazaniem zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej oraz dalsze naruszanie swoich obowiązków wynikających z postanowienia (ugody) w przedmiocie kontaktów z dzieckiem. Wówczas uprawniony występuje z wnioskiem o nakazanie zapłaty oznaczonej w postanowieniu o zagrożeniu sumy pieniężnej, będącej iloczynem liczby naruszeń konkretnego postanowienia o kontaktach z dzieckiem oraz oznaczonej w pierwszym etapie postępowania sumy pieniężnej¹⁷.

Zarówno postanowienie w przedmiocie zagrożenia, jak i nakazania zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej są zaskarżalne zażaleniem, pomimo ich merytorycznego

¹⁶ A. Dziewulska, *Sprawy dotyczące wykonywania kontaktów z dzieckiem*, Młoda Palestra 2016, z. 1, s. 73.

¹⁷ Ustalenie tej kwoty pozostawione jest do decyzji sądu, przy czym sąd nie może nakazać zapłaty wyższej kwoty niż wnioskowana przez uprawnionego. Wysokość sumy pieniężnej oznaczana jest przez sąd opiekuńczy z uwzględnieniem sytuacji majątkowej osób zobowiązanych do wykonywania obowiązków. W przypadku zmiany okoliczności sąd w drugim etapie postępowania może zmienić określoną uprzednio wysokość sumy pieniężnej. Zob. także: N. Krej, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, wyd. 29, 2021 [wyd. el. Legalis]; J. Gudowski, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 4. *Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, red. T. Erciński, wyd. 5, 2016 [wyd. el. LEX].

charakteru¹⁸. Zdaniem Sądu Najwyższego zażalenie przysługuje także na postanowienie oddalające wniosek o zagrożenie nakazaniem zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej¹⁹. Oba postępowania są elementami postępowania wykonawczego w przedmiocie kontaktów z dzieckiem²⁰, dlatego też postępowanie dotyczące nałożenia obowiązku zapłaty określonej sumy pieniężnej nie jest samodzielnym postępowaniem, ale kontynuacją wszczętego wcześniej postępowania w przedmiocie zagrożenia obowiązkiem zapłaty. Dla przyspieszenia postępowania przewidziano, że postanowienie sądu, w którym nakazano zapłatę oznaczonej sumy pieniężnej, po jego uprawomocnieniu się, jest tytułem wykonawczym bez konieczności nadawania klauzuli wykonalności (art. 598¹⁶ § 4 K.p.c.).

Mając na celu kształtowanie odpowiednich postaw przestrzegania obowiązujących postanowień w przedmiocie ustalonych kontaktów z dzieckiem, ustawodawca przewidział także możliwość dochodzenia przez uprawnionego do kontaktów zwrotu uzasadnionych wydatków poniesionych w związku z przygotowaniem kontaktów, w tym także zwrotu kosztów podróży i pobytu, jeżeli do ustalonego kontaktu z dzieckiem nie doszło wskutek niewykonania lub niewłaściwego wykonania przez osobę, pod której pieczę dziecko się znajduje, obowiązków wynikających z orzeczenia lub ugody regulujących kontakty. Analogiczne uprawnienie przysługuje osobie, pod której pieczę dziecko pozostaje, jeżeli swoje obowiązki narusza osoba uprawniona do kontaktu. Postanowienie w przedmiocie zwrotu wydatków podlega zaskarżeniu zażaleniem, a po uprawomocnieniu, staje się tytułem wykonawczym bez potrzeby nadawania mu klauzuli wykonalności (art. 598¹⁷ K.p.c.)²¹.

Postępowania dotyczące wykonywania kontaktów toczą się w trybie nieprocesowym przed sądem opiekuńczym i w odróżnieniu od większości postępowania opiekuńczych, charakteryzują się tym, że wszczynane są wyłącznie na wniosek²², a także tym, że zapadłe w nich postanowienia nie mogą być przez sąd zmieniane

¹⁸ Postanowienie SN z dnia 8 maja 2015 r., II CNP 5/15, LEX nr 1683405; uchwała SN z dnia 25 lutego 2021 r., III CZP 17/20, Legalis nr 2535852; K. Flaga-Gieruszyńska, A. Zieliński, T. Aniakiewicz, *Zażalenie w postępowaniu cywilnym. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych*, 2020 [wyd. el. Legalis].

¹⁹ Uchwała SN z dnia 22 maja 2013 r., III CZP 25/13, LEX nr 1400024.

²⁰ Zdaniem SN nie są to orzeczenia co do istoty sprawy kończące postępowanie, a więc nie przysługuje na nie skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia – postanowienie SN z dnia 16 marca 2015 r., V CNP 15/15, LEX nr 1660673; także postanowienie SN z dnia 26 sierpnia 2016 r., IV CNP 10/16, LEX nr 2095940; postanowienie SN z dnia 8 maja 2015 r., II CNP 5/15, LEX nr 1683405.

²¹ M. Malczyk, w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1B. *Komentarz do art. 425–729*, red. A. Góra-Błaszczkowska, 2020 [wyd. el. Legalis]; S. Jastrzemska, w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2. *Komentarz do art. 506–1217*, red. T. Szanciło, 2019 [wyd. el. Legalis].

²² Postanowienie SA w Krakowie – I Wydział Cywilny z dnia 9 października 2014 r., I ACz 1723/14, Legalis nr 1195321.

(598¹⁸ K.p.c. i 598²¹ K.p.c.). W sprawach tych sąd nie musi wyznaczać rozprawy, ale obligatoryjnie jest wysłuchanie uczestników postępowania (art. 582¹⁸ § 2 K.p.c.), które może także nastąpić poprzez złożenie oświadczeń na piśmie (art. 514 § 1 K.p.c.). Przed wydaniem omówionych postanowień dotyczących wykonywania kontaktów, sąd opiekuńczy obligatoryjnie wysłuchuje uczestników postępowania. Wniosek, jak każde inne pismo procesowe, powinien spełniać wymogi formalne, jakie dotyczą każdego pisma wszczynającego postępowanie nieprocesowe (art. 511 K.p.c. – art. 187 K.p.c. w zw. z art. 126 K.p.c. i 13 § 2 K.p.c.) Do wniosku o wszczęcie postępowania należy dołączyć odpis wykonanego orzeczenia (lub ugody zawartej przed sądem lub mediatorem) w przedmiocie kontaktów z dzieckiem (art. 598¹⁹ § 1 K.p.c.)²³. Co istotne, raz wszczęte postępowanie wykonawcze ma charakter ciągły i w ramach tego postępowania może być wydanych wiele postanowień dotyczących wykonywania kontaktów z dzieckiem, pod warunkiem, że każdy kolejny wniosek zostanie złożony przed upływem sześciu miesięcy od uprawomocnienia się ostatniego postanowienia. W przypadku upływu wyżej wymienionego terminu, postępowanie wykonawcze umarza się²⁴. Z kolei każdy wniosek powoduje przerwanie biegu terminu sześciomiesięcznego²⁵. W przypadku umorzenia postępowania, dotychczas wydane postanowienia pozostają w mocy. Oznacza to, że wydane postanowienie zagrażające nakazaniem zapłaty może być podstawą do zastosowania w ewentualnym nowym postępowaniu od razu nakazania zapłaty, bez potrzeby ponownego uruchamiania pierwszego etapu postępowania wykonawczego, tj. ponawiania zagrożenia jego zastosowaniem. Poza tym po umorzeniu postępowania mogą być egzekwowane przez komornika sumy, których zapłatę sąd już nakazał²⁶. O właściwości sądu opiekuńczego w pierwszej kolejności przesądza miejsce zamieszkania osoby, której postępowanie ma dotyczyć, a w przypadku braku miejsca zamieszkania – sąd opiekuńczy miejsca jej pobytu. Jeżeli nie da się ustalić właściwości w powyższy sposób – do rozpoznania sprawy jest właściwy sąd rejonowy dla m.st. Warszawy (art. 569 § 1 K.p.c.). Przez osobę, której postępowanie ma dotyczyć, rozumie się tę osobę, której dobro w określonym postępowaniu przed sądem

²³ P. Woś, w: *Leksykon cywilnego postępowania nieprocesowego. Podstawowe pojęcia*, red. J. Misztal-Konecka, Warszawa 2021, s. 73–74.

²⁴ Na postanowienie o umorzeniu, które choć kończy postępowanie w sprawie, ale nie jest postanowieniem co do istoty sprawy, nie przysługuje skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia – postanowienie SN z dnia 22 maja 2018 r., III CNP 38/17, Legalis nr 1793798.

²⁵ Z. Strus, w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 3. Art. 506–729, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, wyd. 2, Warszawa 2013, s. 305; M. Strus-Wołos, Z. Strus, w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 3. Art. 506–729, red. T. Wiśniewski, 2021 [wyd. el. LEX].

²⁶ J. Bodio, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1. Art. 1–729, red. A. Jakubicki, 2019 [wyd. el. LEX].

opiekuńczym jest dominujące. W sprawach o wykonywanie kontaktów, należących do spraw opiekuńczych, będzie to nadal małoletni²⁷. Zatem o właściwości miejscowej sądu opiekuńczego zadecyduje miejsce zamieszkania rodzica, z którym na stałe zamieszkuje małoletni. Wskazana właściwość miejscowa ma charakter wyłączny, ale istnieje od niej wyjątek – w sytuacji nagłej sąd opiekuńczy jest właściwy do wydania z urzędu wszelkich potrzebnych zarządzeń w stosunku do osób, które nie podlegają jego właściwości miejscowej, zawiadamiając o tym sąd opiekuńczy miejscowo właściwy (art. 569 § 2 K.p.c.).

Opisane wyżej postępowanie wykonawcze stosuje się odpowiednio także do orzeczenia w przedmiocie tzw. pieczy naprzemiennej – ustalenia przez sąd, że dziecko będzie mieszkać z każdym z rodziców w powtarzających się okresach. W sytuacji utrudniania lub udaremniania przekazania dziecka drugiemu rodzicowi we wskazanym w orzeczeniu terminie, strona uprawniona będzie mogła wszcząć postępowania wykonawcze, wnosząc o zagrożenie, a następnie nakazanie zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej za każdy przypadek naruszenia ustalenia zasad pieczy naprzemiennej, a także żądając zwrotu wydatków poniesionych w związku z przygotowaniem pieczy przez rodzica uprawnionego (art. 582¹ § 4 K.p.c. oraz 598²² K.p.c.)²⁸.

2. Wpływ stosowania przepisów o wykonywaniu kontaktów z dzieckiem na zjawisko alienacji rodzicielskiej

Pomimo że omówione przepisy są mechanizmem, który miał służyć prawidłowemu wykonywaniu orzeczeń (ugód) w przedmiocie ustalonych kontaktów z dzieckiem, w wielu wypadkach jedynie pogłębiają i zaostrzają postawy konfrontacyjne pomiędzy rodzicami dziecka, nie zapewniając w sposób wystarczający skutecznej realizacji kontaktów z dzieckiem.

Jak wynika z analizy danych Ministerstwa Sprawiedliwości²⁹, w 2020 r. zapadło łącznie 808 orzeczeń w sprawach dotyczących wykonywania kontaktów z dziećmi³⁰,

²⁷ H. Haak, *Ochrona prawna udzielana przez sąd opiekuńczy*, Toruń 2002, s. 112.

²⁸ Szerzej o pieczy naprzemiennej zob. K. Kędziera, M. Stępień, *Pieczy naprzemienna w polskim prawie rodzinnym*, Palestra 2018, nr 3, s. 26–33; T. Justyński, *W sprawie tzw. opieki naprzemiennej*, Rodzina i Prawo 2011, nr 19, s. 5–11.

²⁹ Opracowanie wieloletnie Ministerstwa Sprawiedliwości „Rodzaje orzeczeń w sprawach dotyczących wykonywania kontaktów z dzieckiem”, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 8.02.2022 r.].

³⁰ Tamże. W latach ubiegłych: 2019 r. – 1044; 2018 r. – 1057; 2017 r. – 1034; 2016 r. – 926.

z czego orzeczeń, w których zagrożono osobie, pod której pieczę dziecko pozostaje, niewykonującej albo niewłaściwie wykonującej obowiązki wynikające z orzeczenia albo z ugody w przedmiocie kontaktów z dzieckiem (art. 598¹⁵ § 1 K.p.c.) nakazaniem zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej na rzecz osoby uprawnionej do kontaktu z dzieckiem było aż 520. Z kolei orzeczeń, w których zagrożono osobom uprawnionym do kontaktu z dzieckiem albo osobom, którym tego kontaktu zakazano, naruszającym obowiązki wynikające z orzeczenia albo z ugody w przedmiocie kontaktów z dzieckiem (art. 598¹⁵ § 2 K.p.c.) nakazaniem zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej na rzecz osoby, pod której pieczę dziecko pozostaje, wydano jedynie 114. Powyższe ilustruje, że kilkukrotnie więcej postępowań toczyło się na wniosek osoby uprawnionej do kontaktu. Co istotne, orzeczeń o nakazaniu zapłaty określonej sumy pieniężnej (zarówno wobec osób, pod których pieczę dziecko pozostaje, jak i wobec osób uprawnionych do kontaktów, a także tych, którym kontaktu zakazano) było 142. Czynnikiem takiego stanu rzeczy jest wiele. Powyższe może być skutkiem prawidłowej realizacji kontaktów, ale może również wynikać z innych przyczyn, jak w szczególności: rezygnacja z ochrony sądowej wskutek oceny, że nie jest ona skuteczna, odstąpienie od kontaktowania się z dzieckiem z uwagi na niesatysfakcjonujący przebieg kontaktów, zmiana miejsca zamieszkania wnioskodawcy lub dziecka czy dłuższy wyjazd za granicę³¹.

Z badań przeprowadzonych w 318 sądach opiekuńczych w Polsce w 2016 r. wynikało, że jego respondenci – sędziowie orzekający w sprawach wykonywania kontaktów – w 86,6% krytycznie ocenili efektywność postępowań w sprawach o wykonywanie kontaktów z dziećmi, z czego 55,4% sędziów uznała, że stosowanie przepisów dotyczących wykonywania kontaktów jest jedynie częściowo zadowalające, gdyż prawdopodobieństwo należytego wykonywania kontaktów w przyszłości jest zbyt niskie. Zdaniem pozostałej grupy respondentów (31,2%) stosowane przepisy dają wyniki niezadowalające i w większości przypadków poprawa wykonywania kontaktów nie następuje wcale bądź jest jedynie przejściowa, a prawdopodobieństwo, że stan ten ulegnie poprawie, nie jest wysokie. Z przeprowadzonego badania wynikało także, że rzeczywistym problemem wpływającym na skuteczność sankcji majątkowej są przypadki ograniczonego jej oddziaływania związanego ze statusem materialnym uczestników postępowania oraz ukrywaniem dochodów. Negatywny wpływ na skuteczność postępowań ma zarówno ubóstwo, jak i wysoki status majątkowy osoby, która miałaby zostać objęta obowiązkiem zapłaty sumy

---

³¹ E. Holewińska-Łapińska, M. Domański, J. Słyk, *Orzecznictwo w sprawach o wykonywanie kontaktów z dziećmi*, Prawo w Działaniu 2016, nr 25, s. 32.

pieniężnej³². W przypadku osoby ubogiej, nałożony obowiązek zapłaty nie zostanie zrealizowany, ponieważ egzekucja okaże się bezskuteczna, natomiast w przypadku osoby, która jest zamożna, zapłata może nie spowodować korzystnej zmiany postępowania, wręcz przeciwnie – dodatkowo pogłębiać istniejący konflikt i alienację rodzica poszukującego ochrony.

Dlatego też należy postulować o zmiany w obowiązujących przepisach. Moim zdaniem, należałoby wprowadzić do obecnie obowiązujących przepisów zróżnicowane sankcje, nie tylko o charakterze majątkowym. W przypadku dokonania analizy przez sąd sytuacji majątkowej adresata postępowania i oceny tej sytuacji jako złej (ubóstwo) lub bardzo dobrej (zamożność), sąd powinien móc zastosować inne środki przymuszające właściwe wykonywanie kontaktów aniżeli obowiązek zapłaty oznaczonej sumy pieniężnej. Przykładem może być obligatoryjna terapia rodzinna³³, której celem będzie edukacja rodziców w zakresie prawa dziecka do kontaktów z obojgiem rodziców oraz dążenie do wygaszenia wzajemnych negatywnych emocji, a także próba wypracowania przez rodziców przy wsparciu profesjonalistów umiejętności wyłączenia wspólnego dziecka z konfliktu pomiędzy nimi. Wydaje się, że główną przyczyną niskiej skuteczności postępowań dotyczących wykonywania kontaktów jest bardzo wysoki poziom skonfliktowania pomiędzy rodzicami³⁴. Tam, gdzie poziom konfliktu pomiędzy rodzicami jest bardzo wysoki, postępowanie wykonawcze częstokroć jeszcze go pogłębia i zaostrza postawy konfrontacyjne. Być może należałoby się także zastanowić nad wprowadzeniem rozwiązania umożliwiającego ograniczenie władzy rodzicielskiej rodzica, który utrudnia kontakty z dzieckiem, bądź zmiany w zakresie pieczy nad dzieckiem poprzez przyznanie sprawowania bezpośredniej pieczy uprawnionemu do kontaktów³⁵.

W piśmiennictwie można znaleźć także głosy, że sądownictwu opiekuńczemu powinien towarzyszyć rozbudowany system zorganizowanej terapii rodzinnej, dzięki któremu postępowanie to będzie realnie opiekuńcze, a nie formalne i cywilistyczne. Pomysłem na zmianę modelu sądownictwa opiekuńczego może być zatem sankcja pieniężna na rzecz instytucji zajmujących się terapią rodzinną, co stworzyłoby finansowe możliwości budowania systemu terapii rodzinnej działającej przy sądach opiekuńczych³⁶. Z pewnością jest to postulat warty rozważenia.

³² E. Holewińska-Łapińska, *Sędziowska ocena efektywności stosowania przepisów o wykonywaniu kontaktów z dzieckiem (art. 598¹⁵–598²⁰ K.p.c.) i ich adekwatności do potrzeb praktyki w świetle wyników badania ankietowego*, Prawo w Działaniu 2016, nr 25, s. 43, 62.

³³ Zob. tamże, s. 70.

³⁴ E. Holewińska-Łapińska, M. Domański, J. Słyk, *Orzecznictwo w sprawach...*, s. 35.

³⁵ Podobnie część respondentów badania w: E. Holewińska-Łapińska, *Sędziowska ocena efektywności...*, s. 39.

³⁶ Szerzej zob. J. Ignaczewski, *Komentarz do spraw o kontakty z dzieckiem*, Warszawa 2011, s. 84–85.

Wydaje się, że bez zrozumienia i współdziałania rodziców nie pomogą rozwiązania prawne przymuszające do należytego wykonywania kontaktów pod groźbą sankcji pieniężnej. Wiele zależy oczywiście od samych rodziców, ich cech osobowościowych, chęci wzajemnego zrozumienia i potrzeby zmiany ich nastawienia do siebie i zastanej sytuacji. By łagodzić istniejące antagonizmy pomiędzy rodzicami, wskazana jest także mediacja jako środek wspierania współpracy stron postępowania, która powinna być obligatoryjna w tego typu sprawach³⁷.

Głębszej analizy wymaga także podnoszona przez Rzecznika Prawa Dziecka propozycja wprowadzenia do przepisów karnych nowego typu czynu zabronionego, jakim byłoby utrudnianie kontaktów z dzieckiem lub utrudnianie możliwości sprawowania pieczy naprzemiennej³⁸ i zagrożenie jej m.in. karą ograniczenia wolności, która mogłaby polegać na obowiązku wykonywania prac społecznych (np. w hospicjum czy organizacji pozarządowej zajmującej się pomocą dzieciom)³⁹. Uważam, że jest to rozwiązanie warte głębszej analizy, choć niepozbawione także argumentów przeciwnych. Samo zagrożenie możliwością popełnienia przestępstwa i obawa przed skazaniem może okazać się skuteczniejszą prewencją niż zagrożenie zapłatą, a następnie egzekucja, zwłaszcza gdy ta ostatnia okazuje się bezskuteczna, a także gdy nieskuteczne jest stosowanie dolegliwości majątkowych⁴⁰. Jednak z drugiej strony stosowanie środków karnopravných z pewnością dodatkowo obciążą relacje pomiędzy rodzicami, co w konsekwencji może odbić się negatywnie na dobru dziecka⁴¹.

³⁷ A. Łazarska, *Efektywne wykonywanie orzeczenia dotyczącego prawa do kontaktów z dzieckiem w świetle standardów Strasburskich*, Przegląd Prawa Egzekucyjnego 2020, nr 11 [wyd. el. Legalis].

³⁸ Taka propozycja pojawiła się już wcześniej, w projekcie Rady Ministrów o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw z 27 lutego 2019 r. (projekt – druk nr 3254): „Art. 209a. § 1. Kto, będąc zobowiązany do wykonania orzeczenia sądu albo ugody zawartej przed sądem lub przed mediatorem w przedmiocie kontaktów z dzieckiem lub orzeczenia, w którym sąd określił, że dziecko będzie mieszkać z każdym z rodziców w powtarzających się okresach, uchyła się od wykonania tego orzeczenia albo tej ugody mimo uprzedniego prawomocnego nakazania przez sąd zapłaty sumy pieniężnej, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności”. Środki karnopravných za utrudnianie lub uniemożliwianie kontaktów mają zastosowanie w Belgii oraz we Francji – zob. T. Justyński, *Prawo do kontaktów z dzieckiem w prawie polskim i obcym*, Warszawa 2011, s. 236.

³⁹ Pismo Rzecznika Praw Dziecka do Ministra Sprawiedliwości i Prokuratora Generalnego z dnia 21 kwietnia 2021 r., <https://brpd.gov.pl/wp-content/uploads/2021/04/Wyst%C4%85pienie-RPD-do-Ministra-Sprawiedliwo%C5%9Bci-ws-alienacji-rodzicielskiej.pdf> [dostęp: 8.02.2022 r.]. Zob. także: T. Justyński, *Prawo do kontaktów...*, s. 235–237.

⁴⁰ Szerzej: J. Zajączkowska-Burtowy, M. Burtowy, *O kryminalizacji tzw. alienacji rodzicielskiej*, Prokuratura i Prawo 2020, nr 4, s. 117–139.

⁴¹ O roli prawa karnego w ochronie rodziny zob. S. Hyps, *Ochrona rodziny w polskim prawie karnym*, Lublin 2012, s. 17–34.

Postulatem *de lege ferenda* powinno być także wprowadzenie obowiązku zamieszczania w aktach sądowych spraw o wykonywanie kontaktów informacji o tym, czy osoba zobowiązana spełniła dobrowolnie świadczenie zapłaty, czy była prowadzona egzekucja, a jeżeli tak, to czy była skuteczna. Mając takie informacje, sąd mógłby przy kolejnym wniosku zastanowić się nad celowością dalszego stosowania dotychczasowych sankcji pieniężnej, ewentualnie rozważyć orzeczenie zapłaty wyższej sumy pieniężnej, jeżeli dotychczasowy nakaz zapłaty nie przyniósł pożądanego rezultatu. Ustalenie sumy adekwatnej do sytuacji materialnej jest niezwykle istotne, aby owa sankcja okazała się skuteczna.

Zakończenie

Podsumowując, należy stwierdzić, że aktualne rozwiązania przyjęte w Kodeksie postępowania cywilnego, stanowiące w założeniu instrumenty umożliwiające osobie uprawnionej realizację ustalonych kontaktów z dzieckiem, są niewystarczające do przeciwdziałania przemocy, jaką jest alienacja rodzicielska. Dokonana w niniejszym artykule analiza prowadzi do konkluzji, że istnieje grupa spraw, w których zasądzone sumy pieniężne nie są uiszczane, a orzeczenia lub ugody nie są realizowane. Pokazuje to, że postępowania bywają bezskuteczne, co może potęgować uczucie bezkarności i pogłębiać zjawisko alienacji. W konsekwencji sprzyja to osłabianiu, a nawet zerwaniu więzi między dzieckiem a uprawnionym do kontaktu rodzicem. Zasadne zatem wydaje się stworzenie dodatkowych instrumentów, które przede wszystkim powinny wpłynąć na zmianę takich postaw.

Bibliografia

- Alienacja rodzicielska – forma przemocy, która niszczy psychikę dziecka*, <https://alienacjarodzicielska.pl/alienacja-rodzicielska-forma-przemocy-ktora-niszczy-psychike-dziecka/> [dostęp: 8.02.2022 r].
- Bodio J., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany*, t. 1. Art. 1–729, red. A. Jakubecki, 2019 [wyd. el. LEX].
- Długokęcka P., *Wykonywanie orzeczeń sądowych w przedmiocie kontaktów z dzieckiem*, w: *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*, t. 1, red. R. Szytchmiller, J. Krzywkowska, Olsztyn 2012.

- Dunajska M.B., *Rozważania o wykonywaniu postanowienia o ustaleniu kontaktów z dzieckiem w świetle uchwały Sądu Najwyższego z dnia 28 sierpnia 2008 r. (III CZP 75/08)*, Rodzina i Prawo 2011, nr 19.
- Dziewulska A., *Sprawy dotyczące wykonywania kontaktów z dzieckiem*, Młoda Palestra 2016, z. 1.
- Flaga-Gieruszyńska K., Zieliński A., Aniakiewicz T., *Zażalenie w postępowaniu cywilnym. Komentarz praktyczny z orzecnictwem. Wzory pism procesowych*, 2020 [wyd. el. Legalis].
- Gudowski J., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 4. *Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, red. T. Ereciński, wyd. 5, 2016 [wyd. el. LEX].
- Haak H., *Ochrona prawna udzielana przez sąd opiekuńczy*, Toruń 2002.
- Holewińska-Łapińska E., *Sędziowska ocena efektywności stosowania przepisów o wykonywaniu kontaktów z dzieckiem (art. 598¹⁵-598²⁰ K.p.c.) i ich adekwatności do potrzeb praktyki w świetle wyników badania ankietowego*, Prawo w Działaniu 2016, nr 25.
- Holewińska-Łapińska E., Domański M., Słyk J., *Orzecnictwo w sprawach o wykonywanie kontaktów z dziećmi*, Prawo w Działaniu 2016, nr 25.
- Hypś S., *Ochrona rodziny w polskim prawie karnym*, Lublin 2012.
- Ignaczewski J., *Komentarz do spraw o kontakty z dzieckiem*, Warszawa 2011.
- Jagiela J., w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 3. *Komentarz do art. 425-729*, red. A. Marciniak, 2020 [wyd. el. Legalis].
- Jastrzemska S., w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2. *Komentarz do art. 506-1217*, red. T. Szancko, 2019 [wyd. el. Legalis].
- Justyński T., *Prawo do kontaktów z dzieckiem w prawie polskim i obcym*, Warszawa 2011.
- Justyński T., *W sprawie tzw. opieki naprzemiennej*, Rodzina i Prawo 2011, nr 19.
- Kalus S., *Orzekanie o władzy rodzicielskiej i kontaktach z dzieckiem. Zagadnienia wybrane, w: Prawo prywatne wobec wyzwań współczesności. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Ogiegle*, red. M. Fras, P. Ślęzak, Warszawa 2017.
- Kędziera K., Stępień M., *Pieczna naprzemienna w polskim prawie rodzinnym*, Palestra 2018, nr 3.
- Krakowiak M., *Nakazanie zapłaty sumy pieniężnej w nowym postępowaniu o wykonywanie kontaktów z dzieckiem*, Transformacje Prawa Prywatnego 2013, nr 3.
- Krej N., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, wyd. 29, 2021 [wyd. el. Legalis].
- Łazarska A., *Efektywne wykonywanie orzeczenia dotyczącego prawa do kontaktów z dzieckiem w świetle standardów strasburskich*, Przegląd Prawa Egzekucyjnego 2020, nr 11.
- Malczyk M., w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1B. *Komentarz do art. 425-729*, red. A. Góra-Błaszczkowska, 2020 [wyd. el. Legalis].
- Marcewicz O., *Postępowanie w sprawach dotyczących wykonania kontaktów z dzieckiem – zagadnienia wybrane*, w: *Aequitas Sequitur Legem. Księga jubileuszowa z okazji 75. urodzin Profesora Andrzeja Zielińskiego*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, G. Jędrejek, Warszawa 2014.
- Opracowanie wieloletnie Ministerstwa Sprawiedliwości „Rodzaje orzeczeń w sprawach dotyczących wykonywania kontaktów z dzieckiem”, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 8.02.2022 r.].
- Pałeń P., *Ingerencja sądowa w prawo do kontaktu z dzieckiem*, Kortowski Przegląd Prawniczy 2016, nr 2.
- Pismo Rzecznika Praw Dziecka do Ministra Sprawiedliwości i Prokuratora Generalnego z dnia 21 kwietnia 2021 r., <https://brpd.gov.pl/wp-content/uploads/2021/04/>

- Wyst%C4%85pienie-RPD-do-Ministra-Sprawiedliwo%C5%9Bci-ws-alienacji-rodzicielskiej.pdf [dostęp: 8.02.2022 r.].
- Prus P., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2. Art. 478–1217, red. M. Manowska, wyd. 4, Warszawa 2021.
- Strus-Wołos M., Strus Z., w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 3. Art. 506–729, red. T. Wiśniewski, 2021 [wyd. el. LEX].
- Strus Z., w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 3. Art. 506–729, red. H. Dolecki, T. Wiśniewski, wyd. 2, Warszawa 2013.
- Studzińska J., *Charakter prawny postanowienia o wykonywaniu kontaktów z dzieckiem*, w: *Aequitas Sequitur Legem. Księga jubileuszowa z okazji 75. urodzin Profesora Andrzeja Zielińskiego*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, G. Jędrejek, Warszawa 2014.
- Woś P., w: *Leksykon cywilnego postępowania nieprocesowego. Podstawowe pojęcia*, red. J. Misztal-Konecka, Warszawa 2021.
- Wręczycka R.M., *Wykonanie orzeczeń dotyczących kontaktów z dzieckiem de lege lata i de lege ferenda*, *Przegląd Prawa Egzekucyjnego* 2010, nr 8.
- Zajączkowska J., *Aspekty prawne kontaktów z dzieckiem*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2018, t. 80, z. 1, DOI: 10.14746/rpeis.2018.80.1.21.
- Zajączkowska-Burtowy J., Burtowy M., *O kryminalizacji tzw. alienacji rodzicielskiej*, *Prokuratura i Prawo* 2020, nr 4.
- Zegadło R., *Wykonywanie orzeczeń o kontaktach*, *Rodzina i Prawo* 2012, nr 23.
- Żyznowski T., w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 3. *Komentarz do art. 425–729*, red. A. Marciniak, 2020 [wyd. el. LEX].

Administracja publiczna jako zjawisko prawne

Public administration as a legal occurrence

Публичная администрация как правовое явление

Державне управління як правове явище

STANISŁAW WRZOSEK

Prof. dr hab., Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: stanislaw.wrzosek@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0001-5557-5758>

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie pozycji administracji publicznej w strukturze współczesnego państwa i nauki administracji wśród innych dyscyplin naukowych. Przedmiotem badawczym artykułu jest administracja publiczna ukazana – zgodnie z założeniami nauki administracji – jako organizacja będąca rodzajem systemu. Tak rozumiana administracja jest potraktowana jako zjawisko prawne. Istota administracji, niezależnie od przemian zachodzących w państwie, opiera się bowiem na zasadzie legalności. Oznacza to, że jej struktura i formy działania są ściśle związane przepisami prawa. Na ten system administracji publicznej oddziałują różnorodne elementy jej otoczenia zewnętrznego. Otoczenie wewnętrzne administracji jest także bardzo zróżnicowane. W artykule zostało wskazane, że administracja publiczna, pomimo że jest obiektem zainteresowania różnorodnych dyscyplin naukowych, jest przede wszystkim obiektem zainteresowania badawczego w ramach dziedziny nauk prawnych. Pierwszym podstawowym wnioskiem wyciągniętym z rozważań zawartych w artykule jest wskazanie, że ze względu na związanie administracji prawem i możliwość stosowania tylko tych form działania, które określa prawo, podstawową dyscypliną, w ramach której należy analizować zagadnienia funkcjonowania administracji, jest dyscyplina „nauki prawne”. Na tej podstawie wysnuty jest drugi wniosek, że naukę administracji należy traktować jako subdyscyplinę nauk prawnych. Jest to subdyscyplina naukowa, która wykorzystując osiągnięcia z zakresu pozaprawnych dyscyplin naukowych, będzie analizowała skuteczność i celowość działania administracji, ale w oparciu o granice wyznaczone przez prawo.

Słowa kluczowe: administracja publiczna, zjawisko prawne, zasada praworządności, otoczenie administracji, nauki prawne, nauka administracji

Summary: The aim of the article is to present the position of public administration in the structure of the modern state and the science of administration among other scientific disciplines. The research subject of the article is public administration presented – in accordance with the assumptions of the science of administration – as an organization that constitutes a particular system. Administration understood in this way is deemed as a legal phenomenon. The essence of administration, regardless of the changes taking place in the state, is based on the principle of legality. This means that its structure and forms of action are strictly regulated by the law. The system of public administration is impacted by various elements of the external environment. Moreover, the internal environment of the administration is also very diverse. The article implies that public administration, despite being an object of interest of various scientific disciplines, is primarily an object of research within the law. The first basic conclusion drawn from the article is to indicate that, due to administration's connection to the law and the requirement to use only those forms of action that are prescribed by the law, the primary discipline within which we shall analyze the rules of the functioning of administration is the law. On this basis, a second conclusion is presented that the science of administration should be regarded as a subdiscipline of the law. In addition, administration is a scientific subdiscipline that, using achievements in the field of extralegal scientific disciplines, will analyze the effectiveness and expediency of the administration's action, however based on the boundaries set by law.

Key words: public administration, legal occurrence, rule of law, legal sciences, law, science of administration, administrative environment

Резюме: Цель статьи – представить место публичной администрации в структуре современного государства и науку администрации среди других научных дисциплин. Предметом исследования в статье является публичная администрация, представленная – в соответствии с предположениями науки администрации – как организация, являющаяся своего рода системой. Понимаемая таким образом администрация, рассматривается как юридическое явление. Суть администрации, независимо от преобразований, происходящих в государстве, основывается на праве и законности. Это означает, что ее структура и формы деятельности строго привязаны к правовым нормам. На систему публичной администрации оказывают влияние различные элементы ее внешней среды. Внутренняя среда администрации также очень разнообразна. В статье отмечается, что публичная администрация, хотя и является объектом интереса различных научных дисциплин, прежде всего, является объектом исследовательского интереса юридических наук. Первый основной вывод, сделанный из приведенных в статье рассуждений, заключается в том, что в силу обязательности администрации по закону и возможности применения только определенных законом форм действий, основной дисциплиной, в рамках которой должны анализироваться вопросы функционирования администрации, является дисциплина «юридические науки». На этом основании выстраивается второй вывод о том, что наука администрации должна рассматриваться как субдисциплина юридических наук. Это научная субдисциплина, которая, используя достижения неюридических научных дисциплин, будет анализировать эффективность и целесообразность функционирования администрации, но исходя из установленных законом границ.

Ключевые слова: публичная администрация, правовое явление, верховенство права, среда администрации, юридическая наука, наука администрации

Резюме: Метою статті є представлення позиції державного управління в структурі сучасної держави та науки про управління серед інших наукових дисциплін. Предметом дослідження статті є державне управління, показане згідно з теорією адміністративної науки, як організація, яка є видом системи. У такому розумінні управління трактується як правове явище. Суть державного управління, незалежно від змін, що відбуваються в державі, ґрунтується на принципі законності. Це означає, що його структура та форми дії тісно пов'язані з нормами права. На цю систему державного управління впливають різні елементи її зовнішнього середовища. Внутрішнє середовище управління також дуже різноманітне. У статті вказано, що державне управління, незважаючи на те, що воно є об'єктом інтересу різних наукових дисциплін, є насамперед об'єктом дослідницького інтересу у сфері юридичних наук. Першим основним висновком, зробленим із міркувань, викладених у статті, є вказівка на те, що через те, що управління зв'язано законом та можливість використання лише тих форм дій, які визначені законом, основна дисципліна, в рамках якої розглядаються питання функціонування управління дисципліна, це „юридичні науки”. В результаті науку управління слід розглядати як піддисципліну юридичних наук. Це наукова піддисципліна яка, використовуючи досягнення не юридичних наукових дисциплін, аналізуватиме ефективність та цілеспрямованість діяльності державного управління, але в рамках встановлених законом.

Ключові слова: державне управління, правове явище, верховенство права, адміністративне середовище, юридична наука, адміністративна наука

Wstęp

Celem ukazaniu administracji publicznej jako zjawiska prawnego jest próba wskazania miejsca nauki administracji wśród innych subdyscyplin zaliczanych do dyscypliny nauk prawnych. Zaliczenie nauki administracji od czasu wprowadzenia w 2018 r.¹ obecnie obowiązującej klasyfikacji dziedzin i dyscyplin naukowych oraz

¹ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych, Dz. U. z 2018 r. poz. 1818.

kontrowersyjnego oddzielenia w nim dyscypliny nauk o administracji od dziedziny (obecnie: dyscypliny) nauk prawnych i określenia jej jako dyscypliny nauk o polityce i administracji, spowodowało ewidentne rozluźnienie związków tej dyscypliny z naukami prawn-administracyjnymi, a w szczególności z subdyscypliną nauka prawa administracyjnego. Należy jednak dążyć do tego, aby badania prowadzone w ramach nauki administracji pozostały w pełni koherentne z badaniami prowadzonymi na gruncie nauk prawnych.

Administracja publiczna jest instytucją, której rola we współczesnym państwie jest w pełni uzależniona od obowiązującego prawa, ale jednocześnie jest także zjawiskiem, które jest kształtowane przez wiele czynników o charakterze pozaprawnym. Nie da się bowiem analizować kwestii organizacyjnych administracji bez uwzględnienia jej znaczenia w odczuciu społecznym i analizy rozumienia przez nią samą celów swojego działania. Elementy o charakterze społecznym – zarówno związane z otoczeniem zewnętrznym, jak i środowiskiem wewnątrzadministracyjnym – często wykraczają poza możliwości pełnego, specyficznego uregulowania w aktach prawnych. Wkraczają one bowiem w zakres rozważań moralnych czy związanych z etyką zawodową. Nie może to oznaczać jednak, że administracja ma działać poza granicami określonymi przez prawo.

Prawodawca, dążąc do regulowania życia społecznego, skupia się niejednokrotnie na kwestiach czysto technicznych, czego skutkiem są rozwiązania przyczyniające się wprawdzie do skutecznej realizacji celów krótkookresowych, ale odchodzące od koncepcji związanych z zapewnieniem ochrony długofalowych interesów społecznych. Kwestia skuteczności przy rozwiązywaniu bieżących zagadnień i poprawności politycznej niejednokrotnie zaczyna dominować nad holistycznym ujęciem procesu administrowania. Analizowanie koncepcji administracji publicznej zawsze stwarza niebezpieczeństwo, że w poszukiwaniu sprawności w zakresie procesu decyzyjnego zagubiona zostanie kwestia ochrony praw jednostki, a może również praw i dążeń określonych grup społecznych. Powstaje pytanie, czy prawo może być skutecznym instrumentem chroniącym interesy podmiotów z otoczenia administracji publicznej? W jakim zakresie potrzebna jest w tym obszarze współpraca prawników-administratywistów z przedstawicielami innych dyscyplin naukowych, np. etykami czy psychologami, aby pogłębiać wśród pracowników administracji publicznej postawy zachęcające do podejmowania współpracy z podmiotami z otoczenia zewnętrznego przy identyfikowaniu i realizowaniu ich dążeń? Wskazane we wstępie zagadnienia należy analizować zarówno przy użyciu metody dogmatyczno-prawnej, jak i metody teoretyczno-prawnej, a także w pewnym zakresie metody historyczno-prawnej. Zamierzeniem związanym z podjęciem tematu roli administracji publicznej jest wykorzystanie wskazanych wyżej metod. Ma to służyć przede

wszystkim zaprezentowaniu głosu w dyskusji nad znaczeniem nauki administracji wśród innych subdyscyplin dziedziny nauk prawnych².

Współcześnie bardzo dużą uwagę przywiązuje się do zagadnienia tworzenia administracji publicznej, która byłaby przyjazna obywatelowi i stwarzała możliwości realizacji jego dążeń. Prawo poprzez swoje normy daje podstawy do stosowania przez administrację różnorodnych form działania, ale nie zawsze jest w stanie wskazać metodę, czyli drogę postępowania przy podejmowaniu wewnętrznego procesu decyzyjnego. Wewnętrzne procedury administracyjne, będące szczególnym obszarem zainteresowania nauki administracji, nie są i nie mogą ze względu na swój charakter być poddane ścisłej regulacji. A przecież skuteczność realizacji polityki administracyjnej w pełni zależy od wewnętrznego procesu decyzyjnego, który jest realizowany w jednostce będącej aparatem pomocniczym organu administracji. Przede wszystkim dotyczy to rozstrzygnięć, które mają charakter niepowtarzalny i nie wiążą się z rutynowym działaniem. W sferze tych decyzji, np. związanych z reformowaniem procesu administrowania albo zapobieganiem sytuacjom zagrażającym bezpieczeństwu obywateli, elementy o charakterze pozaprawnym związane wiedzą, doświadczeniem albo nawet samodzielnością w działaniu, są tak samo istotne, jak kwestia stosowania się do określonych przepisami prawnymi reguł działania.

1. Istota administracji publicznej

Rozważania związane z istotą administracji publicznej warto rozpocząć od refleksji, że zagadnienia planowania i wykonywania zadań mających znaczenie dla rozwoju danych społeczności zawsze wiązały się z kwestiami odpowiedniego ukształtowania zorganizowanego działania prowadzącego do osiągnięcia zamierzonego celu. Warto także przytoczyć stwierdzenie, że zjawisko określane jako administracja pojawiało się „przez całą historię ludzkiej cywilizacji, odkąd pojedynczy ludzie zaczęli żyć w wielkich grupach i odkąd z tego powodu zaczęli mieć i zaspokajać takie potrzeby, których nie mieli dotychczas”³. W literaturze z pojęciem admini-

---

² Na marginesie należy wskazać, że bardzo często pojęcie „nauki administracji” jest mylone z pojęciem „nauki o administracji”, które jest jedynie nazwą przedmiotu realizowanego w ramach kształcenia, np. na kierunku administracja, i nie odzwierciedla istoty nauki administracji, której zadaniem jest analizowanie procesów decyzyjnych i proponowanie rozwiązań organizacyjnych wewnątrz jednostek aparatu pomocniczego organów administracji publicznej (np. urzędów).

³ A. Błaś, J. Boć, J. Jeżewski, *Administracja publiczna*, Wrocław 2003, s. 18.

stracji wiązany jest syndrom „uciekającego zjawiska”, które nie jest statyczne, tylko ciągle się zmienia⁴. Nawiązując do tego pojęcia administracji, należy wskazać na poszukiwanie w literaturze z zakresu teorii państwa i prawa określenia pojęcia „zjawiska”. Pisał na ten temat Kazimierz Opałek, nawiązując zarówno do poglądów Wiesława Langa, jak i Tadeusza Kotarbińskiego⁵. K. Opałek określił „zjawisko” jako część rzeczywistości, będącej oddzielnym, konkretnym i indywidualnym przedmiotem, podległym badaniu nauk empirycznych⁶. Idąc śladem rozumowania tego autora, można zastanawiać się nad kwestią rozumienia administracji publicznej jako zjawiska społecznego. Przy uzasadnieniu takiego rozumienia pomocne jest uznanie administracji za formę zbiorowego życia ludzi. Można ją zaliczyć do tego rodzaju zjawisk społecznych, które K. Opałek wyróżnia ze względu na występowanie w nich tak istotnego elementu, jak normy społeczne. Normy te występują w takim sensie, że są czynnikiem konstytuującym zjawisko społeczne jako zjawisko określonego typu, oraz że w tego rodzaju zjawiskach określone normy społeczne są czynnikiem wpływającym na zachowanie się ludzi w interakcji⁷. Administracja publiczna rozumiana jako forma zbiorowego życia ludzi jest obiektem zainteresowania przedstawicieli dyscypliny nauk socjologicznych. Stosunki międzyludzkie występujące w ramach struktur administracyjnych są jednak bardzo specyficzne na tle innych grup społecznych. Na tę specyfikę składa się bardzo silne zdeterminowanie tych stosunków przez uregulowania prawne. Prawo określa bowiem cele działania zarówno całej administracji publicznej, jak i jej poszczególnych podsystemów. Prawo określa także struktury organizacyjne, w ramach których wspomniane cele są realizowane, a również kształtuje ono cały podsystem społeczny administracji poprzez określanie warunków uczestniczenia poszczególnych osób w procesie administrowania. Na specyfikę organizacji i funkcjonowania administracji publicznej składa się jednak oprócz elementów określonych przez prawo bardzo wiele różnorodnych aspektów posiadających charakter pozaprawny. W pełni uznając pogląd, że administracja, jak każda władza publiczna, funkcjonuje w konkretnym otoczeniu społecznym, należy wskazać na sygnalizowane w literaturze pytanie o stopień regulacji prawnej relacji danej władzy z jej otoczeniem społecznym⁸. Rozszerzając rozważania poza nauki prawne, trzeba oczywiście pamiętać, że relacje

⁴ Z. Niewiadomski, *Pojęcie administracji publicznej*, w: *System Prawa Administracyjnego*, t. 1. Instytucje prawa administracyjnego, red. R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel, Warszawa 2010, s. 3.

⁵ K. Opałek, *Zagadnienia teorii prawa i teorii polityki*, Warszawa 1986, s. 172 i nast.

⁶ Tamże, s. 175.

⁷ Tamże, s. 177 i nast.

⁸ T. Biernat, *Władze publiczne w demokratycznym państwie prawa. Prawo – instytucje – zasoby*, Kraków 2014, s. 154.

administracji publicznej z otoczeniem zewnętrznym wykraczają poza kształtowanie jej funkcjonowania przez organy władzy ustawodawczej i sądowniczej, a także poza stosowanie przez administrację prawnych form działania. Wszelkie związki z otoczeniem zewnętrznym nie posiadające charakteru prawnego, a posiadające np. charakter polityczny, społeczny czy ekonomiczny, nie mogą być jednak niezgodne z porządkiem prawnym.

Administracja publiczna – rozumiana zarówno w ujęciu podmiotowym, jak i przedmiotowym – jest niezmiernie trudna do zdefiniowania. W literaturze trudności w tym zakresie wiąże się z zasygnalizowanym wyżej dynamicznym charakterem administracji, która ciągle się zmienia i nie jest zjawiskiem statycznym. Te zmiany są zawsze odzwierciedleniem przemian zachodzących w otoczeniu administracji, a przede wszystkim w jej otoczeniu prawnym, które z kolei jest kształtowane na skutek różnorodnych czynników o charakterze politycznym, mających zasięg nie tylko ogólnopaństwowy, ale równie często wymiar lokalny czy regionalny. Warto w tym miejscu przytoczyć pogląd cytowanych wyżej autorów, zgodnie z którym zmieniają się cele administracji, jej zadania, cele polityczne, struktury organizacyjne, zasięg regulacji prawem i ludzie, którzy ją stanowią. Trwała jest jedynie sama administracja rozumiana jako sposób na organizowanie wspólnych społecznych przedsięwzięć⁹.

Z punktu widzenia nauki administracji, cały aparat administracyjny (pojęcie, które nie występuje w języku prawnym, a jedynie prawniczym) stanowi organizację, będącą rodzajem systemu¹⁰, które to pojęcie zaczerpnięte jest z dorobku nauk o zarządzaniu. Analizując pojęcie administracji publicznej na gruncie nauki prawa administracyjnego, również można spotkać się z pojęciem systemu. Przykładem jest następujące stwierdzenie: „Administrację można [...] określić jako system [wyróżnienie – S.W.] złożony z ludzi zorganizowanych w celu stałej, systematycznej, skierowanej ku przyszłości realizacji dobra wspólnego jako misji publicznej polegającej głównie (choć nie wyłącznie) na bieżącym wykonywaniu ustaw, wyposażonych w tym celu we władztwo państwowe oraz środki materialno-techniczne”¹¹. Można więc z całą pewnością analizować administrację, szczególnie w jej ujęciu

⁹ A. Błaś, J. Boć, J. Jeżewski, *Administracja publiczna...*, s. 18.

¹⁰ Najbardziej przydatne w tym zakresie jest określenie, że „system to celowo określony zbiór elementów i zbiór sprzężeń między nimi, które wspólnie określają cechy całości” – System, w: *Encyklopedia zarządzania*, <https://mfiles.pl/pl/index.php/System> [dostęp: 11.02.2022 r.].

¹¹ Z. Niewiadomski, Z. Cieślak, I. Lipowicz, G. Szpor, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2007, s. 29. W definiowaniu administracji określenia „system” użył także już w latach 70. ubiegłego wieku Jerzy Starościek, pisząc, że określenie „administracja” może być używane do oznaczenia „pewnego systemu organów grupujących określone zespoły pracownicze” (J. Starościek, *Prawo administracyjne*, Warszawa 1977, s. 11).

podmiotowym, jako uporządkowany (hierarchicznie w przypadku administracji rządowej) zbiór segmentów tworzących zespół mający się przyczyniać do powodzenia w zakresie realizacji misji określonej przez społeczeństwo danego państwa lub społeczności danej części państwa. Ten zbiór, na który składają się organy administracji i przydane im do pomocy w realizacji kompetencji urzędy (rozumiane jako aparat pomocniczy organu)¹², działa w otoczeniu prawnym.

2. Otoczenie prawne administracji publicznej

Zasadniczym aspektem otoczenia prawnego administracji publicznej jest wynikająca z art. 7 Konstytucji¹³ zasada praworządności, określana także w literaturze jako zasada legalizmu¹⁴. Zawarta w art. 7 Konstytucji zasada w odniesieniu do administracji publicznej zawiera w sobie dwa elementy. Pierwszy z nich, czyli działanie na podstawie prawa, odróżnia sytuację administracji od sytuacji jednostek, które nie są podmiotami władzy publicznej. Drugi element, czyli działanie w granicach prawa, wprowadza obowiązek ścisłego przestrzegania prawa przez organy administracji publicznej podczas przewidzianych przez prawo działań¹⁵. Prezentowany jest również pogląd, zgodnie z którym rozróżnia się dwie zasady wynikające ze wskazanego przepisu art. 7 Konstytucji¹⁶. W tym ujęciu zasada praworządności oznacza, że każde działanie administracji „jest niesprzeczne z jakimkolwiek elementem porządku prawnego”¹⁷. Zasada legalności oznacza natomiast, że każde działanie administracji „powinno być oparte na normie ustawowej upoważniającej do jego podjęcia w określonej formie i w określonych warunkach”¹⁸. Ważne jest także w tym zakresie, że wskazane zasady muszą być realizowane zarówno w procesie stosowania prawa, jak i stanowienia przez administrację prawa¹⁹. Takie ujęcie jest pomocne przy analizowaniu administracji publicznej jako zjawiska prawnego.

---

¹² Z punktu widzenia pozytywnego ujęcia przedmiotowego do administracji publicznej zalicza się szerszy niż w ujęciu podmiotowym krąg podmiotów, jednak podmioty te nie mieszczą się w przyjętym w niniejszym artykule rozumieniu administracji publicznej jako „organizacji” ujętej w rozumieniu nauk o zarządzaniu.

¹³ Zgodnie z art. 7 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm., organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa.

¹⁴ *Prawo administracyjne*, red. J. Jagielski, M. Wierzbowski, Warszawa 2020, s. 153 i nast.

¹⁵ Tamże, s. 153.

¹⁶ J. Zimmermann, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2018, s. 122.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

Administracja publiczna, jak to już zostało wyżej wskazane, charakteryzuje się niezwykle dynamiką. Cała jej istota polega na reagowaniu na bodźce przekazywane przez otoczenie zewnętrzne. Z punktu widzenia nauk prawnych i w nawiązaniu do zasady praworządności, tym reagowaniem, czyli odpowiedzią systemu, jest zastosowanie wybranych prawnych form działania, które są odpowiedzią na uregulowania zawarte w aktach normatywnych będących źródłami prawa. Wskazane prawne formy działania administracji są zewnętrznym odzwierciedleniem realizacji zadań administracji. Istnieje jednak także cała sfera działań o charakterze wewnętrznym, zarówno w skali określonego urzędu, jak i w skali większej, np. resortu administracyjnego. Podejmowane w tym zakresie działania w swoich założeniach mają służyć podejmowaniu optymalnych rozwiązań skierowanych do otoczenia zewnętrznego administracji. O ile procesy decyzyjne realizowane w ramach jednego urzędu (jednostki administracyjnej, organizacji) są domeną nauki administracji, to w tej szerszej skali wychodzą już poza ramy dyscyplin ściśle związanych z naukami o zarządzaniu i wchodzą w krąg zainteresowań innych sfer rozważań, przede wszystkim związanych z nauką polityki administracyjnej i samej nauki prawa administracyjnego. Jako przykład można wskazać analizowanie koncepcji, zgodnie z którymi procesy decyzyjne w administracji powinny odbywać się w ramach partycypacji lokalnych społeczności przy podejmowaniu decyzji przez administrację samorządową. Wspomniane koncepcje są nawiązaniem do poszukiwania miejsca administracji lokalnej w sytuacji poddawania krytyce istniejącego systemu organów przedstawicielskich.

Zastanawiając się nad zjawiskiem administracji i jej miejsca we współczesnym państwie, należy wskazać na pogląd, zgodnie z którym „administracja publiczna stała się jednym z kluczowych aspektów sprawowania władzy publicznej”²⁰. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w opracowywaniu celów administracji, a może nawet doprowadzić do radykalnych zmian w zakresie kształtowania jej misji i roli w państwie albo w jednostce samorządu terytorialnego.

Pozycja administracji publicznej i jej układ stosunków z otoczeniem zewnętrznym jest odzwierciedleniem przekształceń koncepcji państwa. Inaczej były rozumiane rola i zadania administracji w ramach doktryny *Rechtsstaat* albo wcześniejszej *ius politiae*. Należy się zgodzić z poglądem, że „od momentu przeobrażenia państwa policyjnego w państwo prawa zmienia się nie tylko otoczenie i uwarunkowania prawne, w których przyjdzie funkcjonować administracji, ale także sytuacja prawna obywateli”²¹. Na pozycję prawną każdego podsystemu administracji

²⁰ B.G. Peters, *Administracja publiczna w systemie politycznym*, tłum. K.W. Frieske, Warszawa 1999, s. 32.

²¹ J. Chmielewski, *Zasada budzenia zaufania w ogólnym postępowaniu administracyjnym*, Warszawa 2018, s. 115.

publicznej niezmiennie wpływa, jak już to zostało podkreślone, jego otoczenie zewnętrzne, które jest wysoce uzależnione od szczebla administrowania i związanego z tym stopnia zdecentralizowania procesu administrowania. Przykładowo można wskazać na elementy otoczenia administracji funkcjonującej na poszczególnych szczeblach samorządu terytorialnego. Tak jak w przypadku administracji rządowej należy w tym zakresie wyróżnić ogólne otoczenie zewnętrzne i bezpośrednie otoczenie zewnętrzne administracji. Na otoczenie ogólne składają się m.in. takie elementy, jak: otoczenie kulturowe, otoczenie polityczne, otoczenie przyrodniczo-geograficzne, otoczenie prawne, otoczenie gospodarcze oraz otoczenie terytorialne, czyli społeczności i organy innych jednostek zasadniczego podziału administracyjnego. Bardzo złożone jest również tzw. otoczenie bezpośrednie administracji samorządowej, a elementami tego otoczenia są między innymi centralne i terenowe organy administracji rządowej, sądy, w tym sądy administracyjne, organy samorządu gospodarczego i zawodowego, organizacje gospodarcze oraz społeczności lokalne i poszczególni obywatele (np. mieszkańcy danej jednostki samorządu terytorialnego)²². Wskazane elementy otoczenia zewnętrznego administracji, oddziałując na nią, powodują, że podejmowane rozstrzygnięcia wymagają także wyboru określonych prawnych form działania. Formy te określone są w normach prawnych, a więc są określone przez otoczenie prawne administracji.

Zewnętrzne otoczenie administracji publicznej na skutek realizacji zasad demokracji ulega, albo w każdym razie może ulegać, istotnym przeobrażeniom. „Ogólne orientacje aksjologiczne podzielane przez członków określonego społeczeństwa wpływają zarówno na zachowania ludzi pracujących w organizacjach formalnych, jak też i na sposób ustrukturalizowania tych organizacji i sposób, w jaki są one zarządzane”²³. Zachowania członków organizacji, a więc także jednostek administracyjnych (np. urzędu obsługującego organ administracji publicznej) stanowią obiekt zainteresowania nie tylko nauk zajmujących się kierowaniem zespołami ludzkimi, ale znajdują także swoje odzwierciedlenie w obszarze nauk administracyjno-prawnych. Przede wszystkim jest to pole zainteresowania nauki administracji. Podejmowane są jednak w coraz szerszym zakresie badania związane z analizą wpływu zachowań ludzkich na kształtowanie instrumentów prawnych wykorzystywanych do realizacji celów wiążących się z nadaną administracji publicznej misją.

Traktowanie administracji publicznej i jej poszczególnych podsystemów (np. urzędów) jako zespołów ludzi przyczyniających się do osiągnięcia określonych

²² S. Wrzosek, *Wpływ nauk o zarządzaniu na organizację funkcjonowania samorządu terytorialnego*, w: *Dwudziestolecie funkcjonowania samorządu terytorialnego w Polsce*, red. H. Kisilowska, E. Malak, Warszawa 2010, s. 53.

²³ B.G. Peters, *Administracja publiczna...*, s. 67.

przez prawo celów organizacji, do której należą, wiąże się z występującym w ramach nauki administracji analizowaniem jej działania w aspekcie prakseologicznym²⁴. W literaturze z zakresu zagadnień administracyjno-prawnych wskazuje się ponadto, że koncepcja administracji publicznej uwarunkowana jest założeniami filozoficznymi będącymi najczęściej założeniami aksjologicznymi, które jednak wynikają z antropologii lub ontologii²⁵. Wynika to ze służebnej roli administracji wobec państwa i jego społeczeństwa, w tym społeczności poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego.

Istotną kwestią przy analizowaniu prawnej pozycji administracji publicznej we współczesnym państwie jest funkcjonowanie w nim administracji rządowej i administracji samorządowej. „Istotą wzajemnego zrównoważonego stosunku państwa i samorządu jest współcześnie rozumienie samorządu jako jednego ze sposobów pluralizacji władzy, co jest elementem ustroju demokratycznego”²⁶. Wraz z rozwojem demokracji samorząd terytorialny działający poprzez swoje organy administracji lokalnej nabiera coraz większego znaczenia. Jednak z drugiej strony istnieje coraz większa pula zagadnień, których administracja lokalna nie jest w stanie rozwiązywać. Wiele kwestii związanych z zadaniami państwa może być realizowanych wyłącznie na szczeblu administracji centralnej, a jeśli terenowej, to w strukturach administracji rządowej. Skala zjawisk, wobec których staje państwo, znajduje swoje odzwierciedlenie nie tylko w strukturze organizacyjnej administracji publicznej, ale przede wszystkim w doborze jej prawnych form działania. Te prawne formy działania są jednym z najważniejszych elementów określających administrację jako zjawisko o charakterze prawnym. Środowisko zewnętrzne administracji publicznej odpowiada na stosowane przez nią formy działania poprzez określone przez prawo wykonywanie obowiązków lub realizację przyznaných uprawnień. Dopełnieniem traktowania administracji publicznej jako zjawiska prawnego jest wskazanie na konieczność ciągłego jej nadzoru przez organy władzy ustawodawczej i władzy sądowniczej oraz wszystkie inne podmioty w państwie z punktu widzenia legalności działania.

²⁴ O takim aspekcie analizy działań administracji pisał J. Łukasiewicz, *Zarys nauki administracji*, Warszawa 2004, s. 194 i nast. Autor wskazał również na znaczenie rozważania w ramach nauki administracji innych aspektów: ontologicznego, aksjologicznego i legalistycznego (tamże, s. 196 i nast.).

²⁵ S. Fundowicz, *Koncepcje administracji publicznej i prawa administracyjnego w polskiej nauce prawa administracyjnego*, w: *Prawo administracyjne dziś i jutro*, red. J. Jagielski, M. Wierzbowski, Warszawa 2018, s. 51. Autor wyodrębnił następujące kierunki związane z poszukiwaniem koncepcji administracji publicznej: koncepcje humanistyczne, normatywistyczne, pragmatyczne, socjalistyczne, personalistyczne, modernistyczne (tamże, s. 51).

²⁶ I. Lipowicz, *Samorząd terytorialny XXI wieku*, Warszawa 2019, s. 198.

Zakończenie

Administracja publiczna oraz wszelkie zagadnienia związane z jej działaniem i organizacją znajdują się w zakresie rozważań prowadzonych na gruncie dyscypliny nauki prawne. Wynika to z faktu, że administracja jest nieodzownym i stałym elementem porządku prawnego w każdym państwie. Administracja publiczna jest bezpośrednim realizatorem przyjętych w danym państwie, niezależnie od jego ustroju, koncepcji politycznych suwerena. Wpływ na jej funkcjonowanie mają przyjęte rozwiązania prawno-ustrojowe. W związku z tym administracja musi być traktowana jako zjawisko prawne.

Wpływ innych – niż nauki prawne – dyscyplin naukowych na analizowanie administracji publicznej z punktu widzenia skuteczności jej działania czy występujących w jej ramach układów społecznych albo rozwiązań o charakterze technicznym nie może prowadzić do pomijania aspektu legalności jej działania. W demokratycznym państwie prawnym działanie w ramach prawa i na podstawie prawa musi być podstawowym wyznacznikiem analizy wszelkich innych aspektów działania administracji publicznej. Dążenie do zwiększania stopnia sprawności, efektywności czy ekonomiczności działania administracji musi być podporządkowane przestrzeganiu prawa. Jest to podstawowy aspekt spojrzenia na administrację publiczną jako zjawisko prawne. Wszelkie związane z administracją kwestie o charakterze pozaprawnym powinny być uznawane za uzależnione w swoim charakterze od zagadnień praworządności w działaniu administracji publicznej.

Tak więc, zastanawiając się nad pozycją nauki administracji, czyli subdyscypliny analizującej wewnętrzne procesy decyzyjne w administracji publicznej, należy ją traktować jako niezwykle istotny element nauk prawno-administracyjnych. Ze względu na konieczność podporządkowania wszelkich rozważań związanych ze skutecznością działania aspektowi legalności tych działań, nauka administracji z całą pewnością powinna być traktowana jako subdyscyplina należąca do dyscypliny nauk prawnych.

Bibliografia

- Biernat T., *Władze publiczne w demokratycznym państwie prawa. Prawo – instytucje – zasady*, Kraków 2014.
- Błaś A., Boć J., Jeżewski J., *Administracja publiczna*, Wrocław 2003.
- Chmielewski J., *Zasada budzenia zaufania w ogólnym postępowaniu administracyjnym*, Warszawa 2018.

- Fundowicz S., *Koncepcje administracji publicznej i prawa administracyjnego w polskiej nauce prawa administracyjnego*, w: *Prawo administracyjne dziś i jutro*, red. J. Jagielski, M. Wierzbowski, Warszawa 2018.
- Lipowicz I., *Samorząd terytorialny XXI wieku*, Warszawa 2019.
- Łukasiewicz J., *Zarys nauki administracji*, Warszawa 2004.
- Niewiadomski Z., Cieślak Z., Lipowicz I., Szpor G., *Prawo administracyjne*, Warszawa 2007.
- Niewiadomski Z., *Pojęcie administracji publicznej*, w: *System Prawa Administracyjnego*, t. 1. *Instytucje prawa administracyjnego*, red. R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel, Warszawa 2010.
- Opalek K., *Zagadnienia teorii prawa i teorii polityki*, Warszawa 1986.
- Peters B.G., *Administracja publiczna w systemie politycznym*, tłum. K.W. Frieske, Warszawa 1999.
- Prawo administracyjne*, red. J. Jagielski, M. Wierzbowski, Warszawa 2020.
- Starościak J., *Prawo administracyjne*, Warszawa 1977.
- System*, w: *Encyklopedia zarządzania*, <https://mfiles.pl/pl/index.php/System> [dostęp: 11.02.2022 r.].
- Wrzosek S., *Wpływ nauk o zarządzaniu na organizację funkcjonowania samorządu terytorialnego*, w: *Dwudziestolecie funkcjonowania samorządu terytorialnego w Polsce*, red. H. Kisilowska, E. Malak, Warszawa 2010.
- Zimmermann J., *Prawo administracyjne*, Warszawa 2018.

Materiały i glosy

Analiza wyroku Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej w sprawie X przeciwko État belge, C 930/19. Rola TSUE we wzmacnianiu ochrony ofiar przemocy domowej

The analysis of the Court of Justice of the European Union judgment in case X v État belge, C 930/19. The role of The Court in enhancing the protection for the victims of domestic violence

Анализ решения Суда Европейского Союза по делу X против État belge, C 930/19. Роль Суда Европейского Союза в усилении защиты жертв домашнего насилия

Аналіз рішення Суду Справедливості Європейського Союзу у справі X v. État belge, C 930/19. Роль ССЄС у посиленні захисту жертв домашнього насильства

ANNA KOSIŃSKA

Dr hab., prof. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
e-mail: anna.kosinska@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-0915-874X>

Streszczenie: Opracowanie stanowi głosę aprobującą orzeczenia w sprawie X przeciwko État belge C 930/19. W orzeczeniu Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej dokonał wykładni art. 13 dyrektywy 2004/38/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w kontekście zachowania prawa pobytu przez członka rodziny obywatela Unii Europejskiej, który jest obywatelem państwa trzeciego i przed wszczęciem postępowania rozwodowego był ofiarą przemocy domowej. Do tej pory TSUE tylko raz rozpatrywał pytanie prejudycjalne dotyczące wykładni tego artykułu – w sprawie N.A. Trybunał zmienił w orzeczeniu w sprawie X swoją dotychczasową linię orzeczniczą i uznał, że zachowanie prawa pochodnego pobytu przez małżonka – obywatela państwa trzeciego, który był ofiarą przemocy domowej, w sytuacji gdy współmałżonek – obywatel UE opuścił państwo goszczące i nie zostało jeszcze wszczęte postępowanie rozwodowe, umożliwia udzielenie ochrony ofierze przemocy i tym samym jest zgodne z art. 1 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, gwarantującym nienaruszalną godność człowieka.

Słowa kluczowe: obywatelstwo Unii Europejskiej, członek rodziny obywatela Unii Europejskiej, rozwód, dyrektywa obywatelska, ofiara przemocy domowej

Summary: The paper presents the approving critical analysis of the judgment in case X v État belge C 930/19. In the discussed ruling the Court of Justice of the European Union has interpreted Article 13 of the Citizenship Directive (2004/38/WE) in the light of saving of the right to stay in a host Member State of the family member of the EU citizen who is a third-country national and who was a victim of domestic violence before filing for a divorce. Until the present court opinion, this Article has been deliberated on only once – in the case N.A. In the discussed case The Court has changed its case law and stated that the right to stay of the family member who is non-EU national but a spouse to the EU national and also a victim of domestic violence shall equally include situations when the EU national had left the host Member State but the divorce proceedings have not been initiated yet. This interpretation guarantees the victim the needed protection and is in accordance with Article 1 of the Charter of Fundamental Rights.

Key words: EU Citizenship, family member of EU national, divorce, citizenship directive, victim of domestic violence

Резюме: Исследование представляет собой одобрительный комментарий к решению по делу X против État belge C 930/19. В этом решении Суд Европейского Союза интерпретировал статью 13 Директивы 2004/38/WE о праве граждан Союза и членов их семей свободно передвигаться и проживать на территории государств-членов в контексте сохранения права на проживание членом семьи гражданина Союза, который является гражданином третьей страны и стал жертвой домашнего насилия до начала процедуры развода. До настоящего времени Суд Европейского Союза только один раз рассматривал преюдициальный вопрос, касающийся толкования этой статьи – в деле N.A. В своем решении по делу X суд изменил свою предыдущую практику и постановил, что сохранение производного права на проживание за супругом из страны, не являющейся членом ЕС, который стал жертвой домашнего насилия, в ситуации, когда супруг-гражданин ЕС покинул принимающее государство, а процедура развода еще не была начата, позволяет предоставить защиту жертве насилия и, таким образом, соответствует статье 1 Хартии Европейского союза об Основных правах, которая гарантирует неприкосновенность человеческого достоинства.

Ключевые слова: гражданство Союза, член семьи гражданина ЕС, развод, Директива 2004/38/WE, жертва домашнего насилия

Резюме: Дослідження є науковим коментарем, який схвалює рішення у справі X v. État belge C 930/19. У рішенні Суд Справедливості Європейського Союзу розтлумачив ст. 13 директиви про громадян у контексті збереження права на проживання членом сім'ї громадянина Союзу, який є громадянином третьої країни і став жертвою домашнього насильства до відкриття процедури про розлучення. До цього часу ССЕС розглядав лише один раз тлумачення цієї статті – у справі N.A. У рішенні у справі X ССЕС змінив свою попередню судову практику і постановив, що збереження права на проживання одного з подружжя – який є громадянином третьої країни і став жертвою домашнього насильства, у ситуації, коли другий з подружжя – громадянин ЄС залишив приймаючу державу, а шлюбнорозлучний процес ще не відкрито, забезпечує захист жертви насильства і, таким чином, відповідає ст. 1 Хартії основоположних прав, що гарантує недоторкану людську гідність.

Ключові слова: громадянство ЄС, член сім'ї громадянина ЄС, розлучення, директива про громадян, жертва домашнього насильства

Wstęp

Celem głosy jest analiza orzeczenia Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) w sprawie przeciwko État belge¹, w którym TSUE zbadał zgodność art. 13 dyrektywy 2004/38/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r.², zwanej dyrektywą obywatelską, z art. 21 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej³. Trybunał w wyroku dokonał również wykładni art. 13 dyrektywy

¹ Wyrok TSUE z dnia 2 września 2021 r. w sprawie X przeciwko État belge, C 930/19, ECLI:EU:C:2021:657 (dalej: wyrok w sprawie C 930/19).

² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2004/38/WE z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium Państw Członkowskich, zmieniająca rozporządzenie (EWG) nr 1612/68 i uchylająca dyrektywy 64/221/EWG, 68/360/EWG, 72/194/EWG, 73/148/EWG, 75/34/EWG, 75/35/EWG, 90/364/EWG, 90/365/EWG i 93/96/EWG. Tekst mający znaczenie dla EOG, Dz. Urz. UE L 158 z 30.04.2004, s. 77–123.

³ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 202 z 7.06.2016, s. 389–405.

obywatelskiej w kontekście zachowania prawa pobytu przez członka rodziny obywatela Unii, który jest obywatelem państwa trzeciego i przed wszczęciem postępowania rozwodowego był ofiarą przemocy domowej.

1. Analizowane prawo Unii Europejskiej i postępowanie krajowe

W analizowanej sprawie pytanie prejudycjalne do TSUE skierował belgijski sąd ds. cudzoziemców (Conseil du Contentieux des Etrangers).

Zgodnie z prawem Unii Europejskiej obywatele unijni mają zagwarantowane traktatowo prawo do swobodnego przemieszczania się (art. 20 ust. 2 lit. a) Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej)⁴ – celem wzmocnienia tej swobody i uściślenia warunków, w jakich prawo swobodnego przemieszczania się przysługuje, legislator unijny przyjął dyrektywę 2004/38/WE. Dyrektywa ta przyznaje również określone prawa członkom rodziny obywateli unijnych, w tym również członkom rodziny będącym obywatelami państw trzecich.

Zgodnie z art. 7 dyrektywy obywatele UE mają prawo pobytu w goszczącym państwie członkowskim przez okres dłuższy niż 3 miesiące, jeśli podejmują w tym państwie pracę lub posiadają wystarczające zasoby, aby nie stanowić obciążenia dla systemu opieki społecznej tego państwa. Z prawa pobytu korzystają również członkowie rodziny obywatela UE.

Prawo UE chroni również prawa członków rodziny niebędących obywatelami w przypadku rozwodu z obywatelem UE. Zgodnie z art. 13 ust. 2 dyrektywy rozwód nie prowadzi do utraty ich prawa pobytowego, jeżeli:

„a) przed rozpoczęciem postępowania rozwodowego lub postępowania w sprawie unieważnienia lub ustaniem zarejestrowanego związku partnerskiego, o którym mowa w art. 2 ust. 2 lit. b), małżeństwo lub zarejestrowany związek partnerski trwały co najmniej trzy lata, w tym jeden rok w przyjmującym Państwie Członkowskim; lub

[...]

c) istnieją szczególnie trudne okoliczności, na przykład fakt bycia ofiarą przemocy domowej w trakcie trwania małżeństwa lub zarejestrowanego związku partnerskiego [...]”.

Osoby takie zachowują prawo pobytu, jeżeli pracują w goszczącym państwie członkowskim lub posiadają wystarczające środki pieniężne i ubezpieczenie

⁴ Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, wersja skonsolidowana, Dz. Urz. UE C 202 z 7.06.2016, s. 47.

zdrowotne, aby nie stanowić obciążenia dla systemu pomocy społecznej państwa goszczącego. Takie prawo pobytu jest możliwe do zachowania wyłącznie na indywidualnej podstawie⁵.

Natomiast zgodnie z art. 37 dyrektywy obywatelskiej państwa członkowskie mogą ustanawiać mniej restrykcyjne przepisy w tym zakresie.

Zachowania prawa pobytu na terytorium państwa unijnego dotyczy również art. 15 ust. 3 dyrektywy 2003/86/WE w sprawie łączenia rodzin⁶. Zgodnie z nim, w przypadku rozwodu obywateli państw trzecich:

„[...] samoistny dokument pobytowy może zostać wydany, po złożeniu wniosku, jeśli jest wymagany, osobom, które przybyły na mocy łączenia rodziny. Państwa Członkowskie ustanawiają przepisy zapewniające udzielenie samoistnego dokumentu pobytowego w przypadku szczególnie trudnych warunków.

2. Warunki odnoszące się do udzielenia i okresu ważności samoistnego dokumentu pobytowego ustanawiane są przez prawo krajowe”.

Przepisy dyrektywy obywatelskiej zostały implementowane do belgijskiej ustawy o cudzoziemcach z dnia 15 grudnia 1980 r.⁷ Zgodnie z jej artykułem 42 minister właściwy ds. cudzoziemców (lub wskazany przez niego organ) może zakończyć prawo pobytu członka rodziny obywatela UE – obywatela państwa trzeciego w ciągu 5 lat od uznania tego prawa pobytowego, jeśli doszło do rozwodu z obywatelem UE. Zgodnie jednak z prawem belgijskim prawo pobytu nie zostanie zakończone w sytuacji, gdy cudzoziemiec wykaże istnienie trudnych okoliczności osobistych, np. faktu, że był ofiarą przemocy domowej. Cudzoziemiec taki musi jednak świadczyć pracę na terytorium państwa belgijskiego bądź posiadać wystarczające środki do życia i ubezpieczenie zdrowotne⁸.

Przepisy dyrektywy w sprawie łączenia rodzin, chroniące obywateli państw trzecich w przypadku rozwodu, zostały implementowane do prawa belgijskiego poprzez art. 11 § 2 ustawy o cudzoziemcach z dnia 15 grudnia 1980 r. Zgodnie z przepisami ustawy właściwy minister bądź wskazany przez niego organ może zakończyć prawo pobytu obywatela państwa trzeciego w ciągu 5 lat od wydania decyzji legalizującej pobyt, jeśli pomiędzy członkami połączonej rodziny nie istnieją już

⁵ Art. 13 zd. ostatnie dyrektywy 2004/38/WE.

⁶ Dyrektywa Rady 2003/86/WE z dnia 22 września 2003 r. w sprawie prawa do łączenia rodzin, Dz. Urz. UE L 251 z 3.10.2003, s. 12–18.

⁷ Ustawa z dnia 15 grudnia 1980 r. o wjeździe na terytorium, pobycie, osiedlaniu się i wydalaniu cudzoziemców, Belgisch Staatsblad z 31.12.1980, s. 14584.

⁸ Pkt 10 wyroku w sprawie 930/19.

faktyczne więzi małżeńskie. Prawo pobytu może jednak zostać zachowane w sytuacji, gdy cudzoziemiec wykaże, że był ofiarą przemocy domowej⁹.

Postępowanie główne w analizowanej sprawie dotyczyło obywatela Algierii, który zawarł w 2010 r. związek małżeński z obywatelką Francji. W 2012 r. dołączył do żony, która mieszkała w Belgii. W 2013 r. Panu X wydano kartę pobytu ważną do 3 grudnia 2018 r. W 2015 r. nastąpił rozpad pożycia małżeńskiego, zaś żona Pana X wyjechała z córką do Francji. W związku z tym organy belgijskie zakończyły w 2016 r. prawo pobytu Pana X. Cudzoziemiec zaskarżył tę decyzję, podnosząc, że był ofiarą przemocy domowej i jego prawo pobytu powinno być zachowane na podstawie art. 42 ustawy o cudzoziemcach. Sąd rozpatrujący odwołanie Pana X zakończył jednak jego prawo pobytu ze względu na fakt, że nie przedstawił on dowodów na posiadanie wystarczających środków utrzymania. Cudzoziemiec zaskarżył tę decyzję do sądu ds. cudzoziemców 26 stycznia 2018 r. Na marginesie należy dodać, że cudzoziemiec wniósł w lipcu 2018 r. pozew o rozwód, który został orzeczony 24 lipca 2018 r.¹⁰

Sąd ds. cudzoziemców rozpatrujący odwołanie od decyzji kończącej jego prawo pobytu na terytorium Belgii zwrócił uwagę, że cudzoziemcy – eksmałżonkowie obywateli UE znajdują się w świetle prawa UE w gorszej sytuacji niż cudzoziemcy – eksmałżonkowie, którzy przybyli na terytorium UE w procesie łączenia rodziny. Aby zachować swoje prawo pobytu, rozwiedziony obywatel państwa trzeciego – w świetle dyrektywy 2004/38/WE – musi bowiem wykazać, że posiada wystarczające dochody bądź zasoby pieniężne i ubezpieczenie zdrowotne, aby nie stanowić obciążenia dla systemu pomocy społecznej państwa goszczącego. Natomiast rozwiedziony cudzoziemiec w świetle przepisów dyrektywy 2003/86/WE może skorzystać z prawa zachowania pobytu, wykazując wyłącznie, że był ofiarą przemocy domowej.

Tym samym sąd krajowy powziął wątpliwość, czy w świetle prawa UE, a w szczególności art. 13 ust. 1 i 2 dyrektywy 2004/38/WE i art. 15 ust. 3 dyrektywy 2003/86/WE, nie dochodzi do odmiennego traktowania obywateli państw trzecich¹¹ i zwrócił się z pytaniem prejudycjalnym do TSUE¹².

⁹ Pkt 11 wyroku w sprawie 930/19.

¹⁰ Pkt 22 wyroku w sprawie 930/19.

¹¹ Pkt 20 wyroku w sprawie 930/19.

¹² Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym złożony przez Conseil du Contentieux des Étrangers (Belgia) w dniu 20 grudnia 2019 r. – X/Państwo belgijskie (Sprawa C 930/19), Dz. Urz. UE C 77 z 9.03.2020, s. 30–31.

2. Opinia Rzecznika Generalnego

Niezwykle interesującą i bogatą merytorycznie opinię przedstawił w głosowanej sprawie Rzecznik Generalny TSUE Maciej Szpunar¹³. Zgodnie z art. 252 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE): „Zadaniem rzecznika generalnego jest publiczne przedstawianie, przy zachowaniu całkowitej bezstronności i niezależności, uzasadnionych opinii w sprawach, które zgodnie ze Statutem Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej wymagają jego zaangażowania”. Opinie Rzeczników nie są wiążące dla Trybunału, jednak, jak zauważają Agnieszka Frąckowiak-Adamska i Paweł Bańczyk, „z reguły uzasadnienia wyroku TS są bardziej lakoniczne niż opinia rzecznika generalnego, przez co tok rozumowania TS może być mniej czytelny”¹⁴. Z tego też względu, mimo że opinia rzecznika nie ma charakteru wiążącego dla TSUE, celowe jest przytoczenie kluczowych argumentów podnoszonych w tej opinii.

Rzecznik po pierwsze zwrócił uwagę, że zadane pytanie prejudycjalne umożliwił Trybunałowi uściślenie wyroków w sprawach N.A.¹⁵ oraz Singh¹⁶ w kontekście wprowadzonych w prawie UE i w państwach członkowskich zmian prawnych dotyczących przyznanej ochrony ofiarom przemocy domowej¹⁷. Rzecznik jasno wyraził również swoje wątpliwości co do wykładni przepisów dyrektywy obywatelskiej dokonanej przez TSUE w sprawie Singh – zdaniem Rzecznika dokonywanie łącznej wykładni przepisów art. 12 i 13 dyrektywy 2004/38/WE było nieuzasadnione i sprzeczne z celami aktu prawnego, ponieważ dyrektywa wyraźnie rozróżnia dwa rodzaje wyjazdu obywatela Unii z kraju goszczącego – wyjazd zwykły i wyjazd w celu rozwodu¹⁸. Rzecznik stanął też na stanowisku, że wyjazd tymczasowy małżonka – obywatela UE z kraju goszczącego nie może stanowić podstawy do automatycznej utraty pochodnego prawa pobytu przez małżonka – obywatela państwa trzeciego i w każdych okolicznościach „zależy od badania indywidualnego przypadku”¹⁹.

---

¹³ Opinia Rzecznika Generalnego TSUE Macieja Szpunara przedstawiona w dniu 22 marca 2021 r. Sprawa C 930/19, X przeciwko État belge, ECLI:EU:C:2021:225 (dalej: opinia Rzecznika Generalnego w sprawie C 930/19).

¹⁴ A. Frąckowiak-Adamska, P. Bańczyk, *Formułowanie pytań prejudycjalnych do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Praktyczny przewodnik*, Warszawa 2020, s. 48.

¹⁵ Wyrok TSUE z dnia 30 czerwca 2016 r. w sprawie Secretary of State for the Home Department przeciwko N.A., C 115/15, ECLI:EU:C:2016:487 (dalej: wyrok w sprawie C 115/15).

¹⁶ Wyrok TSUE z dnia 16 lipca 2015 r. w sprawie Kuldeep Singh i in. przeciwko Minister for Justice and Equality, C 218/14, ECLI:EU:C:2015:476.

¹⁷ Pkt 4 opinii Rzecznika Generalnego w sprawie C 930/19. Zob. również pkt 80 tejże opinii.

¹⁸ Pkt 51 i 57 opinii Rzecznika Generalnego w sprawie C 930/19.

¹⁹ Pkt 62, 65–66 opinii Rzecznika Generalnego w sprawie C 930/19.

Konieczność uściślenia dotychczasowej linii orzeczniczej Rzecznik powiązał też z argumentem uwzględnienia rozwoju prawa. Zwrócił uwagę na funkcjonowanie w systemie prawa UE dyrektywy 2012/29/UE, która umożliwia udzielenie skutecznej ochrony ofiarom przemocy domowej²⁰. Mimo że, co Rzecznik podkreśla w swojej opinii, dyrektywa ta nie dotyczy warunków pobytu ofiary przestępstwa w goszczącym państwie członkowskim, to w ocenie Rzecznika należy dokonać wykładni systemowej przepisów dyrektywy obywatelskiej w świetle obowiązujących w UE przepisów chroniących ofiary przemocy, tak aby zagwarantować spójność systemu prawnego UE²¹.

3. Pytanie prejudycjalne i odpowiedzi TSUE

Trybunał, w związku z zadaniem pytaniem prejudycjalnym, zdecydował się zbadać ważność art. 13 ust. 2 dyrektywy obywatelskiej w świetle art. 20 i 21 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej²² i udzielić odpowiedzi na pytanie, czy prawodawca Unii wprowadził różnicę w traktowaniu obywateli państw trzecich – eksmałżonków obywateli UE oraz obywateli państw trzecich – eksmałżonków, którzy przybyli do UE w drodze łączenia rodziny.

Trybunał w pierwszej kolejności dokonał wykładni art. 13 ust. 2 lit. c) akapit 1 dyrektywy 2004/38/WE, badając dopuszczalność zadanego pytania i to, czy ma ono związek ze stanem faktycznym przedstawionym przez sąd krajowy. Trybunał podkreślił, że przepis ten reguluje wyjątkowy przypadek, w którym możliwe jest zachowanie pobytu przez cudzoziemca, który przestaje być obywatelem Unii Europejskiej. Celem tego przepisu jest przyznanie ochrony prawnej na indywidualnej podstawie²³ i ochrona ta może być zastosowana wobec obywateli państw trzecich jedynie w przypadku orzeczenia prawomocnego rozwodu.

²⁰ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW, Dz. Urz. UE L 315 z 14.11.2012, s. 57–73.

²¹ Pkt 97 opinii Rzecznika Generalnego w sprawie C 930/19. Zob. również pkt 101 i 103 tejże opinii, w których Rzecznik w ramach wykładni systemowej odnosi się do art. 1 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, gwarantującego godność każdej osobie ludzkiej, oraz do przepisów Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, sporządzonej w Stambule dnia 11 maja 2011 r., Dz. U. z 2015 r. poz. 961.

²² Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 202 z 7.06.2016, s. 389–405.

²³ Pkt 36 wyroku w sprawie C 930/19. Zob. wyrok w sprawie C 115/15, pkt 45.

Trybunał w dotychczasowej linii orzeczniczej stał na stanowisku, że przed rozpoczęciem postępowania rozwodowego w momencie wyjazdu z kraju goszczącego obywatela Unii, obywatel państwa trzeciego traci pochodne prawo pobytu²⁴. Jednakże w ocenie TSUE w sytuacji, gdy małżonek – cudzoziemiec jest ofiarą przemocy domowej (sytuacja określona w art. 13 ust. 2 lit. c) dyrektywy 2004/38/WE), pozbawienie takiego małżonka prawa pobytu byłoby sprzeczne z celem przepisu, który ma zapewniać ochronę ofierze²⁵. Tym samym TSUE w sprawie X dokonał zmiany dotychczasowej linii orzeczniczej, uznając, że postępowanie rozwodowe pomiędzy obywatelem UE a obywatelem państwa trzeciego – ofiarą przemocy domowej może zostać wszczęte po wyjeździe obywatela UE z państwa goszczącego, o ile postępowanie to zostanie wszczęte w rozsądnym terminie od wyjazdu²⁶. Taka wykładnia przepisu ma w ocenie TSUE zagwarantować zasadę pewności prawa. Zdaniem TSUE taka interpretacja służy również gwarancji, że obywatel państwa trzeciego będący ofiarą przemocy domowej będzie miał rozsądny czas na podjęcie decyzji o ewentualnym rozwodzie lub osiedleniu się na podstawie prawa do pochodnego pobytu w kraju członkowskim, do którego wyjechał małżonek – obywatel UE²⁷.

Udzielając pozytywnej odpowiedzi na pytanie o dopuszczalność pytania prejudycjalnego, TSUE uznał co prawda, że cudzoziemiec złożył pozew rozwodowy dopiero trzy lata po opuszczeniu przez żonę terytorium Belgii, co nie może być uznane za rozsądny termin²⁸. Jednak w ocenie TSUE prawo belgijskie transponujące przepisy dyrektywy obywatelskiej gwarantuje obywatelowi państwa trzeciego będącemu w takiej sytuacji jak Pan X zachowanie prawa pobytu przy spełnieniu określonych prawem przesłanek (tj. posiadania źródła utrzymania).

Sąd odsyłający zwrócił się do TSUE o zbadanie zgodności przepisów dyrektywy obywatelskiej i dyrektywy w sprawie łączenia rodzin w świetle przepisów art. 20 i 21 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej. Trybunał uznał, że zasada niedyskryminacji, wyrażona w art. 21 Karty, dotyczy jedynie różnego traktowania obywateli państw członkowskich i nie ma zastosowania do obywateli państw trzecich. Tym samym TSUE

---

²⁴ Wyrok TSUE z dnia 16 lipca 2015 r. w sprawie *Kuldip Singh i in. przeciwko Minister for Justice and Equality*, C 218/14, ECLI:EU:C:2015:476, pkt 62.

²⁵ Pkt 42 wyroku w sprawie C 930/19. Zob. również opinię Rzecznika Generalnego w sprawie C 930/19, pkt 87 i 88.

²⁶ Pkt 43 wyroku w sprawie C 930/19. Zob. wcześniejsze stanowisko TSUE – wyrok w sprawie C 115/15, pkt 51.

²⁷ Pkt 44 wyroku w sprawie C 930/19. Jak wynika z dotychczasowej linii orzeczniczej TSUE, małżonek – obywatel państwa trzeciego może zachować prawo pobytu, nawet jeśli nie zamieszkuje stale z obywatelem UE – zob. wyrok TSUE z dnia 13 lutego 1985 r. w sprawie *Aissatou Diatta przeciwko Land Berlin*, C 267/83, ECLI:EU:C:1985:67, pkt 20 i 21; wyrok TSUE z dnia 8 listopada 2012 r. w sprawie *Yoshikazu Iida przeciwko Stadt Ulm*, C 40/11, ECLI:EU:C:2012:691, pkt 58.

²⁸ Pkt 45 wyroku w sprawie C 930/19.

uznał, że zbada przedstawione mu w pytaniu prejudycjalnym przepisy jedynie w świetle art. 20 Karty, tj. zasady równości wobec prawa²⁹. Wstępna analiza przepisów wykazała w ocenie TSUE, że ustanawiają one różny reżim i różne przesłanki korzystania z uprawnień w nich przewidzianych. Stąd w ocenie składu orzekającego zasadne było zbadanie, czy obywatele państw trzecich objęci reżimem art. 13 ust. 2 dyrektywy 2004/30/WE i reżimem art. 15 ust. 3 dyrektywy 2003/86/WE znajdują się w sytuacji podobnej w zakresie utrzymania ich prawa pobytu i czy tym samym możliwe jest stwierdzenie naruszenia z art. 20 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej³⁰. Aby zbadać istnienie sytuacji podobnej (relewantnej), TSUE zanalizował kolejno cele poddawanych analizie przepisów, dziedziny objęte zakresem obowiązywania dyrektyw, przedmiot dyrektyw oraz ich cele i zakres uznania przyznany państwom członkowskim.

Trybunał uznał, że art. 13 ust. 2 dyrektywy 2004/38/WE i art. 15 ust. 3 dyrektywy 2003/86/WE łączy ten sam cel, jakim ma być ochrona członka rodziny, będącego ofiarą przemocy domowej. TSUE uznał jednak, że w dalszej kolejności należy zbadać dziedziny życia społecznego, jakie swoim zakresem obowiązywania obejmują dwie analizowane dyrektywy. Tu TSUE podkreślił, że celem dyrektywy obywatelskiej jest wzmocnienie traktatowej swobody przepływu osób i tym samym prawa, jakie z dyrektywy wywodzą obywatele państw trzecich, nie mają charakteru autonomicznego, ale charakter pochodny. Z kolei dyrektywa w sprawie łączenia rodzin jest instrumentem wspólnej polityki migracyjnej UE i przyznaje autonomiczne prawa obywatelom państw trzecich. Zakres dziedzin objętych reżimem dyrektyw jest zatem różny.

Podobnie jeśli chodzi o przedmiot dyrektyw, to TSUE podkreślił, że dyrektywa obywatelska dotyczy wykonywania przez obywateli UE (i w konsekwencji członków ich rodzin) prawa swobodnego przemieszania się, podczas gdy dyrektywa 2003/86/WE określa warunki wykonywania prawa do łączenia rodzin. Ich przedmiot jest zatem różny.

Co do celów dyrektywy 2004/38/WE TSUE zauważył, że jej podstawowym celem jest ułatwienie korzystania z prawa do swobodnego przemieszania się, zaś cel ochrony i integracji członków rodziny ma znaczenie drugorzędne³¹. Cel dyrektywy 2003/86/WE został określony w jej motywie 4 jako umożliwienie życia rodzinnego przez łączenie rodziny i jej integrację ze społeczeństwem państwa członkowskiego. Cele obu dyrektyw nie są zatem tożsame.

Oceniając zakres uznania przyznany przez analizowane przepisy dyrektywy państwom członkowskim, TSUE uznał, dokonując wykładni werbalnej, że zakres

²⁹ Pkt 56 wyroku w sprawie C 930/19.

³⁰ Pkt 67 wyroku w sprawie C 930/19.

³¹ Pkt 82 wyroku w sprawie C 930/19.

ten jest znacznie szerszy w przypadku dyrektywy 2003/86/WE, gdyż jej art. 15 ust. 4 stanowi, że „Warunki odnoszące się do udzielenia i okresu ważności samoistnego dokumentu pobytowego ustanawiane są przez prawo krajowe”.

W oparciu o dokonaną wykładnię TSUE uznał, że obywatele państw trzecich – eksmałżonkowie obywatele UE będący ofiarami przemocy domowej nie znajdują się w porównywalnej sytuacji do obywateli państw trzecich będących ofiarami przemocy domowej i eksmałżonkami obywateli państw trzecich.

4. Ocena głosowanego wyroku

Głosowany wyrok ma szczególne znaczenie dla wykładni i stosowania dyrektywy obywatelskiej w państwach członkowskich z dwóch zasadniczych powodów.

Po pierwsze Trybunał w wyroku dokonał zmiany dotychczasowej linii orzeczniczej. Jako wstępną uwagę należy podnieść, że TSUE wypracował bogatą linię orzeczniczą odnoszącą się do dyrektywy obywatelskiej i unormowanych tam praw członków rodziny obywateli UE³².

Szczególnie istotny dla głosowanej sprawy, dotyczącej w istocie zachowania prawa pobytu przez członka obywatela UE będącego obywatelem państwa trzeciego na podstawie art. 13 dyrektywy 2004/38/WE³³, był wyrok w sprawie Diatta³⁴. Sprawa dotyczyła stanu faktycznego, w którym małżonkowie – obywatel UE i obywatel państwa trzeciego – pozostawali w separacji. Dyrektywa obywatelska nie reguluje statusu członków rodziny pozostających w separacji³⁵, jednak TSUE stanął na stanowisku, że para wciąż pozostaje małżeństwem, małżonek – obywatel państwa trzeciego zachowuje prawo pobytu nawet w sytuacji, gdy nie mieszka już z małżonkiem – obywatelem UE³⁶. Jak słusznie zauważa Tomasz Sieniow: „Rozstrzygnięcie

³² S. Biernat, *Obywatelstwo Unii Europejskiej*, w: *Podstawy i źródła prawa Unii Europejskiej*, red. tegoż, Warszawa 2020, s. 617 i nast.; A. Yong, *The Rise and Decline of Fundamental Rights*, Oxford 2020, s. 5–6. Duże znaczenie miało orzeczenie w sprawie Zambrano, w którym TSUE uznał, że obywatelstwo unijne jest niezależną prawną podstawą dla praw obywateli UE – zob. wyrok TSUE z dnia 8 marca 2011 r. w sprawie Gerardo Ruiz Zambrano przeciwko Office national de l'emploi (ONEm), C 34/09, ECLI:EU:C:2011:124. Zob. również: D.E. Harasimiuk, *Skuteczne korzystanie z prawa pobytu przez obywateli UE i członków ich rodzin*, Ius Novum 2016, t. 10, nr 1, s. 63–78.

³³ Zob. J. Bucińska, *Status prawny członka rodziny obywatela Unii Europejskiej*, Roczniki Nauk Prawnych 2009, t. 19, nr 2, s. 69.

³⁴ Wyrok TSWE z dnia 13 lutego 1985 r. w sprawie Aissatou Diatta przeciwko Land Berlin, C 267/83, ECLI:EU:C:1985:67.

³⁵ I. Wróbel, *Status prawny obywatela państwa trzeciego w Unii Europejskiej*, Warszawa 2007, s. 275.

³⁶ G. Clayton, G. Firth, *Immigration and Asylum Law*, Oxford 2018, s. 124.

Trybunału zapobiegło trudnej sytuacji, w której niezadowolony z małżeństwa obywatel państwa członkowskiego UE mógłby doprowadzić do wydalenia z terytorium Unii swojego współmałżonka przez sam fakt wyrzucenia go z domu³⁷.

Prawo UE, poprzez przepisy dyrektywy obywatelskiej definiujące członka rodziny obywatela UE i gwarantujące członkom rodziny prawo zachowania pobytu, chroni w istocie prawo podstawowe do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego. Przestrzeganie tego prawa zagwarantowane jest przez art. 7 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, zaś zgodnie z wyjaśnieniami do Karty i art. 52 ust. 3 Karty ochrona przyznana przez UE jest tożsama z ochroną zagwarantowaną w Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności³⁸. Dokonując zatem wykładni celowościowej przepisów dyrektywy obywatelskiej, prawo UE chroni z art. 7 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej członka rodziny obywatela UE – małżonka będącego obywatelem państwa trzeciego do momentu ustania małżeństwa w przypadku, gdy rodzina taka nie posiada dzieci. W przypadku gdy obywatel unijny posiada dzieci z takiego małżeństwa, ochrona rozciąga się na zstępnych również po zakończeniu małżeństwa i dotyczyć może również eksmałżonka – obywatela państwa trzeciego, który sprawuje nad dziećmi opiekę bądź też ma prawo do kontaktów z dziećmi. Szeroko na temat ochrony życia rodzinnego i powiązania gwarancji prawa unijnego ze standardami Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności wypowiedział się TSUE w sprawie Dereci, która dotyczyła małżeństw zawartych przez obywateli państw trzecich z obywatelami Austrii. Sąd krajowy w tej sprawie nie widział przesłanek do zastosowania przepisów dyrektywy obywatelskiej, gdyż obywatele Austrii nigdy nie korzystali z unijnej swobody przemieszczania się. Trybunał w wyroku zauważył, że: „W niniejszej sprawie zatem, jeżeli sąd krajowy uzna w świetle okoliczności sporów w postępowaniu przed sądem krajowym, że przedstawiona mu sytuacja skarżących

³⁷ *Prawo materialne Unii Europejskiej w zarysie*, red. E. Krzysztofik, A. Kuś, Lublin 2011, s. 85.

³⁸ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284. Zgodnie z art. 6 ust. 3 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej: „Prawa podstawowe, zagwarantowane w europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz wynikające z tradycji konstytucyjnych wspólnych Państwom Członkowskim, stanowią część prawa Unii jako zasady ogólne prawa”. Zgodnie z art. 52 ust. 3 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej: „W zakresie, w jakim niniejsza Karta zawiera prawa, które odpowiadają prawom zagwarantowanym w europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, ich znaczenie i zakres są takie same jak praw przyznanych przez tę konwencję. Niniejsze postanowienie nie stanowi przeszkody, aby prawo Unii przyznawało szerszą ochronę”. Zob. R. Costigan, R. Stone, *Civil Liberties and Human Rights*, Oxford 2017, s. 229 i nast.; S. Peers, *Family Reunion and Community Law, w: Europe's Area of Freedom, Security and Justice*, red. N. Walker, Oxford 2006, s. 145–146; A. Yong, *The Rise and Decline...*, s. 67.

w postępowaniu przed sądem krajowym podlega zakresowi prawa Unii, to będzie musiał zbadać, czy odmowa prawa pobytu tym skarżącym w postępowaniu przed sądem krajowym narusza prawo do ochrony życia prywatnego i rodzinnego, o którym mowa w art. 7 karty. Jeżeli natomiast uzna, że ta sytuacja nie podlega zakresowi zastosowania prawa Unii, to będzie wówczas musiał dokonać analizy w świetle art. 8 ust. 1 EKPC³⁹. Tym samym Trybunał, niejako pośrednio, zagwarantował małżeństwom mieszanym będącym stronami w niniejszej sprawie ochronę poprzez art. 7 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej lub 8 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

Głosowany wyrok dotyczy wykładni art. 13 ust. 2 lit. c) dyrektywy 2004/38/WE. Do tej pory TSUE tylko raz rozpatrywał pytanie prejudycjalne dotyczące wykładni tego artykułu – w sprawie N.A. Zasadne jednak jest odwołanie się w pierwszej kolejności do wyroku Trybunału w sprawie Singh, w którym TSUE dokonał wykładni art. 13 ust. 2 dyrektywy 2004/38/WE w świetle zachowania prawa pobytu przez małżonka będącego obywatelem państwa trzeciego w sytuacji rozwodu. W sprawie Singh TSUE stanął na stanowisku, że małżonek – obywatel państwa trzeciego traci pochodne prawo pobytu w sytuacji, gdy jego małżonek – obywatel UE wyjeżdża z państwa członkowskiego dotychczasowego pobytu przed wszczęciem postępowania rozwodowego. Wydaje się zasadne w kontekście tego orzeczenia twierdzenie Rzecznika Generalnego TSUE Macieja Szpunara, który w swojej opinii uznał, że wykładnia dokonana w sprawie Singh jest „co najmniej dyskusyjna”⁴⁰. Rzecznik zwraca uwagę, że z wykładni werbalnej art. 13 dyrektywy obywatelskiej w żaden sposób nie wynika warunek pozostania obywatela Unii w przyjmującym państwie członkowskim do momentu wszczęcia postępowania rozwodowego, aby jego współmałżonek zachował prawo pobytowe⁴¹. Zdaniem Rzecznika Generalnego Trybunał dodał nowy warunek dotyczący zachowania pochodnego prawa pobytu w drodze swojego orzecznictwa. W ocenie Rzecznika, z którą się zgadzam, TSUE dokonał łącznej wykładni art. 12 i 13 dyrektywy, mimo że jej art. 12 w żaden sposób nie dotyczy problematyki rozwodu. Ponadto Rzecznik zwrócił uwagę, że utrata przez współmałżonka – obywatela państwa trzeciego pochodnego prawa pobytu nie ma nigdy charakteru automatycznego, zaś wyjazd małżonka – obywatela UE

³⁹ Pkt 72 wyroku TSUE z dnia 15 listopada 2011 r. w sprawie Murat Dereci i inni przeciwko Bundesministerium für Inneres, C 256/11, ECLI:EU:C:2011:734. Zob. również: K. Kruma, *EU Citizenship, Nationality and Migrant Status. An Ongoing Challenge*, Leiden–Boston 2014, s. 235.

⁴⁰ Pkt 46 opinii Rzecznika Generalnego w sprawie C 930/19.

⁴¹ Pkt 47 opinii Rzecznika Generalnego w sprawie C 930/19.

z państwa goszczącego w celu rozwodu nie może skutkować utratą pochodnego prawa pobytu⁴².

Orzeczeniem, które dotyczyło bezpośrednio ofiar przemocy domowej i zachowania ich prawa pobytowego, a więc sytuacji faktycznej analogicznej jak w sprawie X, był wyrok w sprawie N.A.⁴³ Sprawa dotyczyła małżeństwa Pakistanki i Niemca, zamieszkujących w Zjednoczonym Królestwie. Żona była ofiarą przemocy domowej, zaś małżonek wyjechał z państwa goszczącego przed wszczęciem postępowania rozwodowego. TSUE uznał w sprawie N.A., że „Wykładnię art. 13 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) dyrektywy 2004/38/WE należy interpretować w ten sposób, że obywatel państwa trzeciego, który rozwiódł się z obywatelem Unii, który w trakcie trwania małżeństwa dopuszczał się wobec niego aktów przemocy domowej, nie może zachować prawa pobytu w przyjmującym państwie członkowskim na podstawie tego przepisu, jeżeli postępowanie rozwodowe zostało wszczęte dopiero po wyjeździe owego małżonka będącego obywatelem Unii z tego państwa członkowskiego”⁴⁴. Taka interpretacja pochodnego prawa pobytu może budzić poważne wątpliwości i, jak podkreśla się w doktrynie, prowadzić do sytuacji, w której obywatel UE może zastraszać małżonka – obywatela państwa trzeciego, którego prawo pobytu zależy od momentu wszczęcia postępowania rozwodowego⁴⁵.

Tym bardziej cenna wydaje się, po przytoczeniu wyroków w sprawie Singh i N.A., wykładnia art. 13 dyrektywy obywatelskiej dokonana przez TSUE w sprawie X. Zachowanie prawa pochodnego pobytu przez małżonka – obywatela państwa trzeciego, który był ofiarą przemocy domowej, w sytuacji gdy współmałżonek – obywatel UE opuścił państwo goszczące i nie zostało jeszcze wszczęte postępowanie rozwodowe, umożliwia udzielenie ochrony ofierze przemocy i tym samym zgodne jest z art. 1 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, gwarantującym nienaruszalną godność człowieka⁴⁶. Trybunał w sprawie X uznał, że postępowanie rozwodowe po wyjeździe małżonka – obywatela UE powinno być wszczęte w rozsądnym terminie. Pojęcie rozsądnego terminu będzie przedmiotem interpretacji dla sądów krajowych w konkretnych sprawach i z całą pewnością określenie takiego terminu będzie miało indywidualne podstawy dla każdej sprawy, ze względu na wrażliwość ofiar – stron postępowania oraz różne stany faktyczne.

Dokonanie zmiany linii orzeczniczej wydaje się szczególnie cenne ze względu na fakt, że dotyczy ona grupy podwójnie wrażliwej – obywateli państw trzecich

⁴² Pkt 75 opinii Rzecznika Generalnego w sprawie C 930/19.

⁴³ Wyrok w sprawie C 115/15.

⁴⁴ Sentencja wyroku w sprawie C 115/15, tiret 1.

⁴⁵ K. Hylten-Cavallius, *EU Citizenship at the Edges of Freedom of Movement*, Oxford 2020, s. 65.

⁴⁶ Pkt 101 opinii Rzecznika Generalnego w sprawie C 930/19.

doświadczających przemocy domowej. Szczęśliwie, jak podkreśla się w doktrynie, „Trybunał nie uważa się za związanego własnym orzecznictwem”⁴⁷ i taka zmiana na korzyść pokrzywdzonych była możliwa.

Po drugie TSUE dokonał wyraźnego rozgraniczenia pomiędzy prawami gwarantowanymi w prawie UE obywatelom Unii Europejskiej⁴⁸ a prawami obywateli państw trzecich. Dokonując porównania przepisów dyrektywy obywatelskiej i dyrektywy w sprawie łączenia rodzin w świetle zasady równości, TSUE wyraźnie uznał, że analizowane dyrektywy mają różny przedmiot i cel. Tym samym głosowane orzeczenie wyraźnie zwraca uwagę na dwa reżimy prawne ustanowione przez ustawodawcę UE – reżim dyrektywy obywatelskiej, której celem jest ułatwienie swobody przepływu⁴⁹, i reżim dyrektywy w sprawie łączenia rodzin, której celem jest integracja rodzin imigrantów⁵⁰. Dyrektywa w sprawie łączenia rodzin stanowi instrument przyjmowany w ramach przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości, będącej kompetencją dzieloną zgodnie z art. 4 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej⁵¹.

Głosowane orzeczenie zwraca również uwagę na wyjątkowy status obywatelstwa UE, które jest źródłem praw pierwotnych obywateli oraz praw o charakterze pochodnym obywateli państw trzecich – członków rodziny obywatela UE⁵². Znaczenie obywatelstwa UE dla praw jednostki podkreślone zostało już w orzeczeniu w sprawie Zambrano⁵³. W doktrynie podkreśla się również, że obywatelstwo unijne

---

⁴⁷ P. Marcisz, *Koncepcja tworzenia prawa przez Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej*, Warszawa 2015, s. 187.

⁴⁸ Na ten temat zob. S. Greer, J. Gerards, R. Slowe, *Human Rights in the Council of Europe and the European Union. Achievements, Trends and Challenges*, Cambridge 2019, s. 353.

⁴⁹ W doktrynie podkreśla się również cel dyrektywy obywatelskiej jako prawo do bycia zintegrowanym jako obywatel UE – zob. K. Hylten-Cavallius, *EU Citizenship...*, s. 27.

⁵⁰ Na marginesie warto tylko zauważyć, że w pierwotnym zamierzeniu ustawodawcy unijnego łączenie rodzin również miało służyć rozwojowi rynku wewnętrznego poprzez możliwość legalnego i długoterminowego pozostawania na rynkach pracy w państwach członkowskich obywateli państw trzecich, którym umożliwiono sprowadzanie ich rodzin – zob. S. Castles, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, tłum. A. Gąsior-Niemiec, Warszawa 2011, s. 132. Zob. również: I. Wróbel, *Status prawny obywatela...*, s. 282.

⁵¹ M. Szwarc, *Zasada kompetencji powierzonych i kategorie kompetencji*, w: *Podstawy i źródła prawa...*, s. 397.

⁵² Na temat praw obywateli UE zob. A. Domagała, *Prawa jednostek wynikające z obywatelstwa Unii*, w: *Ochrona praw podstawowych w Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, red. I. Florczak, Warszawa 2009, s. 127; zob. również: E.F. Isin, *Claiming European Citizenship*, w: *Enacting European Union Citizenship*, red. E.F. Isin, M. Saward, Cambridge 2013, s. 19–46.

⁵³ Pkt 41 i 42 wyroku TSUE z dnia 8 marca 2011 r. w sprawie Gerardo Ruiz Zambrano przeciwko Office national de l'emploi (ONEm), C 34/09, ECLI:EU:C:2011:124. Zgodnie z nimi: „Trybunał miał wiele razy okazję stwierdzić, że status obywatela Unii ma stanowić podstawowy status obywateli państw członkowskich [...]. W tych okolicznościach art. 20 TFUE sprzeciwia się przepisom krajowym, których skutkiem byłoby pozbawienie obywateli Unii skutecznego korzystania z istoty praw przyznanych

pełni rolę podobną do praw podstawowych, co skutkuje szczególnie silną ochroną obywateli UE w prawie unijnym⁵⁴.

W doktrynie obywatelstwo UE jest ujmowane jako instrument zapewniający „a more human oriented approach” (co w tłumaczeniu można uznać za podejście zorientowane na potrzeby człowieka) w UE i tym samym skupienie na osobach jako podmiotach prawa, a nie tylko na czynnikach ekonomicznych⁵⁵. Prawo do swobody przepływu jest również określane przez doktrynę jako prawo człowieka⁵⁶ i stąd gwarantuje ono również prawa pochodne dla członków rodziny obywateli UE oraz skutkować może, jak w przypadku art. 13 ust. 2 lit. c) dyrektywy 2004/38/WE, kompleksową ochroną członków rodziny będących ofiarami przemocy.

Zakończenie

W glosowanym orzeczeniu TSUE dokonał szczególnie istotnej dla ochrony ofiar przemocy domowej korekty dotychczasowej linii orzeczniczej, uznając, że obywatel

---

im w związku ze statusem obywatela Unii”. W swojej opinii Rzecznik Generalna Eleanor Sharpston podkreśliła, że „Trybunał musi dokonać wielu trudnych i ważnych rozstrzygnięć. [...] Na wyższym poziomie abstrakcji, czy korzystanie z praw przysługujących obywatelowi Unii, tak jak korzystanie z klasycznych ekonomicznych «swobód», uzależnione jest od dobrowolnego przemieszczenia się (jakkolwiek byłoby ono przypadkowe, drugoplanowe czy marginalne) poprzez jakieś granice przed wysunięciem roszczenia wynikającego z tych praw? Czy może jednak, aby określić prawa i obowiązki wynikające z obywatelstwa Unii, należy spojrzeć w przyszłość, a nie wstecz? Kwestię tę można także ująć w trochę inny sposób: czy obywatelstwo Unii jest po prostu nieekonomiczną wersją tego samego ogólnego rodzaju praw do swobodnego przepływu, które od dawna przysługują osobom gospodarczo aktywnym oraz osobom posiadającym niezależne środki utrzymania? Czy może oznacza to coś bardziej radykalnego: prawdziwe obywatelstwo, z którego wynika jednolity zespół praw i obowiązków w Unii jako przestrzeni prawa, gdzie szacunek dla praw podstawowych musi koniecznie stanowić jej integralną część?”. Opinia Rzecznika Generalnego TSUE Eleanor Sharpston przedstawiona w dniu 30 września 2010 r. Sprawa C 34/09, Gerardo Ruiz Zambrano przeciwko Office national de l'emploi (ONEM), ECLI:EU:C:2010:560.

⁵⁴ A. Yong, *The Rise and Decline...*, s. 4; S. Iglesias-Sanchez, *A Citizenship Right to Stay? The Right not to Move in a Union Based on Free Movement*, w: *EU Citizenship and Federalism. The Role of Rights*, red. D. Kochenov, Cambridge 2017, s. 387.

⁵⁵ S. Reynolds, *Union Citizenship. Placing Limitations on a Human-Centred Approach?*, w: *The Human Face of the European Union. Are EU Law and Policy Humane Enough?*, red. N. Ferreira, D. Kotakopoulou, Cambridge 2016, s. 155.

⁵⁶ R. Perruchoud, *State Sovereignty and Freedom of Movement*, w: *Foundations of International Migration Law*, red. B. Opeskin, R. Perruchoud, J. Redpath-Cross, Cambridge 2012, s. 126; C. Berneri, *The Court of Justice of the European Union, EU Citizenship and Residence Rights of Third Country National Family Members*, w: *EU Citizenship and Free Movement Rights. Taking Supranational Citizenship Seriously*, red. S. Mantu, P. Minderhoud, E. Guild, Leiden–Boston 2020, s. 58.

państwa trzeciego, będący małżonkiem obywatela UE i ofiarą przemocy domowej, zachowuje pochodne prawo pobytu w państwie goszczącym również w przypadku wyjazdu małżonka z kraju goszczącego przed rozpoczęciem postępowania rozwo-
dowego, o ile postępowanie rozpocznie się w rozsądnym terminie po wyjeździe.

Na marginesie niniejszych rozważań należy zwrócić uwagę na kluczowe, w mo-
jej ocenie, znaczenie opinii Rzecznika Generalnego TSUE Macieja Szpunara w ni-
niejszej sprawie. Rzecznik Generalny dokonał w opinii szczegółowej analizy do-
tychczasowej linii orzeczniczej i zasugerował konieczność jej zmiany – wnioski te
zostały skonsumowane przez TSUE w orzeczeniu.

Wykładnia dokonana przez TSUE w sprawie X ma również szczególne zna-
czenie w kontekście ochrony prawa pobytu obywateli państw trzecich i chroni ich
przed statusem nieregularnego migranta, a tym samym umożliwia uniknięcie wy-
kluczenia z ochrony ekonomicznej i socjalnej⁵⁷.

Analiza wyroku w sprawie X potwierdza zatem szczególną rolę TSUE w ochro-
nie praw podstawowych wynikających z obywatelstwa unijnego⁵⁸.

Bibliografia

- Biernat S., *Obywatelstwo Unii Europejskiej*, w: *Podstawy i źródła prawa Unii Europejskiej*,
red. S. Biernat, Warszawa 2020.
- Berner C., *The Court of Justice of the European Union, EU Citizenship and Residence Rights
of Third Country National Family Members*, w: *EU Citizenship and Free Movement Rights.
Taking Supranational Citizenship Seriously*, red. S. Mantu, P. Minderhoud, E. Guild, Le-
iden–Boston 2020.
- Bucińska J., *Status prawny członka rodziny obywatela Unii Europejskiej*, *Roczniki Nauk Praw-
nych* 2009, t. 19, nr 2.
- Castles S., Miller M.J., *Migracje we współczesnym świecie*, tłum. A. Gąsior-Niemiec, Warsza-
wa 2011.
- Clayton G., Firth G., *Immigration and Asylum Law*, Oxford 2018.
- Costigan R., Stone R., *Civil Liberties and Human Rights*, Oxford 2017.
- Dawson M., *The Governance of EU Fundamental Rights*, Cambridge 2018.

---

⁵⁷ B.M. Queiroz, *Illegally Staying in the EU. An Analysis of Illegality in EU Migration Law*, Oxford 2020,
s. 48. Zob. również: M. Gijsberts, P. Scheepers, M. Coenders, *Exclusion of Legal Migrants in Western
Europe*, w: *Nationalism and Exclusion of Migrants. Cross-National Comparisons*, red. M. Gijsberts,
L. Hagendoorn, P. Scheepers, London–New York 2017, s. 121.

⁵⁸ S. Greer, J. Gerards, R. Slowe, *Human Rights...*, s. 294. Zob. również: M. Dawson, *The Governance of
EU Fundamental Rights*, Cambridge 2018, s. 47.

- Domagała A., *Prawa jednostek wynikające z obywatelstwa Unii*, w: *Ochrona praw podstawowych w Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, red. I. Florczak, Warszawa 2009.
- Frąckowiak-Adamska A., Bańczyk P., *Formułowanie pytań prejudycjalnych do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Praktyczny przewodnik*, Warszawa 2020.
- Gijsberts M., Scheepers P., Coenders M., *Exclusion of Legal Migrants in Western Europe*, w: *Nationalism and Exclusion of Migrants. Cross-National Comparisons*, red. M. Gijsberts, L. Hagendoorn, P. Scheepers, London–New York 2017.
- Greer S., Gerards J., Slove R., *Human Rights in the Council of Europe and the European Union. Achievements, Trends and Challenges*, Cambridge 2019.
- Harasimiuk D.E., *Skuteczne korzystanie z prawa pobytu przez obywateli UE i członków ich rodzin*, *Ius Novum* 2016, t. 10, nr 1.
- Hylten-Cavallius K., *EU Citizenship at the Edges of Freedom of Movement*, Oxford 2020.
- Iglesias-Sanchez S., *A Citizenship Right to Stay? The Right not to Move in a Union Based on Free Movement*, w: *EU Citizenship and Federalism. The Role of Rights*, red. D. Kochenov, Cambridge 2017.
- Isin E.F., *Claiming European Citizenship*, w: *Enacting European Union Citizenship*, red. E.F. Isin, M. Saward, Cambridge 2013.
- Kruma K., *EU Citizenship, Nationality and Migrant Status. An Ongoing Challenge*, Leiden–Boston 2014.
- Marcisz P., *Koncepcja tworzenia prawa przez Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej*, Warszawa 2015.
- Peers S., *Family Reunion and Community Law*, w: *Europe's Area of Freedom, Security and Justice*, red. N. Walker, Oxford 2006.
- Perruchoud R., *State Sovereignty and Freedom of Movement*, w: *Foundations of International Migration Law*, red. B. Opekin, R. Perruchoud, J. Redpath-Cross, Cambridge 2012.
- Prawo materialne Unii Europejskiej w zarysie*, red. E. Krzysztofik, A. Kuś, Lublin 2011.
- Queiroz B.M., *Illegally Staying in the EU. An Analysis of Illegality in EU Migration Law*, Oxford 2020.
- Reynolds S., *Union Citizenship. Placing Limitations on a Human-Centred Approach?*, w: *The Human Face of the European Union. Are EU Law and Policy Humane Enough?*, red. N. Ferreira, D. Kotakopoulou, Cambridge 2016.
- Szwarc M., *Zasada kompetencji powierzonych i kategorie kompetencji*, w: *Podstawy i źródła prawa Unii Europejskiej*, red. S. Biernat, Warszawa 2020.
- Wróbel I., *Status prawny obywatela państwa trzeciego w Unii Europejskiej*, Warszawa 2007.
- Yong A., *The Rise and Decline of Fundamental Rights*, Oxford 2020.

Materiały źródłowe

***Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti* – Rozdział II**

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Chapter II

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Глава II

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Розділ II

JOANNA KULAWIAK-CYRANKOWSKA

mgr, Uniwersytet Łódzki

e-mail: jkulawiak@wpia.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0001-9498-4845>

BARTŁOMIEJ DZIEDZIC

Uniwersytet Łódzki

e-mail: bartlomiej.dziedzic@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-7133-9429>

MARIA LINDNER

Uniwersytet Łódzki

e-mail: maria.lindner@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0003-1757-8469>

GRZEGORZ MELKA

Uniwersytet Łódzki

e-mail: grzegorz.melka@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-0177-2163>

Wprowadzenie

Niniejsza publikacja stanowi kontynuację tłumaczenia znanego jako *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*¹, powstałego między 438 a 529 r. i będącego zbiorem porad prawnych udzielanych przez anonimowego znawcę prawa². W rozdziale

---

¹ Przekład rozdziału pierwszego został niedawno opublikowany. Zob. J. Kulawiak-Cyrankowska, B. Dziedzic, M. Lindner, G. Melka, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział I*, *Studia Prawnicze KUL* 2021, nr 1, s. 345–356.

² Podstawy badań nie stanowi tekst antyczny, ale jego szesnastowieczna publikacja, którą w 1577 r. opracował J. Cujas. Na temat historii źródła zob. A.A.F. Rudorff, *Über die Entstehung der Consultatio*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 1846, nr 13, s. 50–66; E. Volterra, *Il manoscritto della Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti e il suo scopritore Antonio Loisel*, w: *Scritti giuridici*, t. 4. *Le fonti*, red. C. Masi Doria, Napoli 1993, s. 273–308; C.A. Cannata, *La cosiddetta Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, w: *Il diritto fra scoperta e creazione. Giudici e giuristi nella storia della giustizia civile. Atti del Convegno internazionale della Società Italiana di storia del diritto, Napoli, 18–20 ottobre 2001*, red. M.G. di Renzo Villata, Napoli 2003, s. 201–274; G. Zan-non, *Indicazioni di metodo giuridico dalla Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, Napoli 2009,

drugim³ rozważa on problem podziału majątku żony, który został dokonany przez jej męża, ale bez wiedzy kobiety i w sposób nieuczciwy. *Vetus iurisconsultus* rozpatruje, jakie skutki niesie takie działanie dla ważności dokonanej czynności.

1. Tekst łaciński

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti

II

1. Secundo loco me consulendum sub hac voce duxisti, ut diceres divisionem in castello sic factam a marito mulieris ipsius, ut illa nesciente domus cum membris suis vel hospitiis circumiectis divisa sit.

2. Sine conscientia uxoris si ea praedictus maritus fecerit nulla aequalitate servata, nulla compensatione in omnibus custodita, ad haec verba ex legum constitutione respondi, maritum in negotiis uxoris sine mandato non recte aliquid definire: nec posse aliquid firmum et stabile esse, quod sine conscientia uxoris de rebus uxoriis visus fuerit transegiſſe; praesertim si doceatur inutilis esse et sine aequalitate vel compensatione ipsa divisio.

3. Notum est, quod etiam si mandato uxoris niteretur et fraudulenta divisio vel minus aequalis posset ostendi, vacua et inanis specialiter remaneret.

4. Adde, quod sine uxoris conscientia maritus dicitur definisse; qualem poterit id habere virtutem? aut quid valebit, cum primum uxor hoc⁴ refragari voluerit?

---

s. 1–104; P. Chmiel, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti. Rozdział IX zagadkowego tekstu i jego przeznaczenie*, Zeszyty Prawnicze 2009, t. 9, nr 1, s. 147–170.

³ Przyjęta systematyka, wprowadzona przez A. Schultinga, została następnie częściowo zmodyfikowana przez P.E. Huschkego, który zaproponował również oznaczenie kolejnych fragmentów cyframi arabskimi. Niniejszy przekład przygotowano na podstawie wydania krytycznego opracowanego przez drugiego z uczonych. Odniesienia do alternatywnych lekcji tekstu zaznaczono w przypisach. Por. *Iurisprudentia Vetus Antejustiniana*, red. A. Schulting, Lugduni Batavorum 1717 oraz *Iurisprudentiae anteiustinianae quae supersunt. In usum maxime academicum*, red. P.E. Huschke, Lipsiae 1867.

⁴ P.E. Huschke proponuje w tym miejscu lekcję *haec*. Por. *Iurisprudentiae...*, s. 728. Podążono jednak za wersją preferowaną w nowszych wydaniach. Zob. *Consulta de un iurisconsulto antiguo*, traducción, introducción y notas de Aurelia Vargas Valencia, México 1991, s. 5; *El dictamen de un antiguo iurisconsulto (Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti)*. *En defensa de la mujer casada*, prólogo, introducción, traducción y notas de Juan Manuel Blanch Nogués, Madrid 1999, s. 62; *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti = Consultazione di un vecchio giureconsulto*, red. G. Zanon, Napoli 2006, s. 38.

5. Sed ne forte dicat⁵: „amplexa es divisionem et acquievisti rebus divisis”, respondendum est legaliter et pro omni veritate hoc specialiter habendum, quia etiam inter maiores personas et legales, si fraudulenta divisio facta probetur, legibus rescinditur, et a iudice divisio ipsa, aestimantibus magnis viris, ad meliora reducitur, et facta compensatione firmiter divisio constituitur, sicut lex infra scripta evidenti lectione declarat.

6. Ex corpore Gregoriani lib. III:

Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Aureliae Severae. An divisio, quam iam factam esse proponis, convelli debeat, rector provinciae praesente parte diversa diligenter examinabit: et si fraudibus eam non caruisse perspexerit, quando etiam maioribus in perperam factis divisionibus soleat subveniri, quod improbum atque inaequaliter factum esse constiterit, in melius reformabit. P. XVII kal. Iul. ipsis <IV> [VI] et [Constantio] III coss.⁶

7. Item alia eodem libro et corpore:

Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Aproniae Mammae. Si divisio inter te et sororem tuam non bona fide facta est, etiam citra principalis restitutionis auxilium, quod etiam maioribus tribui solet, ad aequitatis temperamentum reformari potest et cet. PP. VI kal. Iul. <Maximo> [Maximiano] II et Aquilino coss.⁷

2. Przekład polski

Opinia pewnego dawnego znawcy prawa

Rozdział II

1. Po wtóre, skłoniłeś mnie do wypowiedzenia się w niniejszej sprawie. Jak powiedziałeś, podział posiadłości został dokonany przez męża tej kobiety w taki

⁵ Uzupełnienie zaproponował P.E. Huschke (*Iurisprudentiae...*, s. 728). W nowszych wydaniach pozostaje się przy wersji *dicat*, a w tłumaczeniu unika dookreślenia podmiotu. Zob. *Consulta...*, s. 5; *El dictamen...*, s. 63; *Consultatio...*, s. 38. Wersja P.E. Huschkego wydaje się być bardziej zgodna z duchem tekstu.

⁶ Tekst należy skorygować zgodnie z sugestią P.E. Huschkego (*Iurisprudentiae...*, s. 728). W roku 290 Dioklecjan oraz Maksymian pełnili urzędy konsulów, z czego ten pierwszy po raz czwarty, a drugi po raz trzeci. Konstancjusz I Chlorus, ojciec Konstantyna I Wielkiego, objął ten urząd po raz pierwszy dopiero w 294 r., a po raz trzeci w roku 300. Por. także cytowany poniżej fragment C. 3.38.3. W przekładzie uwzględniono korektę.

⁷ W roku 286 konsulami byli Marek Juniusz Maksymus oraz Wecjusz Akwilinus. Pierwszy z nich sprawował wówczas urząd po raz drugi. W przekładzie uwzględniono korektę tekstu. Tak też w *El dictamen...*, s. 64.

sposób, że dom wraz ze wszystkimi swoimi częściami, a także przybudówkami został podzielony bez jej wiedzy.

2. Jeżeli ów mąż dokonał tego podziału bez wiedzy żony i bez zachowania proporcji oraz z zaniedbaniem jakiejkolwiek formy rekompensaty, zgodnie z treścią konstytucji cesarskich dałem na to pytanie taką mianowicie odpowiedź, że mąż, któremu żona nie udzieliła zlecenia, nie może prawidłowo działać w jej sprawach. Nie może też być ważna i niewzruszalna czynność obejmująca swoim zakresem majątek żony, której mąż wydawał się dokonać bez jej wiedzy, zwłaszcza wówczas, jeśli sam podział uznano za nieważny, a także uczyniony bez zachowania proporcji czy bez dokonania wyrównania różnicy wartości.

3. Wiadomo, że nawet jeśli mąż znajdowałby podstawę dla swoich działań w zleceniu udzielonym przez żonę, ale jednak można by wykazać, że podział został dokonany w sposób nieuczciwy bądź niezupełnie wyrównany, czynność ta pozostała by bez wątpienia bezskuteczna i nieważna.

4. Dodaj, że stwierdzono, iż małżonek prowadził sprawy bez wiedzy żony. Jakaż mogłaby być skuteczność tej czynności? Czy rzeczywiście mogłaby ona pozostać w mocy, gdyby żona zechciała się jej sprzeciwić?

5. Lecz, aby przypadkiem nie powiedziano: „zaakceptowałaś podział i zezwoliłaś na rozdział majątku”, należy odpowiedzieć zgodnie z prawem oraz z całą prawdą, że szczególnie trzeba mieć na uwadze to, iż, nawet jeśli osoby dojrzałe i mające zdolność do czynności prawnych przystaną na nieuczciwy podział, to i tak unieważniają się go z mocy prawa. Jest on korygowany przez sędziego na podstawie oszacowania uczynionego przez znawców materii i dopiero po dokonaniu odpowiednich rekompensat staje się w pełni ważny, tak jak przytoczona poniżej konstytucja wyraźnie potwierdza w swojej treści.

6. Z trzeciej księgi kompilacji Gregoriańskiej:

Cesarze Dioklecjan i Maksymian, Augustowie, do Aurelii Sewery. Zarządca prowincji dokładnie zbada, przy obecności drugiej strony, czy podział, o którym twierdzisz, że został już przeprowadzony, powinno się unieważnić. I, jako że zwykł przychodzić z pomocą osobom dojrzałym w sytuacjach niewłaściwego dokonania podziału majątku, jeśli uznałby, że podział ten nie został uczciwie przeprowadzony, skoryguje to, czego dokonano niezgodnie z prawem i bez zachowania proporcji. Wydano dnia 15 czerwca 290 roku za czwartego konsulatu Dioklecjana i za trzeciego konsulatu Maksymiana.

7. Tak samo inna konstytucja w tej samej księdze tego samego dzieła:

Cesarze Dioklecjan i Maksymian, Augustowie, do Apronii Mammy. Jeśli podział majątku między tobą a twoją siostrą został dokonany w złej wierze, to niezależnie od cesarskiej protekcji w postaci przywrócenia do stanu poprzedniego, którą

zwykło się także przyznawać dojrzałym, można nadać mu nowy kształt, zgodny z miarą słuszności i tak dalej. Wydano dnia 26 czerwca 286 roku za drugiego konsulatu Maksyma i Akwilina.

3. Komentarz

Problem poruszany w drugim rozdziale *Consultationis veteris cuiusdam iurisconsulti* dotyczy ważności podziału majątku dokonanego przez męża bez wiedzy żony (Cons. II.1 *illa nesciente*; II.2 *sine conscientia uxoris*; II.4 *sine uxoris conscientia*). Słowa *secundo loco* („po wtóre”) wskazują, że tekst stanowi kontynuację rozważań prowadzonych w rozdziale I tego samego źródła⁸, w którym prawnik pisał o waż-

⁸ W Cons. I.9 *vetus iurisconsultus* cytuje konstytucję z drugiej księgi kompilacji Gregoriańskiej, gdzie pojawia się problem dokonania czynności bez wiedzy żony (*citra conscientiam uxoris*). Cons. I.9 *Imp. Diocletianus et Maximianus AA. Aurelio Heraclidi. Si non ex mandato uxoris tuae adversario eius cautionem remisisti, idque evidentibus documentis monstrari potest, quod citra conscientiam uxoris tuae et ea invita factum est, carebit effectu. P. VIII id. Sept. Diocletiano V et Maximiano III coss.* („Cesarze Dioklecjan i Maksymian, Augustowie, do Aureliusza Heraklida. Jeżeli zwolniłeś z obowiązku składania zabezpieczenia przeciwnika swojej żony, ale nie uczyniłeś tego z jej polecenia i można wykazać na podstawie niebudzących wątpliwości dowodów, że zostało to uczynione bez świadomości twojej żony i wbrew jej woli, czynność ta nie wywoła skutków prawnych. Wydano dnia 6 września 290 roku za piątego konsulatu Dioklecjana i trzeciego konsulatu Maksymiana”; tłum. J. Kulawiak-Cyrankowska, B. Dziedzic, M. Lindner, G. Melka, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział I*, s. 349). C.A. Cannata postawił ponadto tezę, że podział, o którym mowa w drugim rozdziale *Consultationis*, odnosi się do sytuacji podziału dóbr między bratem a siostrą, opisaną w rozdziale pierwszym. Zob. C.A. Cannata, *La cosiddetta Consultatio...*, s. 218. Teza ta wydaje się jednak trudna do pogodzenia z literalnym brzmieniem Cons. I.1: *Consuluisti me, utrum inter fratrem et sororem habita de rebus dividendis pactio virtutem aliquam possit retinere: quam tamen pactionem dicis mulierem illam metu mariti et imperio subscripsisse et ignorasse, quae vel quales condiciones ipsi pactioni fuissent inditae vel insertae.* („Zapytałeś mnie, czy umowa dotycząca podziału rzeczy zawarta między bratem i siostrą może być ważna. Twierdzisz jednak, że kobieta ta zgodziła się zawrzeć tę umowę pod wpływem obawy przed mężem i z jego rozkazu, a także, że nie była świadoma, jakie warunki i o jakim charakterze zostały w jej treści zawarte bądź do niej włączone”; tłum. J. Kulawiak-Cyrankowska, B. Dziedzic, M. Lindner, G. Melka, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział I*, s. 348). Zwraca się bowiem uwagę, że umowę dotyczącą podziału dóbr zawarła sama żona „pod wpływem obawy przed mężem i z jego polecenia”, a nie mąż działający bez zlecenia (Cons. II.2 *sine mandato*), jak w rozdziale drugim. Ponadto w rozdziale pierwszym wielokrotnie mowa jest o tym, że to kobieta zawarła umowę: *pactionem dicis mulierem illam subscripsisse* (Cons. I.1), *pactionem quam mulier subscripsit* (Cons. I.4). Przyjęcie tezy o tożsamości podziału opisywanego w Cons. I.1 z tym opisanym w Cons. II.1 jest możliwe jedynie przy założeniu, któremu tekst zdaje się przeczyć, mianowicie, że to mąż działający jako przedstawiciel żony zawarł umowę podziału dóbr z jej bratem, a nie ona sama. W takiej sytuacji celem groźby męża (*metus*), polecenia czy też przymusu (*imperium*) nie byłoby

ności czynności prawnych dokonywanych w stanie wyłączającym swobodne lub świadome wyrażenie woli. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że autorzy, którzy prowadzili analizy na temat budowy całego dzieła, zaliczają rozdziały I–III do jednego zbioru⁹. Na ich koherencję wskazuje sposób, w jaki *vetus iurisconsultus* rozpoczyna prowadzenie swoich rozważań, wyliczając po kolei kwestie, do których będzie się odnosił:

Cons. I.1: *Consuluisti me [...]*

Cons. I.2: *Secundo loco me consulendum sub hac voce duxisti [...]*

Cons. I.3: *Tertio loco vel capite interrogandum me specialius censuisti [...]* („Po trzecim, czy raczej w trzecim zapytaniu, uznałeś, że należy mnie zapytać w szczególności o to, czy [...]”)

Anonimowy znawca prawa zwraca się do swojego obiorcy bezpośrednio¹⁰, odpowiadając na przedłożone mu pytania. Pierwsze trzy rozdziały przywodzą więc na myśl rzeczywiste konsultacje, które mogły być udzielone bądź klientowi¹¹, bądź młodemu prawnikowi praktykowi¹².

Niektóre elementy stanu faktyczno-prawnego omawianego w niniejszym rozdziale pozostają dla współczesnego odbiorcy tajemnicą. Już choćby cel dokonania podziału nie jest znany. Wydaje się prawdopodobne, że mogło chodzić o zniesienie współwłasności lub o podział spadku między współdziedzicami¹³. Nie wiadomo ponadto, czy posiadłość ta wchodziła w skład parafernaliów niestanowiących posagu, czy też zaliczano ją do dóbr posagowych¹⁴. Nie budzi jednak wątpliwości, że

---

zmuszenie do działania polegającego na zawarciu umowy, a do zaniechania sprzeciwiania się jej zawarciu przez męża działającego bez zlecenia.

⁹ M. Conrat i H.U. Kantorowicz wyróżnili w nim dwa zbiory (*zwei Reihen*) fragmentów. Do pierwszego z nich zaliczyli rozdziały I–III oraz VII–VIII, a do drugiego rozdziały IV–VI. Zob. M.C. Conrat, H.U. Kantorowicz, *III. Über die Consultatio. Kritisches Referat über eine unvollendet hinterlassene Arbeit*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 1913, t. 34, nr 1, s. 46–56. C.A. Cannata (*La cosiddetta...*, s. 240–245) uznał ten podział, czyniąc w nim jedną modyfikację, dzieląc pierwszy zbiór na podzbiory A1 i A2. Zob. też P. Chmiel, *Consultatio...*, s. 154–158.

¹⁰ Tak samo w Cons. II.4 *Adde quod [...]*. Podobne zwroty do adresata znajdują się też w Cons. VII.7 i Cons. VIII.1.

¹¹ Tak M.C. Conrat, H.U. Kantorowicz, *III. Über die Consultatio...*, s. 49.

¹² Tak C.A. Cannata, *La cosiddetta...*, s. 245. Hipoteza ta wydaje się dobrze korespondować z dydaktycznymi celami źródła, które akcentuje G. Zanon (*Indicazioni...*, s. 118) i o których będzie jeszcze mowa. G. Zanon przypuszcza, że rozważania dotyczą przypadku akademickiego. Por. też *Indicazioni...*, s. 125, przyp. 42.

¹³ Za pierwszą z możliwości opowiada się A. Vargas Valencia. Por. *Consulta...*, s. 5, przyp. 24.

¹⁴ Chociaż przytoczony w Cons. II.2 termin *res uxoriae* był w prawie klasycznym synonimem pojęcia *dos*, to w oparciu o materiał źródłowy nie sposób jednoznacznie rozstrzygnąć tej kwestii. Tak też G. Zanon, *Indicazioni...*, s. 119.

w sprawie chodziło o majątek, którym mąż nie mógł swobodnie rozporządzać bez zgody żony¹⁵.

Przedmiot podziału stanowiła nieruchomość, na określenie której autor użył terminu *castellum*, dodając, że składał się na nią dom wraz z wszystkimi swoimi częściami, a także przybudówkami: *domus cum membris suis vel hospitiiis circumiectis* (Cons. II.1). Według J. Sondla pojęcie *castellum* oznaczało „niewielkie ufortyfikowane miejsce” lub „twierdzę, zamek, kasztel”¹⁶. Całkiem możliwe więc, że nieruchomość, o której mowa, przypominała raczej okazałą posiadłość niż zwykły dom¹⁷.

Vetus iurisconsultus rozstrzygnął, że podział takiej nieruchomości dokonany przez męża bez wiedzy żony (Cons. II.1–2; 4) oraz bez udzielonego przez nią zlecenia (Cons. II.2) był nieważny *ipso iure*. Jak podkreślił jurysta, decyzja ta została zaczerpnięta bezpośrednio z ustawy (Cons. II.2 *ad haec verba ex legum constitutione respondi*). Objął ponadto, że żadna czynność, która dotyczy majątku żony, nie może być uznana za ważną i skuteczną, jeśli dokonano jej bez wiedzy kobiety.

Nie mniej istotny dla rozstrzygnięcia wydaje się sposób przeprowadzenia podziału majątku, który został określony jako dokonany bez zachowania proporcji i wyrównania różnicy wartości (Cons. II.2 *sine aequalitate vel compensatione*). Można zatem wnioskować, że w jego wyniku majątek żony uległ znacznemu

¹⁵ A. Vargas Valencia utrzymuje, że w niniejszym przypadku chodziło o majątek żony, którym mąż w ogóle nie miał prawa rozporządzać. Por. *Consulta...*, s. 5, przyp. 28. Jest to bardzo prawdopodobne. Należy bowiem zauważyć, że wystąpienie żony w roli współwłaścicielki czy współspadkobierczyni oznaczałoby, że była ona osobą *sui iuris*. Z drugiej strony, prawu rzymskiemu znane były koncepcje zarządzania przez męża własnym majątkiem, ale za zgodą żony. Już choćby na mocy *lex Iulia de fundo dotali* z 18 r. p.n.e. obowiązywał zakaz dokonywania alienacji nieruchomości posagowych bez zgody żony, mimo tego, że posag stanowił własność męża ze wszystkimi tego konsekwencjami prawnogospodarczymi w zakresie zarządu, rozporządzania i pobierania pożytków. Na temat regulacji zob. A. Stępkowska, *Dos recepticia i dos aestimata w świetle lex Iulia de fundo dotali*, *Studia Prawnoustrojowe* 2007, nr 7, s. 203–217; też, *Zakaz alienacji gruntów posagowych w rzymskim prawie klasycznym*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 2007, t. 59, nr 2, s. 21–43; też, *Zakaz obciążania nieruchomości posagowych w rzymskim prawie klasycznym*, *Zeszyty Prawnicze* 2007, t. 7, nr 1, s. 7–21; też, *Charakter zakazu alienacji nieruchomości posagowych w rzymskim prawie klasycznym*, *Zeszyty Prawnicze* 2011, t. 11, nr 1, s. 295–316; też, *Il ruolo del consenso muliebre nell'amministrazione dei fondi dotali in diritto romano*, w: *Mater familias. Scritti romanistici per Maria Zabłocka*, red. Z. Benincasa, J. Urbanik, Warszawa 2016, s. 889–908.

¹⁶ Zob. J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2006, s.v. *castellum*. Por. także A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1968 (repr. 1991), s.v. *castellum*, gdzie autor dodaje: „People living in a *castellum* sometimes had an organization similar to that of small communities”.

¹⁷ Na temat takich posiadłości zob. M. Corbier, *Grande proprietà fondiaria e piccole aziende: la Gallia settentrionale in epoca romana*, w: *Società romana e impero tardoantico, III. Le merci e gli insediamenti*, red. A. Giardina, Roma-Bari 1986, s. 687–702.

pomniejszeniu. Jak ponadto objaśnił *vetus iurisconsultus*, odwołując się także do znanej reguły prawnej (Cons. II.3 *notum est*)¹⁸, tego rodzaju podział, przeprowadzony w sposób nieuczciwy bądź nierówny (Cons. II.3 *fraudulenta divisio vel minus aequalis*), byłby nieważny nawet wówczas, gdyby dokonano go na polecenie żony. Taki sam skutek miałby miejsce również w sytuacji, jeśli kobieta zdecydowałaby się sprzeciwić działaniom męża (Cons. II.4 *aut quid valebit, cum primum uxor hoc refragari voluerit?*)¹⁹.

Na ważność podziału miały zatem wpływ nie tylko aspekty formalne, ale nade wszystko treść czynności i dokonanie jej w sposób niezgodny z prawem i nieuczciwy. Pojęcie *fraudulenta divisio* powraca bowiem w Cons. II.5²⁰, gdzie jurysta, argumentując *a fortiori*, potwierdził nieważność podobnego podziału także w razie uzgodnienia czynności między osobami dojrzałymi i posiadającymi pełną zdolność do czynności prawnych (*maiores personas et legales*)²¹.

Co ciekawe, takiej czynności udzielano szczególnej ochrony. Jej treścią było nadanie podziałowi nowego kształtu w wyniku skorygowania go przez sędziego. Poprawy dokonywano w konsultacji z podmiotami określonymi jako *magni viri aestimantes*. Fraza odnosi się do znawców danej materii, którzy, jak wskazuje znaczenie czasownika *aestimare*, mieli za zadanie dokonać wyceny rzeczy. Wykonywana przez nich funkcja przypomina więc rolę współczesnych biegłych²².

Dwa ostatnie ustępy – konstytucje zaczerpnięte z kompilacji Gregoriańskiej, prywatnego zbioru prawa datowanego na lata 291–292²³, również przedstawiają sędziego w roli strażnika obrotu prawnego, zdolnego przywrócić podziałowi utraconą ważność i skuteczność. Są to reskrypty cesarza Dioklecjana²⁴, skierowane do dwóch kobiet:

¹⁸ Tak samo frazę *notum est* interpretuje G. Zanon, *Indicazioni...*, s. 119.

¹⁹ Ostatni element przypomina konstrukcję instytucji prowadzenia cudzych spraw bez zlecenia (*negotiorum gestio*), gdy osoba, której sprawy były prowadzone, mogła bądź potwierdzić działania prowadzące go sprawy (*ratihabitio*), bądź też sprzeciwić się im. Zob. A. Kacprzak, *Charakter prawny zatwierdzenia cudzych działań (ratihabitio) w rzymskim prawie prywatnym*, *Studia Iuridica* 2003, nr 41, s. 103–130.

²⁰ Motyw powraca także w Cons. II.6 *si fraudibus eam non caruisse perspexerit*.

²¹ Możliwe, że w takich przypadkach czynność nie była nieważna z mocy samego prawa, ale unieważniano ją (*rescinditur*) w razie zakwestionowania jej na drodze sądowej. Por. G. Zanon, *Indicazioni...*, s. 122, przyp. 36.

²² Należy jednak zauważyć, że termin jest niejednoznaczny i może również wskazywać na osoby cieszące się poważaniem w społeczeństwie ze względu na pochodzenie, prawość ich postępowania, autorytet, kompetencje i wiedzę czy zdolność słusznego osądu lub po prostu osoby starsze wiekiem. Por. *El dictamen...*, s. 119, przyp. 14. G. Zanon określa te osoby jako *persone particolarmente oneste*. Zob. też, *Indicazioni...*, s. 122.

²³ Szerzej na ten temat M.U. Sperandio, *Codex Gregorianus: origini e vicende*, Napoli 2005 oraz S. Corcoran, *The Gregorianus and Hermogenianus Assembled and Shattered*, *Mélanges de l'École française de Rome - Antiquité* 2013, t. 125, nr 2, s. 285–304.

²⁴ Na temat ich autentyczności pisali S. Solazzi, *L'origine storica della rescissione per lesione enorme*, *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano „Vittorio Scialoja”* 1921, t. 31, s. 51–87 oraz E. Albertario, *Oriente*

Aurelii Sewery oraz Apronii Mammy. Treść obu fragmentów potwierdza kompetencje sędziego do dokonywania wspomnianych korekt (Cons. II.6 *in melius reformabit*; Cons. II.7 *ad aequitatis temperamentum reformari potest*) podziałów dokonanych w sposób nieuczciwy (Cons. II.6 *si fraudibus non caruisse*; Cons. II.7 *non bona fide*).

Konstytucja przytoczona w Cons. II.6 dotyczy ochrony udzielanej przez zarządcę prowincji osobom dojrzałym, czyli takim, które ukończyły 25 rok życia. Zgodnie z treścią reskryptu rolą namiestnika prowincji było zbadanie, czy podział należało unieważnić. Czynności przeprowadzano w obecności drugiej strony sporu (*praesente parte diversa*), umożliwiając zarówno powodowi, jak i pozwanemu przedstawienie swojej argumentacji za i przeciw ważności podziału.

W Cons. II.7, obok korekty podziału, zawarto informację także o innym, pozaprocesowym środku ochrony – przywróceniu do stanu poprzedniego (*restitutio in integrum*)²⁵ udzielanym przez cesarza. Przyznanie *restitutionis in integrum* skutkowało uznaniem dokonanej czynności za niebyłą. Tradycyjnie ochrona ta przysługiwała minorom, czyli osobom do 25 roku życia. W reskrypcie mowa jest jednak o tym, że zwykle się jej udzielać także osobom dojrzałym (*quod etiam maioribus tribui solet*), co sugeruje rozszerzenie ochrony również na osoby zwykle nią nieobjęte²⁶. Jako podstawę

e Occidente nel diritto romano del Basso Impero, w: *Scritti di diritto romano in onore di Contardo Ferrini*, red. G.G. Archi, Milano 1946, s. 119–138. Pod tym względem szczególnie interesująca wydaje się treść reskryptu zachowanego w Cons. II.6. Wykazuje on bowiem dużą zbieżność treści z fragmentem Kodeksu Justyniana. Zob. C. 3.38.3 *Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Aureliae Severae. Maioribus etiam, per fraudem vel dolum vel perperam sine iudicio factis divisionibus, solet subveniri, quia in bonae fidei iudiciis et quod inaequaliter factum esse constiterit, in melius reformabitur* <a. 290 pp. XVII k. Iul. *ipsis III et III AA. cons.*>. („Cesarze Dioklecjan i Maksymian, Augustowie, do Aurelii Sewery. Zwykle się także przychodzić z pomocą osobom dojrzałym, a które naklonione przez oszustwo, podstęp, a także omyłkowo podzieliły majątek bez działania w sądzie, ponieważ w skargach dobrej wiary koryguje się to, co do czego uznano, że nie zostało dokonane prawidłowo. Wydano dnia 15 czerwca 290 r. za czwartego konsulatu Dioklecjana i trzeciego konsulatu Maksymiana, Augustów”; tłum. własne). Zarówno S. Solazzi, jak i E. Albertario stawiają hipotezę o interwencji w treść reskryptu kompilatorów justyniańskich, dokumentującej etapy ewolucji instytucji. Pierwszy z badaczy przyjął treść reskryptu zachowanego w Cons. II.6 za oryginalną. Drugi z nich przypuszcza natomiast, że *vetus iurisconsultus* zastąpił odniesienie do kategorii złej wiary (*mala fides*) lub podstępu (*dolus*), które zachowane zostały w Cons. II.7, zwrótem *perperam factis divisionibus*, jak również uzupełnił treść reskryptu o termin *inaequaliter*. Przeciwnie V. Carro, *Alcune osservazioni in tema di communitio: la natura giuridica dell'actio ommunis dividundo*, Jus - Online 2019, t. 1, <https://jusvitaepensiero.mediabiblos.it/news/allegati/Carro.pdf>; [dostęp: 24.01.2022 r.], która utrzymuje, że odniesienie do dobrej wiary nie znajdowało się w oryginalnej treści reskryptu.

²⁵ Zob. G. Cervenca, *Studi vari sulla „restitutio in integrum”*, Milano 1965; L. Raggi, *La restitutio in integrum nella cognitio extra ordinem: contributo allo studio dei rapporti tra diritto pretorio e diritto imperiale in età classica*, Milano 1965; B. Kupisch, *In integrum restitutio und vindicatio utilis bei Eigentumsübertragungen im klassischen römischen Recht*, Berlin 1974.

²⁶ Tak K.-H. Schindler, *Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, Labeo 1962, nr 8, s. 34. G. Zanon, która interpretuje tę okoliczność jako wyraz *humanitatis* cesarza, przychyła się do tej opinii, z tym jednak

ubiegania się o przyznanie środka ochrony konstytucja wymienia złą wiarę (*mala fides*) osoby dokonującej podziału. Wedle przekazu znawcy prawa, o oba środki, tj. tak o przywrócenie do stanu poprzedniego, jak i o dokonanie korekty podziału majątku, można było wnosić niezależnie (Cons. II.7 *citra principalis restitutionis auxilium*).

Dodać należy, że prawne analizy nie są jedynym atutem wypowiedzi *veteris iurisconsulti*. W drugim rozdziale autor dał barwny wyraz swoim sympatiom względem retoryki klasycznej. W Cons. II.4 wykorzystał pytania retoryczne (*qualem poterit id habere virtutem? aut quid valebit [...]?*). Z kolei fragment Cons. II.5 skonstruowany został na kształt sporu, w którym zawarto zarówno potencjalną treść sprzeciwu względem wyrażonej opinii (*Sed ne forte dicatur: „amplexa es divisionem et acquievisti rebus divisis”*), jak i wskazanie sposobu jego odparcia (*respondendum est legaliter et pro omni veritate*). Wpływów retoryki można dopatrywać się ponadto we wspomnianym wcześniej argumencie *a fortiori*. Elementy te przyjemnie ożywiają treść rozdziału. Dają także wyraz ambicjom dydaktycznym autora, niby mimochodem wprowadzającego swojego odbiorcę w tajniki praktyki prawa i argumentacji prawniczej²⁷.

Bibliografia

- Albertario E., *Oriente e Occidente nel diritto romano del Basso Impero*, w: *Scritti di diritto romano in onore di Contardo Ferrini*, red. G.G. Archi, Milano 1946.
- Berger A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1968 (repr. 1991).
- Cannata C.A., *La cosiddetta Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, w: *Il diritto fra scoperta e creazione. Giudici e giuristi nella storia della giustizia civile. Atti del Convegno internazionale della Società Italiana di storia del diritto, Napoli, 18-20 ottobre 2001*, red. M.G. di Renzo Villata, Napoli 2003.
- Carro V., *Alcune osservazioni in tema di communio: la natura giuridica dell'actio communi dividundo*, Jus – Online 2019, t. 1, <https://jusvitaepensiero.mediabiblos.it/news/allegati/Carro.pdf> [dostęp: 24.01.2022 r.].
- Cervenca G., *Studi vari sulla „restitutio in integrum”*, Milano 1965.
- Chmiel P., *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti. Rozdział IX zagadkowego tekstu i jego przeznaczenie*, Zeszyty Prawnicze 2009, t. 9, nr 1.
- Conrat M.C., Kantorowicz H.U., III. *Über die Consultatio. Kritisches Referat über eine unvollendet hinterlassene Arbeit*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 1913, t. 34, nr 1.

---

zastrzeżeniem, że chodzić miałyby nie o jakiegokolwiek osoby, ale o te znajdujące się w szczególnie trudnej sytuacji. Zob. teźże, *Indicazioni...*, s. 124, w tym także przyp. 41.

²⁷ Zob. też tamże, s. 120–121.

- Consulta de un jurisconsulto antiguo*, traducción, introducción y notas de Aurelia Vargas Valencia, México 1991.
- Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti = Consultazione di un vecchio giureconsulto*, red. G. Zanon, Napoli 2006.
- Corbier M., *Grande proprietà fondiaria e piccole aziende: la Gallia settentrionale in epoca romana*, w: *Società romana e impero tardoantico, III. Le merci e gli insediamenti*, red. A. Giardina, Roma-Bari 1986.
- Corcoran S., *The Gregorianus and Hermogenianus Assembled and Shattered*, Mélanges de l'École française de Rome – Antiquité 2013, t. 125, nr 2.
- El dictamen de un antiguo jurisconsulto (Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti)*. En defensa de la mujer casada, prólogo, introducción, traducción y notas de Juan Manuel Blanch Nougués, Madrid 1999.
- Iurisprudentia Vetus Antejustiniana*, red. A. Schulting, Lugduni Batavorum 1717.
- Iurisprudentiae antejustiniana quae supersunt. In usum maxime academicum*, red. P.E. Huschke, Lipsiae 1867.
- Kacprzak A., *Charakter prawny zatwierdzenia cudzych działań (ratihabitio) w rzymskim prawie prywatnym*, *Studia Iuridica* 2003, nr 41.
- Kulawiak-Cyrankowska J., Dziedzic B., Lindner M., Melka G., *Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział I*, *Studia Prawnicze KUL* 2021, nr 1.
- Kupisch B., *In integrum restitutio und vindicatio utilis bei Eigentumsübertragungen im klassischen römischen Recht*, Berlin 1974.
- Raggi L., *La restitutio in integrum nella cognitio extra ordinem. Contributo allo studio dei rapporti tra diritto pretorio e diritto imperiale in età classica*, Milano 1965.
- Rudorff A.A.F., *Über die Entstehung der Consulatio*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 1846, nr 13.
- Schindler K.-H., *Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, *Labeo* 1962, nr 8.
- Solazzi S., *L'origine storica della rescissione per lesione enorme*, *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano „Vittorio Scialoja”* 1921, t. 31.
- Sondel J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2006.
- Sperandio M.U., *Codex Gregorianus: origini e vicende*, Napoli 2005.
- Stępkowska A., *Charakter zakazu alienacji nieruchomości posagowych w rzymskim prawie klasycznym*, *Zeszyty Prawnicze* 2011, t. 11, nr 1.
- Stępkowska A., *Dos recepticia i dos aestimata w świetle lex Iulia de fundo dotali*, *Studia Prawnoustrojowe* 2007, nr 7.
- Stępkowska A., *Il ruolo del consenso muliebre nell'amministrazione dei fondi dotali in diritto romano*, w: *Mater familias. Scritti romanistici per Maria Zabłocka*, red. Z. Benincasa, J. Urbanik, Varsavia 2016.
- Stępkowska A., *Zakaz alienacji gruntów posagowych w rzymskim prawie klasycznym*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 2007, t. 59, nr 2.
- Stępkowska A., *Zakaz obciążania nieruchomości posagowych w rzymskim prawie klasycznym*, *Zeszyty Prawnicze* 2007, t. 7, nr 1.
- Volterra E., *Il manoscritto della Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti e il suo scopritore Antonio Loisel*, w: *Scritti giuridici, t. 4. Le fonti*, red. C. Masi Doria, Napoli 1993.
- Zanon G., *Indicazioni di metodo giuridico dalla Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, Napoli 2009.

Umowa między Zjednoczonym Królestwem Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej a Republiką Portugalską dotycząca udziału w wyborach samorządowych obywateli jednego Państwa mieszkających na terytorium drugiego, sporządzona w Lizbonie w dniu 12 czerwca 2019 r.¹

Agreement between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Portuguese Republic Regarding the Participation in Local Elections of Nationals of Each State Resident in the Other's Territory done in Lisbon on 12 June 2019

Соглашение между Соединенным Королевством Великобритании и Северной Ирландии и Португальской Республикой об участии в муниципальных выборах граждан одного государства, проживающих на территории другого государства, заключенное в Лиссабоне 12 июня 2019 г.

Договір між Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії та Португальською Республікою про участь у місцевих виборах громадян однієї країни, які проживають на території іншої, укладена в Лісабоні 12 червня 2019 року

tłum. z j. ang. **ŁUKASZ RUPNIAK**

Mgr, Uniwersytet Szczeciński

e-mail: lukasz.rupniak@usz.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-7226-3905>

Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej oraz Republika Portugalska, zwane dalej „Stronami”,

biorąc pod uwagę stosunki istniejące między Stronami oraz potrzebę potwierdzenia, umacniania i rozwoju szczególnych, silnych i historycznych więzów, które łączą te dwa narody, wyrażonych we wspólnie podzielanych interesach politycznych, kulturowych i społecznych,

biorąc pod uwagę migrację obywateli obu Stron między ich terytoriami oraz znaczenie integracji obywateli drugiej Strony, którą Strony wzajemnie uznają,

pragnąc promować udział w życiu społecznym i politycznym obywateli jednej Strony mieszkających na terytorium drugiej,

biorąc pod uwagę, że wybory samorządowe odbywają się zarówno w Republice Portugalskiej, jak i w Zjednoczonym Królestwie,

---

¹ *Agreement between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Portuguese Republic Regarding the Participation in Local Elections of Nationals of Each State Resident in the Other, done at Lisbon of 12 June 2019. Tekst w języku angielskim został opublikowany w Country Series 001/2019: CP 71. Umowa nie weszła jeszcze w życie.*

pragnąc zapewnić udział obywateli jednej Strony mieszkających na terytorium drugiej Strony w wyborach samorządowych, oraz zgodnie z zasadą wzajemności uzgodniły, co następuje:

Artykuł 1 Przedmiot

Niniejsza Umowa ustanawia podstawy prawne dotyczące udziału obywateli jednej Strony mieszkających na terytorium drugiej Strony w wyborach samorządowych.

Artykuł 2 Definicje

Wyłącznie dla celów niniejszej Umowy zastosowanie mają następujące definicje:

- a) „Umowa”: niniejsza Umowa;
- b) „Wybory samorządowe”:
  - i) w odniesieniu do Zjednoczonego Królestwa: wybory do samorządu terytorialnego, wybory organów wykonawczych w gminach oraz wybory wspólnego organu wykonawczego dla kilku gmin, zgodnie z definicjami przyjętymi w prawodawstwie Zjednoczonego Królestwa,
  - ii) w odniesieniu do Republiki Portugalskiej: wybory do izb gminnych (*Câmara Municipal*), wybory zgromadzeń gminnych (*Assembleia Municipal*) i wybory zgromadzeń parafii (*Assembleia de Freguesia*), zgodnie z definicjami przyjętymi w prawodawstwie Republiki Portugalskiej,
- c) „obywatele”:
  - i) „obywatele Zjednoczonego Królestwa”: obywatele brytyjscy oraz osoby, które są brytyjskimi poddanymi na mocy części IV brytyjskiej ustawy o obywatelstwie z 1981 r. i które mają prawo do zamieszkania w Zjednoczonym Królestwie, i w związku z tym są zwolnione z kontroli imigracyjnej w Zjednoczonym Królestwie,
  - ii) „obywatele portugalscy”: obywatele portugalscy, którzy są uznawani za takich przez prawo lub międzynarodową konwencję,
- d) „terytorium”:

- i) „Zjednoczone Królestwo”: Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej,
- ii) „Republika Portugalska”: terytorium Republiki Portugalskiej na kontynencie europejskim oraz archipeląg Azorów i Madera,
- e) „prawo do udziału” i „udział”: w odniesieniu do wyborów samorządowych oznaczają czynne i bierne prawo wyborcze.

Artykuł 3

Udział w wyborach samorządowych obywateli portugalskich mieszkających w Zjednoczonym Królestwie

1. Zjednoczone Królestwo zobowiązuje się przyznać obywatelom portugalskim, którzy legalnie mieszkają w Zjednoczonym Królestwie, prawo do udziału w wyborach samorządowych w Zjednoczonym Królestwie, na takich samych warunkach jak swoim obywatelom.
2. Obywatele portugalscy tracą prawo do udziału w wyborach samorządowych z tych samych powodów, jakie prawo przewiduje dla obywateli Zjednoczonego Królestwa.
3. Każda zmiana warunków, o których mowa w ustępie 1 i 2 niniejszego Artykułu, będzie komunikowana Republice Portugalskiej przez Zjednoczone Królestwo na piśmie w drodze dyplomatycznej.

Artykuł 4

Udział w wyborach samorządowych obywateli Zjednoczonego Królestwa mieszkających w Republice Portugalskiej

1. Z zastrzeżeniem ustępów 2 i 3 niniejszego Artykułu, Republika Portugalska zobowiązuje się przyznać obywatelom Zjednoczonego Królestwa, którzy legalnie mieszkają w Republice Portugalskiej, prawo do udziału w wyborach samorządowych, na takich samych warunkach jak swoim obywatelom.
2. Aby nabyć czynne prawo wyborcze w wyborach samorządowych, obywatele Zjednoczonego Królestwa muszą spełniać następujące warunki:
  - a) posiadać ważne zezwolenie na pobyt,
  - b) być legalnymi mieszkańcami Republiki Portugalskiej od ponad trzech lat oraz

- c) być zarejestrowani w portugalskim spisie wyborczym, w tym celu zapisując się do parafii (*Freguesia*) obszaru zamieszkania objętego zezwoleniem na pobyt.
3. Aby nabyć bierne prawo wyborcze w wyborach samorządowych, obywatele Zjednoczonego Królestwa muszą spełniać następujące warunki:
  - a) być legalnymi mieszkańcami Republiki Portugalskiej od ponad pięciu lat oraz
  - b) nie mogą być pozbawieni czynnego prawa wyborczego.
4. Obywatele Zjednoczonego Królestwa tracą prawo do udziału w wyborach samorządowych z tych samych powodów, jakie prawo przewiduje dla obywateli portugalskich.
5. Każda zmiana warunków, o których mowa w ustępach 1 i 4 niniejszego Artykułu, będzie komunikowana Zjednoczonemu Królestwu przez Republikę Portugalską na piśmie w drodze dyplomatycznej.

Artykuł 5 **Przepis przejściowy**

1. Niezależnie od Artykułów 3 oraz 4 niniejszej Umowy każda Strona zapewnia, na zasadzie wzajemności, że obywatele drugiej Strony wybrani w ostatnich wyborach samorządowych przeprowadzanych na ich terytorium, przed opuszczeniem Unii Europejskiej przez Zjednoczone Królestwo, będą sprawować swoje funkcje do czasu wygaśnięcia ich mandatów.
2. Niezależnie od Artykułów 3 oraz 4 niniejszej Umowy każda Strona zapewnia, na zasadzie wzajemności, że obywatele drugiej Strony, którzy bezpośrednio przed opuszczeniem Unii Europejskiej przez Zjednoczone Królestwo będą uprawnieni do rejestracji w celu udziału w wyborach samorządowych na terytorium drugiej Strony, zachowują swoje uprawnienia.
3. Obywatele, którym na mocy niniejszego Artykułu przysługuje prawo do udziału w wyborach samorządowych na terytorium drugiej Strony, tracą swoje prawo na warunkach przewidzianych przez prawo dla obywateli tej Strony.

Artykuł 6 **Wejście w życie**

Umowa niniejsza wejdzie w życie po upływie dziesięciu (10) dni kalendarzowych od daty opuszczenia Unii Europejskiej przez Zjednoczone Królestwo lub po upły-

wie dziesięciu (10) dni kalendarzowych od daty otrzymania w drodze dyplomatycznej późniejszej z pisemnych notyfikacji, w których Strony informują się wzajemnie o zakończeniu ich procedur wewnętrznych, wymaganych do wejścia niniejszej Umowy w życie, w zależności od tego, co nastąpi później.

Artykuł 7

Rozwiązywanie sporów

Każdy spór dotyczący interpretacji lub stosowania niniejszej Umowy będzie rozstrzygany w drodze dyplomatycznej poprzez negocjacje między Stronami.

Artykuł 8

Zmiany

1. Niniejsza Umowa może być zmieniona w każdym czasie za pisemną zgodą Stron.
2. Zmiany wchodzi w życie po upływie dziesięciu (10) dni kalendarzowych od daty otrzymania w drodze dyplomatycznej późniejszej z pisemnych notyfikacji, w których Strony informują się wzajemnie o zakończeniu ich procedur wewnętrznych, wymaganych dla wejścia zmian w życie.

Artykuł 9

Czas obowiązywania i wypowiedzenie

1. Umowa niniejsza pozostaje w mocy przez czas nieokreślony.
2. Każda Strona może, w każdym czasie, wypowiedzieć niniejszą Umowę w drodze dyplomatycznej poprzez pisemną notyfikację.
3. W przypadku wypowiedzenia niniejsza Umowa przestanie obowiązywać po upływie sześćdziesięciu (60) dni kalendarzowych od daty otrzymania odpowiedniej notyfikacji.
4. W przypadku wypowiedzenia niniejszej Umowy każda Strona zapewni ciągłość mandatów obywateli drugiej Strony wybranych w wyborach samorządowych, do czasu ich wygaśnięcia na warunkach przewidzianych przez prawo dla ich własnych obywateli.

Artykuł 10

Rejestracja

Po wejściu niniejszej Umowy w życie Strona, na terytorium której Umowa została podpisana, przekaże ją do Sekretariatu Organizacji Narodów Zjednoczonych w celu jej rejestracji, zgodnie z Artykułem 102 Karty Narodów Zjednoczonych, oraz notyfikuje drugiej Stronie zakończenie tej procedury, jak również jej numer rejestracji.

Sporządzono w dwóch egzemplarzach w Lizbonie w dniu 12 czerwca 2019 r., w językach angielskim i portugalskim, przy czym obydwie teksty są jednakowo autentyczne.

Sprawozdania

**Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Problemy teorii i praktyki tworzenia prawa w Polsce. Konferencja poświęcona pamięci Doktora Macieja Kłodawskiego”
Szczecin, 14 maja 2021 r.**

Conference report on the nationwide conference “Problems of the Theory and Practice of Law Making in Poland. Conference dedicated to the memory of Dr Maciej Kłodawski” Szczecin, 14 May 2021

Отчет о проведении всепольской научной конференции «Проблемы теории и практики правообразования в Польше. Конференция, посвященная памяти к.ю.н. Мацея Клодавского» Щецин, 14 мая 2021 г.

Доповідь із загальнопольської наукової конференції «Проблеми теорії та практики правотворчості Польщі. Конференція пам’яті доктора Мацея Клодавського» Щецин, 14 травня 2021 р.

PATRYK KUPIS

Mgr, Uniwersytet Szczeciński

e-mail: patryk.kupis@usz.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-3044-3350>

W dniu 14 maja 2021 r. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego odbyła się Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Problemy teorii i praktyki tworzenia prawa w Polsce. Konferencja poświęcona pamięci Doktora Macieja Kłodawskiego”, zorganizowana przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego i Polskie Towarzystwo Legislacji. Została ona poświęcona w całości pamięci dr. Macieja Kłodawskiego, cenionego teoretyka prawa, specjalisty w zakresie legislacji, który przedwcześnie odszedł od nas na zawsze w listopadzie 2020 r. Nasz Kolega był adiunktem Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego od 2018 r., a także doskonałym absolwentem naszego Uniwersytetu.

Konferencja odbyła się w formie webinarium, ze względu na sytuację epidemiczną w kraju. Przebieg konferencji transmitowany był w Internecie dzięki przygotowanej do tego platformie. Obok głównego panelu eksperckiego, równocześnie odbywały się obrady panelu młodych, w którym wzięli udział studenci i doktoranci.

Obrady konferencji rozpoczęły się o godz. 9.00. W imieniu organizatorów głos zabrała dr Beata Kanarek, Prodziekan ds. kształcenia Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego, witając uczestników konferencji, a następnie zwróciła się z prośbą o oficjalne otwarcie konferencji do gospodarza miejsca obrad, dr hab. Eweliny Cała-Wacinkiewicz, prof. US – Dziekana Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu

Szczecińskiego. Profesor swoje wystąpienie poświęciła osobie dra Macieja Kłodawskiego, którego zapamiętała jako sumiennego naukowca, całkowicie oddanego zadaniom, które podejmował i celom, które sobie stawiał.

Następnie zabrała głos Ewa Polkowska, prezes Polskiego Towarzystwa Legislacji, która podziękowała za możliwość współorganizowania konferencji. Wspomniała dr. Macieja Kłodawskiego jako osobę szczególnie zainteresowaną legislacją, ciekawą nowych wiadomości, czerpiącą radość z możliwości rozwiązywania problemów z zakresu dziedziny, którą się zajmował. Podzieliła się wspomnieniem o tym, że dr Maciej Kłodawski bardzo dużo podróżował, zajmował się bardzo wieloma sprawami, ale zawsze dla wszystkich potrafił znaleźć czas. Zaznaczyła, że spotkanie dr. Macieja Kłodawskiego było dla niej dużym wyróżnieniem. Na zakończenie życzyła wszystkim prelegentom i uczestnikom konferencji udanych obrad.

Po tych wystąpieniach rozpoczął się pierwszy panel konferencji, którego moderatorem był dr hab. Andrzej Bisztyga, prof. UZ (Uniwersytet Zielonogórski). Na wstępie podziękował on za powierzenie mu tej zaszczytnej funkcji podczas tak istotnego dla całego środowiska akademickiego przedsięwzięcia. Zwrócił uwagę na to, że tematyka legislacji jest bardzo ważnym i trudnym zagadnieniem teoretycznym, a w ostatnim czasie zdaje się być jeszcze trudniejsza.

Po tym wstępie moderator oddał głos pierwszemu prelegentowi, dr. hab. Maurycemu Zająckiemu, prof. USWPS (Uniwersytet Humanistycznospołeczny SWPS w Poznaniu), którego wystąpienie zostało zatytułowane *Uwagi do Macieja Kłodawskiego teorii redundancji tekstu prawnego*. W swoim referacie podzielił się refleksjami na temat widocznego w teorii Macieja Kłodawskiego zagadnienia redundancji systemowej tekstu prawnego, uzupełniając rzeczoną teorię o kategorię zbędności tekstu prawnego. Według prelegenta teoria Macieja Kłodawskiego, wzbogacona o przedstawione ustalenia, staje się skutecznym narzędziem do rozbudowania koncepcji wykładni prawa, a także do udoskonalenia procesu redagowania aktów normatywnych.

W następnej kolejności swój referat pt. *Korpusy językowe jako narzędzie tworzenia prawa* przedstawili prof. dr hab. Zygmunt Tobor (Uniwersytet Śląski w Katowicach) i dr Mateusz Zeifert (Uniwersytet Śląski w Katowicach). W swoim wystąpieniu szczególną rolę przyznali postulatowi zrozumiałości i komunikatywności tekstów prawnych. Rzeczony postulat rozważyli przez pryzmat wykorzystania narzędzia lingwistycznego w postaci korpusów językowych. Korpusy te są elektronicznymi zbiorami, powstałymi z tekstów danego języka, w oparciu o zasadę reprezentatywności. Prawnicze zastosowanie korpusów językowych może polegać na wykorzystaniu ich jako źródła najbardziej wiarygodnej informacji o powszechnym znaczeniu wyrażen danego języka, bowiem znaczenie to oparte jest na zbiorach rzeczywistych wypowiedzi użytkowników języka. Takie narzędzie

jest, zdaniem prelegentów, szczególnie przydatne zarówno w procesie wykładni prawa, jak i w procesie tworzenia prawa.

Następne wystąpienie, zatytułowane *O problemie tzw. doprecyzowującej zmiany prawa*, wygłosił dr Sławomir Peszkowski (Polskie Towarzystwo Legislacji). Zmiana doprecyzowująca, której poświęcił swój referat, polega na nowelizacji przepisu prawnego w taki sposób, że nie zmieniając jego treści w warstwie normatywnej, zmienia się jego brzmienie, a więc usunięta zostaje wadliwość redakcyjna, której nieusunięcie mogłoby doprowadzić w procesie wykładni do uzyskania rezultatów niewłaściwych z punktu widzenia celu wprowadzenia danej regulacji.

Kolejnym prelegentem był dr Marek Suska (Uniwersytet Śląski w Katowicach), który wygłosił referat pt. *O dyrektywie neutralności narracyjnej prawa*. W swoim wystąpieniu zaproponował sformułowanie tytułowej dyrektywy jako kryterium oceny prawa, zakładając, że jest ono dysponowane utrwałać w dyskursie prawnym pewne konstrukcje językowe i wymuszać posługiwanie się nimi w debacie publicznej. Zwrócił także uwagę na źródła takiej dyrektywy i na jej charakter oraz na granice jej zastosowania.

W następnej kolejności głos zabrała dr hab. Małgorzata Skórzewska-Amberg, prof. ALK (Akademia Leona Koźmińskiego w Warszawie), która wygłosiła referat pt. *Legislacja a wyzwania nowych technologii*. Zwróciła ona uwagę na to, że gwałtowny rozwój technologii teleinformatycznych, w tym przede wszystkim globalizacja sieci komputerowych oraz stosowanie rozwiązań wykorzystujących sztuczną inteligencję, powoduje konieczność zmiany podejścia do tworzenia prawa. Zauważyła, że technologia rozwija się szybciej od zmian legislacyjnych, wobec czego nie nadążają one dostosować się do rzeczywistości zmienionej rozwojem technologicznym. Wobec tego mówczyni postuluje zastosowanie interdyscyplinarnego podejścia do legislacji.

Kolejnym prelegentem podczas tego panelu był dr Paweł Skuczyński (Uniwersytet Warszawski), którego wystąpienie zostało zatytułowane *Słuchać, aby nie usłyszeć. Konsultacje i opiniowanie projektów ustaw w świetle badania empirycznego*. Podczas swojej prelekcji zaprezentował niektóre wyniki badań ilościowych i jakościowych dotyczących udziału kilkunastu samorządów zawodowych w tworzeniu prawa w Polsce w latach 1997–2015. Na podstawie wyników tych badań przedstawił wnioski dotyczące zagadnienia konsultowania i opiniowania projektów aktów normatywnych, szczególnie w aspekcie proceduralnym. Wnioski autora referatu zostały rozważone przez pryzmat założeń instrumentalnego modelu tworzenia prawa i refleksyjnego modelu prawa na zasadzie doboru modeli alternatywnych względem siebie.

Na zakończenie tego panelu referat pt. *Instytucja inicjatywy lokalnej jako przykład „spirali formalizmu”. Rozważania na tle zjawiska inflacji prawa administracyjnego*

przedstawił mgr Bartosz Wilk (Uniwersytet Warszawski). Autor podzielił się refleksjami na temat instytucji inicjatywy lokalnej zakładającej możliwość udziału obywateli w projektowaniu treści zadań publicznych i partycypowania w bezpośrednim wykonywaniu usług. Zwrócił uwagę na zaistniały w kontekście tej regulacji problem tzw. spirali formalizmu, a także wskazał zakładane przez niego źródła tego problemu i możliwe sposoby jego rozwiązania.

W następnej kolejności rozpoczęła się dyskusja nad referatami. Po jej zakończeniu, w imieniu organizatorów, dr Beata Kanarek podziękowała wszystkim prelegentom tego panelu za przygotowanie ciekawych referatów i ich wygłoszenie oraz dr. hab. Andrzejowi Bisztydze, prof. UZ, za jego doskonale moderowanie.

Następny panel rozpoczął kolejny moderator, prof. dr hab. Zygmunt Tobor (Uniwersytet Śląski w Katowicach). Pierwszym prelegentem tego panelu była dr hab. Joanna Rak, prof. UAM (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), która wygłosiła referat pt. *Ile wolności dać, a ile zabrać wrogom demokracji? Wyzwania dla kształtowania nowej demokracji opancerzonej w Polsce*. W swoim wystąpieniu prelegentka zaproponowała teoretyczną koncepcję kategorii „nowej demokracji opancerzonej”. Idea ta wyjaśnia, dlaczego dotychczasowy ustrój Polski stał się podatny na zagrożenia destruuujące demokrację i dlaczego obowiązujące mechanizmy ochronne zawiodły wobec działań populistów. Wskazała ona na dwie koncepcje wyjaśnienia niepowodzenia tych mechanizmów – ich przestarzałości oraz niewłaściwe ich użycie lub zupełne zaniechanie użycia ze względu na społeczną zgodę na działania, prowadzące w rezultacie do zdewastowania demokracji.

W następnej kolejności głos oddano dr. Maciejowi Berkowi (Uniwersytet Warszawski), który w referacie zatytułowanym *Ewolucja rządowej procedury prawodawczej w latach 2015–2020* przedstawił refleksje odnoszące się do zmian w procedurze legislacyjnej w kontekście efektywności tych zmian i ich wpływu na sposób korzystania przez Radę Ministrów z przyznanej jej inicjatywy ustawodawczej.

Trzecim prelegentem tego panelu był dr Piotr Kędziora, dyrektor Biura Legislacyjnego Sejmu RP, który przedstawił referat pt. *Zdalny tryb pracy Sejmu i jego organów w czasie stanu epidemii*. Swoje wystąpienie poświęcił zmianie organizacji prac Sejmu w związku z sytuacją epidemii wirusa SARS-CoV-2. W związku z tym znowelizowano regulamin Sejmu, wprowadzając możliwość przeprowadzania posiedzeń Sejmu i jego organów z wykorzystaniem środków komunikacji elektronicznej. Omówione przez prelegenta zmiany zostały przez niego rozważone przez pryzmat warunków wykonywania mandatu posła i realizacji zasady jawności posiedzeń Sejmu.

Po tym wystąpieniu moderator oddał głos kolejnemu prelegentowi, którym był dr Piotr Chybalski (Uniwersytet im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie). Wygłosił on referat pt. *Prawne ramy organizacji posiedzeń Sejmu w czasie*

pandemii, w którym odniósł się do zorganizowania procesu legislacyjnego w Sejmie przez pryzmat wprowadzonych w trakcie epidemii zmian normatywnych i w kontekście obserwacji praktyki zastosowania uzyskanych przez te zmiany narzędzi. Refleksje na temat praktyki sejmowej w zakresie tworzenia ustaw oparł o swoje doświadczenie wsparte zaprezentowanymi danymi statystycznymi.

Jako następny głos zabrał mgr Michał Gajewski (Uniwersytet Warszawski), który wygłosił wystąpienie pt. *Pięć lat przepisów epizodycznych w polskim systemie prawa. Polska legislacja wobec równoległych porządków prawnych*. Prelegent zwrócił uwagę na coraz częstsze wykorzystywanie narzędzia w postaci tzw. specustaw na przestrzeni ostatnich 15 lat. Wskazał na to, że w czasie trwającego stanu epidemii przepisy epizodyczne dodatkowo zyskały na popularności. Powyższe zagadnienie rozważył z wykorzystaniem wniosków z analizy dokumentacji procesu legislacyjnego nad projektami ustaw specjalnych, uchwalanych w trakcie stanu epidemii oraz na podstawie danych statystycznych, ze szczególnym odniesieniem się do zakresu materii regulowanej przepisami epizodycznymi, ich funkcji i okresu ich obowiązywania.

Ostatni referat tego panelu pt. *Redakcyjna dyrektywa niepowtarzania przepisów – zagadnienia teoretyczne i praktyczne na przykładzie art. 5 k.c. i art. 8 k.p.* należał do mgr Angeliki Koman (Uniwersytet im. Marii Skłodowskiej-Curie w Lublinie). Wskazała ona na przyjęty w polskim systemie prawnym zakaz powtarzania przepisów zawartych w innych ustawach. Zwróciła w tym kontekście uwagę na zasadność tego zakazu dla realizowania postulatów spójności i przejrzystości systemu prawnego. W zestawieniu z tymi uwagami, analiza niektórych przepisów prawnych prowadzi do wniosku, że zakaz ten nie ma charakteru absolutnego, a egzemplifikacja tej konstatacji została zawarta w pozostałej części wystąpienia prelegentki.

Następnie rozpoczęła się dyskusja nad referatami, a po niej przerwa obiadowa, która trwała do 14.30. Po wznowieniu obrad głos zabrał kolejny moderator, którym był dr hab. Maciej Jońca, prof. KUL. Po przywitaniu uczestników konferencji i jej organizatorów oddał głos pierwszemu prelegentowi konferencji, dr. hab. Michałowi Bartoszewiczowi (Uniwersytet im. Jana Długosza w Częstochowie). Prelegent w referacie zatytułowanym *Historia i współczesność obstrukcji parlamentarnej* przedstawił refleksje na temat źródła zjawiska, jakim jest obstrukcja parlamentarna i odniesień do współczesnych przejawów tego zjawiska.

Następnie wystąpił dr hab. Tomasz Czapiewski (Uniwersytet Szczeciński), który wygłosił referat pt. *Brak możliwości głosowania w wyborach. Uwagi na temat prac legislacyjnych przy tzw. wyborach majowych*. Odniósł się do wyborów Prezydenta RP zarządzonych pierwotnie na dzień 10 maja 2020 r. Wskazał na fakt, że po zarządzeniu tych wyborów, Państwowa Komisja Wyborcza rozpoczęła działania zmierzające do właściwej realizacji procesu wyborczego. W trakcie tego procesu

uchwalono jednak ustawę z dnia 16 kwietnia 2020 r. o szczególnych instrumentach wsparcia w związku z rozprzestrzenianiem się wirusa SARS-CoV-2¹, wyłączając obowiązki przepisów ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy², m.in. w zakresie ustalania przez Państwową Komisję Wyborczą wzoru karty do głosowania i zarządzenia przez nią druku tych kart. W związku z tym odebrano Państwowej Komisji Wyborczej narzędzia do tego, aby przeprowadziła ona proces wyborczy, szczególnie samo głosowanie, co było zdarzeniem niemającym precedensu we współczesnej historii Polski.

Trzecim prelegentem był prof. dr hab. Andrzej Bałaban (Uniwersytet Szczeciński), który przedstawił referat zatytułowany *Co zmienić w rozdziale III Konstytucji RP*. Prelegent zwrócił uwagę na doniosłość normatywną treści przepisów rozdziału III obowiązującej w Polsce Konstytucji i na wynikającą z tego faktu potrzebę dostatecznej precyzji tych przepisów. Podzielił się przy tym refleksjami na temat scharakteryzowanych w tym rozdziale źródeł prawa, zwracając szczególną uwagę na zagadnienie źródeł prawa międzynarodowego, których katalog, zdaniem prelegenta, powinien zostać rozwinięty.

Kolejnym prelegentem był dr Ben Sassi (Akademia Leona Koźmińskiego w Warszawie), który zatytułował swoje wystąpienie *Problem skuteczności zwyczaju międzynarodowego w polskiej praktyce tworzenia prawa*. W referacie zwrócił uwagę na to, że obecnie obowiązująca w Polsce Konstytucja jako unikalna spośród dotychczasowych aktów normatywnych rangi konstytucyjnej, wprost określa miejsce norm prawa międzynarodowego w hierarchii źródeł prawa. Wskazał on na art. 9 Konstytucji RP, którego norma pośrednio wprowadza do polskiego systemu prawnego wszystkie normy prawa międzynarodowego. Spostrzeżenie to prelegent odniósł do problemów wynikających z braku takiej jednoznacznej sytuacji w okresie obowiązywania Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Na zakończenie tego panelu, ze swoim referatem pt. *Akty prawa wewnętrznego oraz akty kierownictwa wewnętrznego w Krajowej Administracji Skarbowej*, wystąpił dr Andrzej Halicki, afiliowany przez Stowarzyszenie „Wrażliwy Obywatel”. Prelegent poruszył zagadnienia związane z procesem tworzenia aktów prawa wewnętrznego i aktów kierownictwa wewnętrznego w Krajowej Administracji Skarbowej, które stanowią oddzielne kategorie aktów prawnych. Jest tak m.in. dlatego, że w systemie prawnym obowiązują przepisy, przyznające odrębne kompetencje do wydania każdego z tych rodzajów aktów prawnych. Zwrócił on nadto uwagę na cechy

---

¹ Dz. U. z 2020 r. poz. 695.

² Tekst jednolity: Dz. U. z 2019 r. poz. 684.

każdego z tych rodzajów aktów prawnych, na sposób ich tworzenia i ich formy, co przedstawił na podstawie konkretnej egzemplifikacji.

Po tym referacie rozpoczęto dyskusję zamykającą ten panel. Po jej zakończeniu dr Beata Kanarek podziękowała dr. hab. Maciejowi Jończy za moderowanie panelu, oddając jednocześnie głos dr. hab. Tomaszowi Czapiewskiemu (Uniwersytet Szczeciński), który moderował kolejny panel.

W tym panelu pierwszymi prelegentami byli dr hab. Krzysztof Koźmiński (Uniwersytet Warszawski) i dr Michał Jabłoński (Uniwersytet Warszawski), którzy przedstawili referat pt. *Interwencja legislacyjna jako propozycja rozwiązania problemu tzw. kredytów frankowych: wybrane problemy teoretyczne i praktyczne*. W swoim wystąpieniu prelegenci odnieśli się do zagadnienia tzw. kredytów indeksowanych, zwanych także denominowanymi. Zwrócili uwagę na to, że wystąpienie problemów związanych ze wzrostem ceny waluty franka szwajcarskiego nie było założone przez kredytobiorców w momencie zawierania przez nich umowy kredytu. Prelegenci skonstatowali to zagadnienie uwagą, że podejmowana kwestia wzbudza w debacie publicznej skrajne odczucia: od opinii o skrzywdzeniu kredytobiorców do stanowisk powołujących się na fakt zawarcia tych umów przez świadomych, dorosłych ludzi, mogących przewidywać konsekwencje dokonania tej czynności prawnej. Prelegenci wskazali pojawiające się w przestrzeni publicznej propozycje rozwiązania powyższego problemu wraz z ich krytyczną analizą.

Jako kolejny wystąpił dr Jarosław Olesiak (Uniwersytet Łódzki) z prelekcją pt. *Orzecznictwo sądów administracyjnych a legislacja prawa finansowego*. W swojej wypowiedzi zwrócił uwagę na wpływ orzecznictwa administracyjnego na kształt decyzji legislacyjnych prawodawcy, uwzględniających niektóre kierunki orzecznicze. Wskazał w tym kontekście, że wprawdzie ustawodawca korzysta z dorobku orzeczniczego, ale w zakresie legislacji odnoszącej się do prawa finansowego czyni to w niedostatecznym stopniu, co wpływa na pogłębienie stanu niepewności prawnej niektórych adresatów norm tej dziedziny prawa.

W następnej kolejności głos zabrała mgr Maria Pawińska (Uniwersytet Śląski w Katowicach), która wystąpiła z referatem pt. *Czy polski ustawodawca jest gotowy na prawo behawioralne?* Przedstawiła ona typologię cech adresatów prawa, które są brane pod uwagę w procesie stanowienia prawa. Zaprezentowała również rodzaje przyjętych działań behawioralnych, mających na celu rozwiązanie konkretnych problemów, zestawiając je z politykami publicznymi nieopartymi na podejściu behawioralnym.

Następnie głos zabrała dr Beata Kanarek, która wygłosiła poruszający referat pt. *Niedokończona historia Doktora Macieja Kłodawskiego*, przedstawiając sylwetkę dr. Macieja Kłodawskiego i jego dorobek naukowy. Zakończywszy to wystąpienie, dr Beata Kanarek podziękowała wszystkim za wzięcie udziału w konferencji,

a szczególne słowa wdzięczności skierowała do moderatorów oraz prelegentów zarówno panelu eksperckiego, jak i panelu młodych, przyszłych teoretyków. Podziękowała również wszystkim osobom zaangażowanym w organizację tego wydarzenia i zawiadomiła, że zamiarem organizatorów jest uczynienie z wydarzenia konferencji cyklicznej, w związku z tym zaprosiła wszystkie zgromadzone osoby do wzięcia udziału w kolejnej edycji tego naukowego przedsięwzięcia, w maju 2022 r. Poinformowała również o planie wydania książki poświęconej pamięci Doktora Macieja Kłodawskiego, kierując jednocześnie do wszystkich zaproszenie do wzięcia udziału we współtworzeniu tej publikacji.

Podczas konferencji wygłoszono dwadzieścia cztery referaty, a prelegenci reprezentowali dziesięć różnych ośrodków akademickich oraz Polskie Towarzystwo Legislacji i Biuro Legislacyjne Sejmu RP. Natomiast w panelu młodych wystąpiło dziewięciu prelegentów z siedmiu ośrodków akademickich. Świadczy to o dużym zainteresowaniu zagadnieniami legislacji w środowisku teoretyków prawa w Polsce. Jak już wspomniano, wobec entuzjastycznego odbioru konferencji, organizatorzy podjęli decyzję o zorganizowaniu jej kolejnej edycji w przyszłym roku.

**Ogólnopolska Konferencja Naukowa
„Stosunki sąsiedzkie w świetle prawa międzynarodowego”
Warszawa, 10–11 czerwca 2021 r.**

National Conference „Neighborly relations in the light of international law”
Warsaw, 10–11 June 2021

Всепопольская научная конференция «Добрососедские отношения в свете
международного права»
Варшава, 10–11 июня 2021 г.

Загальнопольська наукова конференція «Сусідські відносини в міжнародному праві»
Варшава, 10–11 червня 2021 року

AGATA SZWED

Mgr, Uniwersytet Szczeciński
e-mail: agata.szwed@usz.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-3836-3646>

KAROLINA SŁOTWIŃSKA

Mgr, Uniwersytet Szczeciński
e-mail: karolina.slotwinska@phd.usz.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-0735-6299>

W dniach 10–11 czerwca 2021 r. w Warszawie odbyła się Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Stosunki sąsiedzkie w świetle prawa międzynarodowego”. Została ona zorganizowana przez Grupę Polską Stowarzyszenia Prawa Międzynarodowego (International Law Association – ILA) oraz Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego.

Celem konferencji była refleksja nad różnymi wymiarami stosunków sąsiedzkich (w tym nad zagadnieniami dotyczącymi pokoju, bezpieczeństwa oraz sprawiedliwości, a także praw i wolności człowieka). Przyczynę do dyskusji stanowił fakt, że w 2020 r. obchodzono rocznice zawarcia licznych umów międzynarodowych, które przyczyniły się do stworzenia politycznych i prawnych ram wzajemnej współpracy na zasadzie dobrego sąsiedztwa: 30. rocznica podpisania Deklaracji o zasadach i podstawowych kierunkach rozwoju stosunków polsko-ukraińskich, 25. rocznica zawarcia polsko-litewskiego Traktatu o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy czy 30. rocznica polsko-niemieckiego Traktatu o potwierdzeniu istniejącej granicy, który z kolei zawarto 40 lat po podpisaniu układu zgorzeleckiego.

W konferencji uczestniczyli przedstawiciele niemal wszystkich polskich środowisk naukowych zajmujących się problematyką prawa międzynarodowego publicznego.

Obrazy otworzył przewodniczący Grupy Polskiej ILA prof. dr hab. Jerzy Menkes (Szkola Główna Handlowa), wprowadzając uczestników w problematykę związaną różnymi wymiarami współpracy sąsiedzkiej.

Dwudniowa konferencja składała się z pięciu paneli: trzy odbyły się pierwszego dnia, natomiast dwa kolejne drugiego dnia sympozjum.

Pierwszy panel, któremu przewodniczyła dr hab. Ewelina Cała-Wacinkiewicz, prof. US, rozpoczął prof. dr hab. Jerzy Menkes wystąpieniem zatytułowanym *Ewolucja dobrego sąsiedztwa w prawie i w stosunkach międzynarodowych*, w którym zwrócił uwagę na modele dobrego sąsiedztwa. Odniósł się także do wyrażenia „dobre sąsiedztwo” wskazanego w art. 47 Karty Narodów Zjednoczonych, podejmując próbę jego zdefiniowania. Konkludując, podkreślił, że dobre sąsiedztwo należy traktować jako ideę, na którą składa się wiele zasad i o którą należy niezmiennie postulować.

Następnie głos zabrał mgr Wojciech Zoń (Uniwersytet w Białymstoku), prezentując wystąpienie zatytułowane *Zasada dobrego sąsiedztwa w prawie międzynarodowym. Przegląd piśmiennictwa*. Zwrócił uwagę na fakt, że zasadę „dobrego sąsiedztwa” najczęściej omawia się w orzecznictwie oraz w związku z prawem ochrony środowiska. Omówił zasadę „dobrego sąsiedztwa” w opracowaniach systemowych, encyklopedycznych, podręcznikowych i szczegółowych. Prelegent starał się także udzielić odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób rozumiane jest „dobre sąsiedztwo” w prawie unijnym.

W panelu tym swój referat zatytułowany *Instytucjonalizacja dwustronnej współpracy młodzieży jako przejaw stosunków dobrosąsiedzkich* wygłosił dr Piotr Uhma (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie). Przedstawił definicję młodzieży oraz jej udział we współpracy międzynarodowej. Omówił także zinstytucjonalizowane rodzaje współpracy młodzieży w dyplomacji publicznej na przykładzie współpracy polsko-niemieckiej, polsko-ukraińskiej oraz polsko-litewskiej. Podsumowując, wskazał także na sytuację współpracy polsko-rosyjskiej oraz działających na tym polu instytucji, m.in. Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia.

Następnie dr Magdalena Suska (Szkola Główna Handlowa) wygłosiła referat pt. *Jednostka nieuznawana jako sąsiad – wymiar ekonomiczny*, w którym zwróciła szczególną uwagę na jednostki nieuznawane i ich relacje z sąsiadami. Omówiła czynniki wewnętrzne i zewnętrzne w funkcjonowaniu jednostek nieuznawanych, a następnie, posługując się przykładem Abchazji i Osetii Południowej, dokonała analizy czynników ekonomicznych w istnieniu jednostek nieuznawanych.

Ostatni referat w pierwszym panelu, zatytułowany *Gdy pamięć ludzka gaśnie, dalej mówią kamienie – komentarze i miejsca pamięci w prawie międzynarodowym*, przedstawiła dr Agnieszka Wedeł-Domaradzka (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

w Bydgoszczy). Autorka zaprezentowała regulacje na temat miejsc pamięci i cmentarzy zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i krajowym. Omówiła ochronę cmentarzy w Polsce, a także to, w jaki sposób regulowane są kwestie miejsc pochówku w umowach dobrosąsiedzkich. Konkludując, przedstawiła problematykę związaną z oznaczeniem czy finansowaniem grobów zbrodniarzy wojennych, podkreślając, że miejsca pamięci wzbudzają duże emocje.

Drugiemu panelowi konferencji przewodniczył dr hab. Wojciech Staszewski, prof. US. Pierwszy wystąpił prof. dr hab. Paweł Czubik (Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie) z referatem „*Sąsiedzka*” *praktyka dotycząca azylu dyplomatycznego w Europie Środkowej w 2. połowie XX wieku*. Odniósł się do zagadnień dotyczących azylów i ich rodzajów występujących w Europie Środkowej. Referent przedstawił przypadki udzielania azylów dyplomatycznych.

Następnie dr hab. Elżbieta Karska, prof. UKSW wygłosiła referat *Biznes i prawa człowieka. Prawnomiędzynarodowe wyzwania dla Europy Środkowo-Wschodniej*. Przybliżyła problematykę związaną z uregulowaniem praw człowieka w sprawach szkód wyrządzonych przez korporacje międzynarodowe, wskazując na konieczność powstania nowych uregulowań w tym zakresie.

Na zakończenie drugiego panelu wystąpiła dr hab. Aleksandra Mężykowska (Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk), która przedstawiła referat pt. *Skargi międzypaństwowe do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jako sposób rozwiązywania „nierozwiązanych” problemów sąsiedzkich*. Na wstępie postawiła pytanie, czy spory dobrosąsiedzkie można rozwiązywać przed sądownictwem międzynarodowym. Autorka podkreśliła przy tym znaczenie skarg międzynarodowych, służących w szczególności ochronie jednostki. Przedstawiła także statystykę dotyczącą skarg międzynarodowych, wskazując na ich podział.

Trzeci panel konferencji, moderowany przez dr. hab. Bartłomieja Krzana, prof. UW, rozpoczął się od wystąpienia dr. hab. Karola Karskiego, prof. UW, zatytułowanego *Państwa obecnie graniczące z Polską i ich prawnomiędzynarodowe relacje z państwami istniejącymi do przekształceń terytorialnych w Europie Środkowej i Wschodniej lat 90. XX w.: kontynuatorzy czy sukcesorzy?* Autor omówił obecną i historyczną sytuację geopolityczną państw sąsiadujących z Polską i konsekwencje prawne ich transformacji ustrojowej zaistniałej pod koniec XX w.

Kolejny referat *Bilateralna polsko-niemiecka współpraca regionalna i przygraniczna w kontekście Traktatu z 17 czerwca 1991 r.* zaprezentował prof. dr hab. Tadeusz Gadkowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), który scharakteryzował tytułową współpracę, biorąc pod uwagę Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy,

podpisany w Bonn dnia 17 czerwca 1991 r.¹ Asumptem do podjęcia takiej problematyki była 30. rocznica podpisania tego traktatu obchodzona w czerwcu 2021 r.

Następnie wystąpienie pt. *Polska Wschodnia w relacjach transgranicznych – koncepcja doskonalącej instytucjonalizacji* wygłosił prof. dr hab. Maciej Perkowski (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszcy). Pochylił się on nad funkcjonowaniem Programu Operacyjnego Polska Wschodnia, finansowanego ze środków Unii Europejskiej. Przedstawił jego wady i zalety, a także wysunął propozycję utworzenia Europejskiego Ugrupowania Współpracy Terytorialnej na rzecz rozwoju wschodniej Polski.

Swoje wystąpienie pt. *Karta Polaka w świetle umów o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy* zaprezentował dr Wojciech Burek (Uniwersytet Jagielloński). Omówił proceduralne aspekty udzielenia zezwolenia na pobyt stały na podstawie Karty Polaka, a także odniósł się w tym zakresie do międzynarodowych standardów udzielania ochrony cudzoziemcom.

Następnie dr hab. Anna Kosińska, prof. KUL, zaprezentowała wystąpienie na temat *Realizacja transferów dublińskich pomiędzy Polską a Niemcami jako element europejskiej współpracy transgranicznej*. Podkreśliła praktyczne różnice istniejące podczas realizacji założeń Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 604/2013 z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia kryteriów i mechanizmów ustalania państwa członkowskiego odpowiedzialnego za rozpatrzenie wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej złożonego w jednym z państw członkowskich przez obywatela państwa trzeciego lub bezpaństwowca (rozporządzenie Dublin III)² przez Polskę i Niemcy.

Ostatni referat na temat *Wzajemne zatrudnianie pracowników w traktatach dwustronnych między Rzeczpospolitą Polską a Białorusią, Ukrainą i Rosją – uwarunkowania prawne* wygłosił dr Łukasz Dawid Dąbrowski (Szkoła Główna Handlowa). Przywołał szereg aktów prawnych krajowych i międzynarodowych dotyczących zatrudnienia i prawa do pracy, odnosząc konkretne przykłady do sytuacji cudzoziemców znajdujących się w przywołanych państwach.

Drugi dzień obrad rozpoczął panel prowadzony przez prof. dr hab. Jerzego Menkessa. Pierwsze wystąpienie zatytułowane *Współczesne konflikty graniczne w państwach Azji Centralnej* wygłosił prof. dr hab. Jacek Sobczak (Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie). Omówił kwestię wzajemnych relacji między państwami Dalekiego Wschodu i wynikających z nich sporów.

---

¹ Dz. U. z 1992 r. Nr 14, poz. 56.

² OJ L 180 z 29.06.2013, s. 31–59.

Następnie wystąpiła dr Adriana Kalicka-Mikołajczyk (Uniwersytet Wrocławski) z referatem zatytułowanym *8 TUE jako podstawa prawna polityki sąsiedztwa Unii Europejskiej*. Skupiła się na analizie i interpretacji art. 8 Traktatu o Unii Europejskiej, który reguluje aspekty stosunków Unii z państwami sąsiadującymi. Omówiła także charakter prawny polityki dobrosąsiedzkiej realizowanej przez Unię Europejską.

W kolejnym wystąpieniu dr hab. Marcin Menkes, prof. SGH, przedstawił podział budżetu UE, ze szczególnym uwzględnieniem odpowiednich programów (w tym Europejskiego Funduszu Obronnego i Neighbourhood, development and international cooperation instrument) oraz możliwości ich realizowania w przyszłej perspektywie budżetowej.

W następnej kolejności dr Joanna Mazur (Uniwersytet Warszawski) zaprezentowała temat *Regulacja gospodarki cyfrowej w umowach UE z państwami Partnerstwa Wschodniego*. Wskazała na umowy z państwami Partnerstwa Wschodniego na tle innych umów handlowych zawierających elementy regulacji gospodarki cyfrowej, poruszyła kwestię liberalizacji usług informatycznych oraz zagwarantowania w tym kontekście ochrony danych osobowych.

Referat zatytułowany *W dobrej atmosferze – transgraniczna ochrona powietrza w UE* przedstawiła dr Justyna Bazylińska-Nagler (Uniwersytet Wrocławski). Omówiła źródła prawa emisyjnego w UE, system krajowych pułapów emisji oraz odpowiednie dyrektywy dotyczące ochrony powietrza.

Ostatni referat *Współpraca regionalna parlamentów narodowych państw członkowskich Unii Europejskiej* wygłosiła dr hab. Magdalena Słok-Wódkowska (Uniwersytet Warszawski). Odniosła się do art. 12 TUE traktującego o roli parlamentów narodowych w prawidłowym funkcjonowaniu UE, poruszyła kwestię udziału Polski w grupach regionalnych (Grupa Wyszehradzka, Trójkąt Weimarski, Grupa Bałtycka), a także przedstawiła wady ich działalności. W konkluzji doszła do wniosku, że współpraca regionalna tytułowych parlamentów służy w rzeczywistości integracji, mając niewielki wpływ na decyzje polityczne poszczególnych rządów.

Obradom piątego panelu konferencji przewodniczyła prof. dr hab. Anna Przyborowska-Klimczak. Jako pierwsza głos zabrała dr hab. Barbara Mielnik, prof. UW, z wystąpieniem pt. *Współpraca regionalna policji w ramach ASEANAPOL*, przybliżając historię oraz sposób funkcjonowania współpracy policji w ramach Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej, jak również krytykę tej współpracy.

Następnie dr hab. Tomasz Kamiński (Uniwersytet Warszawski) wygłosił referat na temat *Zatoka Pirańska a koncepcja zatok historycznych w świetle orzeczenia STA z 2017 roku*. Podkreślił problematykę sposobu wyznaczenia granicy w tej zatoce między Chorwacją a Słowenią oraz wynikły z tego spór i roszczenia obu stron konfliktu.

W kolejnym wystąpieniu zatytułowanym *Paweł i Gawęł, czyli trudne sąsiedztwo na Półwyspie Koreańskim* dr Lech Buczek (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) przybliżył rys historyczny podziału Korei na część północną i południową oraz omówił wybrane problemy międzynarodowoprawne z tym związane.

Założenia stosunków sąsiedzkich Księstwa Liechtensteinu zaprezentował dr Wojciech Kilarski (Uniwersytet Wrocławski), który wskazał na historię, istotę funkcjonowania oraz priorytety polityki zagranicznej tego państwa.

Referat zatytułowany *Stosunki sąsiedzkie Finlandii* przedstawił dr Dawid Michalski (Uniwersytet Gdański), omawiając relacje Finlandii z Norwegią, Szwecją i Rosją oraz wskazując główne priorytety polityki zagranicznej Finlandii wobec sąsiadów.

Ostatni panel konferencji zakończył się wystąpieniem dr. Rafała Soroczyńskiego, który rozważał problem stosunków zagranicznych dependencji Jersey. Swoje analizy odniósł do historii relacji ustrojowych między dependencjami (Wyspy Normandzkie, Wyspa Man) a Zjednoczonym Królestwem, źródeł poznania prawa dotyczących ich statusu, a także założeń polityki zagranicznej Baliwatu Jersey.

W ramach każdego panelu, po wystąpieniach referentów, odbywała się dyskusja. Podsumowania obrad dokonał prof. dr hab. Jerzy Menkes, który podziękował uczestnikom za ciekawą wymianę myśli na temat stosunków sąsiedzkich w świetle prawa międzynarodowego. Przedstawione podczas konferencji referaty zostaną opublikowane.

In Memoriam

**Rozmowy z Księdzem Profesorem Henrykiem Misztalem inspiracją
rozważań nie tylko o prawie**

Conversations with Rev. Professor Henryk Misztal as an inspiration for reflections
not only on the law

Беседы со священником профессором Хенриком Мишталем –
вдохновение для размышлений не только о праве

Розмови з о. проф. Генриком Мішталем натхненням для роздумів
не лише про право

WOJCIECH ŁĄCZKOWSKI

Prof. dr hab., emerytowany profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Księdza Profesora Henryka Misztala poznałem pierwszego dnia mojej „przygody” z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim. Było to na początku lat 80. ubiegłego wieku, po reaktywowaniu tam studiów prawniczych. Stało się to możliwe w kontekście aktywności pierwszej – tej autentycznej – „Solidarności”.

Odtworzenie Wydziału Prawa po kilkudziesięciu latach nieistnienia było przedsięwzięciem niezwykle trudnym. Głównym animatorem reaktywacji był ks. prof. Józef Krukowski, który jako dziekan tworzonego Wydziału starał się kompletować pracowników dydaktyczno-naukowych. W szczególności chodziło o kadrę profesorską. Nie było to łatwe. Dawni profesorowie wymarli lub „rozproszyli się po świecie”, a inni nie zawsze chcieli ryzykować zatrudnienie w uczelni katolickiej. Ja stosunkowo szybko uległem namowom i rozpocząłem regularne podróże do Lublina z odległego Poznania. Na moim pierwszym wykładzie z prawa administracyjnego zostałem bardzo miło przedstawiony studentom przez ówczesnego prodziekana, ks. prof. Henryka Misztala. Od tego momentu rozpoczęła się nasza znajomość, przeradzająca się stopniowo w przyjaźń.

W czasie spotkań dotyczących spraw organizacyjno-dydaktycznych poruszyliśmy wiele innych tematów. Czuję, że mam kontakt z ciekawą osobowością, z człowiekiem mającym liczne i bardzo różnorodne zainteresowania. Zrozumiałem, że rozmawiam z kapłanem prawdziwie Chrystusowego Kościoła, duchownym, który wartości ewangeliczne stawia ponad dbałość o dobre imię i instytucjonalne „ziemskie” interesy. Jego skromność, pokora i łagodność były ujmujące.

Nasze rozmowy dotyczyły m.in. spraw duchowych, eschatologicznych. Nie byliśmy profesjonalnymi filozofami czy teologami, ale nasze dyskusje zmierzały w tym

kierunku. Oczywiście rozmawialiśmy także o prawie, o różnych problemach ustrojowo-politycznych, o naszym Kościele i ludziach z nim związanych, ale także o wielu innych, często prozaicznych sprawach składających się na blaski i cienie codziennego życia. Różnorodność ta powoduje, że trudno jest uporządkować wspomnienia z naszych spotkań według jakiegoś logicznego schematu. Będą więc one „skażone” chaosem i przeskakiwaniem myśli, tak jak to często bywało w naszych kontaktach.

Henryk (będę Go tak nazywał, skoro stał się moim przyjacielem) poruszał często – ku mojemu zaskoczeniu – problem powołania kapłańskiego i w związku z tym sensu egzystencji. Był niezwykle szczery, nigdy nie okazywał pruderyjnej egzaltacji. Odnoszę wrażenie, że drażniły go postawy „dewocji na pokaz”. Jako kapłan musiał jednak zachować w tych sprawach właściwy umiar i przestrzegać tradycji. Wspominając nasze rozmowy, byłoby nieprzyzwoitością ujawniać jego – często bardzo intymne – wypowiedzi na temat różnych osobistych spraw. Nie żyje, a więc nie ma już możliwości prostowania lub choćby autoryzacji tego, co ja bym mu przypisał. Mogę natomiast prezentować własne odczucia wywołane spotkaniami z Henrykiem.

Będąc profesorami akademickimi katolickiej uczelni, pragnęliśmy przekonać siebie, nasze najbliższe otoczenie, a zwłaszcza studentów, że wiara nie kłóci się z naukową wiedzą. Oczywiście uznawaliśmy podstawowe założenie, że Kościół katolicki ma fundamentalną rolę do odegrania w dążeniu do prawidłowego odczytywania i wypełniania woli Stwórcy, starając się doprowadzić do Niego każdego człowieka. Co do tego nie było między nami wątpliwości. Dyskusja dotyczyła jedynie metod służących temu celowi. W tym kontekście odwoływałem się do słów śp. Arcybiskupa Jerzego Stroby – Metropolity Poznańskiego (byłem członkiem Jego Rady Społecznej). Twierdził on, że Kościołowi katolickiemu nie tyle szkodzą Jego otwarci wrogowie, np. ateistyczni komuniści, co „agresywni dewoci”. Ci pierwsi w dłuższej perspektywie często tracą swoje argumenty, a nawet zmieniają poglądy (w szczególności pod koniec życia). Natomiast ci drudzy, odwołując się do prawdziwych wartości, robią to w sposób kojarzący się z zachowaniami faryzejskimi, obłudnymi, a więc odrażającymi. Być może nieświadomie osłabiają autorytet Kościoła lub co najmniej go ośmieszają. Dotyczy to różnych, często mniej jednoznacznych sytuacji. Na przykład przesadne koncentrowanie się na problemach „gender”, „LGBT”, czy innych zachowaniach seksualnych człowieka, może wywoływać wrażenie jakiejś obsesji stawiającej te sprawy w centrum moralności chrześcijańskiej. Istotę nauczania Chrystusa i najważniejsze wartości ewangeliczne przesłania wypatrywanie wszędzie zła i poszukiwanie wrogów, z którymi należy walczyć, myśląc niekiedy krzyż z mieczem. Henryk nigdy tego tak nie określał, przynajmniej w mojej obecności, ale swoim postępowaniem zaprzeczał podobnym postawom. Starał się dostrzegać wszędzie dobro i chętnie o nim mówił. Nie słyszałem, aby o kimkolwiek

źle się wyrażał. Odnosił się z szacunkiem nawet wobec ludzi mu niezyczliwych, których niestety nie brakowało. Bez werbalnych deklaracji pokazywał jak w praktyce, swoim zachowaniem, można dobrem pokonywać zło. Taka postawa onieśmielała przeciwników, była pociągająca etycznie i mogła powodować prawdziwe „nawrócenia”. Nie wiem, czy Henryk byłby zadowolony z moich uwag. Dotyczą one spraw nabrzmiałych zwłaszcza w ostatnich latach, kiedy po osiągnięciu wieku emerytalnego nasze kontakty z naturalnych powodów osłabły. Ograniczały się głównie do rozmów telefonicznych i korespondencji drogą elektroniczną. Nie było więc okazji do pogłębionej wymiany myśli na te tematy.

Zdążyłem jednak przekazać Henrykowi moje „Wspomnienia czasu przeszłego”, gdzie jako motto umieściłem słowa Koheleta: *Marność nad marnościami. Wszystko marność i pogoń za wiatrem*. Starannie przechowuję niezwykle ciepłą i życzliwą recenzję tego „dzieła” sporządzoną na piśmie przez Henryka. Zauważając tam mój lęk przed nieuchronnością śmiertelnego rozstania z ukochaną Bożenką (od ponad 60 lat moją żoną, z którą mamy 5 dzieci), pocieszał mnie, opisując rzekomo autentyczne zdarzenie, którego – jak mi się wydaje – był świadkiem. Otóż gdzieś na Lubelszczyźnie (być może w Motyczu) staruszkowi rolnikowi umarła żona. Po udzieleniu przez kapłana sakramentu chorych oraz po stwierdzeniu przez lekarza zgonu, ów rolnik jeszcze raz upewnił się u lekarza, czy jego żona rzeczywiście nie żyje. Po potwierdzeniu tej smutnej prawdy, położył się na ławie stojącej pod ścianą i zmarł. Ksiądz i lekarz byli już na miejscu. Poczciwy Henryk opowiedział mi o tym, żeby mnie pocieszyć i pokazać, że rozstania kochających się osób nie muszą trwać długo. Rzeczywiście zrobiło mi się weselej na duszy oraz napełniło nadzieją, że może nie będzie tak źle.

Przekazane Henrykowi moje „Wspomnienia” wywołały jednak burzliwą dyskusję nad umieszczonymi w nich słowami Koheleta. Postawiłem bowiem pytanie, czy słowa te odzwierciedlają prawdę. Na podstawie tej dyskusji doszedłem do – być może banalnego - wniosku, który można przyrównać do znanych żartobliwych słów jednego z najwybitniejszych Polaków: „Jestem za, a nawet przeciw”. Kohelet miał rację, a nawet jej nie miał. Miał rację, jeżeli na świat spojrzeć jedynie z punktu widzenia poznawalnej rzeczywistości materialnej. Materia bowiem, w tym fizyczność człowieka, ulega destrukcyjnemu procesowi czasu. Pod jego wpływem, prędzej czy później, marnością stanie się m.in. cała egzystencja ziemiska i nie tylko ona. Ludzkości nie uratuje nawet emigracja na inne planety, skoro wypali się nasza gwiazda (Słońce). Oczywiście w perspektywie życia ludzkiego jest to czas niewyobrażalnie odległy, ale w skali kosmicznej może okazać się krótką chwilą. Jednak właśnie ta chwila skłania do refleksji nad sensem istnienia. Gdyby bowiem istniał tylko świat materialny, ulegający destrukcji czasu, to jego istnienie nie miałoby sensu. Sens

pojawia się wówczas, gdy uwierzmy w istnienie rzeczywistości niematerialnej, niezależnej od czasu i przestrzeni, od poznawalnej przez nasz umysł materii. Jest nią rzeczywistość duchowa. Trudno jest udowodnić jej istnienie przy pomocy rozumu ludzkiego. Nasz rozum – wytwór zbudowanego z materii mózgu – przystosowany jest bowiem do badań zjawisk materialnych. Natomiast w rzeczywistość duchową musimy uwierzyć. Wspomaga nas w tym jakaś dziwna, odwieczna intuicja wpisana w naturę ludzką, a nas katolików przede wszystkim umacnia nauczanie Chrystusa. Właśnie ta wiara pozwala twierdzić, że świat, a w nim egzystencja człowieka, ma sens i że taki trudno wyobrażalny ład może pochodzić jedynie od Wszechmogącego Stwórcy. W tym kontekście można twierdzić, że Kohelet nie miał racji, bo rzeczywistość duchowa pod wpływem czasu nie przekształca się w marność.

Takie to były „filozoficzne” owoce dysput z Henrykiem. Może naiwne, ale podtrzymujące nas na duchu i utwierdzające w przekonaniu, że logiczne myślenie „profesorskich umysłów prawniczych” może wspierać wiarę w to, że Stwórca Wszechświata spowodował istnienie rzeczywistości materialnej i duchowej. Skoro więc nie wszystko ulega erozji czasu, należy być optymistą. Nauka bada budowę i mechanizmy, według których funkcjonuje otaczający nas świat, a wiara (religia) odpowiada na pytania o sens istnienia tego świata.

Nasze „górnolotne” rozmowy nabierały szczególnej dramaturgii, kiedy schodziliśmy na ziemię i dotyczyły nas losy bliskich osób, związanych z naszym „kulowskim” środowiskiem. Bardzo boleśnie przeżyłem funkcję przewodniczącego Komisji powołanej przez Konferencję Episkopatu Polski do zbadania materiałów znajdujących się w Instytucie Pamięci Narodowej dotyczących związków biskupów polskich ze służbami specjalnymi PRL. Komisja składała się z 5 osób w tym z 3 duchownych profesorów historii oraz 2 świeckich profesorów prawa (sędziów Trybunału Konstytucyjnego). Nie byliśmy sądem. Badaliśmy jedynie to, co znajdowało się wówczas w archiwach IPN, a mówiąc ściślej, co nam udostępniano. Nie mieliśmy uprawnień śledczych pozwalających np. przesłuchiwać świadków czy powoływać biegłych. Poznaliśmy jednak różne wyrafinowane sposoby werbowania współpracowników lub zdobywania informacji wykorzystywanych przez służby specjalne. Ofiarami tych metod stawali się niekiedy ludzie przyzwoici, o wybitnej umysłowości, zasłużeni dla nauki i niezależnego życia akademickiego. Spotkało to także prominentnego członka naszej Uczelni, osoby dobrze nam znanej, cieszącej się powszechnym autorytetem i sympatią. Był to cios, po którym trudno dojść do równowagi. Henryk, z właściwą sobie łagodnością pocieszał, że prawdziwie sprawiedliwy sąd dotyczący tego przypadku wyda ostatecznie Bóg. Tylko bowiem On zna nie tylko fakty wynikające z zachowanych dokumentów, ale także wszystkie okoliczności, motywacje, zamiary, a nawet myśli osób uwikłanych w tę sprawę. My tego niestety nie wiemy.

Wspominałem już, że nasze rozmowy z Henrykiem dotyczyły bardzo różnych tematów. Jako profesorów prawa intrygowało nas wiele problemów z tego zakresu. Dyskusje utrudniało (a może ułatwiało?) to, że specjalizowaliśmy się w różnych dziedzinach. Henryk był wybitnym znawcą prawa kanonicznego, dotyczącego zwłaszcza procesów beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych. Ja natomiast interesuję się prawem publicznym. Po zmianach ustrojowych w latach 90. XX wieku, w związku z pełnieniem różnych funkcji publicznych (sędziego Trybunału Konstytucyjnego, Przewodniczący Państwowej Komisji Wyborczej, członek Rady Polityki Pieniężnej itd.) dużo uwagi musiałem poświęcić filozofii prawa. Znajduje to swoje odbicie m.in. w moich publikacjach, ukazujących się zwłaszcza po 1990 r.

Związki Kościoła katolickiego z procesem stanowienia prawa świeckiego należy rozpatrywać w szerokim kontekście politycznym. Na początku lat 90. ubiegłego wieku cieszyło nas odzyskiwanie przez Kościół należnych mu pozycji społeczno-kulturowych, edukacyjnych oraz ekonomicznych (np. byłem sędzią sprawozdawcą w Trybunale Konstytucyjnym, który swoim orzeczeniem przywrócił nauczanie religii w szkołach publicznych). Zaczęliśmy się jednak zastanawiać, czy przychyłność władz państwowych jest bezinteresowna, czy łączy się z jakimiś oczekiwaniami politycznymi. Chodziło zwłaszcza o poparcie ze strony Kościoła w czasie kampanii wyborczych i później w staraniach o utrzymanie poparcia dla rządzącego ugrupowania politycznego. Już wówczas obawialiśmy się, że część „hierarchii kościelnej” może ulec kokieterii władz i dać się uwikłać w walkę polityczną, stając po jednej stronie sporu. Niestety problem ten istnieje do dzisiaj, a w ostatnich latach uległ nasileniu nienotowanemu nigdy wcześniej. Wiąże się to – być może – z łatwością dostępu do życia publicznego wielu owych „agresywnych dewotów”.

Z powyższą sprawą łączy się stosunek Kościoła hierarchicznego do prac legislacyjnych. To zagadnienie interesowało nas w sposób szczególny. Dotyczyło to zwłaszcza norm prawnych dotyczących norm moralnych.

Normy prawa – jak powszechnie wiadomo – można podzielić m.in. na normy nakazujące, zakazujące i uprawniające, a także objaśniające, zawierające np. legalne definicje pojęć występujących w powyższych trzech rodzajach norm. Sprawy bezpośrednio odnoszące się do moralności, w państwach demokratycznych, najczęściej regulowane są normami uprawniającymi. Przykładem może tu być problem tzw. aborcji, budzącej niekończące się dyskusje i spory. Nie mieliśmy oczywiście wątpliwości co do negatywnej oceny wszelkich form przerywania ludzkiego życia we wszystkich fazach jego trwania. Zgodnie uważaliśmy, że fizyczne życie ludzkie jest procesem biologicznym, którego pierwszą fazą jest połączenie dwóch specyficznych komórek, a ostatnią śmierć człowieka. Ochrona prawna życia ludzkiego powinna więc obejmować także cały okres przed narodzeniem dziecka.

Nasze dyskusje dotyczyły natomiast roli Kościoła katolickiego w odniesieniu do działalności prawodawcy państwowego w tych sprawach. Ja uważałem, a ostatnie wydarzenia mnie w tym utwierdzają, że Kościół w podobnych sprawach powinien starać się wpływać na proces legislacyjny tylko w przypadku, gdyby normy prawa nakazywały zachowania amoralne lub zakazywały zachowań moralnych. Regulacje prawne odnoszące się do problemu tzw. aborcji takich sytuacji nie przewidują. Zawierają jedynie uprawnienie do niegodziwego postępowania, ale go nie nakazują. W określonych przypadkach zakazują jednak zachowań amoralnych. Regulacje te rozszerzają więc problemy prawne na sferę etyki. Taka sytuacja, moim zdaniem, nie wymaga od Kościoła ingerowania w procesy legislacyjne. Stawia natomiast przed nim niezwykle trudne, ale bardzo ważne zadanie oddziaływania formacyjnego na rozum, wolę i sumienie tak, aby człowiek postępował etycznie i nie podejmował niegodziwych decyzji. Tylko wówczas bowiem będzie to postępowanie moralne. Nie można natomiast tak określać zachowań wywołanych jedynie przymusem prawnym. Lęk przed prokuratorem nie jest motywacją etyczną. Skoro więc mamy mówić o kształtowaniu sumień, musimy podjąć się ciężkiej, żmudnej i bardzo delikatnej pracy formacyjnej, nie starając się zastępować jej stosunkowo łatwymi i prostymi zakazami prawnymi, zresztą najczęściej mało skutecznymi.

Przerywanie ludzkiego życia w fazie prenatalnej nie jest jedynym przykładem wymagającym głębokich przemyśleń nad doborem właściwych i prawdziwie skutecznych metod przeciwdziałających takim destrukcyjnym zachowaniom. Być może się mylę, wypominał mi to Henryk, ale uważam, że nasz Kościół zbyt mocno angażuje się w sprawy wykraczające poza ścisłe nauczanie Chrystusa. Dotyczy to nawet tak wzniosłych, pięknych i drogocennych pojęć jak patriotyzm. Jest to ogromna wartość, jeżeli oczywiście nie przeradza się w nacjonalizm, o czym mówi niedawne stanowisko biskupów polskich. Czy jednak nie byłoby lepiej pozostawić troski o te sprawy strukturom świeckim? Dla katolików najważniejszym wzorem i autorytetem, którego w zachowaniach etycznych powinniśmy starać się naśladować, jest Chrystus. Tymczasem trudno jest mi znaleźć ewangeliczną sytuację świadczącą o tym, że Chrystus odwoływał się do patriotyzmu wobec jakiegoś określonego państwa czy narodu. Są to sprawy ważne, ale wiążące się z zagadnieniami ściśle politycznymi, mogącymi wywoływać skutki bardzo pozytywne, jak i rodzic różne emocje negatywne, prowadzące do głębokich podziałów narodowościowych, konfliktów lub nawet do wojen. Mówiąc o tych kwestiach, należy uwzględnić historyczny kontekst Polski. W okresie ponad stuletniej niewoli Kościół zmuszony był angażować się w odzyskanie niepodległości i godności Polaków. Zapisał wtedy piękne karty w dziejach naszego Narodu, wykraczając poza swoją podstawową misję. Natomiast w dzisiejszej Polsce z przedstawionymi wyżej problemami łączą

się określony konkordatowo, konstytucyjnie i ustawowo tzw. przyjazny rozdział Kościoła i Państwa. Jest to ważny temat, który paradoksalnie nabiera większego znaczenia w okresach pozornie sprzyjających Kościołowi, gdy władze polityczne okazują mu nadzwyczajną życzliwość. Właśnie wtedy, jak już wspominałem, pojawia niebezpieczeństwo osłabienia Jego autorytetu. Pomimo wielu historycznych doświadczeń, sytuacja ta wciąż się powtarza. Nie można się dziwić, że różne siły polityczne zabiegają o poparcie Kościoła, skoro zajmuje On tak wysoką pozycję społeczną nie tylko jako krzewiciel wartości chrześcijańskich, ale także jako obrońca niepodległej państwowości. Przychylność Kościoła przynosi bowiem wymierne korzyści w wyborach politycznych. Z drugiej strony nie łatwo jest ocenić, na ile szczerze jest ostantacyjne, często nachalne – przed kamerami – demonstrowanie swojej religijności. Naiwnością jednak byłoby wykluczanie koniunkturalizmu podobnych demonstracji, zwłaszcza konfrontując je z rzeczywistymi działaniami i życiem osobistym ich autorów. Sprawa nabiera jeszcze większego znaczenia, gdy sojusz z Kościołem deklaruje siła polityczna wyraźnie dążąca do jedynowładztwa preradzającego się stopniowo w rządy autorytarne, niepoddające się kontroli prawa, co wyraża się m.in. w próbach podporządkowania sobie władzy sądowniczej. Coraz brutalniejsze, nawet nieukrywane tendencje zmierzające w tym kierunku oraz marginalizowanie Polski w sprawach polityki międzynarodowej budzą zrozumiały niepokój i rosnącą niechęć do owych sił politycznych. W przypadku gdy słusznie lub tylko pozornie są one kojarzone z Kościołem katolickim, niechęć ta przenosi się także na Niego. Jest to zapewne jeden z powodów słabnięcia autorytetu Kościoła, niezależnie od przyczyn wynikających z innych gorszących zdarzeń, związanych nie tylko z zachowaniami amoralnymi niektórych duchownych, ale także ze sporami doktrynalnymi, a nawet z kwestionowaniem pozycji Papieża. Wszystko to może wywoływać pesymizm i obawy o przyszłość Kościoła. Takie były i są moje poglądy na przedstawione wyżej sprawy. Natomiast Henryk, a pod jego wpływem także ja, nigdy nie zwątpiliśmy w to, że prawdziwie Chrystusowego Kościoła „bramy piekielne nie przemogą”. Im więcej pada zarzutów i im częściej odkrywane są różne niegodziwości ludzi Kościoła, tym mocniej trzeba tę prawdę powtarzać i szczerze w nią wierzyć. Staram się ostatnio nieustannie to robić. Bez tego ludziom, którzy całe życie poświęcili służbie Kościołowi, byłoby trudno pokonać narastający stres.

Rozmowy z Henrykiem były ciekawe także dlatego, że zajmowaliśmy się – jak już wspominałem – całkowicie różnymi dziedzinami prawa. Stąd musieliśmy znaleźć jakiś wspólny mianownik, aby móc sensownie dyskutować o trudnych problemach. Tym wspólnym mianownikiem były nawiązania do filozofii prawa, do prawa naturalnego, do pojęcia sprawiedliwości, do „ius” i „lex”, do dylematów wynikających z obowiązywania dawnego prawa w nowym, demokratycznym ustroju

państwa i w tym kontekście do roli Kościoła katolickiego w procesie stanowienia prawa świeckiego. Rozmowy takie były bardzo inspirujące, czasami przeradzały się w spór. Wydaje mi się jednak, że pod ich wpływem dochodziło do głębszych refleksji, a nawet do zmiany poglądów w niektórych sprawach. Stwierdzam to oczywiście we własnym imieniu. Jestem za to Henrykowi bardzo wdzięczny.

Wdzięczny Henrykowi jestem jednak nie tylko za pobudzenie do rozmyślań nad wspomnianymi „górnolotnymi” problemami dotyczącymi światopoglądu, wiary, filozofii prawa czy zagadnień ustrojowych, ale także zwyczajnych spraw występujących w codziennym życiu człowieka. Na honorowym miejscu w mojej domowej bibliotece umieściłem niewielką książeczkę autorstwa Henryka pt. *Dzięki Ci Panie* (Lublin–Sandomierz 1998). Jestem dumny, że wręczając mi tę książeczkę, w dedykacji nazwał mnie „przyjacielem”. Robił to później wielokrotnie. Upoważnia mnie to do tego, że i ja mogę go tak określać. Wraziłem to także publicznie, uczestnicząc, jako współautor, w obszernej – wydanej w 2001 r. – Księdze Jubileuszowej w 65. rocznicę urodzin Henryka. Księgę tę otwierają gratulacje i specjalny list św. Jana Pawła II skierowany do Jubilata.

Nieustannie, do końca Jego życia, namawiałem Go do kontynuowania spisywania swoich myśli tak, jak w owej książeczce. W 2013 r. ukazała się wprawdzie Jego – także bardzo ciekawa i pełna osobistych refleksji „wieloletniego pracownika KUL” – książka pt. *Blaski i cienie. Refleksje wieloletniego pracownika KUL*, ale to ciągle za mało. A może znajdzie się jeszcze gdzieś jakiś Jego rękopis?

Dla mnie niezwykle fascynująca jest wspomniana wyżej pierwsza pozycja (*Dzięki Ci Panie*). Ta mała, zaledwie stustronicowa książeczka, nie tylko promieniuje ciepłem i dobrocią, lecz także zawiera wiele głębokich myśli zmuszających czytelnika do refleksji nad własnym życiem i jego sensem. Zapiski znajdujące się na kartach tej książeczki doskonale ilustrują osobowość Autora. Są tam spostrzeżenia odnotowywane w różnych, często bardzo prozaicznych sytuacjach. Autor w swej skromności nie chciał ich publikować. Zrobił to – być może – dopiero po namowach przyjaciół.

Wzruszające są słowa podziękowań kierowane do Stwórcy. Ich poetyka, szczerść i prostota mogą bardziej poruszać serca ludzkie, aniżeli uczone księgi teologiczne. Jako „zwariowany” żeglarz morski (jachtowy kapitan żeglugi wielkiej) nie mogę nie przyłączyć się do spostrzeżenia Autora, że „Szum fal morskich jest szepcetem Stwórcy” (s. 14).

Czyż nie jest budujące, pozornie błahe stwierdzenie: „Przychodzimy do Jezusa z naszymi małymi sprawami, ale w Jego oczach nic nie jest małe, traktuje je tak, jakby one były najważniejsze” (s. 18).

Jakże mądra i potrzebna nam jest prośba: „Daj mi zrozumieć Panie, że nie mniej mnie kochasz, gdy dajesz radości, jak i wtedy, gdy dopuszczasz cierpienie” (s. 37).

Poruszająca jest smutna, pełna pokory refleksja: „Zaszedłem do kościoła w dzień powszedni. Byłeś Sam... Smutno mi, że tak mało jesteś kochany także przez Twojego wybranego” (s. 58).

Piękne w swej prostocie są podziękowania składane Rodzicom i rodzinnej ziemi w Motyczu. Dużo miejsca w myślach Henryka zajmowali bliscy mu ludzie: kapłani, zakonnicy, zakonnice, przyjaciele. Subtelność Jego charakteru dobrze oddaje prośba nawiązująca do narracji biblijnej: „Trzciny nadłamanej nie dołamię, knotka tlejącego nie dogasi... Naucz mnie Panie delikatności” (s. 61).

Urokliwe, mądre i aktualne są podziękowania za „cuda przyrody”, ciszę i za ludzkie lęki. Pełne niepokoju, bardzo szczerze są uwagi o cierpieniu. Śmierć Henryka skłania do przytoczenia Jego zapisku dotyczącego schyłku życia: „Jestem podobny do liścia na drzewie, który nabrał już kolorów jesieni, ale kiedy mnie dotknie tchnienie Twego oddechu, od Ciebie zależy” (s. 89).

Dziękując za świadomość odróżniającą ludzi od innych stworzeń, Henryk znowu alegorycznie nawiązuje do pokory: „Dwie topole kołyszące się w oknie często się pochylają, przechodzi nad nimi wichura i burze, a one się prostują i trwają... bo się pochylają” (s. 93).

Na końcu tej pięknej i mądrej książeczki Henryk nawiązuje do „dziękowania życiu”. Znowu jedna myśl charakteryzuje Jego osobowość: „Pozwól mi Panie być delikatnym w mowie, abym zachował logiczny porządek rzeczy: w sercu rozważył, umysłem zanalizowałem i dopiero to co czuję, wypowiedział ustami” (s. 99). Tak postępował i tak Go zapamiętałem.

Henryk był człowiekiem nie tylko fascynującym swoją subtelną, wrażliwą i głęboko refleksyjną osobowością, ale także pełnym optymizmu i humoru. Będąc w Stanach Zjednoczonych, odwiedził gorącą Arizonę i zanotował: „Spróbuj się cieszyć nawet, gdy siedzisz na kaktusie” (s. 101).

Kończąc, pragnę odwrócić jedno z Jego podziękowań: Przyjacielu, jak bardzo jestem Panu wdzięczny, że stałeś się radością jesieni dni moich (s. 65). Mam nadzieję, że nie zostanie uznane to za plagiat, jeżeli słowa te przypiszę sobie, kierując je do śp. Henryka.

Z życia Wydziału

DIARIUSZ

Kalendarium ważniejszych wydarzeń naukowych z udziałem pracowników Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL
lipiec–wrzesień 2021 r.

DIARY

Calendar of major scientific events with the participation of academic staff of the Faculty of Law, Canon Law and Administration of the John Paul II Catholic University of Lublin July – September 2021

КАЛЕНДАРЬ МЕРОПРИЯТИЙ

Главные научные события с участием сотрудников Факультета права, канонического права и администрации Люблинского католического университета Иоанна Павла II июль – сентябрь 2021

ЖУРНАЛ ПОДІЙ

Календар головних наукових заходів за участю співробітників факультету Права, Канонічного Права та Адміністрації Люблінського католицького університету липень – вересень 2021 року

PAWEŁ BUCOŃ

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: pawel.bucon@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-4413-2588>

Lipiec

5 lipca 2021 r. – odbyła się publiczna obrona rozprawy doktorskiej mgr. **Szymona Niewady** pt. *Normatywny model nauczania żołnierzy w czynnej służbie wojskowej*. Promotor: dr hab. Magdalena Pyter, prof. KUL.

23–24 lipca 2021 r. – podczas V Kongresu Ruchu „Europa Christi” połączonego ze Spotkaniem Akcji Katolickiej Diecezji Ełckiej pt. *W służbie Narodu – w oczekiwaniu na beatyfikację Prymasa Tysiąclecia*, pod honorowym patronatem Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski i Biskupa Diecezji Ełckiej, zorganizowanego przez Fundację „Myśląc Ojczyzna”, Fundację Wigry Pro, Akcję Katolicką Parafii pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Wigrach, Program „Niepodległa” na lata 2017-2022, Katedrę Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego KUL, ks. prof. dr hab. **Mirosław Sitarz** wygłosił referat pt. *Kościół w służbie zbawczej Na-*

rodu według Prymasa Wyszyńskiego, zaś dr **Agnieszka Romanko** referat pt. „Ludzie pióra” w służbie Narodu według Wyszyńskiego.

30 lipca 2021 r. – podczas seminarium naukowego nt. *Przeciwdziałanie przestępczości a aktualne problemy prawne podczas pandemii koronawirusa*, zorganizowanego przez Fundację Instytut Prawa Ustrojowego, dr hab. **Krzysztof Wiak**, prof. KUL, wspólnie z dr **Zuzanną Gądzik** wygłosili referat pt. *Typizacja przestępstw jako przykład gwarancji efektywności prawa*. Ponadto dr hab. **Anna Tunia**, prof. KUL, podczas III Międzynarodowej Konferencji Naukowej online z cyklu pt. *The Effectiveness of Justice jako Third workshop: Polish-Hungarian Research Platform* pt. *Methodological and terminological issues - including the issue of limitation of criminal record*, zorganizowanej przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie, wygłosiła referat pt. *Order penalties and other coercive measures as tools to improve process efficiency*.

Sierpień

24 sierpnia 2021 r. – ks. dr **Paweł Lewandowski** podczas Słowacko-Polskiej Internetowej Międzynarodowej Konferencji Naukowej zorganizowanej w ramach projektu VEGA 1/0170/21 International Legal Obligations of the Slovak Republic in the Field of Financing the Catholic Church przez Institute for Legal Aspects of Religious Freedom; Faculty of Law, Trnava University in Trnava, przy współpracy Katedry Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego KUL, wygłosił referat pt. *Utrzymanie duchownych według polskiego ustawodawstwa partykularnego*.

27 sierpnia 2021 r. – dr hab. **Anna Tunia**, prof. KUL, podczas IV Międzynarodowej Konferencji Naukowej online z cyklu pt. *The Effectiveness of Justice jako Fourth workshop: Polish-Hungarian Research Platform* pt. *Initiating proceedings and legal measures as well as the use of sociology in examining the efficiency of initiating and conducting court cases*, zorganizowanej przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie, wygłosiła referat pt. *The procedure of making summons and notifications by courts and bodies of preparatory proceedings and their impact on the efficiency of court proceedings*.

Wrzesień

6 września 2021 r. – ks. dr hab. **Krzysztof Mikołajczuk**, prof. KUL, podczas Krajowej Konferencji Naukowej nt. *Ukraiński Kościół greckokatolicki w orbicie troski i zainteresowania Jana Pawła II* wygłosił referat pt. *Działalność Stefana Kardynała Wyszyńskiego na rzecz Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego w Polsce*.

7 września 2021 r. – ks. dr hab. **Piotr Stanisz**, prof. KUL, podczas XVIII Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego nt. *Wolność uzewnętrzniania przekonań religijnych*, zorganizowanego przez Polskie Towarzystwo Prawa Wyznaniowego, Wydział Prawa i Administracji oraz Wydział Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, wygłosił referat pt. *Ograniczenia wolności kultu religijnego ze względu na ochronę zdrowia publicznego: uwagi na temat nieprzygotowania polskiego prawa na czas epidemii*. Ponadto ks. dr hab. **Tadeusz Syczewski** współorganizował XVII Konferencję Naukową online w Drohiczynie pt. *Bezpieczeństwo człowieka a sprawiedliwość* i wygłosił referat pt. *Dusze sprawiedliwych są w ręku Boga*.

8 września 2021 r. – dr **Aneta Maria Abramowicz** podczas XVIII Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego nt. *Wolność uzewnętrzniania przekonań religijnych*, zorganizowanego przez Polskie Towarzystwo Prawa Wyznaniowego, Wydział Prawa i Administracji oraz Wydział Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, wygłosiła referat pt. *Ograniczenie wolności uzewnętrzniania religii w warunkach więziennych w świetle wyroku ETPCz z 12 maja 2020 r. w sprawie Korostelev przeciwko Rosji*.

8–10 września 2021 r. – podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pod patronatem Jego Ekscelencji Biskupa Krzysztofa Nitkiewicza, Biskupa Diecezji Sandomierskiej, nt. *Aktualne problemy relacji Państwo–Kościół oraz prawa małżeńskiego i rodzinnego*, zorganizowanej przez Stowarzyszenie Kanonistów Polskich, Sąd Biskupi Diecezji Sandomierskiej, Wydział Nauk Prawnych Towarzystwa Naukowego KUL, Katedrę Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego KUL, ks. prof. dr hab. **Mirosław Sitarz** wygłosił referat pt. *Prawo wiernych do sakramentów świętych w prawie kanonicznym i polskim*, a dr **Agnieszka Romanko** referat pt. *Komisja pojednawcza w postępowaniu administracyjnym w prawie kanonicznym i polskim*.

10 września 2021 r. – ks. dr hab. **Krzysztof Mikołajczuk**, prof. KUL, podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej nt. *Postanowienia Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych a legislacja i praktyka pastoralna Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce* wygłosił referat pt. *Aktualność norm prawa kanonicznego a praktyka pastoralna Kościoła rzymskokatolickiego wobec osób niepełnosprawnych w Polsce*.

17 września 2021 r. – podczas V Międzynarodowej Konferencji Naukowej nt. *Bezpieczeństwo prawne w sferze wolności sumienia i religii w państwach demokratycznych w procesie integracji europejskiej: Polska – Słowacja – Ukraina – Niemcy*, zorganizowanej przez Komisję Prawniczą PAN Oddział w Lublinie, Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, Wydział Prawa i Ad-

ministracji UMCS w Lublinie, Fundację Polskiej Akademii Nauk, Wydział Prawa Uniwersytetu Trnavskiego w Trnawie, Wydział Prawa Państwowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych we Lwowie, Wydział Nauk Prawnych Towarzystwa Naukowego KUL, ks. prof. dr hab. **Mirosław Sitarz** wygłosił referat pt. *Skuteczność kościelnych aktów prawnych w porządku państwowym w Polsce z punktu widzenia bezpieczeństwa prawnego*, zaś ks. dr hab. **Piotr Stanisz**, prof. KUL, wygłosił referat pt. *Ograniczenia wolności praktykowania religii ze względu na epidemię COVID-19 z perspektywy zasady bezpieczeństwa prawnego*.

18 września 2021 r. – podczas V Międzynarodowej Konferencji Naukowej nt. *Bezpieczeństwo prawne w sferze wolności sumienia i religii w państwach demokratycznych w procesie integracji europejskiej: Polska – Słowacja – Ukraina – Niemcy*, zorganizowanej przez Komisję Prawniczą PAN Oddział w Lublinie, Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, Wydział Prawa i Administracji UMCS w Lublinie, Fundację Polskiej Akademii Nauk, Wydział Prawa Uniwersytetu Trnavskiego w Trnawie na Słowacji, Wydział Prawa Państwowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych we Lwowie, Wydział Nauk Prawnych Towarzystwa Naukowego KUL, dr **Aneta Maria Abramowicz** wygłosiła referat pt. *Wolność religijna a bezpieczeństwo w Europie – wytyczne OBWE z 2019 r.*

30 września 2021 r. – prof. dr hab. **Marcin Trzebiatowski** podczas III Energetycznego Forum Nauki i Gospodarki nt. *Innowacje a rozwój rynku energetycznego*, zorganizowanego przez Instytut Nauk Prawnych PAN oraz Fundację „Mercatus et Civis”, wygłosił referat pt. *Aktualne kierunki innowacji w energetyce w aspekcie interesów konsumentów i konkurencji w gospodarce na przykładzie elektromobilności*.

**Bibliografia pracowników naukowych
Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II za rok 2012**

Bibliography of academic staff of the Faculty of Law, Canon Law and Administration of
the John Paul II Catholic University of Lublin for 2012

Библиография научных трудов сотрудников Факультета права, канонического
права и администрации Люблинского католического университета Иоанна
Павла II за 2012 год

Бібліографія наукових працівників Факультету Права, Канонічного Права та
Адміністрації Люблінського католицького університету імені Івана Павла II за
2012 р.

PIOTR POMORSKI

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: piotr.pomorski@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0001-7962-936X>

Przyjęto następującą klasyfikację: I. Opracowania książkowe; II. Artykuły i studia; III. Hasła encyklopedyczne; IV. Glosy; V. Recenzje i noty; VI. Sprawozdania; VII. Inne.

Abramowicz Aneta

II

Abramowicz A.M., *Prawo do nauki religii w publicznych szkołach i przedszkolach a zasada równouprawnienia związków wyznaniowych*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2012, t. 15, s. 235-254.

Adamowicz Leszek

II

Adamowicz L.S., *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich w Katechizmie Kościoła Katolickiego*, w: *PORTA FIDEI. Przekaz wiary w prawie Kościoła*, red. A. Kaczor, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2012, s. 77-89.

III

Adamowicz L., *Protonotariusz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 532-533.

Adamowicz L., *Protoprezbiter*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 533.

Adamowicz L., *Protosynkellos*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 534-535.

Bar Wiesław

II

Bar W.S., *Diecezjalny etap postępowania w sprawach męczenników*, w: *Świętość kanonizowana*, t. 8. *Postępowanie beatyfikacyjne drogą męczeństwa*, red. S.T. Praškiewicz, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 2012, s. 61-83.

Bar W.S., *La influencia del Derecho romano en el Derecho matrimonial canónico y polaco*, Sodalitas 2012, nr 1, s. 56-65.

Bar W.S., *Problematyka klauzuli sumienia w polityce i prawie Meksykańskich Stanów Zjednoczonych*, TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2012, t. 5, s. 48-59.

Bar W.S., *Sobre la importancia social de la beatificación y la canonización*, Yachay 2012, nr 29, nr 55, s. 81-101.

Bar W.S., *Święty Maksymilian Maria Kolbe – męczeństwo z miłości*, Polonia Sacra 2012, nr 30 (74), s. 23-51.

Bar W.S., *Zagadnienie męczeństwa w obowiązującym prawie i praktyce kanonizacyjnej*, w: *Świętość kanonizowana*, t. 8. *Postępowanie beatyfikacyjne drogą męczeństwa*, red. S.T. Praškiewicz, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 2012, s. 35-59.

III

Bar W., *Promotor wiary*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 482-484.

Bar W., *Rekognicja w prawie kanonizacyjnym*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1370-1371.

Bar W., *Rostworowski Michał Jan*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 372-373.

Bar W., *Roth Jan SJ*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 393.

Barankiewicz Tomasz

II

Barankiewicz T.Z., Potrzeszcz J., *Antoni Kości (1949-2011)*, Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej 2012, nr 2, s. 101-104.

Bień-Węglowska Iwona

I

Bień-Węglowska I.M., *Status obwinionego sensu largo w postępowaniu w sprawach o wykroczenia*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 226.

II

Bień-Węglowska I.M., *Obowiązki osoby podejrzanej w postępowaniu w sprawach o wykroczenia*, Roczniki Nauk Prawnych 2012, t. 22, nr 2, s. 7-21.

Biskup Rafał

II

Biskup R.A., *Kilka uwag o ograniczeniu rozporządzania majątkiem publicznym w formule partnerstwa publiczno-prywatnego*, w: *Władztwo administracyjne. Administracja publiczna w sferze imperium i w sferze dominium*, red. J. Łukasiewicz, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa – Oddział, Rzeszów 2012, s. 52-64.

Bucior Dariusz

II

Bucior D., Hałas M.A., Herbet A.M., Ostrowski R., Zdanikowski P.M., Popardowski P., *Organizacja a efektywność systemu rejestracji przedsiębiorców w Polsce na tle prawno-porównawczym – raport z badań empirycznych*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 2, s. 169-193.

Bucior D., *Odpłatność usług agenta jako cecha konstytutywna umowy agencyjnej*, w: *Institucje prawa handlowego w przyszłym kodeksie cywilnym*, red. T. Mróz, M. Stec, Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 403-417.

Buczek Lech

II

Buczek L.B., *Kiedy człowiek staje się towarem? Sprawozdanie z konferencji naukowej zorganizowanej przez Europejskie Stowarzyszenie Studentów Prawa ELSA w Lublinie dnia 28 lutego 2012 r.*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 2, s. 231-233.

Buczek L.B., *Rozmowy sześciostronne – polityczne i prawne instrumenty łagodzenia napięć na Półwyspie Koreańskim*, w: *Korea w oczach Polaków. Państwo – społeczeństwo – kultura*, red. J. Włodarski, K. Zeidler, M. Burdelski, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2012, s. 261-272.

Burczak Krzysztof

I

Kapituła Kolegiacka Łukowska. 15 lat istnienia, oprac. K.A. Burczak, B. Błoński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 197.

Burczak K.A., *Sacrilegium in Gratian's „Decretum”*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 312.

II

Burczak K.A., *Eucharystia w aktach normatywnych synodów galijskich w wiekach od IV do VII*, w: *Posłuszeństwo Ewangelii – Eucharystia. Księga jubileuszowa dedykowana Biskupowi Zbigniewowi Kiernikowskiemu w 10. rocznicę sakry biskupiej i posługi pasterskiej w diecezji siedleckiej*, red. M. Czubak, B. Kondracka, M. Paluszkiwicz, Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas, Siedlce 2012, s. 533-546.

III

Burczak K., *Prowizja kanoniczna*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 547-548.

Burczak K., *Przeździecki Henryk*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 719–721.

Burczak K., *Reguły prawa*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1329–1331.

Chaciński Jacek

II

Chaciński J., *Eksmisja z lokalu mieszkalnego z powodu znęcania się nad rodziną*, w: *Rodzina jako podmiot prawa*, red. P. Czarnek, M. Dobrowolski, GREENart Jacek Kardasz, Zamość 2012, s. 123–134.

Chajda Michał

II

Chajda M.P., Skwarzyński M., *Upadłość konsumencka twórcy*, w: *Własność intelektualna w prawie upadłościowym i naprawczym*, red. M. Załucki, Wydawnictwo IUSatTAX, Warszawa 2012, s. 43–53.

Cioch Henryk

VII

Cioch H., *Status prawny spółdzielczości w Polsce*, w: *100 lat spółdzielczości – wyzwania na przyszłość. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Rolnictwa i Rozwoju Wsi*, oprac. M. Lipińska, Kancelaria Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2012, s. 5–8.

Cioch Paweł

II

Cioch P.H., *Zwolnienie od kosztów sądowych jako prawo ubogich w postępowaniu cywilnym*, w: *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*, t. 2, red. R. Sztuchmiller, J. Krzywkowska, Katedra Prawa Kanonicznego i Wyznaniowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2012, s. 287–303.

Czarnek Przemysław

I

Rodzina jako podmiot prawa, red. P. Czarnek, M. Dobrowolski, GREENart Jacek Kardasz, Zamość 2012, ss. 174.

II

Czarnek P., *Krzyż w szkole – w kontekście wolności i praw rodziców i dzieci*, w: *Rodzina jako podmiot prawa*, red. P. Czarnek, M. Dobrowolski, GREENart Jacek Kardasz, Zamość 2012, s. 109–122.

Czarnek P., Weremczuk R., *Przegląd polskiej polityki prorodzinnej*, w: *Rodzina jako podmiot prawa*, red. P. Czarnek, M. Dobrowolski, GREENart Jacek Kardasz, Zamość 2012, s. 51–68.

Czelny Michał

II

Czelny M., *IX Ogólnopolskie Sympozjum Prawa Wyznaniowego nt. Kościoły i inne związki wyznaniowe w służbie dobru wspólnemu*, Kraków 17–20 maja 2012 r., *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2012, t. 15, s. 367–375.

Ćwikła Leszek

II

Ćwikła L.F., *Status prawny Republiki Autonomicznej Krymu*, w: *Federalizm czy jednolitość? Determinanty, skutki, wpływ na regulacje prawne państwa*, red. K. Maćkowska, S. Kwieciń, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 57–79.

Dębińska-Domagała Katarzyna

II

Dębińska-Domagała K.T., *Regulacje z zakresu prawa osobowego w projekcie księgi pierwszej Kodeksu cywilnego*, *Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego* 2012, nr 1, s. 163–187.

Dębiński Antoni

I

Zbiór prawa Mojżeszowego i rzymskiego. Tekst łacińsko-polski, przekł. i objaśnienia A. Dębiński, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 234.

III

Dębiński A., *Pseudo-Izydora Dekretały*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 830–831, 1042–1043.

Dobrowolski Marek

I

Rodzina jako podmiot prawa, red. P. Czarnek, M.Z. Dobrowolski, GREENart Jacek Kardasz, Zamość 2012, ss. 174.

II

Dobrowolski M.Z., *Okręgi jednomandatowe w wyborach do Senatu w 2011 r.*, *Przegląd Sejmowy* 2012, nr 3, s. 67–87.

III

Dobrowolski M., *Prawodawstwo*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 314–316.

Domagała Michał

II

Domagała M., *Procedura weryfikacji uchwał organów samorządu zawodowego wydawanych w przedmiocie wpisu na listę radców prawnych*, w: *Publicznoprawny status radcy prawnego*, red. M. Pawełczyk, R. Stankiewicz, Ośrodek Badań, Studiów i Legislacji Krajowej Rady Radców Prawnych, Warszawa 2012, s. 51–67.

Dubiel Stanisław

III

Dubiel S., *Profanacja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 441–442.

Duda-Hyz Michalina

II

Duda M.A., *Komentarz do art. 103–123*, w: *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, red. P. Smoleń i in., C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 560–677.

Duda M.A., *Komentarz do art. 162–166*, w: *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, red. P. Smoleń i in., C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 769–788.

Duda M.A., *Komentarz do art. 171–183*, w: *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, red. P. Smoleń i in., C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 801–862.

Duda M.A., *Komentarz do art. 196–201*, w: *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, red. P. Smoleń i in., C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 881–917.

Duda M.A., *Zasady finansowania uczelni kościelnych z budżetu państwa*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2012, t. 15, s. 29–52.

Dudek Dariusz

I

Konstytucyjny system organów państwa, red. D.W. Dudek i in., C.H. Beck, Warszawa 2012, ss. 351.

II

Dudek D.W., *Antoni Radosław Deryng (1901–1978)*, w: *Konstytucjoniści polscy 1918–2011. Sylwetki uczonych*, red. A. Szmyta, P. Sarnecki, R. Mojak, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2012, s. 81–86.

Dudek D.W., *Ignacy Czuma (1891–1963)*, w: *Konstytucjoniści polscy 1918–2011. Sylwetki uczonych*, red. A. Szmyta, P. Sarnecki, R. Mojak, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2012, s. 71–80.

Dudek D.W., *In vitro a konstytucja*, w: *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 1, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 119–136.

Dudek D.W., *Prezydent w świetle projektu zmiany Konstytucji RP*, w: *W służbie dobru wspólnemu. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Januszowi Trzciańskiemu*, red. R. Balicki, M. Masternak-Kubiak, Kancelaria Sejmu, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2012, s. 311–328.

Dudek D.W., *Zasady ustroju politycznego determinujące system organów państwowych; Organy władzy wykonawczej i administracja rządowa*, w: *Konstytucyjny system organów*

państwa, red. D. Dudek, Z. Husak, G. Kowalski, W. Lis, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 11–39, 140–213.

Dyjakowska Marzena

II

Dyjakowska M.H., *Rejestracja stanu cywilnego w Polsce przedrozbiorowej*, Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego 2012, nr 1, s. 19–42.

Dyjakowska M.H., *Subsydiarne stosowanie prawa rzymskiego w Polsce przedrozbiorowej na przykładzie zbrodni obrazy majestatu*, TEKA Komisji Prawniczej PAN - Oddział w Lublinie 2012, t. 5, s. 60–87.

III

Dyjakowska M., *Privilegium fori*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 406–408.

Fajgielski Paweł

II

Fajgielski P.A., *Funkcjonowanie portali internetowych - wybrane problemy prawne*, w: *Internet. Prawno-informatyczne problemy sieci, portali i e-usług*, red. G. Szpor, W.R. Wiewiórowski, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 133–143.

Fajgielski P.A., *Udostępnianie danych osobowych - zagadnienia wybrane*, Monitor Prawniczy 2012, nr 7, s. 10–13.

Fiejdasz Lidia

I

Fiejdasz L.J., *Stosowanie prawa przez Wydział do Spraw Wyznań w Rzeszowie wobec duchownych Kościoła katolickiego w latach 1950–1973*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 394.

II

Fiejdasz L.J., *Prowadzenie sprawy beatyfikacyjnej drogą męczeństwa z rąk komunistycznych prześladowców na przykładzie bł. ks. Władysława Findysza*, w: *Świętość kanonizowana*, t. 8. *Postępowanie beatyfikacyjne drogą męczeństwa*, red. S.T. Praśkiewicz, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 2012, s. 107–142.

III

Fiejdasz L., *Relator do Spraw Świętych*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1388–1389.

VI

Fiejdasz L.J., *Sprawozdanie z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej Technologie informatyczne w sądownictwie - doświadczenia i perspektywy, Lublin 19 listopada 2011 r.*, Studia Prawnicze KUL 2012, nr 1, s. 156–159.

Gałązka Małgorzata

II

Gałązka M.K., *Odpowiedzialność dyscyplinarna studentów i doktorantów*, w: *Prawo o szkolnictwie wyższym. Komentarz*, red. M. Pyter, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 1015–1062.

Gapska Edyta

I

Gapska E.A., *Koszty postępowania cywilnego. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, ss. 488.

II

Gapska E.A., *Court Rulings as a Subject of Public Information*, UWM Law Review 2012, nr 4, s. 5–26.

Gapska E.A., *Dopuszczalność przywrócenia terminu do uzupełnienia braków środka odwoławczego (w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego)*, Państwo i Prawo 2012, z. 4, s. 88–100.

Gapska E.A., *Prawo do sprawiedliwego wyroku w postępowaniu cywilnym*, w: *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*, t. 2, red. R. Sztymmler, J. Krzykowska, Katedra Prawa Kanonicznego i Wyznaniowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2012, s. 395–409.

Górski Grzegorz

I

Górski G.K., *The Polish Underground State 1939–1945*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 219.

Graboń Sławomir

II

Graboń S., *Składka na społeczne ubezpieczenie wypadkowe – część I*, Monitor Prawa Pracy 2012, nr 4, s. 179–182.

Graboń S., *Składka na społeczne ubezpieczenie wypadkowe – część II*, Monitor Prawa Pracy 2012, nr 5, s. 189–192.

Grabowski Mariusz

II

Grabowski M., *Biobankowanie materiału genetycznego a problem ochrony dóbr osobistych dawców*, Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu 2012, nr 18, s. 200–205.

Grabowski M., *Miejsce wskazania sponsora audycji w świetle nowych regulacji prawnych i towarzyszącej im praktyki*, Roczniki Nauk Prawnych 2012, t. 22, nr 3, s. 229–247.

Grabowski M., *W sprawie przesłanek czynu nieuczciwej konkurencji*, Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego 2012, nr 8, s. 18–24.

Grądzka Ilona

II

Grądzka I., *Rule of respecting the national identities of the Member States*, w: *Integrazione e politiche di vicinato. Nuovi diritti e nuove economie*, red. G. Dammacco, B. Sitek, A. Uricchio, A. Cacucci Editore, Bari 2012, s. 497–505.

Greszata-Telusiewicz Marta

II

Greszata-Telusiewicz M., *Querela nullitatis – monolit instytucji czy dwoistość formy*, w: *Zalety oraz wady kanonicznego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, red. T. Rozkrut, Wydawnictwo Biblos, Tarnów 2012, s. 59–97.

III

Greszata-Telusiewicz M., *Przysięga*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, Lublin 2012, kol. 792–794.

Grześkowiak Alicja

I

Juljusz Makarewicz. Kodeks karny z komentarzem, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 697.

Juljusz Makarewicz. Prace rozproszone, t. 2. *Publikowane w latach 1902–1913*, red. A. Grześkowiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 461.

Kodeks karny. Komentarz, red. A. Grześkowiak, K.A. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2012, ss. 1418.

Haładaj Anna

II

Haładaj A.M., *Działania faktyczne w prawie ochrony środowiska na przykładzie uspołeczniania planów zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2012, t. 22, nr 1, s. 143–160.

Hałas Radosław

II

Hałas R.G., *Nowa koncepcja postępowania w nieletnimi w projektach ustawy*, w: *Przestępczość wśród młodzieży – zagrożenia, sposoby przeciwdziałania*, red. A. Komadowska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 69–82.

Hałasa Michał

II

Hałasa M.A., Bucior D., Herbert A.M., Ostrowski R., Zdanikowski P.M., Popardowski P., *Organizacja a efektywność systemu rejestracji przedsiębiorców w Polsce na tle prawnoporównawczym – raport z badań empirycznych*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 2, s. 169–193.

Herbet Andrzej

I

Sołtysiński S., Szajkowski A., Szumański A., Szwaja J., Tarska M., Herbert A.M., Mika I.B., Gawałkiewicz R., *Kodeks spółek handlowych*, t. 1. *Przepisy ogólne. Spółki osobowe. Komentarz do artykułów 1–150*, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2012, ss. 1180.

II

Herbet A.M., *Dobre imię – wizerunek – prywatność. Aktualne problemy ochrony dóbr osobistych na tle orzecznictwa sądowego*, *Przegląd Prawno-Ekonomiczny* 2012, nr 18, s. 5–20.

- Herbet A.M., *Nieruchomość jako składnik wspólnego majątku wspólników spółki cywilnej a forma oświadczenia o wypowiedzeniu udziału*, w: *Z zagadnień prawa rolnego, cywilnego i samorządu terytorialnego. Księga jubileuszowa Profesora Stanisława Prutisa*, red. J. Bieluk, Temida 2 przy współpracy Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012, s. 455–465.
- Herbet A.M., *Opłata egzekucyjna w przypadku umorzenia postępowania egzekucyjnego (po wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 czerwca 2012 r., P 13/11)*, Przegląd Prawa Egzekucyjnego 2012, nr 7–10, s. 5–13.
- Herbet A.M., *Pojęcie i koncepcja legislacyjna prokury – uwagi na tle art. 109[1] i n. k.c. oraz art. 168 i n. projektu księgi pierwszej kodeksu cywilnego*, w: *Institucje prawa handlowego w przyszłym kodeksie cywilnym*, red. T. Mróz, M. Stec, Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 76–99.
- Herbet A.M., Bucior D., Hałasa M.A., Ostrowski R., Zdanikowski P.M., Popardowski P., *Organizacja a efektywność systemu rejestracji przedsiębiorców w Polsce na tle prawno-porównawczym – raport z badań empirycznych*, Studia Prawnicze KUL 2012, nr 2, s. 169–193.
- Herbet A.M., Zdanikowski P.M., *Stan obecny i propozycje zmian systemu rejestracji przedsiębiorców na tle badań empirycznych i prawno-porównawczych*, Studia Prawnicze KUL 2012, nr 2, s. 15–34.

Hryszczuk Viktor

I

- Hryshchuk V., *Соціальна відповідальність*, Львівський університет внутрішніх справ, Львів 2012, ss. 152.
- Hryshchuk V., *Умисні вбивства за кримінальним правом України і Польщі: юридичний аналіз складів злочинів*, Вища школа менеджменту і права, Хмельницький 2012, ss. 367.

Hypś Sławomir

I

- Hypś S.G., *Ochrona rodziny w polskim prawie karnym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 296.

II

- Hypś S.G., *Status rodziny w polskim prawie karnym*, w: *Rodzina jako podmiot prawa*, red. P. Czarnek, M. Dobrowolski, GREENart Jacek Kardasz, Zamość 2012, s. 29–49.

Izdebski Jan

I

- Izdebski J.M., *Koncepcja misji administracji publicznej w nauce prawa administracyjnego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 218.

Jońca Maciej

I

- Jońca M.M., *Prawo rzymskie: marginalia*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 340.

II

- Jońca M.M., *Leon hr. Piniński – historyk sztuki stworzony przez podróże*, w: *Aksjologia podróży*, red. Z. Krawczyk, E. Lewandowska-Tarasiuk, J.W. Sienkiewicz, AlmaMer Szkoła Wyższa, Warszawa 2012, s. 175–198.
- Jońca M.M., *Lublin–Lviv. Legal Sciences between Tradition and the Present Time – on the Seventieth Anniversary of the Death of Roman Longchamps de Bérier. Lublin 20th October 2011*, *Review of Comparative Law* 2012, t. 17, s. 143–145.
- Jońca M.M., *Testamentowa zagadka, prawnicza niemoc i zbawcza interwencja bajkopisarza (Phaedrus, Fabulae Aesopiae IV 5)*, w: *Baśń w terapii i wychowaniu*, red. S. Kawalla, E. Lewandowska-Tarasiuk, J.W. Sienkiewicz, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2012, s. 77–89.
- Jońca M.M., Watson A., *Zapóżyczenie to droga, na której rozwija się prawo*, *Zeszyty Prawnicze* 2012, nr 12.1, s. 181–198.

V

- Jońca M.M. (rec.), *Paul du Plessis Studying Roman Law, Bloomsbury Academic, London 2012*, ss. 125, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 2, s. 221–223.

Kaczor Adam

I

- Porta Fidei. Przekaz wiary w prawie Kościoła*, red. A.M. Kaczor, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2012, ss. 128.

Kaleta Paweł

I

- Kaleta P., *Zadania zarządcy majątku kościelnego w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku i w polskich synodach diecezjalnych*, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2012, ss. 227.

II

- Kaleta P., *Problemy prawne likwidacji Funduszu Kościelnego*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2012, t. 15, s. 255–274.

Kasprzak Sylwester

II

- Kasprzak S., *Соціальна правова система*, *Науковий вісник. Серія юридична* 2012, nr 1, s. 503–511.
- Kasprzak S., *Ekologizm jako skrajne podejście do szacunku wobec przyrody. „Szacunek przyrodę” – imperatyw moralny*, w: *Kontekst kulturowo-moralny współczesnej działalności misyjnej i ewangelizacyjnej*, red. A. Jucewicz, *Misyjne Seminarium Duchowne Księża Werbiistów*, *Pieniężno* 2012, s. 45–67.
- Kasprzak S., *Metoda menedżerska zarządzania działalnością instytucji publicznych – menedżer jako kierownik skuteczności*, w: *Prawne i organizacyjne aspekty funkcjonowania administracji publicznej*, red. E. Olejniczak-Szałowska, B. Glinkowska, M. Kapusta, *Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego*, Łódź 2012, s. 305–316.

Kasprzak S., *Możliwości i wymogi kulturowo-kanoniczne zawierania małżeństw mieszanych w kontekście migracji ludności*, w: *Ludzie w drodze. Nauki teologiczne o migracjach i migrantach*, red. D. Cichy SVD, Wydawnictwo Księży Werbistów VERBINUM, Warszawa 2012, s. 321–337.

Kasprzak S., *Parafia personalna i posługa proboszcza migrantów. Studium kanoniczno-pastoralne*, w: *Ludzie w drodze. Nauki teologiczne o migracjach i migrantach*, red. D. Cichy SVD, Wydawnictwo Księży Werbistów VERBINUM, Warszawa 2012, s. 303–319.

Kasprzak S., *Sołtys i rada sołecka – uwagi na temat zadań w administracji publicznej państwa*, w: *Federalizm czy jednolitość? Determinanty, skutki, wpływ na regulacje prawne państwa*, red. K. Maćkowska, S. Kwiecień, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 93–108.

Kasprzak S., *Wiara motywem podejmowania działalności misyjnej Kościoła Ad gentes*, w: *PORTA FIDEI. Przekaz wiary w prawie Kościoła*, red. A. Kaczor, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2012, s. 113–128.

Kasprzyk Piotr

III

Kasprzyk P., *Ojcostwo w prawie*, w: *Encyklopedia katolicka*, t.16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 441–444.

Kasprzyk P., *Pokrewieństwo*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1030–1031.

Kędziora Robert

I

Kędziora R.J., *Ogólne postępowanie administracyjne*, C.H. Beck, Warszawa 2012, ss. 476.

II

Kędziora R.J., *Metryka sprawy – nowa instytucja postępowania administracyjnego*, *Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego* 2012, nr 1, s. 220–224.

Kisła Magdalena

II

Kisła M., *Zarządzanie ryzykiem w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego*, w: *Administracyjnoprawne rodzaje ryzyka w realizacji inwestycji strategicznych*, red. M. Rudnicki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 151–169.

Kołbuc Magdalena

II

Kołbuc M.A., *Zasada kolegialności jako wyraz ochrony praw człowieka w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*, w: *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*, t. 1, red. R. Sztynchmiller, J. Krzywkowska, Katedra Prawa Kanonicznego i Wyznaniowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2012, s. 87–99.

Królik Marcin

II

Królik M.M., *Amor veritatis gwarantem pomocy stronom na etapie przedprocesowym spraw o nieważność małżeństwa*, w: *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*, t. 1, red. R. Sztuchmiller, J. Krzywkowska, Katedra Prawa Kanonicznego i Wyznaniowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2012, s. 109–123.

Kosińska Anna

I

Dobrowolny powrót jako priorytet polityki powrotowej Unii Europejskiej, red. A.M. Kosińska, P.S. Wojtasik, Fundacja Instytut na Rzecz Państwa Prawa, Lublin 2012, ss. 118.

Krukowski Józef

II

Krukowski J., *Katolickie postulaty konstytucyjne*, w: *Kościół i organizacje światopoglądowe o nowej polskiej Konstytucji. Wybór materiałów źródłowych z lat 1988–1997*, red. P. Borecki, C. Janik, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2012, s. 233–242.

Krukowski J., *Les bases de l'organisation administrative dans l'Église Catholique*, w: *Les problèmes théoriques de la science administrative*, red. J. Niczyporuk, Wydawnictwo IIAS - International Institute of Administrative Sciences, Polska Akademia Nauk, Bruxelles–Paris 2012, s. 181–190.

Krukowski J., *Prawo Unii Europejskiej a wartości chrześcijańskie*, Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2012, nr 9, s. 35–53.

Krukowski J., *Relacje państwo-Kościół w projekcie Konstytucji RP*, w: *Kościół i organizacje światopoglądowe o nowej polskiej Konstytucji. Wybór materiałów źródłowych z lat 1988–1997*, red. P. Borecki, C. Janik, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2012, s. 280–290.

III

Krukowski J., *Pozytywizm prawniczy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 203–204.

Krukowski J., *Prałat personalny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 252.

Krukowski J., *Prałat terytorialny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 252.

Krukowski J., *Prawo kanoniczne*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 310–311.

Krukowski J., *Proboszcz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 412–414.

Krukowski J., *Rekurs*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1381–1385.

Krukowski J., *Sekretarz stanu*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1364.

Kruszewska-Gagoś Małgorzata

II

- Kruszewska-Gagoś M., *Samorząd województwa w dualistycznym modelu administracji publicznej*, w: *Federalizm czy jednolitość? Determinanty, skutki, wpływ na regulacje prawne państwa*, red. K. Maćkowska, S. Kwiecień, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 81–91.
- Kruszewska-Gagoś M., *Wybrane aspekty stosowania ustawy – Prawo zamówień publicznych przez związki międzygminne i związki powiatów*, w: *Formy współdziałania jednostek samorządu terytorialnego*, red. B. Dolnicki, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012, s. 524–538.

Krzysztofik Edyta

I

- Krzysztofik E.A., Miaskowska-Daszkiewicz K., Pal R.M., Parol A.E., Sieniow T.A., Szachon-Pszenny A.H., Woch K., Wojtasik P.S., *Prawo instytucjonalne Unii Europejskiej w zarysie*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 469.

II

- Krzysztofik E.A., *Ochrona integralności rodziny w postanowieniach normujących przepływ osób w UE*, w: *Rodzina jako podmiot prawa*, red. P. Czarnek, M. Dobrowolski, GREENart Jacek Kardasz, Zamość 2012, s. 83–100.

Kucia-Guściora Beata

II

- Kucia-Guściora B., *Komentarz do art. 5–7*, w: *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, red. P. Smoleń i in., C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 89–136.
- Kucia-Guściora B., *Komentarz do art. 33–67*, w: *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, red. P. Smoleń i in., C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 314–454.
- Kucia-Guściora B., *Komentarz do art. 97–106*, w: *Prawo o szkolnictwie wyższym. Komentarz*, red. M. Pyter, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 504–602.
- Kucia-Guściora B., *Kształtowanie się skali progresywnej w polskim podatku dochodowym od osób fizycznych na tle tendencji w państwach członkowskich UE*, *Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego* 2012, nr 7, s. 13–18.
- Kucia-Guściora B., *Międzynarodowe prawo podatkowe*, w: *Prawo podatkowe*, red. H. Dzwonkowski, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 31–39.
- Kucia-Guściora B., *Zasady podatkowe na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 1, s. 49–78.

Kułąk-Krzysiak Katarzyna

II

- Kułąk-Krzysiak K.A., *Zakres podmiotowy w postępowaniu mediacyjnym przed sądami administracyjnymi*, *Administracja Publiczna. Studia Krajowe i Międzynarodowe* 2012, nr 1, s. 9–20.

Kuś Artur

I

Krzysztofik E.A., Miaskowska-Daszekiewicz K., Pal R.M., Parol A.E., Sieniow T.A., Szachon-Pszenny A.H., Woch K., Wojtasik P.S., *Prawo instytucjonalne Unii Europejskiej w zarysie*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 469.

Kuś A., *Kompetencje wyłączne Unii Europejskiej w zakresie Wspólnej Polityki Handlowej i unii celnej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 301.

Kuś A., Kowerski M., Dubaj S., Sawczuk P., Witkowski P., Szachon-Pszenny A.H., *The Cross-Border Movement of Goods and Persons in the European Union*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, red. A. Kuś, M. Kowerski, Lublin-Zamość 2012, ss. 354.

Kwiecień Sebastian

I

Federalizm czy jednolitość? Determinanty, skutki, wpływ na regulacje prawne państwa, red. S. Kwiecień, K. Maćkowska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 206.

II

Kwiecień S.T., *Unifikacja samorządu terytorialnego w Polsce w świetle ustawy z 23 marca 1933 roku*, w: *Federalizm czy jednolitość? Determinanty, skutki, wpływ na regulacje prawne państwa*, red. K. Maćkowska, S. Kwiecień, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 153-175.

Leraczyk Izabela

II

Leraczyk I., *Iustitia Romanorum in foederibus*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 1, s. 129-137.

V

Leraczyk I. (rec.), M.S. Popławski, *Bellum Romanum. Skrajność wojny i prawa rzymskiego*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 2, s. 125-127.

Liszka Paulina

II

Liszka P.A., *Prawne regulacje dotyczące małżeństwa w państwie federalnym. Amerykańskie rozwiązania i kontrowersje*, w: *Federalizm czy jednolitość? Determinanty, skutki, wpływ na regulacje prawne państwa*, red. K. Maćkowska, S. Kwiecień, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 109-133.

Łukasiewicz Sławomir

II

Łukasiewicz S.T., *Projektowanie Europy. Studium emigracyjnej działalności i myśli Polskiego Ruchu Wolnościowego „Niepodległość i Demokracja”*, *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej* 2012, t. 10, z. 4, s. 63-86.

Maćkowska Katarzyna

I

- Federalizm czy jednolitość? Determinanty, skutki, wpływ na regulacje prawne państwa*, red. S. Kwiecień, K. Maćkowska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 206.
- Maćkowska K.T., *Administracja lokalna w federalnej strukturze Stanów Zjednoczonych w latach 1787–1875*, w: *Federalizm czy jednolitość? Determinanty, skutki, wpływ na regulacje prawne państwa*, red. K. Maćkowska, S. Kwiecień, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 177–203.
- Maćkowska K.T., *Początki amerykańskiej administracji lokalnej (od założenia kolonii do 1787 roku)*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 490.

II

- Maćkowska K.T., *Stosunki między kościołami a władzą świecką w wybranych koloniach angielskich w Ameryce Północnej w XVII wieku*, *Studia Politologiczne* 2012, t. 23, s. 300–323.

Miaskowska-Daszkiewicz Katarzyna

I

- Administracja publiczna*, t. 1. *Ustrój administracji państwowej centralnej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, ss. 1700.
- Administracja publiczna*, t. 2. *Ustrój administracji państwowej terenowej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, ss. 856.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., Krzysztofik E.A., Pal R.M., Parol A.E., Sieniow T.A., Szachon-Pszenny A.H., Woch K., Wojtasik P.S., *Prawo instytucjonalne Unii Europejskiej w zarysie*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 469.

III

- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Centralna Komisja do Spraw Stopni i Tytułów*, w: *Administracja publiczna*, t. 1. *Ustrój administracji państwowej centralnej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 402–434.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Główny Inspektor Farmaceutyczny*, w: *Administracja publiczna*, t. 1. *Ustrój administracji państwowej centralnej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 1551–1578.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Główny Inspektor Sanitarny*, w: *Administracja publiczna*, t. 1. *Ustrój administracji państwowej centralnej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 1579–1616.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Inspektor do Spraw Substancji Chemicznych*, w: *Administracja publiczna*, t. 1. *Ustrój administracji państwowej centralnej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 1653–1668.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Państwowy graniczny inspektor inspekcji sanitarnej*, w: *Administracja publiczna*, t. 2. *Ustrój administracji państwowej terenowej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 741–763.
- Miaskowska-Daszkiewicz K., *Państwowy powiatowy inspektor inspekcji sanitarnej, państwowy wojewódzki inspektor inspekcji sanitarnej*, w: *Administracja publiczna*, t. 2. *Ustrój administracji państwowej terenowej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 151–181.

Miaskowska-Daszkiewicz K., *Prezes Urzędu Rejestracji Produktów Leczniczych, Wyrobów Medycznych i Produktów Biobójczych*, w: *Administracja publiczna*, t. 1. *Ustrój administracji państwowej centralnej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 1616-1653.

Miaskowska-Daszkiewicz K., *The responsibility of the members of the corpus of the civil service in the Republic of Poland*, w: *Postavenie verejnych funkcionárov v právnom poriadku Slovenskej republiky*, red. T. Majerčák, V. Perduková, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košicach, Košice 2012, s. 183-197.

Miaskowska-Daszkiewicz K., *Wojewódzki inspektor farmaceutyczny*, w: *Administracja publiczna*, t. 2. *Ustrój administracji państwowej terenowej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 50-68.

Miaskowska-Daszkiewicz K., *Wojewódzki inspektor transportu drogowego*, w: *Administracja publiczna*, t. 2. *Ustrój administracji państwowej terenowej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 410-420.

Mikołajczuk Krzysztof

II

Mikołajczuk K., *Jurysdykcja międzynarodowa w sprawach małżeńskich. Wybrane zagadnienia*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2012, t. 22, nr 2, s. 89-104.

V

Mikołajczuk K., Piasecki K. (rec.), *Prawo małżeńskie*, Warszawa: Wydawnictwo LexisNexis 2011, ss. 308, *Roczniki Nauk Prawnych* 2012, t. 22, nr 1, s. 186-191.

Mełgieś Katarzyna

III

Mełgieś K.M., *Główny Lekarz Weterynarii*, w: *Administracja publiczna*, t. 1. *Ustrój administracji państwowej centralnej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 903-950.

Mełgieś K.M., *Graniczny lekarz weterynarii*, w: *Administracja publiczna*, t. 1. *Ustrój administracji państwowej centralnej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 669-692.

Mełgieś K.M., *Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości*, w: *Administracja publiczna*, t. 1. *Ustrój administracji państwowej centralnej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 653-695.

Mełgieś K.M., *Powiatowy lekarz weterynarii*, w: *Administracja publiczna*, t. 1. *Ustrój administracji państwowej centralnej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 638-668.

Mełgieś K.M., *Wojewódzki lekarz weterynarii*, w: *Administracja publiczna*, t. 1. *Ustrój administracji państwowej centralnej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 69-95.

Migdał Jerzy

II

Migdał S.J., *Integracyjny model wykonywania kary pozbawienia wolności – powrót do przeszłości*, w: *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 2, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 891-908.

Misztal-Konecka Joanna

I

Wizja europejskiego społeczeństwa informacyjnego i jej realizacja w prawie polskim, red. J.T. Misztal-Konecka, G. Tylec, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 249.

II

Misztal-Konecka J.T., *Egzekucja z ułamkowej części ruchomości*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 1, s. 79-90.

Misztal-Konecka J.T., *Elektroniczne postępowanie upominawcze jako postępowanie odrębne*, w: *Wizja europejskiego społeczeństwa informacyjnego i jej realizacja w prawie polskim*, red. J. Misztal-Konecka, G. Tylec, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 145-161.

Misztal-Konecka J.T., *Informacje niejawne w postępowaniu cywilnym*, *Przegląd Sądowy* 2012, nr 6, s. 98-106.

Misztal-Konecka J.T., *Organy wymiaru sprawiedliwości a media w świetle przepisów kodeksu postępowania cywilnego – wybrane problemy*, w: *Wymiar sprawiedliwości a media*, red. J. Sobczak, G. Tylec, Wydawnictwo Naukowe „Scriptorium”, Warszawa 2012, s. 113-126.

Misztal-Konecka J.T., *Proces cywilny a opinia biegłego wydana w innym postępowaniu*, *Przegląd Sądowy* 2012, nr 11-12, s. 56-65.

Misztal-Konecka J.T., *Selected Aspects of Press Law in the Polish Court Practice*, *International Association of Youth and Family Judges and Magistrates* 2012, nr 2, s. 51-54.

Misztal-Konecka J.T., *Składanie przez prokuratora przedmiotów do depozytu sądowego*, *Prokuratura i Prawo* 2012, nr 3, s. 88-99.

Misztal-Konecka J.T., *Umorzenie postępowania po przekazaniu sprawy z elektronicznego postępowania upominawczego – uwag kilka*, *Monitor Prawniczy* 2012, nr 14, s. 731-737.

Miziński Artur

II

Miziński A.G., *Adwokat kościelny w aktualnych przepisach prawa kanonicznego*, *TEKA Komisji Prawniczej PAN - Oddział w Lublinie* 2012, t. 5, s. 102-121.

Miziński A.G., *Il ricorso al Supremo Tribunale della Segnatura Apostolica per motivi di illegittimità dell'atto amministrativo*, w: *La funzione amministrativa nell'ordinamento canonico*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2012, s. 935-950.

Miziński A.G., *Polubowne rozstrzygnięcie sporów administracyjnych według przepisów Kościoła łacińskiego*, *Prawo Kanoniczne* 2012, nr 1-4, s. 3-20.

Miziński A.G., *Wiara rodzi się ze słuchania – przepowiadanie Słowa Bożego w prawodawstwie powszechnym Kościoła łacińskiego*, w: *PORTA FIDEI. Przekaz wiary w prawie Kościoła*, red. A. Kaczor, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2012, s. 27-52.

Nowik Paweł

II

- Nowik P., *Komentarz do artykułu 107-138*, w: *Prawo o szkolnictwie wyższym. Komentarz*, red. M. Pyter, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 603-767.
- Nowik P., *Komentarz do artykułu 151-158*, w: *Prawo o szkolnictwie wyższym. Komentarz*, red. M. Pyter, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 809-860.
- Nowik P., *Komentarz do artykułu 227-230*, w: *Prawo o szkolnictwie wyższym. Komentarz*, red. M. Pyter, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 1063-1078.
- Nowik P., *Negocjacje zbiorowe prowadzone przez reprezentację związkową i pracodawcę – wybrane aspekty teoretyczno-prawne*, w: *Związkowe przedstawicielstwo pracowników zakładu pracy*, red. Z. Hajn, Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 263-282.

Ordon Marta

II

- Ordon M., *Freedom of Association in the People's Republic of Poland and Its Restriction with Regard to the Roman Catholic Church*, *Review of Comparative Law* 2012, t. 17, s. 53-66.
- Ordon M., *Konferencja naukowa pt. Standardy świeckości władzy wykonawczej i sądowniczej, Sromowce Niżne, 7-9 marca 2012 r.*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2012, t. 15, s. 351-353.
- Ordon M., *Międzynarodowa konferencja naukowa pt. Finansowanie związków wyznaniowych w Polsce i w krajach niemieckojęzycznych – stan aktualny oraz perspektywy zmian, Kamień Śląski, 24-25 kwietnia 2012 r.*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2012, t. 15, s. 357-359.

Orzeszyna Krzysztof

III

- Orzeszyna K., *Ochrona prawna praw człowieka*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 298-292.
- Orzeszyna K., *Ochrona prawna wolności sumienia i religii*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 292-293.

Pal Renata

III

- Pal R.M., *Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów*, w: *Administracja publiczna*, t. 1. *Ustrój administracji państwowej centralnej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 358-377.
- Pal R.M., *Prokuratoria Generalna Skarbu Państwa*, w: *Administracja publiczna*, t. 1. *Ustrój administracji państwowej centralnej*, red. K. Miaskowska-Daszkiewicz, B. Szmulik, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 1055-1082.

Parol Agnieszka

I

- Parol A.E., Krzysztofik E.A., Miaskowska-Daszkiewicz K., Pal R.M., Sieniow T.A., Szachon-Pszenny A.H., Woch K., Wojtasik P.S., *Prawo instytucjonalne Unii Europejskiej w zarysie*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 469.

Potrzeszcz Jadwiga

II

- Potrzeszcz J., *Aksjologia prawa w ujęciu Czesława Martyniaka i Arthura F. Utza*, w: *Konwergencja czy dywergencja kultur i systemów prawnych?*, red. O. Nawrot, S. Sykuna, J. Zajadło, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 266–274.
- Potrzeszcz J., *Antoni Kość (1949–2011)*, *Państwo i Prawo* 2012, z. 4, s. 111–114.
- Potrzeszcz J., *Bibliografia twórczości naukowej Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 1, s. 169–176.
- Potrzeszcz J., *Ksiądz Profesor Antoni Kość SVD (1949–2011)*, *Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego* 2012, nr 1, s. 15–16.
- Potrzeszcz J., *Non omnis moriar. Wspomnienie o śp. Księdzu Profesorze Antonim Kościu SVD*, w: *Korea w oczach Polaków. Państwo – społeczeństwo – kultura*, red. J. Włodarski, K. Zeidler, M. Burdelski, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2012, s. 13–20.
- Potrzeszcz J., *Państwo koreańskie w działalności naukowej Antoniego Kościa*, w: *Korea w oczach Polaków. Państwo – społeczeństwo – kultura*, red. J. Włodarski, K. Zeidler, M. Burdelski, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2012, s. 39–64.
- Potrzeszcz J., Barankiewicz T., *Antoni Kość (1949–2011)*, *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej* 2012, nr 2, s. 101–104.

III

- Potrzeszcz J., *Ratio legis. 1. Prawo, 2. Prawo kanoniczne*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1224–1226.

Pyter Magdalena

I

- Prawo o szkolnictwie wyższym. Komentarz*, red. M. Pyter, C.H. Beck, Warszawa 2012, ss. 1173.

II

- Pyter M., *Komentarz do art. 84–88 ustawy – prawo szkolnictwie wyższym*, w: *Prawo o szkolnictwie wyższym. Komentarz*, red. M. Pyter, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 316–335.

Reydams Luc

I

- Reydams L.H., Wouters J., Ryngaert C., *International Prosecutors*, Oxford University Press, Oxford 2012, ss. 1032.

Romanko Agnieszka

III

- Romanko A., Sitarz M., *Sede impedita*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1331–1333.
- Romanko A., Sitarz M., *Sede vacante, wakat*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1333–1334.

Rudnicki Maciej

I

Administracyjnoprawne rodzaje ryzyka w realizacji inwestycji strategicznych, red. M. Rudnicki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 262.

II

Rudnicki M., *Potrzeba reformy służb ochrony środowiska w kontekście aktualnych wyzwań gospodarczych*, w: *Ocena modelu prawnego organizacji ochrony środowiska w Polsce i na Słowacji*, red. E. Ura, J. Stelmasiak, S. Pieprzny, RS druk, Rzeszów 2012, s. 46–64.

Rudnicki M., *Prawne aspekty inwestycji w morską energetykę wiatrową*, w: *Administracyjnoprawne rodzaje ryzyka w realizacji inwestycji strategicznych*, red. M. Rudnicki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 15–18.

Sieniow Tomasz

I

Sieniow T.A., Krzysztofik E.A., Kuś A., Miaskowska-Daszkiwicz K., Pal R.M., Parol A.E., Szachon-Pszenny A.H., Woch K., Wojtasik P.S., *Prawo instytucjonalne Unii Europejskiej w zarysie*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 469.

II

Tozzi P., Sieniow T.A., *Intellectual Foundations and Legal Means for the Protection of Human Life in the Pre-natal Phase: a Comparative Perspective*, *Review of Comparative Law* 2012, t. 17, s. 147–149.

Sitarz Mirosław

I

Kościelne prawo publiczne. Wybór źródeł, red. M. Sitarz i in., Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 862.

II

Sitarz M., *A Canon Administrative Act versus State Legal Order*, w: *Logos et Musica. In Honorem Summi Romani Pontificis Benedicti XVI*, red. E. Szczurko, T. Guz, H. Seidl, P. Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Mein-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Warszawa-Wien 2012, s. 375–387.

Sitarz M., *Latto amministrativo canonico e l'ordinamento giuridico statale*, w: *La funzione amministrativa nell'ordinamento canonico*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2012, s. 1051–1064.

Sitarz M., *Laudacja*, w: *Nagroda Im. Księdza Idziego Radziszewskiego. Ks. Józef Krukowski. Prawo Unii Europejskiej a wartości chrześcijańskie*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2012, s. 45–62.

Sitarz M., *Les principes de la procédure administrative générale dans le Code de droit canonique de 1983*, w: *Les problèmes théoriques de la science administrative*, red. J. Niczyporuk, Wydawnictwo IIAS - International Institute of Administrative Sciences, Polska Akademia Nauk, Bruxelles-Paris 2012, s. 299–313.

- Sitarz M., *Požadavky kladené na kandidáty svätení podle Kodexu kanonického práva z r. 1983 a instrukcí dikastérii římské kurie*, *Studia Theologica* 2012, t. 14, nr 3, s. 112–127.
- Sitarz M., *Profesor Profesorów. Laudacja wygłoszona dla ks. prof. Józefa Krukowskiego z okazji wręczenia Nagrody Imienia Księdza Idziego Radziszewskiego*. Lublin, KUL, 16 maja 2012 r., TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2012, t. 5, s. 5–12.
- Sitarz M., *Publikacje ks. prof. Józefa Krukowskiego*, TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2012, t. 5, s. 13–41.
- Sitarz M., *Ś.P. Ks. Antoni Kość (1949–2011)*, *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich* 2012, t. 22, nr 25, s. 124–126.
- Sitarz M., *Zasady procedury administracyjnej ogólnej w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2012, t. 5, s. 145–161.

III

- Sitarz M., *Prefekt*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 356–357.
- Sitarz M., *Prefektura apostołska*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 357–358.
- Sitarz M., *Prezbiterium diecezji*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 393–394.
- Sitarz M., *Przywileje duchowieństwa*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 809–811.
- Sitarz M., *Rada do spraw Publicznych Kościoła, Urząd Międzynarodowych Spraw Kościoła*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1072–1073.
- Sitarz M., *Rada kapłańska*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1066–1068.
- Sitarz M., Romanko A., *Sede impedita*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1331–1333.
- Sitarz M., Romanko A., *Sede vacante, wakat*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1333–1334.
- Sitarz M., Wierzbicki P., *Pralatura personalna*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 253–254.

Skorupa Ambroży

I

- Kapłaństwo posługi*, red. A. Skorupa, A. Słowikowska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 152.

II

- Skorupa A.F., *Power of Governance of Religious Superiors*, w: *La funzione amministrativa nell'ordinamento canonico*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2012, s. 815–825.
- Skorupa A.F., *Wymagania stawiane kandydatom do święceń według obowiązującego ustawodawstwa*, w: *Kapłaństwo posługi*, red. A. Skorupa, A. Słowikowska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 127–152.

III

- Skorupa A., *Postulacja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 79.

Skorupa A., *Sakrament. III. W prawie kanonicznym*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 896-897.

Skorupa A., *Sakramentalia*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 897-898.

Skrobotowicz Grzegorz

II

Skrobotowicz G.A., *Zalety mediacji karnej*, *Prokuratura i Prawo* 2012, nr 2, s. 128-145.

Skubisz-Kępa Katarzyna

II

Skubisz-Kępa K.G., *Ochrona nazwiska zmarłego jako dobra osobiste*, w: *Dobra osobiste w XXI wieku. Nowe wartości, nowe zasady, nowe technologie*, red. J. Balcarczyk, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012, s. 432-451.

Sławicki Paweł

II

Sławicki P., Sławicki P., *Odpowiedzialność dyscyplinarna w sporcie w świetle nowej ustawy*, *Państwo i Prawo* 2012, z. 4, s. 67-77.

Sławicki Piotr

II

Sławicki P., Sławicki P., *Odpowiedzialność dyscyplinarna w sporcie w świetle nowej ustawy*, *Państwo i Prawo* 2012, z. 4, s. 67-77.

Sławicki P., Widerski P., *Najem okazjonalny lokali – cz. I*, *Monitor Prawniczy* 2012, nr 7, s. 350-357.

Sławicki P., Widerski P., *Najem okazjonalny lokali – cz. II*, *Monitor Prawniczy* 2012, nr 8, 406-415.

Słowikowska Anna

I

Kapłaństwo posługi, red. A. Skorupa, A. Słowikowska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 152.

III

Słowikowska A., *Precedencja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 339-340.

Słowikowska A., *Rada do spraw Apostolatu Świeckich*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1059-1060.

Słowikowska A., *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 158.

Słowikowska A., *Scrutinium*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1315-1316.

VI

- Słowikowska A.M., *Sprawozdanie z XIV Międzynarodowego Kongresu Prawa Kanonicznego Administracja w prawie kanonicznym, Warszawa 14-18 września 2012 r.*, Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich 2012, t. 22, nr 25, s. 15-25.
- Słowikowska A.M., *Sprawozdanie z konferencji naukowej Informatyzacja w sądownictwie – doświadczenia i perspektywy, Warszawa, 16 kwietnia 2012 roku*, Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2012, nr 9, s. 16-21.
- Słowikowska A.M., *Sprawozdanie z Walnego Zebrania Stowarzyszenia Kanonistów Polskich*, Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich 2012, t. 22, nr 25, s. 26-27.

Skwarzyński Michał

I

- Skwarzyński M., *Specyfika prawa człowieka do własności intelektualnej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 302.

II

- Skwarzyński M., Chajda M.P., *Upadłość konsumencka twórcy*, w: *Własność intelektualna w prawie upadłościowym i naprawczym*, red. M. Załucki, Wydawnictwo IUSatTAX, Warszawa 2012, s. 43-53.

Smarzewski Marek

II

- Smarzewski M.R., *Prawo karne sprawcy czy ofiary? Kryzys aksjologiczny i dogmatyczny na gruncie prawa karnego*, Roczniki Nauk Prawnych 2012, t. 22, nr 1, s. 29-45.
- Smarzewski M.R., *Retrybutywizm, sprawiedliwość naprawcza czy trzecia droga? Z rozważań na tle koncepcji podmiotu biernego przestępstwa*, w: *Współczesne problemy wymiaru sprawiedliwości*, red. D. Gil, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 227-235.

Smoleń Paweł

I

- Prawo finansów publicznych. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, ss. 204.
- Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, red. P. Smoleń i in., C.H. Beck, Warszawa 2012, ss. 1187.

II

- Smoleń P., *Specyfika gospodarowania środkami zakładowego funduszu świadczeń socjalnych w jednostce budżetowej*, w: *Nauka prawa finansowego po I dekadzie XXI wieku. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Apoloniuszowi Kosteckiemu*, red. I. Czaja-Hliniak, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2012, s. 385-393.

Sobieraj Kamila

II

- Sobieraj K., *Administracyjnoprawne rodzaje ryzyka w realizacji przedsięwzięć energetycznych na obszarach Natura 2000*, w: *Administracyjnoprawne rodzaje ryzyka w realizacji inwestycji strategicznych*, red. M. Rudnicki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 179-194.
- Sobieraj K., *Stosowanie przesłanek zezwalających na realizację przedsięwzięcia mogącego znacząco oddziaływać na obszary Natura 2000 na przykładzie inwestycji sektora energetycznego*, w: *Administracja publiczna a ochrona przyrody. Zagadnienia ekonomiczne, społeczne oraz prawne*, red. M. Górski, Agencja Reklamowo-Wydawnicza Arkadiusz Grzegorzcyk, Warszawa 2012, s. 243-254.
- Sobieraj K., *Wyspecjalizowane organy administracji w prawie ochrony środowiska*, w: *Oce-
na modelu prawnego organizacji ochrony środowiska w Polsce i na Słowacji*, red. E. Ura,
J. Stelmasiak, S. Pieprzny, RS druk, Rzeszów 2012, s. 143-160.

Stanisz Piotr

II

- Stanisz P., *Organizacja i działalność Komisji Episkopatów Wspólnoty Europejskiej*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 1, s. 91-112.
- Stanisz P., *Zwolnienia i ulgi podatkowe jako forma finansowania związków wyznaniowych ze środków publicznych*, w: *Finansowanie związków wyznaniowych w krajach niemieckojęzycznych i w Polsce. Die Finanzierung der Religionsgemeinschaften in den deutschsprachigen Ländern und in Polen*, red. D. Walencik, M. Worbs, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2012, s. 161-171.

V

- Stanisz P. (rec.), *Le confessioni religiose nel diritto dell'Unione europea*, red. L. De Gregorio, *Bologna: Il Mulino* 2012, ss. 265, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2012, t. 15, s. 335-341.

Stasiak Kinga

I

- Stasiak K.C., *Trybunały umiędzynarodowione w systemie międzynarodowego sądownictwa karnego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 324.

II

- Stasiak K.C., *The Position of Defence Counsel before the International Criminal Court – a Few Comments on the Lubanga Case*, *Review of Comparative Law* 2012, t. 17, s. 85-108.
- Stasiak K.C., *Wystąpienia końcowe w sprawie Thomasa Lubangi Dyilo przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym (25-26 sierpnia 2011 r., Haga)*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 1, s. 115-125.

III

- Stasiak K., *Agresja*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 5-12.

- Stasiak K., *Azyl*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 23-28.
- Stasiak K., *Bezpieczeństwa międzynarodowe*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 29-34.
- Stasiak K., *Dyskryminacja*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 51-58.
- Stasiak K., *Jurysdykcja*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 99-106.
- Stasiak K., Szarek-Zwijacz A., *Odszkodowania wojenne*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 273-282.
- Stasiak K., *Okupacja*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 282-290.
- Stasiak K., *Operacje pokojowe*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 290-297.
- Stasiak K., *Prawo narodów do samostanowienia*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 370-376.
- Stasiak K., *Rozbrojenie i ograniczenie zbrojeń*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 408-413.

Staszewski Wojciech

III

- Staszewski W., *Granice państwa*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 73-78.
- Staszewski W., *Kanały międzynarodowe*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 107-112.
- Staszewski W., *Kodyfikacja prawa międzynarodowego*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 112-118.
- Staszewski W., *Konsularne prawo*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 138-143.
- Staszewski W., *Mediacje i negocjacje w prawie międzynarodowym*, w: *Mediacje i negocjacje prawnicze. Skrypt dla uczestników studiów podyplomowych w zakresie mediacji i negocjacji prawniczych*, red. W. Broński, P. Stanisławski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 122-131.
- Staszewski W., *Neutralność*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 244-250.

Staszewski W., *Państwo*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 317-322.

Staszewski W., *Rzeki międzynarodowe*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 413-419.

Studzińska Joanna

II

Studzińska J.M., *Prawo do wysłuchania jako jedna z gwarancji ochrony praw człowieka w postępowaniu cywilnym*, w: *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*, t. 2, red. R. Sztymiler, J. Krzywkowska, Katedra Prawa Kanonicznego i Wyznaniowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2012, s. 243-259.

Sura Rafał

II

Sura R.B., *Bankowy Fundusz Gwarancyjny jako podmiot administracji finansowej zapewniający bezpieczeństwo deponentów*, w: *Władztwo administracyjne. Administracja publiczna w sferze imperium i w sferze dominium*, red. J. Łukasiewicz, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa – Oddział, Rzeszów 2012, s. 608-621.

Sura R.B., *Реформування Польської Банківської Системи Після 1989 Року*, Вісник Львівського університету 2012, nr 56, s. 215-222.

Syczewski Tadeusz

I

W trosce o Communio, red. T. Syczewski, J. Rzymiski, Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe, Kuria Diecezjalna w Drohiczyźnie, Drohiczyn 2012, ss. 138.

Szachoń-Pszenny Anna

I

Szachoń-Pszenny A.H., Krzysztofik E.A., Miaskowska-Daszkievicz K., Pal R.M., Parol A.E., Sieniow T.A., Woch K., Wojtasik P.S., *Prawo instytucjonalne Unii Europejskiej w zarysie*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 469.

Szachoń-Pszenny A.H., Kuś A., Kowerski M., Dubaj S., Sawczuk P., Witkowski P., *The Cross-Border Movement of Goods and Persons in the European Union*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, red. A. Kuś, M. Kowerski, Lublin-Zamość 2012, ss. 354.

II

Szachoń-Pszenny A.H., *Zmiany prawne w zarządzaniu granicami Unii Europejskiej i strefy Schengen w 2011 roku – część I*, Monitor Prawa Celnego i Podatkowego 2012, nr 2, s. 66-68.

Szachoń-Pszenny A.H., *Zmiany prawne w zarządzaniu granicami Unii Europejskiej i strefy Schengen w 2011 roku – część II*, Monitor Prawa Celnego i Podatkowego 2012, nr 3, s. 111-114.

Szarek-Zwijacz Anna

II

Szarek-Zwijacz A.B., *Nieważność zastrzeżeń do traktatów – kilka uwag w związku z zakończeniem prac Komisji Prawa Międzynarodowego nad zagadnieniem zastrzeżeń do traktatów*, *Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego* 2012, t. 10, s. 85-105.

III

Szarek A., *Cudzoziemcy*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 34-39.

Szarek A., *Kosmiczne prawo*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 148-157.

Szarek A., *Obywatelstwo*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 254-261.

Szarek A., *Opieka dyplomatyczna i konsularna*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 297-308.

Szarek A., *Prawo traktatów*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 378-382.

Szarek A., *Traktatów zawieranie, przestrzeganie i wypowiedanie*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 491-497.

Szarek A., *Traktaty a państwa trzecie*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 498-502.

Szarek A., *Uchodźcy*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 502-507.

Szarek A., *Rebus sic stantibus*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1263-1264.

Szarek A., Stasiak K., *Odszkodowania wojenne*, w: *Leksykon prawa międzynarodowego publicznego. 100 podstawowych pojęć*, red. D. Pyć, A. Przyborowska-Klimczak, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 273-282.

Szczot Elżbieta

II

Szczot E., *Sakramenty jako znaki i środki wyrażania i umacniania wiary*, w: *PORTA FIDEI. Przekaz wiary w prawie Kościoła*, red. A. Kaczor, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2012, s. 53-75.

Szczot Jacek

I

Audyty wewnętrzny w jednostkach sektora finansów publicznych, red. J.A. Szczot, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2012, ss. 159.

II

Szczot J.A., *Audytor wewnętrzny jako urzędnik*, w: *Audyty wewnętrzne w jednostkach sektora finansów publicznych*, red. J. Szczot, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2012, s. 9-20.

Szewczak Marcin

II

Szewczak M.L., *Le rôle des institutions d'appui au développement des régions en Pologne – une tentative d'analyse au niveau du droit administratif*, w: *Les problèmes théoriques de la science administrative*, red. J. Niczyporuk, Wydawnictwo IIAS: International Institute of Administrative Sciences, Polska Akademia Nauk, Bruxelles-Paris 2012, s. 247-253.

Szewczak M., *Prawne aspekty rozwoju transgranicznej infrastruktury ochrony środowiska w Polsce i na Słowacji*, w: *Ocena modelu prawnego organizacji ochrony środowiska w Polsce i na Słowacji*, red. E. Ura, J. Stelmasiak, S. Pieprzny, RS druk, Rzeszów 2012, s. 80-90.

Szewczak M.L., *Rola jednostek samorządu terytorialnego w działalności agencji rozwoju regionalnego w kontekście nowej polityki regionalnej*, w: *Formy współdziałania jednostek samorządu terytorialnego*, red. B. Dolnicki, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012, s. 363-375.

Szewczak M.L., *Rozwój regionalny jako zadanie administracji samorządowej w zakresie rozwoju edukacji na rzecz dialogu wielokulturowego pogranicza polsko-ukraińskiego*, w: *Wychowanie wobec współczesnych przemian społeczno-kulturowych*, red. D. Bis, E. Smółka, R. Skrzyniarz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 333-343.

Szewczak M.L., *The System of Management of Regional Development in Poland: New Legal and Administrative Proposal*, *ÚPRAVA* 2012, t. 10, nr 2, s. 89-96.

Szewczak M.L., *Udzielanie władztwa administracyjnego w obszarze zadań z zakresu rozwoju regionalnego*, w: *Władztwo administracyjne. Administracja publiczna w sferze imperium i w sferze dominium*, red. J. Łukasiewicz, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa - Oddział, Rzeszów 2012, s. 635-644.

Telusiewicz Piotr

I

Model polskiego elektronicznego postępowania upominawczego, red. P. Telusiewicz, Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury, Kraków 2012, ss. 203.

II

Telusiewicz P., *Komentarz do artykułu 159-170c*, w: *Prawo o szkolnictwie wyższym. Komentarz*, red. M. Pyter, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 861-897.

Telusiewicz P., *Komentarz do artykułu 202-210*, w: *Prawo o szkolnictwie wyższym. Komentarz*, red. M. Pyter, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 986-1015.

Telusiewicz P., *Practical Verification of the Premises of Polish Electronic Order for Payment Proceedings Model*, w: *Model polskiego elektronicznego postępowania upominawczego*, red. P. Telusiewicz, Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury, Kraków 2012, s. 123-129.

Telusiewicz P., *Praktyczna weryfikacja założeń polskiego modelu elektronicznego postępowania upominawczego*, w: *Model polskiego elektronicznego postępowania upominawczego*, red. P. Telusiewicz, Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury, Kraków 2012, s. 62-68.

Trzebiatowski Marcin

II

- Trzebiatowski M.R., *Komercjalizacja domeny publicznej w prawie znaków towarowych – przegląd orzecznictwa sądów administracyjnych*, Glosa. Prawo Gospodarcze w Orzeczeniach i Komentarzach 2012, nr 3, s. 74-101.
- Trzebiatowski M.R., *Rozdział XL: Wspólne prawo ochronne na znak towarowy*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14B. *Prawo własności przemysłowej*, red. R. Skubisz, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 811-856.
- Trzebiatowski M.R., *Rozdział XLI: Obowiązek używania znaku towarowego*, w: *Prawo własności przemysłowej*, t. 14B. *Prawo własności przemysłowej*, red. R. Skubisz, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 857-908.
- Trzebiatowski M.R., *Rozdział XXXII: Znaki towarowe w prawie międzynarodowym i w prawie Unii Europejskiej*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14B. *Prawo własności przemysłowej*, red. R. Skubisz, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 359-421.
- Trzebiatowski M.R., *Rozdział XXXIV: Uprawniony do znaku towarowego*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14B. *Prawo własności przemysłowej*, red. R. Skubisz, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 495-517.
- Trzebiatowski M.R., *Rozdział XXXIX: Prawo ochronne na znak towarowy*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14B. *Prawo własności przemysłowej*, red. R. Skubisz, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 756-810.
- Trzebiatowski M.R., Skubisz R., *Znak towarowy nielojalnego agenta (ocena orzecznictwa sądów administracyjnych)*, w: *Problemy polskiego i europejskiego prawa prywatnego. Księga pamiątkowa Profesora Mariana Kępińskiego*, red. K. Klafkowska-Waśniowska, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012, s. 355-384.

Tunia Anna

II

- Tunia A.B., *Współdziałanie Policji oraz straży gminnej w zakresie przeciwdziałania wykroczeniom popełnianym w działalności turystycznej i ścigania ich sprawców*, w: *Współdziałanie organów bezpieczeństwa i porządku publicznego w zakresie wykrywania wykroczeń i ścigania ich sprawców*, red. I. Nowicka, A. Sadło-Nowak, A. Tunia, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 99-110.

Tymosz Stanisław

III

- Tymosz S., *Prebenda*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 337-338.
- Tymosz S., *Prebendarz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 338.
- Tymosz S., *Prepozyt*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 368.
- Tymosz S., *Prepozytura*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 368.
- Tymosz S., *Sawicki*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1163-1165.

V

- Tymosz S.J. (rec.), *Bożena Anna Czech-Jezińska, Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2011, ss. 309, *Roczniki Nauk Prawnych* 2012, t. 22, nr 2, s. 185-188.

Wąsek-Wiaderek Małgorzata

I

Wąsek-Wiaderek M.M., *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego wobec kompetencji Trybunału Konstytucyjnego i trybunałów europejskich*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 451.

II

Wąsek-Wiaderek M.M., *Aktualności strasburskie ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień wchodzących w zakres kognicji Sądu Najwyższego w sprawach karnych*, w: *Współczesne wyzwania prawa i procesu karnego*, red. J. Godyń, M. Hudzik, L.K. Paprzycki, Sąd Najwyższy, Warszawa 2012, s. 35-56.

Wąsek-Wiaderek M.M., *O dostępie pokrzywdzonego do sądu w prawie europejskim i w polskiej procedurze karnej*, w: *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 2, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 1825-1839.

Wąsek-Wiaderek M.M., *Prawo oskarżonego do posiadania obrońcy w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, w: *Studia i Analizy Sądu Najwyższego*, t. 6, red. K. Ślęzak, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012, s. 331-360.

Wąsek-Wiaderek M.M., *Współpraca sądowa między Trybunałem Sprawiedliwości Unii Europejskiej a sądami krajowymi państw członkowskich*, w: *Europejskie prawo karne*, red. A. Grzelak, M. Królikowski, A. Sakowicz, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 235-290.

Wiak Krzysztof

I

Juljusz Makarewicz. Kodeks karny z komentarzem, red. A. Grześkowiak, K.A. Wiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 697.

Kodeks karny. Komentarz, red. A. Grześkowiak, K.A. Wiak, C.H. Beck, Warszawa 2012, ss. 1418.

II

Wiak K.A., *Odpowiedzialność dyscyplinarna nauczycieli akademickich*, w: *Prawo o szkolnictwie wyższym. Komentarz*, red. M. Pyter, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 767-808.

Wiak K.A., *Pojęcie „człowiek” w polskim prawie karnym*, w: *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 2, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 1337-1351.

III

Wiak K., *Ochrona prawna życia dziecka poczętego*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gilewicz, Lublin 2012, kol. 293-297.

Wiak K., *Przestępstwo w polskim prawie karnym*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gilewicz, Lublin 2012, kol. 704-706.

Widło Jacek

II

Widło J., *Elektroniczne postępowanie upominawcze – kilka uwag, praktyczne funkcjonowanie*, Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2012, nr 8, s. 11-25.

Witczak Hanna

II

Witczak H.M., *Status prawny zapisobiercy windykacyjnego (zagadnienia wybrane)*, TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2012, t. 5, s. 173-192.

III

Witczak H., *Prekluzja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 362-364.

Witczak H., *Przybyłowski Kazimierz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 737-738.

Witczak H., *Radca prawny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1077-1079.

Witkowski Wojciech

I

Witkowski P., Kuś A., Kowerski M., Dubaj S., Sawczuk P., Szachon-Pszenny A.H., *The Cross-Border Movement of Goods and Persons in the European Union*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, red. A. Kuś, M. Kowerski, Lublin-Zamość 2012, ss. 354.

II

Witkowski W., *Zakres działania stron podczas gromadzenia dokumentów w procesach kanonicznych*, w: *Problemy z sądową ochroną praw człowieka*, t. 1, red. R. Sztymiler, J. Krzywkowska, Katedra Prawa Kanonicznego i Wyznaniowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2012, s. 123-131.

Wojciechowski Grzegorz

I

La Ampliación de la Unión Europea de 2004 y 2007: Pasado, Presente y Futuro, red. M. Concepcion, R. Ballesteros, G. Wojciechowski, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2012, ss. 235.

II

Wojciechowski G., *República de Lituania*, w: *La Ampliación de la Unión Europea de 2004 y 2007: Pasado, Presente y Futuro*, red. M. Concepcion, R. Ballesteros, G. Wojciechowski, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2012, s. 181-190.

Wojciechowski G., *República de Polonia*, w: *La Ampliación de la Unión Europea de 2004 y 2007: Pasado, Presente y Futuro*, red. M. Concepcion, R. Ballesteros, G. Wojciechowski, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2012, s. 203-214.

III

- Wojciechowski G., *Caldea Iglesia*, w: *Diccionario General de Derecho Canónico*, t. 1, Universidad de Navarra, Pamplona 2012, s. 789-790.
- Wojciechowski G., *Checa Iglesia*, w: *Diccionario General de Derecho Canónico*, t. 2, Universidad de Navarra, Pamplona 2012, s. 74-75.
- Wojciechowski G., *Prezenta*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 394-395.
- Wojciechowski G., *Przymus parafialny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 776-777.
- Wojciechowski G., *Rutena Iglesia*, w: *Diccionario General de Derecho Canónico*, t. 7, Universidad de Navarra, Pamplona 2012, s. 83-85.
- Wojciechowski G., *Serbo-Montenegrina Iglesia*, w: *Diccionario General de Derecho Canónico*, t. 7, Universidad de Navarra, Pamplona 2012, s. 295-296.
- Wojciechowski G., *Siria Iglesia*, w: *Diccionario General de Derecho Canónico*, t. 7, Universidad de Navarra, Pamplona 2012, s. 357.

Wojtasik Paweł

I

- Dobrowolny powrót jako priorytet polityki powrotowej Unii Europejskiej*, red. A.M. Kosińska, P.S. Wojtasik, Fundacja Instytut na Rzecz Państwa Prawa, Lublin 2012, ss. 118.
- Wojtasik P.S., Krzysztofik E.A., Kuś A., Miaskowska-Daszkiewicz K., Pal R.M., Parol A.E., Sieniow T.A., Szachoń-Pszenny A.H., Woch K., *Prawo instytucjonalne Unii Europejskiej w zarysie*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 469.

Wrzosek Stanisław

II

- Wrzosek S., *Administracja publiczna jako przedmiot badań nauki administracji*, TEKA Komisji Prawniczej PAN - Oddział w Lublinie 2012, t. 5, s. 195-202.
- Wrzosek S., *Kilka refleksji na temat szkód spowodowanych właścicielom ograniczeniem sposobu korzystania z nieruchomości w związku z ochroną środowiska*, w: *Z zagadnień prawa rolnego, cywilnego i samorządu terytorialnego. Księga jubileuszowa Profesora Stanisława Prutisa*, red. J. Bieluk, Temida 2 przy współpracy Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012, s. 696-710.

Wytrązek Wojciech

II

- Wytrązek W., *Public relations i marketing komunalny w podnoszeniu jakości administracji publicznej*, Roczniki Nauk Prawnych 2012, t. 22, nr 2, s. 129-148.
- Wytrązek W., *Realizacja inwestycji strategicznych samorządu terytorialnego w warunkach społeczeństwa ryzyka*, w: *Administracyjnoprawne rodzaje ryzyka w realizacji inwestycji strategicznych*, red. M. Rudnicki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 207-224.
- Wytrązek W., *Władztwo administracyjne a przywództwo lokalne*, w: *Władztwo administracyjne. Administracja publiczna w sferze imperium i w sferze dominium*, red. J. Łukasiewicz, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa - Oddział, Rzeszów 2012, s. 768-777.

Zacharczuk Piotr

II

Zacharczuk P., *Ryzyko niewłaściwego ustalenia kręgu stron postępowania administracyjnego prowadzonego w ramach procesu inwestycyjno-budowlanego*, w: *Administracyjnoprawne rodzaje ryzyka w realizacji inwestycji strategicznych*, red. M. Rudnicki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 225-240.

Zakrzewski Piotr

II

Zakrzewski P.T., *Das Vindikationslegat im polnischen Zivilgesetzbuch*, w: *Deutschland und Polen in der europäischen Rechtsgemeinschaft*, red. C. von Bar, A. Wudarski, Sellier. European Law Publishers, München 2012, s. 699-718.

Zakrzewski P.T., *Udział spółkowy wspólnika spółki jawnej jako przedmiot następstwa prawnego mortis causa pod tytułem szczególnym*, *Przegląd Prawa Handlowego* 2012, nr 1, s. 38-46.

Zawiślak Michał

VI

Zawiślak M.J., *Spotkanie korespondentów projektu EUREL, Manchester, Wielka Brytania, 25 października 2012 r.*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2012, t. 15, s. 376-379.

VII

Zawiślak M. (tłum. i oprac.), *Okólnik z 18 maja 2004 r. w sprawie wprowadzenia w życie ustawy z 15 marca 2004 r. dotyczącej znaków religijnych w szkołach publicznych*, *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2012, t. 4, s. 161-167.

Zawiślak M. (tłum. i oprac.), *Ustawa z 15 marca 2004 r. dotycząca znaków religijnych w szkołach publicznych*, *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2012, t. 4, s. 159-160.

Zdanikowski Paweł

II

Zdanikowski P.M., Bucior D., Hałas M.A., Herbet A.M., Ostrowski R., Popardowski P., *Organizacja a efektywność systemu rejestracji przedsiębiorców w Polsce na tle porównawczym – raport z badań empirycznych*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 2, s. 169-193.

Zdanikowski P.M., Herbet A.M., *Stan obecny i propozycje zmian systemu rejestracji przedsiębiorców na tle badań empirycznych i porównawczych*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 2, s. 15-34.

Spis treści

Od Redakcji (<i>Joanna Misztal-Konecka, Beata Kucia-Guściora, Wojciech Staszewski</i>)	9
Ks. Henryk Misztal (1936–2020) (<i>Joanna Misztal-Konecka</i>)	11
Rev. Henryk Misztal (1936–2020)	
Священник Хенрик Миштал (1936–2020)	
o. Генрик Міштал (1936–2020)	

STUDIA I ARTYKUŁY

WIEŚLAW BAR	
Znaczenie bł. Mamerta Esquiú dla konstytucjonalizmu Argentyny	75
The significance of blessed Mamerto Esquiú for the constitutionalism of Argentina	
Значение блаженного Мамерта Эскью для конституционализма Аргентины	
Значення бл. Мамерта Ескіу для конституціоналізму Аргентини	
KS. KRZYSZTOF BURCZAK	
Nauka Gracjana o świadkach	91
Gratian's teaching on witnesses	
Учение Грациана о свидетелях	
Навчання Граціана про свідків	
EWELINA CAŁA-WACINKIEWICZ, AGATA SZWED	
Prawa dzieci do wyrażania własnych poglądów a prawa rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem – uwarunkowania prawno międzynarodowe	111
Children's rights to express their views and parents' rights to raise their children in conformity with their own convictions – international legal conditions	
Права дітей на вираження власних поглядів в порівнянні з правами батьків на воспитання дітей в відповідності з їх власними переконаннями – міжнародно-правові обоснования	
Права дітей на вираження власних поглядів і право батьків виховувати дітей відповідно до своїх переконань – міжнародно-правові умови	
KS. ANTONI DĘBIŃSKI	
Wiedza o prawie w ujęciu Izzydora z Sewilli	125
Knowledge of the law as understood by Isidore of Seville	
Знання о законе в понимании Исидора Севильского	
Правознавство з точки зору Исидора Севільського	

LIDIA FIEJDASZ-BUCZEK

Na peryferiach choroby i cierpienia. Praktyka Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych pontyfikatu papieża Franciszka 143

On the peripheries of sickness and suffering. Practices of the Congregation for the Causes of Saints under the pontificate of Pope Francis

На периферии болезни и страдания. Практика Конгрегации по канонизации святых понтификата Папы Франциска

На периферії хвороби і страждань.
Практика Конгрегації у справах канонізації Святих понтифікату Папи Франциска

BEATA KUCIA-GUŚCIORA

Międzynarodowe i krajowe aspekty opodatkowania dochodów członków załóg statków morskich. Węzłowe kontrowersje 175

International and domestic aspects of the taxation of maritime crew members' income. Key controversies

Международные и внутренние аспекты налогообложения доходов членов экипажей морских судов. Узловые противоречия

Міжнародні та внутрішні аспекти оподаткування доходів членів морських екіпажів.
Ключові проблеми

CARMEN PARRA RODRIGUEZ

Ethical principles in the use of artificial intelligence in the financial sector from a European perspective 199

Zasady etyczne w cyfryzacji finansowej z perspektywy europejskiej

Этические принципы финансовой цифровизации с европейской точки зрения

Етичні принципи фінансової цифровізації з європейської перспективи

JADWIGA POTRZESZCZ

Sprawiedliwość społeczna w poglądach Antoniego Szymańskiego 223

Social justice according to Antoni Szymański

Социальная справедливость во взглядах Антония Шиманьского

Соціальна справедливість у поглядах Антонія Шиманського

STANISŁAW SAGAN

Pozaparlamentarne formy partycypacji obywateli w podejmowaniu decyzji politycznych – dekompozycja współczesnego parlamentarizmu 247

Non-parliamentary forms of citizens' participation in making political decisions – decomposition of contemporary parliamentarism

Внепарламентские формы участия граждан в принятии политических решений – декомпозиция современного парламентаризма

Позапарламентські форми участі громадян у прийнятті політичних рішень – розклад сучасного парламентаризму

Характер деятельности, осуществляемой Специальным докладчиком ООН по вопросу о правах мигрантов. Отдельные вопросы и проблемы

PAWEŁ WIDERSKI	
Prawo dalszego prowadzenia działalności gospodarczej w świetle austriackiej ustawy o działalności gospodarczej	271
The right to continue business activity under the Austrian business act	
Право на продолжение предпринимательской деятельности в свете австрийского Закона о предпринимательской деятельности	
Право на продовження ведення підприємницької діяльності згідно з Австрійським законом про підприємницьку діяльність	
PAULINA WOŚ	
Przeciwdziałanie alienacji rodzicielskiej w postępowaniu cywilnym – sprawy dotyczące wykonywania kontaktów z dzieckiem	289
Counteracting parental alienation in civil proceedings – issues relating to the exercise of contact with the child	
Противодействие родительскому отчуждению в гражданском производстве – дела, касающиеся осуществления общения с ребенком	
Протидія відчуженню батьків у цивільному процесі – справи, пов'язані з контактами з дитиною	
STANISŁAW WRZOSEK	
Administracja publiczna jako zjawisko prawne	305
Public administration as a legal occurrence	
Публичная администрация как правовое явление	
Державне управління як правове явище	

MATERIAŁY I GLOSY

ANNA KOSIŃSKA	
Analiza wyroku Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej w sprawie X przeciwko État belge C 930/19. Rola TSUE we wzmacnianiu ochrony ofiar przemocy domowej	319
The analysis of the Court of Justice of the European Union judgment in case X v État belge, C 930/19. The role of The Court in enhancing the protection for the victims of domestic violence	
Анализ решения Суда Европейского Союза по делу X против État belge, C 930/19. Роль Суда Европейского Союза в усилении защиты жертв домашнего насилия	
Аналіз рішення Суду Справедливості Європейського Союзу у справі X v. État belge, C 930/19. Роль СЕС у посиленні захисту жертв домашнього насильства	

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

JOANNA KULAWIAK-CYRANKOWSKA, BARTŁOMIEJ DZIEDZIC, MARIA LINDNER, GRZEGORZ MELKA	
Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział II	339
Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Chapter II	
Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Глава II	
Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Розділ II	

ŁUKASZ RUPNIAK

Umowa między Zjednoczonym Królestwem Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej a Republiką Portugalską dotycząca udziału w wyborach samorządowych obywateli jednego Państwa mieszkających na terytorium drugiego, sporządzona w Lizbonie w dniu 12 czerwca 2019 r. 351

Agreement between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Portuguese Republic Regarding the Participation in Local Elections of Nationals of Each State Resident in the Other's Territory done in Lisbon on 12 June 2019

Соглашение между Соединенным Королевством Великобритании и Северной Ирландии и Португальской Республикой об участии в муниципальных выборах граждан одного государства, проживающих на территории другого государства, заключенное в Лиссабоне 12 июня 2019 г.

Договір між Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії та Португальською Республікою про участь у місцевих виборах громадян однієї країни, які проживають на території іншої, укладена в Лісабоні 12 червня 2019 року
Италии, заявление № 3042/2017

SPRAWOZDANIA

PATRYK KUPIS

Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej pt. „Problemy teorii i praktyki tworzenia prawa w Polsce. Konferencja poświęcona pamięci Doktora Macieja Kłodawskiego”, Szczecin, 14 maja 2021 r. 359

Conference report on the nationwide conference “Problems of the Theory and Practice of Law Making in Poland. Conference dedicated to the memory of Dr Maciej Kłodawski” Szczecin, 14 May 2021

Отчет о проведении всепольской научной конференции «Проблемы теории и практики правообразования в Польше. Конференция, посвященная памяти к.ю.н. Мацея Клодавского» Щецин, 14 мая 2021 г.

Доповідь із загальнопольської наукової конференції «Проблеми теорії та практики правотворчості Польщі. Конференція пам'яті доктора Мацея Клодавського» Щецин, 14 травня 2021 р.

AGATA SZWED, KAROLINA SŁOTWIŃSKA

Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej „Stosunki sąsiedzkie w świetle prawa międzynarodowego”, Warszawa, 10–11 czerwca 2021 r. 367

National Conference „Neighborly relations in the light of international law” Warsaw, 10–11 June 2021

Всепольская научная конференция «Добрососедские отношения в свете международного права» Варшава, 10–11 июня 2021 г.

Загальнопольська наукова конференція «Сусідські відносини в міжнародному праві» Варшава, 10–11 червня 2021 року

IN MEMORIAM

WOJCIECH ŁĄCZKOWSKI

Rozmowy z Księdzem Profesorem Henrykiem Misztalem inspiracją rozważań nie tylko o prawie 375

Conversations with Rev. Professor Henryk Misztal as an inspiration for reflections not only on the law

Беседы со священником профессором Хенриком Мишталем – вдохновение для размышлений не только о праве

Rozmowy z o. prof. Henrykiem Mišťtalem natxnenням для роздумів не лише про право

Z ŻYCIA WYDZIAŁU

PAWEŁ BUCOŃ

Diariusz. Kalendarium ważniejszych wydarzeń naukowych z udziałem pracowników Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, lipiec–wrzesień 2021 r. 387

Diary. Calendar of major scientific events with the participation of academic staff of the Faculty of Law, Canon Law and Administration of the John Paul II Catholic University of Lublin July – September 2021

Календарь мероприятий. Главные научные события с участием сотрудников Факультета права, канонического права и администрации Люблинского католического университета Иоанна Павла II июль – сентябрь 2021

Журнал подій. Календар головних наукових заходів за участю співробітників факультету Права, Канонічного Права та Адміністрації Люблінського католицького університету липень – вересень 2021 року

PIOTR POMORSKI

Bibliografia pracowników naukowych Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II za rok 2012 391

Bibliography of academic staff of the Faculty of Law, Canon Law and Administration of the John Paul II Catholic University of Lublin for 2012

Библиография научных трудов сотрудников Факультета права, канонического права и администрации Люблинского католического университета Иоанна Павла II за 2012 год

Бібліографія наукових працівників Факультету Права, Канонічного Права та Адміністрації Люблінського католицького університету імені Івана Павла II за 2012 р.

